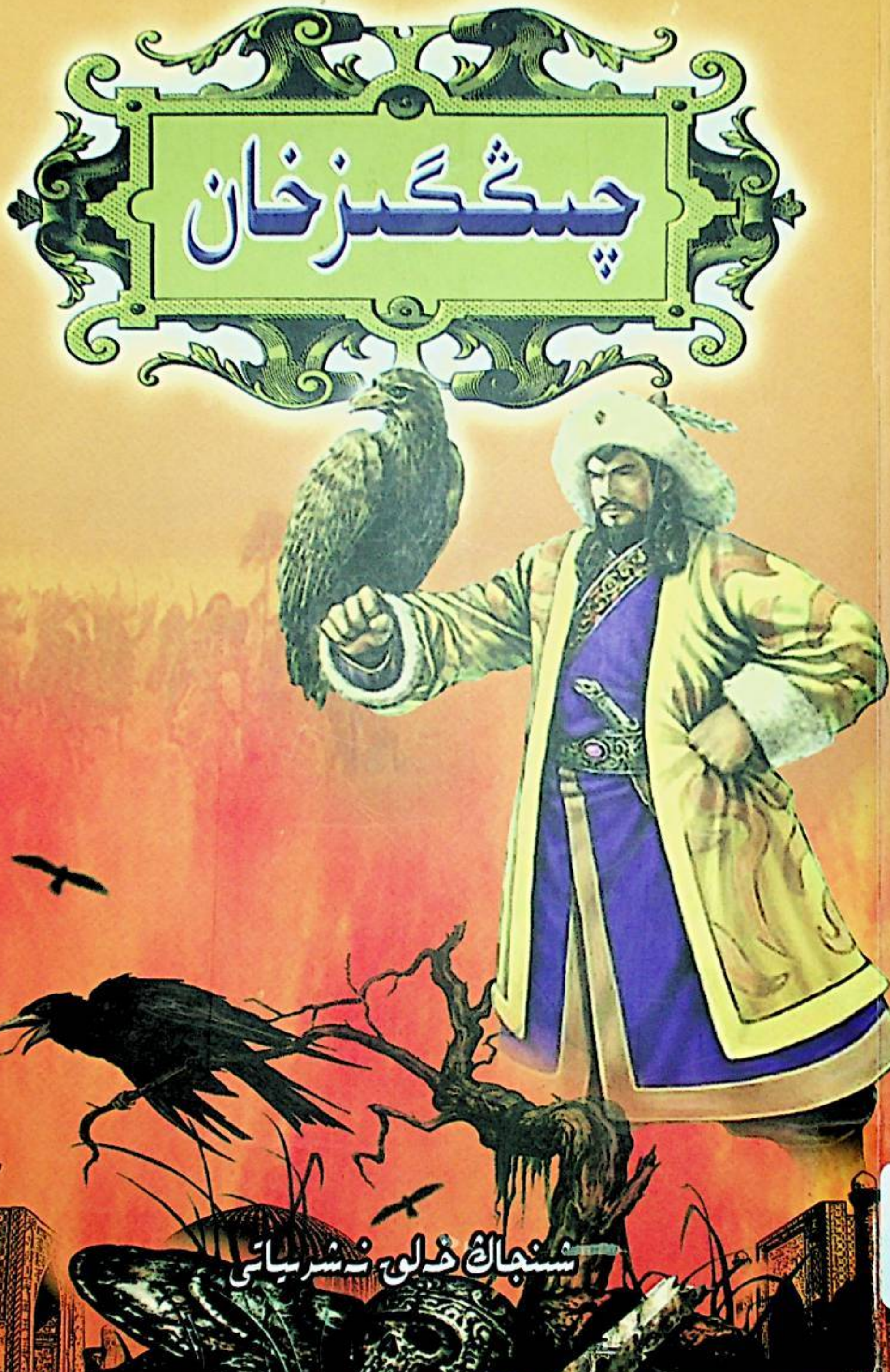
ئۇيغۇر كتاب توربىكتى
www.uyghurkitap.com

ۋ . گ . يان

چىڭگىزخان

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

图书在版编目(CIP)数据

成吉思汗/(前苏)维·格· 扬著；《成吉思汗》编译组.—乌鲁木齐：新疆人民出版社，2006.3
ISBN 7-228-09906-0

Ⅰ.成… Ⅱ.① 扬… ② 成… Ⅲ.历史小说—前苏联—维吾尔语（中国少数民族语言） Ⅳ.I512.45

中国版本图书馆CIP数据核字(2006)第022359号

责任编辑：艾尔肯·希力甫
责任校对：阿达莱提·买合苏提
封面设计：米尔扎提·阿布都拉·塔吉

成吉思汗（维吾尔文）

〔前苏〕维·格·扬 著

新疆人民出版社出版
（乌鲁木齐市解放南路348号 邮编：830001）
新疆新华书店发行
新疆新华印刷厂印刷
880×1230毫米 32开本 16.375印张 2插页
2006年4月第2版 2006年4月第1次印刷
印数：1—3000

ISBN 7-228-09906-0 定价(平装)：30.00元

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

سالام كىتابخان

قانىتى بولمىسا ، لاچىنمۇ ئاسماندا بىكار ، ئېتى بولمىسا كە-
شىمۇ يەردە ناكار .

ھەرقانداق ھادىسە سەۋەبسىز بولمايدۇ ، تۇغۇنىنىڭ ئۇچى تې-
پىلسا ، ئۇنى يەشكىلى بولىدۇ . كەڭ دۇنيادا توغرا تاشلانغان قەدەم
ساياھەتچىنى كۆزلىگەن نىشانغا يەتكۈزىدۇ ، خاتالىشىش ۋە بىغەم-
لىك بولسا ئۇنى ئۆلۈم قۇچىقىغا ئېلىپ بارىدۇ .

ئەگەر كىشى ۋولقان ئېتىلىپ ئۆز يېزىسىنى ۋەيران قىلىۋاتـ
قانلىقىنى ، مەزلۇم خەلقنىڭ زوراۋان ھاكىمغا قارشى قوزغىلىڭـ
نى ياكى نامەلۇم ۋە باشباشتاق خەلقنىڭ ئۆز ۋەتىنىگە باستۇرۇپ
كىرىۋاتقانلىقىغا ئوخشاش پەۋقۇلئاددە ۋەقەلەرنى كۆرسە ، بۇلارنىڭ
ھەممىسىنى يېزىپ قالدۇرۇشى كېرەك . ئەگەر ئۇ ھېكايە سۆزلە-
رىنى قەلەم ئۇچى بىلەن تىزىش سەنئىتىدىن خەۋەرسىز بولسا ،
ئۆز ئەستىلىكلىرىنى تەجرىبىلىك بىر قەلەمكەشكە سۆزلەپ بېرىشى
كېرەك . قەلەمكەش بۇنى ياخشى قەغەزگە يېزىپ ، نەۋرە - چەۋرە-
لىرىگە قالدۇرسۇن .

ئاجايىپ ۋەقەلەرنى باشتىن كەچۈرگەن تۇرۇقلۇق بۇ ھەقتە
سىر ساقلاپ ئۆتۈپ كەتكەن كىشى ئۆلۈمنىڭ سوغۇق قوللىرى
بېشىغا تېگىپ تۇرغان ھالىتىدە خۇددى قىممەتلىك بۇيۇمنى چاپانغا
ئوراپ چوڭقۇر يەرگە كۆمۈۋەتكەن بېخىل ئادەمگە ئوخشايدۇ .

بىراق ، قومۇش قەلىمىنى ئۇچلاپ دۇۋەتكە چىلاۋېتىپ ئىگـ
كىلىنىپ قالدىم ... خەلقلەرنى رەھىمسىز يوسۇندا قىرغان چىڭـ
گىزخان ۋە ئۇنىڭ ۋەھشىي قوشۇنى توغرىسىدا ھەقىقەتنى سۆزلەپ
بېرىش ئۇچۇن ، مېنىڭ سۆز ۋە قۇدرىتىم يېتەمدىكىن ؟ بۇ ۋەھـ
شىيلەرنىڭ شىمالىي سەھرا تەرەپتىن ھۇجۇم قىلىپ كېلىشى ، بۇ
قوشۇنىنىڭ بېشىدا سېرىق ساقال ھاكىمنىڭ ئات چاپتۇرۇپ يۇرۇـ

شى ، جاهىل قوشۇنىنىڭ هارماس ئاتلاردا مىڭلىغان كىشىلەرنى خانىۋەيران قىلىپ ماۋەرائۇننەهر[1] ۋە خارەزمنىڭ تىنچ ۋادىلىرىدىن ئۆتۈشى ، هەر قەدەمدە يېڭى دەهشەتلەر تۇغدۇرۇشى شۇنداق مۇد-
هىش ئىدىكى ، ئادەملەر بىر - بىرلىرىدىن : «بۇ يېنىۋاتقان يېزد-
لارنىڭ ئىسى بىلەن قاپلانغان ئاسماننىڭ يۇزىنى كۆرگىلى بولامدد-
كىن ياكى شۇنىڭ بىلەن دۇنيا تۈگەمدىكىن ؟» دەپ سورىشاتتى .
كۆپ كىشىلەر مەندىن چىڭگىزخان ۋە موڭغۇللارنىڭ ئىستېلا-
سى توغرىسىدا بىلگەن ۋە ئاڭلىغانلىرىمدىن بىر نەرسە يېزىپ
قالدۇرۇشۇمنى ئىلتىماس قىلىشتى . مەن خېلى ۋاقىتتىچە ئىككىد-
لىنىپ يۈردۈم ... ئەمدى جىم يۈرسەم بولمايدۇ ، دېگەن پىكىرگە
كەلدىم ، شۇنىڭ ئۈچۈن يەر يۈزىدە بولغان ، پۈتۈن ئىنسانىيەت
بېشىدىن كەچۈرگەن ، بولۇپمۇ خارەزمنىڭ بەختسىزلىككە دۇچار
بولغان داللىرىدا تىنچ مېهنەت قىلىپ يۈرگەن كىشىلەرنىڭ بېشى-
غا چۈشكەن چوڭ كۈلپەتلەرگە ئوخشاش تارىختا مىسلى كۆرۈلمە-
گەن ۋەقەلەرنى تەسۋىرلەشنى قارار قىلدىم .
بەك يىراقلاپ كەتمەسلىك ئۈچۈن ، سۆزۈمنى شۇ يەردە تۈگە-
تەي . يازغانلىرىمنىڭ هەممىسى راست ئىكەنلىكىنى قېرىلارمۇ
تەستىقلىشار .
تىرىشچان ۋە چىداملىق كىشىلەر باشلىغان ئىشلىرىنىڭ را-
هىتىنى كۆرۈشىدۇ ، بىلىم كويىغا چۈشكەن كىشىلەر ئۈنى تاپماي
قويۇشمايدۇ ...

---

① ماۋەرائۇننەهر — ئامۇ دەرياسىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى جايىنىڭ
ئىسمى . «تۈركىستان» دېگەن نامنى ئۇ ۋاقىتلاردا تېخى بىلمەيتتى ، خارەزم ئامۇ دەرياسى
ۋادىسىدا مەۋجۇت بولغان دۆلەت . VIII ئەسىردە خارەزمگە ئارال دېڭىزىدىن تارتىپ تا ئىران
قولتۇقىغىچە بولغان ناهايىتى نۇرغۇن جاي بويسۇناتتى . قەدىمكى خارەزمنىڭ مەدەنىيىتى
توغرىسىدا پروفېسسور س . پ . تولستوف تەكشۈرۈشلىرىگە قارالسۇن .

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بېكى تورىسى www.uyghurkitap.com

مۇندەرىجە

بىرىنچى كىتاب

بۇيۇك خارەزمدە خاتىرجەملىك 1

بىرىنچى قىسىم دەرۋىش تونىدا 3
بىرىنچى باب ئالتۇن لاچىن 3
ئىككىنچى باب كۆچمەننىڭ قارا ئۆيىدە 9
ئۈچىنچى باب چۆل يېگىتى 15
تۆتىنچى باب ھەق ھۆكۈم چىقارغۇچى ھاكىم 21
بەشىنچى باب ئارزۇ قىلىنغان دەرۋازا 26
ئالتىنچى باب شاھنىڭ سەلنامىچىسى 30

ئىككىنچى قىسىم خارەزم شاھ قۇدرەتلىك ۋە دەھ-
شەتلىك 41
بىرىنچى باب ئەتىگەنلىكى سارايدا 41
ئىككىنچى باب ئۇلۇغ ئىسكەندەرگە «نۇبە» 49
ئۈچىنچى باب غەزەپ كىنەزى 55
تۆتىنچى باب تىكلىگەن كۆلەڭگە 60
بەشىنچى باب سېخىيلىق 65
ئالتىنچى باب تۈركەن خاتۇن پىتنىسى 71
يەتتىنچى باب ھەرەم ئەسىرى 78
سەككىزىنچى باب «قايغۇ ئەلچىسى» مۇ خۇش خەۋەر كەلتۈ-
رەلەيدۇ 83
توققۇزىنچى باب ئەيىبلەنگەن ۋارىس بېغىدا 92

ئۇچىنچى قىسىم ئىرغىز دەرياسى بويىدا ئۇرۇش
..... 103
بىرىنچى باب دەشتى قىپچاققا يۈرۈش 103
ئىككىنچى باب نامەلۇم قەبىلە بىلەن ئۇرۇش 113

تۆتىنچى قىسىم دۈشمەن چېگرىدا 125
بىرىنچى باب موڭغۇل قوشۇنى ھۇجۇمغا تەييار 125
ئىككىنچى باب شەرق ھۆكۈمرانىنىڭ ئەلچىسى 128
ئۇچىنچى باب شاھنىڭ ئەلچى بىلەن كېچىسى قىلغان
سۆھبىتى 133
تۆتىنچى باب چىڭگىزخان توغرىسىدا ئەلچى نېمىلەرنى
دېدى 137
بەشىنچى باب ئۇلۇغ قاغان ئەلچىنىڭ خەۋىرىنى ئاڭلايدۇ
..... 149
ئالتىنچى باب چىڭگىزخان تەشۋىشلەنگەن كېچە 152
يەتتىنچى باب قۇلان خاتۇن ئۆيىدە 157
سەككىزىنچى باب قاغان بارماق بىلەن سانايدۇ 163
توققۇزىنچى باب يوقالغان كارۋان 167
ئونىنچى باب ئەلچىگە ئۆلۈم يوق 171
ئون بىرىنچى باب چىڭگىزخان غەزەپلەندى 174
ئون ئىككىنچى باب مەكتۇپ يېزىش يوللىرى توغرىسىدا
..... 181

بەشىنچى قىسىم نامەلۇم ئەلنىڭ ھۇجۇمى
..... 189
بىرىنچى باب كىم ئۆزىنى ھىمايە قىلمىسا ، ھالاك بولىدۇ
..... 189
ئىككىنچى باب قۇربان قىزىقچى 196
ئۇچىنچى باب ئۇرۇش باشلاندى 205

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

تۆتىنچى باب ئەسكەرنى ئونىڭ ئۆتكۈر قىلىچى ساقلايدۇ 210
بەشىنچى باب . بويسۇنماس تېمۇر مەلىك 216
ئالتىنچى باب موڭغۇللار چۆل بويلاپ كەلمەكتە 220
يەتتىنچى باب قامال قىلىنغان بۇخارادا 223
سەككىزىنچى باب بۇخارا ئۇرۇشماي تەسلىم بولدى 230
توققۇزىنچى باب «كەرۋەن چۆللىرى قانداق ياخشى - ھە» 236

ئىككىنچى كىتاب

موڭغۇل قامچىسى ئاستىدا 247
بىرىنچى قىسىم خارەزم ئۇستىدە بوران 249
بىرىنچى باب قورالىنى تاشلىغانلارنىڭ ھالىغا ۋاي 249
ئىككىنچى باب سەمەرقەند سەركەردىلىرى شەھەرنى بەردى 256
ئۈچىنچى باب خارەزم شاھ ھېچقانداق يەردە تىنچلىق تاپالمىدى 261
تۆتىنچى باب ئەبېسكۇن دېڭىزىنىڭ بىر ئارىلىدا 268
بەشىنچى باب قۇربان قىزىقچى ئۆيىگە كەتتى 275
ئالتىنچى باب قۇربان بالا - چاقىلىرىنى ئىزدەيدۇ 281
يەتتىنچى باب تۇركەن خاتۇنىنىڭ قېچىشى 285

ئىككىنچى قىسىم بۇيۇك خارەزمنىڭ ئاخىرقى كۈنلىرى 289
بىرىنچى باب جالالىددىن چىڭگىزخاننى ئۇرۇشقا چاقىردى 289
ئىككىنچى باب سىند بويىدىكى ئۇرۇش 295

ئۇچىنچى باب هاجى رەھىم مىرزا بولدى 299
تۆتىنچى باب «قارا ئاتلىق» 305
بەشىنچى باب هاجى رەھىمنىڭ سۆزلىگەن چۆچىكى 312
ئالتىنچى باب چىڭگىزخاننىڭ ئۇچ ئوغلى ئۇرگەنچنى تالد-
شىپ بىر - بىرىگە دۇشمەنلىك قىلدى 326
يەتتىنچى باب قارا خەنجەر چۆچەكنى يەشمەكچى 331
سەككىزىنچى باب ئۇرگەنچنى ئېلىش ئۇچۇن ئاۋۋال ئۇنى
بۇزۇش كېرەك 340
توققۇزىنچى باب قارا خەنجەر «ئۆلۇم مۇنارى»دا 344
ئونىنچى باب هاجى رەھىم ياش باتۇخانىنىڭ هۇزۇرىدا ... 355

ئۇچىنچى قىسىم كەلكە يېنىدا 360
بىرىنچى باب چىڭگىزخاننىڭ پەرمانى 360
ئىككىنچى باب «ئۇلۇغ قاغان»غا مەلۇمات كەلدى 363
ئۇچىنچى باب ئاخىرقى دېگىزنى ئىزدەپ 368
تۆتىنچى باب ئەلەن ۋە قىپچاقلار يۇرتىدا 371
بەشىنچى باب كەلكە يېنىدىكى تاتارلار قارارگاهىدا 376
ئالتىنچى باب جاهانكەچتە پلوسكىنە تاتارلار قولىدا 382
يەتتىنچى باب كىيېۋتا ئەنسىزلىك 390
سەككىزىنچى باب سۇبەتەي باتۇرنىڭ پىلانى 407
توققۇزىنچى باب موڭغۇللار دنېپر بويىدا 411
ئونىنچى باب ئورۇسلار ۋە قىپچاقلار دالىغا ماڭدى 415
ئون بىرىنچى باب تاتارلارنىڭ تۇزىقى 421
ئون ئىككىنچى باب سۇبەتەي باتۇر ئۇرۇشقا تەييارلاندى
..... 424
ئون ئۇچىنچى باب ئۇرۇش باشلاندى 431
ئون تۆتىنچى باب «قەهرىلىك ۋە غەزەپلىك ئۇرۇش» ... 437
ئون بەشىنچى باب ئۆلۇكلەر ئۈستىدە تاتارلارنىڭ بەز-
مىسى 445

تۆتىنچى قىسىم چىڭگىزخانىنىڭ تۇغقىنى 451
بىرىنچى باب چىڭگىزخان ئاتىلارنىڭ بېشى قايتۇرۇلسۇن ،
دەپ پەرمان بەردى 451
ئىككىنچى باب چىڭگىزخانىنىڭ كەمبەغەل دانىشمەن بىلەن
يېزىشقانلىرى 459
ئۈچىنچى باب ماڭا ئۆلمەسلىكنىڭ داۋاسىنى تاپ 465
تۆتىنچى باب موڭغۇللار ئەسلىي ئوردىسىغا قايتىشتى ... 477
بەشىنچى باب چىڭگىزخان ئۇرۇش سەپىرىدە ئۆلۈشىنى
قارار قىلدى 481

خاتىمە 494
بىرىنچى باب بۇ يەردە موڭغۇللار ئۆتكەن 494
ئىككىنچى باب ئاۋات سەمەرقەند قېنى 501
ئۈچىنچى باب تۆمۈر قەپەس 506
تۆتىنچى باب كىتابنىڭ ئاخىرقى بېتى 510

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

بىرىنچى كىتاب

بۇيۇك خارەزمدە خاتىرجەملىك

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

بىرىنچى قىسىم

دەرۋىش توننىدا

بىرىنچى باب

ئالتۇن لاچىن

بىز ياشايدىغان يەر يېيىپ قويۇلغان كونا تونغا ئوخشايدۇ ، ئۇ ھەر تەرىپىدىن چەكسىز ئوكيانلار بەلەن ئورالغان ئارالدۇر .

(كونا ئەرەب دەرسلىكىدىن)

ئەتىياز ، كېچىكىپ قالغان قار بورىنى بۇيۇك قارا قورۇم سەھراسى تەكشىلىكىنىڭ جانسىز بارخانلىرى ئۈستىدە غۇيۇلدىماق-تا ئىدى . شامال قۇم ئارىسىدىن ئۇ يەر - بۇ يەردە چىقىپ تۇرغان ئەگرى چاتقاللارنى سىيپىلايدۇ . قار ئۇچقۇنلىرى يەر ئۈستىدە ئوينايدۇ . لايدىن ياسالغان ئۆگزىسى گۈمبەزگە ئوخشاش بىر ئۆيىنىڭ ئالدىدا ئونغا يېقىن تۆگە تەرتىپسىز توپلىنىپ تۇرىدۇ . كارۋانباشلىرى قەيەرگە كېتىشتىكىن ؟ نېمىشقا تۆگىچىلەر ئېغىر يۈكلەرنى چۈشۈرۈشمىدى ۋە ئۇلارنى رەتلەپ قويۇشمىدى ؟

تۆگىلەر قار باسقان ، يۇڭلۇق باشلىرىنى كۆتۈرۈشىدۇ ، ئۇلارنىڭ غەمكىن پۇشۇلداشلىرى بوراننىڭ گۈركىرەشلىرىگە قو-

شۇلۇپ كېتىدۇ . يىراقتىن قوڭغۇراق ئاۋازى ئاڭلاندى ... تۆگىلەر شۇ تەرەپكە بۇرۇلۇپ قاراشتى . قارا ئېشەك كۆرۈندى ، ئېشەكنىڭ قۇيرۇقىنى تۇتۇپ ئۇزۇن تون كىيگەن ، بېشىغا دەرۋىشلەرچە كۆلا كىيىپ مەككىگە بارغان هاجىدەك ئاق سەللە ئورىغان ساقاللىق بىر كىشى سۆرىلىپ كېلەتتى .

— ماڭ ، ماڭ جانىۋار ! يەنە ئون چامدام ماڭساڭ ، سامىنىڭ- نى بېرىمەن . سادىق دوستۇم بەكىر ، قارىغىنا بىز كىمنى ئۇچراتـ- تۇق ! تۆگىلەر قەيەردە بولسا ئىگىلىرىمۇ شۇ يەردە دەم ئېلىۋاتقان بولىدۇ . خىزمەتچىلىرى بولسا گۇلخان يېقىشىپتۇ ، گۇلخان ئەترا- پىدا ئولتۇرغان ئون كىشى بار جايدا ، ئون بىرىنچى كىشى ئۇچۇنمۇ بىر ئاز شويلا تېپىلماسمۇ ؟ هاي ، كىم بار بۇ يەردە ! مۇسۇلمانلار ، ئون چىقىرىڭلار !

هېچكىم ئون چىقارمىدى . يېتەكچى تۆگىنىڭ بوينىدىكى كولدۇرما جاراڭلاپ كەتتى .

قار باسقان يولۇچى ئېشەكنى هەيدەپ ، پەس تام بىلەن ئوزال- غان ئۆينى ئايلىنىپ چىقتى ، نەقىش سېلىنغان ئىشىك تاقاپ قويۇلغانىدى . ئۆينىڭ ئارقىسىدا ، قوم بارخانلىرى بىلەن قاپلانغان مەيداندا ئاق ۋە قارا تاشلار تىزىلغان قەبرىلەر تۇراتتى .

يولۇچى ئېشىكىنى قومۇش بىلەن يېپىلغان ئايۋانىنىڭ تۇۋرۇ- كىگە باغلاۋېتىپ : «بۇ تىنچ ۋادىدا ئەبەدىي ئۇيقۇغا كەتكەن مۆھتە- رەم زاتلار ، دەرۋىش هاجى رەهىم باغدادىدىن سالام ! بۇ جىمجىت بارگاهىنىڭ قوغدىغۇچىسى نەدىكىن ؟ بەلكى ئۆيدىدۇر ؟» دېدى .

دەرۋىش ئالا توۋرىغا ئۇۋۇتۇلغان نان سېلىپ ، ئېشەكنىڭ بېشىغا ئىلدى .

— سادىق دوستۇم ، مانا ساڭا ئاخىرقى غىزانى بېرىۋاتىمەن ، سېنى ئوزۇقلاندۇرۇش زۆرۈر ، كېچىسى سوغۇقتا مۇزلاپ قالمـ- ساق ، ئەتىگە يەنە مېنى يولغا ئېلىپ كېتىسەن . گۇزەل ئەرەبىستان جەزىرىلىرىدە خورما دەرەخلىرىنىڭ ئاستىدا ئىككىمىز ئىسسىقتىن قاغجىرىغىنىمىزنى ئەسلىسەم تەرلەپ كېتىمەن .

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بىرىنچى تور بېكىتى

دەرۋىش تاقاقنى ئېلىپ تاشلاپ ئىشىكنى ئاچتى . ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئوچاقنىڭ ئوتى ئۆچۈپ ، كۈل بولۇپ ياتاتتى . گۈمبەز كۆتۈرۈلۈپ ، يۇقىرىغا چىققان يېرى ئىس چىقىدىغان تۆشۈك بىلەن تۇتىگەن ، تامنىڭ تۈۋىدە تۆت كىشى زوڭزىيىپ ئولتۇرۇشاتتى .

— ئەسسالامۇئەلەيكۈم ! — دېدى دەرۋىش . ئولتۇرغانلار ئۇنىڭغا جاۋاب بېرىشمىدى . ئۇ بىر چامدام ئالدىغا ماڭدى ، ئولتۇرغانلار قىمىرلاشمىدى ، ئاۋازمۇ چىقىرىشمىدى ، ئۇلارنىڭ رەڭلىرى ئۆچكەنىدى . بۇنى كۆرۈپ دەرۋىش كەينىگە داجىدى ۋە يۇگۇرۈپ تاشقىرىغا چىقىشقا مەجبۇر بولدى .

«هاجى رەھىم ، سىز قورقماڭ ، تۆت مۇردا بىزنى كىم كېيىنلەيدىكىن دەپ كۈتۈپ ئولتۇرۇپتۇ . سەن ئاچ ۋە يالىڭاچ بولىسىڭمۇ تېخى كۈچلۈكسەن ، بۇ دۇنيانىڭ پايانسىز يوللىرىدا كېتىشكە قادىرسەن . ئەنە ، ئىگىسىنى يوقاتقان پۈتۈن بىر كارۋان تۇرۇپتۇ . ئەگەر خالىساڭ ، قىممەت باھا مالالار يۈكلەنگەن تۆگىلەرنى قولۇمغا ئالاتتىم . لېكىن ، ھەقىقەت ئاختۇرغۇچى دەرۋىشكە ھېچ نەرسە كېرەك ئەمەس . ئۇ كەمبەغەل پېتىچە قېلىۋېرىدۇ ، ناخشىلارنى ئېيتىپ ئۆز يولىنى داۋام قىلىدۇ . بىراق ، بىچارە هايۋانغۇمۇ رەھىم قىلىش كېرەك .»

دەرۋىش تۆگىلەرنىڭ ئەتراپىنى ئايلىنىپ چىقتى . ئارغامچىلىرىنى بوشىتىپ قويۇپ ، يانمۇيان قاتار قىلىپ چۆكتۈردى . يۈكلەرنىڭ ئارىسىدىن بىر قاپ ئارپا تېپىپ ، تۆگىلەرنىڭ ئالدىغا بىر نەچچە ئوچۇمدىن سېلىپ قويدى .

ئەگەر بىرەر كىشى هاجى رەھىم ئۆمرىدە ساۋابلىق ئىش قىلغانمۇ دەپ سورىسا ، بۇ تۆگىلەر بىر ئېغىزدىن : «سوغۇق ۋە بوراندا دەرۋىش بىزگە يەم بەردى ، شۇ تۈپەيلىدىن بىز سوغۇقتا مۇزلاپ قېلىشتىن قۇتۇلدۇق» دەپ جاۋاب بېرەتتى .

دەرۋىش كېچىچە ئاياغلىرىنى يېغىپ ئۇگدەپ ياتقان ئېشەككە كەينىنى قىلىپ ، بىر باغلام قومۇشنىڭ ئۈستىدە يېتىپ چىقتى ،

ئەتىگەندە شامال بۇلۇتلارنى ھەيدەدى ، كۈنچىقىشتا قۇياش كۆرۈندى .

دەرۋىش قەبرىلەرنىڭ ئۈستىگە چۈشۈپ تۇرغان قىزغۇچ شولىنى كۆرۈپ ئورنىدىن سەكرەپ تۇردى .

— قېنى بەكىر ، يولغا ماڭايلى !

دەرۋىش قالغان ئارپىنى تاغىرى بىلەن ئېشەككە ئارتىپ ، ئۆينىڭ ئىچىگە قارىدى . تام تۈۋىدە ئولتۇرغان تۆت كىشىدىن پەقەت بىرسىلا قاپتۇ ، ئۇنىڭ خىرە كۆزلىرى پارقىراپ تۇراتتى .

قالغان مۇردىلار قاياققا كەتكەندۇ ؟ ياكى گۆرگە كىرىپ كەتتىمىكىن ؟ ياق ، ھاجى رەھىم بۇ يەردىن كېتىدۇ . خارەزم شەھەرلىرىگە بارىدۇ ، يەنى خۇش چاقچاق ئادەملەر كۆپ ، دانا كىشىلەرنىڭ سۆھبىتى سۈت ۋە ھەسەلگە ئوخشاش ئاقىدىغان يەرلەرگە بارىدۇ .

— ھەي مۇسۇلمان ، ياردەم قىلغىن ! — دەپ خىرىلدىغان بىر ئاۋاز ئاڭلاندى . ئولتۇرغان ئادەمنىڭ بۇدۇر ساقىلى مىدىرلاپ كەتتى .

— كىمسەن ؟

— مەھمۇد ...

— خارەزملىكمۇ سەن ؟

— مېنىڭ ئالتۇن لاچىنىم بار...

— ۋاي ! — دېدى دەرۋىش ئەجەبلىنىپ ، — ئۆزى ئۆلەي دەۋاتىدۇ ، لاچىننى ئويلايدۇ ! سۇ ئىچ !

كېسەل قاپاقتىن ئارانلا بىر - ئىككى يۇتۇم سۇ ئىچتى . ئۇ پارقىراپ تۇرغان كۆزلىرىنى دەرۋىشكە تىكتى .

— قارا خەنجەرنىڭ قاراقچىلىرى مېنى ئېغىر يارىدار قىلىشتى . ئۇچ ھەمراھىم ئۆلۈمنى كۈتۈپ تۇرغانىدى ، كىمدۇر ئىشىكنى ئېتىپ قويدى ، بىز سولىنىپ قالدۇق . ئەگەر سەن مۇسۇلمان بولۇپ تۇرۇپ ، بىر مۇسۇلماننى بەختسىزلىكتىن قۇتۇلدۇرمەسەڭ ، بىرسىنى ئۆلتۈرگەندىنمۇ يامان ئىش قىلغان بولىسەن...

«كالامۇ شەرىپ»تە شۇنداق دېيىلگەن .
ئۇنىڭ چىشلىرى جاقىلداپ كەتتى ، دەرۋىش تەرەپكە ئۇزىتىلـ
غان قولى ھالسىزلىنىپ چۈشۈپ كەتتى ، كېسەل يېنىغا ئاغدۇـ
رۇلدى .
ھاجى رەھىم كېسەلنىڭ يۈڭ چاپىنىنى يەشتى . ئۇنىڭ مەيدىـ
سىدىكى يارىسى قارىيىپ ، قان ئېقىپ تۇراتتى .
— قانىنى توختىتىش كېرەك . بۇنى نېمە بىلەن تاڭسامكىن ؟
كېسەلنىڭ يېنىدا ياخشىلاپ ئورالغان ، قېلىن ، ئاپئاق سەللە
ياتاتتى . دەرۋىش ئۇنى يېشىشكە باشلىدى .
نېپىز داكا سەللىنىڭ ئىچىدىن يۇمىلاق ئالتۇن تەمتەك چۈـ
شۈپ كەتتى ، دەرۋىش ئۇنى قولىغا ئالدى . ئۇنىڭغا قاناتلىرىنى
يېيىپ تۇرغان لاچىننىڭ سۈرىتى سىلىنغان ۋە بىر ئىزدىن يۇگۈـ
رۈپ كېتىۋاتقان چۈمۈلىلەردەك قانداقتۇر خەتلەر يېزىلغانىدى .
دەرۋىش ئويلىنىپ قالدى ۋە سىنچىلاپ كېسەلگە قارىدى .
«بۇ ئادەمنىڭ يۈزىدە كەلگۈسىدىكى بۇيۇك قوزغىلاڭلارنىڭ
يالقۇنلۇق ئالامىتى بار . مۇردىنىڭ تىرىلىش سىرىمۇ شۇنىڭدا ئە ـ
كەن» دەپ پىچىرلىدى دەرۋىش ، «بۇ بۇيۇك تاتار قاغانىنىڭ تەمتـ
كى[1] ،بۇ ئالتۇن لاچىننى ساقلاش كېرەك . مەن ئۇنى كېسەل
تۇزۇلۇپ هوشىغا كەلگەندىن كېيىن قايتۇرۇپ بېرىمەن .» دەرۋىش
بۇ ئالتۇن تەمتەكنى كەڭ بەلۇبۇغىنىڭ ئارىسىغا قىستۇرۇپ قويدى .
دەرۋىش كېسەلنىڭ مەيدىسىدىكى يارىسىنى نېپىز داكا بىلەن
باغلاش ئۈچۈن خېلى ئاۋارە بولدى . كېيىن ئۇ ئۆيدىن چىقىپ ،
تۆگىلەرنىڭ بىرىنى تۇرغۇزدى ۋە ئۇنى ئېشەكنىڭ يېنىغا ئېلىپ
كەلدى . ئۇ تۆگىنى چۆكتۈردى ، كېسەلنى ئېلىپ چىقىپ پاخپايـ
غان ئۆركەشلەرنىڭ ئوتتۇرىسىغا مىندۈردى ـ دە ، قىل ئارغامچا

---

① تەمتەك — چىڭگىزخانىنىڭ بۇيرۇقى بىلەن يېزىلغان مەدەن ياكى ياغاچ لەۋھە .
تەمتەك موڭغۇل تۈپرىقىدا ئەركىن يۈرۈش ئۈچۈن گۈۋاھنامە ۋەزىپىسىنى ئۆتەيتتى .
تەمتەك چوڭ ھوقۇقلارنى بېرەتتى : مەھەللىلەردىكى ھۆكۈمەت ئەربابلىرى تەمتەك بار
كىشىلەرگە ياردەم ئات ، يول كۆرسەتكۈچى ۋە ئوزۇق ـ تۈلۈكلەرنى بېرىشكە مەجبۇر
ئىدى .

بىلەن باغلاپ قويدى .

قۇياش بارخانلار ئۈستىگە يېيىلغاندا ، دەرۋىش ئېرىپ كېتىدىغانقان قار ئۈستىدە بىلىنەر - بىلىنمەس سەھرا يولىدىن كېتىۋاتاتتى . ئۇنىڭ كەينىدىن ئېشەك ئۈششاق قەدەم بىلەن تېز ماڭاتتى ، ئېشەكنىڭ ئارقىسىدىن بولسا ئىككى ئۆركەشلىك ئېگىز تۆگە سالماقلىق قەدەملەر بىلەن مېڭىپ باراتتى ، ئۇنىڭ ئۈستىدە باغلاپ قويۇلغان بىچارە كېسەل تەۋرىنەتتى .

— قېنى ماڭ . بەكىر ! تېزرەك گۈرگەنجگە[1] يېتىۋالساق ، ئۇ يەردە سەن بىر قۇچاق قۇرۇق بېدە يەيسەن . بۇ يەر خەۋپلىك ، دۆڭلۈكنىڭ كەينىدىن قاراقچى قارا خەنجەر چىقىپ قالسا ، خوجايىنىڭنى قۇل قىلىدۇ ، سېنىڭ قارا تېرەڭنى سويۇۋالىدۇ . بۇ يەردىن پاتراق كېتەيلى !

---

① گۈرگەنج (يەنى ئۆرگەنچ) — ئامۇ دەرياسى بويىدىكى شەھەر بولۇپ ، خارەزمنىڭ پايتەختى ، كېيىنرەك موڭغۇلار تەرىپىدىن ۋەيران قىلىنغان .

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بېكى تورىسى

ئىككىنچى باب

كۆچمەنلىك قارا ئۆيىدە

خارەزم شاھىنىڭ ۋارىس ئوغلى جالالىددىن مەڭگۈبەردى قارا-قۇمدا ئوۋ قىلىپ يۈرەتتى . ياش خانىنى خىللانغان ئىككى يۈز ئاتلىق يىگىت شاھىنىڭ «قاراڭغۇلار ، جالالىددىن خارەزم چېگرىسىدىن چەتكىرى قېچىپ كەتمىسۇن» دېگەندەك مەخپىي بۇيرۇقى بويىچە كۆزدە تۇتۇپ باراتتى . يىگىتلەر سەھرادا يىرتىم دائىرە بولۇپ يۈرۈشەتتى ، ئۇلار جەرەن ۋە ياۋايى ئېشەكلەرنى خىزمەتچىلەر تەرىپىدىن ئوستى ئاق ، ئۆزى قارا چىدىر تىكىلگەن ۋە ئوۋنىڭ بارلىق قاتناشچىلىرى ئۈچۈن زىياپەت تەييارلانغان دۆڭنىڭ كەينىگە ھەيدەشكە تىرىشاتتى .

باھار قۇملارغا تېخى كەم ئۇچرايدىغان گۈللەرنى يايغان ، قالغان - قاتقان قار دۆۋىلىرى بولسا قۇياشنىڭ كۈچلۈك نۇرلىرى بىلەن پاتلا ئېرىمەكتە . ئوۋنىڭ ئۈچىنچى كۈنى ھاۋا تۈيۈقسىز ئۆزگەردى ، شىمالدىن دەشتى قىپچاق[1] سوغۇق شامال چىقىپ ، قار بورىنى باشلاندى .

قارا ، شاش ئارغىماقلا مىنگەن جالالىددىن ياردار بولغان جەرەنلىك كەينىدىن قوغلاپ ھەمراھلىرىدىن ئۆزاقلاشتى . ئۇ جە-

---

① دەشتى قىپچاق — دنېپىردىن تارتىپ تا شەرقتە يەتتە سۇغىچە بولغان ناھايىتى كەڭ تېررىتورىيە بولۇپ ، تۈرك قەبىلىلىرىدىن كېلىپ چىققان كۆپ ساندىكى كۆچمەن خەلقلەر قىپچاقلار ياشىغان جاي . قىپچاقلار رۇس يىلنامىلىرىدە «پولوۋتسلار» ، غەربتە بولسا ئۇلارنى «كۇمانلار» دەپ ئاتىشاتتى . ۋېنگرىيىدە VIII ئەسىردە موڭغۇل ، تاتار باسقۇنچىلىقىدىن قاچقان كۆچمەن پولوۋتسلارنىڭ ئەۋلادلىرى ياشايدىغان «ئۇلۇغ كۇمانىيە» ۋە «كىچىك كۇمانىيە» دېگەن ئوبلاستلار بار .

رەننىڭ ئاقساپ ، قۇلاقلىرىنى دىڭگايتىپ كېتىۋاتقىنىنى كۆرۈپ تۇراتتى ، ئۇنى تۇتۇۋېلىشقا ئاز قالغانىدى . بىراق ، جەرەن قايرىلغان مۇڭگۈزىنى سىلكىپ ، يەنە چۆل تەرەپكە قاراپ يۈگۈرۈپ كەتتى . غەزەپلەنگەن خان قارا قۇيرۇقى كۆتۈرۈلگەن جەرەننىڭ قارىسىنى كۆزدىن يوقاتماي يەنە ئات قويدى .

ئاخىر جەرەننى ئوقيا بىلەن ئۇرۇپ يىقىتتى ۋە ئېگەرگە باغلىۋالدى . شۇ ئاردا بوران كۈچەيىپ ، يالغۇز ئاياغ يوللارنى قار باستى . جالالىددىن ئەگەر بوران يەنە بىر نەچچە كۈن داۋام قىلسا ، يولدىن ئادىشىپ هالاك بولۇشىنى چۈشەندى . ئۇ ئاتنى يېتىلەپ ، شامالغا قارشى يۈردى . قاراڭغۇ چۈشمەكتە ، هالىدىن كەتكەن خان يوپۇقنى يېيىپ ئاتنى ياپتى ۋە يېرىمىغچە قارغا كۆمۈلگەن پېتى كېچىنى ئولتۇرۇپ ئۆتكۈزدى .

قۇياش چىقىپ شامال توختىدى . قار ئېرىپ ، بارخانلار ئارد-سىدىن سۇلار ئېقىشقا باشلىدى . جالالىددىن يىراقتا قاراپ ، دۆڭ-لۈكتىكى سۆڭەك ۋە دەرەخ شاخلىرىدىن ياسالغان بەلگىنى كۆر-دى ، دېڭىزغا ئوخشاش بىر خىل تەكشىلىكتىن شۇ بەلگىگە قاراپ يول ئالدى . قۇم دۆڭلۈكلىرى ئارىسىدىكى توپىلىق ۋادىدا قورۇم باسقان تۆت قارا ئۆي كۆرۈنۈپ تۇراتتى .

ئىتلار قاتتىق هاۋۇشىپ قارا ئۆيدىن قېرى كۆچمەن — تۈركمەن چىقتى . ئۇ ئۇستىگە يېپىنىۋالغان جۇۋىسىنى تۇتۇپ ، ئۇلۇغۋارلىق بىلەن يۈرۈپ ئاتلىقنىڭ ئالدىغا كەلدى ۋە مېهماندوستلۇق بىلەن ئاتنىڭ تىزگىنىدىن تۇتتى .

— ئەگەر بىر كەمبەغەلنىڭ ئۆيىنى مۇناسىپ كۆرسەڭ ، مەرھەمەت قىل ، مۆھتەرەم بەگ يىگىت ! — دېدى بوۋاي . ئۇ يولۇچىنىڭ ئۇستىدىكى قىممەت باها كىيىملەر ، قېلىن شايىدىن تىكىلگەن توق قىزىل شالۋارنى ، بولۇپمۇ سۇلتانلارغىلا مۇناسىپ هەشەمەتلىك تورۇق ئايغىرنى كۆرۈپ ئەجەبلەندى .

— سالام ! ئارپاڭ بارمۇ ؟ باهاسىدىن ئىككى باراۋەر ئارتۇق پۇل بېرىمەن .

— چوڭ جايدا ئاشلىق پۈلدىن ئېزىنزراق . لېكىن ، ئىززەت-لىك مېھمانغا خالىغان نەرسىسى تېپىلىدۇ . سېنىڭ ئېتىڭغا ئارپا ئورنىدا ئەڭ تازا بۇغداي بېرىمىز...

يېقىن ئاردىكى قارا ئۆيدىن يارغۇنچاقنىڭ ئاۋازى ئاڭلىنىپ تۇراتتى ، بۇنىڭدا ئاياللار بۇغداي تارتىشۋاتاتتى .

— هاي ، ماڭا قاراڭلار ! ئاتنى تۇتۇڭلار !

توق قىزىل كۆڭلىكى تاپىنىغا چۈشكەن ئىككى قىز كۆكرىكە-گە تاقىغان تەڭگىلىرىنى جىرىڭلىتىپ ، بېشىدىكى داكا ياغلىقىنىڭ چېتى بىلەن يۈزىنى ياپقان پېتى قارا ئۆيدىن يۈگۈرۈپ چىقىپ ، ئىككى تەرەپتىن ئاتنىڭ تىزگىنىدىن تۇتۇپ ئېلىپ كېتىشتى .

خان قارا ئۆيگە كىردى . ئۆينىڭ ئىچى ئىسسىق ئىدى ، ئوتتۇ-رىدا دېۋىرقايلىق يىلتىزلاردىن يېقىلغان گۈلخان يېنىپ تۇراتتى . تامنىڭ تۈۋىدە ، كىگىزنىڭ ئۈستىدە بىر كىشى ئوڭدىسىغا ياتاتتى ، ئۇنىڭ تاتىرىپ كەتكەن قارا ساقاللىق رەڭگى ، كۆكرىكىدىكى قول-لىرى ئۆلۈشكە ئاز قالغىنىدىن دېرەك بېرەتتى . پات - پات نەپەس ئېلىشى بۇ هالسىزلانغان گەۋدىنىڭ هاياتتىن ئۈمىد ئۈزۈشنى خالە-ماي ، تېخىچە جان تالىشىۋاتقانلىقىنى كۆرسىتەتتى .

كېسەلنىڭ ئاياغ تەرىپىدە بېشىدىكى كۈلاسىغا هاجىلىقىنى بىلدۈرىدىغان سەللە ئورىغان ، ساقاللىق دەرۋىش ئولتۇراتتى ، ئۇ يېرىم يالىڭاچ بەدىنىگە هەر خىل ياماق سېلىنغان چاپان يېپىنىۋال-غانىدى .

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۈم ! — دېدى جالالىددىن كېسەلنىڭ يېنىدا ئولتۇرۇپ ، پېشانىسىگىچە ياغلىق ئورىۋالغان دېدەك خوتۇن تىزلىنىپ كېلىپ ، خانىنىڭ هۆل بولۇپ كەتكەن يېشىل ئۆتۈكىنى يەشتى . جالالىددىن ئەگمە قىلىچ باغلانغان بۇلغار كەمىرىنى يېشىپ يېنىغا قويدى .

— كىمسەن ؟ — دەپ سورىدى ئۇ دەرۋىشتىن ، — سېنىڭ كىيىمىڭگە قارىغاندا ، يىراق ئەللەردىن كەلگەن ئوخشايسەن .

— مەن دۇنيانى كېزىپ ، يالغانلار دېڭىزىدىن هەقىقەت ئىزدە-

لمنى ئىزدەيمەن .

— ۋەتىنىڭ قەيەردە ، قەيەرگە كېتىۋاتسەن ؟

— ئېتىم ھاجى رەھىم ، باغدادتا ئوقۇغىنىم ئۈچۈن يەنە باغدادىمۇ دېيىشىدۇ . مېنىڭ ئۇستازلىرىم ئەڭ ياخشى ، ئالىيجاناب بىلىملىك ئادەملەر ئىدى . كۆپ پەنلەرنى ئۆگەندىم ، ئەرەبلەر ، تۈركلەر ، پارسلار ۋە قەدىمكى پەھلىۋى تىلىدا يېزىلغان كۆپ كىتابلارنى ئوقۇدۇم . ئەمما ، پۈتۈن ياشلىقىمدىن ئەپسۇس ۋە گۇ-ناھلاردىن باشقا ھېچ نەرسە قالمىدى ...

جالالىددىن شۇبھىلىنىپ قاشلىرىنى يىمىرىپ :

— نەگە ۋە نېمە ئۈچۈن كېتىۋاتسەن ؟ — دېدى .

— مەن بەش دېگىز ئوتتۇرىسىدىكى يەر يۈزىنى كېزىمەن . شەھەرلەرگە ، ۋاھەلەرگە ۋە چۆللەرگە بارىمەن . ئۇ يەرلەردىن ھېچ نەرسىدىن قورقمايدىغان ئوت يۈرەكلىك كىشىلەرنى تاپىمەن . مەن پەۋقۇلئاددە كىشىلەرنى كۆرۈشنى ، ھەقىقىي قەھرىمان ۋە مۇقەد-دەس كىشىلەرگە تەن بېرىشنى خالايمەن . مەن ھازىر ئۇرگەنچكە ماڭىمەن . ئېيتىشلارغا قارىغاندا ، بۇ شەھەر خارەزمنىڭ ۋە پۈتۈن دۇنيانىڭ ئەڭ گۈزەل ۋە ئەڭ باي شەھىرى ئىكەن . ئادەملەرنىڭ گېپىگە قارىغاندا ، مەن ئۇ يەردە بىلىملىك دانىشمەنلەرنى ، بۈيۈك سەنئەت نەمۇنىلىرى بىلەن شەھەرنى بېزىگەن ماھىر ئۇستىلارنى تاپالايدىكەنمەن ...

جالالىددىن ئويلىنىپ تۇرۇپ دېدى :

— سەن ئۆز قەھرىمانلىقلىرىنى ئۇرۇش مەيدانىدا نەيزە ئۇچى بىلەن يازغان باتۇر كىشىلەرنى ئىزدەمسەن ؟ سەن قەھرىمانىنىڭ كۆرسەتكەن ئىشلىرىنى شۇنداق يالقۇنلۇق قۇرلار بىلەن تەسۋىرلە-يەلەمسەن ؟ سېنىڭ بۇ قوشاقلىرىڭنى ياشلار ، ھەتتا قىزلار قوشاق قىلىپ ئېيتىشسۇن ، بۇلارنى ئۇرۇشقا كېتىۋاتقان جەسۇر يىگىتلەر ياكى ئۆلۈمگە قاراپ ئاخىرقى قەدەمنى بېسىۋاتقان قېرىلارمۇ تەك-رارلايدىغان بولسۇن .

دەرۋىش شېئىر بىلەن جاۋاب بەردى :

گەرچە شائىر رۇداكى[1] — مەشھۇر زامان شائىر ،
ئەمما غېرىب دەرۋىشمۇ — شائىردىن راۋان شائىر .
گەرچە رۇداكى ئۇستاز ، مەپتۇنى — جاھان شائىر ،
ئەمما ، سەھرا ئېلىگە دەرۋىش قەدىردان شائىر .

ئۆي ئىگىسى خان ئۆلتۇرگەن جەرەننى قارا ئۆيگە ئېلىپ كىردى ، جەرەن سويۇلغان ۋە ئىچى تازىلانغانىدى .

— ئىجازەت قىل ، گۆشىنىڭ بىر بۆلىكىنى ئاياللارغا بېرەي ، ئۇلار ساڭا غىزا تەييارلاپ بېرىشسۇن .

— ھەممىگلار يەڭلار ! ھەممىسىنى ئېلىۋېرىڭلار ! — دەپ جاۋاب بەردى جالالىددىن ، — مەن شاھنىڭ ئوۋچىسى ئەمەس . مەن ئۆزۈم بەگمەن ، شاھنىڭ ئوغلى بولىمەن . ئوۋنى تاپشۇرىدىغان خوجايىنىممۇ يوق ، — ئۇ غىلىپىدىن ئىنچىكە خەنجىرىنى سۇغۇرۇپ ، جەرەننىڭ بېقىنىدىن بىر نەچچە پارچە گۆشنى نېپىز قىلىپ كېسىۋالدى - دە ، نودىغا ئۆتكۈزۈپ گۈلخاننىڭ چوغىدا كاۋاپ قىلىشقا باشلىدى .

ئۆي ئىگىسى جەرەننىڭ گۆشىنى خوتۇنلارغا بەردى - دە ، ئۆزى مېھماننىڭ يېنىدا ئولتۇردى ، كېيىن ئۇ ساقاللىرىنى سىلاپ ، مۇلايىملىق بىلەن ئەھۋال سوراشقا باشلىدى .

— سالامەتمۇ سەن ؟ دەم ئالدىڭمۇ ؟ ئىسسىندىڭمۇ ؟ ئاتا - ئاناڭ سالامەتمۇ ؟

ئۆرپ - ئادەت بويىچە ، خانمۇ ئۇنىڭدىن ھال - ئەھۋال سورىغان بولۇپ ، ئاخىرى :

— بىر نەرسىنى سورىسام مالال كەلمەس ، بۇ كىمنىڭ ئۆيى ؟ مەن قەيەردە تۇرۇپتىمەن ؟ — دەپ سورىدى .

— مېنىڭ ئۆيۈم نىسا[2] شەھىرىنىڭ چوڭ كارۋان يولىدىن بىر

---

① رۇداكى — IX ئەسىردىكى مەشھۇر بۇخارالىق شائىر .

② نىسا — ھازىرقى ئاشىئابادقا يېقىن قەدىمكى كۆچلۈك بىر قورغان يېزا . موڭغۇللار ۋەيران قىلىپ ، قۇم ئاستىدا يوقىلىپ كەتكەن . ئۇنىڭ خارابىلىرى سوۋېت ئالىملىرى تەرىپىدىن 1931 - يىلىدا تېپىلغان .

كۈنلۈك يول ، مەن بولسام پايانى يوق چۆلده كۆزگه كۆرۈنمەيدىغان ئاددىي كۆچمەنمەن ، ئېتىم قۇرقمت چوپان .

تاشقىرىدا خىرىلداپ ياتقان ئىت بىردىن قاۋاپ كەتتى . ۋارقىرىغان ، هۆكۈرەپ يىغلىغان ئاۋازلار ئاڭلاندى ، ئات تۇيىقىنىڭ ئاۋازى يېقىنلىشىپ جىم بولدى .

— ئۆيده كىم بار ؟ جاۋاب بەر ، قۇرقمت چوپان ! — دەپ ۋارقىرىغان كۈچلۈك بىر ئاۋاز ئاڭلاندى .

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

ئۇچىنچى باب

چۆل يىگىتى

بوۋاي ئورنىدىن تۇرۇپ تاشقىرىغا چىقتى ، ئۇلارنىڭ ئۆزئارا سۆزلىشىۋاتقان ئاۋازى ئارانلا ئاڭلىناتتى .

— ئۇ نېمىشقا بۇ يەرگە كەلدى ؟ — دېدى ئاتلىق بوغۇق ئاۋاز بىلەن ، — ياكى ئۇنىڭ ئەجىلى يېتىپتىمۇ ؟

— ئۇچىسىلا مېنىڭ مېھمىنىم .

— بۇلارنىڭ قانىسىز پېشانىلىرىگە خۇدانىڭ نېمە يازغانلىقىنى كۆرسىتىپ قويىمەن...

— بۇلارغا تېگىشكە ھەققىڭ يوق ، بۇ بەش يېڭى قۇلنى قەيەردىن ئېلىپ كەلدىڭ ؟

— بۇلار تەجرىبىلىك ئۇستىلار — مىسكەر ۋە قورال ياسايدىغانلار ، ئۇلار كارۋانغا قوشۇلۇپ كېتىشىۋاتقانىكەن . بۇ كارۋاننىڭ «ساقال - بۇرۇتىنى ئېلىپ قويماي» دەپ تۇرسام ، ئاتلىق بەگ ئۇچۇن جەرەن ئوۋلاپ يۈرگەن ئىككى يۈزگە يېقىن يىگىت قاياقتىندۇر پەيدا بولۇپ قالدى . ئۇلار تۆگىلەرنى تاشلاپ قېچىپ كەتتى ، مەن پەقەت بەش كىشىنىلا ھەيدەپ ئېلىپ كەلدىم . ئەمدى مەن بۇلارنى مەرۋگە ئەۋەتىپ ، ياخشى باھا بىلەن ساتىمەن .

— خۇدا ئىشىكىنى ئوڭدىن كەلتۈرسۇن ! — ئۆي ئىگىسى يېڭى مېھماننى ئۆيگە ئېلىپ كىردى .

يېڭى مېھمان ئېگىز بويلۇق ، كەڭ يەلكىلىك ۋە نازۇك بېلىگە يېشىل غىلاپلىق ئۇزۇن خەنجەر ئېسىۋالغان ياش بىر يىگىت ئىدى . تۆگە تېرىسىدىن تىكىلگەن ئېگىز ، ئىنچىكە پاشنىلىق سېرىق ئۆتۈكى ، قوي تېرىسىدىن تىكىلگەن ئۇزۇن دۇگىلەك پاپىخى ۋە

ئالاهىده پىچمدىكى قارا چاپىنى ئۇنىڭ تۇركمەن ئىكەنلىكىنى بىلدۇرەتتى . ئۇنىڭ كەسكىنلىك ئەكس ئېتىپ تۇرغان يۈزى ۋە قاپىرىپ چىققان ئېگىكلىرىمۇ شۇنى تەستىقلايتتى .

— ئوتقا يېقىنراق ئولتۇر ، — دېدى ئۆي ئىگىسى .

بىراق ، مېھمان گىلەمگە ئولتۇرماستىن ، ئىشىك يېنىدا تۇرۇۋەردى . ئۇنىڭ كۆزلىرى پارقىراپ ، خۇددى ھۇۋۇقۇشنىڭكىدەك دۇگىلەك بولۇپ قالدى .

جالالىددىن بېشىنى كۆتۈرمەستىن :

— سەن كىمسەن ؟ — دەپ سورىدى .

— چۆللۈكمەن .

— چارۋىچىمۇ ياكى ھۇنەرۋەنمۇ ؟

— كارۋان - سودىگەرلەرنىڭ ساقلىنى ئالىمەن .

چۆل ئۆرپ - ئادەتتى بويىچە ، بۇنداق دەپ جاۋاب بېرىش قوپاللىق ھېسابلىناتتى . گۈلخان ئەتراپىدا ئولتۇرغانلار باي ۋە كەمبەغەل بولۇشى ، تونۇش ياكى ناتونۇش بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ، ھەممىسى باراۋەر ھېسابلىنىپ ، ئادەتتە بىر - بىرىدىن تەن ساقلىق ، مالنىڭ ئەھۋالى ، يولنىڭ ئۇزۇنلۇقى توغرىسىدا ئەھۋال سورىشىدۇ ، لېكىن بۇ تۇركمەن جاڭجال چىقارماقچى بولسا كېرەك .

جالالىددىن بېشىنى بىر سىلكىدى - دە ، يەرگە قارىدى ۋە لېۋىنىڭ بىر چېتى سەل قىمىرلاپ كەتتى . جالالىددىن ئاتاقلىق بىر خان بولۇپ تۇرۇپ ، ئاددىي كۆچمەن بىلەن جاڭجاللاشسۇنمۇ ؟

— بۇ كىشىنىڭ ئېيتىشچە ، سەن ئۇرگەنچ يولىنى ئاختۇرغۇدەكمىشسەن ؟ مەن سېنى ئاپىرىپ قويۇشۇم مۇمكىن ، — دېدى تۇركمەن بىرئاز جىم تۇرۇپ .

جالالىددىن باتۇر ، لېكىن ئۇنىڭ ئېتى چارچىغان . بۇ يەر ئۇنىڭغا خەتەرسىز ، چۈنكى ئۇنى مېھماندوستلۇق يوسۇنى ھىمايە قىلىدۇ . يولغا چىققان تەقدىردە ، يىراققا بارمايلا ئۇنىڭ ئۆزى خۇددى جەرەننى ئوۋلىغاندەك ، بۇ تۇركمەن ئۇنى بابلايدۇ . شۇنىڭ

ئۇچۇن ، خان :
— هازىر ئۇرگەنچكە بارمايمەن ، — دەپ جاۋاب بەردى .
— بۇ ئىشقا ئاتقان ۋە بىزنىڭ غەمكىن دۇنيايىمىزغا كېتىۋاتقان كىم ؟
— قاراقچىلار ياردار قىلغان ئادەم . بۇ جاھىل قارا خەنجەر-نىڭ ئىشى بولسا كېرەك . بۇ چۆل قاپلىنى ھېچكىمنى ئايىمىغۇ-دەكمىش ، — دېدى دەرۋىش .
— باشقىلار قارا خەنجەرنى ئايىغان دەپ ئويلامسەن ؟
— جاھانكەچتىلىك شامىلى چۆلدە قۇرۇق ياڭاقتەك ئۇچۇ-رۇپ ، دومىلىتىپ يۇرگەن بىر ئادەممەن . نېمىمۇ دېيەلەيتتىم ! — دېدى دەرۋىش .
— قارا خەنجەر سۇسىز ، شورلۇق ۋە كىشى ياشىمايدىغان بىر باياۋاندا ياشايدۇ . ئۇ قۇمدا شۇڭغۇپ يۇرىدىغان ، تۇتقىلى بولمايدى-غان كەسلەنچۇكتەك ياكى قومۇشلۇقتا سۆرىلىپ يۇرىدىغان يىلان-دەك چاققان ، ئۇنىڭغا ھېچكىمنىڭ قولى يەتمەيدۇ ، ئۇ بولسا ھەممە يەردە تەييار .
جالالىددىن كاۋاپنى ئۆرۈپ قويۇپ ، پەرۋاسىزلىق بىلەن :
— قاراقچىلىق قىلغان كىشىنىڭ ئاقىۋىتى يامان بولىدۇ ، ئۇنىڭ بېشى ئۇرگەنچ تېمىدىكى خادىغا سانجىلىپ ھەممىسىنىڭ بېشىدىن يۇقىرىغا قويۇلىدۇ ، — دېدى .
— قارا خەنجەر دۇشمەننىڭ ئارقىسىغا چۈشكەن تۇن كۆلەڭ-گىسى ، — دەپ سۆزىنى داۋام قىلدى تۇركمەن ، — قارا خەنجەر قىساس خەنجىرى ، غەزەپ نەيزىسى ، قىساس قىلىچى . قارا خەنجەر ھازىر يالغۇز ، ئۇنىڭ يا ئوغلى ، يا ئاكا ـ ئىنىلىرى يوق . بىر كۈنى ئەمەس بىر كۈنى ھالاك بولىدۇ ، ئۇنىڭ ئۆيى تۇرغان يەر بوشاپ قالىدۇ . شۇ چاغدا ياخشى بولامدۇ ؟
— ياخشى بولمايدۇ ، ئەلۋەتتە ، — دېدى جالالىددىن .
— بۇرۇن قارا خەنجەرنىڭ مويسىپىت ئاتىسى ، باتۇر ئاكا ـ ئىنىلىرى ، چىرايلىق سىڭىللىرى بار ئىدى . شاھ مۇھەممەدكە

يۇزلەپ ئات كېرەك بولۇپ قالسا ، ئۇ ئۆزىنىڭ قىپچاق ئەسكەرلەرى بىلەن بىزنىڭ يۇرتقا كېلىپ يۇز ئەمەس ، ئۇچ يۇزلەپ ياخشى ئاتلىرىمىزنى ئېلىپ كېتەتتى . كۆچمەنلەر قەيەردىدۇر قىپچاق خانىنى تالىغانمىش ، شۇنىڭ ئۈچۈن سىلەرگە جازا بولسۇن ، دەپ خوتۇنلارنىڭ كۆمۈش زىننەتلىرىنى تارتىۋالاتتى . شاھ سارايدا ئۇچ يۇز خوتۇنى بار تۇرۇقلۇق ، يەنە قىپچاقلىرى بىلەن كېلىپ ، يۇزلىگەن يىگىتلەرنىڭ كۆزى چۈشكەن ، ئەڭ ياخشى قىزىمىز گۈلجامالنى زورلۇق بىلەن ئېلىپ كېتىپ ، ئۇچ يۇز بىرىنچى خوتۇنۇم دەپ سارايغا مەجبۇرىي قاماپ قويدى . مۇشۇنداق قىلسا ياخشىمۇ ؟

— بۇمۇ ياخشى ئەمەس ، — دېدى خاتىرجەملىك بىلەن جالالىددىن ، — لېكىن يۇز يىگىتنىڭ ئۇلار بىلەن ئېلىشماستىن قاراپ تۇرۇپ ، شۇنداق ئاجايىپ قىزنى قولدىن بېرىپ قويغانلىقى يامان بوپتۇ .

— ئۇ ۋاقىتتا كۆچمەن يىگىتلىرىمىز بۇ يەردە يوق ئىدى . قىپچاقلار ھېيلىگەر ، بىزنىڭ تەرەپكە قايسى ۋاقىتتا كېلىشنى ناھايىتى ياخشى بىلىشىدۇ .

— ماڭا قارا ، يىگىت ، — دېدى جالالىددىن ، — دادام ، ئاكا - ئىنىلىرىم ، ھەدە - سىڭىللىرىم بار ئىدى دېدىڭمۇ ؟ نېمىشقا ھازىر يوق ؟

— مويىسپىت دادامنى شاھنىڭ جاللاتلىرى تۇتۇۋېلىپ ، ئۇرغەنچ مەيدانىدا تاپىنىدىن بېشىغىچە قېيما - چېيما قىلىۋەتتى . ئاكا - ئىنىلىرىم كۈنچىقىشقا - كۈنپېتىشقا قېچىپ كەتتى ، ھەدە - سىڭىللىرىمنى قىپچاق ئەسكەرلىرى تۇتۇپ كېتىشتى . شۇ ئىشلىرى ياخشىمۇ ؟

— بۇمۇ ياخشى ئەمەس ، — دېدى جالالىددىن .

— ئەمدى مەن قايسى گۆرگە باراي ؟ نېمە قىلسام بولىدۇ ؟

جالالىددىن قىزغىنلىق بىلەن سۆزلەشكە باشلىدى :

— ئەگەر قىلىچىڭ تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ئېلىنىمىزنى دۈشمەندىن ساقلاش ئۈچۈن قولۇڭدا پارقىرىسا ، ئەگەر كارۋان يوللىرىدا تېنەپ

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بېكى تورىسى

يۇرۇشتىن باشقا مەردلىك كۆرسىتىش ئىختىيارىك بولسا ۋە يېشىل بايرىقىمىزغا تاياىچ بولۇشنى خالىساك ، ئۇرگەنچكە ، مېنىك يېنىمغا كەل ، ساڭا شۆھرەت قازىنىشنى ئۆگىتىپ قويىمەن .

تۇركمەن يېڭى بىلەن لېۋىنى ئېرتىپ ، ئاچچىق بىلەن :

— ماڭا قارا ، بەگ يىگىت ، — دېدى ، — مەن ئۇرگەنچكە بارسام شاھنىك ئايغاقچىلىرى بۆرىلەردەك ئىزىمغا چۈشۈشىدۇ . ئەمما ، مەن كۇرەشتە ئۆلسەم ئۆلەرمەن ، تەسلىم بولمايمەن . ئۇ- نىك نېمە كېرىكى بار ؟

— بۇنداق بولمايدۇ ، — دېدى جالالىددىن ، — ئۇرگەنچنىك قىبلە تەرىپىدىكى دەرۋازىغا كەلسەك ، يوغان تېرەكلىك باغنى كۆ- رىسەن ، دەرۋازىۋەنلەرگە «تىللالىق دېگەن يېڭى سارای مۇشۇ ، مېنى ئىگىسىنىك ئالدىغا ئېلىپ كىرىڭلار !» دېگىن ۋە مانا بۇ قەغەزنى كۆرسەتكىن .

جالالىددىن زەپەررەك سەللىسىنىك قېتىدىن بىر پارچە قەغەز ئالدى ۋە ئوتتۇرا بارمىقىدىن ئالتۇن تامغا ئۇزۇكنى چىقاردى . تامغا ئۇزۇكنى ئوتقا تۇتۇپ قارايتتى - دە ، قەغەزنىك بىر چېتىنى تۇكۇرۇك بىلەن ھۆللەپ باستى . قەغەزگە چىرايلىق نەقىش بىلەن يېزىلغان نام چۈشتى . قەغەزنى ئوراپ ئوتتۇرىسىدىن ئىككى پۈك- لىدى ، كېيىن تىزىغا قويۇپ تەكشىلىدى - دە ، تۇركمەنگە ئۇزاتـ تى . تۇركمەن قەغەزنى سۆيۈپ پېشانىسىگە تەككۈزدى ۋە بەلۇېغىغا ئېسىلغان مىس قۇتىسىغا سېلىپ قويدى .

— سۆزۈڭگە ئىشىنىمەن بەگ يىگىت ، بارىمەن ، خەير ! — دەپ تۇركمەن چىقىپ كەتتى .

ساھىبخان جىمغىنا ئۇنىك كەينىدىن چىقتى . ئۆي ئالدىدىكى گۈلخاندا يوغان مىس قازان قاينايتتى ، قار ئېرىشكە باشلىغان زەي يەردە جۇلدۇر كىيىملەرگە ئورالغان ئوروق بەش قۇل ئولتۇراتتى . بۇلارنىك قوللىرى كەينىگە باغلانغان . بويۇنلىرىغا سېلىنغان سىرتـ ماقلارنىك بىر ئۇچى قىل ئارغامچىغا باغلانغانىدى . قۇللارنىك يېنىدا بويىنىغا كۇموش بويۇنچاق سېلىنغان ، تىزگىننىك بىر ئۇچى

ئېگەرنىڭ قېشىغا باغلانغان ، ئېگىز بويلۇق جەردە ئات تۇراتتى ، قوللار باغلانغان ئارغامچىنىڭ بىر ئۇچى ئېگەرنىڭ قېشىغا ئورالغان .

تۇركمەن ئاتقا مىندى .

— مېڭىش ، كاپىر هايۋانلار ! ئەگەر كەينىمدىن ئەگىشىپ ماڭمىساڭلار ، كاللاڭلارنى ئېلىپ ئۆلۈكۈڭلارنى يولدا قالدۇرۇپ كېتىمەن .

بەش قول ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ ، كەينى - كەينىدىن ئاقساپ يولغا چۈشتى . تۇركمەن قامچىسىنى كۆتۈردى ، هە دېمەي هەممىسى دۆڭلۈكنىڭ كەينىگە ئۆتۈپ كېتىشتى . ساهىبخان ئۆيگە قايتىپ كىردى .

— هۆرمەتلىك مېهمان ، يىراقتا يۈزگە يېقىن ئاتلىق بىز تەرەپكە كېلىشۋاتىدۇ .

— بىلىمەن ، خارەزم شاهىنىڭ مېنى ئىزدەپ يۈرگەن يىگىتلىرى . مەن هازىر سۆزلەشكەن كىشى كىم بولىدۇ ؟

ساهىبخان خۇددى تۇركمەن كېلىپ قېلىشىدىن ئەنسىرىگەندەك ، پىچىرلاپ : «بۇ قاراقۇمنىڭ قاپلىنى ، كارۋان يوللىرىنىڭ ئاپىتى ، ئاجايىپ قاراقچى قارا خەنجەر بولىدۇ . خۇدا ئۆزى ئىنساپ بەرسۇن ! » دېدى .

يېڭىغۇر كتاب تور بېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بېكى تورىسى
www.uyghurkitap.com

تۆتىنچى باب

ھەق ھۆكۈم چىقارغۇچى ھاكىم

ھاجى رەھىم كۆچمەنىنىڭكىدە قونغاندىن كېيىن ، تار چۆل يولىدا ئىككى كۈن يۈرۈپ شىمال تەرەپكە — ئاۋات خارەزم شەھىرى ۋە يېزىلىرى ئورناشقان جەيھۇن[1] دەرياسىنىڭ بويىدىكى ۋاھەگە قاراپ كەتتى ، ئېشەك ئاستا يۈرەتتى . تېخىچە ھوشىغا كەلمىگەن كېسەل سودىگەر مىنۇڭالغان تۆگە ئۈنىڭ كەينىدىن بىر خىلدا ماڭاتتى . دەرۋىش ئەرەب - پارس ناخشىلىرىنى ئېيتىپ كېتىپ باراتتى ۋە خارەزم مەسچىتلىرىنىڭ رەڭگارەڭ گۈمبەزلىرىنىڭ كۆنۈشىنى كۈتۈپ يىراقلارغا تىكىلەتتى .

قۇم بارخانلىرىنىڭ ئارىسىدىن ئۆتكەن تار يول ئۇچىنچى كۈنى چوڭ يولغا تۇتاشتى ، بۇ يول تاشلىق تۆپىلىككە چىقاتتى . ئۇ يەردىن گۈللەڭاتقان كۆكۈللۈك ۋادا - باغلار ، دەرەخزارلار ۋە دالىلار كۆرۈندى . ھەممە جايدا دەرەخلەرنىڭ ئارىسىدىن ئۆيلەر ، قورۇم باسقان توپ - توپ قارا ئۆيلەر ، دۆلەتمەن قىپچاق خانلىرى - نىڭ مۇنارلىق قورغانغا ئوخشىغان ھويلىلىرى كۆرۈنەتتى ، خۇددى نەيزىگە ئوخشىغان ئىنچىكە مۇنارلارنىڭ ئۇچى ئاندا - ساندا چىقىپ تۇراتتى ۋە ئۇلارنىڭ يېنىدا مەسچىتلەرنىڭ ھەر خىل رەڭدىكى نەقىشلەر بىلەن بېزەلگەن گۈمبەزلىرى تاۋلىناتتى . سۇ قۇيۇلغان تۆت بۇرجەك يەرلەر خۇددى يوغان ئەينەكتەك پارقىرايتتى . بۇ يەرلەردە يېرىم يالىڭاچ ، جۇل - جۇل كىيىملىك ، ئاياغلىرىغا كىشەن سېلىنغان كىشىلەر يۈرۈشەتتى .

---

① جەيھۇن — ئامۇ دەرياسىنىڭ ئەسىردىكى نامى .

دەرۋىش دۆڭنىڭ ئۈستىدە تۇرۇپ ئۆزىچە پىچىرلىدى : —
مانا ، جەننەت بولۇش ئۈچۈن يارىتىلغان يەر ، لېكىن ئازاب ۋە كۆز يېشى ۋادىسىغا ئايلانغان . بۇنىڭدىن ئون بەش يىل بۇرۇن مەن بۇ يەردىن خۇددى جىنايەتچىدەك قورقۇپ ئۇياق - بۇياققا قاراپ قاچقا- نىدىم . ئاپتاپتا قارايغان دەرۋىشنىڭ شۇ ۋاقىتتا ئىمام قارىغان يىگىت ئىكەنلىكىنى ھازىر كىم بىلىدۇ ؟ ئالغا ، بەكىر ، مۇسۇلمان ھاكىملىرى ئىچىدە ئەڭ كۈچلۈكى ، لېكىن ئەڭ مەشئۇمى[1] بولغان خارەزم شاھ مۇھەممەد ھۆكۈمرانلىق قىلىدىغان پايتەختلەرنىڭ پايتەختى ، دۇنيادىكى ھەممە شەھەرلەرنىڭ ئەڭ بېيىي — ئۈرگەنچنىڭ دەرۋازىسى يېنىدا تۇنەيمىز...

دەرۋىش يەنە يولغا چۈشتى . يولدا ئۆزۈن مۇڭگۈزلۈك يوغان ئۆكۈز قوشۇلغان ھارۋىلار ، پىيادە يولۇچىلار ، بېزەلگەن ئات مىنگەن ۋە ياسانغان ئاتلىقلار ، ئورۇق ئېشەك مىنگەن ۋە ئاپتاپتا قارىيىپ كەتكەن دېھقانلار كۆپ ئۇچراشقا باشلىدى . ھەر تەرەپتىن كالىلارنىڭ مۆرىشى ۋە قويلارنىڭ مەرىشى ، پادىچىلارنىڭ چۇقانلىرى ئاڭلىنىاتتى .

بىرىنچى يېزىدىلا دەرۋىشنى ئۆزۈن ئاق تاياق تۇتقان ئادەملەر ئورىۋېلىشتى .

— سەن قانداق ئادەم ؟ پۇلۇڭ يوق . دەرۋىش بولساڭ ، نېمىشقا تۆگە يېتىلەپ يۈرسەن ؟ يۈر ھاكىمنىڭ ئالدىغا ، ئۇ سېنى ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلسۇن .

دەرۋىشنى ئېگىز كۈمۈلاچ تاملىق ھويلىغا ئېلىپ كىرىشتى ، يوغان گىلەم سېلىنغان ئايۋاندا يوللۇق تون كىيگەن ئورۇق بىر بوۋاي باداشقان قۇرۇپ ئولتۇراتتى . ئۇنىڭ يوغان ئاق سەللىسى ، كۆڭۈل قويۇپ تارالغان ئاپئاق ساقىلى ، جىددىي ۋە ئۆتكۈر قارا- شى ، ئاستا ھەرىكەت قىلىشى ئۇنىڭغا يېقىن كەلگەن كىشىلەرنىڭ ھەممىسىنى تەشۋىشكە سالاتتى ، ئۇنىڭدىن ئۇلار تىز چۆكۈشەتتى . ئۇنىڭ يېنىدا ياشىنا مىرزا مۆكچەيگەن پېتى قولىغا قومۇش قەلەم

---

① مەشئۇمى — بەختسىزلىك كەلتۈرگۈچى ، كۆڭۈلسىز ، ناخوش دېگەن مەنىدە .

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بېكى تورىسى

تۆتۈپ پەرمان كۆتۈپ ئولتۇراتتى .

— كىمسەن ؟ — دەپ سوردى ھاكىم .

— مۆھتەرەم ئانامنىڭ گۇناھكار پەرزەنتىمەن . ئېتىم ھاجى رەھىم باغداد . مۇقەددەس باغداد شەيخلىرىنىڭ شاگىرتىمەن . يەراق يوللاردا يۈرۈپ ، سوغۇق قاراڭغۇ قەبرىدە يوشۇرۇنغان ئەۋلەيالارنىڭ ئىزىنى ئاختۇرىمەن .

بوۋاي شۇبھە بىلەن قېشىنى يېمىرىپ قويدى ـ دە ، دەرۋىشكە تىكىلدى .

— تۆگىنىڭ ئۈستىدىكى كېسەل كىم ؟ ئۇ نېمىشقا سەللەسىز ؟ مۇسۇلمانمۇ ياكى دىنسىزمۇ ؟ ئېيتىشلارغا قارىغاندا ، سەن ئۇنى ياردار قىلىپ ، بار ـ يوقىنى ئوغرىلاپ ساتقانمىشسەن ، شۇ توغرىمۇ ؟

دەرۋىش قوللىرىنى پاتىھىگە كۆتۈردى .

— ئەي ئالەمنى يارانتۇچى پەرۋەردىگار ، سەن مېنىڭ پاناھىم-سەن ! يالغان سۆزلەشتىن باشقا ئىشى بولمىغان تۆھمەتچىلەرگە ھەيرانمەن ! مېنىڭ مېھنەت ۋە قايغۇلىرىم بىلەن ئۇلارنىڭ نېمە ئىشى بار ئىكەن ؟

ھاكىم كۆرسەتكۈچ بارمىقىنى يۇقىرىغا مەنىلىك قىلىپ كۆتۈرۈپ ، ئاستاغىنا :

— راستىنى ئېيتقىن ، بۇ كېسەل توغرىسىدا نېمىلەرنى بىلەسەن ! — دەپ سوردى .

دەرۋىش قاراقچىلار بۇلىغان كارۋانلارغا دۇچ كەلگەنلىكىنى ۋە بۇ ياردارنىڭ جېنىغا ئارام بېرىش ئۈچۈن قانداق ئۇرۇنغانلىقىنى سۆزلەپ بەردى .

بوۋاي كۈمۈش ساقىلىنى سىلاپ :

— ئېھتىمال بۇ ياردار ناھايىتى چوڭ ئادەمدۇر ، بەلكى ئۇنىڭ قولى قۇياشقا يېتەر ، كېسەلنى ئۆزۈم كۆرەي ، — دېدى بوۋاي ۋە كەشتىنى كىيىپ ئايۋاندىن چىقتى ـ دە ، تۆگىنىڭ يېنىغا كەلدى . ئۇنى قاتتىق ۋارقىرىشۋاتقان يېزا ئاھالىسى

قورشۇالدى .

— بىز بۇ كېسەلنى بىلمىمىز . بۇ كىشى ئۇرگەنچلىك باي سودىگەر مەھمۇد يالۋاچ ، مانا تۆگىدە ئۇنىڭ تامغىسىمۇ بار . مەھ-مۇد يالۋاچنىڭ ئىككى - ئۈچ يۈز تۆگىلىك كارۋانلىرى تەۋرىزگە ، بۇلغارغا[1] ۋە باغداد شەرىپكە قاتنايدۇ .

ھاكىم ئاھالىنىڭ سۆزىنى تىڭشاپ بولۇپ ، لەۋلىرىنى چىش-لەپ جىم تۇردى - دە ، ئۆز ھۆكۈمىنى مەغرۇرلۇق بىلەن بايان قىلدى ، مىرزا بولسا ئۇنى يېزىۋالدى .

— بىلگەن مۆتىۋەر كىشىلەر بۇ كېسەلنىڭ ئۇرگەنچلىك سو-دىگەر مەھمۇد يالۋاچ ئىكەنلىكىنى تەستىقلاۋاتقانلىقلىرى ئۈچۈن ، ئۇنى تۆگىدىن ئاستا چۈشۈرۈپ ، مېنىڭ ئۆيۈمدە ياتقۇزۇشنى ۋە تېۋىپ چاقىرىپ دورىلىق گىياھلار بىلەن داۋالىتىشنى بۇيرۇيمەن . بىر كېسەل مۇسۇلمانغا ياخشىلىق قىلغان دەرۋىش ئۆز يولىدا داۋام قىلسۇن ، سودىگەر ساقايغاندىن كېيىن ئۇنىڭغا سوۋغا بەرسۇن . تۆگە دەرۋىشنىڭكى بولمىغانلىقى سەۋەبلىك ، ئىگىسى ساقايغۇچە مېنىڭ ھويلامدا تۇرىدۇ . ھۆكۈم چىقىرىپ تامغا باسقىنىم ئۈچۈن ، دەرۋىشنىڭ ئېشىكى مېنىڭ ئىختىيارىمدا قالدۇرۇلسۇن .

— يازدىڭمۇ ؟ — دېدى ھاكىم مىرزىغا .

— توغرا ئېيتىسىز تەقسىر ! — دېدى مىرزا پىچىرلاپ .

ھاكىم ئىلاۋە قىلدى :

— دانىشمەن دەرۋىش ، ئال مانا بۇ بىر دەرخەمنى[2] مېنىڭ پېقىر خەزىنەمدىن !

ھاجى رەھىم مىس پۇلنى قولىغا ئېلىپ پېشانىسىگە سۈرتتى ، سۆيدى ۋە مەھكەم تۇتۇپ تۇرۇپ :

— سېنىڭ دانالىقىڭ چەكسىز ، ئادىل ھاكىم . سەن مېنى

---

① تەۋرىز — تەبرىز دەپمۇ ئاتىلىدۇ ، شىمالىي ئىراندىكى چوڭ شەھەر . بۇلغار X — XIV ئەسىرلەردە كاما دەرياسىنىڭ ۋولگا دەرياسىغا قۇيۇلىدىغان يېرىدىكى ۋولگالىق بۇلغارلارنىڭ پايتەختى بولۇپ ، باي ، سودا ۋە سانائەت شەھىرىدۇر .

② دەرخەم — 20 تىيىنلىق كۈمۈش . قارا مىس دەرخەم ئىككى تىيىنگە توغرا كېلىدۇ .

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بېكى تورىسى

ياردار ۋە تۆگىنىڭ تەشۋىشىدىن ، ئېشەكنى بېقىش غېمىدىن خالاس قىلدىڭ . مەن ئاجىز بىر ئىنسانمەن ، سېخىي قولىدىن قارىغۇنىڭ ياغاچ چۆچىكىگە چۈشىدىغان قارا پۇلغا ئوخشاش نەرسىمەن . ئەگەر سېنىڭ سېخىيلىقىڭ كۈمۈش ساقاللىرىڭغا ئوخشاش ساپ ، قېنىق بولسا ، بۇ مىس دەرخەم ئالتۇن دىنارغا[1] ئايلىنىدۇ ، — دېدى - ده ، ئالىقىنىنى ئاچتى . ئالىقىنىدا ئالتۇن پۇل دىنار پارقىراپ تۇراتتى .

— راستىمنى ئېيتىمەن ، مۆھتەرەم ھاكىم ، سېنىڭ ئايىغىڭ تەگكەن يەر ھېچقاچان ھوسۇلسىز بولمايدۇ .

ھاجى رەھىم يەنە ئالىقىنىنى يۇمۇپ ، قىمىرلىماي تۇرۇشنى داۋام قىلدى . ھاكىم ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكىلەر بولسا گاھىدا بىر - بىرلىرىگە ، گاھىدا دەرۋىشنىڭ يۇمۇلغان ئالىقىنىغا قاراپ ھەيران بولۇپ تۇرۇشاتتى .

— مەن ئۇنىڭغا مىس دەرخەم بەرگەنىدىم . بۇنى ئېنىق بىلىمەن . بىراق ، ھەممىلار بۇنىڭ قولىدا ئالتۇن دىنار بارلىقىنى كۆردۇڭلار ، — دېدى ھاكىم . ئۇ كۈتۈلمىگەن بىر ئاچ كۆزلۈك بىلەن دەرۋىشنىڭ قولىغا يېپىشتى .

— ئالتۇن دىنارنى بەرگىن ! سەن ئۇنىڭ بىلەن دەۋا سوت خىراجەتلىرىنى تۆلىشىڭ كېرەك !

ھاجى رەھىم ئالىقىنىنى ئاچتى ، ھاكىم پۇلنى تارتىۋالدى . بىراق ، قارىسا ھېلىقى قارا مىس دەرخەم ئىدى .

ھاكىم ئۆزىگە سۇپ - كۆچ قىلىپ دەم سالدى - ده ، ئايۇانغا كىرىپ كەتتى .

ھاجى رەھىم بېرىپ ئېشىكىدىكى خۇرجۇننى ئالدى ۋە مۇرىسىگە تاشلىدى - ده ، ئارقىسىغا قارىماستىن :

«يا - ھۇ - ھۇ ! يا - ھەق ! لائىلاھە - ئىللا - ھۇئۇ !» دېگىنىچە ۋارقىراپ ئۇرگەنچ تەرەپكە يول ئالدى .

---

① دىنار — ئالتۇن پۇل ، تەخمىنەن 10 سومغا توغرا كېلىدۇ .

بەشىنچى باب

ئارزۇ قىلىنغان دەرۋازا

«ھەممە ياق بىر نەچچە يىللار ئىلگىرى قانداق بولغان بولسا، شۇ پېتىچە تۇرۇپتۇ» دەپ ئويلىدى ھاجى رەھىم ئۇرگەنچىنىڭ جىمجىت كوچىلىرىنىڭ ئېگىز كۈمۈلاچ تېمىغا يۆلىنىپ تۇرۇپ، «ھازىرمۇ ئاشۇ ئۆرۈك ۋە ئۇجمە دەرەخلىرىنىڭ ئارىسىغا كۆمۈل-گەن ئۆيلەر، ھېلىمۇ شۇ سۇزۇك ئاسماندا ئاق كەپتەرلەر ئۇچۇپ يۇرۇپتۇ. ئۇلاردىنمۇ ئېگىزرەكتە قارا سارلار ئاندا - ساندا ئاۋاز چىقىرىپ ئاستا ئايلىنىپ ئۇچماقتا، شۇنىڭدەك تامنىڭ ئۈستىدە گۈللەۋاتقان ئاكاتسىيىنىڭ شاخلىرى ئېسىلىپ تۇرۇپتۇ. ئۇلارنىڭ ئاستىدا ھېلىقى ئارزۇ قىلىنغان كىچىك ئىشىك شۇ پېتىچە تۇرۇپ-تۇ، ئۇنىڭ شامال تەسىرى بىلەن كۈل رەڭ ھالغا كىرگەن تاختاي-لىرىدا ئۈستىلىق بىلەن سېلىنغان نەقىشلىرى ھازىرمۇ بىلىنىپ تۇرۇپتۇ. بىر ۋاقىتلاردا شۇ ئىشىكتىن ھال رەڭ كۆڭلەك كىيە-گەن، توق سېرىق رومال ئورىغان قىز چىقاتتى. ھازىر ئۇ قەيەر-دە؟ نېمە بولدىكىن؟»

ئىشىك ئېچىلىپ ئۇزۇن، ھال رەڭ كۆڭلەك كىيگەن، بېشى-غا توق سېرىق رومال ئورىغان، خېلى بويىغا يەتكەن بىر قىز چىقتى، ئۇ قولىغا گۈرجەك تۇتقانىدى. ئۇنىڭ بىرئاز كۆپۈپ چىققان مەڭزىلىرىنى، سوزۇنچاق كۆزلىرىنى، كىيىمىنى ۋە رو-مىلىنىڭ تۇگۇنىنى كۆرگەن كىشى بۇ قىزنىڭ تۇرك قەبىلىسىدىن ئىكەنلىكىنى بىلىشى مۇمكىن ئىدى. ئۇ ناخشا ئېيتىپ، باغقا كىرىدىغان ئېرىقنى تازىلايتتى، سۇ بولسا كۈمۈلاچ تامنىڭ تېگى-دىكى سۇڭگۇچتىن ئۆتۈپ تۇراتتى.

قىز بىردىن قەددىنى توغرىلاپ ، قارا قولىنى قېشىنىڭ ئۈستىگە قويدى - دە ، كوچىنىڭ بېشىغا قارىدى .
كوچىنىڭ بېشىدا بىرسى تىترەڭ ئاۋاز بىلەن ناخشا ئېيتاتتى :

كېچىلىرى سەۋرىم تۈگەر ، تاڭ ئاتقۇچە ئۇيقۇسىزمەن ،
تاڭغىچە يۇلتۇز ساناپ ، يۇلتۇز كۆزىگە رازىمەن .
يېڭى ئاي چىققان كېچە — قايرىلما قاش يادقا چۈشەر ،
باغرى تاش ، قايرىلما قاش — ماڭا نېسىپ بولغانمىكىن ؟
ياكى قەددىم قېشىدەك ، ھەجرىدە قايرىلغايمىكىن ؟

كوچىنىڭ بېشىدا قارا كۆك چەكمەن كىيگەن ، چىپار بەلۋېغىنى قاتتىق باغلىغان ، تورۇق ئات مىنگەن ياش يىگىت كۆرۈندى . قوي تېرىسىدىن تىكىلگەن تۇمىقىنى قېشىغا چۈشۈرگەن بۇ يىگىت ئوينىقلاپ تۇرغان ئايغىرنى ئاستا - ئاستا ماڭغۇزۇپ كېلىۋاتاتتى . يىگىت ئاتقا بىر قامچا ئۇرۇپ ، بىردىنلا چاپتۇرۇپ قىز تۇرغان يەرگە يەتكەندىن كېيىن توختىدى .
قىز قولىدىكى گۈرجىكىنىسى تاشلاپ ھويلىغا يۈگۈرۈپ كىرىدى - دە ، ئىشىكنى يېپىۋالدى . يىگىت تۇمىقىنى گەجگىسىگە سۇرۇپ قويۇپ ، يولىغا ئاستا كېتىۋەردى .
ئىشىك قېيا ئېچىلىپ قىز ماڭدى . ئۇ قورقۇپ ئۇياق - بۇياققا قارىدى - دە ، گۈرجىكىنى ئېلىپ كىرىپ كەتتى .
ئۇزۇن كۈلا كىيىپ سەللە ئورىغان ، قۇراق تونلۇق ، ئىسسىق - تىن قارىيىپ كەتكەن ساقاللىق دەرۋىش قارىغۇغا ئوخشاش ئۇزۇن ھاسىسىنى توكۈلدىتىپ ، كوچىنىڭ ئۇ قېتىغا ئۆتتى . ئۇياق - بۇياققا قارىدى - دە ، ئىشىككە قىسىلىپ قالغان بىر پارچە ھال رەڭ لاتىنى ئاستا ئېلىپ قوينىغا سالدى .
— شۇنداق ، — دەپ غودۇڭشىدى ئۇ ، — بۇ يەرلەر بۇرۇنقىدەكلا : شۇ دەرەخنىڭ ئۆزى ، پەقەت ئۆسۈپ - تۇ ، قويۇقلىشىپتۇ . شۇ ئىشىكنىڭ ئۆزى ، پەقەت بىرئاز قاردىيىپتۇ ، قىيسىيىپ -

تۇ ... قىزمۇ شۇ قىز ، ئون ئالتە يېشىمدا ياخشى كۆرگەن قىزغا ئوخشايدۇ ، ئەمما ئۇنىڭ ئۆزى ئەمەس . كۆپ يىللار بۇرۇن بۇ يەردە سېۋەتتە ئۆرۈك كۆتۈرۈپ تۇرغان ، ئۆزىمۇ ئۆرۈككە ئوخشاش قىزىل ژۇ شېرىن قىز نەدىكىن ؟ ھەممە نەرسە بۇرۇنقىدەك ، ھەتتا ئەنە ئاۋۇ كونا مۇنار ئۇستىدە ئىلگىرىكىدەك قارچىغىلار ئايلىنىدۇ . پەقەت ھاجى رەھىملا بۇرۇنقى ھاجى رەھىم ئەمەس ...

دەرۋىش ھاسىسى بىلەن ئىشكنى قاقتى ، قېرى كىشىنىڭ يۆتەلگەن ئاۋازى ئاڭلاندى . كونا قارىياغاچ ئىشىك ئېچىلىپ ، بېلى مۇكچەيگەن ، قاتاڭغۇ ، ئاپئاق سەللە ئورىغان بوۋاي چىقتى .

— يا ـ ھۇ ـ ھۇ ! يا ـ ھەق ! — زىكىر قىلدى دەرۋىش .

بوۋاي ياشاڭغىراپ تۇرغان قىزىل كۆزلىرىنى ئۇنىڭغا تىكىپ ، بەلۋېغىنىڭ قېتىدىن كونا چەم ھەميانىنى ئالدى . ئۇ قاۋسىز ، مومغا ئوخشاش بارماقلىرىنى ھەميانىغا تىقىپ نېپىز قارا پۇل ئالدى .

— ئاللاھۇ ـ سەللىئالا ! — دېدى دەرۋىش پۇلنى سۆيۈپ ، — بۇ ئۆيدە كىم تۇرىدۇ ؟ يەككە ـ يېگانە خۇدايىمدىن كىمگە ئۆمۈر تىلەي ؟

— بۇ ئۆيدە مەن تۇرىمەن ، ئەمما ئۆي مېنىڭ ئەمەس ، قارى مەخسۇم تۆمۈرچىنىڭ ، قارى مەخسۇمنىڭ بازار بېشىدىكى تۆمۈر-چىلىك دۇكىنىنى ۋە قورال ـ ياراغ ئىشخانىسىنى ھەممە بىلىدۇ ، دىن يولىدىكى كىشىلەردىن سەدىقىنى ئايمايدۇ .

— ئىسمىڭ نېمە ، كارامەت ئىگىسى ؟

— مېنى «كارامەت ئىگىسى» دەپ يۇكسەك نام بىلەن ئاتىمە-غىن . مەن شاھنىڭ كونا تارىخ يازغۇچىسى مىرزا يۇسۇپ ، شائىر ئېيتقاندەك :

قېرىسامۇ ئۆكۈزدەك — بويۇنتۇرۇق بوينۇمدا ،
بالا ـ چاقام مەپتۇنى ۋە قۇلىمەن ئۆيۈمدە .
ئۆيۈم ـ مۈلكۈم ، بار ـ يوقۇم بارماق بىلەن سانارلىق ،

لېكىن ، جاپا ساناقسىز ، ئاتەشىدە يانارلىق ...
جاپالاردىن نىتەيكى ، ماڭا ئەسلا يوق ناجات[1]...

— ياق ، ياق ! سەن كارامەت ئىگىسىسەن ، — دېدى دەر-
ۋىش ، — سەن ماڭا قارا دەرخەم بەردىڭ ، سېنىڭ بۇ سەدىقەڭ
چىن كۆڭۈلدىن بولغىنى ئۈچۈن ، دەرخەم دەرھال ئالتۇن دىنارغا
ئايلاندى .
بوۋاي ئېڭىشىپ دەرۋىشنىڭ قارا ، قۇشلارنىڭكىگە ئوخشىغان
ئالىقىنىغا قارىسا ، خەت چېكىلگەن ئالتۇن دىنار تۇرۇپتۇ .
— مەن شۇنچە ئۆمۈر كۆرۈپ مۇقەددەس كىتابلاردا ئېيتىلە-
دىغان كارامەتنى ھېچقاچان كۆرمىگەنىدىم . سەن كارامەت كۆرسە-
تىشكە قادىر دەرۋىشسەن ، يا بولمىسا بازاردىكى كۆز باغلىغۇچىلار-
غا ئوخشاش نەيرەڭ قىلىپ ، كۆزى زەئىپ بوۋايلارنى زادىلىق
قىلىۋاتسەن .
— مانا ، دىنارنى ئۆزۈڭ سىناپ كۆرگىن . خىزمەتكارىڭنى
بازارغا ئەۋەتكىن ، كاۋاپ ، ھەسەل ، شېرىن قوغۇنلارنى كەلتۈرە-
دۇ . بەلكى شۇ نازۇنېمەتلەردىن توپتوغرا باغدادتىن كېلىۋاتقان
بىچارە يولۇچىغىمۇ بېرەرسەن .
— سەن شانلىق باغدادتىن كەلدىڭمۇ ؟ ئۇنداق بولسا ئۆيۈمگە
كىرگىن ، ئۇ يەردە كۆرگەن - بىلگەنلىرىڭنى سۆزلەپ بەرگىن .
مەن سېنىڭ ئاجايىپ دىنارىڭنىڭ كۇچىنى سىناپ كۆرەي .

---

① كېسانى شېئىرلىرىدىن (IX ئەسىر) .

ئالتىنچى باب

شاھنىڭ سەلنامىچىسى

ئۇ ئۆيلىرىمىزنىڭ ئارىلىقى يىراق بولۇشى ، يول-
نىڭ ئۇزاق بولۇشىغا ۋە يول ئازابلىرىغا قارىماي ،
مەن تەرەپكە يولغا چىقتى .

(ئىبنى ھەزم ، IX ئەسىر)

بوۋاي سىرىق ئۆتۈكىنى سۆرەپ ھويلىدىن ئۆتۈپ ئايۋانغا كىردى .

— كەينىمدىن كېلىۋەرگىن سەييا ھ !

دەرۋىش بوۋاينىڭ كەينىدىن خىش تىزىلغان ۋە تام ياقىلاپ تار گىلەم سېلىنغان ئۆيگە كىردى ، تەكچىدە ئىككى دانە كۈمۈش كوزا ۋە شېشىدىن ياسالغان ئىراق جامى تۇراتتى . ئۆينىڭ گۈمبەز تورۇسىغا بويالغان ۋاسا ئۇستىلىق بىلەن تىزىلغان بولۇپ ، ئۇنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئىس چىقىدىغان تۆشۈكى بار ئىدى . ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىدىكى تۆت بۇرجەكلىك ئوچاقتا كۆمۈر چوغى يېنىپ تۇراتتى . ئۆينىڭ تۆرىدە تۇنۇكە بىلەن قاپلانغان ساندۇق تۇراتتى ، ئوچۇق قاپقاقتىن ئىچىدە سىرىق چەم مۇقاۋىلىق يوغان كىتابلار كۆرۈنۈپ تۇراتتى .

دەرۋىش ھاسا ۋە باشقا نەرسىلىرىنى ئىشىكنىڭ ئالدىدا قالدۇرۇپ ، كەشنى يېشىپ بوۋاينىڭ يېنىغا باردى ۋە يۈكۈندى .

بوۋاي تىترىگەن ئاۋاز بىلەن :

— بەنت زەنكىجە ! — دەپ چاقىردى .

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

تاپىنىغىچە چۈشىدىغان ئۇزۇن يوللۇق تون كىيگەن ، ھاۋارەڭ سەللە ئورىغان بالا كىرىپ ، قوللىرىنى قوشتۇرۇپ پەرمان كۈتۈپ تۇردى .

— مانا بۇ ئالتۇن دىنارنى ئالغىن ، ئۇنى قېرى ساقلابقا بەرگىن ۋە ئۇنىڭغا : «ساقلاب بوۋا ، بۇنى ئېلىپ بازاردىكى ئىچىگە ئالتۇن ۋە كۈمۈش پۇل سېلىنغان ساندۇقلارنى ئالدىلىرىغا قويۇپ ، قاتار ئولتۇرغان ھىند سەررافلىرىغا بارغىن ! يەنە شۇ سەررافلار پىقىرىغۇچ ۋە ئويۇنچۇق ياسايدىغان سۆڭەكلەرنىمۇ سېتىشىدۇ . ئۇلارنىڭ ئەڭ قېرىلىرىدىن بىرىنى تاپقىن ـ دە ، ئۇنىڭدىن : «بۇ ئالتۇن دىنارنىڭ ھەقىقىي ئالتۇن ياكى ساختا ئالتۇن ئىكەنلىكىنى باھالاپ بەر » دېگىن . ئەگەر ھىند سەرراپ بۇ دىنارنى ساختا ئەمەس دېسە ، ئۇنى كۈمۈش دەرخەمگە تېگىشىپ بەرسۇن . ساقلاب كۈمۈشىنى ئېلىپ سەييالار غىزالىنىدىغان رەستىگە بارسۇن ۋە بۇ ھەقىقەت ئىزدىگۈچى مۆھتەرەم ھازىر ساڭا ئېيتىدىغان تاۋاملارنى ئېيتىپ كەلسۇن .

— خىزمەتكار نېمىلەرنى ئالسۇن ؟ — دېدى بالا دەرۋىشكە قاراپ .

دەرۋىش بالىغا قارىدى . ئۇنىڭ نازۇك يۈزى تونۇشتەك كۆرۈندى . ئۇنى قەيەردە كۆردىكىن ؟ دەرۋىش :

— خىزمەتكارغا ئېيتقىن ، سېۋەت ئالسۇن ـ دە ، نەچچە يىللاردىن بېرى كۆرمىگەن ئاكىسىنى نېمىلەر بىلەن مېھمان قىلماقچى بولسا ، شۇنى ئالسۇن . خىزمەتكارنىڭ ئۆزىنىڭ ئىختىيارى ، — دېدى .

بوۋاي بالىنى ئىشارەت قىلىپ چاقىردى ـ دە ، قۇلىقىغا شۇنداق دېدى :

— ساقلاب بازاردىن قايتقىنىدىن كېيىن ، بۇ يەرگە ئادەتتىكىچە جۇل ـ جۇل كىيىمدە كىرمەستىن ، مېنىڭ كونا تونۇمنى كىيىۋالسۇن . سەن دىنارنى ئۇنىڭغا بەرگەندىن كېيىن دۇۋەت ، قەلەم ۋە قەغەز ئېلىپ كەلگىن . سەن ھازىر بۇ كىشىنىڭ ئېيتقان-

لىرنىڭ يېزىۋالىسەن ، — بالا چىقىپ دەررۇ قەغەز ، قەلەم ۋە دۇۋەت كۆتۈرۈپ كىردى .

— قېنى ، سەييىاھ ، ئاۋۋال ئېتىكىنى ئېيتقىن ، كېيىن قەيەر-لىكسەن ۋە قانداق قىلىپ باغداد شەرىپكە باردىڭ ؟

— ئېتتىم ھاجى رەھىم باغدادى . بەسرە ئەتراپىدىكى بىر كىچىككىنە يېزىدا تۇغۇلغانمەن . مەن سېنىڭ ھەممە سوئاللىرىڭغا جاۋاب بېرىشكە تەييارمەن ، لېكىن ئاۋۋال مېنى تەشۋىشكە سېلىۋاتقان بىر نەرسە توغرىسىدا سۆزلەشكە رۇخسەت قىل .

— قېنى ، سۆزلە ، — دېدى بوۋاي .

— باغدادتا چوڭ مەدرىسىتە مەشھۇر مۇددەرىسلەرنىڭ قولىدا تەلىم ئالدىم . مەن بىلەن بىللە بۇ ئىلىم مەشئەللىرىدىن يورۇقلۇق ئاختۇرغان موللا بالىلارنىڭ ئارىسىدا ھەر دائىم غەمكىن ، كەم سۆز ۋە ئۆزىنىڭ ئارتۇق دەرىجىدە تىرىشقاقلىقى بىلەن ئايرىلىپ تۇرىدىغان بىر يىگىت بار ئىدى . مەن ئۇنىڭغا : «سەييىاھلىق كەمىرىنى بېلىمگە باغلاپ ، جاھانكەزىتىلىك ھاۋىسىنى قولۇمدا تۇتۇپ ، شاد-لىق ئۇرگەنچكە ، بۇخارائى شەرىپكە ، گۈزەل سەمەرقەندكە سەپەر قىلىمەن» دېسەم ، ئۇ يىگىت ماڭا : «ھاجى رەھىم باغدادى ، ئەگەر سەن خارەزم شاھىنىڭ باي شەھىرى بولغان ئۇرگەنچكە بارساڭ ، بازاردىن كۈنپېتىشتىكى دەرۋازىغا بارىدىغان چوڭ يولدىكى ئۆ-چىنچى كوچىغا كىرىپ ، ئۇ يەردە تۆمۈرچى ۋە قورال - ياراغ ساتقۇچى قارىي مەخسۇمنىڭ ئۆيىنى تاپ ۋە ئۇلاردىن سورىغىن : «مېنىڭ مۆھتەرەم ئاتا - ئانام ساق - سالامەتمىكىن ؟ مېنىڭ باغدادقا نېمە قىلىپ يۈرگەنلىكىمنى ئۇلارغا سۆزلەپ بەرگىن . باغدادقا قايتىپ كەلگىنىڭدە ئۇلار توغرىسىدا بىلگەنلىرىڭنى ماڭا سۆزلەپ بېرىسەن ، دېدى ، مەن ئۇنىڭغا ۋەدە بېرىپ يولغا چىقتىم . بىراق ، تاسادىپ شامىلى ۋە كۆرگۈلۈك بورىنى مېنى دۇنيانىڭ ئۇ بۇرجىكىدىن بۇ بۇرجىكىگە تاشلايتتى . مەن ھىندىستان قۇياشىنىڭ

هارارەتلىك نۇرلىرى ئاستىدا قەدەم باستىم ، تاتارستانىنىڭ[1] يىراق چۆللىرىنى كەزدىم . خىتاي پادىشاھلىقىنى تاتارلار ھۇجۇمىدىن ساقلايدىغان بۇيۇك سېپىلگىچە باردىم . گۈركىرەپ تۇرغان ئوكيان بويلىرىدا يۈردۈم ، تەڭرىتاغنىڭ قار باسقان چوققىلىرىدىن ئاش-تىم ، ھەممە يەردە مۇسۇلمانلارنى[2] ئۇچراتتىم . شۇنداق قىلىپ ، ئۈرگەنچكە باغدادلىق دوستۇم تايىنلىغان شۇ كوچىغا يېتىپ كەلگە-نىمچە نۇرغۇن يىللار ئۆتۈپ كەتتى . مەن ئۇ ئېيتقان ھويلىنىمۇ ، ئاپئاق ئاكاتسىيە دەرىخى تېگىدىكى دەرۋازىنىمۇ تاپتىم ۋە ئاخى-رى سەن كارامەت ئىگىسى بىلەن سۆزلىشىپ ئولتۇرۇپتىمەن . سەن بۇ يەردە مانا شۇ ھويلىدا تۇرغان ، بۇنىڭدىن ئون بەش يىل بۇرۇن ئۈرگەنچتىن كېتىپ قالغان يىگىتنى تونۇيدىغاندۇرسەن ؟

— ئۇ يىگىتنىڭ ئېتى نېمە ئىدى ؟ — دېدى بوۋاي قاپىقىنى سېلىپ .

— ئۇ يەردىكى بىلىملىكلەرنىڭ ھەيۋەتلىك ساريىدا ئۇنى ئەبۇ جەففار خارەزمى دەپ ئاتىشاتتى .

بوۋاي ئاغزىدىن تۇكۇرۇكلىرىنى چاچرىتىپ ۋارقىرىدى :

— بۇ نامنى تىلغا ئالغىلى قانداق جۈرئەت قىلدىڭ ، بەخت-سىز ؟ سەن ئۇنىڭ چوڭ گۇناھكار ئىكەنلىكىنى بىلەمسەن ؟ ياش بولۇشىغا قارىماستىن ئۆزىنىمۇ ، ئاتا - ئانىلىرىنىمۇ ئاھانەتكە قويدى ، پۈتۈن ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنى بەختسىزلىك ئازگىلىغا تاشلاشقا سەللا قالدى .

— ئۇ ناھايىتى ياش ئىدىغۇ ؟ قولىدىن نېمىمۇ كېلەتتى ؟ ئادەم ئۆلتۈرۈپ قويدىمۇ ياكى ئېسىلزادە بەگلەردىن بىرىگە تېگىپ قويدى-

---

① تاتارستان — شۇ ۋاقىتلاردىكى يېزىقلارغا قارىغاندا ، ھازىرقى موڭغۇلىيە ۋە غەربىي خىتاي تېررىتورىيىسى بولۇپ ، ئۇ يەردە كۆپلىگەن تۈركلەردىن كېلىپ چىققان كۆچمەن قەبىلىلەر ياشىغان ، ئۇلار «تاتارلار» دەپ ئاتالغان .

② ئوتتۇرا ئاسىيالىق ھۇنەرۋەن ۋە چاققان سودىگەر سوغدلار (مۇسۇلمانلار) ۋە ئۇلارنىڭ كېيىنكى ئەۋلادلىرى تاجىكلار قەدىمكى زامانلاردىن بېرى ئوتتۇرا ئاسىيادىن تارتىپ خىتايغىچە بولغان بۇيۇك سودا يوللىرىدا ئۆزلىرىنىڭ سودا ۋە ھۇنەرۋەنلىك يېزا-قىشلاقلىرى بىلەن دائىم چىقارغان .

مۇ ؟

— بۇ دەھشەتلىك ئەبۇ جەففار بەختكە قارشى ياشلىقىدىن ئۆزىنىڭ چوڭ قابىلىيىتى ۋە تىرىشقاقلىقى بىلەن ئايرىلىپ تۇراتى. ئۇ باشقا شاگىرتلار قاتاردا ئوقۇش ، ھۆسنىخەتنى مەشىق قىلىش ۋە كالامى شەرىپنىڭ چوڭقۇر مەنىسىنى بىلىش نىيىتىدە ئەڭ ياخشى مۇدەررىسلىرىمىزدە ئوقۇدى . ئۇ ھەممە ساۋاقلاردا ئالدىدا بولۇپ ، فىزىكا ، رۇداكى ۋە ئەبۇ سەئىدلەرگە تەقلىد قىلىپ خېلى ياخشى شېئىرلارنى يازدى . بىراق ، ئۇنىڭ يازغان شېئىرلىرى باشقىلارنى تەربىيىلەشكە ئەمەس ، پەقەت يېنىك تەبىئەتلىك كىشىلەرنىلا قىزىقتۇرۇشقا خىزمەت قىلاتتى .

بوۋاي پىچىرلاپ داۋام قىلدى :

— بۇ بەختسىز يىگىت دىنغا قارشى چىقتى . ئۇ مويسىپىت ئۆلىمالار ۋە ئىمامىلار بىلەن بەسلىشىپ ، باشقا ئاق كۆڭۈل كىشىلەرنى شۇبھىگە سېلىپ قويدى . ئاخىرى ئىمام ئۇنىڭغا : «سەن جەننەت يولىدىن ئەمەس ، جەھەننەم يولىدىن كېتىۋاتىسەن» دېگەندە ، ئەبۇ جەففار ئۇنىڭغا قوپاللىق بىلەن : «يوقال نېرى ، مېنى جەننەتكە باشلىما ! سەن تەسۋى تارتىش ، ئىبادەت قىلىش ۋە سەۋرلىك توغرىسىدا ۋەز قىلغىنىڭغا مەن مۇھەممەدنىڭ مەسچىتى ، ئەيسانىڭ قوڭغۇراق چېلىنىدىغان مونастىرى ياكى مۇسانىڭ سېنا گوگى ئارىسىدا قانداق پەرق بار ئىكەن دەپ ئەجەبلىنىمەن . مەن خۇدانى ئىزدەپ ھېچ يەردىن تاپالمىدىم ، خۇدا يوق ، ئۇنى ، ئۇنىڭ نامىنى سېتىپ يۇرۇشكەنلەر ئويلاپ چىقىرىشقان . مېنىڭ پىرىم — ئىبن سىنادۇر[1] »دېدى . شۇ چاغدا ئىمامىلار ئۇنىڭغا لەنەت دېيىشتى ۋە ئۇنى تۇتۇشقا ئەمر قىلدى . ئۇلار ياريماس ئىللەتلىك

① ئەبۇ ئەلى ئىبن سىنا بۇخارادا تۇغۇلغان IX ئەسىرنىڭ بۇيۇك ئالىمى ، ياۋروپادا ئۇنى ئاۋىسىنا دەپ ئاتىشىدۇ . خۇداغا ئىشەنمىگىنى ۋە ئەركىن پىكىر تەرەپدارى بولغىنى ئۈچۈن ، ئىنخانىدا زىندانغا تاشلانغان ۋە شۇ يەردە ۋاپات بولغانىدى . ئۇ تەبىئەت ئىلىملىرى ، مېدىتسىنا ، خىمىيىدىن كۆپ كىتابلار يېزىپ قالدۇردى ۋە مۇسۇلمان شەرقىدە ئەركىن پىكىر ئۈچۈن كۈرەشكەنلەرنىڭ ئەڭ باتۇر جەڭچىلىرىدىن بىرى ئىدى . ئوتتۇرا ئەسىرلەردە ئۇنىڭ لاتىن تىلىغا تەرجىمە قىلىنغان «قانۇن» ناملىق مېدىتسىنا قامۇسى ۋراچلار ئۈچۈن ئەڭ مۇھىم قوللانما ۋەزىپىسىنى ئۆتىدى .

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

شېئىرلارنى يازمىسۇن ، دەپ شەھەر مەيدانىدا ئۇنىڭ زەھەرلىك تىلىنى ۋە ئىككىلا قولىنى كەسمەكچى بولۇشتى . ئەمما ، ئەبۇ جەففار يىلاندەك ئەپچىللىك بىلەن غايىب بولۇپ كەتتى . دەسلەپ ئاتىسىنى ئەيىبلىك بالىسىغا رەھمى كېلىپ ، ئۇنى يوشۇرغان ، دەپ ئويلاشتى . خارەزم شاھى مۇھەممەد بۇ سۆزلەرنى ئىمامىلار-دىن ئاڭلاپ ، ئۇنىڭ ئاتىسىنى تۇتۇپ ، چۇچۇن باسقان زىندانغا تاشلاشنى ، بوينىغا «ئۆمۈرۋايەت ۋە ئۆلگۈچە» دەپ يېزىلغان زەنجىر ئېسىپ قويۇشنى بۇيرۇدى . شاھ ئەگەر ئاتىسى ئۆلۈپ قالسا ، تا ئەبۇ جەففارنىڭ ئۆزى ئۆز ئىختىيارى بىلەن كەلگۈچە ئورنىغا يېقىن قېرىنداشلىرىدىن بىرىنى سولاڭلار ، دەپ پەرمان بەردى .

— ئاتىسى ھازىرغىچە زىندانىدىمۇ ؟ — دەپ ئاستا سورىدى دەرۋىش . ئۇنىڭ يوغان ئېچىلغان كۆزلىرى چاقنايتتى ، يۈزى بولسا ئۆلۈكنىڭكىدەك تاتىرىپ كەتكەنىدى .

— ئاتىسى يەر ئاستىدىكى زەيلىككە ، قاراڭغۇلۇققا ، دەھشەتلىك سالجا - چۇچۇنلەرگە چىدالماستىن ئۆلۈپ كەتتى . جاللاتلار شاھنىڭ بۇيرۇقىغا بىنائەن ، ئۇنىڭ كىچىك ئوغلى توغاننى تۇتۇپ ، ئۇنىڭ بوينىغىمۇ خۇددى شۇ زەنجىرنى سېلىپ ، ئاشۇ زىندانغا تاشلىدى .

— قانداق جىنايەت ! — دېدى دەرۋىش پىچىرلاپ .

— مەن ياش توغانغا ئېچىنىمەن ، — دەپ سۆزىنى داۋام قىلدى بوۋاي ، — ئۇنىڭغا كۆپ غەمخورلۇق قىلدىم . توغان يولدىن ئازغان ئاكىسىنىڭ ئىزىدىن كەتمىسۇن ، دەپ ئۇنىڭغا ئىلىم - مەرىپەت بەردىم ، توغان مېنىڭ قولۇمدا خەت ساۋاتىنى چىقاردى . ئۇ ھۇنەر ۋە ھەربىي ئويۇنلارغىمۇ قىزىقاتتى . شۇنىڭ ئۈچۈن ، ياخشى قورال - ياراغ ياساشنى ئۆگەنگىن ، دەپ قارىي مەخسۇم تۆمۈرچىگە شاگىرتلىققا بەرگەنىدىم . ئەمدى ماڭا توغانىنىڭ قىلىدىغان ئىشىنى دېدەك خوتۇنىنىڭ يېتىم قىزى بەنت زەنكىجە قىلىدۇ ، بۇ قىز ئوقۇش - يېزىشقا ۋە تۇرلۇك شېئىر ، قوشاقلارنى يادلاشقا ناھايىتى لاياقەتلىك چىقىپ قالدى . يىللار ئۆتۈپ كۆزلىرىم خىرە-

لىشىشكە باشلىدى ، نەرسىلەر ئىككى ، ئاي بولسا ئوچ بولوپ كۆ-
رۈنمدۇ . بەنت زەنكىجە مېنىڭ يارەمچىم ، مىرزام بولوپ قالدى .
ئۇ مېنىڭ ئېيتقانلىرىمنى يازىدۇ ۋە كىتابلارنى كۆچۈرىدۇ ، مانا
ئالدىڭدا قەلەم تۇتۇپ ئولتۇرۇپتۇ .

شۇنىڭدىن كېيىن ، دەرۋىش بايا ئىشىككە گۈرجەك كۆتۈرۈپ
چىققان قىز مۇشۇ كۆك سەللىلىك مىرزا ئىكەنلىكىنى چۈشەندى .

دەرۋىش ئۇنىڭغا تىكىلىپ قاراپ قويدى - دە ، ئون ئالتە ياش
ۋاقىتلىرىدا شۇ يەردە كۆرگەن باشقا بىر قىزنى سوراشقا پېتىنالمە-
دى . دەرۋىش ئۆزىنىڭ هاياجانلانغانلىقىنى بېسىپ شۇنداق دېدى :

— سەن كارامەت ئىگىسى ئىكەنسەن . بىر قىزغا ئوقۇش ۋە
يېزىش سەنئىتىنى ئۆگىتىپسەن ، ئەمدى ئۇ مىرزىلارغا خاس بىر
تەرزدە سەللە يۆگەيدىغان بوپتۇ ، سېنىڭ ئۆيۈڭدە هەممە نەرسە
ئىلىم - مەرپىەتكە قارىتىلغانىكەن .

بوۋاي ئىنچىكە بارماقلىرىنى گىرەلەشتۈرۈپ دەرۋىشكە قاتتىق
تىكىلىپ قارىدى .

— ئەمدى سەن ئۆزۈڭ توغرۇلۇق سۆزلەپ بەرگىن . قاچانغە-
چە جاهانكەچتىلىك قىلىپ يۈرىسەن ؟

دەرۋىش بېشىنى چايقاپ ، قارا ، ئۆتكۈر كۆزلىرىنى بوۋايغا
تىكتى .

— مېنىڭ دادام — مېنى چۆللەردە هەيدەپ يۈرگەن ئاچلىق ،
ئانام بولسا گۆدەك بالىسى ئۈچۈن كۆكرىكىدە سۈتى يوق ، غەمدىن
زار - زار يىغلىغان موهتاجلىقتۇر . مېنىڭ ئۇستازىم — جاللات
قىلىچىدىن قورقۇش . ئەمما ، مەن : «قايغۇرما ، دەرۋىش ، سەن
هەمىشە ئۆزۈڭگە مۇناسىپ ئىشلارنى قىلدىڭ» دېگەن ئاۋازنى ئاڭ-
لايمەن .

قېرى مىرزا بېشىنى چايقىدى .

— سەن بىلىملىك ئادەم ئىكەنسەن ، سېنى هەرقانداق قازى
ياكى هاكىم جان - دىلى بىلەن مىرزا قىلىۋالىدۇ . مەن ئۆزۈمنۇ
شۇ تاپتىلا سېنى شاهنىڭ كىتابخانىسىغا كاتىپ قىلىپ ئالاتتىم ،

ئۇ يەردە ھەتتا ئادەملەرگە ئېتىمۇ نامەلۇم بولغان كەمدىن - كەم تېپىلىدىغان كىتابلار بار. شۇلارنى كۆچۈرۈپ يېزىش كېرەك، ئۇلار ئىنسانىيەت ئۈچۈن كېرەك كىتابلاردۇر. ساڭا تېنەپ - تەمتىرەپ يۈرۈشنىڭ نېمە كېرىكى بار؟ جاھانكەچتىلىكنىڭ ئۇزۇن يوللىرىدىكى چاڭ - توزان ۋە شېغىل - تاشلارنىڭ نېمىسىگە قىزىقسەن؟

دەرۋىش پەس ئاۋاز بىلەن گەپ باشلىدى:

— ماڭا: «سەن نېمىشقا ئۆزۈڭنىڭ تۇرار جايىڭنى رەڭگارەڭ گىلەملەر بىلەن بېزەتمەيسەن» دېيىشىدۇ. بىراق، «قەھرىمانلار-نىڭ جاراڭلىق ئاۋازلىرى ئاڭلانغاندا، ھاپىز ناخشىسىنىڭ نېمە كېرىكى بار؟»، «ئات ئۈرۈشقا چېپىپ كېتىۋاتقاندا، قانداق قە-لىپ مەن چىمەنلىكتە ياتىمەن؟»[1]

بوۋاي ھەيران بولۇپ قوللىرىنى كەردى.

— قانداق ئۈرۈش توغرىسىدا سۆزلەۋاتىسەن؟ بارلىق مۇسۇل-مان ھۆكۈمرانلىرى ئارىسىدا ئەڭ كۈچلۈك ۋە ئەڭ بۈيۈك بولغان سۇلتانىمىزغا قارشى كىم قول كۆتۈرەلەيدۇ؟ پەقەت ئۇنىڭ ئۆزىلا ئۈرۈشۇشنى خالىغىنىدىن، باشقا جەڭگىۋار قارارگاھلاردا ئوت يانىدۇ ...

— كۈنچىقىشتىن دەھشەتلىك ئوت كەلمەكتە، ئۇ ھەممە ياقنى ياندۇرۇۋېتىدۇ.

بوۋاي بېشىنى چايقىدى.

— ياق خارەزم شاھىنىڭ قىلىچى قىنىدا بولسا، ماۋەرائۇننەھر ۋادىلىرىدا ۋە خارەزم پادىشاھلىقىنىڭ بارلىق چېگرىلىرىدا تىنچلىق ھۆكۈم سۈرىدۇ.

پۈتلىرىغا ئېغىر زەنجىر سېلىنىپ كەمىرىگە چېتىپ قويۇلغان بىر قېرى قۇل ئاستا كىردى. ئۇ ئاجايىپ دىنارغا سېتىۋېلىنغان بىر سېۋەت تۇرلۇك غىزالارنى ئېلىپ كىردى.

ھېرىپ قالغان ئېگىز بويلۇق بوۋاينىڭ ئۈچىسىدا قىسقا،

---

① ئىبراھىم مۇنتەسەرنىڭ شېئىرلىرىدىن (X ئەسىر).

يوللۇق تونى بار ئىدى ، ئۇزۇن ، ئاق چۈشكەن چېچى يەلكىسىگە چۈشۈپ تۇراتتى . ئۇ گىلەمگە شايى رومالنى يايدى ـ دە ، نان ، سامسا ، ھەسەل ، پىستە بادام ، كىشمىش ، قوغۇن ۋە باشقا تاتلىق نەرسىلەرنى قويدى .

— بۇ قېرى قۇل بىلەن سۆزلىشىشكە رۇخسەت قىلامسەن ؟

— سۆزلىشۈەرگىن ، مۆھتەرەم سەييا ھ .

— ئاتا ، قەيەرلىكسەن ؟ — دەپ سوردى دەرۋىش قۇلدىن .

— يىراقتىن ، ئورۇس تۇپرىقىدىن . مەن دادام بىلەن بىللە تۇراتتىم ، دادام ۋولگا دېگەن چوڭ دەريا بويىدا ياشايدىغان بېلىقچى ئىدى . بۇ يەردىكىلەر ۋولگىنى ئەتىل دەپ ئاتىشىدۇ . مېنى بالىلىق چېغىمدا قوشنا سۇزدال كىنەزلىكىنىڭ يىگىتلىرى تۇتۇۋېلىشتى ، كىنەز دېگىنى بىزنىڭچە خان ياكى بەگگە توغرا كېلىدۇ . بىزنىڭ كىنەزلىرىمىز ئۆزئارا ئۇرۇشىدۇ ، كىم يەڭسە ، يېڭىلگەن كىنەز-نىڭ دېھقانلىرىنى ، خوتۇن ـ قىز ، بالا ـ چاقىلىرىنى ئەسىر قىلىۋالىدۇ . كېيىن شۇ كىنەز ئۇلارنى باشقا ئەللەرگە قويغا ئوخ-شاش ساتىدۇ . شۇنداق قىلىپ ، كىنەز مېنى سىڭلىم بىلەن بىللە بۇلغار سودىگەرلىرىگە سېتىۋەتتى . ئۇلار بولسا بىزنى ئۆزلىرىنىڭ كاما دەريا سى بويىدىكى سودا شەھىرى بولغان بىلەرگە ئېلىپ بېرىشتى . ئۇ يەردىكى ھەممە ئەسىرلەرنىڭ قاتارىدا مېنىمۇ چۆلدىن ھەيدەپ بۇ ياققا — ئۇرگەنچكە ئېلىپ كېلىشتى . سىڭلىمنى نەگە سېتىۋەتكىنىنى بىلمەيمەن ، بۇنىڭغا خېلى يىللار بولدى . مانا ئەم-دى چاچلىرىممۇ ئاقىرىپ ، قېرى ئۆچكىنىڭكىدەك ئېسىلىپ چۈش-تى ، لېكىن ھازىرمۇ دەريا بويىدىكى ئۆز يېزامنى كۆرسەم دەيمەن . تۇركمەنچە ۋە پارسچە سۆزلىشىشنى ئۆگەندىم ، ئەگەر ئەسىرلەر ئارىسىدا ئۆزىمىزنىڭكىلەردىن بولمىغاندا ، ئۆز ئانا تىلىمنى پۈتۈن-لەي ئۇنتۇپ قالاتتىم . بەزىدە بازاردا يۇرتداشلارنى كۆرۈپ قالسام ، بىر ـ ئىككى ئېغىز سۆزلىشىپ قويىمەن . بۇ يەردە ئۇنداقلار كۆپ ، ھەممىسىنىڭ ئايىغىدا كىشەن .

— ئېتىك نېمە ؟ — دەپ سوردى دەرۋىش .

— مېنى بۇ يەردە ساقلاب دەپ ئاتىشىدۇ ، ئۆزىمىزنىڭكىلەر بولسا «سلاۋكا بوۋا» دېيىشىدۇ . پېتىنىپ سۆزلىگىنىم ئۈچۈن كەچۈرگىن ، — دەپ بوۋاي دەرۋىشكە ئېگىلىپ تەزىم قىلدى ، — ئاڭلىشىمچە ، سەن يۇرتمۇيۇرت يۈرگۈدەكمىشسەن ۋە ئىلىم - كارامەت بىلەن مىس دەرخەملەرنى ئالتۇن دىنار قىلارمىشسەن ، شۇڭا مېنى خوجايىنىمدىن سېتىۋېلىش ساڭا ھېچ نەرسە ئەمەس . مېنى سېتىۋال ، ساڭا سادىق بولۇپ ، ھالال خىزمەت قىلىمەن . بەلكى سەن بىز تەرەپلەرگە — ئورۇسلار تۇرىدىغان جايلارغىمۇ بارارسەن ، شۇ چاغدا مېنىمۇ ئېلىپ كېتىسەن .

— سەن مېنىڭ قۇلۇمنى ئۆزۈڭگە قارىتىۋالماقچىمۇ سەن ؟ — دېدى خوجايىن دەرۋىشكە ھومىيىپ .

— قۇل توغرىسىدا ئويلاشنى ماڭا كىم قويۇپتۇ ، — دېدى دەرۋىش ، — مەن بىرەر سېخىي سەدىقە قىلىپ بېرىدىغان بىر ئوچۇم سۆككە موھتاج ئادەممەن .

— مەيلى ، مېنىڭ تۇپرىقىم شۇ يەرلەردىن ئېلىنغانىكەن ! — دېدى ساقلاب خۇرسىنىپ ، كېيىن يەنە قاتتىق ئاۋاز بىلەن ، — قېنى مەرھەمەت قىلىڭ ، داستىخانغا قارىڭ ! — دېدى - دە ، ئۇ گىلەم ئۈستىدىن ئاستا مېڭىپ ئاپتۇۋا بىلەن چىلاپچا ئېلىپ كەلدى .

مىرزا يۈسۈپ بىلەن دەرۋىش قوللىرىنى يۇيۇپ ، كەشتىلىك لۆڭگىگە سۈرتۈشتى ۋە ئۇنچىقماستىن غىزالىنىشقا باشلىدى . دەرۋىش داستىخاندىكى غىزالارنىڭ ھەممىسىدىن يەپ كۆرگىنىدىن كېيىن ، مىننەتدارچىلىق بىلدۈرۈپ كېتىشكە ئىجازەت سورىدى .

جىمجىت كوچىدا دەرۋىش دەرەخ سايىسىدە كونا ئىشىككە قاراپ ئۇزاق تۇردى .

«بىر ۋاقىتلاردا بۇ ئەزىز بوۋاي مېنى قومۇش قەلەم تۇتۇپ ئېلىپبە يېزىشقا ئۆگەتكەن بۇ ئۆيىنى ئەمدى مەن ئىككىنچى كۆرەلمەسلىكىم مۇمكىن . ئۇنىڭ بىلەن ئىلاجى بار ئۇزاقراق سۆھبەتلىشىش ، ئۇنىڭ قەدىرلىك ئاۋازىنى ئاڭلاش ئۈچۈن ، بار - يوقۇم بولغان بىر ئالتۇن دىنارىمنى ئايىمىدىم... ئەمدى يولغا

چۇشمەن !»

مىرزا يۈسۈپمۇ ئاجايىپ مېھمان چىقىپ كەتكەن ئىشككە ئۇزاق تىكىلىپ تۇردى . بەنت زەنكىجە كىردى ۋە دېدى :

— ئەزىزىم مىرزا يۈسۈپ بوۋا ! بۇ دەرۋىش — ھاجى رەھىم باغدادى بىزدىن قېچىپ كەتكەن دەھرى ئەبۇ جەففارمىزغا ناھايىتى مۇ ئوخشايدۇ ، دېگەن پىكىر يۈرىكىمدە يىلانغا ئوخشاش تولغانماقتا . پەقەت ئۇنىڭ ساقىلىلا ئۆسكەن ، ئۆزى ئىسسىقتىن قارايغان ، شۇنىڭ ئۈچۈن سەن ئۇنى ئىلگىرىكى بالىلىق چېغىغا ئوخشىتالمايسەن .

— جىم ، بولمىسا ئۆيىمىز ۋەيران بولىدۇ ! مەن مۇقەددەس ئىمامىلارنىڭ لەنىتىگە ئۇچرىغان دىنسىز بىلەن سۆزلىشەتتىمۇ ، بۇنىڭدىن كېيىن بۇ مېھمان توغرىسىدا ئېغىز ئاچما ! بىز شۇنداق زامانىدا ياشاۋاتىمىزكى ، غەزەپ قۇلىقى ھەر بىر تۆشۈكتىن بىزنىڭ ئاغزىمىزدىن چىققان پىچىرلاشنى تىڭشايدۇ . بىز كېچە - كۈندۈز شائىرنىڭ : «جىمجىتلىق كۈچ ، باشقا ھەممە نەرسە زەئىپلىكتۇر »[1] دېگەن سۆزلىرىنى يادىمىزدا تۇتۇشىمىز كېرەك .

— دوستلارنىڭ ئالدىدىمۇ ئۇنچىقماسلىق كېرەكمۇ ؟ شۇ ئۈلۈغ شائىرنىڭ ئۆزى : «دوستۇڭدىن باشقا ھېچكىمنىڭ ئالدىدا ئېغىز ئاچما» دېگەنىدىغۇ ؟ ئۆمۈر بويى ئېغىز ئاچماسلىق كېرەكمۇ ؟ - ياق ! ئۇنىڭدىن كۆرە ، ناخشا ئېيتىپ خۇشال - خۇرامىلىق بىلەن ئۆلگەن ياخشى .

— جىم ، جىم دەيمەن ! — دەپ ۋارقىرىدى بوۋاي ، — ھەي خۇدا ، ئۆزۈڭ مەدەت بەر ! يالغۇزمەن ! تۇن ئۇزاق ، بۇيۇك خارەزم شاھى داستانى بولسا تېخى تۇگىمىگەن . مەن ئۇنىڭدىن ھەمىشە شانلىق قەھرىمانلارنى كۈتىمەن ، بىراق بۇيۇك ئىشلارنى كۆرمەستىن ، پەقەت قەتلى قىلىشلارنىلا كۆرىمەن . قەھرىمان پۇچەك ، ئىچىدە ئالتۇندەك پارقىراق كۈيىلەر يۈرىدىغان ۋە زەھەرلىك چايانلارغا تولغان تاش بۇت بولۇپ چىقمىسىدى ، دەپ قورقىمەن ... يا خۇدا ، ماڭا نەزەر سالغىن ، پاك نۇرۇڭدىن بەھرىمەن قىلغىن !

① ئەبۇ سەئىد شېئىرلىرىدىن (XI ئەسىر) .

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بېكى تورىسى

ئىككىنچى قىسىم

خارەزم شاھ قۇدرەتلىك ۋە دەھشەتلىك

بىرىنچى باب

ئەتىگەنلىكى سارايدا

پادىشاھلارغا خىزمەت قىلىشنىڭ ئىككى تەرىپى بار: بىرىنچىسى قورساق توپدۇرۇش ئۈمىدى؛ ئىككىنچىسى ئۆلۈم خەۋپى.

(سەئىدى، XII ئەسىر)

تاڭ قاراڭغۇسىدا ئۈرگەنچنىڭ تار كوچىسىدىن ئەتراپىغا ياغلىق قەغەز تۈتۈلغان خىرە پانۇس تۇتقان خىزمەتكار كەينىدىن ئۈچ قېرى ئىمام كېتىپ باردۇ. قېرىلار كەڭ تونلىرىنىڭ ئۇزۇن ئېتەكلىرىنى كۆتۈرۈپ، شارقىراپ سۇ ئېقىپ تۇرغان ئېرىقتىن ئاتلاپ ئۆتۈشتى.

يېپىق دۇكانلاردىن مۇرچ، ئەمبەر ۋە بوياقلارنىڭ خۇش پۇراقلىرى قاراڭغۇدا پۇرقۇراپ تۇراتتى. ئىمامىلار ئۆتۈك، ئېگەر ۋە جابدۇقلار تىزىپ قويۇلغان دۇكانلار يېنىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقاندا، كۆننىڭ پۇرىقى كېلىپ تۇراتتى. مەيداندا قوپال بىر ئاۋاز ئۇلارنى توختاتتى:

— توختاڭلار ! كېچىسى نېمە قىلىپ يۈرىسىلەر ؟
— بىز جانابىي ئالىيلىرىنىڭ مەرھەمىتى بىلەن چوڭ مەسـ
چىتنىڭ ئىمارىلىرى ، پادىشاھنىڭ سارىيىغا بامدات نامىزىنى ئوقۇ-
تەشكە كېتىۋاتىمىز .
— مەرھەمەت قىلىڭلار !
ئوچ ئىمام ساراي دەرۋازىسىنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختاشتى ،
دەرۋازىنى قېقىشتىن نەتىجە چىقمايدۇ . ئىشكىنى تاقىلدىتىش ھاقا-
رەت ، دەرۋازىنىڭ ئۆزى ئېچىلىپ كەتتى . بىر نەچچە ئاتلىق قاراڭ-
غۇلۇقتىن چىقىپ مەيداندىن چېپىپ ئوتوپ كېتىشتى ، بۇلار «دىن
ۋە ئادالەتلىكنىڭ ئۇلۇغ ۋە زېرەك ھامىيىسى »نىڭ پەرمايىشى بىلەن
ئۆزلىرىدىن باشقا ھېچكىم بىلمەيدىغان تەرەپكە كېتىشۋاتىدۇ .
قېرىلار چوڭ كوچىلىكتىكى تاشلارنىڭ بىرىدىن ئىككىنچىسىگە
ئاتلاپ دەرۋازىدىن كىرىشتى . سارايىنىڭ كەڭ ھويلىسىدا شاھنىڭ
ئەسكەرلىرى يۈرۈشەتتى ، ئىككى قوروقچى كېلىۋاتقانلارنىڭ ئىمام
ئىكەنلىكلىرىنى بىلىپ يول بېرىشتى . ئوچ قېرى بىر نەچچە ھوي-
لىدىن ئۆتۈشتى . ئۇيقۇغا قانغان دەرۋازىۋەنلەر ئاچقۇچلىرىنى شا-
راقلىتىپ ئىچكىرىدىكى يوغان دەرۋازىلارنى ئېچىشتى .
ئاخىر ئىككى قاناتلىق ئىشىك كۆرۈندى . ئۇنىڭ ئىككى يېنىدا
نەيزىلەرگە تايانغان ، ساۋۇت ۋە تۆمۇر قالپاق كىيگەن ئىككى
ئەسكەر قېتىپ تۇراتتى .
تۇتەك يېنىۋاتقان قارا چىراغ كۆتۈرگەن خىزمەتكار كېلىپ :
— ئەمىرەلمۇسلىمىن تېخى چىققىنى يوق ، — دېدى .
— كۇتۇپ تۇرىمىز ، — دەپ جاۋاب بېرىشتى قېرىلارنىڭ
ئوچىلىسىلا ۋە كەشلىرىنى يېشىپ گىلەمگە چىقتى . دەرھال چۆ-
كۇپ چەم مۇقاۋىلىق يوغان كىتابلارنى ئېچىشتى .
— تۇنۇگۇن ئىسيان كۆتۈرگەن تۆت خان كېپىل قىلىپ
ئۆزلىرىنىڭ ياش بالىلىرىنى ئەۋەتىشىپتۇ ، شاھ زىيادەت بەردى .
ئون ئىككى قوي سويۇلدى ، — دېدى ئىمامىلاردىن بىرسى .
— بۇگۇن يەنە نېمە قىلماقچىكەن ؟ — دەپ پىچىرلىدى ئىك-

كىنچىسى .

— ئەڭ ياخشىسى ئۇنىڭ ھەممە سۆزلىرىنى ماقۇللاش ، سۆزدىگە سۆز قايتۇرماسلىق ، — دەپ خۇرسەندى ئۇچىنچىسى .

— خارەزم شاھ مۇھەممەد چۈش كۆرۈپتۇ : ئۇ چۆلدە بىر دۆڭنىڭ ئۈستىدە تۇرغانمىش ، ئەتراپىنى بولسا مىڭلىغان ئادەملەر ئورىۋالغانمىش . پېتىپ كېتىۋاتقان قۇياش نۇرىدىن ئاسمان قىپقىزىل كۆرۈنگۈدەك ، قۇياش بىر خىلدىكى قۇم بارخانلىرىنىڭ ئارقىسىغا بىرەمدە پېتىپتۇ .

«بار بولسۇن ، ياشىسۇن پادىشاھىمىز !» دېگەن سادالار يىراقلاردىن ئاڭلىنىپتۇ . ئادەملەر ئاستا ـ ئاستا بەللىرىنى پۈكۈپ ئېگىلىپتۇ ، ئۇلارنىڭ يۈزلىرىنى ئاپئاق سەللىلەر توسىۋاپتۇ .

— خالايىقنىڭ ھەممىسى ھۆكۈمران ئالدىدا تىز چۆكۈپتۇ ، خارەزم دېڭىزىنىڭ[1] تىنمىسى دولقۇنلىرىغا ئوخشاش تونلىرىلا كۆرۈنگۈدەك .

«ياشىسۇن شاھ !» دېگەن ئاخىرقى ئاۋازلار يىراقلاردىن ئەكس ساداسىنى ئاڭلىنىپتۇ ، كېيىن ھەممە جىم بولۇپ قېلىشىپتۇ . قۇياش كۆزدىن غايىب بولۇپ ، چۆلنى قاراڭغۇلۇق ۋە جىمجىتلىق بېسىپتۇ . شاھ چۈشۈۋاتقان قاراڭغۇلۇقتا دۆڭنىڭ ئېتەكلىرىدىن ئۆزى تەرەپكە ئېڭىشىپ كېلىۋاتقان كىشىلەرنى كۆرۈپتۇ .

«يېتەر ، قايتىڭلار !» دەپ بۇيرۇق قىلىپتۇ شاھ . بىراق ، يوللۇق تون كىيگەن ، سارغۇچ بەلۋاغ باغلىغان ھېسابسىز ئادەملەر ئېڭىشكەن ھالدا ئۇنىڭغا قاراپ كېلىۋاتقانكەن . شاھقا بۇلارنىڭ ھەممىسى قوينىغا چاقلانغان پىچاق سېلىپ كېلىۋاتقاندەك تۇيۇلۇپتۇ ، ئادەملەر ئۆز ھاكىمىنى بوغۇزلاپ تاشلاشنى ئويلىغاندەك بىلىنىپتۇ ، ئۇ يۈگۈرۈپ بېرىپ يېقىن كېلىپ قالغان بىر كىشىنى تېپىپتۇ ، ئۇنىڭ تونى قۇشقا ئوخشاش ئۇچۇپ كېتىپتۇ . شاھ قارىسا تونىنىڭ تېگىدە ھېچكىم يوق . شاھ ئايىغى بىلەن باشقا تونلارنىمۇ تېپىپتۇ ، بۇلارنىڭ تېگىدىمۇ ھېچكىم يوق ئىكەن .

① XIII ئەسىردە ئارال دېڭىزى «خارەزم دېڭىز» دەپ ئاتالغان .

«لېكىن ، بۇلارنىڭ ئارىسىدا بىر كىشى بار ! ئۇ ماڭا يېقىن كېلىپ يۈرىكىمگە — شانلىق خارەزم شاھلار ئەۋلادىنىڭ بەختى ۋە سائادىتى ئۈچۈنلا ئۇرۇپ تۇرغان يۈرىكىمگە پىچاق سالماقچى بولۇپ يوشۇرۇنغان .»

«يېتەر ! شاھ سىلەرگە بۇيرۇيدۇ : كېتىڭلار !» دەپتۇ شاھ ، ئۇنىڭ ئاۋازى ياخشى چىقمىغۇدەك . ھەممە كۆزدىن غايىب بوپتۇ ، ئەتراپ جىمجىت ۋە نۇرسىز چۆل ئوتلىرىنىڭ قاتتىق غوللىرى خۇددى ئۆلۈك ئاسلانىنىڭ تاتىلانغان يۈزىگە ئوخشايدۇ . ئەمدى شاھ يالغۇز ، چۆلدە پۈتۈنلەي يالغۇز قالغان ، ئېتىمۇ يوق . لېكىن ، قەيەردىدۇر شۇ يەردە ، ناھايىتى يېقىن جايدا كۈل رەڭ دۆڭلەردىن بىرىنىڭ كەينىدە ، ئۇنى ئۆلتۈرمەكچى بولغان ھېلىقى يالغۇز كىشى پايلاپ يېتىپتۇ... ھەمىسىمۇ ئۇنىڭ ئۆلۈشىنى خالايدۇ ، ئەمما بىر كىشىلا ئۇنى ئۆلتۈرۈشكە قارار قىلغان . ئۇ كىم ئىكەن ؟

يىراقتىن ئالامانىنىڭ : «جالالىددىن ئۇزاق ياشىسۇن ! خارەزم شاھىنىڭ ئوغلى ۋە ۋارىسى باتۇر جالالىددىنغا شەرەپلەر بولسۇن !» دەپ ۋارقىراشقان سادا ئاڭلىنىپتۇ .

«بۇلار مېنى ئۇنتۇپ ، ئوغلۇمنىڭ قوللىرىنى سۆيۈشكە تەييار بولسا كېرەك ؟ بۇنىڭغا يول قويماسلىق كېرەك ، يېتەر ! ماڭا قارشى چىققان كىشىنى يانجىپ تاشلايمەن . ئۇ باغداد خەلىپىسى بولسىمۇ ياكى جاھىل ئوغلۇم بولسىمۇ ، بەربىر ! يېتەر !»

شاھ چالا ئۈيقۇ ئارىلاش يېنىدا بىرسىنىڭ شەپىسىنى ئاڭلىدى ۋە ئۆزىگە قانداقتۇر سوغۇق نەرسە تېگىپ كەتكەندەك بولدى . ئۇنى قورقۇش ۋە ياشاش خاھىشى بار كۈچىنى يىغىپ ، ئورنىدىن سەكرەپ تۇرۇپ كېتىشكە مەجبۇر قىلدى . شاھ كۆزىنى ئېچىپ ، ئۆينىڭ قاراڭغۇ بۇلۇڭلىرىغا تەشۋىشلىك قاراشقا باشلىدى .

يوغان ئوچاقتىكى ئوتنىڭ ئىسسىقى ئۇرۇپ تۇراتتى ، ئۇنىڭ ئالدىدا كىمدۇر بىرى ئولتۇراتتى . بۇ تۇنۇگۈن تۇتۇپ كېلىنگەن ياۋايى چۆل قىزى ئىدى ، ئۇ قورقمىدىن قوللىرى بىلەن يۈزىنى توساپ ئۆزىنى چەتكە ئالدى .

— سەن كىم؟
— ئۇلۇغ تەڭرىم! مەن چۆلدىن كەلگەن تۇركمەن قىزى گۈلجامالمەن. سېنى تۇنۇگۈن ئۇخلاپ ياتقان ھالىڭدا كۆتۈرۈپ شۇ يەرگە ئېلىپ كېلىشكەنىدى، بېشىڭنى ياستۇققا قويۇشۇڭ بىلەن قاتتىق ئۇخلاپ قالدىڭ. مەن سېنىڭدىن ناھايىتى قورقتۇم، چۈنكى سەن چۈشۈڭدە خۇددى جان بېرىۋاتقاندەك خىرىلدىدىڭ ۋە ئىڭرىدىڭ، سېنى دىۋىلەر بوغقانغا ئوخشايدۇ. ئۇلار قاراڭغۇدا، قارا ئۆيلەرنىڭ ئۈستىدە ئۇچۇپ يۈرۈشىدۇ ۋە قان تۆككەن كىشىلەرگە ئازاب بېرىش ئۈچۈن تۇڭلۇكتىن ئىچكىرىگە چۈشىدۇ.
— قولۇڭدىكى نېمە ئىدى؟ — دەپ شاھ ئۇنىڭ نازۇك قوللىرىنى قىستى.
— ئاغرىيدۇ! قويۇۋەتكىن!
— قولۇڭدا نېمە بار ئىدى، كۆرسەتكىن!
— مېنىڭدە ھېچ نەرسە يوق ئىدى. خالىساڭ گۈلگە ئاشىق بولغان بۈلبۈل توغرىسىدىكى چۆل قوشقىنىنى ئېيتىپ بېرىمەن ياكى ئەينەكتە خىتاي كىنەزىنىڭ قىزىنى كۆرگەن پارس شاھزادىسىنىڭ چۆچىكىنى سۆزلەپ بېرەيمۇ؟
— ھېچقانداق گۈل، ھېچقانداق شاھزادە ھەققىدىكى چۆچەك كېرەك ئەمەس! ھە، مانا مەن خەنجەرنىڭ غىلاپىنى تېپىۋالدىم. نېمىشقا ئۆز شاھىڭ ئالدىغا پىچاق كۆتۈرۈپ كەلدىڭ؟
— قويۇۋەت مېنى! قېرىلار: «ئېتىڭنى ئۇرما، يولدىشىڭدىن ئايرىلىسەن» دېيىشىدۇ.
گۈلجامال ئۇنىڭ قولىدىن چىقىپ نېرى تۇردى.
— ۋاي ئۆلەي! سەن مېنى بوغۇپ قويىسەن! سەندىن قورقىمەن..
قىز يۈگۈرۈپ ئىككى قاناتلىق ئىشىكتىن چىققىنىدا، قۇلاق سېلىپ تۇرغان ئىككى خىزمەتكار خوتۇنغا دۇچ كەلدى.
شاھ ئېغىر نەپەس ئېلىپ، ئوچاقنىڭ يېنىغا كەلدى. ئۇنىڭ ئۆكۈزنىڭكىگە ئوخشاش قاپىرىپ چىققان كۆزلىرى ئوتتەك چاق-

نايتتى . ئۇ قومۇش چوكا بىلەن جاڭ ئۇردى ، ئىككى قاناتلىق ئىشىكتىن قېرى ، ئۆچكە ساقال خىزمەتكار كىرىپ شاھنىڭ ئايدىغىغا يېقىلدى .

— بۇ قىزنى كەچقۇرۇن گىلەملىك ئۆيگە ئېلىپ كىرىڭلار . ۋەكىل[1] ۋە ئۇلۇغ ۋەزىر شۇ يەردىمۇ ؟

— ھەممىسى سىلىنى كۈتۈپ تۇرۇشۇپتۇ ، شۇنىڭدەك «جانابىي ئاخباراتچى»[2] ۋە ئۇچ ئىماممۇ بار .

— جالالىددىن خان تېخى كەلمىدىمۇ ؟

— تەخت تايانچى تېخى يوق .

— كۈتۈپ تۇرۇشسۇن ، هامىمامغا خادىملار ۋە ساقلىمىنى بويىشقا ساتىراش ئەۋەت .

خارەزم شاھ ياندىكى ئۆيگە چىقتى . قاتما ، مۇكچەيگەن ۋە قىزارغان كۆزلىرى ياشلىنىپ تۇرغان قېرى خىزمەتكار ياستۇق ۋە يوتقانلارنى مەرەپكە يىغىشقا باشلىدى ، گىلەمنىڭ ئۈستىدە نېمىدۇر بىر نەرسە پارقىراپ كەتتى . بوۋاي ئېڭىشىپ ، پىل سۆڭىكىدىن ياسالغان دەستىلىك ئۆتكۈر خەنجەرنى ئالدى .

— بۇ تۈركمەن پىچىقى . هەي ، بۇ تۈركمەن خوتۇنلار ! دۆنىڭ چاققان زەھىرىدىن كۆرە ، بۇلارنىڭ غەزىپىدىن كۆپرەك ئېھتىيات بولۇش كېرەك . بۇنى هازىر ۋەكىلگە تاپشۇرساممىكىن ياكى يوشۇرۇپ قويساممىكىن ؟ مېنى ئالدىرىتىۋاتقان ئادەم يوقمۇ ؟

شاھ كەڭ شايى شالۋارنىڭ پۇشقىقىنى قىسىپ باغلىدى ، بېلىگە يوللۇق بەلۋاغ ئوردى ۋە ئۇنىڭغا كۈموش غىلاپلىق پىچىقىنى قىستۇردى ، يەلكىسىگە كىمخاب بىلەن تاشلانغان ئۇزۇن سۆسەر جۇۋىسىنى يېپىندى . شاھ تەكچىدىن ئۇستىلىق بىلەن ئورالغان ئاق سەللىسىنى ئالدى ـ دە ، ئاقىرىشقا باشلىغان بۇدۇر چاچلىق بېشىغا ئادەتتىكىدەك كىيدى .

شاھ ئىشىكنىڭ ئالدىدا پىچاقنىڭ سوغۇق سېپىنى قاتتىق

---

① ۋەكىل — ساراي باشقۇرغۇچىسى .
② ئاخباراتچى — دۆلەت پوچتا باشلىقى .

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

تۇتقىنىچە نەپسىنى چىقارماستىن بىرئاز قۇلاق سېلىپ تۇردى.

«ئېھتىيات قىلغان ئادەم ھەر دائىم ھۇجۇمنى قايتۇرىدۇ. سارايىنىڭ قارائاغۇ ئايلانما جايلىرىدا مېنىڭ قەبىھ دۇشمىنىم باغداد خەلىپىسى تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەن بىرەر ئىسمائىلىي[1] پىچاق تۇتۇپ تۇرغان بولۇشى مۇمكىن...»

— ۋەكىل، سەن شۇ يەردىمۇ؟ — دېدى ئۇ ئاستا.

— مەن سىزنى خېلىدىن بېرى كۈتۈپ تۇرۇپتىمەن.

شاھ ياغاچ تاقاقنى سۈرۈپ ئىشىكنى ئاچتى، ئىككى چىراغ- نىڭ خىرە شولىسىدا شاھنىڭ يېقىن مەنسەپدارلىرى مۇكچىيىپ تۇرۇشاتتى.

شاھ مۇھەممەد كېچىچە مۇزلاپ قېتىپ قالغان كەشىنى كە- يىپ، نېرىقى ئۆيگە ئۆتۈپ كەتتى، ئۇ يەردە خىزمەتكارلار كۈتۈ- شۈپ تۇراتتى. ئۇلاردىن بىرى قارا چىراغ، ئىككىنچىسى كۈمۈش جام، ئۈچىنچىسى بولسا ئاپتۇۋا تۇتۇپ تۇراتتى. ئۇلار شاھقا ئەۋ- رەز ئالدىدا تاھارەت ئېلىشقا ياردەم بېرىشتى. تۆتىنچىسى كەشتە- لەنگەن لۆڭگىنى ئۇزاتتى ۋە ئۇنىڭ سېمىز پۇتلىرىغا گۈللۈك يۇڭ پايپاق كىيگۈزۈپ قويدى.

خارەزم شاھ كىيىنىش بىلەن ئاۋارە بولۇۋاتقاندا، ۋەكىل ئاخىرقى يېڭىلىقلاردىن خەۋەر بەردى:

— تالا ناھايىتى سوغۇق، ھەممە ياقنى قىرو باسقان، ئۇچ ئىمام كېلىپ ئەمرىڭىزنى كۈتۈپ تۇرىدۇ. جاللاتبېشى جاھان پالـ- ۋانمۇ سىزگە مۇنتەزىر. تۇنۇگۈن كەچقۇرۇن بۇلغاردىن ئۇچ يۈز تۆگىلىك چوڭ كارۋان كەلدى، كارۋان بىر تۈركۈم بۇلغار ئۆتۈكى ۋە يۈزگە يېقىن ئەسىر ئېلىنغان ئورۇسلارنى ئېلىپ كەلگەن. ھەر كۈنى سۆك ئاش ۋە كۈنجۈت يېغى بىلەن بېقىپ كەلگەن بولسىمۇ، يولدا ئىككى يۈزگە يېقىن قۇل ئۆلگەن. بۇنىڭدىن ئىلگىرى، باشقا بىر كارۋان تۈركمەن قاراقچىلىرى تەرىپىدىن تالانغانىدى. ئېھتـ-

---

① ئىسمائىلىي — XIII ئەسىردە ناھايىتى ئەۋج ئالغان قاتىللار، بوغۇپ ئۆلتۈرگۈ- چىلەر مەزھەپى. كېيىنكى ۋاقىتلاردا موڭغۇللار تەرىپىدىن يەكسان قىلىنغان.

مال ، بۇ قارا خەنجەرنىڭ ئىشى بولسا كېرەك .

— مەن تۇركمەن كۆچمەنلىرىنى تارمار قىلىپ تاشلايمەن ! بىراق مېنى ھەممىدىنمۇ باغدادتىن كەلگەن ھاجىلار تىنچىتمايۋاتىدۇ . باغدادتىن كەلگەن ئەرەب دەرۋىشلەر كۆرۈنمەمدۇ ؟ ئۇلارنىڭ ھەممىسى باغداد خەلىپىسىنىڭ ئايغاقچىلىرى ، ئۇلارنىڭ ھەممىسى ماڭا ياماناتلىق قىلىدىغان ئادەملەر .

— قانداق يارىماس ئادەملەر ، دىنىنىڭ ئۇلۇغ ھامىيسىغا ياماناتلىقنى قانداق راۋا كۆرىدىكەن ؟

— مۇسۇلمانلار شۇنداق بولۇپ كېتىشكەن !

شاھ مۇھەممەد كىيىنىپ بولغاندىن كېيىن ، ئادەتتىكى يولى بىلەن ئاۋۋال تارچۇقلاردىن ئۆتۈپ ، كېيىن ئايلانما تاش پەلەمپەيدىن چىقىپ كەتتى . ۋەكىل بىلەن مەشئەل كۆتۈرگەن ھەرەمبېگى ئالدىدا ئىشىكلەرنى ئېچىپ باراتتى ، شاھ سارايىنىڭ تاش مۇنارىغا چىقتى .

---

1) Мусульмане — XI веке в Багдаде, где халифы были лишь духовными главами мусульманского мира, а фактическая власть принадлежала турецким султанам.

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بېكى تورىسى

ئىككىنچى باب

ئۇلۇغ ئىسكەندەرگە «نۇبە»[1]

تۇيتۇز مەيداندا قەلئەنىڭ كۈنگىرىلىك سېپىلىنى بويلاپ، يېرىم دائىرە بولۇپ يىگىرمە يەتتە ياش خانزادە تۇرۇشاتتى، بۇلار گۈر، غەزنە، بەلخ، بامیان، تېرمىز ۋە باشقا ۋىلايەت هاكىملىرى-نىڭ ئوغۇللىرى ئىدى. بۇلارنىڭ ئاتىلىرى بولغان فېئودال خانلە-رى ئىسيان قىلىچىنى كۆتۇرۇشمىسۇن، دەپ شاھ بۇ يىگىتلەرنى ئۆز ساريىدا گۆرۈ تەرىقىسىدە قاتتىق نازارەت ئاستىدا ساقلايتتى. يىگىتلەرنىڭ هەممىسى سۇناي، دومبىرا ۋە داپلارنى تۇتۇپ تۇرۇ-شاتتى.

شۇ يەردە كانايچى، سۇنايچىلارمۇ بار ئىدى، بىر چەتتە خارەزم قوشۇنىنىڭ بىرقانچە سەركەردىلىرى تۇرۇشاتتى.

شاھ كۆرۈنگەندە هەممە:

— دىن هامىيسى، مەجۇسىيلەرنىڭ ئاپىتى بولغان يېڭىلمەس شاھىمىز كۆپ يىللار ياشىسۇن! — دەپ ۋارقىراشتى.

شاھ هومايغان هالدا ئەتراپقا قارىدى.

— تېمۇر مەلىك قېنى؟

— شۇ يەردىمەن، شاھىم.

— سەپەرلەردە شاھ مۇھەممەدنىڭ ئايرىلماس هەمراهى بولغان ئېگىز بويلۇق، هەمىشەم خۇش چاقچاق تېمۇر مەلىك ئىككى بالىنى يېتىلەپ ئالدىغا چىقتى. بالىلارنىڭ بىرى شاھنىڭ ئەڭ ئاخىرقى قىپچاق خوتۇنىدىن بولغان كەنجى ئوغلى، ئىككىنچىسى بولسا

---

① نۇبە — ئىسكەندەر زۇلقەرنەينىنىڭ نامايىش مارشى.

ئۇنىڭ ئوغلى جالالىددىننىڭ تۇركمەن خوتۇنىدىن بولغان ئوغلى ، شاھنىڭ نەۋرىسى ئىدى . تېمۇر مەلىك بالىلارنى شاھنىڭ ئالدىغا كەلتۈرۈپ قويدى . شاھ ئېڭىشىپ ، ئوغلىنىڭ يۈزىنى ئەركىلىتىپ سىلىدى . نەۋرىسىدىن بولسا داغدۇغا بىلەن :

— جالالىددىن خان قەيەردە ؟ — دەپ سورىدى .

— دادام لاچىننى ئېلىپ ئوۋغا كەتكەنىدى ، — دېدى بالا .

ئۇنىڭ قاپقارا كۆزلىرى ئاپئاق سەللىسى تېگىدىن يېنىپ تۇراتتى .

— تېمۇر مەلىك ! ئۇچ تەرەپكە ئات چاپتۇرۇپ جالالىددىن خانىنى ئىزدىتىڭ ! تۇركمەنلەر كارۋانلارغا ھۇجۇم قىلىشنى داۋام قىلماقتا ، ئۇلار مېنىڭ ئوغلۇمغىمۇ ھۇجۇم قىلىشى مۇمكىن .

— ئەمرىڭىزنى بىجا كەلتۈرىمىز ، مۆھتەرەم شاھ !

يۇقىرىدىن خۇددى بۇلۇتلار ئارىسىدىن بالىلارنىڭكىگە ئوخشاش ئىنچىكە ئاۋاز ئاڭلاندى :

— ئەسسالاتى خەير مىنەننەۋم !

ئاسمانغا كۆتۈرۈلۈپ شامدەك تىك تۇرغان مۇنارنىڭ ئۈچى يېراقتىكى تاغلارنىڭ ئارقىسىدىن چىققان قۇياشنىڭ قىزغۇچ نۇرلىرىدا پارقىرىدى . لېكىن ، شەھەردىكى ھەممە بىنالار تېخى تاڭ قاراڭغۇسى ئىلكىدە ئىدى .

ياش خانلارنىڭ چوڭى خارەزم شاھقا دۇمبىقىنى بەردى . شاھ مۇھەممەد ۋارقىرىدى :

— بۇيۇك ئىسكەندەر[1] گە شەرەپلەر بولسۇن ! دۇنيا فاتىھىگە شەرەپلەر بولسۇن ! ئىسكەندەر ئىراندىن تارتىپ جەيھۇن ۋە زەرافشان دەريالىرىغىچە بولغان ھەممە يەرنى بېسىپ ئۆتتى . ئىسكەندەر بىزگە ئۆرنەك ، ئۇ بىزنىڭ ئۇستازدۇر ! بىز ئۇنىڭغا شەرەپ بېغىشلاپ يۇقىرى ئاۋاز بىلەن ئۇچ مەرتىۋە «نۇبە» چالايلى !

داپ ۋە دۇمباقلار گۇمبۇرلىدى ، جاڭلار ئۇرۇلدى ، كاناي - سۇنايلار چېلىندى ، ھەممە باتۇر ئىسكەندەرنى ئۇچ مەرتىۋە ئالقىشلىدى . ھەممە جىم بولۇپ ، شاۋقۇنىڭ ئەكس سادالىرى سارايىنىڭ

---

① ئىسكەندەر زۇلقەرنەين — يەنى ئالېكساندىر ماكېدونسكي .

ئېگىز سېپىللىرىدىن ياڭراپ تۇرغاندا ، تېمۇر مەلىك سۆز باشلىدى :

— بىز ئۇلۇغ رۇمىي شاھ ئىسكەندەرگە تېگىشلىك شەرەپ بېغىشلىدۇق . ئۇنى خۇدا رەھمەت قىلسۇن ! لېكىن ، ئۇ ياش بولغىنى ئۈچۈن ، ئۇستىدىكى ۋەزىپىلىرىنىڭ پەقەت يېرىمىنىلا ئورۇنلىيالىغانىدى . ھازىر بىزنىڭ يېڭى ئىسكەندەرىمىز ، بۇيۇك ساھىبقىران ۋە سەركەردە مۇھەممەدىمىز ، بۇيۇك خارەزم ئىمپېرىيىسىنى يارىتقان كىشىمىز بار ! خۇدا ئىسلام ئەللىرىنىڭ قۇدرەتلىك ھۆكۈمرانى شاھ مۇھەممەد ئەلائىددىننىڭ ئۆمرىنى ئۇزۇن قىلسۇن ! ئۇلۇغ شاھىمىزنىڭ شەرىپىگىمۇ ئۈچ قېتىم «نۇبە» چالايلى !

جىملىقنى يەنە داپ ، جاڭ ، دۇمباق ۋە كاناي ـ سۇنايلارنىڭ قاتتىق ئاۋازى بۇزدى .

شاھ مۇھەممەد سېپىل كۈنگىرىسى يېنىدا غەزەپلىك ، قەھرىلىك ۋە ئويچان بىر ھالەتتە يەلكىلىرىنى كېرىپ تۇراتتى . ئۇنىڭ ئاپئاق سەللىسى ئاستىدا چوڭ پىكىرلەر خۇددى ئۇزۇپ يۇرگەندەك تۇيۇلاتتى .

— ئاق يول تىلەيمەن ! بېرىڭلار ! — دېدى خارەزم شاھ مۇھەممەد .

ھەممە نۆۋەت بىلەن قول قوشتۇرۇپ يورغىلاپ ئۇنىڭ يېنىغا كەلدى ، شاھنىڭ ئېتىكىنى سۆيۈپ ، ئارقىغا قايتىشتى ۋە قاراڭغۇ پەلەمپەيگە چۈشۈپ كۆزدىن يوقالدى .

تېمۇر مەلىك ئىككى بالىنى يېتىلەپ ھەممىدىن كېيىن كەتتى .

شاھنىڭ نەۋرىسى :

— دادام ماڭا تىرىك جەرەن ئېلىپ بېرىمەن دېگەنىدى ، — دېدى .

— ماڭا شاھ ئوۋچى قاپلان بېرىدۇ . سېنىمۇ ، جەرىنىڭنىمۇ يەپ قويىدۇ !

شاھ تامغا يۆلەندى . تۆۋەندە ئېگىز - پەس ئۆگزىلەر ، ساراي بىر - بىرىگە تارچۇقلار بىلەن تۇتاشقان نۇرغۇن پەس ئىمارەتلەردىن تەركىب تاپقان ، ئېگىز كونا تاملار ۋە كۆزىتىش مۇنارلىرى بىلەن ئورالغان كېلەڭسىز بىر بىنا ئىدى . يورۇق ئاسمان بوشلۇقىدا نەيزە تۇتقان قاراۋۇللارنىڭ ھەربىكەتسىز گەۋدىلىرى ئوچۇق كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ .

شاھ يىراقلارغا ، ئىس چىقىۋاتقان ئۆگزىلەرگە ، ئويغىنىپ كېلىۋاتقان چوڭ شەھەرگە خېلى قاراپ تۇردى . كېيىن ساراي ھويلىلىرىنىڭ بىرىدىكى كونا ئېگىز تېرەكنىڭ ئاستىدا ئاقىرىپ تۇرغان قارا ئۆيگە كۆزى چۈشتى . ئۇنىڭدا ھەرەمنىڭ يېڭى مەرۋا-يىتى ، ئۇنىڭ ئالدىدىن ئەتىگەندە قېچىپ كەتكەن قارا تۇركمەن قىزى گۈلجامال تۇرىدۇ . ئۇ ساراينىڭ قاراڭغۇ ھۈجرىلىرىدا تۇ-رۇشقا رازى بولمىدى ۋە تۇركمەن ئاياللىرىغا ئوخشاش ئوچۇق ھاۋادا تۇرۇشنى خالاپ ، ئاددىي ، ئىس باسقان قارا ئۆي تىكتۇردى ، ئۇ ھەرەمگە ، باشقا «ئادەم گۈللىرى» يېنىغا كىرىشنى خالىمىدى . ئۇ تېخىچە ئۆزىنى قانداق تۇتۇش كېرەكلىكىنى بىلمەيدۇ ! شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ شاھنىڭ ئانىسى تۇركەن خاتۇن ئۇنى ياقتۇرمايدۇ .

— گىدەيگەن قىز ئىكەن ! ئۆز ھۆكۈمرانىغا قارشى قول كۆتۈرۈپتۇ ! كۆرەرمەن ، گىلەملىك ئۆيگە ، ئۇنىڭ يېنىغا مېنىڭ سۆيۈملۈك قاپلىنىم كىرگەندە قانداق ۋاي دادلايدىكىن !

پەستىن ، مۇنارنىڭ ئاستىدىن ئاۋازلار ئاڭلاندى . ئەتىگەنكى جىمجىتلىقتا بۇ ئاۋازلار ئوچۇق ئاڭلىناتتى .

— قۇلاق سېلىڭلار مۇسۇلمانلار ! شاھ مۇھەممەد شەرىئەتتىن يۈز ئۆرۈپ يىرگىنىچلىك گىتە[1] مەزھىپىگە كىردى . ئۇ كاپىر پارسلارغا مەرھەمەت قىلىدۇ ۋە ئۆز ئەتراپىغا مەجۇسىي قىپچاقلار-نى توپلايدۇ . ئۇنىڭ دادىسى شاھ تەكىش ، پاك تۇركمەن ئىدى .

---

① مۇسۇلمانلار ئاساسەن ئىككى مەزھەپكە بۆلۈنىدۇ : سۈننىلەر ، بۇ ئوسمانلى تۈرك-لەرگە تارقالغان . شىئەلەر (ياكى شافائىلار) : بۇنىڭ ئاساسىي مۇھىبلىرى پارسلار (ئىرانلار) .

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

شاھ مۇھەممەد بولسا تۇركمەنلەرگە پەس نەزەر بىلەن قارايدۇ، ئۇنىڭغا ئىشەنمەيدۇ!

— ئۇ يەردە ۋالاقلاۋاتقان كىم؟ ۋەكىل، نېمىشقا سەن تەرتىپ-كە نازارەت قىلمايسەن؟

ۋەكىل ئەپۇ سوراۋاتقاندەك شاھقا تەزىم قىلىپ دېدى:

— ۋارقىراۋاتقان زىندانىدىكى شەيخ مەجنۇندۇر. ئۇ زەن-جىرلىنىۋ ۋە زىندان زۇلمىتىدىنمۇ قورقمايدۇ، بولۇپمۇ ئۇنىڭغا سېنىڭ دانا ئاناڭ تۇركەن خاتۇن ئۆزىنى يېقىن تۇتىدۇ. لېكىن، ئۇ ئۆز پادىشاھىغا قارشى ئەدەپسىز سۆزلەرنى قىلىدۇ. تۇنۇگۈن شەھەردىكى ھەممە دەرۋىشلەر يىغىلىپ، بۇ دىۋانە شەيخ مەجنۇن-نى زىندانىدىن قۇتۇلدۇرۇپ كېلىشكە قەسەم قىلىشىپتۇ.

شاھ مۇھەممەد ۋەكىلنىڭ يەلكىسىنى سىلكىدى.

— ئەزمە! تېزرەك جاللاتبېشى جاھان پالۋانغا ئېيىت، مەن بۇ ئىسيانچىنى ئۇنىڭ قولىغا تاپشۇردۇم. ئېيىت، دىۋانە دەرۋىشلەر كېلىپ، ئۇنى قۇتۇلدۇرۇشتىن بۇرۇن، تېزرەك ھەرىكەتنى قىلا-سۇن.

خارەزم شاھ مۇناردىن چۈشۈپ، قوبۇلخانىسىغا كىردى. بۇ ئۆيىنىڭ تاملىرى قىزىل مۇۋۇت بىلەن قاپلانغان، بۇ يەردە شاھنى ئۇچ مويسېپىت ئىمام كۈتۈپ تۇراتتى. شاھ ئىشىك ئالدىغا كەش-كىنى يېشىپ، ئۆيگە ئوتتۇرىسىدىن ئۆتۈپ گىلەمگە ئولتۇردى، كېيىن ئۇ ئايىغىنى شايى يوتقان يېپىلغان قىزىق سەندەلگە تىقتى.

— قېنى، كېلىڭلار، ئولتۇرۇڭلار، ئۇستازلىرىم!

گىلەمدە يۈكۈنۈپ ئولتۇرغان ئۇچ ئىمام مىننەتدارلىق بىلدۈ-رۈپ يېقىن كەلدى ۋە سەندەلگە ئاياغلىرىنى ئۇزىتىشتى.

— قېنى، — دېدى شاھ، — ماڭا ئېيتىڭلارچۇ، ئىسلام ئېلىنىڭ قۇدرەتلىك ھۆكۈمدارى بولۇپ، باغداد خەلىپىسى ماڭا بويسۇنسۇن، دېسەم توغرا بولامدۇ؟ ئەگەر خەلىپە ماڭا بويسۇنمە-سا، نېمە قىلىشىم كېرەك؟

ئىماملار ئېلىپ كېلىشكەن يوغان كىتابلىرىنى ئېچىشتى ۋە

كەينى - كەينىدىن قۇرئان سۈرىلىرىنى قىرائەت قىلىپ ، خارەزم شاھ مۇھەممەد ئاللادىن كېيىن يەردىكى ئەڭ ئالىي ھاكىم ئىكەنلەكەنى ، ئۇنىڭ ھەر بىر بۇيرۇقى ، ھەر بىر سۆزى مۇقەددەس ئىكەنلىكىنى ئىسپات قىلىشقا تىرىشتى .

ئۆي قاراڭغۇ ئىدى ، پەنجىرىدىن خىرە يورۇق چۈشۈپ تۇراتتى ، مىس چىراغدانىدىكى جىنچىراغ پىلىلداپ تۇراتتى . ئىمامىلار كىتابقا قارىماستىن ، سۈرىلەرنى ياد ئوقۇشقا باشلىدى .

شاھ مۇھەممەدنىڭ كەينىدە ئۇنىڭ باش داستىخانچىسى مەخرۇر قىياپەتتە تۇراتتى . ئۇ سۆز ياكى قاش ئىشارىتى بىلەن ئاياغ ئۇچىدا يۈرگەن چاققان خىزمەتكارلىرىغا بۇيرۇقلار بېرەتتى ، ئىككىنچى باقاۋۇل[1] باش ئاشپەزدىن كۈمۈش لىگەنلەرنى ئالاتتى . شاھ مۇھەممەدنىڭ مەرھەمىتىنى كۈتۈپ تۇرغان بىر توپ ئەمەلدارلار ئىشىكتىن ماراپ تۇرۇشاتتى .

بۇرۇنقا كۈمۈش بالداق تاقىغان ھەبەش قۇل دوشنى كەلتۇرۇپ قويدى ، داستىخانچى ئەپچىللىك بىلەن شايى داستىخان سالدى . باقاۋۇل قوي يېغى سېلىنغان قاينىق چايلىق پىيالىلەرنى كۈمۈش پەتنۇستا ئېلىپ كىردى . داستىخانغا بىر دەستە سىڭىپ پىشقان نان ، قايماق ، پىشقان قۇيرۇق ياغ ۋە ھەسەل قويۇلدى .

شاھ مۇھەممەد ئىمامىلارنىڭ سۆزلىرىنى تىڭشىغاچ نان يەپ پىيالىلەرنى كەينى - كەينىدىن بوشاتتى . سەندەل ۋە چاينىڭ ئىسسىقى بىلەن قىزىغان شاھ مۇھەممەد ئۆز ۋاقتىدا قويۇلغان ياستۇقىغا يۆلىنىپ خورەك تارتىشقا باشلىدى . بۇ شاھ مۇھەممەدنىڭ ئۆلىمالىرى - ئىمامىلار تەرىپىدىن بېرىلگەن پەتىۋالاردىن قانائەتلەنگىنى كۆرسىتەتتى . ھەممە ئاستا - ئاستا چىقىپ كەتتى ، داستىخانمۇ ئوتتۇرىدىن كۆتۈرۈلدى ، مەنسەپدارلارمۇ ، خىزمەتكارلارمۇ غايىب بولۇشتى . پەقەت ھەبەش قۇللا ئىسلام ئېلىنىڭ ئۇلۇغ سەركەردىسىنىڭ ئويغىنىشىنى كۈتۈپ ، ئىشىكنىڭ يېنىدا يۇكۇنگەن پېتى ئولتۇراتتى .

---

① باقاۋۇل — زىياپەتلەردە تاماق توشۇغۇچى .

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بىرىنچى تور بېكىتى

ئۇچىنچى باب

غەزەپ كىنەزى

شاھ ساربىينىڭ يېنىغا جايلاشقان چوڭ مەيداندىكى ئېگىز سورۇن — «ئۆلۈم مۇنارى»نى ئۇرگەنچىتە بىلمەيدىغان ئادەم يوق.

ئۇنىڭ پاكار تۆمۇر قاپلانغان ئىشىكىگە يوغان قۇلۇپ سېلىنغان، ئاچقۇچ ئىشىكىنىڭ يېنىدىكى پەلەمپەيدە دات بېسىپ كەتكەن كالتە نەيزىسىنى خىش تامغا يۆلەپ ئولتۇرغان قاراۋۇلنىڭ بوينىغا ئېسىلغان. قاراۋۇلنىڭ ئالدىدىكى بىر پارچە گىلەمگە ئۆتكەن - كەچكەنلەر نان، بىر باغلام پىياز، بىر سىقىم قارا پۇل ۋە باشقا نەرسىلەرنى تاشلاپ ئۆتۈشەتتى. قاراۋۇل گاھىدا سېخىيراق ئادەمگە مۇنارغا يېقىنراق كېلىپ قاماقتىكىلەر بىلەن سۆزلىشىشكە ئىجازەت بېرەتتى.

مۇنارنىڭ تېگىدە پەنجىرىلىك بىر نەچچە تۆشۈكلەر قارىيىپ تۇراتتى، گەمىدىن بوغۇق ئاۋازلار ئاڭلىناتتى. ئۆتكۈنچىلەرنىڭ ئاياغ تاۋۇشى ئاڭلانغاندا، گەمىدىن چىقىدىغان ئاۋازلار كۈچىيەتتى، تۆشۈكلەردىن ئورۇق قوللار چىقاتتى. يوللۇق تون كىيگەن ۋە ئۆڭۈپ كەتكەن كۆك سەللە ئورىغان بىر ئاددىي سەھرالىق بىلەن ئاپئاق يوغان سەللىلىك ئىمام قاراۋۇلغا پۇل بېرىپ، تامدىكى تۆشۈككە يېقىن كېلىشتى ۋە پەنجىرىدىن سوزۇلغان ئورۇق، كىر قوللارغا نان تۇتقۇزۇشتى. شۇ چاغدا ۋارقىراشلار ئۇلغىيىپ، تۆشۈككە قولى يەتمىگەنلەر تىللىشاتتى.

— يورۇق دۇنيادىن مەھرۇم بولغانلارغا سەدىقە قىلىڭلار!

— كونا كۆڭلەكلىرىڭلارنى ئاتاڭلار! سالىجا تالاپ كەتتى.

— ۋايەي! كۆزۈمنى دەسسۈدىڭ!

تار كوچا تەرەپتىن ئالامانىنىڭ شاۋقۇنى ئاڭلاندى . ئۇزۇن كۈلا كىيگەن ، هاسا تۇتقان دەرۋىشلەر مەيدانغا چىقىشتى ، ئۇلار قۇرئان ئوقۇشاتى ، ئۇلارنىڭ كەينىدىن ئەگەشكەنلەر يۇگۇرۇشەتتى .

دەرۋىشلەر زىندانىنىڭ ئىشىكىگە يېپىشىپ قۇلۇپنى سۇندۇ- رۇش مەقسىتىدە تاش ۋە هاسىلىرى بىلەن ئۇرۇشقا باشلىدى ، بەزىلىرى زىندانىنىڭ تۆشۈكىگە باشلىرىنى تىقىپ ۋارقىرىشاتتى :

— شەيخ مەجدىددىن باغدادى ! سەن تىرىكمۇ ؟ بىز ساڭا — دىن ۋە هەقىقەت يولىدا ئازاب چېكىۋاتقان كىشىگە مەدهىيە ئوقۇشقا كەلدۇق ! هازىر سېنى ئازاد قىلىمىز !

يەرنىڭ تېگىدىن سوزۇق بىر ئاۋاز ئاڭلاندى ۋە هەممە قۇلاق سېلىپ جىم بولۇپ قالدى .

— خەلقىنى ئەزگۈچى زالىم خانلار خۇدانىڭ لەنىتىگە ئۇچرد- سۇن ! خەلىپىگە قارشى قىلىچ كۆتۈرگەنلەر خۇدانىڭ غەزىپىگە دۇچار بولىدۇ ! جاللاتلار ، ئوغرىلار يەر بىلەن يەكسان بولسۇن !

دەرۋىشلەر چەتكە ئىتتىرىۋەتكەن قاراۋۇل سارايغا چېپىپ كەد- تى . سارايدىن قىپچاقلار ئات چاپتۇرۇپ كېلىپ ، ئالامانىنى قامچا بىلەن ئۇرۇپ هەيدەشتى ، دەرۋىشلەر ۋاي ـ داد قىلىشىپ مەيداد- دىن قېچىشتى .

يۇقىرىدا ، سارايىنىڭ دەرۋازىسى ئۇستىدە بىر نەچچە ئادەم كۆرۈندى . ئېگىز بويلۇق ، سېرىق يوللۇق تون كىيگەن بىر كىشى ئالدىدا تۇراتتى ، قالغانلار قول قوشتۇرۇپ ئۇنىڭ ئەمرىنى كۈتەد- تى . خارەزم شاهىنىڭ ساراي دەرۋازىسى ئۇستىدە كۆرۈنۈشى كىم- نىڭدۇر ئۆلتۈرۈلۈشىدىن دېرەك بېرىپ تۇراتتى .

دەرۋازىدىن «جاندارلار» — كۆك كۆڭلىكىنىڭ يېڭىنى يەل- كىسىگىچە تۇرۇۋالغان ، قىزىل نەقىش تىكىلگەن كەڭ سېرىق ئىشتان كىيگەن ، قامىتى كېلىشكەن ، گەۋدىلىك كىشىلەر — شاهىنىڭ جاللاتلىرى چىقىشتى . بۇلار يوغان خوراسان شەمشەرلىرد- نى مۇرىلىرىگە قويۇپ ، مەيدانغا يامراپ كېلىۋاتقان خالايىقنى سۇ- رۇپ ئايلانما بولۇپ تىزىلدى . هەممىدىن كېيىن ئېگىز بويلۇق ، مۇكچەيگەن ، ئورۇق قوللىرى كېرىلگەن ، تونىنىڭ هەممىسى خۇ-

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بېكى تورىسى
www.uyghurkitap.com

رۇم شىمىغا تىقىلغان ، ئۈستىدىن كەمەر باغلىۋالغان ، ئاتاقلىق بوغقۇچى ، جاللاتبېشى — «غەزەپ كىنەزى» مەھمۇد جاھان پالۋان چىقتى . ئۇ يەلكىسىگە خۇرجۇن سالغان بولۇپ ، ئادەتتە مۇھىم ئەيىبدارنىڭ بېشىنى كەسكەندىن كېيىن ، شۇ خۇرجۇنىغا سېلىپ شاھقا ئېلىپ باراتتى .

مەيداننىڭ ئوتتۇرىسىدا گوداڭ قارىيىپ تۇرىدۇ ، ئۇنىڭ يېنىدا سۇپا ، ئۇنىڭغا يېقىن يەردە بولسا ئىككى دار تۇراتتى . ئىككى يېرىم يالىڭاچ قۇل زەنجىرلىرىنى شاراقلىتىپ سۆگەت نوتىسىدىن توقۇلغان يوغان سېۋەتنى سۆرەپ كېلىپ ، سۇپىنىڭ يېنىغا قويدى .

زىندان نازارەتچىسى تۆمۈر قاپلانغان پاكار ئىشىكنى ئاچتى ، جاللاتبېشى بىر قانچە يارەمچىلىرى بىلەن بىللە زىندانغا چۈشۈپ كەتتى . ئۇ يەردىن قاتتىق پەريات ئاڭلاندى ، كېيىن جىملىق باستى . جاللاتلار زىندانىدىن ئون بەش مەھبۇسنى ئېلىپ چىقىشتى ، بۇلارنىڭ ھەممىسى ئوڭ ئايىغىدىن بىر زەنجىرگە باغلانغانىدى .

ھەممە يېرى لاي ، لاتا ـ پىتىغا ئورالغان ، زىنداندا ئۇزاق يېتىپ چاچلىرى پاخما بولۇپ ئۆسۈپ كەتكەن مەھبۇسلار بىر ـ بىرلىرىگە يۆلىنىپ ، قۇياشنىڭ كەچكى نۇرلىرىدىن كۆزلىرى چېقىلىپ مەيدانغا چىقىشتى ، زىنداننىڭ ئىشىكى يېپىلدى ، يەنە قۇلۇپ سېلىندى ، زىنداندىن پەريات ئاۋازلىرى ئاڭلاندى .

پايلاقچىلار زەنجىرلەنگەن گۇناھكارلارنى ئوراپ مېڭىشاتتى . پاخمىۋاش قېرى بىر مەھبۇس پۇتلىشىپ ئارقىسىدىكى ئىككى ھەمراھى بىلەن بىللە يىقىلدى . ئۇلارنى ئۇرۇپ تۇرغۇزۇشتى ۋە دارنىڭ ئاستىغا ھەيدەشتى ، سۇپا ئۇستىگە چىققىنىدا ھەممىسىنى تىز چۆكتۈرۈشتى . جاللاتلاردىن بىرى مەھبۇسلاردىن بىرىنىڭ چېچىدىن تۇتۇپ تۇردى . جاللاتبېشى بولسا ئىككى قولىغا تۇتقان شەمشىرى بىلەن بىر ئۇرۇپ بېشىنى ئالدى ـ دە ، كۆتۈرۈپ تىنچ تۇرغان خالايىققا كۆرسەتتى ۋە سېۋىتىگە تاشلىدى .

خالايىقنىڭ ئىچىدىن : «سولانغانلاردىن قايسىبىرى دەرۋىشلەرنىڭ باشلىقى شەيخ مەجدىددىن باغدادى ؟» دېگەن سوراقلار

ئاڭلاندى . ئاچلىق ۋە كېسەللىكتىن ئورۇقلاپ كەتكەن تۇتقۇنلار بىر - بىرلىرىگە تولىمۇ ئوخشاپ كېتىشەتتى . ئون تۆتىنچى كىشىنىڭ بېشى كېسىلگەندە ، مەيداندا :

— پادىشاھ سۆزلىمەكچى ! پادىشاھ ئەمر قىلماقچى ! — دېگەن شاۋقۇن كۆتۈرۈلدى .

ھەممە سارايىنىڭ دەرۋازىسى ئۈستىگە قارىدى . يۇقىرىدا تۇرغان خارەزم شاھ چىپار رومىلىنى سىلكىدى . بۇ «توختا ! قالغان گۇناھكارنى كەچۈردۇم !» دېگىنى ئىدى .

جاللاتبېشى ئۇزۇن شەمشىرىنى قىزىل لاتا بىلەن ئېرتىۋېتىپ : «تۆمۈرچىنى ئېلىپ كېلىڭلار !» دەپ ۋارقىرىدى .

گۇناھكارلارنىڭ ئون بەشىنچىسى مىرزا يۈسۈپنىڭ شاگىرتى توغان ئىدى . بۇ ياش بالا كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ ئەتراپىغا قارايتى ، قانداق ۋەقە بولۇۋاتقىنىنى چۈشىنەلمەيتتى .

— شاھنىڭ يۈكسەك مەرھىمىتى ئۈچۈن قۇللۇق قىلغىن ! — دېدى جاللات ۋە بالىنى سارايغا قارىتىپ ئېگىشتۈردى . تەييار تۇرغان تۆمۈرچى توغاننىڭ ئايىغىدىكى زەنجىرنى سۇندۇرۇشقا باشلىدى .

— ئالدىرىما ! نەگە بارىسەن ؟ مەن تېخى بولغىنىم يوق ! — دەپ ۋارقىرىدى تۆمۈرچى . بىراق ، ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنغانلار زەنجىردىن قۇتۇلغىنىنى كۆرگەن توغان ئۆزىنى سۇپىدىن خالايىقنىڭ ئارىسىغا ئاتتى ۋە كەينىدىن ۋارقىراشلىرىغا قارىماستىن ، ئېگىشكىنىچە قىسىلىشىپ تۇرغان ئاھالىنىڭ ئارىسىغا كىرىپ كېتىۋاتاتتى .

زىندان مۇنار تۇرغان مەيدان بوشاپ قالدى . قاراۋۇل داتلاشقان نەيزىسىگە يۆلىنىپ تۇراتتى .

تامنىڭ تۈۋىدىن يوغان رومالغا پۈركىنىۋالغان قىز ئۆتۈپ كېتىۋاتاتتى . ئۇ مۇنار ئاستىدىكى تۆشۈككە يېقىن كېلىپ ، ئېھتىيات بىلەن :

— توغان ! ھاي ، توغان ! — دېدى .

تۆشۈكتىن ئۇزۇن ، ئورۇق قول چىقتى ۋە خىرقىرىغان ئاۋازدا :

ۋازدا جاۋاب بەردى :
— توغاننىڭ بېشى ئاللىقاچان ئېلىنغان ! بىزگە بىرئاز غىزا بەرگىن ، ئۇنىڭغا قۇرئان ئوقۇيلى .
قىز تۆشۈككە ئۆزىنى ئېتىپ :
— توغان ، جاۋاب بەرگىن ! سەن تىرىكمۇ ؟ — دەپ ۋارقىرىدى .
زىنداندىن يەنە ئاۋاز ئاڭلاندى :
— ئېلىپ كەلگەنلىرىڭنى بىزگە بېرىۋەرگىن ! سېنىڭ توغىنىڭغا ئەمدى ھېچ نەرسە كېرەك ئەمەس ! ئۇ ھازىر جەننەتتە پەيغەمبەر بىلەن بىللە پولۇ يەپ ئولتۇرغاندۇر !
قىز قولىدىكى نان ۋە قوغۇننى ئۆزىتىلغان قوللارغا بېرىپ ، قاراۋۇلنىڭ يېنىغا كەلدى .
— نەزەر بوۋا ، راستىنى ئېيتسىلا ، توغان دېگەن بالا ئۆلدىمۇ ؟
— ئۆلگەن بولسا ئۆلگەندۇر ، ئۇنى باشقىلار بىلەن بىللە ئاسقىلى ئېلىپ كېتىشكەنىدى ، — دېپ قاراۋۇل مەيدانىنى كۆرسەتتى .
قېرى بىر دەرۋىش كېلىپ قاراۋۇلنىڭ قولىغا بىر نەچچە قارا پۇل بەردى - دە ، قۇلىقىغا :
— ئېسىلغانلارنىڭ ئارىسىدا نېمىشقا بىزنىڭ مۇقەددەس شەيخىمىز مەجبىددىن باغدادى يوق ؟ ئۇنى ئېسىش كېيىنگە قالدىمۇ ياكى خارەزم شاھ ئەپۇ قىلدىمۇ ؟ — دەپ پىچىرلىدى .
قاراۋۇل پۇلنى پوتىسىنىڭ قېتىغا قىستۇرۇۋېتىپ :
— پادىشاھ شەيخىنىڭ تىللاشلىرىغا غەزىپى كېلىپ ، دەرۋىشلەر ئازاد قىلىشتىن بۇرۇن ئۆلتۈرۈشنى بۇيرۇدى ، — دېدى .
— ئۆزى تېخى ئامانمۇ ؟
— ياق ، ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنغانلارنى زىندانىدىن ئېلىپ چىقىۋاتقاندا ، جاللاتبېشى جاھان پالۋاننىڭ ئۆزى چۈشۈپ ، شەيخنى ئۆز قولى بىلەن بوغۇپ ئۆلتۈردى ...

تۆتىنچى باب

تىكىلگەن كۆلەڭگە

يولۇڭدا ئۇچرىغانغا ياخشى گەپ قىلىپ خۇشال قىلغىن ، بەلكى باشقا كۆرمەسسەن .

(شەرق ماقالىسى)

توغان ئالىمان ئىچىدىن چىقىپ ، ئىككى تەرىپى ئۇزۇن كۈمۈ-لاچ تاملىق جىمجىت كوچىغا كىردى ، بۇ كوچىدىن يۈرۈپ دەريا بويىغا چىقتى .

چوڭقۇر دەريادا لاي سۇ ئاستا ـ ئاستا ئاقاتتى . يۇك ، شاخ ، پىچاق ۋە قويلارنى ئارتقان ئۇزۇن ، كېلەڭسىز كېمىلەر ئاستا قىمىرلايتتى .

«شۇ كېمىدە يىراق يەرلەرگە ، باشقا يۇرتلارغا كېتىپ قالـ-سام ئىدى . بىراق ، بۇنچىلىك كىر باسقان ، يىرىلىنىپ كەتـ-كەن ، جۇل ـ جۇل كىڭلىكىم بىلەن مېنى كىم كېمىگە چۈشۈرەتتى !»

قىرغاققا يېقىن يەردە ساپسېرىق قۇم يېيىلىپ ياتاتتى . توغان شۇ قۇملۇققا چۈشۈپ كىيىملىرىنى يېشىپ يۇيۇۋالدى ، چۈمۈلدى ، ئۆزىنى ئاپتاپقا سېلىپ ياتتى ، خىيال سۈرۈپ دەم ئالدى .

«بىر ئۆلۈمدىن قۇتۇلۇپ زىندانىدىن چىققان ئادەم قەيەرگىمۇ بارالايدۇ ؟ ئۇنى كىم ئىشقا ئالاتتى ؟ شەھەر كىچىككىنە ، ئادەم كۆپ ، ھەر كىم ئۆزىگە بىر كاپام پولۇ تېپىش ھەرىكىتىدە...»

توغان ئايىغىدا تېخىچە ئېسىلىپ تۇرغان زەنجىرگە «ئەبەدىي ۋە ئۆلگۈچە» دەپ ئويۇپ يېزىلغان خەتكە قارىدى : «مېنىڭ قېرى

مىرزا يۇسۇپۇم زىنداندىن چىققان بەندە بىلەن سۆزلىشىنمۇ خالىماس ، بەلكى پەقەت بەنت زەنكىجەنىڭلا رەھمى كېلەر . لېكىن ، موخۇغا ئوخشاش يارا باسقان ھالدا ئۇنىڭ ئالدىغا بېرىپ بولاتتىمۇ ؟

ھەرقانداق بولسىمۇ خوجايىنىم قارى مەخسۇمنىڭ ئالدىغا بېرىشىم كېرەك بولىدۇ . ئۇ مانا بۇ زەنجىرنى ئېلىپ تاشلاشقا يول قويىدۇ . »

توغان ئىككى تەرىپى قاتار كەتكەن ھەرقايسى دۇكانىنىڭ ئالدىدىكى سۇپىدا باققاللار ئولتۇرغان ئۇزۇن كوچىدىن يۇردى ، مالالار دۇكانىنىڭ ئوچۇق قاناتلىرىغا ئېسىلغان ۋە تەكچىلەرگە تىزىلغان .

ئۇستى يېپىق كوچا خېلى قاراڭغۇ ئىدى . قۇياشنىڭ يانتۇ چۈشكەن نۇرى گاھىدا قىزغۇچ ۋە كۆك يىپەك بىلەن تىكىلگەن بىر جۈپ سېرىق ئۆتۈككە ، گاھىدا كۈمۈش بىلەن ئايەت يېزىلغان مىس لىگەنلەرگە ، گاھىدا بۆرە تېرىسىدىن تىكىلگەن تۆپە كىيگەن كۆچمەن ئالدىغا دۇكانچى يېيىپ قويغان يوللۇق گەزلىمىگە ياكى رەڭگارەڭ كىيىم كىيگەن خوتۇنلار گۈرۈھىغا چۈشۈپ تۇراتتى .

قارى مەخسۇمنىڭ تۆمۈرچىلىك دۇكىنى تۆمۈرچىلىك دۇكىنىنىڭ نېرىقى بېشىدا ئىدى . بۇ يەردىن ئۇرۇلۇۋاتقان بولقا ۋە داراڭلاۋاتقان تۇنۇكە پارچىسىنىڭ ئاۋازى ئاڭلىناتتى ، بۇ يەردە تۆمۈرچىلەر شەمشەر ، پىچاق ، نەيزە ۋە باشقا قورال - ياراغلارنى ياسايتتى .

پارس ۋە ئورۇس قۇللار ئىشتانچان ، چەم پەش كىيىپ ئىشلەشەتتى ، ئۇلار سەندەلگە ئېڭىشىپ بولقىلىرى بىلەن مىس داسلارغا چىرايلىق نەقىش سالاتتى . باشقىلار خىرىلداپ نەپەس ئېلىپ ، قىزىتىلغان تۆمۈرلەرنى ئېغىر بازغانلار بىلەن يانجىيتتى . قورۇم باسقان كۈرۈكچى بالىلار سۇغىلار كۆتۈرۈپ ئېرىتقىتىن سۇ ئېلىپ كېلىشكە يۈگۈرۈشىدۇ .

ساقىلىنىڭ ئۇچىغا خېنە قويغان بەستلىك ، كەڭ غوللۇق قارى مەخسۇم بىر پارچە گىلەم سېلىنغان سۇپىدا ئولتۇرۇپ ئىشچىلارغا ۋارقىرايتتى ، ئۆتكەن - كەچكەنلەرنىڭ سالىمىنى ئېلىك

ئالاتتى . ئۇنىڭ يېنىدا ئىككى قۇل ، يەنى بىرى ياش ، قاچماقچى بولغىنى ئۈچۈن پېشانىسىگە كۆيدۈرۈپ تامغا بېسىلغانىدى ؛ ئىككىنچىسى قېرى ، قورۇم باسقان ، كىچىككىنە بولقا بىلەن پەرۋاسىز ھالدا سىمدىن بىر نېمە ياساۋاتقانىدى . بۇلار ئەڭ قىممەتلىك ئىشنى ئورۇنلىشاتتى ، يەنى ئونقا سالماي «سوۋۇغۇچە» مەشھۇر دەمەشق پولاتى «جەۋھەر»نى ئىشلىمەكتە ئىدى .

— سەن بۇ يەرگە نېمىشقا كەلدىڭ ؟ ئارقاڭغا قايتقىن ! — دەپ ۋارقىرىدى خوجايىن ، — زىنداندىن چىققان بەندىنى يەنە ئىشقا ئالمدۇ دەپ ئويلامسەن ؟

— رۇخسەت قىل ، بولقىنى ئېلىپ زەنجىرنى ئۆزۈم سۇندۇرۇۋالاي!

— جىنايەتلىك قوللىرىڭ بىلەن بولقامنى ئېپلاس قىلامسەن ، بۇ ساڭا لايىقمۇ ؟ يوقال ، بولمىسا قىسقۇچ بىلەن كۆيدۈرىمەن .

توغان ناھەق رەنجىتىلگىنىدىن غەزەپلىنىپ نېرى كەتتى ، بېچارە بالا بېشى قايغان تەرەپكە كېتىشكە تەييار ئىدى . ئۇ تامغا يۆلىنىپ ئولتۇرغان دەرۋىشكە پەرىشان بىر ھالدا قارىدى ، لەمپەنىڭ تۆشۈكلىرىدىن چۈشۈپ تۇرغان قۇياش ئۇنىڭ قۇراق تونىنى يورۇتاتتى .

دەرۋىش ھەدىسلەر ئوقۇپ ، يوغان يىڭنە بىلەن قۇراق تونىغا ھال رەڭ لاتىنى ياماق سالماقتا ئىدى .

توغان رەنجىگەنلىكىدىن ۋە ئاچچىقى چىققىنىدىن نېمە قىلىشىنى بىلمەي تۇرۇپ قالدى ، ئۇنىڭ كۆلەڭگىسى دەرۋىشنىڭ تىزىغا چۈشۈپ تۇراتتى .

— كۆردۈڭمۇ ، ئوغلۇم ، — دېدى دەرۋىش ، — مەن تونۇمغا ياماق سالدىم . ياماق سالغان جايىمغا بولسا سېپىنىڭ كۆلەڭگەڭ چۈشكەنىدى ، ياماق بىلەن قوشۇپ سېپىنىڭ سايەڭنىمۇ تىكىۋەتتىم . ئەمدى سەن ماڭا مەھكەم باغلاندىڭ ، بۇنىڭدىن كېيىن كۆلەڭگىگە ئوخشاش كەينىمدىن قالمايسەن .

بالا يۇگۇرۇپ بېرىپ دەرۋىشنىڭ يېنىدا ئولتۇردى .

— راست دەۋاتامسەن ياكى زاڭلىق قىلىۋاتامسەن ؟ مەن ساڭا خىزمەت قىلاي ، بۇيرۇغانلىرىڭنىڭ ھەممىسىنى ئورۇنلاي . پەقەت مېنى كەتلا دېمىگىن !

دەرۋىش باش چايقىدى .

— توك خوجايىن سېنى ھەيدىۋەتكىنىنى ئاڭلىدىم . نېمىشقا خاپا بولىسەن ؟ دۇنيا ساڭا تارلىق قىلامدۇ ؟ ماڭا يول كۆرسەتكۈچى بولغىن ! بىرلىشىپ بۇخارائى شەرىپكە بارىمىز . سېنى قوغلىغان يەردىن دەررۇ كەت ، چاقىرغانلارنىڭ ئالدىغا خۇشال بولۇپ بار-غىن ! ئەمدى سەن دەرۋىشنىڭ تونىغا تىكىلدىڭ ، جاھانكەچتىلىك دەۋرىڭ باشلاندى . قېنى يۈر كەينىمدىن ئۇكا !

دەرۋىش ھاسىسىنى توكۇلدىتىپ ئىلگىرى ماڭدى ، ھالىدىن كەتكەن توغان بولسا ئۇنىڭ كەينىدىن ئاقساقلاپ ئەگەشتى . بىر نەچچە تۆمۈرچىلەرنىڭ يېنىدىن ئۆتكەندىن كېيىن ، دەرۋىش كوچە-نىڭ دوقمۇشىدا توختىدى . بۇ يەردە كىچىككىنە بىر مەيدان بو-لۇپ ، قورۇم بېسىپ كەتكەن بىر تۆمۈرچى كۆرۈك يېنىدا ئايلىناتـ-تى ، ئۇ پەقەت سۆڭەك ۋە تېرىدىنلا ئىبارەت ئىدى . لېكىن ، ئۇنىڭ ئورۇق قوللىرى مىخ سەندىلىدە بولقا ۋە قىسقۇچنى ئەپچىللىك بىلەن ئىشلىتەتتى ، تەييارلانغان ئۇششاق قارا مىخلار قۇتىغا چۈ-شۈپ تۇراتتى .

— ھەي ، مۆھتەرەم ئۇستا ! بالىغا زىيان يەتكۈزمەستىن ، مانا بۇ زەنجىرنى سۇندۇرالامسەن ؟

تۆمۈرچى زەنجىرنى كۆرۈپ :

— ئىككى دەرخەم بەرسەڭ سۇندۇرىمەن . پادىشاھ زىندانىدىكـ-لەرگە ياخشى ، پۇختا تۆمۈردىن زەنجىر سالىدۇ . ئەگەر يەنە بىر كۈمۈش دەرخەم قوشۇپ بەرسەڭ ، شۇ تۆمۈرنىڭ ئۆزىدىن ياخشى بىر پىچاق سوقۇپ بېرىمەن ، — دېدى .

دەرۋىش بەلۋېغىنىڭ قېتىدىن ھەمياننى ئېلىپ تۆمۈرچىگە تەڭگە كۆرسەتتى .

— سېنىڭ ئېيتقىنىڭ بولسۇن ! ئەمما ، زەنجىرگە «ئەبەدي

ۋە ئۆلگۈچە» دەپ يېزىلغان خەتنى كۆردۈڭمۇ؟ پىچاقنى شۇنداق قىلىپ ياسىغىنكى، بۇ خەت پىچاقنىڭ ئۆزىدە قالسۇن.

— ئېيتقىنىڭدەك قىلىپ بېرىمەن، — دېدى بوۋاي توغاننى ئالدىغا تارتىپ، — ئايىغىڭنى سەندەلگە قوي! — يەنە پىچىرلاپ قوشۇمچە قىلدى، — شاھ ۋە ئۇنىڭ جاللاتلىرىغا قارشى «ئەبەدىي ۋە ئۆلگۈچە» كۈرەش!

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بېكى تىزىمى www.uyghurkitap.com

بەشىنچى باب

سېخىيلىق

دەرۋىش ھاجى رەھىم ھاسسىنى توكۈلدىتىپ ، ئۈرگەنچتىكى چوڭ ئاۋات بازارنىڭ تار كوچىلىرىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتاتتى .

بۇ يەردە مىسكەرلەرنىڭ ئۇستىلىق بىلەن نەقىش چېكىلگەن مىس جام ، لىگەن ، ئاپتۇۋا ۋە باشقا قاچىلار پارقىراپ كۆزنى چېقىلدۇرىدۇ . نەقىش چېكىلگەن مىس شامدانلار ۋە ساپال تاۋاقلار ، نازۇك ئاق ، كۆك خىتاي قاچىلىرى ، شۇنىڭدەك ساپ جاراڭلايدىغان ئىراق شېشىسىدىن ياسالغان قاچىلارنىڭ بازىرىمۇ شۇ يەردە ئىدى .

خۇش پۇراق ، شېپالىق بالزاملارنىڭ پۇرىقى كىشىنى تۇرىدۇ . غان چەرچىن ماللار ئالاھىدە كۆزگە كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ . شۇ يەرنىڭ ئۆزىدىلا قىممەتلىك دورىلار ، يەنى تاڭغۇت رەۋىنى ، سۇرگە ۋە گۈل يېغى ، تېرە ، مىلىك ھەمدە ئاشقازانغىمۇ داۋا بولىدىغان شورتاڭ يەرنىڭ ئۆسۈملۈكلىرىدىن ياسالغان سوۋۇن توپىسى «گاسول» سېتىلاتتى . بۇ يەردە خۇش پۇراق نەرسىلەر ئارىلاشتۇرۇلغان ، ھاممامىلاردا ئىشلىتىلىدىغان قىممەتلىك توپىلارمۇ ۋە تۈكلەرنى دەررۇ يوقىتىدىغان ئىرانىنىڭ يېشىل لېيىمۇ ، باشقا سۇرۇپ چاچنى كۆپەيتىدىغان بۇخارا يېغىمۇ ، تىبەت ئۇپىسىمۇ ، ھىند ئەنبىرىمۇ ۋە كىشىنى كەيپ قىلدۇرغان قاپقارا دوملاق نېشىمۇ تېپىلاتتى .

ھاجى رەھىم بازارچىلارنىڭ ئارىسىدىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ ، تىلىگەندەك دۇكانلارنىڭ ئالدىدا توختايتتى ، ئەمما بىرسىنى ئاخىرىتۇرغاندەك ھەر بىرىگە تىكىلىپ قارايتتى .

ئۇ رەخت ساتىدىغان رەستىگە كىرگەندە ، باداشقان قۇرۇپ

گىدىيىپ ئولتۇرغان دۇكاندارلارنىڭ ئۇنىڭغا ئۇششاق قارا پۇللارنى ئېتىپ :

— ئۆتۈڭ دۇئاخان ! — دېيىشەتتى .

بۇلار دەرۋىشنىڭ قاپقارا قولى شايىغا ياكى چوڭ ، داڭلىق بەگلەرگە خىزمەت ۋە ئېھتىرام ئۈچۈن سوۋغا قىلىنىدىغان قىممەت باھا زەر كىمخابلارغا تېگىپ كەتمىسۇن ، دەپ قورقۇشاتتى .

بۇ رەستىدە هاجى رەھىم ئىزدىگەن كىشىگە ئوخشاش بىر كىشىنى كۆردى . بۇ كىشى باشقا بەزىزلار قاتارىدا شايى ياستۇقلارغا يۆلىنىپ ئولتۇراتتى ، ئۇنىڭ ئورۇق ، سەمەرقەند قەغىزىدەك نۇرسىز يۈزى ، ئىچىگە كىرىپ كەتكەن قارا كۆزلىرى ئېغىر كېسەل بولغىنىنى كۆرسىتەتتى . يېنىدا ئولتۇرغان سودىگەرلەر ئۇنى ئىززەت قىلىشاتتى ۋە ئالدىغا سامسا ، تۆش ، ياڭاق ۋە پىستە قويۇشاتتى . بۇ سودىگەر قىممەت باھا كۈل رەڭ يۈڭ كىيىم كىيگەن ، بېشىدا شايى دوپپا بولۇپ ، خىتاي چىنىسىدە چاي ئىچەتتى ، كۆرسەتكۈچ بارمىقىدا فىرۇزە ئۈزۈك كۆكىرىپ تۇراتتى .

دەرۋىش دۇكاننىڭ ئالدىدا توختىدى . سودىگەرلەر ئۇنىڭ چۆچىكىگە بىر نەچچە چاقا پۇل تاشلىدى ، لېكىن دەرۋىش ئۇنچىقماستىن تۇرىۋەردى .

— ماڭغىن ، دۇئاخان ! — دېيىشتى سودىگەرلەر ، — سەدىقە بەردۇق ، بولدى !

— سەن كۈچلۈك ئادەمىسەن ۋە ئالەمنى كارۋان بىلەن ئايلىنىپ ، ئۆز هاياتىڭدا كۆپ نەرسىلەرنى كۆرگەنمىسەن ؟ — دېدى هاجى رەھىم ، — بىر سوئالىمغا جاۋاب بېرەلەمسەن ؟

— ئەگەر سەن مۇقەددەس كىتابلارنى چۈشەندۈرۈپ بەرگىن دېسەڭ ، مەندىن كۆرە كۆپرەك بىلىدىغان ئۆلىما ۋە پۇزالار بار . مەن پەقەت پۇل ساناشنى ۋە مال گەزلەشنىلا بىلىمەن .

— بولدى ، دىۋانە دەرۋىش ! يولۇڭدىن قالمىغىن ! — دەپ ۋارقىراشتى سودىگەرلەر ، — سەدىقە بەردۇققۇ ، — دەپ ئۇنىڭ چۆچىكىگە سامسا ۋە ياڭاق تاشلىدى .

— ياق ، مەن جاۋابىڭنى كۈتۈپ تۇرۇپتىمەن ، چۈنكى مېنىڭ سوئالىم ئۆزۈڭگە تېگىشلىكتۇر ، مۆھتەرەم سودىگەر .
— ئېيتقىن !
— ئەگەر سېنىڭ دوستۇڭ بولسا ، ئۇ دوستۇڭ ساڭا سادىق بولسا ، سەن بىلەن باراۋەر غەم تارتسا ، مۇساپىرچىلىقىنىڭ ئېغىرلىقىنى سەن بىلەن باراۋەر كەچۈرسە ، ئاچلىقنى ، ئىسسىقنى ۋە قار - بورانلىرىنى سەن بىلەن بىللە بېشىدىن كەچۈرسە ، سەن ئۇنىڭ قەدرىگە يېتەتتىڭمۇ ؟
— ئەلۋەتتە يېتەتتىم ، قېنى سۆزلە ! — دېدى سودىگەر . دەرۋىش ھەممىگە مۇراجىئەت قىلدى :
— خۇدا سىلەرگە تەن ساقلىق ، خاتىرجەملىك بەرسۇن ! ئۆز ۋاقتىدا باي ۋە سېخىي ، كەم - كۈتىسىز ، بەختلىك ، ئۆي ۋە گۈللىگەن باغ ئىگىسى ، مەي كاسىسى دائىم تولۇق بولغان كىشىگە بىر قاراڭلار ! بىراق ، تەقدىر قامچىسىنى ، باشقا كەلگەن بەختسىز-لىكنى ، ئۆچ ئوتىنى قايتۇرالمىدىم . بۇ بەختسىزلىك بالاسى قولۇم قۇرۇپ ، ئۆيۈم بوشاپ ، بېغىم غازاڭ بولۇپ ، ئۇلپەتلىرىم تارقىغۇچە ئىزىمدىن قالمىدى . ھەممە نەرسە ئۆزگەردى ، ماڭا غەم ئۇزۇق بولدى ، قورسىقىم ئاچلىقتىن ئىچ - ئىچىگە كىرىپ كەتتى ، سارغايغان يۈزۈمنى قىزارتىدىغان ئۇيقۇدىنمۇ مەھرۇم بولدۇم . بىرلا دوستۇم قالدى ، ئۇ مېنى مۇساپىرچىلىقتا ، غارلار ماكانىم ، تاشلار تۆشكىم بولغان چاغلاردا ، يالاڭ ئاياغلىرىمنى قاتتىق تىكەنلەر قاناتقان چاغلاردىمۇ يالغۇز قويمىدى . بۇ دوستۇم مەن بىلەن شانلىق باغداد شەھرىگە ، مەككەئى مۇكەرەمگە باردى . ئۇ ھەممە ۋاقىت مۇشكۈلۈمنى ئاسان قىلاتتى ، خۇرجۇنۇمنى كۆتۈرەتتى ۋە سوغۇق كېچىلىرى مېنى ئىسسىتاتتى . بىراق ، بەختلىك كۈنىنىڭ كېلىشى ئۇزاق ۋە قىيىن بولدى . خارەزم ۋاھەسىگە يېتىپ كەلگىنىمىزدە كۈتۈلمىگەن پالاكەت مېنى دوستۇمدىن ئايرىدى . ئەمدى مەن نامراتلىقتا ئۇلپەت بولۇپ ئۆيسىز ۋە ياتىدىغان جايسىز قالدىم .

كېسەل سودىگەر سورىدى :
— سېنى نېمىشقا دوستۇڭدىن ئايرىدى ؟ ئەگەر ئۇ پەيغەمبەر-
نىڭ ۋەتىنى مەككىگە بارغان بولسا ھاجى ئىكەن ، سەن بىلەن ئۇنى
رەنجىتىشكە كىم جۈرئەت قىلدى ؟
— بىزنى بىر سودىگەر ئايرىدى .
— ئۇ توغرۇلۇق سۆزلەپ بەرگىن .
— گەرچە مەن بەختسىزلىك ئەڭ بەختسىزى بولساممۇ ، يولدا
مەندىنمۇ بەختسىزرەك كىشىنى قاراقچىلار ياردار قىلىپ ، يارەمـ-
سىز قالغان بىر سودىگەرنى ئۇچراتتىم . مەن ئۇنىڭغا قولۇمدىن
كەلگەن يارەمنى قىلدىم ، يارىلىرىنى تاڭدىم ، ئۇرگەنچىكە ئېلىپ
كەلمەكچى بولدۇم ۋە ئۇنىڭ ئالتۇن لاچىنىنى ساقلىدىم .
دىققەت قىلىپ قۇلاق سېلىپ تۇرغان سودىگەر بىردىنلا سەس-
كىنىپ ، دەرۋىشنىڭ سۆزىنى بۆلدى :
— بولدى ! ئۇ سودىگەر كېيىن نېمە بولغىنىنى ھەممىمىز
بىلىمىز ، شۇ سودىگەر مەن بولىمەن . مەن خېلىدىن بېرى سېنى
ئىزدىدىم ، تەشەككۇر بىلدۇرمەكچى ئىدىم ، دوستۇڭ كىم ئىدى ؟
بەلكىم مەن ئۇنى كۆلپەت زىندانىدىن قۇتۇلدۇرارمەن .
— پەقەت سەنلا دوستۇمنى قايتۇرۇپ بېرەلەيسەن . ئۇ ئۆزىنى
ھاجى دېيىلمەيدۇ ، چۈنكى شەيتانغا ئوخشاش قۇيرۇقى بار . دوستۇم
ئېشىكىم ئىدى ، سېنى داۋالىغان پىخسىق ھاكىم ئېشىكىمنى ئې-
لىپ قالغانىدى . ئەگەر بىرەر ئېشەك سېتىۋېلىشقا يارەم قىلـ-
سىاڭ ، مۇرادىم ھاسىل بولىدۇ .
— ئۆزۈڭنىڭ ئېشىكىنى تېپىپ بېرىمەن . مەن ئۇنى ھاكىمـ-
دىن سېتىۋالدىم . ھازىر شۇ يەردە ، ھويلىدا . قۇلاق سالغىن ،
ھاڭراپ سېنى ئالقىشلاۋاتقان شۇ ئەمەسمۇ ؟ بۇ ھېچ نەرسە ئەمەس .
مانا شۇ دۇكانىدىكى بار نەرسىلەردىن خالىغىنىڭنى ئالغىن ! ئەڭ
ياخشى كىيىملىكلەرنى دەمسەن ، سەھتىيان ئۆتۈك دەمسەن...
— مەن دەرۋىشمەن ! مېنىڭ قېلىن يۇڭ چەكمىنىم بار ، ماڭا
مۇشۇ بولىدۇ . لېكىن ، يالىڭاچ كۆلەڭگەمگە بىر قۇر كىيىم قە-

لىپ بەرسەك كۆپايە . بۇ كۆلەڭگە كەينىمدىن زادىلا قالمايدۇ .
سودىگەرلەر كۆلۈشۈۋەتتى .
— چاقچىقىڭنى قويساڭا ! كۆلەڭگىگىمۇ كىيىم كىيگۈزەمدۇ ؟
دەرۋىش تامغا يۆلىنىپ تۇرغان توغاننى كۆرسىتىپ :
— مانا ئالدىڭلاردا تۇرۇپتۇ ! — دېدى .
كېسەل سودىگەر قولىغا ئۇرۇپ قويدى .
— ھەسەن ، — دېدى ئۇ خىزمەتكارىغا ، — مانا بۇ بالىنى تەييار كىيىم سېتىلىدىغان دۇكانغا ئېلىپ بارغىن ـ دە ، ئۇزاق سەپەرگە كېتىۋاتقان كىشىنى قانداق كىيىندۇرۇشنى خالىساڭ ، شۇنداق كىيىندۇرۇپ قويغىن .
— پۇتۇنلەي يېڭىدىن كىيىندۇرەيمۇ ؟
— ھە ، باشتىن ـ ئاياغقىچە كىيىندۇرگىن . تون ، كۆڭلەك ، ئىشتان ، پايپاق ، ئۆتۈك ، بەلۋاغ ، قالپاق ... ھەممىسىنى بەرگىن . سەن بولساڭ جاھانكەچتە ، بۇگۈن كەچقۇرۇن مېنىڭ يېنىمغا كەلگىن ، ھەسەن ئۆيۈم قەيەردىلىكىنى ئېيتىپ بېرىدۇ .
خىزمەتكار دەرۋىشنى ۋە خىجالەتتە قالغان توغاننى ئەر ـ ئايال ۋە بالىلارنىڭ تەييار كىيىملىرى ئېسىلىق تۇرغان دۇكانغا ئېلىپ كىردى . خىزمەتكار ھەسەن ئەڭ ياخشى كىيىملەرنى تەكلىپ قىلىسىمۇ ، دەرۋىش پەقەت يولغا لايىق ، چىداملىق كىيىملەرنىلا تالىلايتتى . توغان ئۇرگەنچ بالىلىرىدەك كىيىنىپ ، بېشىغا كۆڭ سەللە ئوراپ دۇكاندىن چىققىنىدا ، ھەسەن دەرۋىشكە بىر چەم ھەميان ئۇزىتىپ دېدى :
— خوجايىنىم مەھمۇد يالۋاچ يولدا قىسىلىپ قالماڭلار ، دەپ مانا شۇ بەش ئالتۇن دىنارنى ساڭا بېرىشنى تاپشۇردى ، بۇنىڭدىن تاشقىرى خوجايىنىمنىڭ ھويلىسىدا توقۇقلۇق ئېشىكىڭ سېنى كۈتۈپ تۇرۇپتۇ ، ئۇنى خالىغان ۋاقتىڭدا ئېلىشىڭ مۇمكىن . سەن مېنىڭ خوجايىنىمغا چوڭ ياخشىلىق قىلغان ئوخشايسەن ، كەمدىن ـ كەم بۇنداق سېخىيلىق قىلىدۇ .
كەچقۇرۇن ھاجى رەھىم سودىگەر مەھمۇد يالۋاچنىڭكىگە بار-

دی ، ئۇ گۈزەل باغنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى شىپاڭدا قارشى ئالدى . ئۇلار بىر پىيالىدىن چاي ئىچكەندىن كېيىن ، خىزمەتكار چىقىپ كەتكەندە ، سودىگەر پىچىرلاپ :

— قانداق ئالتۇن لاچىن توغرىسىدا سۆزلەۋاتقانىدىڭ ؟ — دېدى .

دەرۋىش بەلۋاغنىڭ قېتىدىن لاچىن سۈرىتى ئويۇپ سىلىنغان ئالتۇن تەمتەكنى ئېلىپ مەھمۇد يالۋاچقا ئۇزاتتى ، ئۇ بولسا دەررۇ ئېلىپ قوينىغا سالدى .

— مېنىڭ سۆزۈم يادىڭدا بولسۇن ، — دېدى ئۇ ، — قانداق ۋەقە يۈز بەرمىسۇن ، دۇنيا ئاستىن - ئۈستۈن بولغان تەقدىردىمۇ ، مېنىڭ دېرىكىمنى ئاڭلىساڭ ، توغرا ئۆيۈمگە كېلىۋەرگىن ، ھەر دائىم ياردەم قىلىمەن . ئۈرگەنچىتە نېمە قىلماقچىسەن ؟

ئەتىلىككە بۇخاراغا ماڭىمەن . ھەمىشە بېشىڭدا قىلىچ تەييار تۇرغان گۇناھكار بولۇش بولماسلىقىڭغا قارىماستىن ، بوينۇڭغا قىلىچ چۈشۈش مۇمكىن بولغان بۇ يەردە ئارتۇق تۇرۇشتىن قورقمەن . ياق ، ئۇنىڭدىن كۆرە سەييا ھاسىسى ۋە ئۇزاق يول ياخشى .

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

ئالتىنچى باب

تۈركەن خاتۇن پىتنىسى

تۈركەن خاتۇندەك ئەقىللىق خوتۇنىنىڭ رەھبەر-
لىكى ئاستىدا ھەربىي ئارىستوكراتىيە (قىپچاقلار)-
نىڭ تەسىرى تېز پۇرسەتنىڭ ئىچىدە تەختنى بوشاش-
تۇرۇپ قويدى. قىپچاقلار گەرچە ئازاد قىلىشقا كەل-
گەن بولسىمۇ، ئۆزلىرى ئىشغال قىلغان جايلارنى بە-
مالال تالايتتى ۋە پادىشاھلىرىنى خەلقە يامان كۆر-
سىتەتتى.

(ۋ. ۋ. بارتولد)

ئارىك دەرۋازىسى ئېچىلدى ۋە ئۇنىڭدىن بېقىلغان ئايغىرلارغا مىنگەن، ئاپئاق پاپاخ، قىزىل يوللۇق كەمزۇل كىيگەن، ئالتۇن شەمشەر تاقىغان ئاتلىقلار جۇپ - جۇپ بولۇپ كەينى - كەينىدىن چىقىشقا باشلىدى.

تولۇق كەلگەن، سۆلەتلىك، ئاق شايى قالپاق كىيگەن خارەزم شاھ مۇھەممەد ئالتۇن ئەسۋابلار بىلەن زىننەتلەنگەن كەك تۆشلۈك تورۇق ئاتتا ھومىيىپ كېلەتتى. شاھنىڭ زەڭگەر كىمخاب تونى، كەمىرى ۋە ھەر خىل قىممەتلىك تاشلار قويۇلغان قىلىچى قۇياشتا پارقىراپ كۆزنى چاقنىتاتتى.

خارەزم شاھنىڭ كەينىدىن ئىككى ياش ئاتلىق كېتىپ باراتتى. كۇموش ئۆمۇلدۇرۇك سېلىنغان قارا تۇركمەن ئايغىرىنىڭ ئۈستىدە قارىراق بىر يىگىت كېرىلىپ كېتىپ باراتتى، بۇ تۇركەن خاتۇنىنىڭ ئوغلى، شاھنىڭ ۋارىسى جالالىددىن ئىدى. ئۇنىڭ يېنىدا، ئۇزۇن قارا ياللىرى ئۈششاق ئۆرۈلگەن تورۇق يورغىدا كېمە-

خاب تون كىيگەن بالا كېتىۋاتاتتى ، بۇ شاھنىڭ قىپچاق خوتۇنىدىن بولغان كەنجە ۋە ئەڭ سۆيۈملۈك ئوغلى ئىدى .

ئۇلارنىڭ كەينىدىن قىزىل زۇلپۇشقا ئورالغان ئاتلاردا خاس رەزمىنىڭ مەغرۇر مەنسەپدارلىرى كېتىۋاتاتتى .

شاھنى مۇھاپىزەت قىلغۇچى بىر مىڭ ئەسكەر ئىككىگە بۆلۈنگەن . بىر قىسمى ئالدىدا بازارنىڭ مەركىزىي كوچىسىدىن ئۆتۈپ ، تاماشىچىلارنى قامچا بىلەن ئۇرۇپ ھەيدەيتتى ، قالغان قىسمى شاھنى ئوراپ ماڭاتتى .

ئۇچرىغان ھەر بىر كىشى ئېڭىشىپ تەزىم قىلاتتى . ئۇلار ئىسلام ئېلىنىڭ ئۇلۇغ ھۆكۈمرانىغا يېقىندىن قاراش ھوقۇقىدىن مەھرۇم ئىدى . كاناي ، ناغرا سادالىرىنى ئاڭلىغان سودىگەرلەر ئالدىرىشىپ ، دۇكانلىرىدىن گىلەملىرىنى ئېلىپ چىقىپ ، كوچىنىڭ لايلىرىغا قارىماستىن شاھقا پايانداز سالاتتى .

شاھ مۇھەممەد ماختاشلارغا ۋە ساداقەت بىلدۇرگەن سادالارغا ئۆگەنگەنىدى . ئۇ ئېتىنىڭ تۇۋاقلىرى ئاستىغا باش قويغان يوللۇق تون كىيگەن سان - ساناقسىز كىشىلەرگە پەرۋاسىز نەزەر تاشلىدى . ئۇنىڭ ئىشىپ كەتكەن يۈزى ھېچنېمىنى ئىپادە قىلمايتتى ، ئاپئاق سەللىسى قاپقارا ساقىلىنى تېخىمۇ قارىراق كۆرسىتەتتى .

شاھنىڭ ئانىسى تۇركەن خاتۇنىنىڭ سارىيىغا كىرىدىغان دەرۋازىنىڭ ئىككى يېنىدا ئوق ئۆتمەيدىغان مەشھۇر خارەزم ساۋۇتلىرى ۋە تۆمۈر قالپاقلىرىنى كىيگەن ، ئىنچىكە ئۇزۇن نەيزە تۇتقان قىپچاق چېرىكلىرى تۇراتتى .

چېرىكلەر ۋە ئالىمان :

«يېڭىلمەس شاھىمىز ياشىسۇن ، تەختلىرىدە مەڭگۈ ئولتۇرسۇن !» دەپ ۋارقىراشتى . ئەتراپتىكى تار كوچىلاردىن ئادەملەر يوپۇرۇلۇپ چىقىشتى . تاملارنىڭ ئۈستى ۋە ئۆگزىلەر ئادەمگە لىق تولغانىدى .

بۇ قېتىم قىپچاق ئەسكەرلىرىنىڭ سانى ئادەتتىكىدىن ، ھەتتا قورۇقچىلارغا قارىغاندا كۆپلۈكى شاھ مۇھەممەدنى ئەجەبلەندۈردى .

بۇلارنى نېمىگە توپلىدىكىن؟ تۇزاق قويماقچىمىكىن؟ پۇرسەتنىڭ بارىدا ئارقىغا قايتساممىكىن؟ ياقەي، شۇبھىلىنىشىنىڭ نېمە ھاجەتى! ئانا ئۆز ئوغلىغا ھېچقاچان تۇزاق قويمايدۇ. ئەجەب، ئۇ دادىسى تەكىش شاھ ئۆلگەندىن كېيىن ئانىسىغا ئۆزىنىڭكىگە بارا-ۋېرىدىگۈدەك ھۆكۈمرانلىق ھوقۇقىنى بەرمىدىمۇ؟ ئەجەب، ئانىسىنىڭ ئەۋلادىدىن بولغان قىپچاق چېرىكلىرى ئۇنىڭ بارلىق يۇرۇشلىرىدە قاتناشىپ، يۇرتلىرىغا دادىلىرىمۇ كۆرمىگەن ئولجىلارنى ئېلىپ كېلىشمىدىمۇ؟ ئالغا!

شاھ مۇھەممەد دەرۋازىنىڭ ئالدىدا توختاپ قالغان ئېتىغا بىر قامچا ئۇرۇپ، سەكرىتىپ سارايغا كىردى.

بايرامدىكىدەك ياسانغان قىپچاق قېرىلىرى ئاتنى تىزگىنىدىن تۇتۇشتى، خارەزم شاھ دۇخاۋا پايانداز-غا ئىرغىپ چۈشتى. قېرىپ قېلىشىغا قارىماستىن، تېخى تېتىك ۋە قەددى كېلىشكەن شاھ نەقىشلىك تۇۋرۇكلۇك ئايۋانغا پەلەمپەيدىن چىقتى ۋە تەزىم قىلىپ تۇرغانلارنىڭ يېنىدىن ئۆتۈپ، سارايىنىڭ سالقىن مېھمانخانىسىغا كىردى. ئۇنى ئالتۇن بۇرۇنبالداق تاقىغان ھەبەش قارشى ئالدى.

— شاھلارنىڭ شاھى سېنىڭ ئالدىڭغا چىقىپ كېلىۋاتىدۇ. سالام ساڭا ھۆرمەتلىك شاھ! — دەپ ھەبەش پەردىنى كۆتۈردى ۋە قاتتىق ئاۋاز بىلەن ۋارقىرىدى، — سەردار ئالەم! دىنىنىڭ ھامىيىسى! ئىسلامنىڭ قىلىچى!

شاھ بىر نەچچە قەدەم قويدى. پارقىراق ياغاچ تاملىق ۋە پەنجىرە دېرىزىلىك قاراڭغۇراق ئۆيدە زەر كىمخابقا ئورالغان كەڭ چىققىنە بىر گەۋدە كۆرۈندى، ئۇنىڭ ئىككى يېنىدا يىگىرمە داڭلىق قىپچاق خانلىرى يۈكۈنگىنىچە قېتىپ قېلىشقانىدى. شاھ مۇھەممەد قول قوشتۇرۇپ ئېگىلدى ۋە يورغىلاپ ئانىسىنىڭ يېنىغا كەلدى ـ دە، پىچىرلىدى:

— سالام ياخشىلىق مەنبەئى، ھەققانىيەت نەمۇنىسى!

كىمخاب قىمىرلىدى، توز پەرى ئورنىتىلغان دومىلاق قالپاق يەرگىچە ئېگىلىپ چۈشۈپ يەنە كۆتۈرۈلدى.

— بەختسىز ، بىچارە ، تۇل ئاناڭ شاھى جاھاننى ئالقىشلايدۇ . مېنى ھۆرمەت ۋە خۇشال قىلىپ ، يېنىمدا ئولتۇرغىن .

شاھ مۇھەممەد قەددىنى توغرىلىدى ، ئاق ۋە سېرىق ئەڭلىك سۇرتۇلگەن كىچىككىنە يۈزنى ، چاقناپ تۇرغان قارا كۆزلەرنى كۆردى . تۇركەن خاتۇن پەتنۇسقا ئوخشاش سەككىز قىرلىق ئالتۇن تەختىنىڭ ئۈستىدە ئاياغلىرىنى يىغىپ ئولتۇراتتى . شاھ مۇھەممەد ئەل تۆرىسى سۈپتىدە ئانىسىنىڭ يېنىدا ئولتۇرۇشى كېرەك . بىراق ، تەختتە ئارتۇقچە جاي يوق ئىدى ، تەختنى كىمخاب كىيىم ئىگىلىگەنىدى . شۇنىڭ ئۈچۈن ، شاھ پەستكى گىلەمدە ئولتۇرىدى . خارەزم شاھنىڭ ئۆزىدىن پەستە ئولتۇرۇشنى قىپچاقلىرىغا كۆرسىتىشنى خالىغان تۇركەن خاتۇن ئۈچۈن شۇنىڭ ئۆزى كۇپايە .

شاھ مۇھەممەد دۇئاغا قول ئاچتى ، ئولتۇرغانلار پىچىرلىشىپ دۇئا ئوقۇشتى .

تۇركەن خاتۇن يۇمشاق ئاۋاز بىلەن بېشىنى لىكىلدىتىپ سۆز باشلىدى . ئۇنىڭ كىمخاب كىيىملىرى سىلكىنەتتى ، بېشىدىكى پەي تىتىرەيتتى .

— سېنى ، ئۇلۇغ ۋە سۆيۈملۈك ئوغلۇم ، مۇھىم ئىشلارنى بىللە مۇھاكىمە قىلىش ئۈچۈن چاقىرغۇزدۇم . بۇ ئىشلار بىزنىڭ شانلىق خارەزم شاھلار ئەۋلادىنىڭ بەختى ۋە سائادىتى ، شۇنىڭدەك ساڭا سادىق بولغان قىپچاق خانلىرىنىڭ تەقدىرىگە تەئەللۇقدۇر . تەختىمىزنى ، ھاكىمىيىتىمىزنى ۋە دوستلىرىمىزنى ساقلاپ قېلىشىمىز كېرەك !

ئۆينىڭ ئىچى جىمجىت ئىدى ، پەقەت پەنجىرىلىك دېرىزىدىن يىراقتىن «ياشىسۇن خارەزم شاھ !» دېگەن ئاۋازلارلا ئاڭلىناتتى .

— قۇلىقىم سەندە ، دانا ئانا !

— ئاڭلىشىمغا قارىغاندا ، سەن يىراق ئەللەرگە سەپەر قىلىش تىلىكىدىمىشسەن . سەن لاچىندەك ئېتىڭنى يەنە ئۇرۇش مەيدانلىرىدىن چاپتۇرۇپ يۈرۈشنى خالىغۇدەكمىشسەن . تەقدىرى ئەزەلنى كىم ئالدىن بىلىدۇ ، ئاۋۋال كىم ئۇقالايدۇ ؟ خۇدا ساقلىسۇن !

ئەگەر سەن دىن يولىدا شېھىت بولۇپ ، جەننەت باغلىرىغا چاقماق-
تەك راۋان بولساڭ ، سەنسىز بۇ يەردە قوزغىلاڭ كۆتۈرۈلۈشى
مۇمكىن . مەغرۇر نەۋرىمىز جالالىددىن بىز قىپچاقلارنى قىرىپ
تۈگىتىش نىيىتىدە تۇرىكمەنلەر بىلەن تىل بىرىكتۈرۈشنى ئەۋزەل
كۆرگىنىنى نەزەرگە ئالماندا ، خارەزم ئېلىنى كەلگۈسىدە ئىداره
قىلىش ئۈچۈن ، باشقا بىر ئادەمنى ئىلگىرىراق تاينلاپ قويۇش
توغرا بولماسمۇ ؟

— سۆزلىرىڭىز دانا سۆزلەر ! ئالماستەك قىممەت باھا ! —
دەپ قىپچاق خانلىرى ۋارقىراشتى .

— شۇنىڭ ئۈچۈن ، — دەپ داۋام قىلدى تۇركەن
خاتۇن ، — مېھرىبان قىپچاق خەلقىمىزنىڭ مانا ئەڭ داڭلىق خا-
نلىرى بىلەن مەسلىھەت قىلغاندىن كېيىن ، تەخت ۋارىسلىقىغا
قىپچاق كىنىزىكى ، سۆيۈملۈك خوتۇنۇڭدىن بولغان كىچىك ئوغ-
لۇڭ قۇتبىددىن ئۆزلاغ شاھنى تەينىلىشىڭنى پۈتۈن قىپچاقلار
نامىدىن سوراشقا قارار قىلدىم ، ئوغلۇم . جالالىددىننى بولسا ئەڭ
ئۈزاق ۋىلايەتلەردىن بىرىنى ئىداره قىلىشقا ئەۋەتكىن . بۇ يەردە
ئۇ ساڭىمۇ ۋە ھەممىمىزگىمۇ قورقۇنچلۇقتۇر !

شاھ مۇھەممەد نېمە دەيدىكىن ، دەپ ھەممە جىم تۇراتتى ،
ئۇ بولسا تىترىگەن بارمىقىغا يىپەكتەك ساقىلىنى ئوراپ ئويلا-
نغىنىچە تۇراتتى .

— ئەگەر سەن بۇنى رەت قىلساڭ ، بارلىق قىپچاقلار رەزىمنى
تاشلاپ ئۆزلىرىنىڭ چۆللىرىگە چىقىپ كېتىشىدۇ ، مەنمۇ بىر
گادايدەك ئۇلارغا قوشۇلۇپ كېتىمەن .

شاھ مۇھەممەدنىڭ تېخىچە ئىككىلىنىپ تۇرغىنىنى كۆرگەن
تۇركەن خاتۇن يۇزىنى ئۆرۈدى . ئىلگىرى غۇلام (باش خىزمەتكار)
بولۇپ ، چىرايلىق بولغىنى ئۈچۈن ئەمەلدارلىق مەرتىۋىسىگە ئې-
رىشكەن مۇھەممەد بىننى سالىھ ئۇنىڭ كەينىدە تۇرغانىدى ، قولى
بىلەن قىلغان ئىشارىتىنى پەملەپ تاشقىرىغا چىقتى - دە ، دەررۇ
كىمخاب تون كىيگەن يەتتە ياشتىكى بالىنى يېتەكلەپ كىردى .

تۇركەن خاتۇن ئۇنلۇك ۋە بۇيرۇق ئاۋازى بىلەن :
— مانا تەختىنىڭ ۋارىسى . قىپچاق خانلىرى ، بەگلىرى ، ئەسكەرلىرى ۋە بارلىق ئاھالىسىگە بىلدۇرىمەنكى ، بۇ بالىنىڭ تەختكە ۋارىس بولۇشىغا خارەزم شاھ رازى ، — دېدى .
خانلار ئىرغىپ تۇرۇپ بالىنى ئېلىشتى ـ دە ، بىر ـ ئىككى قېتىم كۆتۈرۈپ قويۇشتى .
— ياشىسۇن ، ئۇزاق ئۆمۈر كۆرسۇن ، بىزنىڭ قوۋۇم ـ قېرىنداش قىپچاق سۇلتانىمىز !
شاھ مۇھەممەد ئورنىدىن تۇردى ، ئوغلىنى يېتەكلەپ مومىسى تۇركەن خاتۇننىڭ يېنىغا ئولتۇرغۇزدى .
— قۇلاق سېلىڭلار ، بەگلەر ، — دېدى شاھ مۇھەممەد ، — كۆردۇڭلارمۇ ، مەن ئىلتىماسىڭلارنى ئورۇنلىدىم . ئەمدى سىلەر مېنىڭ ئەمرىمنى ئورۇنلاڭلار . مېنىڭ كونا دۇشمىنىم ، باغداد خەلىپىسى ناسىر ماڭا قارشى يەنە پىتنە قىلماقتا ۋە قول ئاستىدىكى خەلقلەرنى ئىسيان كۆتۈرۈشكە چاقىرماقتا . ياۋۇز ناسىر تەختتىن چۈشۈرۈلمىگۈچە خارەزمدە تىنچلىق بولمايدۇ . بىز تايىنلىغان ، بىزگە سادىق بولغان ئىمام خەلىپە بولۇشى كېرەك ! شۇنىڭ ئۈچۈن ، خەلىپە قوشۇنىنى تارمار قىلىپ ، نەيزەمنىڭ ئۈچىنى باغداد نىڭ مۇقەددەس تۇپرىقىغا تىقمىغۇچە تىنچىمايمەن .
قىپچاقلارنىڭ قېرىسى ، قاتاڭغۇر ، ئاپئاق ، چوقچا ساقاللىق بوۋاي دېدى :
— بىز بىر تەن بولۇپ سېنىڭ قۇدرەتلىك قولۇڭ كۆرسەتكەن تەرەپكە ئات قويىمىز . بىراق ، ئاۋۋال بىز ئېلىمىزنى تىنچىتىشىمىز ۋە قورققان قېرىنداشلىرىمىزغا ياردەم قىلىشىمىز كېرەك . قىپچاق چۆلىدە ئەلچىلەر كەلدى ، بىزنىڭ تۇپرىقىمىزغا شەرقتىن نامەلۇم بىر قەبىلە كىشىلىرى بېسىپ كىرىۋاتقانمىش . پاتراق بېرىپ بۇ مەجۇسىيلەرنى يەر بىلەن يەكسان قىلىشىمىز ، پادىسىنى تارتىۋېلىپ ، خوتۇن ۋە بالا ـ چاقىلىرىنى ئەسكەرلىرىمىزگە قۇل قىلىپ بۆلۈپ بېرىشىمىز كېرەك .

— قوشۇننى بىزنىڭ چۆلگە ئېلىپ بارغىن ! — دەپ ۋارقىراشتى خانلار .

مىرزا خارەزم شاھىنىڭ يېنىغا كېلىپ يۈكۈندى ۋە يېزىلغان قەغەزنى ئۇنىڭغا ئۇزاتتى .

— بۇ نېمە ؟ — دەپ سوردى شاھ مۇھەممەد .

— مىراسنى سۆيۈملۈك كىچىك ئوغلۇڭ قۇتبىددىن ئۆزلاغ شاھقا تاپشۇرۇش توغرىسىدىكى ئۇلۇغ پەرمان . بالا قۇرامىغا يەتكۈچە خارەزمگە ھاكىمە ، يەنى ياش ۋارىسنىڭ مومىسى — سېنىڭ ئاناڭ تۈركەن خاتۇن تەينلىنىدۇ . ۋارىسنىڭ تەربىيىچىسى ۋە خارەزمنىڭ ئۇلۇغ ۋەزىرى قىلىپ ، تۈركەن خاتۇن ئەمەلكدارى مۇھەممەد بىننى سالىھ تەينلىنىدۇ .

— ئۇلۇغ پەرزەنتىم ، يېڭىلمەس خارەزم شاھ ، ئەلنى ھازىر- چە بىز ئىداره قىلىمىز . ئۆز قوشۇنۇڭ بىلەن يەر يۈزىنى ئايلىنىپ ، خالىغان ئېلىڭ بىلەن ئۇرۇش قىلىشۋەرگىن ، — دېدى تۈركەن خاتۇن .

شاھ مۇھەممەد پەرماننى ئوقۇماستىن قول قويدى ۋە قومۇش قەلەمنى ئانىسىغا ئۇزاتتى . ئۇ قەلەمنى ئالدى ۋە يوغان قىلىپ دىققەت بىلەن يازدى :

«جۇملە جاھان ھۆكۈمرانى ، دۇنيادىكى بارلىق خوتۇنلارنىڭ شاھى تۈركەن خاتۇن .»

شاھ مۇھەممەد چوڭ ئوغلى جالالىددىننى ئىزدەپ ئەتراپقا كۆز يۈگۈرتتى . ئۇ چوڭ ئوغلىنىڭ كۆزىگە قاراشقا پېتىنالمايتتى ، بىراق ئوغلى يوق ئىدى . ۋەكىل خارەزم شاھىنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلاپ :

— جالالىددىن خان توپلانغان قىپچاق ئەسكەرلىرىنى كۆرۈپ : «قىپچاقلارنىڭ تۇزىقىغا چۈشىدىغان مەخلۇق يوق» دېدى - دە ، بىر چەتكە بۇرۇلۇپ قۇيۇندەك چىقىپ كەتتى .

يەتتىنچى باب

ھەرەم ئەسىرى

خارەزم شاھنىڭ ئوچ يوز خوتۇنىنىڭ «ۋاقتىنى خۇش قىلىپ تۇرۇش» ۋەكىلىنىڭ ئوستىدە ئىدى. بۇنىڭدىن تاشقىرى بۇلارنىڭ خۇلقىدىن خەۋەردار بولۇپ تۇرۇش، بىرەر خوتۇندىن يېنىكلىك سادىر بولسا، بۇنىڭدىن خارەزم شاھنى خەۋەردار قىلىشمۇ ئونىڭ ۋەزىپىسى ئىدى.

تۇركمەن چۆلىدىن كەلتۇرۇلگەن قىزنىڭ ئارزۇلىرى، ئاھ چېكىش ۋە كۆز ياشلىرىنىڭ سەۋەبلىرىنى بىلىش توغرىسىدا شاھ مۇھەممەدنىڭ پەرمانىنى ئالغان ۋەكىل خوتۇنلارنىڭ ھېيلە ـ نەيرەڭى ۋە سىرلىرىنى ئېچىشتا تەجرىبە ھاسىل قىلغان ئىلان تورچ دېگەن پالچىنى چاقىرتۇالدى. بۇ خوتۇن ھەم جادۇگەر، پالچى، ھەم قىزىق ۋە دەھشەتلىك ھېكايىلەرنى ئېيتىدىغان ھېكايىچى ئىدى.

ۋەكىلنىڭ تۇتۇق سۆزلىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئىلان تورچ ئۇنى ئوچ نەرسە قىزىقتۇرۇشنى بايقىدى. چۆلدە گۈلجامالنى ياخشى كۆرىدىغان بىرەر يىگىت يوقمۇ، قىز تۇركمەنلەر بىلەن يوشۇرۇنچە سۆزلەشمەمدۇ ۋە شاھ يېنىدا يېتىپ قالغان كېچىسى خەنجىرى بارمىدۇ؟

ئىلان تورچ ئالىقىنىنى ئېچىپ:

— ھەممىسىنى چۈشەندىم، — دېدى.

ۋەكىل ئۇنىڭغا بىر نەچچە تەڭگە بەردى.

— تەڭگىلەرنىڭ ئارىسىدا بىرمۇ ئالتۇن كۆرۈنمەيدىغۇ؟

— مۇھىم خەۋەر ئېلىپ كەلسەڭ، ئالتۇنمۇ بېرىمەن!

قاتاڭغۇر قارا قۇمچاق قۇلاقلىرىغا يوغان كۈمۈش بالداق تاقىغان جادۇگەر موماي ھەرەمدىكى يېڭى كېنىزەكلەر تۇرىدىغان ھويلىغا كىرىپ ئىشكىنىڭ يېنىدا توختىدى ، ئېگىز تام بىلەن ئورالغان كىچىككىنە ھويلىغا قاپقارا قىسىق كۆزلىرى بىلەن قاراپ چىقتى . شاھنىڭ باشقا خوتۇنلىرىنىڭكىگە ئوخشاش بۇ ھويلىنىڭمۇ بىر تەرىپىدە بىر قەۋەتلىك ئۆزۈن ئىمارەت ، ئۇنىڭ ئالدىدا ئايۋانلىق بار ، ئايۋانغا بەش قوش قاناتلىق ئىشىك ئېچىلغان . ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىدىن ئېقىۋاتقان ئېرىق كۆلچەككە چۈشىدۇ ، ئۇنىڭ ئەترапى گۈلزارلىق ، ھويلىنىڭ تۆرىدە ، تامنىڭ يېنىدا ، يوغان تېرەكنىڭ تېگىدە ياستىلغان ئاپئاق كىگىز تۇركمەن ئۆيى .

ئىلان تورچ يوللۇق كەمزۇلىنى قېقىپ كۆل تەرەپكە قاراپ ماڭدى . قارا قۇمچاق قارا كۆز ، بادام قاپاق بىر قىز خىش پەلەمپەيدە ئولتۇراتتى ، ئۇ كۆك قەشقەر تاۋنقىدىن پىشقان گۈرۈچ دانلىرىنى ئېلىپ ، سۇدىكى ئۇششاق تەڭگە بېلىقلارغا تاشلايتتى . ئىلان تورچ پەلەمپەيگە ئۆزىنى تاشلاپ ، قىزنىڭ گۈلنەپشە رەڭ كۆڭلىكىنىڭ ئېتەكلىرىنى سۆيدى ۋە ئىنچىكە ئاۋاز بىلەن سۆز باشلىدى :

— سالام ساڭا ، گۈزەل «گۈلچېھرە !» مۇبارەك قوللىرىڭدىن سۆيۈشكە ، سايەڭگە يېقىنلىشىشقا رۇخسەت قىل !

جادۇگەر قىزنىڭ يېنىدا ئولتۇردى ، ئۇنىڭ ئاغزىدىن شېرىن سۆزلەر ، ماختاشلار ئۈزلۈكسىز ياغاتتى . ئۆزى بولسا : «شاھ بۇنىڭ نېمىسىنى ياخشى كۆرىدىكىن ؟ بۇنىڭ يۈزى كىچىككىنە ئۆرۈكتەك قىپقىزىل ئىكەن . شاھ ھەرىمىدىكى باشقا نازىنىنلارنىڭ ھۆسنى ۋە قەددى ـ قامىتىدىن بۇنىڭدا ئەسەر يوققۇ ! شاھىمىزمۇ قىزىق ـ ته !» دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى .

گۈلجامال ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ :

— چۆلدە قانداق گەپلەر بار ؟ — دەپ سورىدى .

— چۆلدىكى خانلاردىن بىرى بىر قىزغا خۇشتار بولۇپ قالغانىكەن . دەردىمگە داۋا قىلسۇن ، دەپ يېقىندا ماڭا ئادەم ئەۋەتىپتۇ .

ئۇ يەردىكىلەرنىڭ ھەممىسى سېنى ئەسلەيدۇ ، ھەممىسى سېنى بەختلىك دەيدۇ . «خارەزم شاھ ھەممە خوتۇنلاردىنمۇ بىزنىڭ تۇرك-مەن قىزىمىزنى ئارتۇقچە ياخشى كۆرىدۇ ، ئۇنىڭ بارلىق بارماقلىرىغا تاقاپ قويغان ئۈزۈكلىرىنىڭ كۆزىدىن گۈلنەپشە رەڭ ئۇچقۇدۇلار چاقنارمىش . ئۇنىڭغا ئىران گىلەملىرى بىلەن بېزىتىلگەن ئاق ئۆي تىكلەپ بېرىپتۇ ۋە ھەر كۈنى پىستە بىلەن ئارىلاشتۇرۇپ پىشۇرۇلغان قىرغاۋۇل ، ئۆردەكلەر ئەۋەتەرمىش» دېيىشىدۇ .

— مەن پادىشاھنىڭ خوتۇنى دەپ ئاتالساممۇ ، ھەقىقەتتە ئۇنىڭ ئۇچ يۈز بىرىنچى خوتۇنىمەن ! بۇنىڭدىن كۆرە ئاددىيغىنا بىر يىگىتنىڭ خوتۇنى بولغىنىم ياخشى ئىدى . چۆلدىكىلەرنىڭ ماڭا ھەۋىسى كەلسە ، مەن قاراقۇمنىڭ شۋاقلار پۈرىقىنى كەلتۈرىدىغان شامىلىنى سېغىنىمەن . بۇ يەردە شاھ ئاشخانىسىدىن تىنماي چىقىپ تۇرىدىغان ئىستىن بېشىم ئاغرىيدۇ . بۇ يەردە تام ، قاراۋۇل تۇرغان قاراۋۇلخانا ۋە ئاۋۇ قېرى تېرەكتىن باشقا ھېچ نەرسىنى كۆرەلمە-گىنىمدىن كېيىن ، ئاق ئۆينىڭ ماڭا نېمە كېرىكى بار ؟ بىر كۈنى پايانسىز چۆلنى بىر كۆرەي دەپ دەرەخنىڭ ئۇچىغا چىققانىدىم ، ھەرەم ئاغىلىرى ئايىغىمدىن تارتىپ چۈشۈرۈشتى . شۇنىڭدىن كېيىن ، ھەتتا ئىلەڭگۈچنىمۇ كېيىپ تاشلىدى . شۇنى بەخت دېگىلى بولامدۇ ؟

— ھۆسنۈڭنىڭ يۈزدىن بىرى مەندە بولسا ، بەختلىك بولاتتىم ، ماڭا ھېچكىم پىستىلىق ئۆردەك پىشۇرۇپ بەرمەيدۇ !

— قىزلار ، — دەپ ۋارقىرىدى گۈلجامال ، — داستىخان سېلىڭلار ! سەن ، ماڭا پال بېقىپ قوي .

ئىككى دېدەك ئاق ئۆيگە چېپىپ كەتتى . تەڭگە قادالغان ، قىزىل ياغلىق ئورىغان قېرى تۇركمەن خوتۇن كېلىپ يەرگە ئولتۇردى ، ئۇ جادۇگەرگە تىكىلىپ قارايتتى .

ئىلان تورچ سىلىقلانغان تاش ئۈستىگە گۈلنەپشە رەڭ ياغلىقىنى يايدى - دە ، قىزىل خالتىسىدىن بىر سقىم ئاق ۋە قارا پۈرچاق تۆكتى . سۆڭەكتىن ياسالغان ئىنچىكە تاياقچىسى بىلەن پۈرچاقلار-

نی ئۇياق - بۇياققا سۇرۇپ قارىسىغا بىر نېمىلەرنى دېدى . ئۇ قارا كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ ، بوغۇق ئاۋاز بىلەن چۈشەندۈرۈشكە باشلىدى :

— چۆلدە ئۆزى ياش بولسىمۇ ، ناھايىتى باتۇر بىر يىگىت بار . يولۋاستىنمۇ قورقمايدۇ ، ئۇنىڭغا نەيزە سانجىيدۇ ، ئون قاراقچىغا دۇچ كەلسە ھەممىسىنمۇ چېپىپ تاشلايدۇ . بۇ يىگىت سېنىڭ ئوتۇڭدا كۆيىدۇ ، كېچىلىرى ئۇخلىمايدۇ ، باخشىنىڭ ئىشقىي ناخشىلىرىنى ئاڭلايدۇ ۋە ئاسمانغا قاراپ خىيال سۇرىدۇ... «ئۇنىڭ كۆزلىرى مانا شۇ يۇلتۇزلارغا ئوخشايتتى» دەيدۇ . سەنمۇ خۇرسىنىۋاتقاندەك كۆرۈنسەن ، سۆزۈم توغرا بولسا كېرەك ؟

گۈلجامال سەسكەندى ، كۆڭلىكىدىكى ئالتۇن ۋە كۈمۈش تەڭگىلەر جاراڭلاپ كەتتى . ئۇ تەڭگىلەردىن بىرنى ئۈزمەكچى بولغاندى ، ئۈزەلمەي :

— ئانىجان ، قايچىنى ئېلىپ كېلىڭ ! — دېدى .

ئىلان تورچ ئاستاغىنا :

— ئاق ساپلىق پىچىقىڭ قېنى ؟ چۆل قىزلىرىغا ئوخشاش دائىم يېنىڭدا يۈرەتتىغۇ ، — دېدى .

گۈلجامالنىڭ يۈرىكى «جىغ» قىلىپ كەتتى . قېرى تۈركمەن خوتۇن ئالدىرىماي ئورنىدىن تۇرۇپ ، ئۆيدىن گىلەم توقۇغاندا يىپ قىرقىدىغان يوغان قايچىنى ئېلىپ كەلدى . گۈلجامال كۆڭلىكىدىن نېپىز ئالتۇننى كېسىپ ئالدى - دە ، قولىدا تۇتۇپ تۇردى .

— سەن ھازىر مېنىڭ دەردىمدە يۈرگەن يىگىت توغرىسىدا چۆچەك توقۇدۇڭ ، نېمىشقا ئۇنىڭ ئىسمىنى ئېيتمايسەن ؟

— پالغا چىقمايۋاتىدۇ ، پىراق ئوتىدا يانغان يىگىتنىڭ ئىسمىنى پەقەت سېنىڭ يۈرىكىڭلا ئېيتىپ بېرەلەيدۇ .

— مېنى قىپچاقلار زورلاپ بۇ يەرگە ، پادىشاھنىڭ ھەرىمگە ئېلىپ كېلىشتى . چۆلدە مەن كۆپ يىگىتلەرگە تالاش ئىدىم ، بىز بىچارە قىزلارنىڭ كۆڭلىمىز كىمدە ئىكەنلىكىنى قېرىلار سوراپ

ئولتۇرۇشاتتىمۇ ؟

— بۇ ئالا قارغا ھەممىنى چېتىشتۇرۇۋەتتى ، — دېدى ئاچچىق بىلەن قېرى تۇركمەن خوتۇن ، — پادىشاھ خوتۇنىنىڭ يۇرىكىدە پەقەت بىر كىشىنىڭلا — رۇستەمدەك گۇزەل ، ئىسكەندەردەك باتۇر ھۆكۈمرانىمىز خارەزم شاھ مۇھەممەدنىڭ ئىشقى بولۇشى مۇمكىن . سارايدىكى ھەر بىر ئايال ئۇنىڭ ئۇچۇنلا ياشايدۇ ۋە شۇ توغرىدىلا ئويلايدۇ ، قۇلاق سالما بۇ مەككار خوتۇنغا ، گۈلجامال !

ئىشىكتىن يوغان سەللە ئورىغان ھەرەم ئاغىسى كىرىپ ، پالچى خوتۇننى ئىشارەت قىلىپ چاقىردى . پالچى خوتۇن ھەرەمنىڭ قۇدرەتلىك قاراۋۇل يېنىغا يۈگۈرۈپ باردى ـ دە ، ئۇنىڭ بىلەن پىچىرلىشىپ سۆزلەشتى . يېنىپ كېلىپ پەلەمپەيگە ئۆزىنى تاشلىدى ـ دە ، گۈلجامالنىڭ ئېتەكلىرىنى سىلاپ :

— كەچۇر مەن بىچارىنى ، ھازىر مېنى يېڭى ۋازىس ئۆزلاغ شاھنىڭ ئانىسى پال ئېچىشقا قىچقارتىپتۇ . بىرەم تىنچىپ ئولتۇرۇشقا قويۇشمايدۇ ، — دېدى ۋە ئالغان ئالتۇننى يەنە بىر قېتىم سۆيۈپ ھەرەم ئاغىسىنىڭ كەينىدىن چىقىپ كەتتى .

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بېكى تورىسى

سەككىزىنچى باب

«قايغۇ ئەلچىسى» مۇ خۇش خەۋەر كەلتۈرەلەيدۇ

خارەزم شاھ ئەڭ ئىچكەركى ئۆيلەرنىڭ بىرىدە دۆلەتنى ئىدارە قىلىش ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتاتتى. «تامنىڭمۇ قۇلىقى بار» دېيىشىدۇ، بىراق ئەينەكسىز تاملىرىغا گىلەملەر قېقىلغان، قۇدۇققا ئوخشاش كېچىلىرى تۆكۈلۈكتىن يۇلتۇزلارلا كۆرۈنىدىغان بۇ ئۆيدە قۇلاق بولۇشى مۇمكىن ئەمەس. بۇ ئۆيدە شاھ جاللاتبېشى بىلەن يۈزمۈيۈز سۆزلىشىشتىن ياكى زېرىكىپ يانقان ساناقسىز خوتۇنلىرىنىڭ قىلمىش - ئەتمىشلىرى توغرىسىدا ساراي ۋەكىلىنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاشتىن قورقمايدۇ. بۇ يەردە شاھ زىياپەت ۋاقتىدا ئۆز شاھىغا قارشى سۆزلەرنى ئېيتقان خانىنى يوشۇرۇن بوغۇپ ئۆلتۈرۈش ياكى كۆپتىن بېرى ئارکقا ئالتۇن كەلتۈرمىگەن قېرى پىخسىق بەگنىڭ ھويلىسىغا ئاتلىقلارنى ئەۋەتىش توغرىسىدا مەخپىي بۇيرۇقلارنى بېرەتتى. شاھ كۆپىنچە بۇ گىلەملىك ئۆيدە مەخپىي سۆھبەت ئۆتكۈزگىنىدىن كېيىن، سەھەردە ئېگىز مۇنارىدىن تاشلانغان كىشى ۋاي - دادلىغىنىچە يەرگە چۈشۈپ پاچاق - پاچاق بولۇپ تۈراتتى. ئايدىڭ كېچىلەردە جاللاتلار قولۇاقتىن تېز ئاقىدىغان جەيھۇن دەرياسىغا شاھقا ياقماي قالغان بىچارىلەرنى تاغارغا سېلىپ تاشلاپ تۈراتتى. تاغار سۇغا تاشلانغاندىن كېيىن، كەڭ دەريا ئۈستىدە ناخشا ياڭرايتتى.

باھار ۋاقتى باغلىرىدا ناۋا قىلار بۇلبۇللار،

چۈنكى سەھەر خۇش ھىد يايار قىزىل گۈللەر ، سۈمبۈللار...
قولۇاقچىلار بولسا ناقىراتىنى كۆتۈرۈشەتتى ، ئاھ ، گۈزەل خارەزم !

بۇ كېچە شاھ مۇھەممەد غەمكىن ۋە كەم سۆز ئىدى . ساراي ۋەكىلى ئۇنىڭغا بۇگۈن كەچكىچە ئوغلى جالالىددىن خان يېنىغا قانداق شەخسلەر كەلگەنلىكى توغرىسىدا مەلۇمات بېرەتتى :

— كېلىشكەن ئاتلىق ئوچ تۈركمەن كەلدى . بۇلاردىن بىرى يۈزىنى ياغلىق بىلەن ئېتىۋالغان ، ئۇنىڭ ياش ، كېلىشكەن يىگىت ئىكەنلىكىنى ۋە كۆزلىرى قارچىغىنىڭكىدەك ئۆتكۈر ئىكەنلىكىنى بايقىشىپتۇ .

— نېمىگە تۇتمىدىڭ ؟

— نېرىراقتا ، چاتقاللىقنىڭ ئىچىدە ئۇنى قىرىققا يېقىن ئەپ-چىل تۈركمەن يىگىتلەر كۈتۈپ تۇرۇشقانىكەن . لېكىن ، بازاردىكى ھەر دائىم تۈركمەنلەر چۈشىدىغان مەرداننىڭ ساماۋەرخانىسىدا قارا خەنجەر دېگەن ئىسىمنىڭ كۆپ تەكرارلانغانلىقىنى مەن قويغان ئادەم ئاڭلاپتۇ .

— قارا خەنجەر كارۋانلارنىڭ ئاپىتى !

— شۇنداق ، ھەزرەت ! لېكىن ۋارىس خان ئۇنىڭ بىلەن...

— ئۇ ئەمدى ۋارىس ئەمەس .

— شاھنىڭ سۆزى ئاللانىڭ سۆزى ! شۇنداق بولسىمۇ ھەر قانداق ئاددىي بەگمۇ كارۋان يوللىرىنىڭ قاراقچىسى بىلەن سۆھبەتلىشىش دەرىجىسىدە رازالەتكە چۈشمەس .

— بۇ تەشۋىشلىك زامانىمىزدا بۇنىڭدىن بەتتەررەكمۇ بولۇشى مۇمكىن !

— جالالىددىن يىراقتا ، مەسىلەن پەيغەمبەرنىڭ قەبرىسىنى زىيارەت قىلىش ئۈچۈن مۇقەددەس مەككىگە كەتسە ، بۇ ۋاقىتتا ئۇنىڭ تۈركمەنلەر بىلەن پىچىرلىشىشى تۇگەرمىكىن ؟

— مەن ئۇنى ھىندىستان چېگرىسىدىكى يىراق خەزىنىگە ھا-
كىم قىلىپ تەينىلىدىم . ئەمما ، ئۇ يەردىمۇ ئۇ ئىسيانچى خانلارنى
ئۆز ئەتراپىغا يىغىپ ، ئۇلارنى خىتايغا يۈرۈش قىلىشقا ئۇندەيدۇ .
شۇنىڭدىن كېيىن خارەزم خۇددى پىچاق بىلەن سويۇلغان تاۋۇزدەك
پارچىلىنىپ كېتىدۇ . ياق ، ياخشىسى جالالىددىن مېنىڭ يېنىمدا
بولسۇن ، مەن ئۇنى ھەمىشە بىلىپ تۇراي .

— توغرا قارار !

— ماڭا قارا ، خۇشامەتچى ۋەكىل ! ئەگەر مەن قاراقچى قارا
خەنجەرنىڭ ئۇرگەنچىتە ئۆز يېرىدە يۇرگەندەك بىمالال ئايلىنىپ
يۈرگىنىنى يەنە بىر قېتىم ئاڭلاپ قالسام ، بېشىڭنى جالالىددىننىڭ
ساربىي ئالدىدىكى ياغاچقا سانجىپ قويىمەن .

ۋەكىل ئىشىك تەرەپكە كېتىۋېتىپ :

— خۇدا ساقلىسۇن ، تەقسىر ، — دەپ غودۇڭشىدى .

قېرى ھەرەم ئاغىسى كىردى .

— جانابىڭىزنىڭ ئەمرلىرىگە مۇۋاپىق گۈلجامال دەرگاھىڭىز-
غا كېلىپ ، بۈيرۇقىڭىزنى كۈتۈپ تۇرۇپتۇ .

شاھ خالار - خالىماي ئورنىدىن تۇردى .

— سەن ئۇنى شۇ يەرگە ، گىلەملىك ئۆيگە ئېلىپ كىر !

شاھ يۆلەككە چىقتى ، ئېڭىشىپ تار ئىشىكتىن چىقتى - دە ،
ئايلانما پەلەمپەيدىن يۇقىرىغا چىقىپ كەتتى . كىچىككىنە ھوجرىدە-
كى تار دېرىزىنىڭ نەقىشلىك ياغاچ پەنجىرىسىگە يۆلىنىپ گىلەم-
لىك ئۆيدە قانداق ۋەقە بولۇشىنى كۆزىتىپ تۇراتتى .

مۇكچەيگەن ، كوسا ، كەشمىر ياغلىقىنى باغلىغان قېرى ھەرەم
ئاغىسى نەقىشلىك ئىشىكنى ئاچتى ، ئۇنىڭ قولىدا تۆت شاملىق
شامدانى بارئىدى .

يوللۇق گەزلىمىگە ئورالغان كىچىككىنە بىر گەۋدىنى كۆر-
گەندىن كېيىن ئۇھ تارتتى .

— يۈرىۋەرگىن ! — دېدى ئىنچىكە ئاۋاز بىلەن .

— ئۇ ئېغىر پەردىنى سۈرۈپ ، قولىدىكى شامداننى ئېگىز

كۆتۈردى . گۈلجامال خۇددى ئۇستىگە بىر نەرسە چۈشۈپ كېتىۋاتقاندەك ئېگىشىپ ئۆتتى - دە ، ئىشىكنىڭ ئالدىدا كەشتىنى يېشىپ ئىككى قەدەم ئالدىغا ماڭدى .

قىزىل بۇخارا گىلەملىرى سېلىنغان تار ئۆي ئويۇنچۇققا ئوخشايتتى ، ئۇنىڭ تورۇسى ئېگىز ۋە قاراڭغۇ .

ھەرەم ئاغىسى چىقىپ كەتتى ، ئىشىكنىڭ ئاچقۇچى جاراڭلاپ بۇرالدى . تامنىڭ ئېگىز يېرىدىكى نەقىش پەنجىرىلىك يۇمىلاق دېرىزە يورۇق بولۇپ كەتتى ، ھەرەم ئاغىسى ئۇ يەرگە شام قويغان بولسا كېرەك . ئۇنىڭ ئۇدۇلىدىكى تامدا خۇددى شۇنىڭغا ئوخشاش قاراڭغۇ دېرىزە بارئىدى ، ئۇ يەردىن بىرەرسى ماراۋاتامدىكىن ؟

گۈلجامال ئۆيىنى بىر ئايلىنىپ چىقتى ، يەرگە بىر نەچچە كىچىككىنە جايىنامازغا ئوخشاش گىلەملەر سېلىنغان . «ئۆلتۈرۈل-گەن خوتۇنلارنى كېچىسى سارايدىن ئېلىپ چىقىپ كېتىۋاتقاندا ، بەلكى شۇ گىلەملەرگە ئورىشار ؟ »

گۈلجامال ئەنسىرەپ ھەر شەپىدىن سەسكەنگەن ھالدا بۇرجەك-تە گۈللۈك ياستۇقلار ئۈستىدە ئولتۇراتتى .

بىردىن ئىشىك ئالدىغا تارتىلغان گىلەم مىدىرلاپ ، ئۇنىڭ ئاستىدىن قانداقدۇر بىر يېرتقۇچنىڭ بېشى كۆرۈندى ، غۇۋا قاراڭ-غۇلۇقتا ئۇنىڭ دومىلاق كۆزلىرى كۆك ئۇچقۇنلار چاچاتتى .

گۈلجامال سەكرەپ ئورنىدىن تۇرۇپ ئۆزىنى تامنىڭ تۈۋىگە ئالدى . سىرتىق چىپار يېرتقۇچ جىملا ئۆيگە كىرىپ ، بېشىنى ئالدىنقى پۇتلىرىنىڭ ئۈستىگە قويغىنىچە يېتىۋالدى ، ئۇنىڭ ئۇ-زۇن قۇيرۇقى ئۆرۈلۈپ - بۇرۇلۇپ يەرگە ئۇرۇلاتتى .

«قاپلان ! » دەپ ئويلىدى گۈلجامال ، «ئادەم يەيدىغان ئوۋچى قاپلان ! لېكىن ، بەربىر تۈركمەن خوتۇنلىرى ئاسانلىقچە تەسلىم بولمايدۇ ! » ئۇ يۈكۈنۈپ گىلەمنىڭ بىر چېتىنى تۈتتى ، قاپلان خىرىلداپ گۈلجامال تەرەپكە سىلجىدى .

— ۋاي ، ئۆلەي ! ياردەم قىلىڭلار ! — دەپ ۋارقىرىدى گۈل-جامال گىلەمنى كۆتۈرۈپ ، يېرتقۇچ بىر ئىرغىپ ئۇنى يىقىتتى .

گۈلجامال گىلەمنىڭ ئاستىغا بېكىنمەكچى بولدى ، قاپلان ئايىغى بىلەن گىلەمنى تارتىپ يىرتماقچى بولدى .

— ۋاي داد ! كۈنۈم تۈگىدى ! — دەپ ۋارقىرايتتى گـۈلجا-مال . ئـۇ ئىشىكنىڭ قـاتتىق تـاقىلدىغىنىنى ۋە كىشىلەرنىڭ ۋاراڭ - چۇرۇڭلىرىنى ئاڭلىدى . كىشىلەرنىڭ ۋارقىراشلىرى ۋە يىرتقۇچنىڭ خىرىلدىشى بارغانسېرى ئەۋج ئالدى ، كېيىن شاۋقۇن تىندى ، بىرسى گىلەمنى ئېچىپ كۆتۈردى .

قىزنىڭ ئالدىدا ئېگىز ، ئورۇق ، قارا قۇندۇز تۇماق كىيگەن ، چېكىسىدىن ئېڭىكىگىچە تىلىنغان بىر يىگىت قانلىق خەنجىرىنى گىلەمنىڭ بىر چېتىگە سۇرتۇپ تۇراتتى . قېرى ھەرەم ئاغىسى يىگىتنىڭ يېڭىگە يېپىشىپ ، ئۇنى تاشقىرىغا سۆرەيتتى .

— بۇ يەرگە ، خالىي ئۆيگە كىرىشكە قانداق جۇرئەت قىلدىڭ ؟ نېمە قىلىپ قويدۇڭ ، ئۆيۈڭ كۆيگۇر ؟ پادىشاھنىڭ سۆيۈملۈك قاپلىنىنى ئۆلتۈرۈشكە قانداق جۇرئەت قىلدىڭ ؟ شاھ بېشىڭنى نەيزىگە ئىلىدۇ .

— جىم بول ، كوسا ! بولمىسا سېنىڭمۇ بېشىڭنى تېنىڭدىن جۇدا قىلىمەن .

گۈلجامال ئورنىدىن تۇردى ، ئەمما دەرمانسىزلىنىپ يەنە ياس-تۇققا يىقىلدى . قاپلان ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىدا كېسىلگەن بېشىنى خۇددى ئۆزى تۇتۇپ يانقاندەك ياتاتتى ، ئۇنىڭ تېنى تېخىچىلا تېپىر-لاۋاتاتتى .

— خوتۇن ، تېرىكمۇ سەن ؟

— قاتتىق ياردار بولغان ئوخشايسەن - ھە ، يىگىت ! يۈزۈڭ-دىن ھازىرمۇ قان ئېقىۋاتىدۇ .

— ھېچنېمە بولمايدۇ ! يۈزدىكى تارتۇق سەربازنىڭ زىننىتى . ھۈجرىغا سەركەردە تېمۇر مەلىك يۈگۈرۈپ كىردى ، ئىشىك-نىڭ ئالدىغا بىر نەچچە چېرىك توپلانغانىدى .

— كىمسەن ؟ سارايغا قانداق قىلىپ كىردىڭ ؟ قورۇقچىلارنى ئۇرۇشقا قانداق جۇرئەت قىلدىڭ ؟ قورالىڭنى بەرگىن !

يىگىت قىلىچىنى ئالدىرىماستىن غىلاپىغا سالدى ـ دە ، ھو-
دۇقماستىن جاۋاب بەردى :
— ئۆزۈڭ كىمسەن ؟ سەركەردە تېمۇر مەلىك ئەمەسمۇ سەن ؟
سالام ! مەن مۇھىم بىر ئىش بىلەن ، خارەزم شاھ بىلەن كۆرۈشكە-
لى كەلدىم . سەمەرقەندتىن يامان خەۋەر بار !
— بۇ جاسارەتلىك كىشى كىم ! — دېگەن ئاۋاز جاراڭلىدى .
گىلەملىك ئۆيگە خارەزم شاھ چوڭ ـ چوڭ چامداپ ، خەنجىرىنىڭ
دەستىسىنى تۇتقان پېتى كىرىپ كەلدى .
يىگىت قول قوشتۇرۇپ :
— سالام ، ئۇلۇغ شاھ ! — دېدى ـ دە ، بىردىن قەددىنى
رۇسلىدى ، — سەن بۇ يەردە چاقچاق بىلەن ئاۋارىسەن ، ئاجىز
ئاياللارنى ياۋايى مۇشۇك بىلەن قورقىتىسەن ، دۇنيادا بولسا جىد-
دىي ۋەقەلەر يۈز بەرمەكتە . كارۋان يولىدا مەن سەمەرقەندتىن
كېلىۋاتقان شاتىرنى ئۇچراتتىم ، ئۇ چېچىۋېرىپ ئېتىنى ئىشتىن
چىقىرىپتۇ . كېيىن ئېتىنى تاشلاپ پىيادە يۈگۈرۈپتۇ ، ئاخىرى
يىقىلىپتۇ . ئۇ ساراڭلارغا ئوخشاش : «سەمەرقەندتە ئىسيان ، بار-
لىق قىپچاقلارنى ئۆلتۈرۈشۈۋاتىدۇ ، خۇددى سويۇلغان قويلاردەك
كانارلارغا ئېسىشىۋاتىدۇ» دەيدۇ . ئىسيانچىلارغا سەمەرقەند ھاكە-
مى ، كۈيئوغلۇڭ سۇلتان ئوسمان باشلىق ئىكەن . ئۇ سېنىڭ
قىزىڭنىمۇ ئۆلتۈرمەكچى بولغانىكەن ، قىزىڭ يۈز قاۋۇل يىگىت
بىلەن قەلئەگە كىرىۋېلىپ كېچە ـ كۈندۈز ئۇرۇشۇۋاتىدۇ . مانا
قىزىڭدىن خەت .
خارەزم شاھ يىگىتنىڭ قولىدىن قىزىل لىپاپنى تارتىۋېلىپ ،
خەنجىرىنىڭ ئۇچى بىلەن ئاچتى .
ئۇ قاراڭغۇدا خەتنى ئوقۇشقا ئۇرۇنۇپ دەيتتى :
— مەن ئۇلارغا ئىسيانىنى كۆرسىتىپ قويىمەن ! سەمەرقەند
دائىم ئىسيانچىلار ماكانى ئىدى . مانا قارا ، تېمۇر مەلىك ! تېزلىك
بىلەن قىپچاق ئەسكەرلىرىنى يىغىش كېرەك ! مەن سەمەرقەندكە
يۈرۈش قىلىمەن . ئۇ يەردە ئاللانىڭ يەردىكى سايىسىگە قارشى قول

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بېكى تورىسى
www.uyghurkitap.com

كۆتۈرگەنلەرنى ئېسىشقا تېرەكمۇ ، ئارغامچىمۇ يېتىشمەي قالار ! بۇ قىزنى ئاق ئۆيگە ئاپىرىپ ، تېۋىپ قىچارتىڭلار . يىگىت ، سېنىڭ ئېتىڭ نېمە ؟

— سوراپ نېمە قىلىسەن ! پايانسىز چۆلدە يۈرگەن بىر يىگىت- مەن - دە !

— سەن ماڭا «يامان خەۋەر» كەلتۈردۈڭ ، قەدىمكى ئادەتكە يارىشا «قايغۇ ئەلچىسى»نى ئۆلتۈرۈشۈم كېرەك ئىدى . بۇنىڭدىن تاشقىرى سەن مېنىڭ ياخشى كۆرگەن قاپلىنىمنى ئۆلتۈردۈڭ ، ئەمدى ساڭا قانداق جازا بېرىشكە ئۆزۈمۇ ھەيرانمەن .

— بۇنى مەن بىلىمەن شاھىم ! — دېدى تېمۈر مەلىك ، — رۇخسەت قىلىڭ ئېيتاي .

— سۆزلە ، باتۇر تېمۈر مەلىك ، ئۆز قارارىڭنى بۇ جاسارەتلىك يىگىتكە مېنىڭ نامىمدىن ئېلان قىل .

— ئۇرۇشتا بىر كۈننى ، ھەتتا بىر سائەتنىمۇ قولدىن بېرىش ، غەلبىنى قولدىن بېرىش دېمەكتۇر . بۇ يىگىت چوڭ ئىخلاس بىلەن خىزمەت قىلىپ ، مۇھىم ۋە ياخشى مەكتۇپ ئېلىپ كەلدى . بۇ مەكتۇپتا قىزنىڭنىڭ ساق - سالامەتلىكى ۋە دۈشمەنلەر ھۇجۇمىنى باغادۇرلارچە قايتۇرۇۋاتقانلىقى يېزىلغان . سەن ، ئۇلۇغ شاھىم ، تېزلىك بىلەن سەمەرقەندكە يېتىپ بارساڭ ، باتۇر قىزنىڭنى ھالاكەتتىن قۇتقۇزۇشقا ئۇلگۈرىسەن . مانا شۇنداق خىزمىتى ئۈچۈن شاھ يىگىتنىڭ توققۇز گۈناھىنى توققۇز قېتىم كەچۈرىدۇ . ئۆلتۈرۈلگەن قاپلان ئورنىغا خارەزم شاھ باشقا ئۇنىڭدىنمۇ شىجائەتلىك قاپلانغا ، خۇددى مانا شۇ جەسۇر يىگىتكە ئوخشاش بولىدۇ ۋە ئۇنى ئۆزى ئېلىپ كېتىدىغان يۇز تۈركمەن ئاتلىقىغا يۈزبېشى قىلىپ تەينىلەيدۇ . ئۇلار شەخسەن سېنىڭ قورۇقچى ئەترىتىڭگە كىرىشىدۇ .

خارەزم شاھ ھەيران بولغان ھالدا قارا ساقىلىنىڭ ئۈچىنى ئالماس كۆزلۈك ئۇزۇك سالغان بارمىقىغا ئورايتتى .

— لاچىن يولدىن قايتمايدۇ ، خارەزم شاھىنىڭ سۆزى بىر

بولىدۇ ، — دېدى يىگىت مەغرۇرلۇق بىلەن ، — تۈركمەن قىزىنى نەگە ئاپىرىپ قويايلى؟

يىگىت ئېگىشىپ يەردە ياتقان گۈلجامالنى ئاۋايلاپ كۆتۈردى . ئىشىكنىڭ يېنىغا بېرىپ بۇ ئېگىز ، قاتاڭغۇر ، ھومايغان يىگىت بىرئاز توختىدى ـ دە ، خارەزم شاھقا بۇرۇلۇپ ، خۇددى ئۆز تەڭتۈشىگە سۆزلىگەندەك :

— ساڭا كارۋانلىرىڭنىڭ ئاپىتى قارا خەنجەردىن سالام ! — دېدى ۋە مەغرۇرلۇق بىلەن چىقىپ كەتتى .

شاھ تېمۇر مەلىككە قارىدى ۋە ئۇنىڭغا غەزەپلىنىشىنىمۇ ، مەرھەمەت قىلىشىنىمۇ بىلمەيتتى . تېمۇر مەلىك قاتتىق كۈلۈۋەتتى .

— راسا چەبدەس يىگىتكەنە ! سەن بولسالا شاھىم ، تۈركمەنلەرگە ئىشىنىپ بولمايدۇ ، دەيسەن ، بۇنداق يىگىتلەردىن توپلانغان قوشۇن بىلەن دۇنيانى ئېلىشقا مۇمكىن .

بىر نەچچە كۈن ئۆتتى . تۈن ، ئون بەش كۈنلۈك ئىنچىكە ئورغاقتەك ئاي مۇنار ئۇستىدە تۇراتتى . بىر نەچچە كىشى ئاستا سارايىنىڭ يېنىدىن ئۆتۈپ ، قېرى تېرەكنىڭ شاخلىرى تامدىن چۈشكەن يەرگە بېرىپ توختىدى .

ئارغامچىدىن ياسالغان شوتىنىڭ ئىلمىكى تامنىڭ ئۈستىگە تاشلاندى ، بىر كىشى تامنىڭ ئۈستىگە چىقتى . ئاق ئۆيىنىڭ ئۈستىدىن ئىس چىقىپ تۇراتتى ، تۆشۈكلىرىدىن بولسا يورۇق چۈشەتتى . ھۈۋقۇش سايرىغانىدى ، ئۆيدىن بىر نەرسىگە پۈركەنگەن خوتۇن چىقتى .

قاراڭغۇلۇقتا ئادەملەرنىڭ ئاۋازلىرى ئاڭلاندى :

— ھەممە تۈركمەنلەر — ئاكا ـ ئۇكىلار ، سالام ! گۈلجامال سالامەتمۇ ؟

— مەن ئۇنىڭ خىزمەتكارىمەن ! شورىمىز قۇرۇسۇن ! خارەزم شاھ ئۆز قوشۇنى بىلەن ئىسيانىنى باستۇرۇش ئۈچۈن سەمەرقەندكە كەتكىنىگە ئۈچ كۈن بولدى . ئەمدى سارايى خانىنىڭ ئانىسى ، رە-

يېڭىۋۇر كتاب تور بېكىتى
ۋېبگۇزىيە كىتابلىرىنىڭ بېكى تورىسى www.uyghurkitap.com

ھىمسىز موماي تۇركەن خاتۇننىڭ قاتتىق نازارىتىدە قالغان . ئۇ «گۈلچېھرىمىز» نى سارايىنىڭ تاش مۇنارىغا كۆچۈرۈشنى بۇيرۇدى ۋە قورۇقچىلار سانىنى ئىككى باراۋەر ئارتتۇردى . ئۇ گۈلجامال ئۆلگۈچە مۇشۇ يەردە تۇرىدۇ ، دېدى .

— سەن بىر ئىلاج قىلىپ ئۇنىڭ ئالدىغا كىرگىن . مانا بۇ بىر ئالتۇن دىنارنى ھەرەم ئاغىسىغا ، مانا بۇ ئىككى دىنارنى قورۇقچىلارغا بەرگىن . گۈلجامالغا ئېيتقىن ، ئۇ شەھەردىن تاشقىرى چوڭ يولدىكى شەيخنىڭ قەبرىسىنى زىيارەت قىلغىلى شاھنىڭ ئانىسىدىن ئىجازەت ئالسۇن ، تۇركەن خاتۇن زىيارەت قىلىشقا جاۋاب بەرمەستىن ئىلاج يوق . گۈلجامال شەھەردىن چىقسۇن ، كېيىن قارا خەنجەر نېمە قىلىشىنى ئۆزى بىلىدۇ .

ئۇ كىشى يەنە تامنىڭ ئۈستىگە چىقتى ـ دە ، قاراڭغۇلۇقتا كۆزدىن غايىب بولدى .

خىزمەتكار خوتۇن :

— دۇنيادا تۇركەن خاتۇندەك جاھىل ۋە ھىيلىگەر خوتۇن يوق ! ئۇ بىرەر كىشىنى يورۇق دۇنيادىن يوق قىلمەن دېسە ، كىم ئۇنىڭغا توسقۇنلۇق قىلالايدۇ ، — دەپ پىچىرلايتتى .

توققۇزىنچى باب

ئەيىبلەنگەن ۋارىس بېغدا

مانا مېنىڭ ئېتىم، مانا قورالىم! بۇلار مېنىڭ ئۇچۇن باغدا قىلىدىغان مەئىشەتنىڭ ئورنىغا ئوتتىدۇ .

(ئىبراھىم مۇنتەسەر ، X ئەسىر)

تېمۇر مەلىك چېنىققان ، كۆپ ئورۇشلارنى كۆرگەن كىشى ئىدى ، ھېچقانداق خەۋپتىن قورقمايتتى . دۇشمەننىڭ قىلىچى ئۇ- نىڭ بېشىدا كۆپ ئوينىغان ، نەيزىلەر قالقىنىنى تەشكەن ، ئوقلار ساۋۇتىغا سانجىلغان ، يولۋاسنىڭ چاڭگىلىغا چۇشكەن قاپلان ئۇنى كۆپ مەرتىۋە قوغلاپ يەتكەن ، ئۆلۈم ئۇنىڭ كۆزلىرىنى تىندۇ- رۇپ ، ئەتراپىدا كۆپ ئايلانغان . ئۇ يەنە نېمىدىن قورقسۇن ؟ شۇ- نىڭ ئۇچۇن ، تېمۇر مەلىك خارەزم شاھ غەزىپىدىن قورقماي شە- ھەرنىڭ سىرتىدىكى تىللالىق باغقا ، ئۇنىڭ ئىگىسى ، خارەزم شاھ- نىڭ ۋارىسلىقتىن چۇشۇپ قالغان ئوغلى جالالىددىننىڭ ئالدىغا ماڭدى .

ئۇ كەلگەندە ياش خان بۇك - باراقسان باغدا ئىدى . جالالىد- دىن گىلەمىنىڭ ئۇستىدە بىر ئۆزى ئويغا چۆمگەن ھالدا ئولتۇراتتى .

ئۇ ئىرغىپ ئورنىدىن تۇردى - دە ، مېھماننىڭ ئالدىغا چىق- تى .

— سالام ، باتۇر تېمۇر مەلىك ! مەن بۇ يەرگە بىر نەچچە دوستلىرىمنى چاقىرغانىدىم ، بىراق كۆپلىرى بىتاپ ئىكەنلىكلىرى-

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بىرىنچى تورىسى

نى ئېيتتىپ «ئەپسۇس» بىلدۈرۈشتى . يىراق خەزىنە ھاكىمىنىڭ ، گۈناھكار ۋارىسىنىڭ ئالدىغا كېلىشتىن پەقەت چۆلدىن كەلگەن ئۇچ كۆچمەن ۋە سەنلا تارتىنمىدىڭ . بۇنىڭدىن كېيىن ، مەن خەزىنىنى ھېچقاچان كۆرەلمەيمەن .

تېمۇر مەلىك گىلەمگە ئولتۇرۇۋېتىپ :

— شاھىنىڭ ئەمرى مۇقەددەسدۇر ، — دېدى .

— تۈركمەن خوتۇنىدىن تۇغۇلغىنىم قىپچاقلار ۋارىسىنىڭ قىپچاقتىن بولۇشىنى خالىغانلىقلىرى ئۈچۈن مەن ئەيىبلىكمۇ ؟ — دېدى جالالىددىن ئويچان ھالدا ، — قىپچاق ۋارىس بولسا بولىۋەرسۇن ، لېكىن دادام ماڭا دائىم توقۇنۇشلار بولۇپ تۇرىدىغان چېگرىغا ئاددىي يىگىت بولۇپ كېتىشكە ئىجازەت بەرسۇن . مەن ئويناق ئاتنى ، پارقىراپ تۇرغان قىلىچنى ، چۆلنىڭ شامىلىنى ياخشى كۆرىمەن . گىلەمدە ئېغىناپ يېتىپ مويسېپىتلارنىڭ قوشاق ۋە چۆچەكلىرىنى ئاڭلاپ ئولتۇرۇشقا خۇشۇم يوق .

— ھەممە يەردە ئۇرۇش باشلىنىپ كەتتىغۇ ، — دېدى تېمۇر مەلىك ، — قىپچاق بەگلىرى خارەزم شاھىتىن چۆللەرگە قوشۇن تارتىپ بېرىشنى ئىلتىماس قىلىۋاتىدۇ . ئۇ يەرلەرگە شەرقتىن كەلگەن نامەلۇم خەلق ھۇجۇم قىلىپ ، يەرلىرىمىزنى بېسىپ ئېلىشۋاتقانمىش ، قىپچاقلارنىڭ مالىلىرىنى ياخشى يايلاقلاردىن ھەيدەپ چىقىرىۋاتقانمىش .

— دادام خارەزمدىن قىپچاقلارنىڭ ھەممىسىنى ھەيدەپ ، ئەلنى ئۇلارسىز ئىدارە قىلسا ياخشى بولاتتى ، — دېدى جالالىددىن ، — قىپچاقلار ھەددىدىن ئاشقان ۋە بۇزۇلۇپ كەتكەن . دادامنىڭ بېشىغا مۇشكۈل ئىش چۈشكىنىدە ئۇنىڭغا خىيانەت قىلىشىدۇ .

— نېمىشقا ئۇنداق دەپ ئويلايسەن ؟ — دېدى تېمۇر مەلىك .

— شاھ خارەزم خەلقىگە ئىشەنمەي ، ھاكىمىيەت ۋە تەرتىپ ساقلاشنى پەيت كەلگەندە ، قىپچاقلارنىڭ قولىغا تاپشۇرىدىغان بولسا ، قوينىڭ يۆتىنى ئېلىشنى بۆرىلەرگە تاپشۇرغان بولىدۇ . ھە

دېمەي ئۇ يۇڭدىنمۇ ئايرىلىدۇ ، قويمۇ ، ئۆزىمۇ بۆرىلەرگە يەم بولىدۇ .

جالالىددىن چەتتە تۇرغان غۇلامغا قاراپ قېشىنى يىمىرىپ قويدى ، غۇلام كېلىپ تەزىم قىلدى .

— كۆپ مېھمان كېلىدۇ ، دەپ داستىخان تەييارلانغاندى ، كېلىشمىدى . يولغا ئادەم چىقىپ ، ئۆتكەن - كەچكەنلەرنى سۇرۇشتۇرسۇن ، كىم كۆڭلۇمنى ئاچىدىغان بولسا ، بۇ يەرگە ئېلىپ كەلسۇن . مېنىڭ سۆيگەن ئايغىرلىرىمنىمۇ كەلتۇرۇپ قوي ، چاقىرىلغان مېھمانلار كېلىشمىسە ، ئاتلىرىمغا ۋە كوچىدىكى ئاچ - يالىڭاچلارغا زىياپەت قىلىمەن .

— سەن مېنى چاقىرغۇزغانكەنسەن ، كەلدىم ! — دېگەن مۇلايىم ئاۋاز ئاڭلاندى . چاتقاللارنىڭ ئارىسىدىن ئېگىز بويلۇق ئىنچىكە كەلگەن ، پاپاخ كىيگەن تۇركمەن كىرىپ كەلدى ، ئۇ قول قوشتۇرۇپ تەزىم قىلدى .

— سېنى كۆرگىنىم ئۈچۈن بەختلىكمەن ، چۆل قاپلىنى قارا خەنجەر . قېنى كەل ، ئولتۇر بىز بىلەن .

خارەزمنىڭ كۈنچىقىش چېگرىسىدىكى قەلئەنىڭ ئونبېشى ئەلىجان بەش يىگىتى بىلەن چوڭ كارۋان يولىدىن ئات چاپتۇرۇپ كېلەتتى ، پەقەت ئاتلارغا يەم بېرىش ئۈچۈنلا بىرئاز توختايتتى . ئەلىجان ئۆزىنىڭ ئاجايىپ ئەسىرىنى ئۇرگەنچكىچە يەتكۈزەلمەسلىكىدىن قورقاتتى .

يولدا ئۇچرىغان يولۇچىلار توختاپ قانداق خەۋپلىك قاراقچىنى قولغا چۈشۈردۈڭلار ، دەپ سورىشاتتى . ئاتلىق يولۇچىلار ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ بۇلارغا يېقىنلىشاتتى ۋە باغلانغان ئەسىرنى كۆرۈشكە تىرىشاتتى . بىراق ، ئەلىجان ئۇنىڭغا يېقىنلاشقانلارنى قامچا بىلەن ئۇرۇپ ھەيدەيتتى .

ئىككى ئۆستەڭدىن كېچىپ ئۆتۈشتى ، خادا ۋە شاخلاردىن ياسالغان ، ئارانلا تۇرغان كۆۋرۈكمۇ ئارقىدا قالدى . يىراقتا ، تېرەكلەرنىڭ ئارىسىدا ئۇرگەنچنىڭ مەسچىت ۋە مۇنارلىرىنىڭ ھاۋا-

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بىرىنچى تور بېكىتى

رەڭ گۈمبەزلىرى كۆرۈنۈشكە باشلىدى . تۆت كوچا قوشۇلۇشىدا قىزىل كەمزۇل كىيگەن ۋە ئاق جابدۇقلۇق قارا ئاتلارنى مىنگەن ئالتە كىشى ئەلچىلىكنى يولىنى توسىدى .

— توختاڭلار ، يىگىتلەر !

— يوقىلىڭلار ، يولىنى توسماڭلار ! — دەپ ۋارقىرىدى ئەلچىجان ، — دىن ھامىيسى نامى بىلەن ئېيتىمەن ، مۇھىم ئىش بىلەن دۆڭانى ئەرزگە كېتىۋاتقانلارنى يولدىن قويماڭلار .

— بىزگە خۇددى سىلەر كېرەك ئىدىڭلار ، خارەزم شاھىنىڭ ئوغلى جالالىددىن دەررۇ ئۆز بېغىغا كىرىشىڭلارنى بۇيرۇدى .

— بىز ھېچ يەردە توختىماستىن ، توغرا ئۇرگەنچكە — سەركەردىمىز تېمۇر مەلىكنىڭ ئالدىغا بېرىشىمىز كېرەك !

بىراق ئاتلىقلار ئەلچىجاننىڭ ئېتىنىڭ تىزگىنىنى مەھكەم تۇتۇۋالغانىدى .

— تېمۇر مەلىكنىڭ ئۆزى ھازىر باغدا بەگ بىلەن قوشاق ئاڭلىشىپ ئولتۇرۇپتۇ ، قايتقىن ! كىمگە ئېيتىۋاتىمەن ! نېمىشقا ئۇرۇشسەن ؟ ئەسىرىڭ ئۆلۈپ قالمايدۇ . جالالىددىن ساڭا جۇۋا سوۋغا قىلىدۇ ، پولۇ بىلەن قورسىقىڭنى تويغۇزىدۇ ، بىر سىقىم كۆموش دەرخەم بېرىدۇ . بەگنىڭ پولۇسى قانداق دېسەڭچۇ ! بۇنداق پولۇنى يېمەي كەتسەڭ ، بۇ دۇنياغا كەلگىنىڭگە پۇشايمان قىلىسەن !

ئەلچىجاننىڭ دىمىغىغا قوي يېغىنىڭ پۇرىقى كىرگەندەك بولدى - دە ، يىگىتلەرگە :

— توختاڭلار ! باغقا يۇرۇڭلار ! ھۇزۇر قىلمىز ! — دەپ ۋارقىرىدى .

يىگىتلەر باغلانغان ئەسىر بىلەن يولدىن بۇرۇلۇپ ، ئېگىز دەرۋازىنىڭ يېنىدا ھومىيىپ تۇرغان قاراۋۇللارنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ ، تاشقارقى ھويلىغا كىرىشتى . گۈگۈم ۋاقتى ، قاتار تىزىلىپ تۇرغان ئالتە ئوچاقتا ئوت قىپقىزىل لاۋۇلداپ يانىتتى ، ئوچاقلارنىڭ ئالدىدا قىزىل كىيىم كىيگەن ئايالار يۇرۇشەتتى ، ئۇلار

ئوتتىك شولىسدا قىزىل بولۇپ كۆرۈنۈشەتتى .
ئاتلىقلار چۈشۈپ ، ئاتلىرىنى تۈۋرۈكلەرگە باغلاشتى . ئەسىر بولسا ئاتنىڭ ئۈستىدە قېلىۋەردى ، ئۇنىڭ تېگىدىكى ئات تېپىنەتتى ، باش چايقايتتى ، يىگىتلەر پىچان سېلىپ كەتكەن باشقا ئاتلارنىڭ ئالدىغا ئىنتىلەتتى . ئاياللار يۈگۈرۈپ كېلىشىپ ، بۇ ئاجايىپ ئەسىرنى ئورىۋېلىشتى .
ئۇ قىل ئارغامچا بىلەن ئاتقا باغلانغاندى . ئۇنىڭ ئۇزۇن كۆك كىيىمى ، يېڭىگە تىكىلگەن يوللۇق قىزىل جىيىكى ۋە گەردىشى ، يۇقىرىغا قايرىلغان كىگىز قالپىقى باشقا قەبىلىدىن ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ تۇراتتى . ئىككى چېكىسىدىن ئۆكۈزنىڭ مۈڭگۈزلىرىگە ئوخشاش ئىككى كوكۇلى يەلكىسىگە چۈشۈپ تۇراتتى ، ئۇنىڭ قىيسايغان ۋە ھەمىشە بىر نۇقتىغا تىكىلىپ تۇرغان كۆزلىرى غەلىتە كۆرۈنەتتى . ئادەملەر ئۆزئارا پىچىرلىشىشقا باشلىدى .
— بۇ ئۆلۈكقۇ !
— ياق ، جېنى بار ، نەپەس ئېلىۋاتىدۇ ، مەجۇسىيلەرنىڭ جېنى قاتتىق بولىدۇ .
ئەلىجانغا خىزمەتكار :
— مېنىڭ كەينىمدىن يۈر ، ئەنە ئۇ دەرىسەرنىمۇ بىللە ئېلىپ كەل ، — دېدى .
ئەلىجان ئەسىر مىنگەن ئاتنى يېشىپ ، يوغان قارا ياغاچلارنىڭ ، شاپتۇل دەرەخلىرىنىڭ سايىسى چۈشكەن يولدىن ئاستا - ئاستا ئېلىپ كەتتى .
كىچىككىنە شىپاڭ ئەتراپىدىن ئايلىنىپ ئاققان ئېرىق شىلدىرلايتتى . شىپاڭ ئالدىدا ئالتىسى قارا ، ئالتىسى تورۇق ، پارقىراپ تۇرغان ، يالليرى تارىلىپ ، ئۇنىڭغا قىزىل لاتىلار قوشۇپ ئۆرۈلگەن ئون ئىككى ئايغىر تۇراتتى ، پەس تۈۋرۈكلەرگە زەنجىر بىلەن باغلانغاندى . ئىككى يىگىت مىس لىگەن كۆتۈرگەن ھالدا ئايلىنىپ يۈرۈپ ئايغىرلارغا توغرالغان قوغۇن يېدۈرەتتى .
ئەلىجان ئاتلارنىڭ چىرايلىقلىقىغا ، ئوتتەك يانغان كۆزلىرىگە ۋە ئاققۇنىڭ بويىنىغا شۇنچىلىك قىزىقىپ قېلىپ ، يوغان

قارا ياغاچ تېگىدە ئولتۇرغان بىر توپ ئادەمنى كېيىن كۆردى .
سۇپىغا ئىران گىلەملىرى سېلىنىپ ، داستىخانغا كۆمۈش قاچىلار ، ئىراق شېشە - ۋازىلار قويۇلغان ، ئۇلاردا پەرۋەردىلەر ، ھۆل ۋە قۇرۇتۇلغان مېۋىلەر ۋە باشقا نازۇنېمەتلەر تۇراتتى ، داستىخانىنىڭ ئەتراپىدا بىر نەچچە كىشى چۆرگىلىشىپ ئولتۇرۇپتۇ . ھېندىچە سەللە ئوراپ ، قارا چەكمەن كىيگەن قارا قۇمچاق يىگىت ئۇلاردىن ئايرىلىپ ، باشقا يەردە ئولتۇراتتى ، ئۇنى ھەممە ئىززەت - ھۆرمەت قىلاتتى . سۇپىنىڭ يېنىدا سازەندىلەر مەشىق قىلىشماقتا ، بىرى غىجەك ، ئىككىنچىسى نەي ، ئۈچىنچىسى بولسا ئۇستىلىق بىلەن داپ چالاتتى . باغ يېقىملىق ۋە كەيپ بەرگۈچى ساز ئاۋازى بىلەن تولغانىدى .

— خۇش كېلىپسىز ! خۇش كېلىپسىز ! — دېدى ئورنىدىن ئىرغىپ تۇرغان قارا قۇمچاق يىگىت ، ئۇنىڭ كەينىدىن باشقىلارمۇ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى . يىگىت مىدىرلىماي ياتقان ئەسىرنىڭ ئالدىغا كەلدى ، ئەلىجان بۇ يىگىت شاھنىڭ ئوغلى جالالىددىن ئىكەنلىكىنى پەملىدى .

— بۇنى سەن تۇتتۇڭمۇ ؟ قەيەردە ئىكەن ؟

— مەن بۇنى چۆلدە ئوترارغا يېقىن يەردە ئۇچرىتىپ قالدىم . ناھايىتى كۈچلۈك ، ناھايىتى چەبدەس ئادەم ئىكەن ، ئاران باغلىدىم !

— بۇ كىم ئۆزى ؟ قايسى قەبىلىدىن ئىكەن ؟ نېمە دېدى ؟

— سوئاللىرىمغا جاۋاب بەرمىدى ، ئۇنچىقمايدۇ .

— ئەجىلى يېقىنلاشقانغا ئوخشايدۇ ، ئۆلۈپ قالسا كېرەك ؟

— بىلمىدىم ، خان ھەزرەتلىرى . بۇنى خارەزم شاھنىڭ ھۇزۇرىغا تىرىك ئاپىراي ، دەپ جېنىمنىڭ بارىچە چاپتىم .

— چېپىۋېرىپ ماغدۇرىنى كەتكۈزۈپسەن ، بۇنى سۆزلەشكە مەجبۇر قىلىش كېرەك .

جالالىددىن قولىنى قولىغا ئۇردى ، خىزمەتكار كەلدى .

— زەبان تېۋىپنى چاقىرىپ كەل ، دورا - دەرمانلىرىنى ئېلىپ كەلسۇن ، كېسەل ئۆلۈش ئالدىدا دېگىن .

— هازىر ، شاھىم !
— ئەسىر ئۆزىگە كېلىشكە باشلىدى . ئۇنىڭ كۆزلىرى يوغان ئېچىلىپ ، ئوچۇق ئاغزىدىن قانداقتۇر مەنىسىز تاۋۇشلار چىقتى . ئۇ ۋارقىراپ ئارغامچىنى ئۈزۈشكە ئۇرۇندى .
— نېمە دەۋاتىدۇ ؟ — دەپ سورىدى جالالىددىن .
ئەلىجان چۈشەندۈردى :
— ئاتلىرىنى كۆرۈپ زوقى كېلىۋاتىدۇ : «ياخشى ئاتلار ئىكەن ! چىرايلىق ئاتلار ئىكەن ! بىراق بۇلار بۇ يەردە قالمايدۇ ، بۇ ئاتلار يېڭىلمەس چىڭگىزخانغا ئۆتۈپ كېتىدۇ ، بۇلارنى چىڭگىز-خاننىڭ ئۆزى مىنىدۇ !» دەيدۇ .
— بۇ مەجۇسىيلەرنىڭ تىلىنى سەن قەيەردىن بىلىسەن ؟
— مەن ئىلگىرى كارۋانلار بىلەن خىتايغا ۋە تاتارلارنىڭ يۇرتىغا بارغانمەن ، بۇلارنىڭ تىلىنى شۇ چاغدا ئۆگەنگەنمەن .
— يېڭىلمەس چىڭگىزخان دەۋاتقىنى كىم ئۆزى ؟ نېمىشقا ئۇ يېڭىلمەس ؟ بۇ مەجۇسىي بۇ يەردە بۇنداق ئەدەپسىز سۆزلەرنى سۆزلەشكە قانداق جۈرئەت قىلىدۇ ؟ — دەپ ئاچچىقلاندى تېمۇر مەلىك . يەر يۈزىنىڭ يېڭىلمەس پادىشاھى پەقەت بىرلا ، ئۇ بولسا-مۇ خارەزم شاھ مۇھەممەد . ئەگەر بۇنداق ئەدەپسىزلىك قىلىدىغان بولسا ، مەن بۇ ئەسىرنى ھازىر چېپىپ تاشلايمەن .
— قويىۋەر ، ۋالاقلاۋەرسۇن ، — دېدى جالالىددىن ، — بىز تاتارلارنىڭ بۇ يېڭىلمەس سەركەردىسى توغرىسىدا بىلگەنلىرىنى سوراپ بىلىۋالىمىز .
باغنىڭ چاتقاللىرى ئارىسىدىن ئىنچىكە ئاۋاز ئاڭلاندى ، كىم-دۇر سۆزلەپ تېزدىن يېقىنلاپ كېلىۋاتاتتى :
— خۇدا ھەر بىر مۆمىنگە ، ئەمرەلمۇسلىمىنىڭ ئوغلى سۇن-ماس قىلىچ ۋە ئۇچار ئاتلار ئىگىسى ، ئادىل ۋە باغادۇر جالالىددىن-دەك شەۋكەت بېغىشلىسۇن ! ئىلاھىم ئۇنىڭ قىلىچى جىمىكى ئىسلام دۇشمەنلىرىنىڭ بېشىغا بالا بولسۇن !
باغ كوچىسىدىن ئۇزۇن ساقاللىق ، يوغان سەللە ئورىغان جىۋەككىنە بىر كىشى يۈگۈرۈپ كېلەتتى . ئۇ قولىغا چەم خالتا

ۋە يوغان ساپال ئاپتوۋۇا تۇتۇۋالغاندى ، ھەر بىر ھەربىكەت قىلغىنىدا بەلۋىغىغا ئېسىلغان تۇرلۇك مىس ئەسۋابلىرى ، پىچاق ۋە شېشە قاچىلىرى جاراڭلايتتى . ئۇ جالالىددىننىڭ ئالدىغا كېلىپ ، يەرگە ئېگىلىپ تەزىم قىلدى .

— سېنىڭ مەرھىمىتىڭ ئارقىسىدا بىر بالادىن قۇتۇلدۇم ، سېنىڭ چەكسىز ھىممىتىڭ مېنى دەرگاھىڭغا كەلتۇردى . ماڭا ھازىر ئۆلۈۋاتقان كىشىنىڭ جېنىغا ئارا كىرگىن دېيىشتى .

جالالىددىن بىر قول ھەربىكتى بىلەن ئۇنى سۆزلەشتىن توختاتتى .

— زەبان تېۋىپ ! تىلىڭ بىرئاز ئارام ئالسۇن ! مانا بۇ كېسەلنى كۆرگىن . ھەممە بىلىمىڭنى ، قاچىلىرىڭدىكى ھەممە دورا - دەرمانلىرىڭنى ئىشلەتكىن . بۇ ئادەمنى ساقايتىشقا ھەربىكەت قىل !

— مەن سېنىڭ خىزمەتكارىڭ ، قۇلۇڭ بولىمەن . ھەر بىر ئەمرىڭنى ئورۇنلاشقا تەييارمەن !

جۈمەك تېۋىپ ئىشقا چۈشتى ، خىزمەتكارلار ئەسىرنى يېشىپ ، ئاتتىن چۈشۈرۈشتى . ئۇ ئاياغلىرىنى كېرىپ ، خۇددى ئاتتا تۇرغاندەك قېتىپ ئارانلا تۇراتتى . يىرگەنگەن خىزمەتكارلار دۇئا ئوقۇشۇپ ، تېۋىپنىڭ بۇيرۇقىغا يارىشا ئۇنى يېشىندۇرۇپ ، كىگىزگە يانقۇزۇشتى . ئەسىر ھوشسىز ياتاتتى ، كۆزلىرى ئالايغاندى .

تېۋىپ دۇئا ئوقۇيتتى ، كېسەلنىڭ مەيدىسىگە رەڭسىز ياغ سۈركەيتتى ۋە سۆڭەك قوشۇق بىلەن قېتىپ قالغان يارىدىكى قۇرتلارنى سېيىرىپ ئالاتتى .

— قۇرتلاپ كېتىپتۇ ، لېكىن مۇقەددەس كىتابتا : «خۇدا قانچە كېسەل يارانقان بولسا ، ئۇلارنى تۇزىتىش ئۈچۈن شۇنچە دورا - دەرمانمۇ يارانقان» دېيىلگەن .

يارىدىن قان ئېقىشقا باشلىغاندىن كېيىن ، تېۋىپ ئۇنىڭغا ياغلانغان پاختا باستى ۋە پۈتۈن بەدىنىنى لاتا بىلەن ئوراپ تاشلاشنى بۇيرۇدى .

— ئەي مۆھتەرەم خان ! ئەي ، شاھىم ! — دېدى ئۇ جالالىد-

دىنغا قاراپ ، — مەن ئوقۇغان ئەرەب تېۋىپىمەن ، رۇملۇق گىپ-
پوگراتنىڭ كىتابلىرىنى ئوقۇغان . كۆز كېسەللىكلىرىگە قارايدى-
غان كۆزگە چۈشكەن ئاقنى يوقىتىدىغان «قەدداھ»[1] مەن ، چىققان
سۆڭەكنى سالىمەن ، ئادەمنى ئۆلۈمدىن قۇتقۇزىمەن . مەن سېنىڭ
خىزمەتكارىڭ ۋە قۇلۇڭمەن ، سېنىڭ دۆلىتىڭدىنلا كۈن كۆرىمەن !
ئېيىت ، بىر كوزا كونا مۇسەللەس كەلتۇرسۇن ، مەن ئۇنىڭدىن دورا
ياساي . مېنىڭ داۋالىشىمدىن كېيىن كېسەل بىر - ئىككى كۈن
سۆزلەيدۇ ، ئۇنىڭدىن كېيىن خۇدانىڭ ئىرادىسى بولىدۇ . يا ئۆلە-
دۇ ، يا ياخشى بولۇپ كېتىدۇ .

مۇسەللەسكە تۇرلۇك دورا - دەرمانلارنى ئارىلاشتۇرغاندىن كېيىن ، تەييار بولغان دورىنى بىر ئۆزى ئىچىپ كۆردى ، بىر كېسەلگە ئىچكۈزدى . شۇنىڭدىن كېيىن ، كېسەل كۆزىنى ئېچىپ تىلغا كىردى .

يۇزلىرى قىپقىزىل بولۇپ كەتكەن ئەسىر ئاۋۋال نېمىلەرنە-
دۇر دەپ ناخشا ئېيتتى ، ۋارقىرىدى ، كېيىن شېئىر ئوقۇۋاتقاندەك
ئوچۇق - ئوچۇق قىلىپ سالماقلىق بىلەن سۆزلەشكە باشلىدى .
ئەلىجان دىققەت بىلەن ئاڭلاپ تەرجىمە قىلدى :

يېنىپ تۇرغان كۆزلىرىنى يىراقلارغا تىككەن ئەسىر :

— ۋەتىنىمدىن گۈزەل ۋە ئاجايىپ يەر يوق . قىزغۇچ قىرلار-
نىڭ ئارىسىدا سوزۇلۇپ ياتقان ئوتتۇز ئۈچ قۇم سەھرالىسى بار ،
ئەڭ ئۆتكۈر يۈگۈرۈك ئاتمۇ بۇ يەرلەرنى چېپىپ ئايلىنىپ چىقال-
مايدۇ . ۋەتىنىمنىڭ باغرىدىكى ئېگىز ۋە يۇمشاق مايسىزارلىرىدا
تۇرلۇك يىرتقۇچ ھايۋانلار ، يەتمىش خىل بۆكەن چېپىپ يۈرىدۇ ،
قۇشلار يېقىملىق ئاۋازدا سايرايدۇ ، فىرۇزىدەك ئاسماندا ئاپئاق
غازلار ، ئاق قۇلار ئۈچۈپ ئۆتىدۇ ... ۋەتىنىمنىڭ دالالىرىدا ھەم-
مىگە جاي تېپىلىدۇ ، پەقەت مېنىڭ بىچارە كۆچمەن قەبىلەمگىلا

---

① شۇ ۋاقىتلاردا ئەرەب ئالىملىرىنىڭ مېدىتسىنا ئىلمى ناھايىتى يۇكسەك ئىدى . «پۈتۈن ئوتتۇرا ئەسىر بويىچە ياۋروپا تېۋىپلىرى ئافتالمولوگىيە (كۆزنى ئۆگىنىش ئىلمى) ساھەسىدە ئەرەبلەرنىڭكىگە تەڭ كېلەلەيدىغان بىرەرمۇ ئىلمىي كىتاب چىقىرالمى-
دى . پەقەت XVII ئەسىردىلا «ياۋروپا بۇ ئىلىم بىلەن ئەرەبلەرنىڭكىدىن ئىلغار بولۇشقا ئىنتىلگىنىنى كۆرىمىز» (ئاكادېمىك ئى . يو . كراچكوۋسكىي) .

جاي يوق . كۇچلۇك قەبىلىلەرنىڭ ئاچ كۆز خانلىرى ياپيېشىل ياپيلاقلىرىمنى تارتىۋالدى ، بۇ يەرلەردە ئەمدى دۇشمەنلىرىڭ ئاتلىرى ، كالىلىرى ، قويلىرى ئوتلاپ يۈرىدۇ... مېنىڭ كەمبەغەل ئاجىز قەبىلەمگە بولسا پەقەت تاقىر سەھرالار ۋە ھاڭتاشلىق جىرالارلا قالدى . بۇ يەرلەردە مالىلىرىمىز ئورۇقلىدى ، كېمەيدى ، ئاتلىرىمىز دەرمانسىزلىقتىن تىترەيدۇ . بۇنىڭ ھەممىسىگە سەۋەبچى تەكەببۇر خانلار ۋە ئۇلارنىڭ قاغانى ، قىزىل ساقال موڭغۇللارنى ، باشقا ئەلىلەرنى تالاشقا باشلايدىغان يېڭىلمەس چىڭگىز خاندۇر...

— قانداق چىڭگىزخاننى دەۋاتىدۇ؟ — دەپ سوردى جالالىدىن .

ئەلىجان سوئالنى تەرجىمە قىلدى . ئەسىر :

— تېمۇچىن چىڭگىزخاننى كىم بىلمەيدۇ ! — دېدى ، — مەن ئۇنىڭ ئالدىدىن قېچىپ كېتىۋاتىمەن . ئۇ ئالدىدا قۇلدەك بويۇن ئېگىپ تۇرمىغان كىشىنى ساق قويمايدۇ ! بويسۇنمىغانلاردىن ئۆچ ئالىدۇ ، ئۆزىگە قارشى كۈرەشكەنلەرنىڭ پېيىغا چۈشۈپ ، ئۇرۇق - ئايمىقىنى ، بۆشۈكىدىكى بالا - چاقىلىرىغىچە قىرىپ تاشلايدۇ .

— ئۆزۈڭ كىم بولىسەن ؟ نېمىشقا چىڭگىزخانغا قارشى بۇدىداق دىدىل سۆزلەيسەن ؟

— مەن ئەركىن مەرگەن ئوۋچى باغادۇرمەن . مەن ئۆزۈمگە خان ، ئۆزۈمگە بەگ . بۇ تەرى سوغۇق بوۋاي دادام ۋە ئاكامنىڭ قوۋۇرغىلىرىنى سۇندۇرۇپ قىيناشقا ئەمر قىلدى ، بۇ قىزىل ساقال قاغان ئەڭ گۈزەل قىزلارنى تارتىۋېلىپ ئۆزىگە دېدەك قىلىدۇ . قول ئاستىدىكى يۇرتلاردا دېگىنى دېگەن ، قىلغىنى قىلغان . شۇ سەۋەبتىن ، مەن چىڭگىزخانىنىڭ قوشۇنىدىن قاچتىم . مەن دۇنيانىڭ نېرىقى بۇرجىكىگە ، پەقەت ۋەھشىي ھايۋانلار ۋە ماڭا ئوخشاش ئەركىن ئوۋچىلارلا ياشايدىغان جايلارغا ، ئاچچىقى يامان چىڭگىزخانىنىڭ نۆكەرلىرى بارالمايدىغان يەرلەرگە كېتىمەن .

— چىڭگىزخان ھازىر قەيەردە؟ ئۇ نېمە قىلماقچىكەن ؟ —

دەپ سوربدی جالالىددىن .
— هازىر چىڭگىزخاننىڭ ئېلى سۇغا تولۇپ ، توغان ئارانلا تۇتۇپ تۇرغان تاشقىن كۆلگە ئوخشايدۇ . چىڭگىزخان تەييار ، ئۇ- نىڭ ھەممە چېرىكلىرى بولسا قىلىچلىرىنى چاقلىغان ھالدا كۈنپە- تىشتىكى ئەللەرگە ھۇجۇم قىلىش ھەققىدە قاغاننىڭ ئەمرىنى كۈتۈپ تۇرۇشۇپتۇ . ئۇلار بۇ يەرگە ، ئۆلكىلىرىگىلارنى تالاشقا ، ۋەيران قىلىشقا كېلىشىدۇ .
— بۇ يىگىتنى شۇ يەردە بىز بىلەن ياشاشقا قالدۇرايلى ، — دېدى تېمۇر مەلىك ، — ئۇ تۇركمەن قىزىغا ئۆيلىنىپ ، قورقماس قارا خەنجەرنىڭ ئېلىدە ئۆي - ئوچاقلىق بولسۇن ۋە قاراقۇم چۆللىرىدە ئەركىن ئوۋچىلىق قىلىپ يۈرىۋەرسۇن .
— چىڭگىزخان دېگىنى كىم ئىكەن ؟ — دەپ سوربدى جالا- لىددىن ، — بۇنىڭ سۆزلىرى مېنى تەشۋىشكە سېلىپ قويدى . ئۇ ئادەمنى تۇزۇكرەك بىلىش كېرەك !
تېمۇر مەلىك ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ :
— ماڭا ئىجازەت ، مۆھتەرەم خان . مەن بۇ ئەسىر بىلەن دىۋانى ئەرزگە بېرىشىم كېرەك . بۇنىڭدىن چىڭگىزخان دېگەن ئەبلەخ توغرىسىدىكى ھەممە سۆزلەرنى سوراپ بىلىۋالىمەن ، — دېدى .
— ماڭىمۇ ئىجازەت ، مۆھتەرەم خوجايىن ، — دېدى ئەلە- جان ، — يىگىتلىرىم نازۇنېمەتلىرىڭ بىلەن قورساقلىرىنى تويغۇ- زۇۋېلىشتى ، ئاتلىرىمىزنىڭ قورساقلىرىمۇ تويدى ، ھۇزۇر قىلىپ كۆپ خۇشال بولدۇق . ئەمدى رۇخسەت قىلساڭ ، بىزمۇ يولغا چىقايلى ، بۇ مەلئۇن مەجۇسىينى ئۇرگەنچىكىچە ، ئوردىغا ئاپىرايلى .
— ماقۇل ! غۇلام ، يىگىتكە يېڭى جۇۋا بەرگىن ، — دېدى جالالىددىن .
ئەلىجان تەزىم قىلىپ :
— قۇشلارغا قانات ، مېھمانلارغا سالامەتلىك ، مىزمانغا ھۆر- مەت ، يىگىتلەرگە ئاق يول ! — دېدى .

يېڭىغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

ئۇچىنچى قىسىم

ئىرغىز دەريا‌سى بويىدا ئۇرۇش

بىرىنچى باب

دەشتى قىپچاققا يۈرۈش

ئەفراسياب : «مەن ئۇرۇشقا بارىمەن ! ئېتىمنىڭ قۇيرۇقىغا خېنە قويۇڭلار !» دېدى .

(قەدىمكى پارس قوشىقىدىن)

غەزەپلەنگەن خارەزم شاھ مۇھەممەد ئۇرگەنچتىن سەمەرقەندكە ئات قويۇپ كەلدى . ئۇ ئۆز كۆيئوغلى ئوسماندىن ۋە ئۆز شاھىغا قارشى قىلىچ كۆتۈرگەن ئاھالىدىن رەھىمسىز ئۆچ ئېلىشقا قارار قىلغانىدى .

شاھ مۇھەممەد شەھەرنى قامال قىلدى ۋە ئىتتائەت قىلمىغانلارنى بالا - چاقىلىرىغىچە قىرىپ تاشلايمەن ، دەپ پوپۇزا قىلدى . سەمەرقەندلىكلەر تار كوچىلارنى لىملار بىلەن توسۇپ ئۇزاق ئۇرۇش قىلدى ، ئاخىرى ئوسمان خان خارەزم شاھىنىڭ ئالدىغا كېلىپ شەھەرنى ئەپۇ قىلىشنى ئىلتىماس قىلدى . ئوسمان خارەزم شاھ ئالدىغا قولىدا يالىڭاچلانغان قىلىچ ۋە كېپەن ئۇچۇن ئاق داكا ئېلىپ كەلگەنىدى . بۇلارنى كەلتۈرۈش بىلەن شاھقا

مۇتلەق بويسۇنغىنىنى ۋە شۇ قىلىچ بىلەن ئۆلتۈرۈلۈشكە تەييار ئىكەنلىكىنى بىلدۈرمەكچى ئىدى . ئايىغى ئاستىغا يېقىلغان كۈيـ ئوغلى ئوسمانىنى كۆرۈپ ، خارەزم شاھىنىڭ كۆڭلى يۇمشىدى ۋە ئۇنى كەچۈرۈشكە رازى بولدى . شەھەر تەسلىم بولغاندىن كېيىن ، ئىسيانچىلار ئورنۇالغان قەلئەنى باغدۇرلارچە مۇداپىئە قىلغان قـ نزى خان سۇلتان دادىسىنىڭ يېنىغا كەلدى . ئۇ ئۆز ئىرىنىڭ ئەپۇ قىلىنىشىنى خالىماي ، ئۇنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشىنى تەلەپ قىلدى . شۇ كېچىسى ئوسمان ئۆلتۈرۈلدى ، ئۇنىڭ بىلەن بىللە ئۇرۇق ـ ئايمىقى ، بالا ـ چاقىلىرى قىرىپ تاشلاندى . سەمەرقەند ھاكىمى بولغان قەدىمكى قاراخانىيلار[1] ئۇرۇقى قۇرۇدى .

خارەزم شاھ بىلەن بىللە كەلگەن قىپچاق خانلىرى سەمەرقەند ئاھالىسىنى رەھىمسىز جازالىدى ، ئۇلار ئون مىڭدىن ئارتۇق ئادەمنى ھالاك قىلدى ۋە شەھەرنى تالاش ، ئاھالىسىنى ئۆلتۈرۈشنى داۋام قىلماقتا ئىدى . بىراق ، شاھىنىڭ ئانىسى تۈركەن خاتۇن ئۆزى رەھىمسىز بولسىمۇ ، بۇ ئىشقا ئارىلىشىپ ، قىپچاق خانلىرىنى قان تۆكۈشتىن توختاشقا كۆندۈردى .

شۇنىڭدىن كېيىن ، سەمەرقەند خارەزم شاھىنىڭ پايتەختى بولۇپ قالدى ، شاھ چوڭ ساراي قۇرۇشقا كىرىشتى .

قىپچاق خانلىرى خارەزم شاھتىن قوشۇننى دەشتى قىپچاقلا ئاپىرىپ ، كۈنچىقىش سەھرالىرىدىن كېلىپ ئەلنى بوزەك قىلغان تاتار قەبىلىلىرىنى تارمار قىلىشنى تەلەپ قىلىشتى ، شاھ ئەل ئىشلىرىنى ۋە ساراي قۇرۇلۇشىنى باھانە قىلىپ ۋەج كۆرسەتتى . شۇنىڭدىن كېيىن ، ئۇنىڭ ئانىسى تۈركەن خاتۇنمۇ ئۇنىڭغا شۇ ئىلتىماس بىلەن مۇراجىئەت قىلدى .

خوتۇنلارنىڭ ئەڭ مەككارى ۋە ئېھتىياتكارى بولغان تۈركەن خاتۇن تاغ چوققىسىدىكى خەۋپ ـ خەتەرلەردىن يىراق ئۇۋۇسىدا

---

① قاراخانىيلار — X ئەسىردە تۈرك قەبىلىلىرى ئوتتۇرا ئاسىياغا ھۇجۇم قىلىپ ، سىر دەريا‌سى بىلەن ئامۇ دەريا‌سى ئوتتۇرىسىدىكى تېرىلغۇ يەرلەرنى ئىشغال قىلغان ، سەمەرقەندتە تۈرۈپ قالغان تۈركلەر ئۇرۇقىنىڭ ئىسمى . (ۋ . ۋ . بارتولد)

ئولتۇرغان هالدا كۆزلىرىنى يىراق چۆللەرگە تىكىپ ، باللىرىنى ئېھتىيات قىلغان قېرى بۇركۇتتەك شاھنىڭ تەختىنى ھەممە ۋاقىت نارازى بولغان خەلقنىڭ مۇدھىش ئىسيانلىرىدىن ، مەككار خانلار-نىڭ خىيانىتى ۋە يامان نىيەتلىرىدىن ئاسرايتتى . تەخت خەۋپ ئاستىدا قالغان ۋاقىتلاردا ، ئۇ ئۆزىنىڭ ئۇرگەنچىكى قول يەتمەي-دىغان ۋە قورقۇنچلۇق ساريىدىن ئۆزىگە سادىق قىپچاق چېرىكلە-رىنى ئوغلى — يېڭىلمەس خارەزم شاھقا قارشى قول كۆتۈرگەنلەر-گە ئازاب بېرىش ئۈچۈن ئەۋەتتى . شۇنداق بولغاندىن كېيىن ، خارەزم شاھ ئېھتىياتچان ئانىسىنىڭ دەۋىتىگە قۇلاق سالمايتتىمۇ ؟

ئەتىيازدا شاھ مۇھەممەد ئۇرگەنچكە قايتىپ كەلدى ـ دە ، ئۇلۇغ ئاتلىق قوشۇنغا باش بولۇپ يۇرۇشكە ئاتلاندى . شەھەردىن ئون تۇركۈم ئەسكەر ئون كۈندە چىقتى ، ھەر بىر تۇركۈمدە ئالتە مىڭدىن ئارتۇق ئاتلىق ئەسكەر بار ئىدى . ئاتلارغا ئارپا ، تېرىق ، گۈرۈچ ، ياغ ۋە چاناچلاردا قىممىز ئارتىلغانىدى .

خارەزم شاھ ئۇرۇش ھەشەمىتىنى ، دومبىرىلارنىڭ گۈلدۇر-لىگەن ئاۋازىنى ، كانايلارنىڭ ئۇرۇشقا چاقىرغۇچى بوغۇق تاۋۇشى-نى ياخشى كۆرەتتى . ئون مىڭلىغان ئاتلىق چېرىكنىڭ ئالدىدا قىزىل رەڭگە بويالغان قۇيرۇقىنى سىلكىتىپ ، كەڭ تۆشلۈك تو-رۇق ئات ئويناقشىپ كېتىپ باراتتى . ئاتنىڭ ئالتۇن يۈگەن ـ جابدۇقلىرى ، ئۇنىڭغا قادالغان قىممەت باھا تاشلار پارقىرايتتى ، ئايىغىدىكى قوڭغۇراقلار جاراڭلايتتى . تورۇق ئات مىنگەن ، قارا ساقاللىق زەرھال يىپلار بىلەن تىكىلگەن قالپاق كىيگەن ئاپئاق سەللىلىك كىشىنى خارەزمدە كىم تونۇمايدۇ !

ئىسلام دىنىنىڭ ھامىيسى ، مۆمىنلەرنىڭ پاناھى ، مەجۇسىي-لەرنىڭ ئاپىتى بولغان بۇ ئادەم ئىرادىسى ۋە غەزەپ كۈچىنى ھەتتا باغداد خەلىپىسىگە ، پەيغەمبەر نەسلىدىن بولغان ناسىرغىمۇ كۆر-سىتەتتى . بۇ ئادەم ئۆزىگە قاراشلىق يەرلىرىنىڭ چېگرىسىنى ، ھەتتا يېڭىلمەس ئىسكەندەر رۇمىينىڭمۇ قولى يەتمىگەن سەھرالار-غىچە كېڭەيتىۋەتكەن خارەزمنىڭ شاھى ئەلائىددىن مۇھەممەد

ئىدى .
قوشۇن ئون كۈنلۈك يولغا سوزۇلدى . بىر نەچچە مىڭ ئاتلىق-
تىن ئىبارەت بۇ ھەر بىر توپ قونغاندا ، قۇدۇقلارنىڭ سۈيىنى
قۇرۇتاتتى ، قۇدۇقتا پەقەت بىر سوتكىدىن كېيىنلا سۇ ھاسىل
بولاتتى .
ئالدىنقى توپتا خەۋەرچىلەر كېتىۋاتاتتى ، خارەزم شاھ ئىسكەن-
كىنچى تۇپ بىلەن كېتىۋاتاتتى . چېدىر ، قازان ۋە شاھنىڭ
غىزا - تامىقىغا كېرەكلىك ئوزۇقلار ئارتىلغان تېز يۈرىدىغان
تۆگىلەرمۇ مانا شۇ توپتا ئىدى .
ئەڭ كېيىنكى ئۇچىنچى توپتا ھەمىشە تىنچلانمايدىغان ۋە
بويسۇنمايدىغان تۈركمەنلەر بىلەن بىللە شاھنىڭ جازالانغان ئوغلى
جالالىددىن كېتىۋاتاتتى . تۈركمەنلەر قىپچاقلارغا دۇشمەن ، ئۇلار
قىپچاقلارنىڭ تەكەببۇرلۇقىنى ۋە ئاچ كۆزلۈكىنى ياماق كۆرۈشەت-
تى . تۈركمەنلەر چوڭ گۇلخانلار يېقىپ ، ئۇنىڭ ئەتراپىدا كەچقۇ-
رۇنلۇقى بەزمە قىلىشىدۇ . قوشاقلار ئېيتىشىپ ، باشلىرىنىڭ
ئۇستىدە قىلىچ ئوينىتىشىدۇ .
يول خارەزم (ئارال) دېڭىزىنىڭ قىرغىقىدىن ئۆتەتتى . سەيـ-
ھۇن (سىر) دەرياسىدىن ئۆتكەندىن كېيىن ، قوشۇن تار سېرىق
چاغاناق كۈرپىزىگە چىقتى ، شاھ بۇ يەردە قوشۇننى توختاشقا
بۇيرۇدى . ئۇ ئالدىن ئەۋەتىلگەن خەۋەرچىلەردىن خەۋەر كۈتۈپ ،
بوش ۋاقىتدا قارچىغىلىرىنى ئېلىپ ، سۈزۈك دېڭىز قىرغىقىغا
ئوۋغا چىقتى ۋە بىر تالاي ئۆردەك - تۇرنىلار ئوۋلاپ قايتتى .
خەۋەرچىلەر شىمال تەرەپتە ، ئىرغىز دەرياسى چېلكەر كۆلىگە
قۇيۇلىدىغان جايدا مەركىتلەرنىڭ كۆرۈنگەنلىكىنى خەۋەر قىلىش-
تى . خارەزم شاھ ھەممە توپلار يېتىپ كېلىشىنى كۈتتى - دە ،
ئۇلارنىڭ سەركەردىلىرىنى چاقىرىپ كېڭەش قىلدى ۋە ھۇجۇم
پىلانىنى چۈشەندۈردى . ھەممە قوشۇن ئۇچ قىسىمغا بۆلۈنۈپ ھۇ-
جۇم قىلىدۇ ، شاھنىڭ ئۆزى ئاخىرقى ھەل قىلغۇچى زەربە بېرىدە-
غان ئوتتۇرىدىكى قىسىمدا بولىدۇ . قوشۇننىڭ سول قانىتىغا قىپ-

چاق خانی تورغاي ، ئوڭ قانىتىغا خارەزم شاھىنىڭ ئوغلى جالالىدىن قوماندانلىق قىلىدۇ . خارەزم شاھ ئۆزىگە بويسۇنمايدىغان ، ئۆزىگە ئۆزى ئىشىنىدىغان ئوغلىنىڭ ئۈرۈشتا ئۆزىنى قانداق تۇتۇشىنى سىناپ كۆرمەكچى ئىدى .

بۇ يەرگە ئۈرگەنچتىن خەۋەرچى كېلىپ ، شاھىنىڭ ئانىسى تۈركەن خاتۇندىن مەكتۇپ ئېلىپ كەلدى . ۋەكىل بىلەن مىرزا شاھىنىڭ كەينىدىن چېدىرغا كىرىپ كېتىشتى . شاھ مۇھەممەد خەنجىرى بىلەن مەكتۇپنى ئاچتى ، قەغەزنىڭ ئىچىدە قىزىل شايى دىن تىكىلگەن خالتا بار ئىدى . خارەزم شاھ خالتىنى پىشانىسىگە تەككۈزۈپ سۆيدى ـ دە ، ئاچتى . خالتىنىڭ ئىچىدە تار ۋە ئۇزۇن قەغەزگە[1] يوغان ھەرپلەر بىلەن يېزىلغان مەكتۇپ بار ئىدى .

«دىن ۋە ھەققانىيەت ھامىيسى ، خارەزمنىڭ بۈيۈك شاھى ئەلائىددىن مۇھەممەدكە ، ئىلاھىم تەختىگە بەر قارار بولغىن ! سالام !

بارلىق ئىمامىلار مەسچىتلەردە بەش ۋاقىت نامازدىن كېيىن خۇدا تائالادىن ساقا ئۇزاق ئۆمۈر كۆرۈشۈڭنى ۋە كۆپ يىللار پادىشاھلىق قىلىشىڭنى ، دۇشمەنلەر ئۈستىدىن غالىب كېلىشىڭنى تىلەيدۇ ! ئىلاھە ئامىن !

بازاردا باغداد خەلىپىسىنىڭ ئايغاقچىسى بولغان بىر دەرۋىشنى تۇتتۇق . بۇ دەرۋىش ساددا ئادەملەرنىڭ ئارىسىدا : «سۆيۈملۈك شاھىمىزلار ئىرانلىقلارنىڭ يارد-ماس دىنىنى قوبۇل قىلغىنىغا ئاللانىڭ غەزىپى كەل-گەن ، شۇنىڭ ئۈچۈن خارەزمگە يەجۇج ـ مەجۇج كېلىپ بىزنىڭ پادىشاھلىقىمىزنى يەر بىلەن يەكسان قىلىدۇ» دەپ سۆز تارقىتىپ يۈرگەنىكەن . بۇ دەرۋىشنى جاللاتبېشى جاھان پالۋان تۇتۇۋېلىپ ، قىزدۇرۇلغان تۆمۈر بە-

---

① بۇ زاماندا سەمەرقەند قەغەز ئىشلەپچىقىرىش بىلەن داڭ چىقارغانىدى . سەمەر-قەندتە ئىشلەنگەن قەغەزلەر باشقا مەملىكەتلەرگىمۇ چىقىرىلاتتى .

لەن ئازابلىغاندىن كېيىن ، تىلىنى كېسىپ بازارنىڭ بېشىغا ئېلىپ قويدى .

بۇ مىڭلىغان كىشىلەرگە تەنبىھ ، باشقا ھەممە ئىش جايىدا . سېنىڭ ئېلىڭدە تىنچلىق ۋە ئاراملىق ئىلاھىم كۆپ يىللار داۋام قىلسۇن !

پۈتۈن دۇنيا خوتۇنلىرىنىڭ ھۆكۈمرانى تۇركەن خاتۇن»

ئەتىسى ئەتىگەندە قوشۇن يولغا چىقتى ۋە ئىلدام مېڭىپ ئىككى قونغاندىن كېيىن ، ئىرغىز دەرياسىنىڭ بويىغا يېتىپ بەرىشتى .

چۆل باھارنىڭ مايسا ئوتلىرى بىلەن قاپلانغان ، ئادەتتە قاغجىراپ ياتىدىغان قۇم سەھراسىدا سېرىق ۋە گۈلنەپشە رەڭ گۈللەر ، قىزىل لەيلىقازاقلار ئېچىلىپ كەتكەنىدى . قۇياش گاھىدا نۇرلىرىنى قىزىتىپ چاچاتتى ، گاھىدا بولسا يامغۇر بۇلۇتلىرى ئارىسىغا يوشۇرۇناتتى .

ئىرغىز دەرياسى نېپىز مۇز بىلەن قاپلانغانىدى . بەزى يەرلەرنىڭ سۇيى مۇزنىڭ ئۈستىگە ، بەزى يەرلەرنىڭ مۇزى سۇنىڭ ئۈستىگە چىقىپ كەتكەن ، بەزى يەرلىرىنىڭ مۇزى سۇنۇپ ئېقىپ كەتكەن . شۇنىڭ ئۈچۈن ، قوشۇننىڭ دەريادىن ئۆتۈشى مۇمكىن بولمىدى .

خارەزم شاھ مەركىتلەر سېزىپ قېلىپ چۆلگە قېچىپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن ، ئۆز قوشۇنىغا قومۇشلارنىڭ ئارىسىغا ، چوڭقۇر لۇقلارغا مۆكۈنۈپ كۈتۈپ تۇرۇشنى بۇيرۇدى .

قوشۇن ئىككى كۈنگىچە گۈلخان ياقماي دەم ئالدى . ئىككىنچى كېچىسى ئاسماندا قانداقتۇر چۈشىنىپ بولمايدىغان يورۇقلۇق پەيدا بولدى .

ئاسمان چوغدەك قىزاردى ، يۇلتۇزلارمۇ كۆرۈنمەي قالدى ،

كەچقۇرۇنقى شەپەق تاڭ ئاتقۇچە داۋام قىلغاندەك تۈيۈلاتتى[1] .
قوشۇننى كۆزىتىپ كېتىۋاتقان شەيخۇلئىسلام بۇنى خارەزم شاھ
مۇھەممەدنىڭ بۇيۇك غەلىبە قازىنىشىدىن دېرەك بېرىدىغان ئاللا-
نىڭ تۇغى ، دەپ چۈشەندۈردى .
دەريانىڭ مۇزى ئېرىپ تۈگىگەندىن كېيىن ، خەۋەرچىلەر تې-
يىز جايلارنى تېپىشتى ۋە ھەممە قوشۇن نېرىقى قىرغاققا ئۆتۈش-
تى .
ئۇنسىز ، سىرلىق ، ئۇ يەر - بۇ يېرىدە دۆڭلۈكلەر ئۇچرايدۇ-
غان دەشت سوزۇلۇپ ياتاتتى . قوشۇن بىلىنەر - بىلىنمەس يالغۇز
ئاياغ يوللاردىن كۈنچىقىشقا قاراپ ماڭاتتى . ئۇرۇش يېقىن بولغا-
نىدىن ئۇلار بىر - بىرلىرىگە يېقىن ، زىچ بولۇپ مېڭىشاتتى .
ۋادىلارنىڭ بىرىدە ، تاشلىق دالا باغرىدا قارا ئۆيلەر كۆرۈندى ،
بۇ ئۆيلەرنىڭ ئىگىلىرى ئالدىراپ قېچىشقان بولسا كېرەك . يول-
نىڭ بويىدا كىگىز ، خوتۇنلارنىڭ كىيىملىرى ۋە كونا گىلەملەر
چېچىلىپ ياتاتتى . بۇلارنىڭ يېنىدا ئىككى ئۆرۈم قارا چېچى قۇلاق-
لىرى ئارقىسىدىن چىقىپ تۇرغان ، سىرىق قىسىق كۆزلۈك بىر
ئادەم ياتاتتى . ئۇنىڭ ئۆڭۈپ كەتكەن تاپىنىغا چۈشىدىغان ئۇزۇن ،
كۆك كۆڭلىكى ئۆتمىتۆشۈك بولۇپ كەتكەن ، ئۇنىڭ نېرىسىدا
يېنىغا ئۆرۈلگەن ئىككى چاقلىق ھارۋا بار ئىدى .
خەۋەرچىلەر دۆڭنىڭ ئۈستىگە چىقىپ قوللىرى بىلەن ئۇلار
كەتكەن تەرەپنى كۆرسىتىپ ئىشارەت قىلىشتى ، قوشۇنمۇ ئۇلار
كۆرسەتكەن تەرەپكە يېرىم دائىرە بولۇپ بۇرۇلدى .
ئاتلىقلارنىڭ مېڭىشى يەنە ئاستىلاشتى ، ئۇلار خۇددى قارا
لاتىلار يېيىپ تاشلانغاندەك بىر تۈزلەڭنى كۆرۈشتى ، ئېگەرلەنگەن
بىر ئىلت تۈزلەڭدە ئىگىسىز كېزىپ يۈرەتتى .
— ئۇرۇش مەيدانى ئىكەن ! — دېيىشتى ئەسكەرلەر ، —
خۇدانىڭ خاھىشى بىلەن بۇلارنىڭ كۈنى تۈگەپتۇ .

---

① شىمالنىڭ يورۇق كېچىلىرىگە ئوخشاش بۇ ھادىسە توغرىسىدا شۇ زاماندىكى
تارىخچىلارنىڭ ھەممىسى يازغانىدى .

— كۈنلىرىنىڭ تۈگىشىگە كىم سەۋەب بولدىكىن؟ بىزنىڭ ئولجىنى كىم قولىمىزدىن تارتىۋالدىكىن؟ بۇلارنىڭ ماللىرى، ئاتلىرى، تۆگىلىرى قەيەردىكىن؟

قوشۇن ئۆلۈكلەر يېيىلىپ ياتقان دالىدىن ئۆتۈپ كېتىشتى. قىلىچ بىلەن چېپىپ تاشلانغان، نەيزە، ئوقيا تەگكەن جەسەتلەر يىراقتىن قارىسا لاتىلارغا ئوخشايتتى. ئۆلۈكلەر بەزى جايدا يالغۇز، بەزى جايدا توپ - توپ بولۇپ ياتاتتى، بەزىلىرىنىڭ كىيىمى ۋە ئۆتۈكلىرى يېشىۋېلىنغانىدى.

ئاتلىقلار دالىغا يېيىلىپ، قىلىچ، قالقان ۋە نەيزىلەرنى يىغىشتى.

خارەزم شاھ قارا ساقىلىنى تولغاپ ئويلىنىپ ماڭاتتى، ئۇنىڭ يېقىن بەگ - تۆرىلىرى ئۆزئارا ئاستا - ئاستا پىچىرلىشىپ سۆزلىشەتتى.

— بۇ يەردە چوڭ ئۇرۇش بولغان ئوخشايدۇ. ئۆلگەن مەركىتلەر ھېسابسىز. ئاياش، شەپقەت دېگەننى كۆرگىلى بولمايدۇ، يارىدارلارنمۇ ئۆلتۈرۈشكەن.

ئاتلىقلاردىن بىرى چېپىپ كېلىپ:

— مەن تىرىك مەركىتنى تاپتىم، سۆزلەتسەك بولىدۇ، — دەپ ۋارقىرىدى.

خارەزم شاھ ئېتىغا قامچا ئۇردى، ئۇنىڭ كەينىدىن يېقىن ئەمەلدارلار ئات چاپتۇرۇپ كېتىشتى.

مەركىت دۆڭنىڭ ئېتىكىدە ئولتۇراتتى. قىپچاقلار زوڭزىيىشىپ ئولتۇرۇۋېلىشىپ، ئۇنىڭدىن گەپ سورىشاتتى. مەركىتنىڭ بېشى پېشانىسىدىن يەلكىسىگىچە شىلىنگەن بولۇپ، قان ئېقىپ تۇراتتى.

خارەزم شاھ ئۇنىڭغا يېقىن كېلىپ ئېتىنى توختاتتى.

— ئۇ نېمە دەيدۇ؟ ئۆزى قايسى قەبىلىدىن ئىكەن؟ بۇلارنى كىم قىرىپ تاشلاپتۇ؟

مەركىت توۋلاپ ۋە يىغلاپ سۆزلەپ بەردى:

— بىزنىڭ خەلق بۇيۇك خەلقلەردىن ، مەركىتلەر دەپ ئاتىلاتتى . قىرىلىپ تۈگىدى ! خانىمىز توقتوغا خان ، ئۇ ئوغلى توقۇز خان بىلەن قاچتى . ئوغلى ئاتاقلىق مەرگەن ئوۋچى ، ھېچكىم ئۇنداق ئوقيا ئاتالمايتتى . ئىككىلىسىلا ئاددىي چېرىكلەرگە شۇنداق دەيدىغان : «بىز بىلەن بىللە قىزىل ساقال چىڭگىزخانىڭ غەزىپىدىن قېچىڭلار ، ئۇ مەركىتلەرنىڭ ئۇرۇقىنى قۇرۇتۇۋەتمەكچى . كۈنپېتىشتە ، شور كۆللەرنىڭ نېرىقى يېنىدا ، دېڭىز قىرغىقىچە سوزۇلغان دەشتى قىپچاق بار ، شۇ يەردىن بىزگىمۇ جاي تېپىلىپ قالىدۇ . ئۇ يەرلەردە مالىلىرىمىز ياخشى كۆرىدىغا ئوت ، جاي - دالىلار ۋە قومۇشلۇقلار ، توقايلىقلار بار ، مالىلىرىمىز ئۇ يەردە يەنە ئاۋۇيدۇ . قىپچاقلار بىزگە شەپقەت قىلىشىدۇ ، بىر قازاندىن غىزالىنىشقا ، بىر چاناقتىن سۇ ئىچىشكە رۇخسەت قىلىدۇ . » خانلىرىمىز شۇنداق دېيىشەتتى ، ئەمدى نېمە قىلىمىز ؟ ئارقىمىزدا ئۆلۈم ، ئالدىمىزدا ئازادلىق ۋە شادلىق كۆرۈنەتتى ، كەينىمىزدىن ئىككى ئىت تۇمشۇقىنى بىزنىڭ ئىزىمىزدىن ئۇزمەي قوغلاپ كېلەتتى . بۇ ئىتلارنى بىزگە قىزىل ساقال چىڭگىزخانىڭ چوڭ ئوغلى جۇچى ئالقىشلىدى . بۇ ئىتلاردىن بىرىنىڭ ئېتى سۇبەتەي ، ئىككىنچىسىنىڭ ئىسمى تۇقۇچار نويون . بىز جېنىمىزنىڭ بارىچە قاچتۇق ، ئاتلىرىمىزنىڭ ئىزىنى گويا ۋە قىزىل قۇم سەھرالىرىدا يوقىتىشنى خالايتتۇق . بىراق ، ئاتلىرىمىزنىڭ دەرمانى قۇرۇدى ، تۇۋاقلىرى يېرىلىپ كەتتى ۋە ئاۋۋالقى يۈرۈشلىرىنى يوقاتقانىدى . موڭغۇللار يىرتقۇچلارغا ئوخشاش بىزگە يوپۇرۇلدى ، ئۇستىمىزگە يېگىرمە مىڭ ئاتلىق موڭغۇل چېرىكى بېسىپ كېلىۋاتقاندا ، ھېچ يەرگە قاچالمىدۇق . ئىرغىز دەرياسى تاشقان ، ئۇستىدىن مۇزلار ئېقىۋاتقان ، ئاتلىرىمىز يۇمشاق ۋە نەم يەرلەردە يېتىپ قالاتتى . شۇنداق قىلىپ ، بۇيۇك مەركىت خەلقىدىن ئەسەرمۇ قالمىدى ! موڭغۇللار بۇ دالىدا بىرسىنى چاپتى ، بىرسىنى ئەسىر قىلىپ ئېلىپ كەتتى . سېرىق چىڭگىزخان سېرىق ئۆيدە ئولتۇرۇپ كۈلىدۇ ! مەركىتلەرنىڭ قەدىمكى شۆھرىتى يەكسان بولدى ! مەركىتلەر

ئەۋلادىدىن پەقەت بىرلا خائىن — مەركىت خانىنىڭ ياش ، چىرايلىق قۇلان دېگەن قىزى تىرىك قالدى ! چىڭگىزخان ئۇنى ئۆزىگە توقال قىلىۋالدى .

قىپچاقلار ۋارقىراشقا باشلىدى :

— بىزنى بۇ باسقۇنچىلارنىڭ ئۈستىگە ئېلىپ بارغىن ! بىز ئۇلارنىڭ جازاسىنى بېرەيلى ! ئۇلار يىراق كېتىشمىگەن ! ئۇلار ئەسىرلەرنى ۋە مالىلارنى پات ھەيدەپ كېتىشەلمەيدۇ . بىز ئولجىلىرىنى قوللىرىدىن تارتىۋالىمىز .

— بىز ئۇلارنى پات ئارىدا قوغلاپ يېتىمىز ! — دېدى خانىزادە شاھ ۋە ئۆلتۈرۈلگەن مەركىتلەرنىڭ دالىدا يېيىلىپ يېتىقان كىيىم - كېچەكلىرىنى ئېلىپ يۈرگەن ئەسكەرنى يىغىشنى كانايچىغا بۇيرۇدى .

ئۇيغۇر كتاب يۇرتى
www.uyghurkitap.com

ئىككىنچى باب

نامەلۇم قەبىلە بىلەن ئۇرۇش

*— بىلەمسىز ، تەقسىر ، زال رۇستەمگە : «دۇش-
مەننى ئاز ۋە ئاجىز دەپ بولمايدۇ» دېگەن .*

(كونا پارس قوشاقلىرىدىن)

قوشۇن كېچىچە يۈردى ، ئانتا يەم بېرىش ئۈچۈن ئىككى قېتىملا توختىدى .

ئەتىگەندە دەشتنى تۇمان باستى ، ئايرىم توپلار بىر - بىرىنى يوقىتىپ قويۇشتى . خەۋەرچىلەر بۆرى ۋە چىلبۆرىلەردەك ئىنچىكە ئاۋاز بىلەن بىر - بىرلىرىنى چاقىرىشاتتى .

تۈيۈقسىز چىققان شامال تۇمانىنى ھەيدىدى ، ئاسمانىنىڭ قىز-غۇچ ئۇپۇقىدا قىرلارنىڭ ئۈستى كۆرۈنۈشكە باشلىدى . ئۇلارنىڭ ئېتىكىدە سان - ساناقسىز ئوتلار پىلىلدايتتى ، يېقىنلاشقانسېرى ئاتلىقلار ، تۆگىلەر ۋە يۈك ئارتىلغان يوغان چاقلىق ھارۋىلار ئوچۇقراق كۆرۈنەتتى .

بۇ نامەلۇم قەبىلىنىڭ قارارگاھى ئىدى . ئۇ يەردىكىلەر خا-رەزم شاھ قوشۇنىنىڭ يېقىنلاشقىنىدىن ئاللىقاچان خەۋەردار بو-لۇشتى . تارقىلىۋاتقان تۇمانىنىڭ ئىچىدە ئوتتۇزچە ئاتلىق چېرىك چىقتى . ئۇلار ئوندىن ئۇچكە بۆلۈنگەن . ئەتىگەنكى قۇياش نۇرلىرى ئۇلارنىڭ ئۇزۇن كۆك كىيىملىرىنى ، تۆمۈر سىپاھلىرى ۋە تۆمۈر قالپاقلىرىنى يورۇتۇپ تۇراتتى ، ئۇلار ئېگىز كۆركەم ۋە ياللىرى ئۇزۇن ئاتلارنى مىنگەنىدى . ئالدىدا كېلىۋاتقان ئون چېرىكنىڭ ئىچىدە تۇركمەن ئېتى مىنگەن ، ئاق سەللە ئورىغان ، گۈللۈك

قىزىل كىمخاب تون كىيگەن مويسىپىت بىر مۇسۇلمان بار ئىدى ، بۇ مويسىپىتنىڭ يېنىدا نەيزە تۇغ كۆتۈرگەن بىر ئاتلىق كېلىۋاتاتتى .

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ، — دەپ ۋارقىرىدى بوۋاي ، — مەن مۇسۇلمانمەن ! رۇخسەت قىلىڭلار ، سىلەرنىڭ سەركەردىڭلار بىلەن سۆزلىشەي ، ئۇنى ئاللا ئۆز پاناھىدا ساقلىسۇن !

— قوشۇنىمىزدا سەركەردىلەر كۆپ ، لېكىن يولباشچىمىز بىرئىسلام دىنىنىڭ ھامىيسى ، ئالەمگە دەھشەت سالغۇچى خارەزم شاھ جالالىددىن مۇھەممەدتۇر .

بوۋاي ئاتتىن چۈشتى . قوللىرىنى قوشتۇرۇپ ئاستا ئېگىلىپ چىرايلىق ئاتنىڭ ئۈستىدە ، ياسالغان خانلارنىڭ ئىچىدە تۇرغان خارەزم شاھنىڭ ئالدىغا يېقىنلاشتى .

— موڭغۇل قوشۇنىنىڭ سەردارى ، كۈنچىقىش ئېلىنىڭ قاغانى ، چىڭگىزخانىنىڭ ئوغلى ئۇلۇغ جۇچى خان ماڭا ، يەنى ئۆزىنىڭ تىلماچىغا كۈنپېتىش ئېلىنىڭ قۇدرەتلىك قاغانى ئەلائىددىن مۇھەممەدنى تەبرىكلەشنى بۇيرۇدى . ئىلاھىم يۇز يىگىرمە يىل شاھلىق قىلغىن !

— سالام ، سالام ، — دېدى ئۇ .

— سالامەت بولسۇن ! — دېدى شاھ .

— جۇچى خان ، نېمىشقا شاھنىڭ جەسۇر قوشۇنى كېچىسى بىلەن ئالدىراپ ، موڭغۇل قوشۇنىنىڭ ئىزىدىن قوغلاپ كېلىۋاتقىدەكىن ، دەپ سورايدۇ .

بوۋاي جاۋاب كۈتەتتى . بىراق ، شاھ قارا ساقىلىنى سىلىغىنچە موڭغۇل ئەلچىسىگە غەزەپلىك نەزەر تاشلاپ جىم تۇراتتى .

— جۇچى خان يەنە شۇنىمۇ ئېيتىپ قويۇشنى بۇيرۇدىكى ، ئۇنىڭ دادىسى يېگىلمەس قاغان چىڭگىزخان قوشۇبېشى سۇبەتەيگە ۋە تۇقۇچار نويونغا خان ئىرادىسىدىن قاچان ئىسيانچى مەركىتلەر قەبىلىسىنى جازالاشنى تاپشۇرغان . ئۇلارنى ئۇرۇق - جەمەت بىلەن قۇرۇتقاندىن كېيىن ، موڭغۇل قوشۇنى ئارقىغا ئۆز يۇرتىغا

قايتىدۇ .

بوۋاي شاھنىڭ پەرۋاسىز ، لېكىن غەزەپ بىلەن تولغان يۈزىگە تىكىلگىنىچە بىر دەم تۇرغاندىن كېيىن ، يەنە داۋام قىلدى :

— كىگىز ئۆيلەردە ياشايدىغان ، بارلىق خەلقلەرنىڭ شاھى بولغان چىڭگىزخان مۇسۇلمان ئەسكەرلىرىگە دۇچ كېلىدىغان بولـ ساڭلار ، ئۇلارغا بۇرادەرلەرچە مۇئامىلە قىلىڭلار ، دەپ بۇيرۇدى . دوستلۇق بەلگىسى سۈپىتىدە جۇچى خان شاھ جانابلىرىنىڭ ئەسـ كەرلىرىگە ئېلىنغان ئولجىسىنىڭ بىر قىسمىنى ۋە ئەسىر ئېلىنـ غان مەركىتلەرنى قۇل قىلىپ بېرىشنى تەكلىپ قىلدۇ .

شاھ شۇ چاغدا ئانقا بىر قامچا ئۇردى ، شاھ مۇھەممەدنىڭ قۇۋۋەتلىك قۇللىرى بىلەن توختىلىپ تۇرغان تورۇق ئات ئويناقلاپ كەتتى . شاھ شۇنداق مەشھۇر سۆزلىرىنى ئېيتقانىدىكى ، بۇ سۆزـ لەرنى ساراي تارىخ يازغۇچىسى مىرزا يۈسۈپ دەررۇ «ئۇرۇش ۋە قەھرىمانلىقلار ھەم شاھ ئېيتقان ھېكمەتلەر دەپتىرى» گە يېزىپ قويدى .

— سەن ئۆز سەركەردەڭگە شۇنداق دېگىن : ئەگەر چىڭگىزـ خان ساڭا مەن بىلەن ئۇرۇشۇشنى مەنئى قىلغان بولسا ، ئاللا ساڭا باشقىچە ئەمر بەرگەن . سىلەرنىڭ قوشۇنۇڭلارغا ھۇجۇم قىلىشنى ، سىلەرگە ئوخشاش ئېپلاس مەجۇسىيلەرنى قىرىپ تاشلاش بىلەن ئۆز مەرھىمىتىگە سازاۋەر بولۇشنى بۇيرۇغان !

خارەزم شاھنىڭ سۆزىدىن گاڭگىراپ قالغان تىلماچ تەرجىمە قىلىش ئۈچۈن سۆز ئاختۇرۇۋاتقاندا ، شاھ مۇھەممەد جەڭگىۋار تەرتىپتە سەپ تارتىۋاتقان قوشۇنى تەرەپكە ئات چاپتۇرۇپ كەتتى .

تىلماچ كۈتۈپ تۇرغان موڭغۇللارنىڭ يېنىغا بېرىپ ئېتىغا مىندى ـ دە ، ھەممىسى ئۆز قوشۇنلىرى تەرىپىگە ماڭدى . بىر ئاز ئاستا يۇرۇپ ، كېيىن ئۆز قارارگاھلىرىغا قاراپ ئات يايلىغا ئېڭىشىپ چېپىشىپ كەتتى .

ئۇرۇش قىزىپ كەتتى .

مويسىپىت مۇسۇلمان موڭغۇللار قارارگاھىغا ئەمدىلا يېتىپ

بارغاندا ، ئۇ يەردىن بىر نەچچە توپ چېرىك ئايرىلىپ چىقتى ۋە خارەزم شاھنىڭ قوشۇنى ئالدىغا ئاستا يۈرۈپ ، دۆڭلۈكنىڭ يانباغرىلىرىدا توختاشتى .

خارەزم شاھ خانلارغا بۇيرۇق بەردى :

— قوشۇن ئۇچ قىسىمغا : ئوڭ قاناتقا ، سول قاناتقا ۋە ئوتتۇرا قاناتلارغا بۆلۈنسۇن . ئىككى چەتتىكى قىسىم موڭغۇل قارارگاھىنى قورشۇۋېلىشلىرى كېرەك . ئۇلارنىڭ بىرەرسىمۇ قېچىپ قۇتۇلمەسۇن . ئوتتۇرىدىكى مەن بىلەن بىللە بارىدىغان قىسىم ئېھتىيات قىسىم بولىدۇ ، بۇ قىسىمنى مەن كېرەك بولغان يەرگە سالىمەن . دۇشمەن بىزگە توپتوغرا ھۇجۇم قىلمايدۇ ، توپتوغرا ھۇجۇم قىلىدىغان بولسا تېخىمۇ ياخشى ، ئۇلار شورلۇق يەردىكى پانقاقلىقلارغا پېتىپ ھالاك بولۇشىدۇ .

شاھ دۆڭنىڭ چوققىسىغا چىقتى . ئۇرۇش بولىدىغان مەيدان سوزۇلۇپ كەتكەن چۆل كۆرۈنۈپ تۇراتتى . شاھ ئاتتىن چۈشۈپ گىلەمگە ئولتۇردى ، داستىخانچى شاھقا يىپەك داستىخان سېلىپ پەتنۇستا نان ، كىشمىش ۋە قوغۇن قېقىنى قويدى . ئۇ ئاپقۇر چىننىلەرگە قىمىز قۇيۇپ ، شاھنى يۈرۈشلەردە كۆزىتىپ يۈرۈپ ، ئۇنىڭدىن ئۇرۇش تەلىمى ئالىدىغان ئۆسمۇر بەگلەرگە ئۇزاتتى .

ئوزۇق - تۈلۈك ئارتىلغان تېز يۈرەر تۆگىلەرنى چۆكتۈرۈشتى . داستىخانچى خىزمەتكارلىرىنى ئېشقا سېلىپ ، ئالتۇن كوزىلار ، ئالتۇن پىيالىلەر ، شۇنىڭدەك ئەڭ مەززىلىك غىزالارنى ئالاتتى ۋە يۈرۈشتە چارچىغان شاھقا ياخشىلاپ زىياپەت بەردى .

ئوڭ قاناتتىكى قىسىمغا شاھنىڭ ياقتۇرمايدىغان ئوغلى جالالىدىدىن قوماندانلىق قىلاتتى . قارا ئايغىر چاپقىنىچە ئۇنى بارخان چوققىسىغا ئېلىپ چىقتى ، ياش خان كىچىككىنە قوراللىرى بىلەن قىسىق كۆزلىرىنى قۇياشتىن يوشۇرۇپ ، ئۇرۇش مەيدانىغا كۆز تاشلىدى .

— قارا خەنجەرنى چاقىر ! — دەپ ۋارقىرىدى .

پاكار بويلۇق ، غوللۇق ، قىزىل چەكمەن كىيگەن تۈركمەن

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
ئۇيغۇرچە كتابلارنىڭ بېكى تورىسى
www.uyghurkitap.com

يىگىت دۆڭدىن ئات چاپتۇرۇپ چۈشۈپ كەتتى ـ ده ، قارا پاپاخ ، قارا تون كىيگەن قاتاڭغۇر بىر ئاتلىقنى باشلاپ چىقتى . قارا خەنجەر جالالىددىننىڭ يېنىغا كېلىپ ، ئېگىلىپ ئۇنىڭ سۆزلىرىگە دىققەت بىلەن قۇلاق سالدى ، خان بولغۇسى ئۇرۇشنىڭ پىلانىنى چۈشەندۈردى . قارا خەنجەرنىڭ شۇڭقارنىڭكىدەك يۈزىدە ھېچقانداق ھاياجان ئالامىتى كۆرۈنمەيتتى ، پەقەت ئۇكىنىڭكىدەك دوستلاق ۋە سارغۇچ كۆزلىرىدىلا خۇشاللىق ئۇچقۇنلىرى چاقنايتتى .

— كۆردۈڭمۇ ، ئەنە ئۇ شورلۇق يەرنى ؟ — دەيتتى جالالىدىن ، — بۇ يەر بىزگە ھەم ئەجەل ، ھەم بەخت بېغىشلىشى مۇمكىن . تاتارلارنىڭ سانى ئۇنچىلىك كۆپ ئەمەس ، بىز ئۇلاردىن ئۈچ ھەسسە كۆپ . بىراق ، مەسىلە ساندا ئەمەس ، ئەسكەرلىرىمىزدە ، ئۇلارغا ئىشەنگىلى بولارمۇ ؟ مەسىلە شۇنىڭدا ! ئۆلۈۋاتقان مەركىتىنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا ، موڭغۇللارنىڭ سانى ھەممىسى بولۇپ يىگىرمە مىڭغا يېقىن . دېمەك ، بىزنىڭ توپىمىزغا ئۇلارنىڭ يېرىمى يۈرۈش قىلسا ، پەقەت ئون مىڭلا بولىدۇ . بىزدە بولسا تۈركىمەنلەرنىڭ ئۆزىلا ئالتە مىڭ ، يەنە بەش مىڭ قارا خىتاي بار . ئەمما ، قارا خىتايلار پادىشاھقا موھتاجلىق ۋە ئاچلىقىدىنلا بويۇن ئەگگەن . ئۇلار يۈرۈشكە ئۇرۇش قىلىش ئۈچۈن ئەمەس ، باشقىلارنىڭ گۈلخانىدا قولىنى ئىسسىتىش ئۈچۈنلا چىققان . مەن ئۇلارنى ئۇرۇشقا ئالدىن كىرگۈزمەن ، ئۇلار تاتارلارنىڭ ئولجىسىغا ئىلگىرىراق يېتىمىز ، دەپ خۇشاللىق بىلەن ئالغا يۈگۈرىدۇ . لېكىن ، شۇنى ئۇنتۇماسلىق كېرەككى ، شۇ مەركىت تاتارلارنى «قۇتۇرغان يولۋاسلار» دەپ تەرىپلىدى . ئۇرۇشتا تاتارلار ئەلۋەتتە قارا خىتايلازنى يانجىپ ئۆتۈپ بىزگە ھۇجۇم قىلىشىدۇ . مانا شۇ چاغدا ئۇلارنى بىز پۈتۈن قەھرى ـ غەزىپىمىز بىلەن قارشى ئېلىشىمىز ، يان تەرەپتىن زەربە بېرىپ ، ئەنە شۇ پاتقاق شورلۇق يەرگە سۈرۈشىمىز كېرەك . ئۇ يەردە پاتقاقتا پېتىپ قېلىشلىرى شۇبھىسىز . بىز ھەممىسىنى قىلىچتىن ئۆتكۈزىمىز ، شۇنىڭدىن كېيىن بىز دادامنى قۇتقۇزۇشقا بارىمىز . پادىشاھ بۇگۈن شېرىن ئۇيقۇ ، ئۆر-

دەك گۆشلىرىنى ئۇنتۇشى كېرەك . ھاي يىگىتلەر ، تۇركمەن خاڭ-
لىرىغا بېرىپ ئېيتىڭلار ، بۇگۈن ئۇلارنى جەڭگە قاراقۇمىنىڭ قاپ-
لىنى قارا خەنجەر ئېلىپ كىرىدۇ .

ئالتە يىگىت دۆڭلەرنىڭ ئۈستىدە تارقالغان تۇركمەنلەرنىڭ
توپلىرىغا قاراپ چىقىپ كەتتى ، قوشۇن قارا خەنجەرنىڭ نامىنى
ئاڭلىشى بىلەن غۇلغۇلىغا چۈشۈشتى . خۇراسان ۋە ئاستىرائابادقا
دەھشەت سالغان قارا خەنجەرنىڭ نامىنى كىم ئاڭلىمىغان ! قاراقۇم
چۆلىنىڭ چاقماق ۋە جەسۇر يىگىتىنىڭ جەردە ئات مىنىپ يۇرىدىغان
شۇ كەم سۆزلۈك كىشى ئىكەنلىكىنى ھېچكىم ئويلىمىغانىدى .

قارا خەنجەر تۇركمەنلەر تۇرغان يەرگە ئات چېپىپ كەلدى ،
بىر نەچچە ئاتلىقلارنى ئالدىغا چاقىردى . ئۇلارغا ئۇرۇش پىلانىنى
قىسقىچە چۈشەندۈرگەندىن كېيىن ، ئۇچ مىڭغا يېقىن ئەسكەرنى
دۆڭنىڭ كەينىگە ئېلىپ ئۆتتى . ئۇلار بۇ يەرگە مۆكۈنۈپ ، تاتارلار-
نى پايلاپ تۇرۇشى كېرەك ئىدى .

جالالىددىن قارا ئايغىرىدا قارا خىتايلارنىڭ ئالدىغا ئوقتەك
ئۇچۇپ كەلدى ، كىگىز قالپاق كىيگەن پاكار - پاكار ۋە يۇڭلۇق
ئاتلارغا مىنگەن قارا خىتايلار قىسقا نەيزىلىرىنى تۇتقان ھالدا
تەرتىپسىز يوسۇندا تۇرۇشاتتى .

— باتۇر قارا خىتايلار ! — دەپ توۋلىدى جالالىددىن ، —
سىلەر تاغ قاپلانلىرى ، ئۇرۇشتا ئەڭ قەھرىمان كىشىلەر ! مانا ،
ئالدىڭلاردا قورققان ، تەمتىرەپ يۇرگۈچىلەرنىڭ قارارگاھى تۇرى-
دۇ ، ئۇلار كېچىسى تام تەشكۈچى ئوغرىلاردەك بىزنىڭ ئولجىلىرى-
مىزنى ئوغرىلاشتى . بۇ ئولجىلار بىزنىڭكى ، بۇ چۆللەرنىڭ ئىگە-
سىنىڭكىدۇر . ئۇستىگە ئات سېلىڭلار ، خالىغىنىڭلارچە قارارگا-
ھىنى تالاڭلار !

قارا خىتايلار ھەربىكەتكە كېلىپ ، ئاتلىرىنى چاپتۇرغىنىچە
تاتارلارنىڭ قارارگاھىغا قاراپ مېڭىشتى ، چاڭ - توزان كۆتۈرۈل-
دى . ئاتلىرىنى تېزلەتكەنسېرى ، ئۇلارنىڭ يىرتقۇچلارچە توۋلاشلە-
رى ئەۋج ئالاتتى .

سۆسەر جۇڭسىنىڭ پەشلىرىنى بېلىگە قىستۇرۇڭالغان خا-
رەزم شاھ مۇھەممەد گىلەمدە ئولتۇرۇڭېلىپ ، چىڭ ۋە ئاپئاق
چىشلىرى بىلەن ياڭايى ئۆردەكنىڭ پاقالچىقىنى غاجايتتى . ئۆردەك-
نىڭ ئىككىنچى پاقالچىقىنى شاھنىڭ ئەربابلىرى ئارىسىدا بۇ كە-
چىك گىلەمدە شاھ بىلەن بىللە ئولتۇرۇش شەرىپىگە ئېرىشكەن
شەيخۇلئىسلام غاجاڭاتاتتى ، ھەتتا بارلىق يۇرۇشلەردە شاھقا ھەمراھ
بولمىغان ، شاھنىڭ سۆيۇملۇك كىشىسى ، «قىلىچىنىڭ دەستە-
سى ، خاتىرجەملىكىنىڭ قالقىنى» تېمۇر مەلىكمۇ ئۇلارنىڭ ھۇزۇ-
رىدا قول قوشتۇرۇپ تۇراتتى . ئۇ بۇ يۇرۇشتە ھەمىشە ئىبادەت
قىلىپ ، خۇدادىن پادىشاھقا غەلىبە تىلەش ئۈچۈن بىللە يۈرگەن
شەيخۇلئىسلام بىلەن شاھ مۇھەممەدنىڭ مەنىلىك سۆھبەتلىرىنى
تىڭشايتتى .

خارەزم شاھ چاقچاقلىشاتتى ، چۆلدە توپ - توپ بولۇپ تۇر-
غان دۇشمەنگە قاراپ قوياتتى . ئەتىگەنكى تىنچ ۋە ساپ ھاۋادا ،
ئايرىم قىسىملارنىڭ ئارىسىدا ئوقتەك چېپىپ يۈرگەن ئاتلىقلار ۋە
ئۇلارنىڭ دۇگىلەك قالقانلىرىنىڭ پارقىرىشى ئوچۇق كۆرۈنۈپ
تۇراتتى .

موڭغۇل ئەزىمەتلىرىدىن بىر توپى ئالغا قاراپ چاپتى ، ئۇلار
قىپچاق يىگىتلىرى بىلەن توقۇنۇشتى ... قىپچاقلار ئېگىز كۆتۈرۈ-
لۈپ چۈشەتتى . ئەسكەرلەردىن بىرى يىقىلدى ، ئۇنىڭ ئېتى ئېگە-
رىنى قورسىقىغا چۈشۈرۈپ ئورنىدىن تۇرۇپ كېلەڭسىز دوڭغاق-
لاپ ، چىچاڭشىپ چۆلگە قاراپ چېپىپ كەتتى .

كېيىن ھۇجۇم باشلاندى ، بىر نەچچە توپ قىپچاق ئاتلىقلىرى
سېپىق دەھشەتكە قاراپ ئات قويۇشتى .

شاھ غاجاڭاتقان ئۆردەك پاقالچىقىنى تەخسىگە قويۇپ :

— ھۇجۇمغا ئۆتۈڭلار ، بەگلەر خۇدا مەدەت بەرسۇن ! — دەپ
توۋلىدى .

شاھنىڭ بۇيرۇقىغا بىنائەن قىپچاق ئەسكەرلەر موڭغۇللارنى
قورشاشقا باشلىدى . بىراق ، موڭغۇللار بۇ قورشاۋنى يېرىپ چە-

قىپ كېتىشكىمۇ ئۇرۇنمىدى .
قارارگاھتىن بىر توپ موڭغۇل ئايرىلىپ چىقتى . مىلك ئاتلىق يۈزدىن بولۇپ ، تۆمۈر ۋە چەم ساۋۇتلارغا ئورالغان كىچىككىنە ، يۇڭلۇق ئاتلاردا توپ بولۇپ چېپىپ كېلىۋاتاتتى . ئۇلار چۆل بويلاپ تەرتىپسىز سوزۇلۇپ ، ئىككىلىنىپ تۇرغان قىپچاقلارنىڭ قاتىرى- نى ئەلۋەتتە يېرىپ ئۆتۈشلىرى كېرەك ئىدى .
موڭغۇللار يىرتقۇچلاردەك چۇقان سېلىپ : «قۇۋ ! قۇۋ !» دېيىشەتتى .
قارارگاھتىن يەنە مىلك ئاتلىق چىقىپ چۆلگە يېيىلدى . پولات قالپاقلار ، تۆمۈر قالقانلار ۋە ئەگمە قىلىچلار ئاپتاپتا پارقىرايتتى .
موڭغۇل چېرىكلىرى تۇيۇقسىز تۇرغان يەردىن ئادەملەر كەينى - كەينىدىن ئايرىلىپ چىقىپ : «قۇۋ ! قۇۋ !» دەپ ۋارقى- راشقىنىچە ئوقتەك ئېتىلىپ كېلىۋاتقانلىقلىرىنى دۆڭنىڭ چوققى- سىدا تۇرغان شاھ ئوچۇق كۆرۈپ تۇراتتى .
قىپچاقلار ھەربىكەتكە كەلدى ، ئەڭ چەتتىكى موڭغۇللار قارار- گاھىنى تالاشقا يول ئالدى . بىراق ، قارارگاھتىن يەنە بىر مىلك چېرىك چىقىپ شۇ تەرەپكە ئات سالدى - دە ، قىپچاقلارنىڭ يولىنى توسىدى ، ئىككىلا توپ ئۇرۇشقا كىرىشتى .
ئۇرۇش مەيدانىدىن چاڭ كۆتۈرۈلدى . ئايرىم قىپچاقلار ئات- نىڭ بوينىغا يېتىۋېلىپ ، چۆل تەرەپكە قېچىشقا باشلىدى .
شاھ ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ :
— بۇنداق ئۇرۇشنى مەن ئەمدى كۆرۈشۈم ! — دېدى تەشۋىش ئىچىدە ساقلىنىڭ ئۇچىنى بارمىقىغا ئورايتتى ۋە يىراقلارغا تىكە- لىپ قارايتتى .
موڭغۇل توپلىرىدىن تۆتى كەينى - كەينىدىن تەرتىپلىك يو- سۇندا شاھ ئەسكەرلىرى ئوتتۇرىسىدىن يول ئېلىپ ، ئۇنىڭ ئەربا- لىرى تۇرغان دۆڭگە قاراپ چېپىشتى .
موڭغۇللارنىڭ «قۇۋ ! قۇۋ !» دېگەن ۋارقىراشلىرى بارغانسې- رى يېقىنلاشماقتا ئىدى .

بۇ قۇيۇننى كىممۇ توختىتالايتتى؟ شاھ مۇھەممەد ئەتراپىغا كۆز سالدى، تېمۇر مەلىك ئۇنىڭ كەينىدىن ئۇرۇش بولۇۋاتقان تەرەپكە چېپىپ غايىب بولغانىدى.

موڭغۇللارغا قارشى ئېتىلغان ئەڭ ياخشى قىپچاق قىسملىرى ھۇجۇمغا ئۆتتى. موڭغۇللار يول ئېچىش ئۈچۈن بىر نەچچە مىنۇت توختاپ، كېيىن شاھ مۇھەممەد تۇرغان دۆڭگە قاراپ چېپىشتى.

— ئاتنى كەلتۇرۇڭلار! — دەپ ۋارقىرىدى شاھ، — ئاتنى دەيمەن! — شاھ كۈتۈپ تۇرماستىن دۆڭنىڭ ئېتىكىگە، ئىككى ئات باقار قىزىل قۇيرۇقلۇق تورۇق ئايغىرنى تۇتۇپ تۇرغان جايغا يۈگۈرۈپ چۈشۈپ كەلدى.

شاھ ئاتقا سەكرەپ مىنىپ، چۆلگە چېپىپ كەتتى. ئۇنىڭ كەينىدىن يېقىن ئادەملىرى قورال - ياراغلىرى، ئېگەر جابدۇقلىرىنى جاراڭلىتىپ ۋە دۇمباقلىرىنى چېلىپ يولغا چۈشتى.

دۆڭنىڭ ئۈستىدە پۈكلىنىپ كەتكەن گىلەم، گىلەم ئۈستىدە مىس ۋە ئالتۇن قاچىلار، تۈرلۈك نازۇنېمەتلەر چېچىلىپ ياتاتتى. شامال چىپار شايى داستىخانىنىڭ چېتىنى ھىلپىرلىتەتتى. شاھنىڭ يېقىن ئادەملىرىدىن پەقەت بىرسىلا قېچىپ ئۇلگۈرمىدى، ئۇ مويسىپىت شەيخۇلئىسلام ئىدى. شاھ مۇھەممەدنىڭ يېقىن كىشىلىرى ئۇنىڭ كەينىدىن يولغا چۈشكىنىدە، ئۇ ئاتتىن يېقىلىپ چۈشكەنىدى. ئۇ دۆڭنىڭ چوققىسىغا قايتىپ چىقتى، گىلەمنى تۈزىتىپ سالدى - دە، يۈكۈنۈپ ئولتۇردى ھەمدە ئاپئاق داكا سەللىسىنىڭ قېتىدىن ئالتۇن تەمتەكنى ئالدى.

موڭغۇللار دۆڭگە يېقىنلاشقىنىدا، باشلىقلاردىن ئۈچى ۋە كونا تىلماچ دۆڭنىڭ چوققىسىغا چىقتى. بۇلاردىن بىرىنچىسى ياش، ھومايغان، قارا كۆز ۋە غۇجمەك ساقال ئىدى، ساقلىنىڭ ئۈچى بۇرالغان ۋە سول قۇلىقىنىڭ ئارقىسىغا ئۆتكۈزۈۋېتىلگەنىدى. ئىككىنچىسى قېرى، سېمىز، ئېغىر - بېسىق، ئوڭ قولى قايرىلىغان موڭغۇل ئىدى. يۈزى پىشانىسىدىن ئېڭىكىگىچە تارتۇق، شۇنىڭ ئۈچۈن بىر كۆزى قىسىراق، يەنە بىر كۆزى بولسا سىنچىلىق

لاپ ئەتراپىغا قارايتتى . ئۇچىنچىسى ئۇزۇن بويلۇق ، ئورۇق ، ھەممە يېرى پولات ساۋۇت بىلەن قاپلانغان كىشى ئىدى . بۇلارنىڭ بىرى چىڭگىزخاننىڭ چوڭ ئوغلى جۇچى ، ئىككىنچىسى خىتايدا داڭقى چىققان سەركەردىلەر — بىر كۆزلۈك سۇبەتەي باغادۇر بىلەن ئورۇق تۇقۇچار نويون ئىدى . ئىمام ھېچ نەرسىگە ئەھمىيەت بەر-مەستىن ناماز ئوقۇيتتى ، سەجدە قىلاتتى . تىلماچ : «ئۇ ناماز ئوقۇۋاتىدۇ» دېدى . ئىمام ئورنىدىن تۇردى ـ دە ، تەزىم قىلغىنىچە يورغىلاپ موڭغۇللاردىن بىرىنىڭ ئالدىغا كەلدى .

— ئۇچ يىلدىن بېرى مەن شاھى جاھان چىڭگىزخاننىڭ سادىق خىزمەتكارىمەن ، — دەپ موڭغۇلغا ئالتۇن تەمتەكنى ئۇزاتتى ، — خىتاينىڭ چوڭ يولىدا تۇرغان بىرىنچى موڭغۇل قورۇلىغا كارۋان-لار ئارقىلىق ھەر ئايدا بىر مەكتۇپ ئەۋەتىپ تۇراتتىم . ئەمدى مېنى موڭغۇل قوشۇنىدا خىزمەت قىلىشقا قوبۇل قىلىشىڭىزنى ئىلتىماس قىلىمەن ، مەن خارەزمگە قايتىپ كېتىشنى خالا-مايمەن...

تىلماچ ئىمامنىڭ سۆزىنى تەرجىمە قىلدى ، جۇچى خان ئالا-تۇن تەمتەكنى تارتىۋالدى .

— نىشانلىق كىچىك تەمتەك ، — دېدى ئۇ . ھەر تەرەپكە ئاتلىقلار چېپىۋاتقان دەشتتىن كۆزىنى ئۇزمەي تۇرۇپ ، ئۇ ئالتۇن تەمتەكنى شەيخۇلئىسلامغا قايتۇرۇپ بېرىپ :

— ياق ! سەن ئۆز شاھىڭنىڭ ئىسىق قۇچىقىدا تۇرغىنىڭدىلا بىزگە كېرەكسەن ، ئىشەنچلىك شاھىڭنىڭ ھۇزۇرىغا قايتىپ بىزگە ساداقەت ئەرز قىلغان مەكتۇپلىرىڭنى ئەۋەتىۋەرگىن ، — دېدى .

موڭغۇللار ئىمامنى دەررۇلا ئۇنتۇشتى ، ئۇرۇش دۆڭىنىڭ ئې-تىكىگە يېقىنلىشىپ كەلمەكتە ئىدى . جالالىددىن قوماندانلىقىدى-كى تۇركمەنلەر موڭغۇللارنىڭ سول قانىتىنى يېڭىپ ، بىر قىسمىنى قىرىپ تاشلىدى ، قالغانلىرىنى پاتقاق تەرەپكە سۈرۈشكە باشلىدى .

موڭغۇل سەركەردىلىرىنىڭ ئۇچىلىسىلا ئات چاپتۇرۇپ دۆڭ-

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنى بېكى تاپسىلى
www.uyghurkitap.com

دىن پەسكە چۈشۈپ كەتتى .

ئۇرۇش كەچكىچە داۋام قىلدى . تۈركمەنلەر ۋە قارا خىتايلار دۈشمەنلىك سول قانىتىغا ئۆتۈپ ھۇجۇم قىلىشتى ، ئۇلار توپ - توپ بولۇپ ئۇرۇشاتتى . موڭغۇللار گاھىدا تىرىپسىرەن بولۇپ قاچاتتى ، گاھىدا ئاتلىرىنى بۇراپ قوغلاپ كېلىۋاتقان تۈركمەنلەرگە ھۇجۇم قىلاتتىيۇ ، يەنە قېچىشاتتى . گۈگۈم چۈشكەندىن كېيىن ، موڭغۇللار ھەممىسى بىردىن ئۆز قارارگاھلىرىغا قاراپ چېپىپ كېتىشتى .

خارەزم شاھ دۆڭگە قايتتى ۋە تەشۋىشلىك كېچىنى شۇ يەردە ئۆتكۈزدى ، ئەتراپتا ئارغامچىغا باغلانغان ئاتلىرىنىڭ يېنىدا قىپچاق ئەسكەرلىرى يېتىشاتتى .

ئۇزاقتا ئاسماندىن موڭغۇل گۈلخانلىرىنىڭ قىزغۇچ شولىسى ئەكس قىلاتتى ، گۈلخانلار كېچىچە ئۆچمىدى . قىپچاقلار : «موڭغۇللار ئەتىگەنلىك ئۇرۇشقا تەييارلىنىشۋاتىدۇ» دېيىشەتتى .

دەشتىنىڭ ھەممە تەرىپىدىن ئىگىرىغان ، يارەم سورىغان ئۇنلەر ئاڭلىناتتى . چۈنكى ، بۇ ئۇرۇشتا قىپچاق قوشۇنىنىڭ يېرىمى ئۆلتۈرۈلگەن ۋە يارىدار قىلىنغانىدى .

جالالىددىن خارەزم شاھقا سۆزىنى ماقۇللىتاتتى :

— موڭغۇللار بىزنىڭ قوشۇننى ھېچنېمە قىلالمىغان بىر چاغدا ، چېكىنىش ئۆز شۆھرىتىمىزنى يوقىتىش دېمەكتۇر . ئۇلار ھازىر ئۆز قارارگاھلىرىغا مۇستەھكەم ئورناشماقتا . دېمەك ، شۇ كېچىسى بىلدۇرمەي تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىپ ، ھەممىسىنى يەر بىلەن يەكسان قىلىش كېرەك !

شاھ مۇھەممەد سۆسەر جۇۋسىغا ئورىلىۋېتىپ :

— ئۇرۇشنى ئەتىگە داۋام قىلدۇرىمەن ، — دېدى .

قۇياشنىڭ قىيپاش نۇرلىرى دەشتكە يېيىلىپ ، دۆڭلەرنىڭ ئۇزۇن سايىسى سوزۇلۇشقا باشلىغاندا ، خارەزم شاھىنىڭ قوشۇنى يەنە ئۇچ قىسىمغا بۆلۈنۈپ ، مۇڭغۇللارغا ھۇجۇم قىلىشنى باشلىدى .

بىراق ، دۇشمەننىڭ قارارگاھىنى ئىس - تۈتەكلەر قاپلىغان گۈلخانلارنىڭ كەينى بوش ، بىرەرمۇ موڭغۇل چېرىكى يوق ئىدى ، پەقەت مەركىتلەرنىڭ يىرتقۇچلارچە پارچىلانغان جەسەتلىرىلا ياتاتتى ۋە بىر نەچچە ئاقساق تۆگىلەر يۈرەتتى .

موڭغۇللارنىڭ كەينىدىن ئەۋەتىلگەن تۈركمەنلەر توپى كەچكە يېقىن قايتىپ كەلدى .

— موڭغۇللار شۇنچىلىك تېزلىك بىلەن كۈنچىقىشقا قاراپ كېتىۋاتىدۇكى ، بىز پەقەت ئۇزاقلىشىۋاتقان چاڭ بۇلۇتلىرىنىلا كۆرەلىدۇق .

— ئۇلار ياخشى ئەسكەرلەر ئىكەن . مەن بۇنداق ئەسكەرلەرنى ئەمدى كۆرۈشۈم ! — دېدى خارەزم شاھ ئۆز قوشۇنىنى كەينىگە قايتىشنى بۇيرۇدى .

— بۇلار ئالدىنقى خەۋەرچىلەر ، — دېدى شاھقا جالالىدىن ، — ئۇلار چوڭ قوشۇن بولۇپ كېلىشىدۇ . ھازىر ئۇلارنىڭ پېيىگە چۈشۈپ ، نېمىلەرنى قىلىۋاتقانلىقلىرىنى ، نېمىگە تەييارلىنىۋاتقانلىقلىرىنى كۆزىتىپ ئېنىقلاپ ، ئۆزىمىزمۇ شۇنىڭغا قاراپ ئۇرۇشقا تەييارلىق كۆرۈشىمىز كېرەك .

— سەن تەجرىبىسىز ئۆسمۈرلەردەك مۇلاھىزە قىلىۋاتىسەن ، — دەپ جاۋاب قايتۇردى شاھ مۇھەممەد ، — موڭغۇللار بۇنىڭدىن كېيىن ھېچقاچان ماڭا ھۇجۇم قىلىشقا جۈرئەت قىلالماس !

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بېكى تورىسى

تۆتىنچى قىسىم

دۈشمەن چېگرىدا

بىرىنچى باب

موڭغۇل قوشۇنى ھۇجۇمغا تەييار

*بۇ پادىشاھ ئارتۇق دەرىجىدە رەھىمسىزكى ، دا-
نالىقى ۋە غەلىبىلىرى بىلەن ئايرىلاتتى .*

(پارس چۆچەكلىرىدىن)

قارا ئەرتىش دەريا سىنىڭ بېشىدا ، كۆپكۆك دەشتتىكى يالغۇز تۆپىلىكنىڭ ئېتىكىدە سېرىق شايى چېدىر تۇراتتى ، بۇ چېدىرنى چىڭگىزخان خىتاي خانىدىن تارتىۋالغانىدى . چېدىرنىڭ كەينىدە ئاق كىگىز بىلەن يېپىلغان ئىككى يوغان موڭغۇل ئۆيى تۇراتتى ، بۇلاردىن بىرىدە چىڭگىزخاننىڭ كېيىنكى خوتۇنى قۇلان (موڭغۇل-لار تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەن مەركىت خانىنىڭ قىزى) ئۆزىنىڭ قۇلقان دېگەن كىچىك ئوغلى بىلەن تۇراتتى ؛ ئىككىنچى ئۆيىدە يەتتە نەپەر خىتاي خىزمەتكارلار ياشايتتى .

چېدىرنىڭ ئالدىدىكى مەيداندا تاشلاردىن ياسالغان بۇتلاردا ئوت يانىتتى ، ئۇلۇغ قاغاننى زىيارەت قىلىش ئۈچۈن كەلگەنلەرنىڭ ھەم-مىسى شۇ ئوتلارنىڭ ئارىسىدىن بىر قېتىم ئايلىنىپ ئۆتۈشلىرى

زۆرۈر ئىدى . چۈنكى ، شامانلارنىڭ ئېيتىشىچە : «ئوت ئادەمنى يامان نىيەتلەردىن تازىلايدىكەن ، ھەمىشە يامان نىيەتلىك كىشىلەر ئەتراپىدا كۆزگە كۆرۈنمەي ، ئايلىنىپ يۈرۈپ بەختسىزلىك ۋە كېسەللىك كەلتۈرىدىغان ياۋۇزلار ‹دۈشمەن› نى ھەيدىكەن» .

باقى ناملىق قېرى كۆك شامان ئۇچلۇق كىگىز قالپاق كىيىگەن ، ئاپئاق تونلارغا ئورالغان تۆت ياش شامان بىلەن بۇتنىڭ ئەتراپىدا داپ چېلىپ ئايلىنىپ يۈرىدۇ . تۆتىلىسى زىكىر ئارىسىدا دۇئا ئوقۇشاتتى . ئوتقا نوملار ۋە قۇرۇتۇلغان خۇش پۇراق گۈللەرنى تاشلىشاتتى .

چېدىرنىڭ بىر تەرىپىدە «سەتتار» دەپ ئاتالغان ئاپئاق ئايغىر ئالتۇن قوزۇقتا باغلىنىپ تۇرىدۇ ، ئۇنىڭ كۆزلىرى ئوتتەك يانىدۇ ، يۈڭى كۈمۈشتەك پارقىرايدۇ . ئۇ شۇ ۋاقىتقىچە ئېگەرلەنمىگەن ، ئۇنى تېخىچە ئادەم بالىسى مىنمىگەن . شامانلارنىڭ سۆزلەپ بېرىشىگە قارىغاندا ، چىڭگىزخاننىڭ يۈرۈشلىرىدە شۇ بوز ئاتنىڭ ئۇستىدە موڭغۇللار قوشۇنىنىڭ ھامىيىسى ، كۆزگە كۆرۈنمەيدىغان ۋە قۇدرەتلىك ئۇرۇش ئىلاھى سۈلدەر يۈرەرمىش ۋە ئۇلارنى بۇيۇك غەلىبىلەرگە ئېرىشتۈرەرمىش .

چېدىرنىڭ نېرىقى تەرىپىدە ھەر دائىم ئېگەرلەنگەن ياۋايى چۆل ئاتلىرى جىنسىدىن بولغان كەڭ تۆشلۈك «نايمان» — چىڭگىزخاننىڭ سۆيۈملۈك ، جەڭگىۋار جەردە ئېتى باغلاقلىق تۇراتتى ، ئۇنىڭ ئاياغلىرى ۋە قۇيرۇقى ، قوشقىنىمۇ قارا ئىدى .

سەتتارنىڭ يېنىدا ئۇزۇن بامبۇك ياغىچىغا ئورنىتىلغان چىڭگىزخاننىڭ ئاق تۇغى تۇراتتى .

دۆڭنىڭ ئەتراپىغا ساۋۇت ۋە تۆمۈر قالپاقلار كىيگەن «تۇرغاۋۇتلار» — قورۇقچىلار جايلاشتۇرۇلغان . ئۇلار بۇيۇك قاغان چېدىرىنىڭ يېنىغا بىرەرمۇ ئادەم يېقىنلاشمىسۇن ، دەپ پايلاپ تۇرۇشاتتى ، پەقەت يولۋاس بېشىنىڭ سۈرىتى سىلىنغان ئالتۇن تەمتەك بولغان كىشىلەرلا تۇرغاۋۇتلارنىڭ يېنىدىن ئۆتۈپ ، شاھنىڭ سېرىق شايى چېدىرى تۇرغان يەرگە يېقىن كېلەلەيتتى .

بىرئاز نېرىدا ، چۆلدە تاتار قارا ئۆيلىرى ۋە سېرىق تاڭغۇت يۇك چېدىرى كەك دائىرە بولۇپ ئورناشقان . بۇ چىڭگىزخاننىڭ خىللانغان شەخسىي كۈرەنى[1] — مىڭلىغان بوز ئاتلىق تۇرغاۋۇتلار- نىڭ تۇراق جايى ئىدى . بۇلار ئاتاقلىق خانلارنىڭ ئوغۇللىرىدىن بولۇپ ، قاغان بۇلاردىن يۇرەكلىك ۋە سادىقلىرىنى ئايرىم قىسىم- لارغا سەركەردە قىلىپ تەينىلەشتى .

بۇنىڭدىن نېرىدا باشقا كۈرېنلار چۆلدىن تارتىپ قويۇق ئور- مانلىق تاغلارغىچە يېيىلىپ كەتكەن . كۈرېنلارنىڭ ئارىسىدا تۆگە- لەر ۋە ھەر خىل رەڭدىكى ئاتلار ئوتلاپ يۈرىدۇ . يىلقىچىلار تۈرلۈك يىلقىلارنىڭ بىر - بىرى بىلەن ئارىلىشىپ كەتمەسۇن ياكى تايلىق بىيىلەرگە يېقىنلاشمىسۇن ، دەپ قولىغا ئارغامچا سېلىپ ئۈياقتىن - بۇياققا چېپىپ يۈرۈشەتتى .

مۇسۇلمانلار تۇپرىقىغا قەدەم قويۇشتىن ئىلگىرى ، موڭغۇل ھۆكۈمرانى بۇخاراغا — خارەزم شاھ مۇھەممەدكە چوك سوۋغىلار بىلەن ئەلچى ئەۋەتتى ، ئەلچىلەرگە باشلىق قىلىپ ئۆزىگە سادىق بولغان ئۈرگەنچلىك مۇسۇلمان ، دۆلەتمەن سودىگەر ، ئىلگىرى ئوتتۇرا ئاسىيادىن خىتايغا كارۋانلارنى ئەۋەتىپ تۇرغان مەھمۇد يالۋاچنى تەينىلىدى ، ئۇنىڭغا كۈنپېتىشتىكى ئەللەردە نېمە ئىشلار قىلىنىۋاتقىنىنى ، قوشۇننىڭ ئەھۋالىنى ۋە خارەزم شاھنىڭ ئۇ- رۇشقا تەييار ياكى تەييار ئەمەسلىكىنى بىلىش ۋەزىپىسى تاپشۇرۇل- غانىدى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، چىڭگىزخان ئۇ يەرگە كۆپلىگەن ئايغاقچىلارنىمۇ ئەۋەتتى .

---

① كۈرەن — موڭغۇللارنىڭ «كۈرىەن» دېگەن سۆزىدىن ئېلىنغان . كۆچمەنلەرنىڭ بىر تۈركۈم ئۆيى (سەركەردىسىنىڭ ئۆيى مەركەزدە) تۇرغان يەر مەنىسىدە .

ئىككىنچى باب

شەرق هۆكۈمرانىنىڭ ئەلچىسى

ئۇلارنىڭ كىيىملىرىدىن هامان يىراق ئۆلكە چې-
چەكلىرىنىڭ خۇش پۇرىقى كېلىپ تۇرىدۇ .

(پارس چۆچىكىدىن)

تارمار قىلىنغان سەمەرقەند خارەزم شاهىنىڭ ۋاقىتلىق پايتەخ-
تى بولۇپ قالدى . ئۆز بېشىمچى سەمەرقەندلىكلەر ئۈستىدىن غا-
لىب كەلگىنى شەرىپىگە شاه مۇهەممەد ئۇ يەردە چوڭ مەسچىت
سالدى ۋە چوڭ ساراي قۇرۇشقا باشلىدى . ئۇ ئۆزىنى ئىككى
مۇڭگۈزلۈك ئىسكەندەرگە ئوخشاش بۇيۇك پاتىھ هېسابلايتتى ، ئۆ-
زىگە سادىق قىپچاقلار قوشۇنى بىلەن ئالەمنىڭ نېرىقى چېتىگىچە
بېرىشنى ، خارەزم شاهلار تۇپرىقىنىڭ چېگرىسىنى نېرىقى يېقى
قاراڭغۇلۇق بولغان ئاخىرقى دېڭىزغىچە[1] كېڭەيتىشنى ئويلايتتى .
ئۇ ئۆزىنىڭ ئەڭ ئەشەددىي ۋە ئەڭ قورقۇنچلۇق دۈشمىنى دەپ
ئەمىرەسلىمىنلىك ئۇنۇۋانىنى بېرىشتىن باش تارتقان باغداد خەلىپە-
سى ناسىرنى تارمار قىلىشنى ۋە نەيزە ئۇچىنى مۇقەددەس باغدادنىڭ
چوڭ مەسچىتى ئالدىدىكى مەيدانغا سانجىپ ، كېيىن ئاتنى بۇراپ
كۇنچىقىشقا قاراپ ، ئۆز بايلىقلىرى بىلەن داڭ چىقارغان يىراق
خىتاينى قولغا ئېلىش ئۈچۈن يۈرۈش قىلىش كېرەك ئىدى .
شاه مۇهەممەد كۆپ قوشۇن يىغدى ، ئۇ كۆك بايرىقىنى

---

① ئۇ ۋاقىتلاردا يەر ئەتراپى چەكسىز دېڭىزلار بىلەن ئورالغان ئاراڭ دەپ هېسابلە-
ناتتى .

كۆتۈرۈپ ، ئىران ئارقىلىق ئەرەب خەلىپىلىرىنىڭ پايتەختى بول-
غان باغدادقا قاراپ يۈردى .

بىراق ئاردىدىن كۆپ ۋاقىت ئۆتمەي ، شاھ قوشۇنىنىڭ ئىس-
سىق كىيىندۈرۈلمىگەن ئالدىنقى قىسىملىرى ئىران تاغلىرىدا قار
بورىنىغا ئۇچراپ ھالاك بولدى . ئۇلار كۈچ - قۇۋۋەتلىرىنى يوقا-
تىپ دەرمانسىزلانغانلىرىدىن كېيىنلا ، كۈردلار تەرىپىدىن قىرىل-
دى . بۇ بەختسىزلىك شاھ مۇھەممەدنى توختاشقا مەجبۇر قىلدى ،
شۇنىڭدىن كېيىن ، ئۇ خەلىپە بىلەن كۆرۈشۈشنىڭ زۆرۈرلۈكىگە
شۇبھىلىنىپ قالدى . «بۇ خۇدانىڭ غەزىپى كەلگىنىنىڭ ئالامىتى
ئەمەسمۇ ؟» دەپ ئويلىدى -دە ، بۇخاراغا قايتىپ «ئۆزىنىڭ سەپەر
جابدۇقى» نى ۋاقتىنچە توختاتتى .

توشقان يىلى (1219 - يىلى) كۈزدە بۇ يەرگە موڭغۇللار ،
تاتارلار ، خىتايلار ، شۇنىڭدەك كۈنچىقىشتا ياشايدىغان باشقا خەلق-
لەرنىڭ ئۇلۇغ قاغانى بولغان چىڭگىزخاندىن كۆپ ئەلچى كەلدى .
خارەزىم شاھىغا يەنە تاتارلار بىلەن مۇناسىۋەت قىلىش زۆرۈر بولۇپ
قالدى ...

شاھ ساريىيىنىڭ ئېگىز دەرۋازىسى ئالدىغا ياخشى چۆل ئاتلە-
رىغا مىنگەن چىڭگىزخانىنىڭ ۋەكىللىرى كەلدى ، بۇلار ھەر يىلى
خارەزمدىن ئاسىيانىڭ ھەممە تەرىپىگە كارۋانلار ئەۋەتىدىغان دۆلەت-
مەن ئۇچ مۇسۇلمان سودىگەر ئىدى . ئۇرگەنچ ، بۇخارا ۋە ئوترار
شەھەرلىك[1] بۇ سودىگەرلەر كۆپتىن بېرى چىڭگىزخانىنىڭ خىزمە-
تىدە ئىدى . بۇنداق دۆلەتمەن سودىگەرلەر ئادەتتە سودا ئورۇنلىرى
تۇزەتتى ۋە سودا ئىشىدا بەختلىرىنى سىنىماقچى بولغان كىشىلەر-
نىڭ پۇلىنى ئىشلىتىشكە ئالاتتى . جىق پۇلغا سېتىۋېلىنغان ماللار

① ئوترار شەھىرى — موڭغۇللارنىڭ ئىستېلاسىدىن بۇرۇن ئوتتۇرا ئاسىيادىكى چوڭ شەھەرلەردىن بىرى بولغانىدى . 1219 - يىلى بۇ شەھەر چىڭگىزخان تەرىپىدىن خانۇەيران قىلىنىپ ، ئۇنىڭ ئاھالىسىنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك قىرىپ تاشلانغان . ئاقىۋەتتە ئۇ قايتىدىن تىكلەنگەن ، ئۇنىڭ نامى ئوتتۇرا ئاسىيا تارىخىدا ئۇچرايدۇ . بىراق ، ئۇ ئۆزىنىڭ ئاۋاتلىقى ۋە بايلىقىغا ئېرىشەلمىدى . ھازىر ئۇنىڭ نۇرغۇنلىغان قورغانلىرى ۋە دۆڭلۈكلىرى ئاستا - ئاستا شەھەر خارابىلىرىنىڭ تېگىدە كۆمۈلۈپ يوقاپ كەتكەن . بۇ خارابىلىك تاشكەند — ئورېنبۇرگ تۆمۈريولىنىڭ تېمۇر ئىستانىسى يېنىدا .

ئۇچۇن پۇل تۆلەش توغرىسىدا بۇلارنىڭ بەرگەن بۇيرۇقلىرى ھەممە يەردە — يىراق كۇنچىقىشتىمۇ ، شۇنىڭدەك كۇنپېتىشتىمۇ توختىدى. ماستىن ئىجرا قىلىناتتى ، پۇلنى ئۇندۇرۇۋېلىش بولسا ھۆكۇمەت خەزىنىسىگە چۇشىدىغان سېلىقتىنمۇ تېز ئورۇنلىناتتى .

خارەزم شاھ مۇھەممەدكە ئاتالغان سوۋغىلار يۇزلىگەن تۆگە ۋە يۇكلۇق قوتاز قوشۇلغان ھارۋىلاردا كەلدى ، كوچىلارغا توپلاڭغان خالايىقنىڭ ھەددى ـ ھېسابى يوق . ئەلچىلەرگە ئاجرىتىلغان شەھەردىن تاشقىرىدىكى سارايدىن تارتىپ ئارکنىڭ دەرۋازىسىغىچە يىگىنە تاشلانسا يەرگە چۇشمەيتتى . بۇ سودىگەرلەرنىڭ خىتاي شايى-سىدىن بىر خىلدا تون كىيىپ ياسانغان خىزمەتكارلىرى تۆگىلەر-دىن يۇكلەرنى چۇشۇرەتتى ۋە يېشەتتى ، ئاجايىپ ۋە ئېسىل سوۋغا-لارنى شاھنىڭ سارىيىغا ئېلىپ كىرىشەتتى .

سوۋغىلارنىڭ ئىچىدە قىممەت باھا ۋە تېپىلمايدىغان مەدەن پارچىلىرى ، كەركىدانىنىڭ مۇڭگۈزى ، ئىپار سېلىنغان خالتىلار ، قىزىل ۋە ھال رەڭ مارجانلار ، چاقماق تېشى ، ئېسىل سەدەپتىن ئىشلەنگەن تۇرلۇك قاچىلار ، پەقەت خانلارغىلا تارتۇق قىلىنىدى-غان ، ئاق تۆگىنىڭ يۇڭىدىن توقۇلىدىغان «تارغۇ» دېگەن گەزمال توپلىرى ، ئالتۇن ئارىلاش توقۇلغان شايى كىمخابلار بار ئىدى . ئاخىرى خىزمەتكارلار يوغانلىقى تۆگىنىڭ بوينىدەك كېلىدىغان ، خىتاي تاغلىرىدا تېپىلغان ئالتۇن پارچىسىنى ئېلىپ كىردى ، بۇ ئالتۇن پارچىسىنى يۇكلۇق قوتازلار قوشۇلغان ھارۋىدا كەلتۇرگە-نىدى .

خارەزم شاھ ئەلچىلەرنى قاراخانىيلار ئەۋلادىنىڭ ئەڭ ئاخىر-قى سۇلتانى ئوسماندىن قالغان كونا ئېگىز تەختىنىڭ ئۇستىدە ئولتۇرۇپ قوبۇل قىلدى ، شاھ ۋە ئۇنىڭ ئەربابلىرى كىمخاب تون كىيىشكەنىدى . شاھ ئويلانغان ۋە پەرۋاسىز قىياپەتتە ئولتۇراتتى ، توپلانغانلارنىڭ ئۇستىدىن يىراقلارغا قارايدۇ . تەختىنىڭ يېنىدا ئۇ-لۇغ ۋەزىر ، شاھنىڭ باشقا ئالىي ئەمەلدارلىرى تۇرۇشاتتى .

ئەلچىلەرنىڭ ئۇچىلىسىلا يەرگىچە تەزىم قىلىپ يەردە ئولتۇ-

رۇپ ، كېلىشلىرىنىڭ سەۋەبلىرىنى سۆزلەشكە باشلىدى . ئېگىز بويلۇق تولۇق كەلگەن كىشى — باش ئەلچى مەھمۇد يالۋاچ سۆز باشلىدى :

— بارلىق موڭغۇللارنىڭ ھۆكۈمرانى ، ئۇلۇغ چىڭگىزخان سىلەر بىلەن دوستلۇق ، تىنچلىق ۋە بۇرادەرلىك ئالاقىسىنى باغلاش ئۈچۈن ، بىزنى پەۋقۇلئاددە ئەلچى قىلىپ ئەۋەتتى . ئۇلۇغ قاغان خارەزم شاھقا ئەۋەتكەن سوۋغا ـ سالاملىرىمىزنى تاپشۇرۇش بىلەن بىللە ، تۆۋەندىكىلەرنى ئېيتىشنى بۇيرۇدى ، — مەھمۇد يالۋاچ ئەلچىلەردىن بىرىگە ئاق يىپ ئۆتكۈزۈپ كۆك موم بىلەن تامغىلانغان قەغەزنى ئۇزاتتى .

ئىككىنچى ئەلچى — ئەلى خوجا بۇخارائى ئوقۇشقا باشلىدى :

«مەن سېنىڭ مەرتىۋەڭ قانچىلىك ئۇلۇغ ئىكەنلىكىدىن ، پادىشاھلىقىڭ قانچىلىك كەڭ ۋە قۇدرەتلىك ئىكەنلىكىدىن خەۋەر-دارمەن ، شۇنىڭدەك سېنىڭ شاھلىق ھۆرمىتىڭنىڭ دۇنيادىكى كۆپ ئەللەر ئالدىدا يۇقىرىلىقىنىمۇ بىلىمەن . شۇنىڭ ئۈچۈن ، خارەزم شاھ ، سەن بىلەن دوستلۇق ئالاقىسىدە بولۇشنى ئۆزۈمنىڭ بۇرچۇم دەپ بىلىمەن . چۈنكى ، سەن ماڭا پەرزەنتلىرىمنىڭ ئىچىدە ئەڭ سۆيۈملۈك پەرزەنتىمدەك قەدىرلىكسەن... »[1]

— پەرزەنتىم ؟ نېمە دېدىڭ ، پەرزەنتىم دېدىڭمۇ ؟ — خۇددى ھازىر ئۇيقۇدىن ئويغانغان كىشىدەك ۋارقىرىدى شاھ ، بېلىگە ئېسىلغان خەنجىرنىڭ سەدەپ دەستىسىنى تۇتتى ـ دە ، بىرئاز ئېڭىشىپراق ئەلچىگە تىكىلدى . ئەلچى ئوقۇشنى داۋاملاشتۇردى :

«... شۇ ئۆزۈڭگە ئايانداركى ، مەن خىتاي پادىشاھلىقىنىڭ شىمالىي پايتەختىنى ئېلىپ ، ئۇنى ئۆزۈمگە ئىتائەت قىلدۇردۇم ، ئۇنىڭدىن تاشقىرى ساڭا قاراشلىق يەرلەرگە قوشنا تۇپراقلارنىمۇ قولغا ئالدىم... »

شاھ باش چايقاپ قويدى ـ دە ، ئالماس كۆزلۈك ئۇزۇك

---

① شۇ زامانلاردا شەرقتە بىر دۆلەت باشلىقى پەقەت ئۆزىگە بويسۇنۇشلۇق بولغان باشقا ھۆكۈمەت باشلىقىنىلا پەرزەنتىم دەپ ئاتايتتى .

سالغان بارمىقىغا قاپقارا ساقىلىنى ئوراشقا باشلىدى .
«... ماڭا قاراشلىق يەرلەر مېنىڭ يېڭىلمەس قوشۇنۇمغا قارارگاھ ئىكەنلىكىنى ۋە بۇ يەرلەردە كۆموش كانلىرىنىڭ كۆپلۈكىنى ھەممىدىنمۇ سەن ياخشىراق بىلىسەن . مېنىڭ ناھايىتى كەڭ يەرلىرىمدە تۆرلۈك ئوزۇق - تۆلۈكلەر يېتىشىدۇ ، شۇنىڭ ئۈچۈن تاشقىرىغا چىقىپ ئۆزۈمگە ئولجا ئىزدەشتە ھېچقانداق ئېھتىياجىم يوق . ئۇلۇغ شاھ ئەگەر سەن بىر - بىرىمىزنىڭ تۈپرىقىمىزغا سودىگەرلىرىمىز ئۈچۈن يول ئېچىشنى پايدىلىق دەپ بىلسەڭ ، ئىككىلىمىزگىمۇ پايدىلىق بولىدۇ ۋە ئىككىلىمىزمۇ بۇنىڭدىن چوڭ قانائەت ھاسىل قىلىمىز .»
ئەلچىلەرنىڭ ئۈچىلىسىلا كۈنىپېتىشتىكى مۇسۇلمان ئۆلكىلەرنىڭ قاغانى كۆچمەن كۈنچىقىشتىكى ئەللەر ھۆكۈمدارىنىڭ مەكتۈپىگە بېرىدىغان جاۋابىنى كۈتەتتى . خارەزم شاھ ئۈنچىقماستىن جىم ئولتۇرىۋەردى . ئۇ باش ۋەزىرگە بىر نەزەر تاشلاپ ، ئالتۇن ئۇزۇك سالغان قولىنى خۇشياقماسلىق بىلەن كۆتۈرۈپ ئىشارەت قىلدى .
باش ۋەزىر چىڭگىزخاننىڭ نامىسىنى تەنتەنە بىلەن قوبۇل قىلىپ ، شاھ مۇھەممەدكە قارىدى . شاھ مۇھەممەد بولسا چۈنىنى قورۇقاندەك يەنە قول سىلكىتىپلا قويدى . شۇنىڭدىن كېيىن ، باش ۋەزىر ئېگىلىپ باش ئەلچى مەھمۇد يالۋاچنىڭ قۇلىقىغا ئاستا-غىنا پىچىرلىدى :
— بۇيۇك قوبۇل مۇراسىمى تۈگىدى . ئەمدى پادىشاھ مەرھەمەت قىلىپ ، ئىشى زۆرۈر كىشىلەرنى قوبۇل قىلىدۇ .
ئەلچىلەرنىڭ ئۈچىلىسى ئورنىدىن تۇرۇشۇپ ، كەينىگە يۈرۈپ ئىشىكتىن چىقتى . ئىككىنچى خانىدا ۋەزىر كەينىدىن پېتىشىپ بېرىپ ، مەھمۇد يالۋاچنىڭ قۇلىقىغا :
— كېچىسى كۆرۈشىمىز ! — دەپ پىچىرلىدى .

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

ئۇچىنچى باب

شاھنىڭ ئەلچى بىلەن كېچىسى قىلغان سۆھبىتى

كۈچلۈكمەن دېمىگىن ، ئۆزۈڭدىن كۈچلۈكرەككە يولۇقمىسەن . مەن ھەييارمۇ دېمىگىن ، ئۆزۈڭدىنمۇ ھەييارغا ئۇچراپ قالمىسەن .

(قىرغىز ماقالى)

كېچىسى خىزمەتكار مەھمۇد يالۋاچنى موڭغۇل ئەلچىلىرى كېلىپ چۈشكەن سارايدىن ئېلىپ كەلدى ، ئېگەرلەنگەن ئاتلار قېرى چىنارنىڭ تېگىدە كۈتۈپ تۇراتتى . مەھمۇد يالۋاچ ئايدىڭدا ، ئاتلىقلار ئارىسىدا باش ۋەزىرمۇ بارلىقىنى بايقىدى .

— سەن مەن بىلەن كېتىسەن ، ئاتقا مىن ! — دېدى ۋەزىر .

ئۇلار ئۇيغۇغا پاتقان بۇخارانىڭ قاراڭغۇ كوچىلىرىدىن ئۆتۈپ ئېگىز تامنىڭ يېنىدا ، تۆمۈر دەرۋازىنىڭ ئالدىدا توختاشتى . مەلۇم يوسۇندا تاقىلدىتىلغاندىن كېيىن ، دەرۋازا ئاستا ئېچىلدى . ئىچكىرىدە ساۋۇت ۋە تۆمۈر قالپاق كىيگەن قاراۋۇل تۇراتتى ، ئايدىڭدا ئۇ خۇددى كۈمۈشتىن قۇيۇلغاندەك كۆرۈنەتتى . مەھمۇد يالۋاچ ۋەزىرنىڭ كەينىدىن يۈرۈپ ، باغدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتاتتى ، باغدىكى كۆلدە ئاق قۇشلار ئۈگدەيتتى ، كۆلنىڭ يېنىدىكى شىپاڭدا خوتۇنلارنىڭ پىچىرلاشقان ئاۋازلىرى ئاڭلىناتتى .

ئۇ مېڭىپ ناھايىتى چىرايلىق شىپاڭغا چىقتى . قېلىن پەردە كەينىدە كىچىككىنە ، پارچە گۈللۈك زەدىۋاللار بىلەن بېزەلگەن بىر ئۆي بار ئىكەن . ئېگىز كۈمۈش شامدانلاردا يوغان موم شامىلار

چارسىلداپ ياناتتى ، كەشمىر رەختىدىن چىپار تون كىيگەن شاھ مۇھەممەد شاھى پەر ياستۇقلارغا يۆلىنىپ ئولتۇراتتى .

مېھمانىنىڭ تەبرىكىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ، شاھ :

— يېقىنراق ئولتۇر ! — دېدى ، — مەن سەن بىلەن ئۆزۈم ئۈچۈن مۇھىم ئىشلار توغرىسىدا خالىي جايدا سۆزلەشمەكچىمەن . سەن مېنىڭ پۇقرايىم بولۇپ ھېسابلىنىسەن ، سېنىڭ ئەسلىڭ خارەزملىك ، ئۇرگەنچلىكتۇ ؟ سەن ئىپلاس مەجۇسىي ئەمەس ، مۆمىن مۇسۇلمانسەن . دېمەك ، سەن ھازىر جېنىڭ ، دىلىڭ ، قىلمىشلىرىڭ بىلەن ئىسلام دۇشمەنلىرىگە ساتقىن ئەمەس ، بەلكى بارلىق مۇسۇلمانلار تەرىپىدىن ئىكەنلىكىڭنى ماڭا ئىسپات قىلىشىڭ كېرەك .

— سۆزىڭىز توغرا ، ئەلۋەتتە پادىشاھ ! مەن ئۇرگەنچتە تۇغۇلغانمەن ، — دەپ مەھمۇد يالۋاچ شاھ مۇھەممەدنىڭ ئايىغىغا تىزلاندى ، — شاھ ئالىيلىرىنىڭ سۆزلىرىگە ھۆرمەت ۋە خۇشاللىق بىلەن قۇلاق سالسەن ، ئىسلام ئېلىنىڭ ھۆكۈمدارىغا جېنىمنىڭ بارچە خىزمەت قىلىمەن ، مانا خىزمەت قىلىشقا تەييارمەن .

— ئەگەر سوئاللىرىمغا توغرا جاۋاب بەرسەڭ ، سەندىن ھىمىمىتىمنى ئايىمايمەن . ۋەدەمدە تۇرۇشۇمغا مانا بۇ گۆرۇ ! — دەپ شاھ ئۇزۇكىدىكى دۇرنى ئېلىپ ئۇنىڭغا ئۇزاتتى ، — لېكىن ئۇنۇتۇمغىن ، ئەگەر يالغانچىلىق ياكى ساتقىنلىق قىلساڭ ، ئەتىنىڭ ئۆزىدىلا قۇياش يۇزىنى كۆرۇشتىن مەھرۇم بولىسەن .

— نېمە قىلاي شاھىم ! خىزمەتلىرىگە تەييارمەن !

— مەن سەندىن تاتارلار قاغانى چىڭگىزخان توغرىسىدا مەلۇمات ئالماقچىمەن . سەن ئۇنىڭ ئالدىدا مېنىڭ كۆزۈم ۋە قۇلىقىم بولۇشۇڭنى خالايمەن . سەن ئۇ يەردە ماڭا ئىشەنچلىك ئادەملەر ئارقىلىق پات - پات خەتلەرنى ئەۋەتىپ ، چىڭگىزخانىنىڭ نېمە قىلمۇاتقىنىنى ، ئۇ قانداق نىيەتتە ئىكەنلىكىنى ۋە قەيەرگە يۇرۇش قىلماقچى بولۇۋاتقانلىقىنى بىلدۇرۇپ تۇرىسەن . شۇلارنى ئورۇنلايمەن ، دەپ قەسەم قىل !

— پادىشاھىم ، خۇدا ھەققى خىزمىتىڭىزگە تەييارمەن ۋە خىزمىتىڭىزنى قىلىمەن ! — دەپ ساقلىنى سىلاپ قويدى مەھمۇد يالۋاچ .

— بۇ يەردە يەنە بىر كىچە - كۈندۈز تۇرۇپ ، مېنىڭ تارىخ يازغۇچۇم مىرزا يۈسۈپكە چىڭگىزخان توغرىسىدا كۆرگەن - بىلگەنلىرىڭنى ، ئۇنىڭ قەيەردىن كېلىپ چىققىنىنى ، قانداق ئۇرۇش-لار قىلغىنىنى ۋە قانداق قىلىپ تاتارلارغا ھۆكۈمران بولغىنىنى سۆزلەپ بېرىسەن ! — دېدى شاھ .

— جېنىم بىلەن سۆزلەپ بېرىمەن ، پادىشاھىم !

— چىڭگىزخانىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا ، ئۇ ھازىر قۇدرەتلىك خىتاي ئۆلكىسىگىمۇ ھۆكۈمران ، ھەتتا خىتاينىڭ پايتەختىنىمۇ قولغا كىرگۈزگەنمىش .

— ھەقىقەتەن شۇنداقمۇ ياكى قۇرۇق ماختانچاقلىقمۇ ؟

— ئەزبىرايى خۇدا ، راست ! بۇنداق ئۇلۇغ ۋەقەنى يوشۇرۇپ بولمايدۇ . بۇنىڭ راست ئىكەنلىكىگە يېقىندا ئۆزىڭىزمۇ قانائەت ھاسىل قىلىسىز شاھىم ، — دەپ جاۋاب بەردى مەھمۇد يالۋاچ .

— پەرەز قىلايلى ، شۇنداق بولسۇن ، — دېدى شاھ ، — لېكىن ماڭا قاراشلىق يەرلەر چەكسىز ، قوشۇنۇم ھېسابسىز ئىكەن-لىكىنى بىلسەڭ كېرەك ، ئەلۋەتتە ؟ شۇنداق بولغاندىن كېيىن ، ئۇ مەجۇسىي ، پادىچى مېنى بارلىق مۇسۇلمانلارنىڭ قۇدرەتلىك ھۆكۈمدارىنى «ئوغلۇم» دەپ ئېيتىشقا قانداق جۈرئەت قىلىدى ؟ — شاھ كۈچلۈك قوللىرى بىلەن ئەلچىنىڭ مۈرىسىدىن تۇتۇپ ئالدىغا تارتتى - دە ، كۆزلىرىگە قاتتىق تىكىلدى ، — ئېيت ھازىر ، ئۇنىڭ قوشۇنى قانداق كۈچكە ئىگە ؟

مەھمۇد يالۋاچ خارەزم شاھىنىڭ سۆزلىرى تېگىدە قانداقتۇر غەزەپ يوشۇرۇنغىنىنى سەزدى - دە ، ئۇنىڭ غەزىپى ۋە ئۆلۈم جازاسىدىن قورقۇپ قول قوشتۇرۇپ ، ھۆرمەت بىلەن جاۋاب بەر-دى :

— سىزنىڭ سان - ساناقسىز ۋە يېڭىلمەس قوشۇنۇڭىزغا

قارىغاندا ، چىڭگىزخاننىڭ قوشۇنى دەريادىكى سامان پارچىسى !
— توغرا ! — دېدى شاھ ۋە ئەلچىنى ئىتتىرىۋەتتى ، —
مېنىڭ قوشۇنۇم كۆپ ۋە يېڭىلمەستۇر ، بۇنى پۈتۈن دۇنيا بىلىدۇ ،
سەنمۇ ماڭا ھەممىسىنى توغرا ئېيتتىڭ . بىر كۈندىن كېيىن ، سەن
مېنىڭ تاتار پادىشاھى مەكتۇپىمگە بېرىدىغان جاۋابىمنى ئالىسەن .
مەن ساڭا ۋە موڭغۇل سودىگەر ھەمراھلىرىڭغا مۇسۇلمانلار ئېيلە-
نىڭ ھەممە يېرىدە ئەركىن سودا - سېتىق قىلىش ۋە ئەركىن
يۈرۈش ئۈچۈن قەغەز يازدۇرۇپ بېرىمەن . سەن ھازىر ۋەكىلىم
بىلەن بىللە بارغىن ، ئۇ سېنى دۇگلەك ھۇجرىغا ئېلىپ بارىدۇ .
ئۇ يەردە سېنى مېنىڭ تارىخ يازغۇچۇم قېرى مىرزا يۈسۈپ كۈتۈپ
تۇرۇپتۇ .

خارەزم شاھ بېشىنى ئاستا لىڭشىتىپ سۆھبەتنىڭ تامام بول-
غانلىقىنى بىلدۈردى - دە ، چاۋاك چېلىپ خىزمەتچىنى چاقىردى .

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

تۆتىنچى باب

چىڭگىزخان توغرىسىدا ئەلچى نېمىلەرنى دېدى

ھېچكىمنىڭ كەينىدىن يامانلىمىغىن ، تاماق ئۈ-
ستىگە يەتكۈزىدۇ .

(شەرق ماقالى)

ۋەكىل ئەلچىنى ئەگەشتۈرۈپ سارايغا ئەگرى - توقاي ۋە ئايلانما تارچۇقلىرىدىن ئېگىز گۈمبەزلىك دۇگلەك بىر ھۇجرىغا ئېلىپ كىردى . تامنىڭ تۆۋىدە تۇنۇكە قاپلانغان قارا ساندۇقلار تۇراتتى ، تار جاۋىنلەرنىڭ تەكچىلىرىدە توپا باسقان قەغەز باغلاملىرى ياتاتتى .

مەھمۇد يالۋاچ «شاھنىڭ كىتابخانىسى بولسا كېرەك !» دەپ ئويلاپ ، بىرئاز كۆڭلى ئارام تاپتى . ئۇ زەي زىندانغا ئېلىپ چۈشۈپ ، سوراق قىلىپ قىينار ، دەپ ئويلىغانىدى .

گىلەمنىڭ ئۈستىدە ئورۇق قىپقىزىل كۆزلىرى ياشاڭغىراپ تۇرغان بىر بوۋاي مۇكچىيىپ ئولتۇرۇپتۇ ، ئۇنىڭ يېنىدا مۇلايىم ۋە بالىدەك بىر ياش مىرزا خەت يېزىپ ئولتۇراتتى .

ۋەكىل زۆرۈر ئىشى بارلىقىنى ئېيتىپ چىقىپ كەتتى .

ئېگىز بويلۇق ، قامىتى كېلىشكەن ، قىزىل شايى تون ، ئۇزۇن ، ئۇچى ئېگىلىپ چۈشكەن قالپاق كىيگەن ئەلچى كۆك كەشنى يېشىپ بوۋاينىڭ يېنىغا باردى ۋە كۆرىستىلگەن يەرگە يۈكۈنۈپ ئولتۇردى . ئىككىلىسى پاتمە ئوقۇپ بولغاندىن ، كېيىن ،

بىر - بىرىدىن ھال - ئەھۋال سوراشتى .
ئەلچى سۆزلەشكە باشلىدى :
— ئۇلۇغ شاھ ساڭا تاتارلارنىڭ قاغانى توغرىسىدا كۆر-
گەن - بىلگەنلىرىمنى سۆزلەپ بېرىشنى بۇيرۇدى . مەن ئادەتتە
قاغاننىڭ تىلماچى بولمەن ، ھازىر بۇ يەرگە بولسا ئەلچى بولۇپ
كەلدىم ...
— قۇلىقىم سەندە ، ئېيتقانلىرىڭنى دىققەت بىلەن ئاڭلايمەن ،
ئەزىز مېھمان . ئۇلۇغ شاھ ماڭىمۇ شۇنى بۇيرۇغان ، سەندىن
ۋەتىنىمىز ئۈچۈن كېرەكلىك مەلۇماتلارنى سورىۋېلىپ ، ھەممە
ئاڭلىغانلىرىمنى ساراينىڭ مەخپىي تارىخ كىتابىغا يېزىۋېلىشىم
كېرەك .
مەھمۇد يالۋاچ يەرگە قاراپ بىرئاز جىم بولۇپ قالدى . ئۇ :
«بۇ يەردە ئېيتقانلىرىمنىڭ ھەممىسى بىر نەچچە كۈندىن كېيىن
ساراينىڭ ھەممە غەيۋەتچىلىرىگە مەلۇم بولىدۇ . ئەگەر بىرەر ئەھ-
مىيەتلىك مەلۇمات بەرمىسەم ، غەزەپلەنگەن شاھتىن بالاغا قالى-
مەن . ئەگەر ئېيتىپ بەرسەم بۇ كېچىدىكى سۆھبەتتىن ئۇلۇغ تاتار
قاغانى خەۋەردار بولۇشى تۇرغانلا گەپ . قانداق قىلسام بولىدىكىن ؟
چىڭگىزخانىڭ ئايغاقچىلىرى بۇ يەردىمۇ بار ، ئەلۋەتتە... » دەپ
ئويلايتتى .
ئەلچى ئۆزىدىن تەشۋىش ۋە غەمگە چۆكۈپ ، سەدەپ تەسۋىسە-
نى تارتىشقا باشلىدى .
— مەن كۆپ نەرسىلەرنى ئېيتىپ بېرىمەن ، ئاڭلىغان كىشە-
نىڭ ئەقلى ھەيران قالىدۇ ، — دېدى ئۇ ، — بۇلار ئادەتتىكى
ئىشلاردىن شۇنچىلىك يىراق ، بۇ سۆزلەرگە تۇرۇپ - تۇرۇپ
ئۆزۈمۇ ئىشەنمەي قويىمەن . مۇبادا مەن بۇلارنىڭ ھەممىسى يالغان
دېسەم ، بەربىر سەن نېمىشقا يالغان ئىكەنلىكىنى بىلىشكە قىزى-
قىپ قالىسەن . شۇنىڭ ئۈچۈن ، مەن ئاڭلىغانلىرىمنى سۆزلەپ
بېرىمەن ، ھەر كىممۇ يېڭىلىشىدۇ . ئەگەر بىرەر كىشى : «مەن
كامالەتكە يەتتىم ، ئەمدى يېڭىلىشمايمەن » دەيدىغان بولسا ، ئۇنداق

كىشى بىلەن سۆزلىشىپ ئولتۇرۇشنىڭ ھاجىتى يوق !
مەھمۇد يالۋاچ سۆزدىن توختىدى ۋە قېشىنى كۆتۈرۈپ ياش مىرزىنىڭ ئۆزىنىڭ سۆزلىرىنى بۇنچىلىك تېزلىك بىلەن يېزىۋاتقىنىنى كۆرۈپ ئەجەبلەندى . قومۇش قەلەم قەغەزنىڭ ئۈستىدە يېنىك يۈرەتتى ، چىرايلىق ئەرەب ھەرپلىرىدىن تۈزۈلگەن سۆزلەر كەينى - كەينىدىن تەكشى قۇر بولۇپ تىزىلاتتى .
بۇ يىگىت نېمىشقا ھەممىسىنى يېزىۋاتىدۇ ؟ تاتارلار توغرىسىدا تېخى مەن سۆز باشلىغىنىم يوققۇ !
— ئۇ يىگىت ئەمەس ، بەنت زەنكىجە . مەن كۆزدىن قالدىم ، قوللىرىمۇ تىترەيدىغان بولۇپ قالدى ، ماڭا نەۋرەم يارەمدە بېرىدۇ . غان بولدى . ئۇ چاپسان ۋە چىرايلىق يازىدۇ ، ئۆزى ئەرەب خەتتات . لىرىدەك خۇش خەتچى . لېكىن ، بۇ قىز ماڭا ئۇزاق ۋاقىت يارەمچى بولالمىسا كېرەك . ئۇ ھېلىتىنلا «قارا كۆزلەر» ، «لېۋىدىكى خاللار» توغرىسىدا بېيىت ئېيتىدىغان بولۇپ قالدى . شۇنىڭ ئۈچۈن ، يېقىن ئارىدا مېنى تاشلاپ كەتسە كېرەك ، دەپ قورقمەن... شۇنداق بولىدىغان بولسا ، قوللىرىمنى قوشتۇرۇپ «مۇقەددەس تاشقا»[1] يۇزۇمنى سۇرتۇپ يېتىشتىن باشقا ئىلاجىم قالمايدۇ .
قىز خەتتىن بېشىنى كۆتۈرمەي ، يېزىشنى داۋام قىلدۇرۇپ :
— مەن سېنى ھېچقاچان تاشلاپ كەتمەيمەن بوۋا ! — دېدى .
بوۋاي يەنە ئەلچىگە مۇراجىئەت قىلدى :
— پادىشاھ بىزگە بېرىدىغان مۇھىم ، كېرەكلىك مەلۇماتلىرىڭ ئۈچۈن ، سېنى كاتتا تارتۇقلاشقا ۋەدە قىلدى . پەرۋاسىزلىقىمىز نەتىجىسىدە ، ئىسلام ئېلىگە كۈچلۈك دۈشمەن تۇيۇقسىزدىن ھۇجۇم قىلىپ قالسا ياخشى بولمايتتى ، ئەلۋەتتە ! سەنمۇ خۇددى بىزگە ئوخشاش مۇسۇلمانغۇ ؟ ئۆز ۋاقتىدا بىزنى ئاگاھلاندۇرۇش قولۇڭدىن كېلەمدۇ ؟ چوڭ مۇكاپاتقا ئىگە بولىسەن .

---

① «مۇقەددەس تاش» — مۇسۇلمانلارنىڭ دىنىي مەركىزى بولغان مەككىدە ھاجىلار تاۋاپ قىلىدىغان ئاسماندىن چۈشكەن يوغان قارا تاش (مىتېئورىت) .

— ماڭا ھېچ نەرسە كېرەك ئەمەس ! — دېدى ئەلچى خۇرسەنلىك ، — جاھانكەچتىلىكتە تارتقان ئازابلىرىم بەدىلىگە ۋەكىللەر ماڭا دۇئا قىلىشسۇن ، مەھشەر كۈنى يۈزۈم يورۇق بولسا بولدى !

قىزنىڭ لەۋلىرىدە ئاجايىپ كۈلۈمسىرەش پەيدا بولدى . ئۇ ئەلچىگە ، ئۇنىڭ غوللۇق گەۋدىسىگە ، ئالتۇن ئۈزۈكلەر سالغان بارماقلىرىغا ئىشەنچسىز قاراپ قويدى ، ئەلچى دېمەكچى بولغان ھەر بىر سۆزنىنى ئويلاپ جىم بولۇپ قالدى .

— نىيىتىڭگە يېتىسەن ! — دېدى بوۋاي خەيرخاھلىق بىلدۈرۈپ .

ئورۇق ، چاچلىرى ئاپئاق ۋە ئېگىز بوي بىر خىزمەتكار تۇرلۇك مېۋىلەر سېلىنغان كۈمۈش پەتنۇسنى كەلتۈرۈپ مېھمانىنىڭ ئالدىغا قويدى ـ دە ، كوزىدىن كۈمۈش قەدەھلەرگە قىپقىزىل مەينى قۇيدى .

— سارايىنىڭ كونا مېيىنى تېتىپ كۆرگىن ، — دېدى تارىخچى ، — ئاۋۋال بىزگە موڭغۇللار ۋە تاتارلار قانداق خەلق ئىكەنلىكىنى ، ئۇلارنىڭ قەيەردە ياشاشلىرىنى ، سانى قانچە ۋە قانداق ئۇرۇش قىلىشلىرىنى ئېيتىشىڭ كېرەك . ئۇلار چېگرىمىزدا تۇيۇقسىزدىن پەيدا بولۇشىدۇ ، خۇددى قورقۇنچلۇق يەجۇج ـ مەجۇجلەرگە ئوخشايدۇ .

ئەلچى چۈشەندۈرۈشكە باشلىدى :

— موڭغۇللارمۇ ، تاتارلارمۇ سەھرا ئادەملىرى ، ئۇلار يىراق شەھەر — ئەللەردە بىر ـ بىرلىرىگە قوشنا بولۇپ ياشايدىغان كۆچمەن خەلقلەردۇر . ئۇلارنىڭ چەكسىز يەرلىرى ئوتلۇق ، سۇيى كەم چۆللەردىن ئىبارەت . بۇ يەرلەر يىلقا ، قوي ۋە تۆگىلەرنى بېقىشقا ياخشى ، چۈنكى بۇ ھايۋانلار كۆپ ئوت يېيىشىدۇ ، بىراق كەم سۇ ئىچىدۇ ...

مىرزا يۈسۈپ ئەلچىنىڭ سۆزىنى بۆلدى :

— ئۇلار قوشۇن سۈپتىدە بىز ئۈچۈن خەۋپلىكمۇ ياكى خەۋپسىزمۇ ؟

— ئەگەر مەن موڭغۇل ۋە تاتارلار ئۆز قوشنىلىرى ئۈچۈن مۇدھىش يەجۇج ـ مەجۇجلەردەك خەۋپلىك ئەمەس دېسەم ، ئىسلامـ غا خيانەت قىلغۇچى ، ساتقىن ئالدامچى بولاتتىم ...

— خۇدا ئۆز پاناھىدا ساقلىسۇن ! — دېدى قېرى مىرزا يۈسۈپ .

— ئۇلار ئۆز تەبىئىتى يېقىدىن ئۇرۇشقاق خەلق . يـۇز يىلـدىن بـېرى بىر قـەبىلە ئىككىنچىسىگە دۇشمەن بولۇپ ئۇرۇشۇپ كەلگەن... بۈگۈن شۇنداقلا بىر تاتار خانى مىڭلاپ ئات ، ھېسابسىز قوي ۋە يۈزلىگەن پادىچىلارغا ئىگە . بۇ قويچىلار ئاچ ـ يالىڭاچ ۋە دائىم نارازى ، چۈنكى ھەر بىر قويچىنىڭ قارىمىقىدا ئاچ ئولـتۇرغان خوتۇنى ۋە بالىلىرى بار... خان قويچىنىڭ سەۋر ـ تاقىتى قالمىغىنىنى ، يىرتقۇچتەك ھۇۋلىغىنىنى كۆرسە ، دەررۇ : «قوشنا قەبىلىگە بېسىپ بارىمىز ! ئۇ يەردىن قورسىقىمىزنى توياغۇزۇپ ، باي بولۇپ قايتىمىز !» دەپ بۇيرۇيدۇ . شۇنداق قىلىپ ، خان ئۆزىنىڭ قويچىلىرى بىلەن يۈرۈشكە چىقىدۇ... بەزىدە ئۇرۇش شۇنداق تۈگەيدۇكى ، بۇ خاننى كىشەنلەپ مال ـ مۈلكى ۋە قويچىـلىرى بىلەن ھەر قايسىسىنى تۆت دەرخەمدىن سېتىۋېتىدۇ ، ئۇلارـنى بولسا ئۈچىنچى بىر قوشنا قەبىلە ياكى قۇل سودىگەرلىرى سېتىۋالىدۇ...

— بۇلارنى ئېيتىشتىن مەقسەت نېمە ؟ — دېدى تەنە قىلىپ تارىخچى ، — بىزگە تاتار خانىنىڭ قۇللىرى ۋە باشقا ئۇششاق سۆزلەر توغرىسىدا ئەمەس ، ئۇلارنىڭ قوشۇنى ، قورالى ، چېرىكـىنىڭ سانى ۋە جەڭگىۋار سۈپەتلىرى توغرىسىدا سۆزلىگىن !

ئەلچى مەينى ئالدىرىماستىن ئىچتى .

— تاغقا يېقىنلىشىش ئۈچۈن ، — دېدى ئۇ ، — بەزىدە ئاۋۋال دەريالاردىن ، كۆللەردىن ۋە شورلۇق يەرلەردىن ئۆتۈش كېرەك بولىدۇ...

— مۆھتەرەم مېھمان ، شورلۇق يەرلەر توغرىسىدا ئەمەس ، ئاۋۋال تاتار پادىشاھى توغرىسىدا سۆزلىگىن .

— خارەزم شاھنىڭ مېيى ناھايىتى خۇش پۇراق ئىكەن ! — دېدى مەھمۇد يالۋاچ پەرۋاسىزلىق بىلەن ، — ئىلاھىم شاھنىڭ دۆلىتى ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە كەم بولمىسۇن ! ئۇرۇشقاق تاتار خانلىرى ئىچىدە تېمۇچىن دېگىنى ئۆزىنىڭ ئۇرۇشلاردا قولى ئۇزۇنلۇقى ، دۇشمەنگە شەپقەتسىزلىكى ، دوستلارغا مۇرۇۋىتى ، ھۇجۇمدا چاققانلىقى بىلەن باشقا خانلاردىن ئايرىلىدۇ . بۇ تېمۇچىن خان ئىلگىرى كۆپ جەبر - جاپالارنى كۆرگەن . ئېيتىشلىرىغا قارىغاندا ، تېمۇچىن ياشلىقىدا ھەتتا خىزمەتكارمۇ بولغانىكەن . ئۇ بوينىغا تاقاق سالغان ھالدا دۇشمەن قەبىلىلىرىنىڭ[1] تۆمۇرچىلىك دۇكانلىرىدا ئەڭ ئېغىر ئىشلارنى ئورۇنلاپ كەلگەنىكەن . بىراق ، ئۇ ئۆزىنىڭ زەنجىرى بىلەن قاراۋۇلنى ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈپ ، ئۇ يەردىن قاچقانىكەن . شۇنىڭدىن كېيىن بىر نەچچە يىل ئۇرۇشلار-دا بولۇپ ، باشقا خانلارنىڭ ئۇستىدە ھۆكۈمران بولۇشقا تىرىش-قانىكەن ... خانلار داڭلىق خانلارنىڭ خاھىشىغا قاراپ ئىش قىلار ، دېگەن ئۇمىدتە ئاق كىگىزدە قاغان قىلىپ كۆتۈرۈشكەنلىرىدە ، تېمۇچىن ئەللىك ياشتا ئىدى . بىراق ، تېمۇچىن ھەممىنى ئۆزىگە بويسۇندۇردى ، ئۆزىگە يېڭى «چىڭگىزخان» («خۇدا تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەن») دېگەن نامنى قويدى . ئىتتائەتسىز قەبىلىلەرنى تارمار قىلىپ قۇل قىلدى ۋە سەركەردىلىرىنى بولسا تىرىكلىگىچە قازان-لارغا تاشلىدى...

— بۇ قانداق دەھشەت ! — دەپ ئاھ ئۇردى تارىخچى ، — بىراق ، سەن ئۇلۇغ تاتار قاغانىنىڭ قوشۇنى توغرىسىدا سۆزلىمەس-تىن ، دەھشەتلىك ھېكايىلەر سۆزلەش بىلەن ئاۋارە بولۇۋاتىسەن ! ئەلچى يەنە بىر پىيالە مەي ئىچىۋالدى . تارىخچى «سارايىنىڭ مېيى ئۆتكۈر ، ئەلچى خارەزم شاھقا كېرەكلىك سۆزلەرنى ئېيتىپ ئۆلگۈرەمدىكىن ياكى مەست بولۇپ قالارمىكىن ؟» دەپ خەۋپسى-رەپ قالدى . قېرى ئورۇق خىزمەتكار كۈموش قەدەھكە يەنە مەي

---

① چىڭگىزخان ياش ۋاقتىدا نامرات ۋە موھتاجلىقتا ياشىغان ، قوشنا قەبىلىگە ئەسىر ئېلىنىپ ، قېچىپ قۇتۇلغىنىچە ئۇچ يىل ئېغىر قۇللۇق ھاياتىنى بېشىدىن كەچۈرگەن .

قۇيدى .

— مەن قوشۇن توغرىسىدا سۆزلەۋاتىمەن ـ دە ، — دېدى خاتىرجەملىك بىلەن ئەلچى ، — چىڭگىزخان ئۇلۇغ قاغان ئاتالغان كۈندىن باشلاپ ، ئىلگىرى بىر ـ بىرىگە دۈشمەن بولغان تاتار قەبىلىلىرى بىرلەشتى ۋە كۈچلۈك قوشۇنغا ئايلاندى . ئۇنىڭ ئۆزى تاتارلارنى بۆلۈپ ، ئۇلارغا مىڭبېشى ، يۈزبېشى ۋە ئونبېشىلار تەيىنلىدى . كونا سەركەردە بولۇپ كەلگەن خانلاردىن قايسىسىغا ئىشەنمىسە بوشاتتى ، شۇنىڭدەك ئۇ جاكارچى ئارقىلىق ئۆزىنىڭ يېڭى ياسىنى ئېلان قىلدى . بۇ ياساقتا بىنائەن ھېچبىر كۆچمەن قەبىلە باشقا بىر قەبىلىگە دۈشمەن بولۇشقا ، ئۇنى بېسىشقا ، تالاشقا ياكى ئالداشقا ھەققى يوق . شۇنداق جىنايەت قىلغان كىشى ئۇچۇن پەقەت بىرلا جازا — ئۆلۈم !

— چىڭگىزخاننىڭ ياسىقى تاتارلاردىن باشقا قەبىلە كىشىلىرى-نى تالاش ۋە ئالداشقا يول قويامدۇ ؟

— ئەلۋەتتە ! — دېدى ئەلچى ، — تاتار بولمىغان قەبىلىدىكى-لەرنى تالاش ۋە ئۆلتۈرۈش ئۇلاردا ھەتتا شەرەپلىك ئىش بولۇپ ھېسابلىنىدۇ .

— چۈشىنىشلىك ، — دەپ پىچىرلىدى تارىخچى ، — ئاددىي چارۋىچىلار بۇنىڭغا نېمە دېيىشتى ؟ ئۇلاردا شۇنىڭ بىلەن ئاچارچى-لىق ئازايدىمۇ ؟

— چىڭگىزخان ئۆزىگە بويسۇنغان قەبىلىلەرنى يەر يۈزىگە خۇدا تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەن بىردىنبىر دانا خەلق ، بۇ خەلق بۇنىڭ-دىن كېيىن «موڭغۇللار» ، يەنى «غالىبلار» دېگەن نامغا ئىگە بولىدۇ ، دەپ ئېلان قىلدى . يەر يۈزىدىكى باشقا خەلقلەر بولسا موڭغۇللارنىڭ قۇللىرى بولۇپ قېلىشلىرى كېرەك دەيدۇ . چىڭ-گىزخان ئۆزىگە بويسۇنمىغان قەبىلىلەرنى يەر يۈزىدىن زىيانلىق قۇرتلاردەك يوق قىلىپ ، پەقەت موڭغۇللارنىلا قالدۇرىدۇ .

— دېمەك ، تاتارلار قاغانىنىڭ بىزنىڭ چېگرىغا كېلىشتىن مەقسىتىمۇ مۇسۇلمانلارنى ئۆزىگە بويسۇندۇرۇش ئىكەن ـ دە ؟

لېكىن ، بىزنىڭ پادىشاھ قوشۇنى سان ـ ساناقسىز قەھرىمان ئەسكەرلەردىن تەركىب تاپقان ، ئۇلار ئىسلامنىڭ مۇقەددەس كۆك تۇغى ئاستىدا شىرەڭ ئۇرۇشىدۇ ، شۇنداق شەۋكەتلىك مۇسۇلمان قوشۇنى خارەزم شاھ ئەلائىددىن مۇھەممەدتەك شانلىق سەركەردە چارۋىچىلارنىڭ ئەخمەق قاغانىغا تەسلىم بولىدۇ ، دەپ ئويلاش ئەقىلسىزلىق ، ئەپسانە ! قوشۇنىمىزنى پەيغەمبىرىمىزنىڭ ئەرۋاھلىرى قوللايدۇ ، ئۇنىڭغا غەلىبىلەر بېغىشلايدۇ !

ئەلچى سېمىز قوللىرىنى قوشتۇرۇپ قورسىقىغا قويدى ۋە خۇرسىنىپ كۆزلىرىنى يۇمدى .

— سۆزلىگەنلىرىمنى ئەپسانە ، چۆچەك ، دەپ ئېيتمىسەن دېگە- نىدىمغۇ !

— ياق ، ياق ، ئەزىز مېھمان ! سۆزۈڭنى داۋام قىل ! سۆزلە- ۋاتقانلىرىڭ پەۋقۇلئاددە ۋە غەيرىي تەبىئىي نەرسىلەر بولسىمۇ ئاڭ- لاۋاتىمەن .

ئەلچى قەددىنى رۇسلىدى . قىز مېھمانىنىڭ كۆزلىرىدىن ھوشيارلىق ۋە دانالىق ئەكس ئېتىۋاتقىنىنى سەزدى ، بىراق مېھ- مان ھارغاندەك يەنە كۆزلىرىنى يۇمدى ـ دە ، ئېرىنچەكلىك بىلەن سۆزىنى داۋام قىلدى :

— تاتار قاغانى قارىسا ، خانلار ھامان بۇرۇنقىدەكلا ئاچ كۆز ، ئاددىي قويچىلارنىڭ ئاچ ـ يالىڭاچلىقى كۆچەيدى ، تاتار خەلقى ئىلگىرى ئۆزئارا ئۇرۇشۇشقا ئورۇنسىز سەرپ قىلغان كۈچىنى ئەمدى يىغىۋالدى . شۇنىڭ ئۈچۈن ، ئاددىي چارۋىچىلار ئۆز خانلە- رىغا قارشى چىقمىسۇن ، دەپ چىڭگىزخان بۇ توپلانغان كۈچنى باشقا تەرەپكە بۇراشقا قارار قىلدى . ئۇ قۇرۇلتاي چاقىردى ، ئەڭ مەشھۇر خانلارنى يىغىپ شۇنداق دېدى : «سىلەر يېقىندا بۇيۇك يۇرۇشكە چىقىسىلەر ، ئۇرۇشتىن نۇرغۇن ئالتۇن ، يىلقىلار ، مىڭ- لىغان مال ۋە ھۇنەرۋەن خىزمەتكارلارغا ئىگە بولۇپ قايتىسىلەر ، نامرات قويچىلارنىڭ قورسىقىنى تويغۇزىمەن ، ئۇلارغا شايىدىن كىيىملەر كىيگۈزىمەن ، ھەر بىرىگە بىر نەچچىدىن ئەسىر قىز

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

بېرىمەن . بىز ئەڭ باي ئەلنى قولغا ئالىمىز ، سىلەر شۇنچىلىك بېيىپ قايتىسىلەركى ، ئالغان ئولجىلىرىڭلارنى يۈكلەپ ئېلىپ كەلگىلى ئات ـ ئۇلاغلار يەتكۈزەلمەي قالىسىلەر... » كۆكلەمدە ، چۆل مايسا ئوت بىلەن قاپلانغاندا چىڭگىزخان ئاتلىق ئاچ قوشۇنىنى باي قەدىمكى خىتايغا ئېلىپ باردى . ئۇ ئالدىغا چىققان خىتاي قوشۇنىنى يەر بىلەن يەكسان قىلدى ، مىڭلىغان خىتاي شەھەرلىرىنى كۈلىنى كۆككە سورىدى ۋە ئاخىرى ئۇچ يىل دېگەندە خىتاي ئېلىنىڭ يېرىمىنى بويسۇندۇرۇپ ، ناھايىتى نۇرغۇن ئولجىلار بىلەن چۆلدىكى يايلاقلىرىغا قايتتى .

— ئىلاھىم بۇنىڭدىن ئۆزى ساقلىسۇن ، — دەپ پىچىرلىدى تارىخچى .

— بۇ سۆزلىرىمۇ ساڭا چۆچەكتەك تۇيۇلغاندۇر ؟ ۋەھالەنكى ، بۇنىڭ ھەممىسى بولغان ئىش !

— ماڭا ئېيتقىنا ، مۆھتەرەم مەھمۇد يالۋاچ ، بۇ ئادەتتىن تاشقىرى سەركەردە چىڭگىزخان قانداق ئادەم ئۆزى ؟

— ئېگىز بويلۇق كىشى ، ھازىر ئاتمىش ياشتىن ئاشقان بولسىمۇ ، ئۇ تېخى ناھايىتى كۈچلۈك . سالماقلاپ قەدەم تاشلىشى ۋە قوپال ھەركەتلىرىدىن ئېيىققا ئوخشايدۇ ، ھەيىارلىقتا تۈلكە ، ئاچچىقى يامانلىقتا يىلان ، ئەپچىللىكتە قاپلان ، ھارماسلىقتا تۆگە ، ئۆزىگە ياققان كىشىگە مېھرىبانلىقتا ئۆز بالىلىرىنى ئەركىلەتكۈچى چىشى شىر . پىشانىسى كەڭ ، ئۆچكە ساقال ، كۆزلىرى سېرىق ۋە مۇشۇككە ئوخشاش ، كىرپىك يۇمايدۇ ، ھەممە خانلار ۋە ئاددىي چېرىكلەر ئۇنىڭدىن خۇددى يانغىن ياكى چاقماقتىن قورققاندەك قورقىدۇ . ئەگەر ئۇ ئون چېرىكلىرىگە دۇشمەننىڭ مىڭ چېرىكىگە ھۇجۇم قىل دەپ بۇيرۇسا ، چېرىكلەر ئويلاپ ئولتۇرماستىن كېتىدۇ . چۈنكى ، ئۇلار غەلىبە قىلىشقا ئىشىنىدۇ ، چىڭگىزخانمۇ ھەرقاچان غەلىبە قىلىدۇ...

— مەن خېلى ياشقا باردىم ، — دېدى تارىخچى ، — قەھرىمان ، باتۇر سەركەردىلەرنى كۆپ كۆردۈم . ئەمما ، سەن ئېيە-

تىۋاتقاندەك كىشىنى تېخى ئۇچرانقىنسم يوق... سېنىڭ ئېيتقانلىرىڭ چۆچەككە ناھايىتى ئوخشايدۇ... سەن ماڭا شۇنى چۈشەندۈرۈپ بەرگىن : ھەر بىر قويچىسىنى باي ۋە دۆلەتلىك قىلغان تاتار قاغانى ئەمدى ئۆزى ۋەتىنىدىن ئۇزاق بولغان بىزنىڭ چېگرىدا نېمە قىلىپ يۈرىدۇ ؟

ئەلچى قەدەھتىكى مەينى ئىچىپ تاماملىدى ـ دە ، يەنە كۆزلىرىنى يۇمۇپ تەۋرىنىپ كەتتى . تارىخچى يەنە مەي قۇيماقچى بولۇپ تۇرغان خىزمەتكارغا قاراپ ھومىيىپ قويدى . بىراق ، ئەلچى كۆزلىرىنى ئېچىپ بوش تۇرغان كۇمۇش قەدەھنى كۆردى ـ دە ، خىزمەتكارغا ئىشارەت قىلدى ، خىزمەتكار بولسا قەدەھكە تولدۇرۇپ يەنە قىپقىزىل مەي قۇيدى .

— بۇ قەدەر كۆپ ئىچىۋاتقىنىڭغا ئەجەبلەنمە ! سەن ئۆزۈڭمۇ ، مۆھتەرەم مىرزا يۈسۈپ ، يارەمچىڭمۇ بىر يۈتۇم ئىچمىدىڭلار . دېمەك ، ئۆزۈم ئۇچ كىشىنىڭ ھەققىنى ئىچىشىم كېرەك بولۇپ قالدى ، — مەھمۇد يالۋاچ قولىدا قەدەھ تۇتقان ھالدا ئاستا تەۋرىنىپ سۆزىنى داۋام قىلدى ، — ئۇلۇغ قاغان ئۆزىنىڭ يېرىدە ئۇچ يىل دەم ئالدى ، قوشۇنىنىڭ يېرىمىنى خىتايدا قالدۇردى . چۈنكى ، ئۇ يەردە خەلق ھازىرغىچە ئۆز ۋەتىنىنى ھمايە قىلىش ئۈچۈن كۈرەشنى داۋام قىلدۇرماقتا . قوشۇنىنىڭ قالغىنىنى بولسا تاغلار ۋە سەھرالاردىن كۈنىپېتىشقا ئېلىپ كەتتى...

تارىخچى قۇلاقلىرىنى ئېرتىپ :

— بىر بالا بولىدۇ ، ئەلۋەتتە ! — دەپ ئىڭىرىدى .

ئەلچى سۆزىنى داۋام قىلدى :

— خانلارنىڭ ئاچ كۆزلۈكى ، ئاددىي كۆچمەنچىلەرنىڭ ئاچ ـ يالىڭاچلىقى چەكسىز . خانلار ئەڭ ياخشى ئولجىنى ئۆزلىرىگە ئېلىپ ، كەمبەغەللەرگە قالدۇقلىرىنى بېرىشتى ، دەپ چېرىكلەر ناله قىلىشىدۇ . شۇ چاغدا چېرىكلەر بىر ـ بىرلىرىنى ۋە ئۆز خانلىرىنى ئۆلتۈرۈشمەسۇن ، دەپ چىڭگىزخان ئۇلارنى يىراقتا ئېلىپ كېتىشكە قارار قىلدى...

— هازىر تاتار قوشۇنى قانچە؟

ئەلچى ئۇيقۇسىرىغان ۋە ئاڭلىنىار ـ ئاڭلانماس ئاۋاز بىلەن جاۋاب بەردى:

— چىڭگىزخان كۇنپېتىشقا ئون بىر تۈمەن چېرىك ئېلىپ كەتكەن. ھەر بىر تۈمەن — ئون مىڭ ئاتلىق تاتاردىن ئىبارەت، ھەر بىر ئاتلىقنىڭ يېنىدا ئېھتىيات ئۈچۈن ئېلىنغان بىر ياكى ئىككى كۆتەل ئېتى بولىدۇ ...

— دېمەك، تاتار قاغانىنىڭ چېرىكى ھەممىسى بولۇپ بىر يۈز ئون مىڭ ئاتلىق دەك؟ — دېدى تارىخچى، — بىزنىڭ پادىشاھنىڭ چېرىكى ئۇنىڭكىدىن تۆت ھەسسە كۆپ. ئەگەر ئۇ غازاتقا بىزنىڭ بارلىق قەبىلىلىرىمىزنى چاقىرغۇدەك بولسا، ئۇ ۋاقىتتا ئىسلام قوشۇنىغا ھېچكىم تەڭ كېلەلمەيدۇ!

— مەنمۇ خارەزم شاھ ئەلائىددىن مۇھەممەد ھەزرەتلىرىگە خۇددى شۇنداق دېمىگەنمىدىم؟ شاھ مۇھەممەدنىڭ قوشۇنى ئالدىدا — ئىلاھى يۈز يىگىرمە يىل پادىشاھلىق قىلسۇن — بەربىر، تاتار قوشۇنى دەريادىكى بىر تامچە! ھەقىقەتتە، كۇنپېـ تىشقا يۈرۈش ۋاقتىدا، يولدىن تاتار قوشۇنىغا ھەممە چۆل خەلقلـ رى — ئۇيغۇرلار، ئالتايلىقلار، قىرغىزلار ۋە قارا خىتايلار قو- شۇلدى، شۇنىڭ ئۈچۈن چىڭگىزخانىنىڭ قوشۇنى پاتلا كۆپىيىشكە باشلىدى، بۇ ئەپسانە ئەمەس!

ئەلچى تەۋرەندى، قولى بىلەن گىلەمگە تايانىدى، كېيىن سو- زۇلۇپ يېتىپ قالدى. قىز ئۇنىڭ بېشىغا يېشىل ساھتىيان[1] ياستۇق قويۇپ بېرىپ، قېرى مىرزا يۈسۈپنىڭ قۇلىقىغا:

— تۇلكىدىنمۇ ھەييار ئىكەن! ھەقىقەتنى ئېيتقۇسى كەلمەيـ ۋاتىدۇ، — دەپ پىچىرلىدى.

— ئەلچىلەر شۇنداق بولىدۇ! ساپ دىل ئەلچىنى قەيەردىن تاپاتتىڭ!

ۋەكىل كىردى، ئۇخلاپ ياتقان ئەلچىنى نېمە قىلىشنى بىلـ

---

① ئۆچكە تېرىسىدىن ئىشلەنگەن ياستۇق.

مەي ، ھەممىسى ئۇزاق ۋاقىتتىچە كۈتۈپ ئۇنچىقماي ئولتۇرۇشتى .
— مەھمۇد يالۋاچ تۇيۇقسىز كۆزىنى ئېچىپ بىردىنلا ئورنىدىن تۇردى ۋە غودۇڭشىپ ئەپۇ سورىدى :
— مەستلىكتە سىلەرگە نېمىلەر دېگىنىمنى ئۆزۈمۇ بىلمەيمەن ! سۆزلىرىمنى بىكارغا يېزىۋالدىڭلار ! بۇ خەتلەرنى كۆيدۈرۈۋېتىڭلار !

ۋەكىل ئەلچىنى سارايىنىڭ تار ۋە قاراڭغۇ يوللىرىدىن باشلاپ ، باغنىڭ ئارقا ئىشىكى ئالدىغا ئېلىپ چىقتى . ئۇ يەردە ئېگەرلەنگەن ئاتلار كۈتۈپ تۇراتتى ، يىگىتلەر دەلدەڭشۋاتقان مەھمۇد يالۋاچنى قىيىنچىلىق بىلەن ئاتقا مىندۈرۈشتى . بۇلار تاڭ قاراڭغۇسىدا ئۇيقۇغا چۆمگەن بۇخارانىڭ جىمجىت كوچىلىرىدىن ئۆتۈشۈپ ، شەھەردىن تاشقىرىدىكى شاھنىڭ يازلىق سارىيىغا بېرىشتى .

بىر كۈندىن كېيىن ، مەھمۇد يالۋاچ شاھتىن جاۋاب يېزىلغان خەتنى ئېلىپ تاتار ئەلچىلىرى بىلەن كۈنچىقىشقا — بارلىق تاتارلارنىڭ ئۇلۇغ قاغانى تۇرىدىغان جايغا يول ئالدى .

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

بەشىنچى باب

ئۇلۇغ قاغان ئەلچىنىڭ خەۋىرىنى ئاڭلايدۇ

چىڭگىزخان ئېگىز بويلۇق قاۋۇل ئادەم ئىدى ، كۆزلىرى مۇشۇكنىڭ كۆزىگە ئوخشايتتى .

(تارىخچى جۇزجانىي ، XIII ئەسىر)

ئۇچ ئاتلىق تاتارلارنىڭ قارا ئۆيلىرىنى ئارىلاپ تېز ئۆتۈپ كېتىۋاتاتتى ، ئۇلارنىڭ تىۋىت چەكمەنلىرى خۇددى ئۇرۇشۇۋاتقان بۇركۇتلەرنىڭ قانىتىدەك يېيىلغان . ئىككى تۇرغاۋۇت نەيزە بىلەن يولنى توسىدى ، ئاتلىقلار ئاتتىن چۈشۈپ ، چاڭ باسقان چەكمەنلىرىنى قۇمنىڭ ئۈستىگە تاشلاشتى .

كەلگەنلەردىن بىرى قىزىل يوللۇق تونىنى تۇزىتىۋېتىپ :

— قاغاننىڭ مەرتىۋىسى ئۇلۇغ بولسۇن ! مۇھىم خەۋەر ئېلىپ كەلدۇق ! — دېدى .

يېقىندىكى بىر قارا ئۆيدىن يېڭىگە قىزىل جىيەك تىكىلگەن كۆك جۇۋىلىق ئىككى چېرىك يۈگۈرۈپ كەلدى .

— بىز كۈنپېتىشتىكى ئەلدىن كەلدۇق ، ئۇ يەرگە ئۇلۇغ قاغاننىڭ ئەلچىسى بولۇپ كەتكەنىدۇق . بىزنىڭ كەلگىنىمىزنى قاغانغا بىلدۈرۈڭ ، مەن ئەلچى مەھمۇد يالۋاچ بولىمەن .

سېرىق چېدىرنىڭ شايى پەردىسى ئېچىلدى ـ دە ، ئۇ يەردىن بۈيرۇق ئاۋازى ئاڭلاندى . يولدا تۇرغان سەككىز تۇرغاۋۇت كەينى ـ كەينىدىن : ئۇلۇغ قاغان «كېلىۋېرىشسۇن» دەپ بۈيرۇ-

دی ، دەپ بۇيرۇقنى تەكرارلىدى .
ئەلچىلەرنىڭ ئۇچىلىسىلا قول قوشتۇرۇپ تەزىم قىلىپ ، چېدىر تەرەپكە يۈردى ، قاغانىنىڭ خىتاي خىزمەتكارى ئۇلارغا يول بەردى . ئۇلار تەزىم قىلغىنىچە ئىچكىرىگە كىرىپ ، گىلەمگە ئولتۇردى .
— سۆزلە ! — دېگەن پەس ئاۋاز ئاڭلاندى .
مەھمۇد يالۋاچ بېشىنى كۆتۈردى . ئۇدۇلدا يىرىك سېرىق ساقاللىق جىددىي قارا قىياپەتنى كۆردى ، ئۇنىڭ ئىككى ئۆرۈم ئاقارغان چاچلىرى كەڭ يەلكىسىگە چۈشۈپ تۇراتتى . قارا ، پارقىراق قۇلاقچىنىڭ ئاستىدىن سارغۇچ يېشىل كۆزلەر زۇمرەتتەك يېنىپ تىكىلىپ تۇراتتى .
— خارەزم شاھ ئەلائىددىن مۇھەممەد سوۋغىلاردىن ۋە دوستلۇق ھەققىدىكى تەكلىپتىن ناھايىتى خۇشال بولدى . ئۇ سېنىڭ سودىگەرلىرىڭگە تۇرلۇك يېنىكلىكلەرنى بېرىشكە جان - دىلى بىلەن تەييار ، بىراق ئۇ غەزەپلەندى...
— ئوغلۇم دېگىنىمگىمۇ ؟
— تاپتىكىز ، ئۇلۇغ قاغان . شاھ شۇنچىلىك غەزەپلەندىكى ، بېشىمنى ئېلىشقا سەللا قالدى .
قاغانىنىڭ كۆزلىرى قىسىلىپ كەتتى .
— سەن ئەمدى بۇنداق قىلىدۇ ، دەپ ئويلىغاندۇرسەن ؟ — دېدى قاغان ۋە يوغان بارمىقى بىلەن ئۆلۈم ئىشارىتىنى قىلىپ .
بۇ ئىشارەتتىن ھەممە قورقۇشتى ، چۈنكى چىڭگىزخان بىر-سىنى ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلسا ، شۇنداق ئىشارەت قىلاتتى .
— مەن خارەزم شاھىنىڭ غەزىپىنى يانداۋۇردۇم ، سىزگە سالام دېدى ۋە مەكتۇپ ئەۋەتتى .
— سەن ئۇنىڭ غەزىپىنى يانداۋۇردۇڭمۇ ؟ قانداق قىلىپ ؟ — دېگەن ئەجەبلىنىش ئاۋازى ئاڭلاندى . تىكىلىپ تۇرغان كۆزلەر گاھ يوغان ئېچىلاتتى ، گاھ قىسىلاتتى .
مەھمۇد يالۋاچ شاھ مۇھەممەدنىڭ قانداق قوبۇل قىلغىنى ،

كېچىسى ئۇلۇغ ۋەزىر كېلىپ مەخپىي سۆھبەتكە چاقىرغىنى ۋە شاھ بىلەن نېمىلەرنى سۆزلەشكىنى توغرىسىدا تەپسىلىي سۆزلەپ بەردى . كېيىن خارەزم شاھىتىن ئالغان مەرۋايىتنى چىڭگىزخاننىڭ كەڭ ئالىقىنىغا قويدى .

مەھمۇد يالۋاچ يەرگە قاراپ ئولتۇرسىمۇ ، قاغاننىڭ تىكىلىپ تۇرغىنىنى ۋە كۆڭلىدىكى سۆزلەرنى بىلىشكە ھەرىكەت قىلغىنىنى سېزىۋاتاتتى .

— بولغان گەپ شۇمۇ ؟

— ئەگەر بىرەر نەرسىنى ئۇنتۇغان بولسام ، كەچۈرۈڭ ! مەن ئاجىزنى !

قاغان چوڭقۇر نەپەس ئالدى — مىننەتدار بولغانىدى . ئۇ ئېغىر قولى بىلەن مەھمۇد يالۋاچنىڭ مۈرىسىگە ئۇرۇپ دېدى :

— سەن ھەييار مۇسۇلمانسەن ، مەھمۇد سەن مېنىڭ قوشۇنۇمنى دەريا دېگەن بولساڭ ، ياخشى ئىش قىلىپسەن . شاھ شۇنى بىلىپ قويسۇن ! ئۇچىلىكلار كەچقۇرۇنلۇقى غىزاغا كېلىكلار .

ئەلچىلەر چېدىرىدىن چىقىشتى .

قېلىن رەختتىن كىيىم كىيگەن ، ئالتۇن كەمەر باغلىغان ئېگىز بويلۇق ، مۇكچەيگەن قاغان ئورنىدىن تۇردى ، ئاق تېرىدىن ئۆتۈك كىيگەن قاغان ئېغىر ۋە سالماقلىق قەدەم تاشلاپ ، چېدىر-نىڭ بۇ چېتىگە كەلدى ـ دە ، پەردىنى كۆتۈردى . ئاق قالپاق ۋە ئالا تون كىيگەن ئەلچىلەرنىڭ ئۇچىلىسىلا چاڭ باسقان ئاتلارغا مىنىپ ئاستا ـ ئاستا يولغا چۈشۈۋاتقىنىنى كۆزىتىپ تۇردى .

«بۈيۈك ئەمىر»[1] پۈرسىتى كەلدى ، «سەپەر ئېيى» نى كۈتىمەن .

---

① «بۈيۈك ئەمىر» — يۈرۈش .

ئالتىنچى باب

چىڭگىزخان تەشۋىشلەنگەن كېچە

چىڭگىزخان نازۇك خىتايلارغا ئوخشاش ، ھاممامدەك تېگىدىن ئوت يېقىلىدىغان كاڭدا ياكى مۇسۇلمان سودىگەرلىرى يېتىپ ئۆگەنگەن پەي چۈشەكتە ئۇخلاشنى ياقتۇرمايتتى ، قاتتىق ئورۇندا يېتىشنى ياخشى كۆرەتتى . شۇنىڭ ئۈچۈن ، قېرى خىتاي خىزمەتكار گىلەمگە پەقەت ئىككى قاتلانغان قېلىن كىگىزنىلا سېلىپ بېرەتتى .

ئادەتتە قاغان يېتىشى بىلەنلا ئۇخلاپ قالاتتى ، ئۇ پات - پات چۈش كۆرۈپ تۇراتتى . شۇ چاغدا شامانلار ياكى ئۆزىنىڭ دانا مەسلىھەتچىسى خىتاي (يەنى قىتان) يوللىغ چۈسەيدىن[1] كۆرگەن چۈشلىرىنىڭ تەبىرىنى سورايتتى ، لېكىن بۇ تەبىرلەرگە ئىشىنىپ ۋەرمەيتتى ۋە ئۆزى بىلگىنىچە ئىش قىلاتتى . ئۇ سەھەردە ئويغىنىپ ، سۆسەر جۇۋىسىنىڭ تېگىدە يېتىپ ئون مىڭلىغان چېرىكى ۋە ئاتلىرى ، تويماس قوشۇنىنى بېقىشنىڭ ياخشى يوللىرى ، موڭ-

---

① خىتاي پاپتەختىنى قولغا ئالغاندىن كېيىن ، چىڭگىزخان ھۆزۈرىغا ئىلگىرى پادىشاھلىق قىلغان قىدانلار سۇلالىسىدىن بولغان يوللىغ چۈسەينى ئېلىپ كېلىشتى . يوللىغ چۈسەي ئۆزىنىڭ مەلۇماتلىرى ، شېئىرلىرى ، خىتاي قانۇنلىرى ، ساراي ئۆرپ - ئادەتلىرىنى بىلىشى بىلەن مەشھۇر ئىدى . خۇراپاتقا ئىشىنىدىغان چىڭگىزخانغا ئۇنىڭ يۇلتۇزلارغا قاراپ كەلگۈسىنى ئېيتىپ بېرىشى ناھايىتى ياقتى . چىڭگىزخان يوللىغ چۈسەينى ئىشغال قىلغان يەرلەرنى ئىدارە قىلىش بويىچە ئۆزىنىڭ باش مەسلىھەتچىسى قىلدى . يوللىغ چۈسەي شۇنىڭدىن كېيىن موڭغۇل ئىمپېرىيىسىنىڭ يۈكسەك ئەربابلىرىدىن بىرى بولۇپ قالدى . بۇ ئادەم ئۆز ھاياتىدا تەلەيچان ئەمەسلىكى ۋە چىڭگىزخانىنىڭ غەزىپىنى قايتۇرۇشقا ناھايىتى ماھىر ئىكەنلىكى ھەم ۋىجدانلىق ئىش قىلىشى بىلەن ئايرىلىپ تۇراتتى . يوللىغ چۈسەي ئۆلگەندىن كېيىن ، ئۇنىڭدا ھېچقانداق بايلىق تاپالمىدى . پەقەت كۆرپە - ياستۇق ، كىتابلار ۋە ئاستىرونومىيە ئەسۋابلىرىلا قالغان .

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بىرىنچى تور بېكىتى

غۇلىستاندا قالغان بەش يۈز خوتۇنى ۋە بالىلىرى ، غالچىلىرى ، كېنىزەكلىرىنىڭ تەمىناتى توغرىسىدا ئويلايتتى ، بۇنىڭدىن تاشقىرى يۇرۇش قىلماقچى بولغان ئەللىرىگە ئالدىن ئەۋەتىپ قويغان ئايغاقچىلىرى سان ـ ساناقسىز مەلۇماتلارنى ئويلايتتى . قىزغاڭ چۇق ، بىر ـ بىرىنى كۆرەلمەيدىغان ئوغۇللىرى ، ئايىغى ۋە ئوگىلىرىنىڭ ئاغرىشى ، ئۆلۈم ... توغرىسىدا ئويلايتتى .

قاغان ئۇستۇنكى كىرپىكلىرى چۈشۈپ كەتكەن كۆزلىرىنى ئاچتى ـ دە ، بىر نۇقتىغا تىكىلىپ قالدى ، ئۇ چېدىرىنىڭ چاڭغىرىقى ئارىسىدىن كۆپكۆك ئاسمانىنىڭ بىر پارچىسىنى كۆرەتتى . يۇلتۇزلار ئاللىقاچان ئۆچكەن ، بەزەن نېرى ـ بېرى يۇرۇپ تۇرغان قوروقچى نۆكەرنىڭ سايىسى قارىيىپ كۆرۈنەتتى .

ئېغىر بىر ئوي قاغانىنىڭ كۆڭلىدىن چىقمايتتى . كۈنپېتىشكە يۇرۇش ئالدىدىن چىڭگىزخانىڭ قېرى سېمىز خوتۇنى بۆرتە ئۇنىڭغا دانا سۆزلەرنى ئېيتتى .

«ئۇلۇغ قاغان ، — دېدى تەزىم قىلىپ ۋە ئېغىر نەپەس ئېلىپ ، — سەن قوشۇنۇڭ بىلەن تاغلار ئېشىپ ، سەھرالاردىن ئۆتۈپ ، كۆرمىگەن ئەللەرگە باشقا خەلقلەر بىلەن دەھشەتلىك ئۇرۇش قىلغىلى بارىسەن . بىراق ، دۈشمەن ئوقى كۈچلۈك كۆكسۈڭگە سانجىلىشى ياكى دۈشمەن قىلىچى پولات قالپىقىڭنى كېسىپ ئۆتۈشى مۇمكىن ئىكەنلىكىنى ئويلامسەن؟ ئەگەر بىرەر كىشىمەسلىك بولۇپ قالسا (خوتۇن «ئۆلۈپ قالساڭ» دېمەكچى ئىدى ، لېكىن جۈرئەت قىلالمايتتى) ، تۆت ئوغلۇڭدىن قايسىبىرى ۋارىس بولۇپ ، سېنىڭ ئورنۇڭغا قاغان بولسۇن؟ ھازىردىن ئېيتىپ قويغىن ، كېيىن ئوغۇللىرىڭ ئۆزئارا ئۇرۇش قىلىپ ، بىر ـ بىرىنى ئۆلتۈرۈپ يۈرۈشمىسۇن» .

شۇ كۈنگىچە ھېچكىم ئۇنىڭ قېرىغىنى ۋە كۈنى يېقىنلىشىپ قالغىنى توغرىسىدا ئېغىز ئاچقىلى جۈرئەت قىلمىغانىدى . ھەممە بىر ئېغىزدىن ئۇنى بۈيۈك ، ئېغىشماس ، يېگانە ۋە ئۇنىڭسىز دۇنيا تۇرالمايدۇ ، دەپ كېلىشەتتى . پەقەت قېرى ۋە سادىق بۆرتەلا ئۇنىڭ

ئۆلۈمى توغرىسىدا سۆزلەشكە جۈرئەت قىلدى...

ياكى ئۇ ھەقىقەتەنمۇ ئىشتىن چىقىپ قالدىمۇ؟ ياق، ئۇ ئۆزى-نىڭ دۈشمەنلىرىگە ياۋىداق ئاتتا چاپىپ، ياۋايى توڭگۇزغا نەيزە ئۇرالىشىنى، قاتىلنىڭ قولىنى قايرىپ، كۈچلۈك بارماقلىرى بە-لەن ئۇنى بوغۇپ ئۆلتۈرۈشكە قادىر ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ. ئۇ ئاجىزلىقى ياكى قېرىغىنى توغرىسىدا ئېغىز ئېچىشقا جۈرئەت قىل-مىغانلارغا رەھىمسىز يوسۇندا جازا بېرىدۇ...

بىراق، ئۇنىڭ ۋارىسلىرى ھەققىدە سۆز ئاچقان دانا، جەسۇر بۆرتە ھەقلىق ئىدى. تۆت ئوغلىدىن قايسىبىرىنى ئۆز ئورنىدا قالدۇرىدۇ؟ ئاتىسىنىڭ ئۆلۈمىنى ھەممىدىنمۇ كۆپرەك سۆزگە كىرگۈزۈپ بولمايدىغان، ئۆز بېشىمچە تۇنجى ئوغلى جۈچى خالا-يدۇ. ئۇ ھازىر قىرىق ياشقا كىرگەن، چىڭگىزخاندىن پادىشاھلىق تىزگىنىنى تارتىۋېلىپ، ئۇنى قېرىلارنىڭ ئىچىگە قوشۇپ قويۇشنى خالىمىسا كېرەك. شۇنىڭ ئۈچۈن، جۈچىنى ئۆزىدىن يىراققا، يىراق ۋىلايەتكە ئەۋەتكەن ۋە ئۇنىڭ قىلمىش - ئەتمىشلىرى، نىيەتلىرى توغرىسىدا مەلۇمات بېرىپ تۇرۇش ئۈچۈن مەخپىي كىشىلەر قوي-غان...

ئىككىنچى ئوغلى چاغاتاي دادىسىنىڭ ئۆلۈمىدىن كۆرە، كۆپ-رەك رەقىبى بولغان ئاكىسى جۈچىنىڭ ئۆلۈمىنى تىلەيدۇ. تېخى ھازىر ئۇلار بىر - بىرىگە زىت، ئۆزئارا كۈرەش قىلسا خەۋپلىك ئەمەس. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئۇ ئۈچىنچى ئوغلى ئۆگەتەينى ئۆز ۋارى-سى، دەپ ئېلان قىلىشقا قارار قىلغان. بۇ ئوغلى يۇمشاق كۆ-ڭۈل، بىغەم، ئەيش - ئىشرەتنى، لاچىن بىلەن ئوۋ ئوۋشلانى، بەيگىنى ياخشى كۆرىدۇ، دادىسىغا ئورا كولىمايدۇ. تۆ-تىنچى — كەنجى ئوغلى تولۇي خانمۇ خۇددى شۇنداق، ئىككىلىسى-مۇ كەيپ - ساپاغا بېرىلگەن، ھۆكۈمرانلىققا ھەۋەسمەن ئەمەس.

شۇنىڭ ئۈچۈن، يۇرۇشنى باشلاۋېتىپ چىڭگىزخان ئۈچىنچى ئوغلى ئۆگەتەينى تەخت ۋارىسى دەپ، ئېلان قىلدى، بۇ ئەھۋال ئىككىنچى چوڭ ئوغلىنى ناھايىتى غەزەپلەندۈردى. شۇنىڭ ئۇ-چۈن، ئۇنىڭغا دائىم ھوشيار بولۇشقا، قاراڭغۇ، بۇلۇڭ - پۇچقاق-

لاردىن ئېتىلغان زەھەرلىك ئوق ياكى چېدىر پەردىسىنىڭ كەينىدىن سانجىلىدىغان نەيزىنى كۆتۈشكە توغرا كېلەتتى...

شۇنىڭدىن بېرى رەنجىگەن جۇچى دائىم يىراقتا ، ئۆزىگە تاپشۇرۇلغان بىر تۈمەن چېرىكىنىڭ بېشىدا يۈرەتتى . ئۇ باشقا ئوغۇللاردىن ئايرىلىشقا ، چېرىكلەرنىڭ مۇھەببىتىنى ئۆزىگە تارتىشقا ، نام چىقىرىشقا تىرىشىدۇ . ئۇ تېخى ياش ۋە كۈچلۈك ، ياشلىق قانداق ياخشى ـ ھە !

قاغان ئۇياقتىن ـ بۇياققا ئۆرۈلۈپ ، قېرى سېمىز بۆرتەنىڭ سۆزلىرىنى پات ـ پات ئەسلەيتتى ۋە ئۆزىنىڭ ئۆلۈمى توغرىسىدا ئويلايتتى . ئۇ چاققان مۇڭگۈزى ئېگىلگەن كېيىكلەر يۈگۈرۈشۈپ يۈرىدىغان ، ئېگىز ئاسماندا بۇركۈتلەر ئاستا پەرۋاز قىلىپ يۈرگەن چۆلدىكى ئېگىز دۆڭلۈكنى ئويلايتتى...بۇيۇك باغادۇرنىڭ جەسىتى لىرى مانا شۇنداق تۆپىلىكلەردە ياتىدۇ ، خەلقلەرنىڭ ئەڭ قۇدرەتلىك ھۆكۈمرانلىرى شۇ ۋاقىتقىچە ھەرقاچان ئۆلۈپ كېلىشكەن . بىراق ، ئۇ چىڭگىزخان ھەممىسىدىنمۇ قۇدرەتلىكرەك ، شۇ ۋاقىتقىچە بىرەر كىشى ئۇنىڭدەك كۆپ يەرنى ئىشغال قىلالىغانمۇ؟ ئۆلۈم نېمە دېمەك؟ شۇنداق ئالىم تېۋىپلار ، سېھىرچىلار بارکى ، ئۇلار تۆمۈرنى ئالتۇنغا ئايلاندۇرىدىغان تاشنى تېپىشقان ، دېيىشىدۇ ، شۇنىڭدەك ئۇلار كىشىنى ياشارتىدىغان ئىچىملىك ، توقسان توققۇز خىل گىياھدىن ئادەمگە مەڭگۈ ھايات بېغىشلايدىغان دورا قىلىشنى بىلگۈدەكمىش...

ئاددىي نۆكەر تېمۇچىن ، بويىنىغا زەنجىر سېلىنغان بۇرۇنقى خىزمەتكار قۇرۇلتايدا «خۇدا ئەۋەتكەن» بىردىنبىر ھۆكۈمدار ، دەپ ئېلان قىلىنغانمۇ؟ ئەگەر كۆپكۆك ئاسمان مەڭگۈ بولىدىغان بولسا ، تەڭرىنىڭ يەردىكى سايىسىمۇ مەڭگۈ بولۇشى كېرەك . ئەتىگىلا بۇيۇك خىتاي مەسلىھەتچىسى يوللىغ چۇسەي ئەلنىڭ ھەممە تەرىپىگە ، قاغانىنىڭ قارارگاھىغا مۆجىزە كۆرسىتەلەيدىغان ئالىم ـ دانىشمەنلەر ، شۇنىڭدەك خىتاي جادۇگەرلىرى ، تىبەت سېھىرگەرلىرى ۋە ئالتاي شامانلىرى تېزلىك بىلەن كۈچكە كۈچ قوشىدىغان ، ئادەمنى ياشارتىدىغان ۋە مەڭگۈ ھايات بېغىشلايدىغان

دورىلارنى ئۆزلىرى بىلەن بىللە ئېلىپ كېلىشىۋۇن ، دەپ پەرمان ئەۋەتىۋۇن . بۇنداق ئاجايىپ دورا كەلتۈرگەنلەرگە ئۇلۇغ قاغان دۇنياديكى پادىشاھلاردىن ھېچبىر بەرمىگەن مۇكاپاتلارنى بېرىدۇ...

ئۇنىڭ خېلى ۋاقىتقىچە ئۇيقۇسى كەلمىدى ، كېيىن ئەمدىلا كۆزى ئىلىنغاندا بىردىن پۈتۈنىڭ باش بارمىقىدا ئاغرىق سەزدى ، بارمىقىنى نېمىدۈر چىمدىۋالغاندەك بولدى . لېكىن ، ئۇ قورقمىدى ، بۇ كۆچمەنلەرنىڭ ئادەتتىكى شەرتلىك بەلگىسى ئىدى . قاغان بېشىنى كۆتۈردى ، قاراڭغۇدا ھېچ نەرسىنى كۆرمىدى . بۇ بەلگىنى ئۇ ياخشى بىلەتتى ، ياشلىق چېغىدا ، ئۇ ۋاقىتلاردا نازۇككىنە ، توشقاندىن چاققان بولغان سۆيۈملۈك خاتۇنى بۆرتەنىڭ بارمىقىنى خۇددى شۇنداق چىمدايتتى . ئۇ ۋاقىتلاردا پۈتۈن ئائىلە قىزنىڭ ئاچچىقى يامان دادىسى دەي سەچەننىڭ قارا ئۆيىدىكى كىگىزنىڭ ئۈستىدە قاتار يېتىپ ئۇخلىشاتتى .

ئۇنىڭ ئاياغ تەرىپىدە كىم بار ئىكەن ؟ ئۇنى كىم ئىملاۋاتىدىكىن ؟

ئۇ ئاستا قولىنى سوزغانىدى ، يۇمشاق شايى كۆڭلەك ، يۇمشاق مۇرە ۋە چاچقا قولى تەگدى ، بۇ كىم ئىكەن ؟ خوتۇننى ئۆزىگە تارتقانىدى ، خوتۇن ئۇنىڭ قۇلىقىغا ئاستاغىنا موڭغۇل تىلىدا پىچىرلىدى :

— سېنىڭ كۈسۈلتۈيىڭ ، سۆيگىنىڭ ، قۇلان خاتۇن ئۆلەي دەۋاتىدۇ . بارغىن ، تىنچلاندۇرغىن ... سەن قۇياش ، كۈسۈلتۇ — ئاي...

«بۇ كۈسۈلتۇ» دەپ ئاتىغىنى ياش خوتۇنى قۇلان خاتۇننىڭ خىزمەتكارى — خىتاي خوتۇنى ئىدى . بۇ خوتۇن قارا ئۆيگە چاشقاندەك بىلىندۇرمەستىن كىرىپتۇ ، ئۇنى قۇلان چاقىرىۋاتقاندەك .

قاغان ئىچىگە يۇڭ سېلىپ تىكىلگەن كەڭ ئۆتۈكىنى كىيدى . يېنىدا ياتقان ئىككى ئوغلى ئۆگەتەي بىلەن تولۇينى ئويغىتىۋەتمەسلىككە ھەرىكەت قىلىپ ، چېدىرىدىن ئاستا چىقىپ كەتتى .

يېڭىغۇر كتاب توربېكىتى
www.uyghurkitap.com

يەتتىنچى باب

قۇلان خاتۇن ئۆيىدە

كۆزەللىكتە تېڭى يوق! بۇلارنىڭ كۆزلىرى قەسەق بولىدۇ.

(موڭغۇل قوشىقى)

تىنچ ئاخشام، قارلىق تاغلاردىن مۇزدەك سەلكىن چىقىپ تۇرىدۇ. ئاي قارا بۇلۇتلارنىڭ ئارىسىغا يوشۇرۇنغان، ئۇ يەر-بۇ يەردە نۇرسىز يۇلتۇزلار پىلىلدايدۇ. خىزمەتكار خوتۇن يېقىملىق گۇل پۇراقلىرىنى سېپىپ ئالدىدا كېتىۋاتاتتى.

ئىككى كۆلەڭگە قوزغالدى.

— توختا! كىم ئۇ كېلىۋاتقان؟

— قارا ئەرتىش ... — دەپ پىچىرلىدى خىتاي خوتۇن.

— زەبىت قىلىنغان جاھان، — دېدى قاراۋۇل ۋە يول بەردى.

قاغان ئاق ئۆيگە يېقىنلىشىۋېتىپ، «كۈسۈلتۇ بۇگۈن قانداق ئويۇن كۆرسىتىدىكىن» دەپ ئويلايتتى. ھەر قېتىم قاغان ئۆز سەركەردىلىرى بىلەن بولىدىغان سۆھبىتىنى تاشلاپ كەلگىنىدە، قۇلان خاتۇن ئۇنى ھەر تۈرلۈك قارشى ئالاتتى، گاھىدا پارچە گۈللۈك شايىدىن كىيىم كىيىپ، خىتاي خوتۇنلىرىغا ئوخشاش ئولتۇراتتى، گاھىدا سۆسەر چايشاپقا پۈركىنىپ، ئۆلىمەن، دەپ ئىگىراپ ياتاتتى ۋە قاغاننىڭ قۇدرەتلىك قوللىرىنى يۈرىكى ئۇستىگە قويۇشنى سورايتتى، گاھ بېشىنى تۇتۇپ، قېرى موڭغۇل خوتۇن-

ىنىڭ كەرۋلەننىڭ[1] كۆپكۆك قىرغاقلىرى ۋە چەكسىز سەھرالىرىدىكى يالغۇز ئاۋۇل توغرىسىدا ئېيتىلىدىغان قەدىمكى موڭغۇل قوشقىنى تىڭشاپ يىغلاپ ئولتۇراتتى.

خىتاي خوتۇن ئاق ئۆينىڭ ئىشىكىدىكى پەردىنى كۆتۈردى، قاغان ئىچكىرىگە كىردى. ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئوچاقتا چۆل گىياھلىرىنىڭ يىلتىزلىرى كۆيۈپ، خۇش پۇراق ئىس تۈرۈلۈپ - تۈرۈلۈپ تۇتۇلۇكتىن چىقىپ تۇرىدۇ. قۇلان خاتۇن تىزلىرىنى قۇچاقلاپ كىچىك كۆزلىرىنى گۈلخانىغا تىكىپ ئولتۇراتتى، ئادەتتىكى يىپەك گىلەملەرنىڭ ئورنىغا ئۇچ ئاددىي گۈللۈك كىگىز سېلىنغان، بىر چەتتە ئاغزى باغلىنىپ يولغا تەييارلانغان خۇرجۇنلار ياتاتتى.

قاغان ئىشىكنىڭ ئالدىدا توختىدى، ئۇنىڭ مۇشۇكنىڭكىدەك پارقىراق كۆزلىرىدە خۇشاللىق ئالامەتلىرى پەيدا بولدى. ئۇ ئۆزىگە «مانا، يېڭى ئويۇن!» دەپ قويدى.

قۇلان خاتۇن كۆزىنى ئاچتى، ئالىقىنى بىلەن سۈرمە قويغان كۆزلىرىنى ۋە چېكىسىگىچە ئوسما قويغان قاشلىرىنى سىلىدى. ئۇ سەكرەپ تۇردى، بېشىنى كەينىگە ئېگىپ ئۆزىنى يەرگە ئاتتى - دە، قاغاننىڭ ئاياغلىرىنى قۇچاقلىدى.

— ئۇيقۇدىن، پىكرىدىن ياكى چېرىكچىلە كېڭىشىدىن قالدۇرۇپ تەشۋىشكە سالغىنىم ئۈچۈن كەچۈر. ئەي ئۇلۇغ، دۇنيا-دا بىردىنبىر قاغانىم. لېكىن، مەن بۇ يەردە ئارتۇق تۇرالمايمەن. ئۆلۈم ماڭا ۋە ئوغلۇمغا ھەر تەرەپتىن، ھەتتا ھەر تۆشۈكتىن قولىنى ئۇزىتىپ تۇرىدۇ. سادىق بىر خىزمەتكارىمنى ئۆزۈمگە ھەمراھ قىلىپ، مېنى ھېچكىم تونۇمايدىغان چۆللەرگە چىقىپ كېتىمەن.

— ئالدىرىما، ماڭا بىر پىيالە چاي بەر، مەن يېنىڭدا بىر ئاز ئولتۇرۇپ قەيەردىن ۋە كىم تەرىپىدىن ساڭا خەۋپ كېلىۋاتقى-

---

① كەرۋلەن ۋە ئونون — ئارغۇن دەرياسىنىڭ تارمىقى، موڭغۇلىيىنىڭ ئاساسلىق دەريالىرى بولۇپ، ئۇنىڭ قىرغاقلىرىدا چىڭگىزخانىنىڭ بالىلىق يىللىرى ئۆتكەن.

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

نىنى بىلەي .

قاغان ئوچاقتىن ئايلىنىپ كىگىزگە ئولتۇردى . ئۆينى بېزەپ تۇرغان يىپەك گىلەملەر قېنى ؟ ئىلگىرى تاملاردا ئېسىقلىق تۇر-غان ، قۇشلار ۋە گۈللەرنىڭ رەسىمى سېلىنغان پەردىلەر قەيەردە قالدى ؟ ئەمدى بۇ قارا ئۆي ئاددىي كۆچمەننىڭ قارا ئۆيىگە ئوخشاپ قاپتىغۇ ؟

قۇلان يەنە پۈركىنىپ ئولتۇرۇۋالدى ۋە قاغانغا ئاچچىقى چىق-قان قاپلاندەك كۆزلىرىدە ئوت چاقناپ قاردى . ئۇنىڭ يېنىدا ئوغلى يالىڭاچ ، قارا قۇمچاق ، چېچى ئېلىنغان ، قۇلىقى ئۇستىدىن ئىككى كوكۇلا چىقىپ تۇرغان قۇلقان ئۆرۈلۈپ ياتاتتى . خاتۇن يۇمشاق ۋە مەيۈس ئاۋاز بىلەن سۆز باشلىدى :

— مەن ھېچ نەرسىگە ۋە ھېچقانداق ھىمايىگە ئۇمىد باغلىمايۋ-مەن . يە دادام يوق ، يە ئانام . تۇغقانلىرىمدىن پەقەت ئاكاملا قالدى . ئۇ ھازىر ئاددىي بىر نۆكەر بولۇپ يۈرىدۇ ، ئىلگىرىكى زامان بولسا ، ئۆزى مىڭلىغان نۆكەرگە ئىگە بولاتتى ، ئۇمۇ ھە دېمەي ھالاك بولىدۇ .

— نېمىشقا ھالاك بولىدۇ ؟

— بىز مەركىتلەر ، بەختسىز ، پۈتۈن قەبىلىمىز يولۋاس كۆزلۈك ، قامچىسىدىن قان تامىدىغان ، رەھىمسىز ئوغلۇك جۇچە-نىڭ نۆكەرلىرى قولىدا ھالاك بولدى . ئۇ يېقىندا بۇ يەرگە كېلە-دۇ ، دادام ۋە پۈتۈن ئەۋلادىمىزنى ھالاك قىلغان قاتىلنىڭ كۆزىگە كۆزۈم چۈشىدۇ . ھەر مىنۇتتا ئۇستۈمگە ئاغدۇرۇلۇپ چۈشۈپ ، ماجاقلاپ تاشلايدىغان تاغ تېگىدە ئولتۇرۇپ نېمە قىلىمەن ؟ مېنى قويۇۋەتكىن ! كېتىشكە تەييارلىنىپ قويدۇم .

— جۇچى خان بۇ يەرگە كەلمەيدۇ ، ئۇ ئىرغىز دەرياسى بويىدا يېڭى يۇرۇشكە تەييارلىق كۆرمەكتە . مەن بولسام تېخى تىرىك ، ئالەمنىڭ تىزگىنىنى قولۇمدا مەھكەم تۇتۇپ تۇرۇپتىمەن . مەندىن بۆلەك سېنى يەنە كىم ھىمايە قىلىدۇ ؟

قۇلان نازۇك بارمىقى بىلەن كۆزىدىكى ياش تامچىلىرىنى

سۇرتتى .

— ئاكاڭ جامال ھاجىنى مىڭ نۆكىرىمگە ئالتىنچى يۈزبېشى قىلىپ تەينىلەيمەن . ئەتىلىككە مەن مىڭبېشىم چاغانغا ئېيتىمەن ، بۇ يۈزبېشى ئۆزىنىڭ نۆكەرلىرى بىلەن سېنىڭ ئۆيۈڭنى ۋە كەڭچىككىنە باغادۇرۇڭ قۇلقانىنى قورۇقلىسۇن . مېنىڭ قول ئاستىمدا بولۇپ تۇرۇپ خەۋپسىرەشكە كىمنىڭ ھەددى بار ؟

قۇلان يەرگە قاردى ۋە ئاستا ، تىترەك ئاۋاز بىلەن :

— سېنىڭ ئۆزۈڭگىمۇ قارشى نەيزىلەر توغرىلانغان ، — دېدى .

— قانداق نەيزە ؟ ئېيت ، كىمنىڭ نەيزىسى ؟ — دەپ قاغان قولىنى قۇلانىنىڭ يەلكىسىگە تاشلىدى .

قۇلان لەۋلىرىنى چىشلەپ ، ئەپچىللىك بىلەن ئىرغىپ تۇردى ـ دە ، ئۆزىنى چەتكە ئالدى . ئۇنىڭ ئۆزۈن قارا چاچلىرى كېگىزنىڭ ئۈستىدىن سۆرىلىپ كېتىۋاتقان يىلانغا ئوخشايتتى . قاغان ئايىغى بىلەن چېچىنىڭ ئۇچىنى دەسسەپ توختاتتى ـ دە ، يەنە :

— ئېيت ، مېنى كىم ئۆلتۈرمەكچى ئىكەن ؟ — دەپ پىچىرلىدى .

قۇلان قارا ئۆينىڭ پەنجىرىسىگە يۆلىنىپ :

— ئۇلۇغ تېڭرى يوق قاغان ! ھېچقانداق خەلق ، ھېچقانداق قوشۇندىن تەپ تارتمايسەن ، سەن ئۇلارنى خۇددى كۈز شامىلى يوپۇرماقلارنى ئۇچۇرغاندەك تارمار قىلىۋېتىسەن . بىراق ، ئۆزۈڭ بىلەن بىر چېدىردا ئولتۇرغان ، كېچە ـ كۈندۈز پېيىڭغا چۈشكەن دۈشمەنلىرىڭدىن ئۆزۈڭنى ساقلاپ قالالامسەن ؟ يالغۇز مەن ساڭا سادىق مەن ۋە سېنى چوققىلىرى قار بىلەن قاپلانغان كۆركەم ۋە ئېگىز ئالتاي تاغلىرىنى سۆيگىنىمدەك سۆيىمەن . مېنىڭ يالغۇز ھىمايىچىم سەن ، سەن بولمىساڭ ، مېنى يول بويىدىكى تاشتەك بىر چەتكە ئىرغىتىپ تاشلىشىدۇ ، شۇنداق ئەمەسمۇ ؟ ئاخىر سېنىڭ ئۆزۈڭ يەرنىڭ تېگىدە يىلان قىمىرلىسا بىلىسەن ، ئېيتقان

سۆزلىرىمنىڭ ھەممىسى راست ئەمەسمۇ ؟
— ھەممىسىنى ، بىلگەنلىرىڭنىڭ ھەممىسىنى سۆزلە ، — دەپ خىرىلدىدى قاغان چېچىنى قويۇۋەتمەي .
قۇلان خاتۇننىڭ كۆزلىرىدە ئەلەم ئوتلىرى چاقناپ كەتتى .
— دەشت قېرىلىرى ۋارىس ھەممە ۋاقىت ئۆيدىكى ئوتنى ساقلايدىغان خانىمىڭ ئەڭ كىچىك ئوغلى بولۇشى كېرەك ، دەپ ناھايىتى دانا ھۆكۈم چىقىرىشقان . چوڭ ئوغۇللار پات چوڭىيىپ دادىلىرىنىڭ قولىدىن ئېتىنىڭ تىزگىنىنى ئېلىشقا ئالدىرىشىدۇ ، شۇنىڭ ئۈچۈن ئاتىلار ئىگىلىكىنى ئۆزلىرى باشقۇرسۇن ، دەپ ئۇلارنىڭ ئۆيلىرىنى ئايرىپ بېرىدۇ . كىچىك ئوغۇل چوڭ بولغۇچە دادام خاتىرجەم يىلقىلىرىنى بېقىپ يۈرۈپ بېرىدۇ . سەن ھەممىگە ئۆز تېگىشىنى بەردىڭ ، بارلىق ئوغۇللىرىڭغا ئۇلۇسلار تەقسىم قىلىپ بەردىڭ ، نېمىشقا ئەمدى كىچىك ئوغلۇڭ قۇلقانىنى ۋارىس قىلىشنى ئېسىڭدىن چىقىرىپ قويدۇڭ ؟
قاغان خاتۇنىنىڭ چېچىنى قويۇۋەتتى ، ئۇزاق پۇشۇلداپ ئاخىرى :
— مەن بالاڭنىمۇ ، ئۆزۈڭنىمۇ مۇھاپىزەت قىلىۋاتىمەن ! شۇنىڭ ئۈچۈن ، مەن ئۇنى ۋارىس قىلىپ بەلگىلىمىدىم . موڭغۇللار ھېچقاچان مەركىت خوتۇندىن بولغان ئوغۇلنى ياخشى كۆرۈشمەيدۇ ، ئۇنىڭغا ئىتائەت قىلىشمايدۇ ، — دېدى .
قۇلان تىز چۆكتى .
— مانا مەن سېنى ، مەركىت خوتۇندىن بولغان ، خۇدا تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەن ، دۇنيادىكى ئادەملەرنىڭ ئەڭ ياخشىسى ، بىردىنبىر كىشىنى ياخشى كۆرۈشتىن قورقمايمەن ، قاغانىم . چۇنكى ، سېنىڭ ئاناڭ بۇيۇك ئۆلۇن موڭغۇل قەبىلىسىدىن ئەمەس ، مېنىڭ قەبىلەم مەركىتلەردىن ئىدى .
چىڭگىزخان خىرىلداپ ئورنىدىن تۇردى .
— شۇنداق ، توغرا ئېيتتىڭ ! بۇنى كىشىلەر ئۇنتۇپ كەتكەن . ئەمدى ئەسلىمەيلا قويۇشسۇن... سېنىڭ سۆزلىرىڭ كۆڭ-

ئۇمدە تۇرىدۇ . سەن بۇ يەردىن ھېچنەگە كەتكۈدەك بولما ، گىلەم-
ئىرىڭنى يېيىپ قوي . نويونلىرىم بىلەن بولىدىغان كېڭەشتىن
كېيىن سېنىڭ ئالدىڭغا كېلىپ تۇرىمەن ، قاپلىنىم ، سۆيۈملۈ-
كۇم ، كۈسۈلتۇم !

قاغان سالماق قەدەم تاشلاپ ئۆيدىن چىقىپ كەتتى . قۇلان ئورنىدىن تۇردى ۋە قاشلىرىنى كېرىپ ، ئويچان ھالدا ئۇزۇن قارا چېچىنى ئاستا قولىغا ئوراشقا باشلىدى . خىزمەتكار خوتۇننى چا-قىردى ، خىتاي خوتۇن تامنىڭ تۈۋىدە ئۇخلاپ ياتاتتى . قۇلان ئۇنى ئايىغىنىڭ ئۇچى بىلەن تۇرتۈپ ئويغاتتى ۋە دېدى :

— قوپاللىقىنى قارا ! قولۇمنى سۇندۇراي دېدى ! گىلەملەرنى سېلىپ قويغىن ! ئۇلىما چاچ تاپ ، ۋەھشي ، چېچىمنى يۇلۇۋەتكۈ-دەك قىلدى ! ئەتىلىككە خارجى ئەل ئەلچىلىرىنىڭ قاتنىشىشى بىلەن چوڭ زىياپەت بولىدۇ . دەرھال ھاۋا رەڭ خىتاي كۆڭلىكىم-نى تەييارلاپ قويغىن ...

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بېكى تورىسى

سەككىزىنچى باب

قاغان بارماق بىلەن سانايدۇ

قاغان «ئاچچىقى كەلگەن قاپلان»نىڭ ئېيتقانلىرىنى مۇلاھىزە قىلىپ ، دۆڭلۈكنى ئاستا ئايلىنىپ يۈرەتتى ، ئۇنىڭ ئۈدۈلىدا يەنە بىر كۆلەڭگە پەيدا بولدى . ئۇلار بىر - بىرلىرىگە : «قارا ئەرتىش !» ، «زەبىت قىلىنغان جاھان !» دەپ پاروڭ ئېيتىشتى ، قاغان ئۇنىڭ يۈرۈشلەرنىڭ ھەممىسىدە كۆزىتىپ يۈرىدىغان ئۆزىنىڭ قېرى نۆكىرى ئىكەنلىكىنى بىلدى .

— نېمە ئاڭلىدىڭ ؟ نېمىلەرنى كۆردۈڭ ؟

— ئاۋۇ يىراق تاغلاردا نۇرغۇن ئوت كۆرۈنۈۋاتىدۇ . كۆرۈۋا-تامسىز ، يۇلتۇزغا ئوخشايدۇ ، شۇ ۋادىدىن تاغ ئارىلىرىغا قېچىپ كەتكەن ئاھالىنىڭ گۈلخانلىرى ، ئۇلار بىزنىڭ قوشۇندىن قورقۇ-شىدۇ .

— نۆكەرلەر ئۆزئارا نېمىلەرنى سۆزلىشىۋاتىدۇ ؟

— قويلارنىڭ ھەممىسىنى يەپ قويۇۋاتىمىز ، ئاتلىرىمىز ئوت-لارنى يەپ تۈگىتىشتى ، ئەمدى كۈنىمىز يىلتىزلارغا قالدى ، قە-لىچلىرىمىز قانسىراپ قالدى . ئۇلۇغ قاغان بىزدىن كۆرە دانا-راق ، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ ھەممە نەرسىنى كۆرىدۇ ، بىلىدۇ ، يېقىندا بىزنى ئۆزىمىزگىمۇ ، يىلقىمىزغىمۇ مولچىلىق بولىدىغان جايلارغا باشلايـ-دۇ ، دېيىشىۋاتىدۇ .

— توغرا ! قاغان ھەممە نەرسىنى كۆرىدۇ ، ھەممىنى بىلىدۇ ، ھەممىسىنى مۇلاھىزە قىلىدۇ . يۇگۇرۈپ بېرىپ مىڭبېشى چاغانغا ئېيت ، ئاتلىرىغا مىنىپ ئالتە يۈز چېرىك بىلەن دەررۇ يېتىپ كەلسۇن . توختا ! يەنە چاغانغا شۇنى ئېيت ، مەن ئالتىنىمنى

ئېچىپ ، ئۇنى شۇ كۆكلەمزار دۆڭلۇكتە كۈتۈپ ئولتۇرىمەن .

موڭغۇل ئىرغاڭلىغىنىچە دۆڭلۇكتىن پەسكە قاراپ چېپىپ كەتتى ، قاغان بولسا مىدىرلىماي ئولتۇراتتى ۋە قاراڭغۇ دەشتتىن كېلىۋاتقان ئاۋازلارغا دىققەت بىلەن قۇلاق سالاتتى . ئۇ : «بىر ، ئىككى ، ئۈچ ، تۆت... » دەپ سانىشقا باشلىدى ۋە يۈزگە يەتكەندە بىر بارمىقىنى پۈكتى .

ئاي گاھىدا بۇلۇتلارنىڭ ئارىسىغا يوشۇرۇناتتى ، گاھىدا چىقاتتى . نۆكەرلەرنىڭ دۆڭلۈك ئەتراپىدا تىزىلغان قارا ئۆيلىرى بولسا گاھىدا ناھايىتى يېقىندىن ئېنىق ، گاھىدا بۇلۇتلار سايىسىدە قارا داغدەك كۆرۈنەتتى .

قاغان ئىككى يۈزنى ھېسابلاپ ، ئىككىنچى بارمىقىنى پۈككەندە ، قارا ئۆيلەرنىڭ ئارىسىدا يۇگۇرۈپ يۈرگەن كۆلەڭگىلەر كۆرۈندى . بىر مۇنچە نۆكەرلەر تۇمانلىق چۆل تەرەپكە ئات چاپتۇرۇپ كەتتى ، پۈتۈن قارارگاھ بويلاپ «پەخەس !» دېگەن ئاۋازلار ياڭراپ كەتتى .

قاغان مىدىرلىماي ئولتۇرۇپ ھېسابىنى ئۇچ يۈز ، تۆت يۈزگە يەتكۈزدى... يىراقتىن ئاڭلانغان ۋاراڭ - چۇرۇڭلار بارغانسېرى كۈچەيدى . قاغان مىڭ ئاتلىق چېرىكنىڭ چېپىپ كېلىۋاتقىنىنى پەملىدى . چېرىكلەر چېپىپ كېلىپ دۆڭلۇكنىڭ ئېتىكىدە توختىدى ، قاغان تۇرغان يەرنى تەرلىگەن ئاتلارنىڭ پۇرىقى بېسىپ كەتتى ۋە كۆتۈرۈلگەن چاڭ بىردەمدە قارارگاھنى قاپلىدى .

قاغان ھېسابلاپ بارماق پۈكۈشىنى داۋام قىلاتتى ، ئاتلار كېشىنەيتتى ۋە بىر - بىرىنى تېپىشەتتى . قاغان پەس ، بوغۇق ئاۋاز بىلەن :

— چاغان ! ھاي ، چاغان ! — دەپ چاقىردى .

قاراڭغۇلۇقتىن :

— ھاي ، لەبەي ! — دېگەن جاۋاب ئاڭلاندى .

— مېنىڭ ھېسابىمدا ئالتە يۈز بولدى ! نېمىشقا قىمىرلىمايسەن ؟

— يەنە ئىككى يۈزنى ساناڭ ، بىز ھەممىمىز ئاتلىنىمىز !
ئاي يەنە بۇلۇتلارنىڭ ئارىسىدىن چىقىپ ، قارا ئۆيلەر ئارىسىغا ھەر تەرەپتىن يۇگۈرۈپ كېلىۋاتقان موڭغۇللارغا يورۇق نۇر چاچ-
تى . بەزىلىرى ئېگەر - جابدۇقلىرىنى كۆتۈرۈپ چاپاتتى ، بەزد-
لىرى ئاتتا ئاۋۇالدىن بەلگىلىنىپ قويۇلغان يەرگە چېپىپ بېرىشاتتى .
قاغان تېخىچە ھېسابلايتتى . ئۇ يەتتىنچى بارمىقىنى پۈككەندە ، كەينىدە كېلىۋاتقان كىشىنىڭ شەپىسىنى ئاڭلاپ قايرىلىپ قاردى ، ئىككى نۆكەر چىڭگىزخاننىڭ ئېگەرلەنگەن جەردە ئېتىنى يېتىلەپ كەلگەنىدى . ئۇ ئاتنىڭ يالىدىن تۇتۇپ مىندى - دە ، دۆڭلۇكنىڭ چوققىسىغا قاراپ ئاستا يۈردى . ئۇنىڭ كەينىدىن يەتتە نۆكەر ئەگىشىپ ماڭدى ، بۇلاردىن بىرى لەپىلدەپ تۇرغان تۇغنى كۆتۈرۈۋالغانىدى .
قاغانىنىڭ ئالدىدىن توپ - توپ ئاتلىقلار ھەر تەرەپكە ئۆتۈشۈپ تۇراتتى . لېكىن ، ئۇلار تېزلىك بىلەن بەلگىلەنگەن يەرگە كېلىپ ، چىڭگىزخان تېخى سەككىزىنچى بارمىقىنى پۈكمەستىنلا ئۇنىڭ ئالدىدا ئالتە قاتار ئاتلىق سەپ بولۇپ تۇرۇشتى . ھەر قاتار يۈز ئاتلىقتىن تەركىب تاپقان بولۇپ ، ئالدىدا مىڭبېشى چاغان ۋە ئۇنىڭ يېنىدا بىر نەچچە تۇرغاۋۇتلار تۇراتتى .
— چاغان ، بۇياققا كەل ! — دەپ ۋارقىرىدى چىڭگىزخان .
چاغان ئات چاپتۇرۇپ دۆڭگە چىقتى - دە ، قاغاندىن ئۇچ قەدەم نېرىدە توختىدى .
— سەن ئەنە ئۇ تاغقا ، چۆلنىڭ بارلىق قارا خەلقى ، كەمبەغەل كۆچمەنلەر ۋە ئۇزۇن قۇلاق توشقانلىرى يىغىلغان يەرگە بارىسەن ، ئۇلارنىڭ بىر قىسمىنى قولدىن بەرمەستىن ، ھەممە مال - يىلقىلىرىنى ھەيدەپ كېلىسەن . ئالغا !
چاغان ئېتىنى بۇراپ ، چېرىكلەرگە قاراپ چېپىپ كەتتى .
— مېنىڭ كەينىمدىن يۈرۈڭلار !
چېرىكلەر ئاينىڭ كۈمۈش نۇرلىرى ئاستىدا ئاقىرىپ كۆرۈنە-

گەن يولغا بۇرۇلۇپ ، قاتار ـ قاتار بولۇپ يۈزدىن تىزىلىپ ماڭ-
دى . قاغان دۆڭنىڭ چوققىسىدا قىمىرلىماي ، پۈتۈن چېرىكلەر
كۆزدىن غايىب بولغۇچە ھېسابلاپ ، بارماقلىرىنى پۈكۈپ تۇراتتى .
ئۇ ئونىنچى بارمىقىنى پۈكۈپ :
— مەغرۇر ۋە ماختانچاق خارەزم شاھ شۇنچىلىك قوشۇن
يىغالمىدىمكىن ؟ بىز بۇنى يېقىن كۈندە بۇخارا يېنىدىكى ئۇرۇشتا
كۆرىمىز ، — دېدى .

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

توققۇزىنچى باب

يوقالغان كارۋان

چىڭگىزخان ئۆزىنىڭ مۇسۇلمان ئەلچىلىرىدىن چوڭ كارۋان تەشكىل قىلىپ ، سودا - سېتىق قىلىش نىقابى ئاستىدا خارەزم شاھىنىڭ قول ئاستىدىكى يەرلەرگە مېڭىشنى بۇيرۇدى . چىڭگىز-خان خىتايدا تاللىۋالغان قىممەت باھا بۇيۇملاردىن كۆپ قىسمىنى ئۇلارغا بەردى ۋە خىزمەت كۆرسەتكەن كىشىلەرنى مۇكاپاتلاش ئۈچۈن ، شۇ نەرسىلەرنىڭ پۇلىغا مۇمكىنقەدەر كۆپرەك گەزلىمە سېتىۋېلىشنى تاپشۇردى .

مەھمۇد يالۋاچ كارۋان بىلەن ناھايىتى كۆپ مال ماڭغۇزدى ، بىراق ئۆزى خارەزمگە بېرىشتىن باش تارتتى . ئۇ ئۆزىنىڭ ئىككى ھەمراھى بىلەن ئۆيدە ياتاتتى ۋە ئۇلار «بۇخارادا بىزگە زەھەر بېرىشتى» دەپ توۋلايتتى . كارۋان بەش يۈز تۆگىدىن ئىبارەت بولۇپ ، ئۇنىڭدا تۆت يۈز ئەللىك كىشى سودىگەر ۋە خىزمەتچى نىقابى ئاستىدا كېتىپ بارانتتى ، كارۋانبېشى قىلىپ چىڭگىزخان ئۆزىنىڭ موڭغۇل نۆكەرلىرىدىن ئۇسۇننى تەيىنلىدى .

كارۋان تەڭرىتاغنىڭ تارماقلىرىدىن ئۆتۈپ ، مۇسۇلمانلارنىڭ چېگرىدىكى شەھىرى ئوترارغا كەلدى . بۇ يەردە «كارۋانبېشى» ئۇسۇن شەھەر باشلىقىغا شاھ مۇھەممەدنىڭ ئىمزاسى ۋە تامغىسى بىلەن بېرىلگەن يارلىقنى كۆرسەتتى . بۇ يارلىققا شاھ موڭغۇل سودىگەرلىرىگە «خارەزمنىڭ ھەممە شەھەرلىرىدە ئەركىن يۈرۈش ۋە سېلىق تۆلىمەي سودا قىلىش»قا ئىجازەت بەرگەنىدى .

ئوترار شەھىرى ئۆزىنىڭ بازارلىرى بىلەن مەشھۇر ئىدى .

باهار ۋە كۈزدە بۇ يەرگە يىراق يايلاقلاردىن كۆچمەنلەر كېلىشەتـ
تى ، ئۇلار قويلار ، قۇللار ، ئاشلانغان تېرىلەر ، يۈكلار ، تۈرلۈك
مويلار ، گىلەملەر ئېلىپ كېلىپ گەزلىمە ، ئۆتۈك ، قورال ـ
ياراغ ، پالتا ، قايچا ، يىگنە ، بولاپكا ، ئاپقۇر ـ چىنە ، مىس ۋە
ساپال قاچىلارغا ئالماشتۇرۇپ كېتەتتى . بۇ بۇيۇملارنىڭ ھەممىسـ
نى ماۋەرائۇننەھر ۋە خارەزمنىڭ شەھەرلىرىدىكى ماھىر ئۇستىلار
ۋە ئۇلارنىڭ قۇللىرى ياسايتتى .

بۇ قېتىم كەلگەن كارۋان ئوترار بازارلىرى ئۇچۇن ئادەتتىكـ
ىدىن باشقىچە ئىدى . سودىگەرلەر گىلەملەر ئۇستىگە شۇنداق ئاجا-
يىپ ۋە قىممەت باھا ماللارنى يېيىپ قويۇشتىكى ، بۇنداق ئەرسـ
لەرنى ئوترارلىقلار چۇشىدىمۇ كۆرۈشمىگەنىدى . ئۇلار توپ ـ
توپ بولۇپ كېلىپ ، ئاددىي مەدەندىن ياسىلىپ ئالتۇن سۇيى يالـ
تىلغان ، خۇددى ئالتۇندىن قۇيۇلغاندەك بۇتلارنى ، چاقماقتىن يا-
سالغان بۇيۇملارنى ، چىنە ـ قاچىلارنى ، ئالتۇن ساپلىق ۋە قىممەت
باھا تاشلار ئورنىتىلغان پىچاق ۋە قىلىچ غىلاپلىرىنى كۆرۈپ
ھەيران قېلىشاتتى . بۇ ماللارنىڭ ئىچىدە قۇندۇز ۋە قارا تۈلكە
تېرىلىرى ، قېلىن شايىدىن تىكىلگەن سۆسەر ياقىلىق ئەركەكلەر
ۋە ئاياللار كىيىملىرى ، تۈرلۈك تېپىلماس ۋە قىممەت باھا بۇيۇمـ
لار بار ئىدى . ئادەملەر ئۆزئارا :

— بۇ قىممەت باھا نەرسىلەرنىڭ ھەممىسىنى تاتارلار خىتايـ
دىن ، شاھنىڭ سارايلىرىدىن تالاۋېلىشقان . بۇ چىرايلىق كىيىمـ
لەردە قانىنىڭ داغلىرى بولۇشمۇ مۇمكىن ، ئەسكەرلەر تالىۋالغان
بۇيۇملىرىنى ئەرزان باھا بىلەن سودىگەرلەرگە سېتىشقان ، بۇ يەردە
بولسا سودىگەرلەر بۇلارنى قىممەت باھا بىلەن سېتىپ پايدا ئېلىشـ
ىدۇ ، — دەپ سۆزلىشەتتى .

— نېمىشقا بىزنىڭ قوشۇنىمىز خىتايغا ھۇجۇم قىلمايدۇ ؟ —
دەپ مۇلاھىزە قىلىشاتتى بەزىبىرلىرى ، — بىزمۇ شۇنداق قىممەتـ
لىك ماللارغا ئىگە بولاتتۇق .

— تاتار سودىگەرلىرى بۇ ئاجايىپ ماللىرىنى يېرىم باھاسىغا

ساتىدىغان بولسا ، بىزنىڭ مالىلىرىمىزغا كىشىلەر قاراپمۇ قويماي-
دۇ . ئۇ چاغدا ئوتراز سودىگەرلىرى نېمە قىلىدۇ؟
چۆلدىن مال ھەيدەپ كەلگەنلەر باشلىرىنى چايقاپ دېيىشەتتى :
— بۇنداق مالىلار كىمگە كېرەك؟ پەقەت خان ۋە بەگلەرگە ،
ئۇلاردىن قالسا قازى ۋە ئىمامىلارغىلا كېرەك . بۇ قىممەت باھا
كىيىملەرنى سېتىۋالىمەن ، دەپ ئەمدى ئۇلار بىزدىن ئىككى بارا-
ۋەر ئارتۇق سېلىق ئېلىشىدۇ .
ئوتراز شەھىرىنىڭ باشلىقى — خارەزم شاھىنىڭ ئانىسى تۇر-
كەن خاتۇنىنىڭ جىيەنى ئىنالچىق قاھىرخان ئىدى . ئۇ ئۆزىنىڭ
مەنسەپدارلىرى بىلەن بازارنى ئايلاندى ، موڭغۇل كارۋىنى يېيىپ
قويغان مالىلارنىڭ ئالدىدا توختاپ ، سودىگەرلەردىن سوۋغىلار ئال-
دى . كېيىن تەشۋىشلەنگەن ھالدا قەلئەگە قايتىپ ، خارەزم شاھقا
ئۇشبۇ مەلۇماتنى يېزىۋەتتى :
«ئوترارغا سودىگەر قىياپىتىدە كەلگەن بۇ كىشىلەر ھەقىقەتتە
سودىگەر ئەمەس ، تاتار قاغانىنىڭ ئايغاقچىلىرى بولسا كېرەك .
ئۇلارنىڭ بۇرۇنلىرى قاڭقارلىق ، سودىگەرلەردىن بىرى ھىندى
بولسا كېرەك . مېنىڭ ئىسمىمنىلا ئېيتتى ، «خان» دېمىدى .
شۇنىڭ ئۈچۈن ، مەن ئۇنى قامچا بىلەن ئۇرغۇزدۇم ، باشقا سودا-
گەرلەر بولسا خېرىدارلاردىن سودىغا ھېچقانداق ئالاقىسى بولمىغان
ئىشلار توغرىسىدا گەپ سورىشىدۇ . ئۇلار ئوترارلىقلاردىن بىرەر-
سى بىلەن خالىي قالغان چاغلىرىدا : «نېمە ئىشلار بولۇۋاتقىنىدىن
خەۋرىڭلار يوق ، يېقىندا شۇنداق ۋەقەلەر يۈز بېرىدۇ ، سىلەر
ئۇنىڭغا قارشىلىق قىلىشقا ئاجىزلىق قىلىپ قالىسىلەر... » ، دەپ
قورقۇتۇپتۇ . »
بۇ مەكتۇپتىن تەشۋىشلەنگەن خارەزم شاھ مۇھەممەد موڭغۇل
كارۋىنىنى قولغا ئېلىشقا بۇيرۇدى . تۆت يۈز ئەللىك سودىگەرنىڭ
ھەممىسى موڭغۇل كارۋانبېشى ئۇسۇن بىلەن بىللە قەلئەنىڭ زىنـ
دانىغا سېلىندى ۋە قەتلى قىلىندى ، ئۇلارنىڭ مالىلىرى بولسا
ئوتراز شەھىرىنىڭ باشلىقى تەرىپىدىن بۇخاراغا سېتىش ئۈچۈن

ئەۋەتىلدى . بۇ ماللاردىن چۈشكەن پۇلنىڭ ھەممىسىنى خارەزم شاھ مۇھەممەد ئۆزى ئالدى .

كارۋانلاردىن پەقەت بىرلا كىشى تىرىك قالدى ، ئۇ قېچىشقا ۋە موڭغۇللارنىڭ بىرىنچى قاراۋۇلى تۇرىدىغان يەرگە يېتىپ بېرىشقا مۇۋەپپەق بولدى . ئۇنى بۇ يەردە قوڭغۇراق ئېسىلغان پوچتا ئېتىغا مىندۇردى ـ دە ، ئۇ چىڭگىزخانغا دەھشەتلىك خەۋەر ئېلىپ كەتتى[1] .

---

① چىڭگىزخان مەملىكەتتىكى چولۇق يوللارغا پوچتا ئۆتەڭلىرى قۇرغانىدى . بۇ يەردە قاغاننىڭ پەرمانىنى تارقىتىش ئۈچۈن ، دائىم ئاتلار ۋە چاپارمەنلەر تەييار تۇرۇشاتتى . كوچىدىكىلەر يول بەرسۇن دەپ ، پوچتا ئاتلىرىنىڭ بوينىغا تاسمىغا تىزىلغان ئۇششاق قوڭغۇراقلار ئېسىلغانىدى .

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بېكى تورىسى

ئونىنچى باب

ئەلچىگە ئۆلۈم يوق

ئاربدىن بىر ئاي ئۆتە ـ ئۆتمەي ، تاتار قاغانىدىن بۇخاراغا ئىبن كىفرىج بوغرا دېگەن يېڭى ئەلچى كەلدى ، ئۇنىڭ دادىسى بىر ۋاقىتلاردا خارەزم شاھىنىڭ دادىسى تەكىشىنىڭ ئەمرى بولۇپ خىز-مەت قىلغانىدى . ئۇنىڭ بىلەن بۇخاراغا يەنە ئىككى ئابرۇيلۇق موڭغۇلمۇ كەلدى .

خارەزم شاھ مۇھەممەد ئەلچىلەرنى قوبۇل قىلىشتىن بۇرۇن ، ئۆزىنىڭ قىپچاق چېرىكچى بەگلىرى بىلەن ئۇزاق مەسلىھەتلەشتى . ئۇلارنىڭ مەسلىھەتىگە بىنائەن موڭغۇل ئەلچىلىرىنى سىپايىلىك بىلەن گەدىيىپ قوبۇل قىلىشقا ، لېكىن شۇنداق بولسىمۇ چىڭگىز-خاننىڭ نىيىتىنى ئېنىقلىۋېلىش مەقسىتىدە ئەلچىلەرنىڭ سۆزىگە قۇلاق سېلىشقا قارار قىلدى .

باش ئەلچى كۆكرەك كېرىپ دىدىللىق بىلەن كىرىپ ، تەزىم قىلمىدى . قائىدىگە مۇۋاپىق قوراللىرىنى تاشقىرىدا قالدۇرۇپ كىرگەن بولسىمۇ ، خۇددى ئۇرۇشۇشقا تەييار كىشىدەك تىك تۇر-غان پېتى سۆزلەشكە باشلىدى :

— ئەي كۇنپېتىش ئەللىرىنىڭ ھۆكۈمرانى ! — دېدى ئۇ ، — بىز چىڭگىزخان ئېلىدىن سېنىڭ ئوتراريڭغا كەلگەن سودە-گەرلىرىمىزگە ئۆز قولۇڭ قويۇلغان ۋە تامغاڭ بېسىلغان يارلىق بەرگەنلىكىنى ئەسلىتىش ئۈچۈن كەلدۇق . بۇ يارلىقتا بىزنىڭ سودىگەرلەرگە خالىغان يېرىدە سودا قىلىشقا ئىجازەت بېرىۋېدىڭ ۋە ئۇلارغا دوستلارچە مۇئامىلە قىلىنىشنى بۇيرۇغانىدىڭ ، بىراق سەن ئۇلارنى مەككارلارچە ئالدىدىڭ — ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئۆلتۈ-

رؤلگەن ، ماللىرى بولسا تالانغان . خىيانەت قىلىشنىڭ ئۆزى قەبھ ئىش ، بىراق بۇ نەرسە ئىسلام ئېلىنىڭ شاھى تەرىپىدىن سادىر بولسا ، يەنىمۇ يىرگىنىچلىك بولىدۇ .

خارەزم شاھ ۋارقىرىۋەتتى :

— نومۇسسىز ! مەن بىلەن بۇ خىلدا سۆزلىشىشكە قانداق جۈرئەت قىلدىڭ ؟ خىزمەتكارىم قىلغان ئىشنى مېنىڭ بوينۇمغا ئارتىشتىن تارتىنمامسەن ؟

— ئۇلۇغ شاھ ! دېمەك ، سەن ئوترار شەھىرىنىڭ باشلىقى ئۆزىچە شۇنداق قىلغان دېمەكچىمۇ سەن ؟ ياخشى ! ئۇنداق بولىدىغان بولسا ، ئەيىبدار ئىنالچىق قاھىرخاننى بىزنىڭ قولىمىزغا تاپشۇر ، بۇيۇك قاغانىمىز ئۇنى قانداق جازالاشنى ياخشى بىلىدۇ . ئەگەر «ياق» دەپ جاۋاب بېرىدىغان بولساڭ ، ئۇ چاغدا ئۇرۇشقا تەييارلان . بۇ ئۇرۇشتا ئەڭ شەۋكەتلىك يۇرەكلەر يەكسان بولىدۇ ۋە تاتارلارنىڭ تەقلەپ قويۇلغان كۆچلۈك نەيزىلىرى نىشانغا بېرىپ تېگىدۇ .

بۇ دەھشەتلىك سۆزلەرنى ئاڭلاپ خارەزم شاھ ئويلىنىپ قالدى ، ئۇرۇش بولۇش - بولماسلىقنىڭ شۇ تاپتا ھەل بولۇشىنى كۈتۈپ ھەممە جىم بولۇپ قالدى . لېكىن ، بەزىبىر تەكەببۇر قىپچاق خانلىرى ۋارقىرىشىپ كەتتى :

— ماختانچاققا ئۆلۈم ! ئۇ بىزگە دوق قىلماقچىمۇ ؟ ئۇلۇغ شاھ ، ئىنالچىق قاھىرخان ئاناڭغا جىيەن بولىدىغۇ ؟ قانداق قىلىپ سەن ئۇنى كۈپپارلارنىڭ قولىغا تاپشۇرىسەن ؟ بۇ يۇزسىزنى ئۆلتۈ- رۈشكە ئىجازەت بەرگىن ، بولمىسا ئۇنى ئۆزىمىز ئۇجۇقتۇرىمىز !

خارەزم شاھ مۇردىدەك رەڭگى ئۆچۈپ ، تاتىرىپ ئولتۇراتتى . ئۇ ئاستاغىنا :

— ياق ! سادىق خىزمەتكارىم ئىنالچىق قاھىرخاننى بەرمەي- مەن ! — دېگىنىدە ، لەۋلىرى تىترەپ كەتتى .

شۇ چاغدا قىپچاق خانلىرىدىن بىرى موڭغۇل ئەلچىسىنىڭ ئالدىغا كەلدى - دە ، ساقىلىنى سىقىملاپ تۇرۇپ خەنجىرى بىلەن

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

شارتتىده قىرقىدى ۋە يۇزىگە ئاتتى . ئەلچى ئىبن كىفرىج بوغرا كۈچلۈك ۋە يۇرەكلىك كىشى بولسىمۇ ، ئۇرۇش - جېدەل قىلمىدى ، ئۇ پەقەت :

— مۇقەددەس كىتابتا : «ئەلچىگە ئۆلۈم يوق» دېگەن ! — دەپ ۋارقىرىدى .

— سەن ئەلچى ئەمەس ، تاتار قاغانىنىڭ ئۆتۈكىدىكى چاڭ-سەن ! نېمىشقا مۇسۇلمان بولۇپ تۇرۇپ ، بىزنىڭ دۈشمەنلىرىمىز-گە خىزمەت قىلىسەن ؟ سەن ساتقىنسەن ، تاتارلارنىڭ چىقىندىسى-سەن ! ۋەتەن خائىنى سەن ! — دەپ ۋارقىراشتى خانلار .

شۇ ئاردا قىپچاق خانلىرى ئەلچىگە ھۇجۇم قىلىشىپ ، ئۇنى خەنجەر بىلەن چاناپ تاشلاشتى ، ئۇنىڭ ئىككى شېرىكى بولغان موڭغۇللارنى تۈتۈۋېلىپ ئۇرۇشتى .

ئۇلار ئەلچىلەرگە ئېغىر ئازابلارنى بېرىپ ، خارەزم شاھ ئىلدىنىڭ چېگرىسىغا ئېلىپ بېرىپ ، بۇ يەردە ساقاللىرىنى كۆيدۈرۈشتى ، كېيىن ئاتلىرىنى تارتىۋېلىپ قويۇۋېتىشتى .

ئون بىرىنچى باب

چىڭگىزخان غەزەپلەندى

كۈندۈزى قاغان بىر نەچچە قېتىم ئۆز چېدىرىدىن چىقىپ يىراقلارغا كۆز تىكتى، ئۇ نېمىنىدۇر كۈتەتتى. چېدىرغا قايتىپ كىرىپ، يىپەك گىلەم ئۈستىگە ئولتۇردى ۋە ئۆزىنىڭ باش كېڭەشچىسى يوللىغ چۈسەينىڭ سۆزلىرىنى تىڭشاشقا باشلىدى. بۇ كېڭەشچى ئېگىز بويلۇق، ئالدىرىماي ھەربىكەت قىلىدىغان، ھوشيار ۋە ئۆتكۈر كۆزلۈك، ئورۇق بىر خىتاي ئىدى.

— ئاتىنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرۇپ جاھاننى ئېلىش مۈمكىن، بىراق ئاتتىن چۈشمەي تۇرۇپ ئۇنى باشقۇرۇش مۈمكىن ئەمەس. تېزلىك بىلەن ھەر بىر ۋىلايەتكە باشلىق تەينىلەش كېرەك، ئۇلار ئاشلىق زاپاسلىرى توغرىسىدا غەم يېسۇن، ئاھالىدىن سېلىق يىغىش ئۈچۈن مەمۇرىيەتلەر تەسىس قىلىشسۇن، بۇ مەمۇرىيەتلەر سېلىق تۆلەشتىن باش تارتقانلارغا جازا بەرسۇن. ھەر بىر مەمۇرىيەتكە ئىككى ئىشەنچلىك، ئوقۇمۇشلۇق كىشىدىن باشلىق ۋە يار-دەمچى تەينىلەش كېرەك. دارامەتنى كۆپەيتىش ئۈچۈن، سودىگەر-لەردىن باج ئېلىش، مۇسەللەس، سىركە، تۇزغا ۋە تۆمۇر، ئال-تۇن، كۈمۈش كانلىرىغا سېلىق، يەرنى سۇغۇرۇشتا سۇدىن پايدا-لانغانلىقى ئۈچۈن سۇ پۇلى ئېلىنسۇن...

— ھەممە سۆزۈڭ توغرا، — دېدى چىڭگىزخان.

تامغىچى — ئۇيغۇر ئىسمايىل خوجا تامغىنى ئۇزاتتى، بۇ ئەتراپى قىزىل بويالغان، كەڭ ئېسىل سەدەپتىن ياسالغان، يول-ۋاس سۈرىتى قوندۇرۇلغان ئالتۇن تامغا ئىدى. قاغان يوللىغ چۈسەي تەييارلاپ قويغان پەرمانغا تامغىنى باستى.

چۇش ۋاقتى ، كۈن ئىسسىق ، شامالسىز تىنجىق ، چىڭگىز-خاننىڭ قارارگاھىدىكى ھەممىسى ئۇگدەشكە باشلىدى ، ھەتتا ئوت-لاپ يۇرگەن ئاتلارمۇ بىر يەرگە توپلىنىپ جىم تۇراتتى ، ئەتراپىدا ئايلىنىپ يۇرگەن خىرە چۈننەرنى قورۇپ ئاستا باش چايقايتتى .

يىراقتىن خۇددى چۈننىڭ غىڭىلدىشىغا ئوخشاش سوزۇق ئاۋاز ئىشتىلدى ، كېيىن ئاتنىڭ بويىندىكى قوڭغۇراق ئاۋازى ئاڭلاندى . چىڭگىزخان ئالقىنىنى كەينىگە قويۇپ تىڭشىدى .

— بىر ئەمەس ، بىر نەچچە چاپارمەن ، — دېدى - دە ، چېدىردىن چىقتى .

يول بويلاپ كۆتۈرۈۋاتقان چاڭنى ئوچۇق كۆرۈش مۇمكىن ئىدى .

ئۇچ ئاتلىق قارارگاھ تەرەپكە قاراپ چېپىپ كېلىۋاتاتتى... ئۇلار قارا ئۆي ئالدىغا كەلگەندە ئاتلاردىن بىرى يىقىلدى ، ئۇستىدە-كى كىشى بولسا ، ئاتنىڭ بېشىدىن موللاق ئېتىپ چۇشتى .

قورۇقچىلار ئاتلىرىنى تىزگىنىدىن تۇتۇپ قاراۋۇلخانىغا ئې-لىپ بېرىشتى . كەلگەنلەرنىڭ ئىككىسى ئۇ يەردىن قاراۋۇللار بىلەن بىللە تايچاقلار تۇرىدىغان يەرگە كېلىشتى ، بۇ يەردە چىڭگىز-خاننى تاپتى .

قاغان ئاق بىينىڭ ئالدىدا زوڭزىيىپ ئولتۇراتتى ، كۆزلىرى-نى قىسىپ ، سۇر كۆك تاي ئانىسىنى ئېمىتىۋاتقىنىنى تاماشا قىلاتتى .

كەلگەن ئىككىيلەن ھەممە يېقىنى لاتا بىلەن باغلىۋالغانىدى . يۈزلىرى ئىششىغان ، يارا ، ئۇلار شۇنچىلىك ئۆزگىرىپ كېتىشكەن-كى ، قاغان بۇلارغا قاراپ :

— كىمسىلەر ؟ — دەپ سورىدى .

— ئۇلۇغ قاغان ! بىز ئىلگىرى سېنىڭ مىڭبېشىلىرىڭدىن ئىدۇق ، ئەمدى بولسا گۆردىن چىققانغا ئوخشايمىز . خارەزم شاھ بىزنى زاڭلىق قىلغۇسى كېلىپ ، شان - شەرىپىمىز بولغان ساقال-لىرىمىزنى كۆيدۈرۈشكە بۇيرۇدى .

— ئىبن كىفرىج بوغرا قېنى؟
— ئۇ سېنىڭ بۇيرۇقلىرىڭنى توغرىدىن - توغرا دىدىللىق بىلەن ئېيتىپ بەرگىنى ئۈچۈن ، خارەزم چوشقىلىرى ئۇنى پارچە - پارچە قىلىپ چاناپ تاشلاشتى .
— قانداق؟ ئۇلار مېنىڭ ئەلچىلىرىمنى چېپىپ تاشلاش-تى - ھە؟ مېنىڭ جەسۇر ۋە سادىق ئىبن كىفرىج بوغرامنى - ھە؟
چىڭگىزخان ئىڭىرىدى . ئۇ بىر سېقىم قۇمنى ئېلىپ ، ئۇلار-نىڭ بېشىغا چاچتى ، كۆز ياشلىرى ئېقىپ چۈشۈۋاتقان يۈزلىرىنى سۈرتتى - دە ، ئېغىر قەدەم تاشلاپ ، دەھشەتلىك بىر قىياپەتتە يۇگۇرۇپ كەتتى ، شۇ يېقىن ئەتراپىدا تۇرغانلارنىڭ ھەممىسى كەي-نىدىن يۇگۇرۈشتى . چۈقان - سۈرەنلەردىن ئويغىنىپ ، تېخى نېمە ئىش بولغانلىقىنى بىلمىگەن چېرىكلەر بۇلارغا قوشۇلدى ، ئادەم بارغانسېرى كۆپەيدى .
قاغان ھاسىرىغان ھالدا ئاتلار تۇرغان يەرگە يۇگۇرۈپ باردى . قوزۇقتىن ئېگەرلەنمىگەن ئاتلاردىن بىرنى يەشتى ، ئۇنى يالىدىن تۇتۇپ بىر سەكرەپ مىندى - دە ، يول بىلەن توپتوغرا كۆكتاغقا چاپتۇرۇپ كەتتى . يوللىغ چۈسەي ۋە چىڭگىزخاننىڭ ئوغۇللىرىمۇ ئاتلىنىپ ئۇنىڭ كەينىدىن يولغا چۈشۈشتى .
ئۇلار ھاك تاشلىق تاغ ئېتىكىگە يېتىپ كېلىشتى . تاغنىڭ ئۈستىدە ، قارىغاي دەرەخلىرىنىڭ ئارىسىدا قاغان تۇراتتى . ئۇ يىراقتىنمۇ كۆرۈنەتتى ، قالپىقىنى بېشىدىن ئالغان ، بەلۋېغىنى بوينىغا تاشلىغان[1] ، توپا سۈرتۈلگەن قارا يۈزىدىن يوغان - يوغان پارقىراق كۆز ياشلىرى ئاقاتتى .
— ھەي ، تەڭرىم ! سەن گۈناھسىزلارنى پاناھىڭدا ئاسرايسەن ، گۈناھكارلارنىڭ جازاسىنى بېرىسەن ، — دەپ ۋارقىرايتتى قاغان ، — ئىنساپسىز مۇسۇلمانلارنىڭ جازاسىنى بېرىشىڭ كېرەك ! ئاڭلىدىڭلارمۇ ، مېنىڭ جەسۇر باتۇرلىرىمنى ، مۇسۇلمانلار

① بۇ ئادەت موڭغۇللاردا «ئۆزىنى خۇداغا تاپشۇرۇش» مەنىسىنى بىلدۈرەتتى .

مېنىڭ ئەلچىم ئۇسۇلىنى ۋە سودا ـ سېتىق قىلىش ئۇچۇن بارغان تۆت يۇز ئەللىك گۇناھسىز سودىگىرىمنى ھالاك قىلىشتى . مۇسۇلمانلار ئۇلارنىڭ ماللىرىنى تالاپ ، بىزنى زاڭلىق قىلىشۋاتىدۇ . ئۇلار مېنىڭ يەنە بىر ئەلچىم ئىبن كىفرىج بوغرانىمۇ ئۆلتۇردى ، يەنە ئىككى ئەلچىمنىڭ ساقاللىرىنى كۆيدۈرۈشتى ، ئاتلىرىنى تارتىۋلىپ ، ئۆزلىرىنى ھەيدىۋېتىشتى ، بىز ئۇنىڭغا چىدالايمىزمۇ ؟

— مۇسۇلمانلارنىڭ ئۇستىگە بىزنى ئېلىپ بار ! — دەپ ۋارقىرىشاتتى تاتارلار ، — بىز شەھەرلىرىنى تۇپتۇز قىلىپ ، خوتۇن ، بالا ـ چاقىلىرى بىلەن قىرىپ تاشلايمىز ! بىز ئۇلارنىڭ ھەممە ماللىرىنى ۋە ئاتلىرىنى تارتىۋالىمىز !

— ئۇ يەردە قاتتىق سوغۇق ۋە بورانلار بولمايدۇ ، — دەپ ۋارقىراشنى داۋام قىلدى چىڭگىزخان ، — ئۇ يەردە دائىم ياز ، تاتلىق قوغۇنلار ، ئۈزۈملەر ۋە پاختىلار ئۆسىدۇ ، ئۇ يەردىكى يايلاقلاردا ئوچ قېتىم ئوت ئۇنىدۇ . شۇنداق ياخشى ئۆلكىدە مۇسۇلمانلارداڭ جىنايەتچىلەر ياشىسا مەيلىمۇ ؟ ياق ، بىز بۇ ئۆلكىنى بېسىۋالىمىز ، شەھەرلىرىنى يەر بىلەن يەكسان قىلىمىز . ۋەيران قىلىنغان شەھەرلەرنىڭ ئورنىغا ئارپا تېرىيمىز ، ئۇنىڭدا بىزنىڭ ياخشى ئاتلىرىمىز ئوتلىسۇن ۋە سۆيۇملۇك خوتۇن ، بالا ـ چاقىلىرىمىز ياشايدىغان ئۆيلەر تۇرسۇن . مۇسۇلمانلار ئۆلكىسىگە ھۇجۇم قىلىشقا تەييارمۇ سىلەر ؟

— ئۇلارنىڭ قەيەردىلىكىنى كۆرسەتسەڭ بولدى ، قىرىپ تۇگىتىمىز ! — دەپ ۋارقىرىشاتتى تاتارلار .

— مەن سەپەر ئېيى چىققىنىنى شامانلارسىزمۇ كۆرۈپ تۇرۇپتىمەن . دېمەك ، كۈنىپېتىشقا قوشۇن تارتىش ۋاقتى كەلگەن ، — دەپ قاتتىق ئاۋاز بىلەن چىڭگىزخان بۇرۇلۇپ ئاستا ـ ئاستا تاغقا چىقىشقا باشلىدى ، ئۇنىڭ كەينىدىن تۇرغاۋۇتلىرىمۇ ئەگەشتى ۋە چىڭگىزخان ئۆزى يالغۇز ئويلاپ ئولتۇرغان يەرنى ئورىۋېلىشتى .

چىڭگىزخان تاغنىڭ يەنىمۇ ئېگىزرەك باغرىغا چىقىپ ، يار

بويىدىكى مەيداندا يېنىۋاتقان گۇلخاننى كۆردى . بىر بالا گۇلخان ئالدىدا ئولتۇرۇۋېلىپ كۈرۈك باساتتى ، ئوچاقتا تۆمۈر پارچىسى چوغدەك تاۋلىنىپ قىزىۋاتاتتى . زوڭزىيىپ ئولتۇرغان قېرى بىر موڭغۇل بولسا قىسقۇچ بىلەن تۆمۈر پارچىسىنى تۇتۇپ ، بولقىسىنى كۆتۈرگەن پېتى تۇراتتى .

— كىمسەن ؟ — دەپ سورىدى چىڭگىزخان .

— مەن تۆمۈرچى قورىمەن . جەبە نويون تۇمىنىدىن .

— بۇ يەردە نېمە قىلىسەن ؟

— ئوق ياسايمەن . بۇ ئوق تۆمۈرگە بېرىپ تەگسىمۇ پۇكۇلەيدۇ ، ھەرقانداق قالقاننى تېشىپ ئۆتىدۇ . شۇنداق پۇختا ئوق ياسىشىم ، ساڭا يارىدىم قىلىش ئەمەسمۇ ؟

— ئېيتقان سۆزۈڭ توغرا ، دېدى چىڭگىزخان ، — نېمىشقا بۇ يەردە ، تاغدا ئىشلەيسەن ؟

— بۇ تاغدا ياخشى يانىدىغان ياغلىق يىلتىزلار كۆپ . راستىنى ئېيتسام ، بۇ يەردىن يىراق چۆللەر ، ئۆزۈمنىڭ تۇغۇلغان ئېلىم كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ .

— نېمىشقا يالغان ئېيتىسەن ؟ بۇ يەردىن بىزنىڭ ئەل كۆرۈنىدىغۇ !

— پايانسىز چۆل بولغىنىدىن كېيىن بەربىر ئەمەسمۇ ؟ مەن ئۆزۈم تۇغۇلغان تەرەپكە قارىسام ، كۆڭلۈم ئېچىلىدۇ !

— بۇ بالا ئوغلۇڭمۇ ؟

— خىتاي بالىسى ئىدى ، ئوغۇل قىلىۋالدىم . ئۇلۇغ قاغانىم ، مەن سەن بىلەن بىللە خىتايغا بارغانىدىم ۋە بۇ بالىنى شۇ يەردىن تېپىۋالغانىدىم . مەن ئۇنى ئاتتا يۈرۈپ چوڭ قىلدىم ، ئەمدى ئۇ تۆمۈرچىلىك ئىشىدا ماڭا يارىدەمچى بولۇپ قالدى .

— تۆمۈرچىلىك دۇكىنىڭ قەيەردە ؟

— دۇكىنىم — ئات . مانا بۇ بولقام ، مانا بۇ تۆمۈر سەندىلىم . كۈرۈكنى تاغارغا سېلىپ ، ئوغلۇم مىنىدىغان ئاتتا ئېلىپ يۈرىمەن .

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بېكى تورىسى
www.uyghurkitap.com

— ئاتلىرىڭ ياخشىمۇ ، كۆچلۈكمۇ ؟

— ئاتلىرىم قېرىپ قالغان ، بۇ بىچارىلەرنى نەچچە يۈرۈشلەر-ده مىنىدىم . بۇخاراغا بارغىنىمدا كۆچلۈك ئاتلارنى تاللىۋالىمەن ، يەنە قۇللاردىن بىر نەچچە بازغانچىمۇ قىلىۋالماقچىمەن...

— ياخشى ئۇرۇشساڭ ، خالىغىنىڭچە ئاتقا ئىگە بولىسەن .

— ئەمدى مەن چېرىك بولۇپ نەگىمۇ بارارمەن ! قاتتىق ياردار بولغانمەن ، ئەمدى ئۇرۇشقا يارىمايمەن . پىچاق ، ئوق يا-ساشقا ئەپچىلمەن ، بۇنىڭغا ئۆگىنىپ قالغانمەن . ئۇلۇغ قاغان ، سەن ماڭا ئېيتقىن ، بىز بۇ يەردە قاچانغىچە تۇرىمىز ؟ بىزنىڭ جەبە نويون تۇمىنىدە ئاچارچىلىق بولۇپ ، كىشىلەر ئاتلىرىنى سويۇپ يېيىشمەكتە ، پاتراق ئىلگىرى سىلجىساق بولاتتى...

چىڭگىزخان بۇرۇنىنى قاتتىق تارتىپ چىڭقىلىشقا باشلىدى ، بۇ يامانلىقتىن بېشارەت ئىدى .

— ياق ، سەن ماڭا ئاۋۋال شۇنى ئېيتقىنا ، تۆمۈرچى قورى ، ئەگەر جەبە نويون تۇمىنىڭ ھەممىسى ئىلگىرىلەپ كېتىپ قالغان بولسا ئون ئىككى كۈندىن بېرى ئۇلار بۇ يەردە يوق بولسا نېمە دەيسەن ؟ چۆلنى بويلاپ ئۇلارنى ئىزدەيسەن ، ئۇچرىغان ئادەمدىن جەبە نويوننى كۆردۈڭلارمۇ ، دەپ سوراپ يۈرەمسەن ؟ ئەگەر ھەممە نۆكەرلەر قارارگاھىنىڭ ئەتراپىدا تەمتىرەپ يۈرىۋەرسە ، پۇتۇن قو-شۇنۇم تارقىلىپ كېتىدىغۇ ؟

تۆمۈرچىنى تىترەك باستى ، ئۇ ئۆزىنى يەرگە تاشلىدى .

— بۇ تۆمۈرچى قورىنى ئاپىرىپ ، چېرىكلەر ئىچىدە تاپىنىغا يىگىرمە تاياق ئۇرۇڭلار ، ئەدىپىنى يېسۇن ! تېزلىك بىلەن قارار-گاھىنىڭ ئەتراپىغا قورۇقچىلارنى ئەۋەتىپ ، ئۆز قىسمىدىن چەتتە لاغايلاپ يۈرگەن نۆكەرلەر قولغا ئېلىنسۇن ، ئۇلارنىڭ يۈزبېشى ۋە مىڭبېشىلىرىنىڭ ئىسمى ماڭا مەلۇم قىلىنسۇن . مەن ھەممىسى-نىڭ جازاسىنى بېرىمەن .

چىڭگىزخان يوغان ، مايماق ئاياغلىرىغا چاپلىشىۋالغان تۆمۈر-چىنى ئىتتىرىپ تاشلىدى ـ ده ، تاشلىق يولدىن ئاستا ـ ئاستا

يۇقىرىغا چىقىشقا باشلىدى . ئۇ توختىدى :
— مەن بۇ يەردە مۇڭپپەقىيەتلىك ھۇجۇم توغرىسىدا تەڭرى بىلەن سۆزلىشىمەن ، تاغنىڭ ئەتراپىغا قوروقچىلار قويۇلسۇن . ئەمما ، مېنىڭ سۆھبىتىمگە ھېچكىم كاشىلا قىلمىسۇن ! — دېدى ـ دە ، تاغنىڭ چوققىسىغا چىقىپ كەتتى .

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بېكى تورىسى

ئون ئىككىنچى باب

مەكتۇپ يېزىش يوللىرى توغرىسىدا

چىڭگىزخان موڭغۇلچىدىن باشقا تىلنى بىلمەيتى. تى، يېزىشنىمۇ بىلمەيتتى.

(ۋ .ۋ .بارتولد)

قاغان كەچ كىرگەندە چېدىرىغا قايتىپ كەلدى ـ دە، ئۆز چېرىكچى بەگلىرىنى چاقىرتقۇزدى. بۇ يەردە چىڭگىزخاننىڭ ياش ۋاقتىدىكى دوستلىرى، غەلىبە سەپىرى بىلەن مەشھۇر بولغان، مۇكچىيىپ قالغان، ساقاللىرى ئاقارغان، يۈزلىرى پۇرۇشكەن ئورۇق قېرىلار ۋە ئۆزى ئۆستۇرگەن ئۆتكۈر چېرىكلەر، غەلىبە قازىنىش ئۈچۈن تەييار تۇرغان ياش يىگىتلەرمۇ بار ئىدى. بۇلار- نىڭ ھەر بىرىدە ئۆز تۇغى ئاستىدا يۈرۈشكە تەييار تۇرغان ئون مىڭ ئاتلىق چېرىكى بار ئىدى.

ھەممىسى گىلەمنىڭ ئۈستىدە يېرىم دائىرە بولۇپ ئولتۇرۇ- شاتتى. پەقەت چىڭگىزخانلا ئۇلاردىن ئېگىزرەكتە، ئالتۇن تەخت- نىڭ ئۈستىدە ئولتۇراتتى، تەختنىڭ يۆلەنچۈكىنى خىتاي ئۇستە- لىرى ماھىرلىق بىلەن ياسىغانىدى. ئۇ ئۇزۇن قوللۇق دېگىز مېدۇزىسىغا ئوخشاش «مەرۋايىت» بىلەن چىرمىشىپ ئويناۋاتقان كۆرۈنۈشتىكى «بەختلىك ئەجدىھالار»نى، تەختنىڭ تايانچىقى بولسا ئاغزىنى ئېچىپ تۇرغان ئىككى يولۋاسىنى تەسۋىر قىلاتتى. ئالتۇن- دىن ياسالغان بۇ تەختنى قاغان خىتاي خانىنىڭ سارىيىدىن يۈرۈش

ۋاقتىدا قولغا چۈشۈرگەن ۋە يۇرۇشلىرىدە ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ يۈرگەنىدى .

تەختىنىڭ ئوڭ تەرىپىدە چىڭگىزخاننىڭ ئىككى ئوكسى ۋە كىچىك ئوغۇللىرى — ئۆگەتەي بىلەن تولۇي ئولتۇراتتى ، سول تەرىپىدە قاغاننىڭ كېيىنكى خوتۇنى ، بارمىقىدىن مۇرىسىگىچە ئالـ تۇن ئۇزۇك ۋە بىلەزۈكلەر سالغان ياشقىنا قۇلان خاتۇن ئولتۇراتـ تى . خىتاي خىزمەتكارلار ئولتۇرغانلارنىڭ كەينىدە ئاياغ ئۇچىدا ئۇياقتىن ـ بۇياققا يۇرۇشەتتى ۋە ئالتۇن قاچىلاردا تۇرلۇك تائامـ لار ، قىمىز ۋە شارابلارنى كەلتۈرۈشەتتى .

قاغاننىڭ سول تەرىپىدە ئۇنىڭ ياش خوتۇنى بىلەن يانمۇيان ئىككى ئەلچى ئولتۇراتتى . بىرىنچىسى مەشھۇر تاڭغۇت[1] خانى بۇرـ خاننىڭ ئەلچىسى ئاشاگانبۇ ، ئىككىنچىسى — جەنۇبىي خىتاي سۇن ۋىلايىتىنىڭ خانى ئەۋەتكەن ئەلچى ، خىتاي ئەلچىسى سەركەردە مىڭغان ئىدى[2] . جەنۇبىي خىتاي خانى شىمالىي خىتاينىڭ جىڭ ۋىلايىتىدىكى خانىنى ياماق كۆرەتتى . شۇنىڭ ئۈچۈن ، موڭغۇللار يېقىنلىشىشقا ، ئۇلار بىلەن دوستلىشىشقا ئۇرۇناتتى .

بۇ زىياپەتتە چىڭگىزخان مېھمانلارنى ئۆزىنىڭ ئاجايىپ ئالتۇن قاچىلىرى ، خىلمۇخىل تائام ۋە ئىچىملىكلىرى بىلەن ھەيران قالـ دۇردى . چوڭ ئالتۇن تاۋاقلاردا پىشۇرۇلغان غىزالار ، ياش بىيە ، كېيىك ۋە چۆل دوغدىغىنىڭ پىشۇرۇلغان گۆشلىرى قويۇلغان . بۇنىڭ كەينىدىن خىتاي ئاشپىزى تەييارلىغان ناھايىتى مەززىلىك تائاملار تارتىلدى . قىمىز ، قېتىق ، قىزىل ئىران شارابى ، تاۋۇز ئۇرۇقىدىن قىلىنغان خىتاي ھارىقى ، مەخسۇس چاپارمەنلەر كەلـ تۈرگەن تېپىلماس جەنۇب مېۋىلىرى — بۇلارنىڭ ھەممىسى بۇ سەھرادا ئەجەبلىنەرلىك ھال ئىدى . چۈنكى ، بۇ يەردە ياۋايى ئاتلار ۋە يولۋاسلاردىن باشقا ھېچ نەرسە بولۇشى مۇمكىن ئەمەس .

---

① تاڭغۇت — خىتاينىڭ غەربىي شىمالىدىكى بىر ۋىلايەت .

② مىڭغانىنىڭ موڭغۇللار ۋە چىڭگىزخان توغرىسىدىكى قوليازمىلىرى بىزنىڭ دەۋـ رىمىزگىچە ساقلانغان .

چېدىردىكى شايى پەردىنىڭ كەينىدىن ناخشىچى خىتاي خوتۇن-لىرىنىڭ نازۇك ئاۋازلىرى ، سۇناي ۋە قومۇش نەينىڭ ئاۋازلىرى ئاڭلىناتتى ، ئاجايىپ كىيىنگەن بىر مۇنچە ئۇسسۇلچىلار ئۇسسۇلغا چۈشەتتى . ئۇسسۇلدا چۆلدە ئوتلاپ يۈرگەن كېيىكنى ، ئۇنى پايلاپ كېلىۋاتقان قاپلاننى ، قاپلاننىڭ ئۇنىڭغا سەكرىشىنى ، بىراق مۆكۈ-نۈپ ياتقان ئوۋچى ئاتقان ئوقتىن ھالاك بولغىنىنى تەسۋىرلەيتتى . چىڭگىزخان زىياپەتتىدىن مەمنۇن بولۇپ ، تەختتە باداشقىنىنى قۇ-رۇپ ئولتۇراتتى ۋە يېنىدا تىز چۆكۈپ ، خىتاي خىزمەتكارى تۇتۇپ تۇرغان مەخسۇس تاۋاقتىكى قورۇلغان گۆشلەردىن ئېلىپ شاپىلدە-تىپ يەيتتى . ئەڭ ياخشى گۆش پارچىلىرىنى ئېلىپ ، كۆڭلى تارتقان مېھمانلارنىڭ ئاغزىغا سالاتتى .

زىياپەت ۋاقتىدا چىڭگىزخان رەشىك بىلەن كۆزىنى تاڭغۇت ئەلچىسىدىن ئۇزمەيتتى ، ئەلچى قاغانىنىڭ خوتۇنى قۇلان خاتۇنىنىڭ يېنىدا ئولتۇرۇپ ئۇنىڭغا ھېكايىلەرنى ئېيتىپ بېرىپ ، ئۇنى كۈل-دۈرۈپ ئولتۇراتتى . ئۇ شۇ ۋاقىتقىچە چۆللەردە ئاداشماي يۈرگەن ئادەم ئىكەنلىكىنى ، خىتايغا بىرىنچى قېتىم بارغىنىدا پايتەختىنىڭ ئەگىرى ـ توقاي ، ئىنچىكە ، تار كوچىلىرىدا ئادىشىپ قالغىنىنى سۆزلەيتتى ، قۇلان غەرەزسىز كۈلەتتى . چىڭگىزخان قوينىڭ گۈ-جىكىنى غاجاۋېتىپ ، تاڭغۇت ئەلچىسىگە :

— سېنىڭ ھۆكۈمرانىڭ شاھ بۇرخان كەلگۈسى يېڭى يۈرۈ-شۈمدە ئوڭ قولۇم بولۇشىغا ۋەدە بەرگەنىدى . مۇسۇلمان خەلقى مېنىڭ ئەلچىلىرىمنى ئۆلتۈرۈشۈپتۇ ، ئەمدى مەن خارەزم شاھىتىن ئۆچ ئېلىش ئۈچۈن بارماقچىمەن . شاھ بۇرخانىنىڭ ئۆز ئاتلىقلە-رى بىلەن كېلىپ ، قوشۇنۇمنىڭ ئوڭ قانىتىدا تۇرۇش پەيتى كەلدى ، — دېدى .

گۈزەل قۇلان خاتۇن بىلەن بەند بولغان تاڭغۇت ئەلچىسى چىڭگىزخانغا مەنسىتمەي جاۋاب بەردى :

— ئەگەر ھۇجۇم قىلىش ئۈچۈن قوشۇنۇڭ ئازلىق قىلىدىغان بولسا ، نېمە قىلىپ قاغان بولۇپ يۈرسەن .

چىڭگىزخان ئۇستىخاننى بىر تەرەپكە ئېتىپ تاشلىدى ، ماي قوللىرىنى ئاق بۇغا تېرە ئۆتۈكىگە سۈرتتى ۋە سۆسەر جۇۋىسىنىڭ ئېتىكى بىلەن بۇرۇتىنى سىلىدى ، ھەممە جىم بولدى . تاڭغۇت ئەلچىسىگە قاراپ نەپسى سەقسىغان ۋە بوغۇلغان ھالدا سۆزلەشكە باشلىدى :

— سەن ئۆز شاھىڭ نامىدىن سۆزلەۋاتىسەن . ماڭا بۇنداق قوپال جاۋاب قايتۇرۇشقا قانداق جۈرئەت قىلدىڭ ؟ قۇدرەتلىك قو-شۇنۇمنى ھازىردىن تاڭغۇت خانلىقىغا باشلاش مېنىڭ ئۇچۇن قىيىن دەپ ئويلامسەن ؟ بىراق ، ھازىر مېنىڭ خىيالىم باشقا ياقتا . مەن ھازىر ساڭا ئوخشاش ئىپلاس ، مەككار تاڭغۇتلارنى تارمار قىلماي-مەن ، لېكىن مېنى دۇشمەن ئوقىدىن ئامان قالدۇرسا ، قەسەم قىلىمەنكى ، خارەزم شاھىنى تارمار قىلىپ قايتىپ كەلگىنىمدىن كېيىن ، مەن سېنىڭ ئىمانسىز شاھىڭغا قارشى ئۇرۇش قىلىش ئۇچۇن قوشۇن تارتىمەن . شۇ چاغدا مەن سېنىڭ سۆزلىرىڭنى يادىڭغا سالىمەن ۋە قاغانلىق قولۇمدىن كېلىش - كەلمەسلىكىنى سىلەرگە كۆرسىتىپ قويىمەن ! يوللىغ چۇسەي ، بۇيرۇغىن ، دەر-رۇ ئاتلارنى ئېلىپ كېلىشسۇن ، بۇ تاڭغۇت كۇچۇكى تېزلىك بىلەن مېنىڭ چېدىرىمدىن چىقىپ كەتسۇن .

تاڭغۇت ئەلچىسى ئاشاگانبۇ دۇدۇقلاپ سورىدى :

— مەن ساڭا قاتتىق تېگىدىغان بىرەر نەرسە دېدىممۇ ؟ — خىزمەتكار خىتايلار ئۇنى قولتۇقىدىن كۆتۈرۇپ ، چېدىردىن سۆ-رەپ چىقىپ كېتىشتى .

غەزەپلەنگەن چىڭگىزخان خىتاي ئەلچىسى سەركەردە مىڭغانغا جىددىي مۇراجىئەت قىلىپ ، ئۇنىڭ ئاز ئىچكىنىنى ئېيتتى ۋە شۇنىڭ جازاسىغا ئالتە چوڭ ئاپقۇردا لىق شارابنى ئۇستى - ئۇستە-گە ئىچىشكە مەجبۇر قىلدى . ئەلچى ئۇنچىقماستىن ئىچەتتى ، مېھ-مانلار بولسا بۇ ۋاقىتتا ئۇنىڭ شەرىپىگە مەدھىيە ئېيتىشاتتى . ئالتىنچى ئاپقۇرنى ئىچىپ بولغان ئەلچى دۇم چۇشۇپ يىقىلدى - دە ، بىردىن ئۇخلاپ قالدى . چىڭگىزخان خۇشال بولۇپ :

— مانا مېنىڭ مېھمىنىم مەست بولدى ! دېمەك ، ئۇ مېنىڭ دوستۇم ، مەن بىلەن كۆڭلى بىر ئىكەن . مېنىڭ دوستۇمنى ئاستا كۆتۈرۈپ ، ئۆز چېدىرىغا ئاپىرىپ قويۇڭلار . ئەتىگەنلىككە ئۇمۇ ئۆز ۋەتىنىگە قايتالايدۇ . شەھەر باشلىقلىرى ئۇنى پات - پات توختىتىپ ، ئۇنىڭغا شاراب ، چاي ۋە خالىغان تائاملار بىلەن زىيا-پەت بەرسۇن . ئەمر قىلىمەنكى ، يولدا نەغمىچىلەر دۇتار ، نەي چېلىپ ئۇنى خۇشال قىلىشسۇن ! بىز خالايمىزكى ، بىزنىڭ خىتاي دوستىمىز ھېچ نەرسىگە موھتاج بولمىسۇن ، — دېدى .

ئۇخلاپ قالغان ئەلچىنى ئېلىپ چىقىپ كەتكەندىن كېيىن ، چىڭگىزخان يوللىغ چۈسەيگە مۇراجىئەت قىلدى :

— سەن ئەلچىمىزنىڭ قاتىلى خارەزم شاھ مۇھەممەدكە خەت يازدىڭمۇ ؟

قاغانىنىڭ بۇيرۇك مەسلىھەتچىسى ئاستا جاۋاب بەردى :

— ئىككى باغادۇر سەركەردە ئۇرۇش قىلماقچى بولغىنىدا ، مەن بىرەر مۇناسىپ نەرسە يازالايتتىممۇ ؟ مەن پەقەت قولغا كىر-گۈزۈلگەن ئەللەردىلا تەرتىپ ئورنىتىشنى بىلىمەن ۋە سېنىڭ پەر-مانلىرىڭنى ئەمەلگە ئاشۇرۇلۇشنى كۆزدىن كەچۈرۈپ تۇرۇشقا ئۇ-رۇنمەن . شۇنىڭ ئۈچۈن ، مەكتۇپنى سېنىڭ تەجرىبىلىك مىرزاڭ ئىسمائىل خوجا ئۇيغۇر يازدى .

— قېنى ئۇ ؟

قاغانىنىڭ قېرى مىرزىسى ۋە تامغىچىسى ئىسمائىل خوجا ئورالغان قەغەزنى بېشىدىن ئېگىز تۇتۇپ ، تەختىنىڭ ئالدىغا كەلدى ۋە تىز چۆكتى .

— ئوقۇ !

ئىسمائىل خوجا ئوقۇشقا باشلىدى :

«ئاللا تائالا مېنى بارلىق خەلقلەرگە ئۇلۇغ قاغان قىلىپ تەيىنلىگەن ، كېيىنكى يەتتە يىل ئىچىدە مەن كۆپ مۇجىزىلەرنى كۆرسەتتىم . مېنىڭ پادىشاھلىقىم-

دەك پادىشاھلىق تەخى قەدىم زامانلاردىن بېرى بولمىغا-
نىدى . ماڭا بويسۇنمىغان شاھلار غەزىپىمگە ئۇچرايدۇ ،
مەن ئۇلارنى تارمار قىلىمەن . مېنىڭ قوشۇنۇم يېقىنلا-
شىشى بىلەن يىراق ئۆلكىلەرمۇ دەررۇ ماڭا تەسلىم
بولىدۇ ۋە تىنچىپ قالىدۇ . بىراق ، نېمىشقا سەن مېنى
ھۆرمەت قىلمايسەن ؟ ئويلاپ قارىغىن ! ياكى سەنمۇ غە-
زىپىمنىڭ قەھرىنى سىناپ كۆرمەكچىمۇ ؟... »

چىڭگىزخان تەختتىن چۈشۈپ ، ئىسمائىل خوجىغا ئېتىلدى
ۋە ئوقۇلۇپ تۇگىمىگەن خەتنى قولىدىن تارتىۋالدى .
— سەن كىمگە يازدىڭ ؟ مەن بىلەن سۆزلىشىشكە لايىق ھۆ-
كۈمرانغىمۇ ياكى سېرىق ئىتنىڭ كۈچۈكىمۇ ؟ دۈشمەن بىلەن شۇ
يوسۇندا سۆزلىشىش كېرەكمۇ ؟ سەن ئۆزۈڭ مۇسۇلمان بولغىنىڭ
ئۈچۈن ، مۇسۇلمان خانى ئالدىدا قۇيرۇقۇڭنى شىپاڭلىتىسەن ،
سەن شاھ مۇھەممەدنىڭ مېنى ئۆزىدىن قورقىدىكەن ، دەپ ئويلا-
شىنى خالامسەن ؟
ئىسمائىل خوجا يۈزىنى گىلەمگە يېقىپ ياتاتتى ۋە ياتقان
جايىدا قورقۇپ تىترەيتتى . قاغان ئۇنىڭ بەلۋېغىدىن كۆتۈرۈپ
چىدىردىن سۆرەپ ئېلىپ چىقتى ۋە تېپىپ ئىشىكتىن ئىتتىرىپ
تاشلىدى . مەسلىھەتچى يوللىغ چۈسەي ئۇنىڭ ئالدىدا پەيدا بولۇپ ،
ئۇنى ئاستا كاھىشقا باشلىدى .
— مىرزاڭنىڭ ئاپئاق ساقاللىرىغا بىر نەزەر سال ، ئۇنىڭ
كۆپ يىللاردىن بېرى قىلغان خىزمەتلىرىنى ئەسلە . ئۇ سېنىڭ
بالىلىرىڭنى ۋە نەۋرىلىرىڭنى ئوقۇتۇپ ساۋاتىنى چىقارغان ، سادىق
خىزمەتكارنى بۇنچىلىك خورلاش يارىمايدۇ...
چىڭگىزخان قەددىنى توغرىلىدى .
— ئىسمائىل خوجا قۇللارغا مۇناسىپ خەت يېزىپتۇ ، ئۇ
مەغرۇرلىنىپ سۆزلەشنى بىلمەيدۇ . مەيلى ، ئۇ مېنىڭ نەۋرە-
رىمنى ئوقۇش ۋە يېزىشقا ئۆگىتىۋەرسۇن ، ئەمما خەلق ھۆكۈمراد-

لىرى بىلەن بۇنداق سۆزلىشىشكە ئىنتىلمىسۇن .

قاغان چېدىرغا قايتىپ كىرىپ ، يەنە تەختكە چىقتى . ئۇ ئوك تىزىنى قۇچاقلىغىنىچە سول ئايىغى ئۈستىدە ئۇزاق ۋاقىتقىچە ئولتۇردى ، ئۇنىڭ كۆڭ كۆزلىرى گاھ كېڭىيەتتى ، گاھ قىسىلاتى . تەختىنىڭ يېنىدا قولىدا قەغىزى بىلەن باشقا مىرزا پەيدا بولدى ، يوللىغ چۈسەي ئۇنىڭغا قومۇش قەلەم بىلەن دۈۋەت بەردى . چىڭگىزخان بولسا غەزەپكە تولغان كۆزلىرىنى بىر نۇقتىدىن ئۇزمەي ، ھامان جىم ئولتۇراتتى . كېيىن ئۇ تىز چۆكۈپ ، كۈتۈپ ئولتۇرغان مىرزىغا بۇرۇلۇپ دېدى :

— شۇنداق دەپ يازغىن : «سەن ئۇرۇشنى خالىمىدىڭ ، سەن ئۇنىڭغا ئېرىشىسەن .»

قاغان خۇددى چۆچۈپ ئويغانغاندەك ، يوللىغ چۈسەينىڭ قولىدىن كۆك بوياقلىق[1] ئالتۇن تامغىنى تارتىۋالدى ۋە ئۇنى خەتكە باستى . خەت ئۈستىگە تامغىنىڭ مۇنۇ سۆزلىرى چۈشۈپ قالدى :

ئاسماندا كۆك تەڭرى بولسا ،
قاغان يەردىكى قۇدرىتىدۇر .
سەييارىلارغا ئەمىر قىلغۇچىدۇر ،
يەرده ھەممه خەلقەرگه ھۆكۈمرانىدۇر .

جىم بولۇپ قالغان مېھمانلار ئارىسىدا بىردىنلا موڭغۇللارنىڭ ھۈجۈمغا بارغىنىدا ۋارقىرايدىغان : «قۇۋ ! قۇۋ !» دېگەن ئاۋازلىرى ياڭراپ كەتتى .

چېدىرنىڭ ئارقىسىدا باغلاقلىق تۇرغان ئايغىرلار ئىگىسىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ كىشنەۋەتتى . بىرئاز ۋاقىت ئۆتە ـ ئۆتمەستىن ، قارارگاھنىڭ ھەممە تەرىپىدىن موڭغۇل ئاتلىرىنىڭ كىشنىگەن ئاۋازلىرى ئاڭلىنىشقا باشلىدى .

---

① باشقا خەلق شاھلىرىغا يازغان خېتىگە قاغان كۆك رەڭلىك تامغا باساتتى ، ئاددىي ھۆججەتلەرگە بولسا قىزىل رەڭلىك تامغا باساتتى .

مەكتۇپنى يوللىغ چۈسەي ئېھتىيات بىلەن قولىغا ئالدى، چىڭگىزخان بولسا كەسكىن قىلىپ ۋە سۆزلىرىنى بۆلۈپ - بۆلۈپ :

— مەكتۇپنى ئەۋەتىڭ ! مۇسۇلمان ئېلىنىڭ چېگرىسىغا ! تېزلىك بىلەن ! چاپارمەنگە قورۇقچىلار بېرىلسۇن ! — ئۈچ يۈز ئاتلىق بېرىلسۇن ! دېدى . كېيىن يېنىدا ئولتۇرغانلارغا قايرىلىپ قاغان يەنە بايىقىدەك خۇشاللىق ، ئوچۇق چىراي بىلەن خىرقىراپ سۆزلەشكە باشلىدى ، — بىز بەزىمىزنى داۋام قىلدۇرۇپېرىمىز ، بەخۇدۇك سۆھبەتلىشۇپېرىمىز . پات ئارىدا مۇسۇلمان شەھەرلىرىدە جېنىمىز ئارام ئالىدۇ ، بىز ئۇ يەردە كەيپ - ساپا قىلىمىز ! ئاتلىرىمىزنىڭ تەر - تۇمانلىرى ئورۇالغان ئاختاما يەرلەر قورقۇنچلۇق كىشىلەرنىڭ قېچىشىنى ۋە بوينىغا ئارغامچا تاشلانغان خوتۇنلارنىڭ ۋاي - دادلىشى هازىرنىڭ ئۆزىدىلا كۆزۈمگە كۆرۈنمەكتە ، ئۇ يەردىكى دەريالار خۇددى مانا شۇ شارابتەك قىپقىزىل بولۇپ ئاقىدۇ ، يېنىۋاتقان يېزىلارنىڭ ئىسىدىن ئىس باسقان ئاسمان چوغدەك قىزىرىدۇ !

ئۇ بىر كۆزىنى قىستى ۋە يوغان ، قىسقا بارمىقىنى كۆتۈرۈپ قارارگاھتىكى ئايغىرلارنىڭ كەينى - كەينىدىن كىشنەشلىرىگە قۇلاق سېلىشقا باشلىدى .

ئولتۇرغان مېهمانلار ئۆزئارا : «ئەتمالسم ، ئۇرۇش يېقىنغا ئوخشايدۇ» دەپ پىچىرلىشاتتى ، خۇددى ئۇلۇغ چېرىكچى بەگلەرگە ئوخشاش ، بىر - بىرلىرىگە غەلىبە تىلەپ ئالتۇن قەدەھلەرنى ئۇرۇشتۇرۇشاتتى ۋە كەلگۈسىدىكى ئۇلۇغ كۈنلەر توغرىسىدا سۆھبەتلىشەتتى .

بەشىنچى قىسىم

نامەلۇم ئەلنىڭ ھۇجۇمى

بىرىنچى باب

كىم ئۆزىنى ھمايە قىلمىسا ،
ھالاك بولىدۇ

*موڭغوللارنىڭ ھۇجۇمىدىن كېيىن جاھان ھەبەش-
نىڭ چېچىدەك چېچىلدى ، ئادەملەر بۆرىدەك بولۇپ
قالدى .*

(سەئىدى ، XIII ئەسىر)

چىڭگىزخاننىڭ ئالتە ئېغىز سۆزى بىلەن يېزىلغان دەھشەت-
لىك خېتىنى ئالغاندىن كېيىن ، خارەزم شاھ مۇھەممەد يېڭى
مەركىزى — سەمەرقەندنىڭ ئەتراپىغا چاپسانلىق بىلەن ئۆلچىمى
چوڭ ھەم مۇستەھكەم قورغان سېلىشقا بۇيرۇدى ، قورغاننىڭ ئۇ-
زۇنلۇقى ئون ئىككى فەرسەھكە[1] يېقىن بولۇشى كېرەك ئىدى .
مۇشۇ يىلنىڭ ئالۇنكى قىيىنچىلىق بىلەن يىغىۋېلىنغان بول-
سىمۇ ، شاھ ئەلنىڭ ھەممە تەرىپىگە ئۇچ يىللىق ئالۇاختىنى ۋاقتە-

---

① ئون ئىككى فەرسەھ — 84 كىلومېتىرغا يېقىن .

دىن ئاۋۋال ئېلىش ئۈچۈن ئالۋاتقىلىرىنى ئەۋەتتى .
شاھ ئوقياچىلار ئەترىتى تۈزۈشىنى بۇيرۇدى . ئوقياچىلار ئاتـ
لىرىنى مىنىپ ، قورال ـ جابدۇقلىرى بىلەن بىر نەچچە كۈنلۈك
ئوزۇق ـ تۈلۈكلىرىنى غەملەپ ، تەينىلەنگەن يەرلەرگە يىغىلىشلـ
رى كېرەك ئىدى .
شاھ سەيھۇن دەرياسـىنىڭ ئوڭ قـىرغىقىـدىكى پۈتۈن يېزىـ
لارغا ، موڭغۇللار پەيدا بولغان قارا خىتاي ئېلىنىڭ شەرقىي چېگـ
رىسىغىچە دەررۇ ئوت قويۇۋېتىشنى ۋە موڭغۇللارنى ئوزۇق ۋە
باشپاناھدىن مەھرۇم قىلىش نىيىتىدە شاھ ئوت قويۇلغان يېزىلار ـ
نىڭ ئاھالىسىنى ھەيدىۋېتىشنى بۇيرۇدى . بىراق ، ۋەيران قىلىنـ
غان يەرلەرنىڭ غەزەپلەنگەن خەلقى قارا خىتايلار تەرىپىگە قاچتى
ۋە ئۇ يەردە ئەركەكلىرى موڭغۇللارنىڭ ئەتراتلىرىگە كىرىشتى .
خارەزمنىڭ ھەممە يېرىدىن قوشۇن يىغىلىپ كەلگۈچە شاھ
سەمەرقەندتە تۇردى ، قۇلدەك يالاقچى مەنسەپدارلىرى بىلەن ئورال ـ
غان شاھ مەسچىتلەرگە باراتتى ۋە ئۇ يەردە ۋەزچى شەيخۇلئىسلام ـ
نىڭ ۋەزلىرىنى ئاڭلايتتى . ئۇ مەسچىتنىڭ ئالدىدىكى مەيدانغا
توپلىنىپ ، قاتار بولۇپ تۇرغان مۇسۇلمانلارنىڭ كۆز ئالدىدا ئەستا ـ
يىدىل ئىبادەت قىلاتتى ، ئۇلار بىلەن بىللە ئېگىلىپ ، ئىمامنىڭ
ئېيتقانلىرىنى تەكرارلاپ ناماز ئوقۇيتتى .
يىلان يىلى (1220 ـ يىلى)نىڭ بېشىدا شاھ مۇھەممەد ئۇلۇغ
سەركەردىلەر ، مەشھۇر بەگلەر ، ئالىي مەنسەپدارلار ۋە ئاقساقال
ئىملارنى يىغىپ پەۋقۇلئاددە كېڭەش ئوقتكۇزدى .
ھەممە بۇ «يېڭى ئىسكەندەر »دىن ، «مۇھەممەد ساھىبقىران»
دىن (سەمەرقەند ئىسيانچىلىرىنى تارمار قىلىپ قىپچاق ئەللىرىگە
يۇرۇش قىلغىنىدىن باشلاپ ، ئۇنى شۇنداق دەپ ئاتايتتى) كۆڭۈلنى
كۆتۈرۈپ ئۇمىد بېغىشلايدىغان دانا ۋە دىدىل تەدبىرلەرنى كۈتەتتى .
گىلەمنىڭ ئوستىدە دائىرە بولۇپ شاھنىڭ كېلىشىنى كۈتۈپ ئول ـ
تۇرغانلارنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭ ھەربىي تەجرىبىلىرى ۋە تېزدىن
غەلىبە قازىنىپ ، ئەلنى بەختسىزلىكتىن قوتۇلدۇرۇش توغرىسىدا

سۆزلىشەتتى .
تېمۇر مەلىك شۇنداق دېدى :
— بۇگۈن پادىشاھ سەمەرقەند ئىستېھكاملىرىنى ۋە قىلىنىۋاتقان ئىشلارنى كۆرۈپ چىقتى . ئۇ ھەر تەرەپتىن ھەيدەپ كەلگەن مىڭلاپ يېزىلىق قۇللارنىڭ خەندەك كولاۋاتقانلىقلىرىغا ئۇزاققىچە قاراپ تۇردى . يەر توڭلاپ قالغان ، كەتمەن بىسى ياخشى ئۆتمەيدۇ . شاھنىڭ ئاچچىقى كېلىپ : «ئەگەر بۇنداق ئاستا ئىشلەيدىغان بولساڭلار ، ياۋايى تاتارلار كېلىپ ، شەھەر خەندەكلىرىگە قامچىلىرىنى تاشلايدۇ ۋە قامچىلىرى بىلەنلا خەندەكلەر تولۇپ كېتىدۇ» دەپ ۋارقىرىدى . ئىشلەۋاتقانلار بۇ سۆزنى ئاڭلاپ قاتتىق دەھشەتكە چۈشۈپ قالدى . «ئەجەبا» دېدى ئۇلار ، «چىڭگىزخانىنىڭ چېرىكلىرى شۇنچىلىك كۆپمىكىن - ھە ؟»
خارەزم شاھ كېڭەش بولىدىغان يەرگە قاپقى سېلىنغان ھالدا ئۇنچىقماستىن كىرىپ كەلدى ، ئۇ ئالتۇن تەختكە باداشقانىنى قۇرۇپ ئولتۇردى . باش ئىمام قىسقىلا دۇئا ئوقۇپ : «ئىلاھىي پادىشاھىمىزنىڭ بەختىگە ۋە شان - شەرىپىگە گۇللەپ تۇرغان خارەزم ئېلىنى ئۆز پاناھىدا ساقلىسۇن !» دېدى . ھەممە قول كۆتۈرۈپ پاتىھە ئوقۇپ ساقاللىرىنى سىلاشتى .
— مەن ھەر بىرىڭلاردىن يارەم كۈتىمەن . ھەر بىرىڭلار ئۆزۈڭلەرچە ئەقىڭ ياخشى چارە دەپ بىلگەن تەكلىپىڭلارنى ئېيتىڭلار ، — دېدى شاھ .
ئەقىڭ ئاۋۋال تۈرلۈك ئىلىملارنى بىلگەن ، «دىنىمىزنىڭ پاسىبانى ۋە پادىشاھلىقىمىزنىڭ سايىۋىنى» دەپ ئاتالغان ئۇلۇغ ئىمام — قېرى شاھابىددىن خىۋاكى سۆزلىدى :
— مەن بۇ يەردە مەسچىت مۇنبىرىدە ھەمىشە ئېيتقان سۆزۈمنى تەكرارلايمەن . پەيغەمبىرىمىز سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسسەللەم ئۆز ھەدىسىدە : «كىمكى ئۆز جېنى ۋە مۇلكىنى ساقلاشتا قۇربان بولسا ، ئۇ كىشى شېھىت ئۆلىدۇ» دېگەن . ھەر بىر كىشى ھازىرقى پانىي دۇنيانىڭ ئىشىنى قويۇپ ، دىن يولىدا دۇشمەنگە قارشى غازات

قىلىش كېرەك .

— ھەممىمىزمۇ ئۇرۇش مەيدانىدا قۇربان بولۇشقا تەييار-مىز ! — دەپ ۋارقىراشتى ئولتۇرغانلار .

— سەن قانداق مەسلىھەت بېرىسەن ؟ — دەپ سورىدى شاھ .

— سەن ئۇلۇغ سەركەردىسەن ، سەن يېڭى ئىسكەندەر-سەن ! — دېدى قېرى ئىمام ، — سان - ساناقسىز قوشۇنلىرىڭنى سەيھۇن بويىغا توپلاپ ، ئۇ يەردە مەجۇسىي موڭغۇللارنى ھەل قىلغۇچى ئۇرۇشتا قارشى ئېلىشىڭ كېرەك . سەن ھەممىدىن ئال-دىن يېڭى كۈچ بىلەن ئاسىيا سەھرالىرىنىڭ ئېغىر يوللىرىدىن ھېرىپ كەلگەن دۈشمەنگە دەم بەرمەستىن ھۇجۇم قىلىشىڭ كې-رەك .

شاھ مۇھەممەد يەرگە قاراپ ئۇنچىقمىدى ۋە باشقا كىشىنى سۆزلەشكە بۇيرۇدى .

قىپچاق خانلىرىدىن بىرى :

— موڭغۇللارنى ئېلىمىزنىڭ ئىچكىرىسىگە كىرگۈزۈشمىز زۆرۈر . ئۆز جايلىرىمىزنى ياخشى بىلگەنلىكىمىزدىن بىز ئۇلارنى ئاسانلىق بىلەن يوق قىلىپ تاشلايمىز ، — دېدى .

قالغان قىپچاق خانلىرى سەمەرقەند بىلەن بۇخارانىڭ ئېگىز ، مۇستەھكەم قورغانلىرىغا ئىشىنىپ ، بۇ شەھەرلەرنى ئۆز ئىختىيار-لىرىغا بېرىشنى ، موڭغۇللارنى ئىرانغا ئۆتكۈزۈۋېتىمەسلىك ئۈچۈن جەيھۇن دەرياسىدىن ئۆتۈشكە يول قويماسلىقنى مەسلىھەت بەردى .

— مەن بۇ قوپال كۆچمەنلەرنى ياخشى بىلىمەن ، — دېدى خانلاردىن بىرى ، — ئۇلار ئەلگە كىرگەندىن كېيىن ، بۇلاڭ - تالاڭ قىلىدۇ ، بىراق بۇ يەردە ئۇزاق تۇرۇشمايدۇ . ئۇلار ئىسسىق-نى ياقتۇرمايدۇ ، ئۆزلىرىمۇ ، ئاتلىرىمۇ سوغۇققا ئۆگەنگەن . موڭ-غۇللار ئېلىمىزدە خوجايىنلىق قىلىپ تۇرغان بىر چاغدا ، بىز سۆيۈملۈك پادىشاھىمىزنى ساقلاشقا ھەرىكەت قىلىشىمىز كېرەك . ئىلاھىم پادىشاھىمىزغا يۇز يىگىرمە يىل ئۆمۈر بەرسۇن ! بىز ھىندۇقۇش تاغلىرىنىڭ ئارقىسىغا چېكىنىمىز ۋە خەزىنە تەرىپىگە

باربمىز ، ئۇ يەردە بىز يېڭى قوشۇن يىغمىز . ئەگەر زۆرۈر بولۇپ قالسا ، ھىندىستانغىمۇ ئۆتۈپ كېتىشىمىز مۇمكىن . شۇ ۋاقىت ئىچىدە موڭغۇللار ئالىدىغانلىرىنى ئېلىپ ئەللىرىگە قايتىپ كېتىدۇ .

— بۇ قورقۇنچاق ئادەمنىڭ گېپى ! — دېدى تېمۇر مەلىك .

شاھ مۇھەممەدنىڭ ئوغلى جالالىددىن سورىدى :

— سەن نېمە دەيسەن ؟

— مەن سېنىڭ ئەسكىرىڭ مەن ، پەرمانىڭنى كۈتىمەن .

— سەنچۇ ، تېمۇر مەلىك ؟

— ھۇجۇم قىلغان غەلىبە قىلىدۇ ، ئۆزىنىلا مۇداپىئە قىلغان كىشى ھالاك بولىدۇ ، — دېدى تېمۇر مەلىك ، — شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ كىشى كۈچسىز بولۇشىغا قارىماستىن ، دىدىل ھۇجۇم قىلسا ، كۈچلۈك ۋە دەھشەتلىك يولۋاسىنى يېڭەلەيدۇ . تاغلارنىڭ ئارقىسىغا پەقەت قۇيرۇقى قىسىق ، دۈشمەن بىلەن يۈزمۈيۈز ئۇچرىشىشتىن قورققان ئادەملا ئۆتۈپ كېتىدۇ . مېنىڭدىن سوراپ نېمە قىلىسەن ؟ مەن سېنىڭدىن تاتارلارنىڭ ئالدىنقى قىسىملىرى ئايلىنىپ يۈرگەن يەرلەرگە مېنى ئەۋەتكىن ، دەپ ئۈزۈندىن بېرى ئىلتىماس قىلىپ كەلدىم . ئۇلار بىلەن كۈرەشتە مەن ئوقيايىمنىڭ توغرا تېگىشىنى ، قىلىچىمنىڭ ئۆتكۈرلۈكىنى بىر سىناپ كۆرەي !

— بوپتۇ ، شۇنداق بولسۇن ! — دېدى شاھ مۇھەممەد ، — يېقىن كۈنلەردە داۋانلاردا قار قالمايدىغان بولغاچقا ، موڭغۇللار تاغدىن ئېشىپ فەرغانە ۋادىسىغا چۈشۈشكە باشلايدۇ . مانا شۇ يەردە موڭغۇللارنىڭ بېشىنى ئېلىشتا قىلىچىڭنى سىناپ كۆرىسەن . سېنى خوجەند شەھىرىدىكى قوشۇنغا سەركەردە قىلىپ تەينىلەيمەن .

ھەممە يەرگە قارىدى ۋە بارماقلىرىنى گىرە قىلدى . شاھنىڭ ساددا ، ئەمما ئۈرۈشتا شىددەتلىك سەركەردىسى تېمۇر مەلىكنىڭ قاتتىق غەزەپلەنگىنى ئوچۇق كۆرۈنۈپ تۇراتتى . ئۇ شاھ ئالدىدا سۆزلىگەندە ھېچقاچان تىل ياغلىمىلىق قىلىشنى بىلمەيتتى . خوجەندتىكى ئەسكەرنىڭ سانى ناھايىتى ئاز ، تېمۇر مەلىكتەك سىنال-

غان سەركەردە ئۇچۇن ئەرزىمىگەن قەلئەگە باش قورۇقچى بولۇش ھېچقانداق شەرەپ ئەمەس ئىدى . تېمۇر مەلىكنىڭ ئاغرىنغانلىقىنى سېزىپ ، شاھ مۇھەممەد ئىلاۋە قىلدى :

— تېمۇر مەلىك ، پەقەت ھۇجۇم قىلغانلا غەلىبە قىلىدۇ دەمسەن ؟ ئۇرۇشتا قۇرۇق جەسۇرلۇق بىلەن ئەمەس ، بەلكى ئويلاپ ئىش قىلىش كېرەك . مەن ھېچقايسى شەھەرنى رەنجىتمەيمەن ۋە ھېچقايسىسىنى ھمايىسىز قالدۇرمايمەن . مەنمۇ جۇۋا كىيگەن موڭغۇللار ياكى تاتارلار بۇ يەردىكى ئىسسىقتا چىدالمايدۇ ھەم بۇ يەردە ئۇزاق تۇرالمايدۇ ، دېگەن پىكىردىمەن . تىنچ ياشاۋاتقان خەلق ئۇچۇن ئەڭ ياخشى مۇداپىئە — قورغانلىرىمىزنىڭ مۇستەھكەملىكى ۋە...

— ۋە سېنىڭ قۇدرەتلىك قولۇڭ ! سېنىڭ دانالىقىڭ ! — دېيىشىپ ۋارقىراشتى خۇشامەتچى خانلار .

— شۇبھىسىزكى ، مېنىڭ قول ئاستىمدا بولغان قوشۇن تاتارلارنىڭ يولىنى توسايدىغان دەھشەتلىك ۋە يېڭىلمەس تاغدەك كۇچ بولىدۇ ، — دېدى شاھ مۇھەممەد ، — جەسۇر ئىنالچىق قاھىرخان بەش ئايدىن بېرى قامال قىلىنغان ئوتراردا تەسلىم بولماستىن ، موڭغۇللارنىڭ ھۇجۇمىنى توساپ تۇرۇپتۇغۇ . ئۇ دۇشمەننىڭ ھۇجۇملىرىنى دىدىللىك بىلەن قايتۇرۇۋاتىدۇ ، چۇنكى مەن ئۆز ۋاقتىدا ئۇياققا يېگىرمە مىڭ باتۇر قىپچاقنى يارەمگە ئەۋەتتىم .

— ياشىسۇن باتۇر قاھىرخان ! — دەپ ۋارقىراشتى خانلار .

— بىلىدىغان ۋە ئىشەنچلىك كىشىلەر ماڭا تاتار قوشۇنى سېنىڭ مۇسۇلمان ئەسكەرلىرىڭ ئالدىدا دەريادىن تامچە دېيىشكەندى . شۇنداق بولغاندىن كېيىن ، قورقۇشنىڭ نېمە ھاجىتى بار ؟ مەن سەمەرقەندتە پىدائىيلاردىن تاشقىرى ، يۈز ئون مىڭ ئەسكەر ، يېگىرمە دەھشەتلىك جەڭگىۋار پىل قالدۇرىمەن . بۇخارادا ئەللىك مىڭ باتۇر قوشۇن بار ، شۇنىڭدەك باشقا شەھەرلەرگىمۇ يېگىرمە ۋە ئوتتۇز مىڭدىن ئەسكەر ئەۋەتتىم . قورغانلارنىڭ ئالدىدا يىل بويى توختاپ قالىدىغان بولغاندىن كېيىن ، چىڭگىزخانىنىڭ تاتارلە-

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

رىدىن نېمە قالىدۇ؟ ئۇنىڭغا يېڭى كۆچلەر كېلىپ تۇرمايدۇ، ئۇنىڭ كۆچلىرى يازدا قار ئېرىگەندەك يوق بولۇپ كېتىدۇ.

— ئىنشائاللا، ئىنشائاللا! — دېيىشتى ئولتۇرغانلار.

— شۇ ۋاقىت ئىچىدە، — دەپ داۋام قىلدى شاھ، — ئىراندا مۇسۇلمانلاردىن يېڭى قوشۇن يىغىمەن. بۇ يېڭى كۈچ بىلەن تاتارلارنىڭ قالدۇقلىرىنى شۇنداق تېرىپېرەن قىلايكى، ئۇلارنىڭ نەۋرە - چەۋرىلىرىمۇ ئىسلام ئېلىگە يېقىنلىشىشتىن قورقۇپ قالسۇن.

— ئىنشائاللا! ئىنشائاللا! — دەيتتى خانلار، — بۇ، غالىب سەركەردىنىڭ ھەقىقەتەنمۇ دانا پىكرىدۇر!

دىۋانى ئەرزبېگى كېلىپ شاھقا بىر پارچە خەتنى سۇندى. موڭغۇل قورۇقچىلىرى ئارىسىدىن قىيىنچىلىق بىلەن ئۆتۈپ كەلگەن دەرۋىشنىڭ ئېلىپ كەلگەن خېتىدە، شاھنىڭ بۇيرۇقى بىلەن ئوتراردا كېتىۋاتقان يىگىرمە مىڭ قىپچاق ئەسكىرى خىيانەت قىلىپ، موڭغۇللار تەرىپىگە ئۆتكەنلىكىدىن قىسقىچە خەۋەر بېرىلگەنىدى. بۇ قانداق خەۋەر ئىكەنلىكىنى شاھنىڭ رەڭگىدىن بىلمەكچى بولۇپ، ھەممە ئۇنىڭ يۈزىگە تەشۇش بىلەن قارىدى. شاھ قاشلىرىنى يىمىرىپ:

— ۋاقىت بولدى، كېچىكتۇرۇپ بولمايدۇ! — دېدى ئۇ ۋە ئورنىدىن تۇرۇپ ئىمامنىڭ پاتىھىسىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئورىدىنىڭ ئىچكىرىسىگە قاراپ كەتتى.

ئىككىنچى باب

قۇربان قىزىقچى

— ھەي قۇربان قىزىقچى ، ھەي قىزىقچى ! بۇگۈندىن باشلاپ سەن ئەمدى يەر ھەيدىمەيسەن . خارەزم شاھ سېنى ئۆزىنىڭ جەسۇر ئەسكەرلىرىگە سەركەردە قىلىپ تەينىلەيدۇ ، — يىگىت ئاتتىن چۈشمەستىنلا قامچىسىنىڭ دەستىسى بىلەن قۇربان قىزىقچىنىڭ پەس ، قىيىسىق ئىشىكىنى قاقتى .

— بېشىمىزغا يەنە قانداق يېڭى بالا كەلدى ؟— دەپ ۋارقىرىدى قۇربانىنىڭ ئوروق ، مۈكچىيىپ قالغان قېرى ئانىسى ئالدىراش-لىقتا كۆكتاتلىقىدىن چىقىۋېتىپ .

— قۇربانىنى چاپسان قىچقارغىن ! كىشى كۈندۈزىمۇ ئۇخلامدۇ-كەن ؟ ياكى بوزا ئىچكەنمۇ...

— بوزا بىزگە قەيەردە دەيسەن ، بالام ! — دېدى مومای ، — ئاۋۋال قۇربان كېچىچە توغاننى پايلاپ چىقتى ، كېيىن ئۆز يېرىنى سۇغاردى ، ئۈنىكىدىن كېيىن سۇ تالىشىپ بىر ئۆزى تۆت قوشنا بىلەن مۇشتلاشتى ، ئۇلار ئاۋۋال ئۇنىڭ سۈيىنى ئۆزلىرىنىڭ تېرىلغۇسىغا قۇيماقچى بولۇشتى . ھازىر قۇربان ھەممە تەرىپى كۆك-ىرىپ كەتكەن ھالدا ۋاي ـ دادلاپ يېتىپتۇ .

مومای ئۆيگە كىرىپ كەتكەندىن كېيىن ، ئۇياقتىن قۇربان چىقتى . ئۇ كۆزلىرىنى كۈچەپ ئۇۋۇلايتتى ۋە قورققىنىچە ، ياسا-غان ئاتلىق يىگىتكە قارايتتى .

— سالام ، بەگ يىگىت ! ۋىلايەت ھاكىمىنىڭ قانداق خىزمىتى بار ئىكەن ؟

— خارەزم شاھنىڭ ئۆزى قۇربان ئېتىنى مىنىپ ، قىلىچ ۋە

نەيزىسىنى تاقاپ مېنىڭ ئالدىمغا كەلسۇن ۋە يەجۇج - مەجۇجلەر بىلەن ئۇرۇشسۇن ، دەيدۇ ، — دېدى .
بېلى مۇكچەيگەن ، ئۇزۇن بويۇنلۇق قۇربان گەدىنىنى تاتلىدى .
— قوي ، مېنى زادىلىق قىلمىغىن ، بەگ يىگىت ! مەن يىگىت بولۇپ نەگە باراتتىم ؟ مەن قوشۇق بىلەن كەتمەندىن باشقا ھېچ نەرسىنى قولۇمغا تۇتقان ئەمەسمەن .
— سېنىڭ بىلەن مەن نېمە دەيتتۇق . مېنى ھاكىم ئەۋەتتى ، پۇتۇن يېزا ئاقساقاللىرىغا مېنىڭ بۇيرۇقۇمنى يەتكۈز ، ئېتى بارى ئېتىنى ، تۆگىسى بارى تۆگىسىنى مىنىپ چاپسانلىق بىلەن يىغىلسۇن ، دېدى . يادىڭدا بولسۇن ، سەن ئەتىگە بەگنىڭ يېنىغا بېرىشىڭ كېرەك . ئۇ بولسا ساڭا ئوخشاش باتۇر يىگىتلەرنى توپلاپ ئۇرۇشقا ئېلىپ بارىدۇ ، بارمىغان ئادەمنىڭ بېشى كېتىدۇ . چۈشەندىڭمۇ ؟
— ئالدىرىما بەگ يىگىت ، ماڭا چۈشەندۈرگىن ، نېمە گەپ ، يەجۇج - مەجۇج دېگىنىڭ نېمىسى ؟
بىراق ، يىگىت كۆك ئايغىرغا بىر قامچا ئۇرۇپ چېپىپ كەتتى ، يول ئۈستىدىن كۆتۈرۈلگەن چاڭ تېرىلغۇلار تەرىپىگە ئاستا - ئاستا ئولتۇرۇشقا باشلىدى .
— ئوغلۇم ، قۇربان ، بەگلەر يەنە نېمە دېيىشىپتۇ ، ساڭا يەنە نېمە ئىش بار ئىكەن ؟ — دېدى موماي ئىشىكنىڭ ئالدىدا ئولتۇرۇپ .
— خۇدا ئۇرغان ئوخشايدۇ . شۇ كەمگىچە جەردە ئېتىمىزنىڭ ھارام ئۆلمىگەنلىكىنى دېمەمسىز ! ئېتىم بولمىغاندا مېنى چاقىرتىمايتتى ، — قۇربان ئوتلاپ يۈرگەن جەردە بايتىلىنىڭ يېنىغا باردى . قۇربانىنىڭ ئوغلى ، يېرىم يالىڭاچ ، پۇشقىقى تىزىغىچە تۇرۇلگەن ھالدا ئۇنىڭ نوختىسىدىن تۇتۇپ ئولتۇراتتى .
شۇ ئەتراپتا ئىشلەپ تۇرغان دېھقانلار يۈگۈرۈشۈپ كېلىۋېتىپ :

— هەي ، قۇربان قىزىقچى ، نېمە ئىش بولدى ؟ — دەپ ۋارقىراشتى .
قۇربان جاۋاب قايتۇرمىدى ، ئۇنىڭ ئەزايى - بەدىنى تاياقتىك زەربىسىدىن تېخىچىلا سىرقىرايتتى . ئۇ بايىتىلىنى سىلىدى ، شالاك يالىنى تارىدى ۋە تومپىيىپ چىققان قوۋۇرغىلىرىنىڭ ئۇستىدىن قول يۇگۈرتتى .
— بىزدىن خاپا بولما ، قۇربان ! ئۆزۈڭ بىلىسەن ، ئىتلار ئاۋۋال بىر سۆڭەكنى دەپ بىر - بىرى بىلەن تالىشىدۇ ، بىر چاغدا قارىساڭ يەنە ئىناق بولۇپ ئاپتاپتا ياتىدۇ ، — دېدى قوشنىلار ، — سۇ دېگەندە ئۇرۇق - تۇغقان ، ئاغىنىلەرمۇ ئىت بولۇپ كېتىدۇ . قېنى ، ئېيتقىنا ، ھاكىمنىڭ يىگىتى سېنىڭ ئالدىڭغا نېمە ئىش بىلەن كېلىپتۇ ؟
— ئۇرۇش ! — دېدى قۇربان غودۇڭلاپ .
— ئۇرۇش ؟ — دېيىشتى تۆتىلى يىگىت ۋە تۇرغان يەرلىرىدە قېتىپ قېلىشتى .
— قانداق ئۇرۇش بولۇشى مۇمكىن ؟ — دېدى بىرى ئۆزىگە كېلىپ ، — خارەزم شاھ جاھانىڭ ئەڭ كۈچلۈك ھۆكۈمرانى بولۇپ ، ئۇنىڭ سايىسى ئالەمنى قاپلاپ تۇرغاندا ، ئۇنىڭ بىلەن ئۇرۇشقا كىم پېتىنالايدۇ !
— ئۇلار بىزدىن نېمە تەلەپ قىلىشىدۇ ؟ بىز يە ئەسكەر بولمىساق ! بىز بۇغداي تېرىيمىز ، ھوسۇلىنى بەگلەر تارتىۋالىدۇ . ئەمدى بىزنى تىنچ قويسۇن - دە .
— يىگىت نېمە دېدى ؟
— ھەممىمىز ئەلنى ھىمايە قىلىشقا ئاتلىرىمىز ، تۆگىلىرىمىز بىلەن بەگنىڭ ئالدىغا بېرىشىمىز كېرەك ئىمىش ، — دېدى ئۇ .
— مەن بالا - چاقىلىرىمنى ئېلىپ ، تاغقا ياكى سازلىققا قاراپ قېچىپ كېتىمەن . مەن نېمىنى ھىمايە قىلاتتىم ؟ شۇ يەرلەر - نىمۇ ؟ بۇ يەرلەر بىزنىڭكى ئەمەس ، بەگنىڭكىغۇ ! بەگنىڭ ئۆزى

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

يىگىتلىرى بىلەن قوغداۋەرسۇن !
— خارەزم شاھنىڭ قىپچاقلاردىن ياللىغان ئەسكەرلىرى بار . ئۇرۇشۇش شۇلارنىڭ ئىشى . شۇ چاققىچە ئۇلار بىز بىلەن ، دېھقانلار بىلەن ئۇرۇشۇپ كەلدى ، ئۇلار بىزگە كۈن بەرمىدى .
— مانا ، بېشىغا كۈن چۈشكەندە بىز كېرەك بولۇپ قالدۇق .
— ھەي ئاۋۇنىڭغا قاراڭلار ! يەنە نېمە بالا ؟
بىر نەچچە ئاتلىق ۋە ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن ئېگىز چاقلىق تۆت ھارۋا كوچىدا توپا توزۇتۇپ كەلمەكتە ئىدى . ئۇلار قۇربانلىنىڭ ئىشىكى ئالدىدا توختاشتى ، ھارۋىدىن ئۈزۈن ئاق ھاسا تۇتقان بىر نەچچە كىشى سەكرەپ چۈشتى .
— بېرى كېلىڭلار ! — دېدى ئاتلىقلاردىن بىرى . قۇربان بىلەن يېنىدىكى يېزىلىقلار يۈگۈرۈپ كېلىشتى ۋە قول قوشتۇرۇپ تەزىم قىلىشتى .
— سىلەر مېنى بىلسەڭلار كېرەك . مەن ۋىلايەت خاسىبى — سىپلىق يىغقۇچى ، باش خەزىنىچى مۇستافىي بارلىق خاسىبلارغا پەرمان ئەۋەتكەن . ئېلىمىز ئۇرۇش ئالدىدا تۇرۇپتۇ ، چۆللەردىن بىزگە قارشى مەجۇسىي تاتارلار قوشۇن تارتىپ كەلمەكتە . ئەگەر ئۇلار بىزنىڭ تۇپراقلا باستۇرۇپ كىرىپ كەلسە ، ھەممىمىزنى چېپىپ تاشلايدۇ ، مال - مۈلكىلىرىمىزنى بۇلىۋالىدۇ ، بىز ئاچ - يالىڭاچ قالىمىز .
— بىز ھازىرمۇ ئاچ - يالىڭاچ ! — دېدى قۇربانىنىڭ قېرى ئانىسى .
— دۇشمەن بېسىپ كەلسە ، — دەپ سۆزىنى داۋام قىلدى خاسىب ، — بېشىمىزدىنمۇ ئاجرايمىز . دېمەك ، بەش يۈز مىڭ ئەسكەرنى قورالاندۇرۇش ۋە بېقىش ئۈچۈن ناھايىتى كۆپ پۇل ۋە ئاشلىق كېرەك . شۇنىڭ ئۈچۈن ، شاھ سىپلىقلارنى يىغىشقا بۇيرۇغان .
— بىز يېقىندىلا ھەممە سىپلىقلارنى تۆلىگەنىدۇق .
— سىلەر بۇ يىلنىڭ سىپلىقىنى تۆلىگەنسىلەر ، ئەمدى كەلگۈ-

سی یىلنىڭكىنى تۆلىشىڭلار كېرەك . كەلگۈسى يىلنىڭ سېلىقىنى
هازىر تۆلەيسىلەر ، قېنى باشلايلى . بۇ كىمنىڭ ئۆيى ؟
— مېنىڭكى ، ئۇلۇغ خاسىب ! — دېدى قۇربان قىزىقچى ، — مېنىڭ تۆلەشكە هېچ نەرسەم يوق ! مېنىڭدە هېچ نەرسە يوق ! بىر تاللا مېكىينىم بار ، ئۇمۇ تۇخۇم تۇغمايدۇ .
— سېنىڭ ئېيتقىنىغان سۆزۈڭنى مەن ياخشى بىلىمەن ! هەمىمىڭلار مۇشۇنداق باهانە كۆرسىتىسىلەر . هوي ، يىگىتلەر ، ئۆيىگە ، بولۇپمۇ ئامبىرىغا ياخشىلاپ قاراپ چىقىڭلار .
تۆت يىگىت كىرىپ هويلىنى ، ئامبارنى ۋە كۆكتاتلىقنى ئايلىنىپ ، قۇرۇق قايتىپ چىقتى ، بىرلا مېكىيانىنى تۇتۇپ چىققانىدى .
— ساڭا ئىككى كۈن مۇددەت بېرىمەن . بۇگۈندىن باشلاپ ، تا بىر قاپ بۇغداي تېپىپ بەرگىنىڭچە ، كۈندە ئەللىك كالتەكتىن تاياق يەۋېرىسەن . كېيىن يېرىڭ جەسۇر ئەسكەرلىرىمىزگە ياردەم بېرىشتىن باش تارتمىغان باشقا دېهقانغا ئېلىپ بېرىلىدۇ .
قۇربان قىزىقچى خاسىبنىڭ ئايىغىغا يىقىلدى .
— مەن شاهنىڭ بارلىق بۇيرۇقىنى ئورۇنلايمەن ! مەن بايىتەلمىنى مىنىپ يەجۇج - مەجۇجلەرگە قارشى ئۇرۇشقا بارىمەن . مەن ئىشلەيمەن ، يول ، كۆۋرۈكلەرنى تۇزىتىمەن . لېكىن بالىلىرىم ئالدىدا مېنى ئۇرما ، مېنىڭدىن يوق بۇغدايىنى تەلەپ قىلما ! مېنىڭ تۆت كىچىك بالام ۋە قېرى ئانام بار ، ئۇلارنى قانداق قىلىپ بېقىشقا هەيرانمەن . رەهىم قىل ، ئۇلۇغ خاسىب ! — دەپ ئېيتىپ يىغىسىغا ئاياغلىرىنى قۇچاقلىدى . ئۇ دىدىللىك بىلەن شۇ سۆزلەرنى ئېيتقىنىغا هەيران بولۇپ ئۆزىنى ئىنتايىن ئاجىز سەزدى . جەرىدە بايىتىلى بولسا ئۇنىڭ كۆزىگە خۇددى ئاچ ئىتتەك بەختسىز بولۇپ كۆرۈندى .
— قۇربان قىزىقچى ، سەن قىزىقچىلىق قىلما ، — دېدى خاسىب ، — ئۆزۈڭ بىلىسەن ، ئۇلۇغ ئاللا تائالا كىشىلەرگە هەر خىل مەرتىۋىلەرنى يارىتىپ بەرگەن ، شاه هەممىدىن يۇقىرى ، ئۇنىڭدىن كېيىنكىسى بەگلەر ، كېيىن سودىگەرلەر ۋە هەممىدىن

كېيىن ئاددىي دېھقانلار . ھەر كىم ئۆز ئىشىنى قىلىشى ، شاھ بۇيرۇغاندىن كېيىن قالغانلارنىڭ ھەممىسى بويسۇنۇشى كېرەك . نامرات دېھقان نېمە قىلىشى كېرەك ؟ بەگ ۋە شاھ ئۈچۈن ئىشلىشى ۋە ئۇلارغا ئاشلىق يەتكۈزۈپ بېرىشى لازىم . شۇنداق قىلىپ ، سەن بىر قاپ بۇغدايىنى تەييار قىلىپ قوي . مەيلى ، مەن بۇگۈن سېنى ئۈرماي ، ۋاقىتتىمۇ يوق ، ئەتىگە تېرەڭنى شىلىۋالىمەن .

خاسىب ئېتىنى قامچىلاپ مېڭىپ كەتتى .

ئۆتۈپ كەتكەن سېلىق يىغقۇچىلارنىڭ چېچى بېسىلىپ ، مەيۇس قوشنىلار تارقالغاندىن كېيىن ، قۇربان قىزىقچى سەپەرگە تەييارلىنىشقا باشلىدى .

ئۇ ئاۋۋال مەسچىتكە — دامۇللىنىڭ ئالدىغا ، كېيىن چوڭ كوچىنىڭ بۇرۇلۇشىدا دۇكىنى بولغان سودىگەرنىڭ ئالدىغا بېرىپ كەلدى . ئۇ ئۆتكەن ـ كەچكەنلەردىن ئاڭلاپ بىلدىكى ، بەگ توغرا ئېيتقانكەن : ھەممە يەردە كىشىلەر ئۇرۇش ۋە قانداقتۇر نامەلۇم ئەل توغرىسىدا سۆزلىشەتتى . بۇ ئەل كۈنچىقىشتىن كېلىۋاتىدۇ ، ئەتىمالىم بۇ ئەل كۆچمەن قىرغىزلار ، قارا خىتايلار ياكى ئۇيغۇر-لاردۇر ، يا بولمىسا بىر نەچچە يىلدىن بېرى مېلى ئاپەتكە ئۇچرىمايى كۆپەيگەنلىكىدىن كۈچىيىپ كەتكەن تاتارلارنىڭ بىر قەبىلىسىدۇر .

ھەممە يەردە بۇ قەبىلىنىڭ ئەسكەرلىرى كىشىلەرگە بىر يېرىم باراۋەر كېلىدۇ ، قىلىچ ۋە نەيزە ئۇلارغا كار قىلمايدۇ ، قارشىلىق قىلىشنىڭ پايدىسى يوق ، دېگەن سۆز تارقالغانىدى . ئۇلاردىن قۇتۇ-لۇشنىڭ بىردىنبىر چارىسى ئېگىز ۋە مۇستەھكەم قورغان بىلەن ئورالغان شەھەرلەرنىڭ ئىچىگە بېكىنىۋېلىش ياكى پاناقالقىلارغا قېچىش .

قۇربان ئۆيىگە ئويلانغان ھالدا قايتتى . بايىتىلغا يېگۈزۈش ئۈچۈن ، سامان ۋە كۆممىقوناق غولىدىن قىرقىپ خەشەك تەييارلە-دى ، قەيەردىندۇر چاپقىنىنىڭ سۇنۇقىنى تېپىپ ، ياغاچنىڭ ئۇچىغا بىرىكتۈرۈپ نەيزە ياسىدى ، ئۇنىڭدىن كېيىن تۆمۈرچىنىڭ دۇكە-نىغا بېرىپ ئۇنىڭغا يارەملەشتى . چۈنكى ، شاھنىڭ بۇيرۇقىغا

مۇڭاپىق ، بۇخاراغا كېتىدىغان دېھقانلا شۇ يەرگە يىغىلىشقانىدى ، قۇربان تۆمۈرچىگە يارەملىشىپ ، توققۇز مىس دەرخەم ئىشلىدى ، ئەمدى بۇ پۇلغا قاسساپتىن بىر نەچچە پارچە گۆش سېتىۋېلىشقا قادىر بولدى .

قۇربانىنىڭ خوتۇنى ئەتىدىن - كەچكىچە بەگنىڭ ئېتىزىدا ئىشلەپ كەچقۇرۇن كەلدى . ئۇ قوناقتىن ئۇماچ پىشۇردى ۋە چىگىرەكلىك نان ياپتى . بالا - چاقىلىرى ساپال تاۋاقنىڭ ئەتراپىغا تاماق يېيىشكە ئولتۇرۇشقاندا ، قۇربان ئائىلە باشلىقى سۇپىتىدە سەزدۈرمەستىن سىپايىلىك بىلەن ھەممىنى بىر - بىرلەپ كۆزدىن كەچۈردى .

بىر چەتتە چاچلىرى ئاقارغان ، ئېغىر مېھنەتتىن مۈكچىيىپ قالغان ئانىسى ئولتۇرىدۇ . ئۇ ئانىسىنىڭ ياشلىق چېغىنى ، قارا قۇمچاق يۈزىنى ، چاقناپ تۇرىدىغان قاپقارا كۆزلىرىنى ، گۈلدەك ئېچىلىپ كۈلۈشلىرىنى ئەسلىدى . ئۇ سۇغىرىلغان يەرلەردە ئۇز-لۇكسىز مېھنەت قىلىپ ، قۇياشنىڭ قىزىق نۇرلىرى ئاستىدا قوناق پايىسى ياكى پېچان توشۇۋېرىپ مۈكچىيىپ قالغان .

بىر تەرەپتە سولىشىپ بېرىۋاتقانلىقى ، چىرايلىق ۋە نازۇك يۈزىنى قورۇق بېسىۋاتقانلىقى ئوچۇقتىن - ئوچۇق كۆرۈنۈشكە باشلىغان خوتۇنى ئولتۇرىدۇ . ئۇ ئەتىدىن - كەچكىچە دەستىگاھ ئۈستىدە مۈكچىيىپ ئولتۇرۇپ كۆپرەك ماتا توقۇشقا ئۇرۇنىدۇ ، ئۇنىڭ قوللىرى قاپارغان ، بارماقلىرى مومايلارنىڭ بارماقلىرىغا ئوخشاپ قالغانىدى .

تۆت بالا ئۇماچنى مۈمكىنقەدەر كۆپرەك ئېچىشكە ئالدىرىدى ، ئانىسى بولسا ھەر قايسىسىغا بىر توغرامدىن گۆش بەردى . تۇنجى ئوغلى ھەسەن ئون بىر ياشتا ، ئۇ ئاتىسى بىلەن بىللە بۇخاراغا بېرىشنى خالايتتى . بۇنىڭدىن مەقسەت ھەشەمەتلىك شەھەرنى تاماشا قىلىشلا بولماستىن ، بەلكى ئاتىسىنىڭ ئىنچىكە نەيزە ۋە قىلىچ تۇتۇپ ، دۇگىلەك قالقان بىلەن ساۋۇت كىيىپ توسۇن ئاتتا قانداق

چېپىپ كېتىشىنى كۆرۈش ئىدى .

بۇنىڭدىن تاشقىرى يەنە ئۇچ بالىسى بار ، چۈنكى ئۆسمۈر قىز ئىزا تارتىپ ، ياغلىقىنىڭ ئۇچى بىلەن يۈزىنى توسايدىغان بولۇپ قالغان . قالغان ئىككىسى كىچىك ، ئىككىسى يانمۇيان زوڭزىيىپ ئولتۇرغان ۋە يۈز - كۆزىگە ئۇماچىنى سۈرتۈۋالغانىدى . بۇلارنىڭ ھالى نېمە بولىدۇ ؟

قۇربان كېچىچە ئۇخلىماستىن ، خوتۇنى بىلەن ئۆزى بولمىغاندا ئىگىلىكىنى قانداق باشقۇرۇش ، تېرىلغۇلارنى قايسى ۋاقىتتا سۈغىرىش ، زىرائەتنى يىغىۋېلىشتا قوشنىلارنى قانداق قىلىپ يار-دەمگە چاقىرىش ۋە ئۇلارغا قانداق ئىزا قىلىپ بېرىش توغرىسىدا سۆزلەشتى .

— ئەگەر مەجۇسىيلەر بۇ يەرگىمۇ كەلسىچۇ ؟ — دېپ سورايتى-تى خوتۇنى ، — ئۇ چاغدا قەيەرگە قاچىمىز ؟ كېيىن سېنىڭ بىلەن قانداق تېپىشىمىز ؟

قۇربان خوتۇنىنى تىنچلاندۇردى . دۇشمەن بۇخاراغا ، ئىسلا-مىيەتنىڭ يۇرىكىگە كىرىدۇ ، دەپ بولامدۇ ؟ خارەزم شاھ ئۆزىنىڭ قۇدرەتلىك قوشۇنىنى يىغىپ ، دۇشمەننى چۆلدە يەكسان قىلىش ئۈچۈن ، قىپچاقلارنىڭ يېرى ئارقىلىق ئېلىپ ئۆتسە كېرەك . شۇنىڭدا قۇربان ياخشى ئات مىنىپ ، يەنە تۇرلۇك ئولجىلار ، ئائىلە ئۈچۈن سوۋغىلار ئارتىلغان بىر ئاتنى يېتىلەپ قايتىدۇ .

قۇربان تاڭ سەھەردە تۇرۇپ ، يېقىن ئارىدىكى يارلىقا باردى ۋە ئۇ يەردىن بايتىلىغا شۇنچىلىك شاخ يۇكلەپ كەلدىكى ، ئاتنىڭ تۆت ئايىغىدىن باشقا ھېچ يېرى كۆرۈنمەيتتى . قۇربان شاخلارنى كېسىپ ، تامنىڭ تۈۋىگە تەقلەپ قويدى . ئۇ ئانىسى بىلەن خوتۇنىغا قوناق ۋە ئۇرۇقلۇق بۇغداي كۆمۈلگەن ئورا توغرىسىدا ھېچكىمگە لام دېمەسلىكنى يەنە بىر قېتىم تاپىلىدى . بۇ خېلىغا يېتىدۇ ، ئۇنىڭغىچە قۇربانىنىڭ ئۆزىمۇ كېلىپ قالىدۇ .

— ئۇزاق سەپەرگە قانداق قىلىپ ماڭىسەن ؟ — دېيىشەتتى

خوتۇنى بىلەن ئانىسى ، — يېنىگدا نېنىگمۇ ، پۇلۇڭمۇ يوق ! سەن يولدا ئاچلىقتىن ئېتىڭ بىلەن بىللە بىرەر ئېرىقنىڭ ئىچىدە يىقىلىپ قالارسەنمۇ ؟ قوناقنى ئېلىپ كەتكىن .

— ھېچنېمە بولمايدۇ ، قورقماڭلار ! — دەپ جاۋاب بەردى قۇربان ، — يىگىتنى يول باقىدۇ .

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

ئۇچىنچى باب

ئۇرۇش باشلاندى

ئۆزى ياسىغان نەيزىنى ئېلىپ قۇربان قىزىقچى يولغا چىقتى. ئۇ قەيەردە تەييار بولۇش كېرەكلىكىنى بىلىش ئۈچۈن، بەگنىڭ هويلىسىغا كىردى. بەگنىڭ هويلا باشقۇرغۇچىسى ئۇنى تىللاپ، بەگ ئىنالچىق خان ئاللىقاچان ئاتلىق يىگىتلىرى بىلەن كېتىپ قالغانلىقىنى ئېيتتى. كېچىكىپ قالغانلار بۇخارانىڭ چوڭ يولىدا ئۇنىڭغا قوغلاپ يېتىۋېلىشلىرى كېرەك.

هەممە يوللارنى پىيادە، ئاتلىق دېهقانلار ۋە ئۆي جابدۇقلىرى سېلىنغان، بالا - چاقىلار چۈشكەن ئىككى چاقلىق هارۋىلار بېسىپ كەتكەنىدى، قېرىلار، خوتۇن - قىزلار داد - پەريات بىلەن كۆز ياشلىرىنى تۆكۈپ كېتىۋاتاتتى. هارۋىلار تۇرلۇك تەرەپكە قاراپ سوزۇلغان، بەزىلىرى شەهەر تەرەپكە ماڭسا، بەزىلىرى ئەكسىچە جەنۇبتىكى تاغلارغا قاراپ كېتىپ باراتتى.

ئەتىيازنىڭ دەسلەپكى ۋاقىتلىرى ئىدى.

ئېتىزلاردا كۈزلۈك تېرىلغۇلار كۆكىرىپ چىققان، قۇياش قاتتىق قىزىتىشقا باشلىغانىدى. يوللار قۇرۇپ قالغان، قاياققىدۇر كېتىۋاتقان توپ - توپ ئادەملەرنىڭ ئۈستىدىن چاڭ قويۇق بۇلۇت بولۇپ كۆتۈرۈلدى، يېزىلارغا يېقىن يەرلەردە تاقىچى، تۆمۈرچىلەر ئۈچرىدى. قوراللانغان كىشىلەر ئاتلىرىغا تاقا قاقتۇرۇش، نەيزىگە نەيزە ياكى ياخشى سۇغۇرۇلغان قىلىچ ئېلىش ئۈچۈن بىر - بىرى بىلەن جاڭجاللىشاتتى.

ئەتىسى كەچقۇرۇن ئۇزاقتىن بۇخارانىڭ تاملىرى كۆرۈنۈپ قالغاندا، قۇربان يۈك ئارتىلغان قارا ئېشەكنىڭ يېنىدا كېتىۋاتقان

قارا كۆز ، ساقاللىق بىر دەرۋىش بىلەن تونۇشۇپ قالدى ، ئون ئۈچ ياشلار چامىسىدىكى بىر بالا ئۈنىڭدىن ئايرىلمايتتى . دەرۋىش قوشاق ئېيتاتتى ، دىنسىز دۈشمەنگە قارشى كۈرەشكە كېتىۋاتقان باتۇرلارغا بەخت ۋە مۇۋەپپەقىيەتلەر تىلەيتتى . بەزىبىر ئەسكەرلەر دەۋرىشىنىڭ كاسىسىغا نان ياكى بىر سىقىم سۆڭ تاشلاپ ئۆتەتتى .

قاراڭغۇ چۈشكەندە شەھەرنىڭ ئەتراپىدا مىڭلاپ گۈلخانلار يېقىلدى . قۇربان دەرۋىشنىڭ ئارقىسىدىن مېڭىپ ، پاكارغىنا بىر بىنانىڭ يېنىغا كېلىپ قالدى ، ئۇ يەردىن بىر ئاھاڭدىكى : «ھۇ ، ھۇ - ۋ ، ھۇ - ۋ !» دېگەن زىكىر تاۋۇشى ئاڭلىناتتى ، بۇ يەر دەرۋىشلەرنىڭ خانىقاسى ئىدى . ئىچكىرىدە ئادەم كۆپ ئىدى ، بۇلار بولغۇسى ئۇرۇشتا كېسەل يۇقماسلىقنى ، ئۆلۈمدىن قۇتقۇزىدىغان دەرۋىشلەردىن دەردكە دەرمان بولۇشنى سورايتتى ، دەرۋىشلەر دۇئا ئوقۇيتتى ۋە سۇرە يېزىلغان قەغەزلەرنى ئۇلارغا بېرەتتى .

قۇربان بايتىلىنى هويلىنىڭ ئالدىغا باغلىدى - دە ، گۈلخانلاردىن ئايلىنىپ ئۆتۈپ ، ئېتى بىلەن قارا ئېشەك ئۈچۈن خەشەك يىغىشقا باشلىدى ، بىر دەرۋىش بولسا ئۈنىڭغا نېنى بىلەن ئۇماچ ئېشىدىن بەردى .

قۇربان «يىگىتنى يول باقىدۇ» دېگىنىنى ئەسلىدى .

قۇربان كېچىنى ئېتىنىڭ يېنىدا تىزگىنىنى قولىغا ئورىۋالغان پېتى ئۇخلىماي ئۆتكۈزدى . گۈلخانىڭ يېنىدا ئولتۇرغانلار ئەمدى ئەڭ يارىماس ، چولاق ئاتلارمۇ قىممەت بولۇپ قالدى ، چۈنكى پۇتۇن خالايىق بۇخارادىن مۇمكىنقەدەر ئۇزاقراققا ، ئىران تاغلىرىغا ياكى ھىندىستانغا ، نامەلۇم مەجۇسىيلەر يېتىپ بارالمايدىغان جايغا قېچىپ كېتىشنى خالايدۇ ، دەپ ئۆزئارا سۆزلىشەتتى .

تاڭ ئېتىشقا يېقىن قۇربان شۇنچىلىك قاتتىق ئۇخلاپ قالدىكى ، كىمدۇر بىرى تىزگىنىنى كېسىپ بايتىلىنى ئېلىپ كەتكەنلىكىنى بىلمەي قاپتۇ .

— غازاتقا كېتىۋاتقان ئەسكەرنىڭ ئېتىنى ئوغرىلىغان ئۇياتسىز ، ئاللانىڭ غەزىپىگە ئۇچرايدۇ دېيىشىدۇ ، — دېدى دەر-

ۋىش ، — بىراق ھازىرچە خۇدا مېنى ، بىچارە ھاجى رەھمىتىمۇ غەزەپكە كەلتۈردى . چۈنكى ، ئوغرى مېنىڭ قېرى ئېشىكىمنىمۇ ئېلىپ كەتكەن . ئەمدى بۇخارائى شەرىپنى كۆرىدىكەنمىز ، دەپ ئۆزىمىزنى خاتىرجەم قىلىمىز .

قۇربان ئۇزۇن نەيزىسىنى مۇرىسىگە ئالدى ـ دە ، دەرۋىش ۋە ئۇنىڭ يېنىدىكى ياش ھەمراھى بىلەن «ئورپان ئاسمىنىدىكى يورۇق يۇلتۇز» ، «بۇخارائى شەرىپ»نى تاماشا قىلىشقا ماڭدى .

«بۇرادەرلىك كەمىرىنى مەھكەم تۇتقان» ئۇچ يولۇچى سان ـ ساناقسىز كىشىلەرنىڭ ئارىسىدا ئۇزلۇكسىز ئېقىپ تۇرغان ئېقىم بىلەن بۇخارا تەرەپكە قاراپ ماڭدى .

شەھەرنىڭ قەدىمكى زامانىدا قۇرۇلغان شۆاق ۋە تىكەنلەر ئۆسكەن ئېگىز قورغانىنىڭ بەزى يەرلىرى ئۆرۈلۈپ چۈشكەن شەھەرنىڭ ئون بىر دەرۋازىسى بولۇپ ، بۇلاردىن چىقىدىغان سودا كارۋانلىرى «قۇۋۋەتتى ئىسلام»نى يەر يۈزىنىڭ بارلىق بۇرجەكلىرى بىلەن باغلايتتى .

بىرىنچى دەرۋازىنىڭ ئالدىغا نۇرغۇن خالايىق تۇپلانغان ، قورۇقچىلار ئۆتكۈنچىلەرنى سۇرۇشتۇرەتتى ۋە ھەممىگە مۇراجىئەت قىلاتتى :

— شەھەرنى مۇستەھكەملەشكە ، ئەسكەرلەرنى ئوزۇق ـ تۇلۇكلەر ، قورال ـ جابدۇقلار بىلەن تەييارلاشقا ئىئانە بېرىڭلار ! قولۇڭلار ئوچۇق بولسۇن ، پىخسىق بولماستىن ، سېخىي بولۇڭلار !

قېرى ئۆلىمالار تېرە سومكىلارنى كۆتۈرۈپ يۈگۈرۈشەتتى ۋە ھەر بىر كىشىدىن مۇقەددەس ۋەتەن مۇداپىئەسى ئۈچۈن ئىئانە سورايتتى .

دەرۋازىدىن كىرگەندىلا رەستىلەر باشلىنىدۇ ، تۇرلۇك ماللار بىلەن لىق تولغان كىچىك ـ كىچىك دۇكانلار قاتار بولۇپ تۇرىدۇ . سودىگەرلەر خۇسۇسەن مۇشۇ كۈنلەردە تەلەپ قىلىنىدىغان ماللارنى ياخشى بىلگەنلىكىدىن ، ئەرزان رەختلەرنى پىششىق ، يولغا چىداملىرى بىلەن باغلايتتى .

لىق ، دەپ ماختىشىدۇ ، يولغا چىققان ئادەمگە كىگىز زۆرۈر بۇ-
يۇم ، ياغلىق نان يول ئوزۇقى ، دەپ ۋارقىرىشىدۇ .
ئۆپچۆرىدىن بالا - چاقىسى ، ئۆي ئىچى بىلەن قېچىپ كەلگەن قاچقۇنلار ، باشپاناھ ۋە ھمايىچى ئىزدەپ يۇرگەن كىشىلەر ھەممە ياقنى بېسىپ كەتكەنىدى .
ئىچكەركى شەھەر دەپ ئاتالغان شەھەرىستانىنى تاشقىرقى شە-
ھەردىن ئايرىپ تۇرىدىغان ئىككىنچى تامنىڭ قېلىن دەرۋازىسىدىن ئۆتكەندىن كېيىن ، ئوچ يولۇچى ۋاراڭ - چۇرۇقلۇق كوچىدىن مەسچىت ۋە مەدرىسىلەرنىڭ ئېگىز ئەگمىلىرى بىلەن ئورالغان جىمجىت مەيدانغا كىرىپ كەلدى . بۇ يەردە مىڭلاپ ياش ۋە قېرى موللىلار ، «شاگىرتلار» كۆپ يىللار باش قاتۇرۇپ ، كىچىككىنە مەسچىتكە ئىمام بولۇش ئۈچۈن ئەرەبچە دىنىي كىتابلارنى ئوقۇشاتتى .
بۇ مەيداندا نامار ئوقۇلاتتى ، قۇرئاننىڭ قۇرلىرىغا ئوخشاش تىزىلغان نامازخانلار قىمىر قىلماستىن ئاقساقال ، قېرى ئىمامغا ئىقتىدا قىلاتتى ، ئۆلار سەجدە قىلغاندا ياكى ئورۇنلىرىدىن تۇرغاندا تاش يانتوزۇلغان مەيدان گۈرۈلدەپ كېتەتتى .
نامار تۇگىگەندىن كېيىن ، مەسچىتنىڭ پەلەمپەيى ئالدىغا قۇيرۇقى قىزىل بويالغان ، زەر بىلەن گۈل تىكىلگەن قىزىل دۇخا-
ۋا يوپۇق يېپىلغان چىرايلىق تورۇق ئاتنى ئېلىپ كېلىشتى .
مەسچىتتىن ئېگىز بويلۇق ، قارا ساقال خارەزم شاھ چىقتى ، ئۇنىڭ بېشىدىكى ئاق قالپاقنىڭ ئالماس يىپلىرى پارقىرايتتى .
شاھ خالايىققا نۇتۇق مۇراجىئەت قىلدى :
— پۇتۇن مۇسۇلمانلار بىر خەلقدۇر ، بىزنى ئۆتكۈر قىلىچ-
سىز ئەڭ ياخشى مۇھاپىزەت قىلىدۇ . پەيغەمبىرىمىز مۇسۇلمانلار توغرىسىدا : «ئىسلام ئەسكەرلىرى دۇنيادا يارىتىلغانلارنىڭ ھەممە-
سىدىنمۇ ياخشى قىلىپ يارىتىلغان ، مۇسۇلمانلار يەر ، كۆككە ھاكىم بولسۇن» دېگەن . مۇسۇلمانلار جاھانغا ھاكىم بولۇشى كې-
رەك . شۇنىڭ ئۈچۈن ، سىلەر ھېچ نەرسىدىن قورقماڭلار ! لې-

كىن ، خۇدا : «ھەربىر سەندىن ، بەربىر مەندىن» دېگەن . شۇ-
ڭا ، دۇشمەننى يەكسان قىلىش ئۈچۈن ، قولۇڭلاردىن كەلگىنىچە
ھەربىر قىلىشىڭلار لازىم . پەيغەمبەرگە جېنىنى پىدا قىلىدىغان
مۇسۇلمانلارغا كىم قارشى تۇرالايتتى ؟ دۇشمەننى قەيەردە كۆرسەڭ-
لار ، شۇ يەرد ئۆلتۈرۈڭلار ، ئۇلارنى ھەيدەڭلار ! ھەي دەرگاھى
كەڭ خۇدا ، كاپىرلار ئۇستىدىن غەلىبە قىلىشىمىزغا مەدەت قىل !
— كاپىرلارنى ئۆلتۈرۈڭلار ! مەجۇسىيلەرنى ھەيدەڭلار ! —
دەپ ۋارقىراشتى خالايىق .

خارەزم شاھ قىزىل قۇيرۇقلۇق تورۇق ئېتىغا مىندى - دە ،
يەنە بىر نەچچە سۆز ئېيتتى :

— مەقسىتىمىز سىلەرگە نەسىھەت قىلىش ئىدى ، ئۇنى قىل-
مىدۇق ، بىز تەكرىتاغنىڭ قار باسقان داۋانلىرىدىن چۈشۈپ كېلىۋاتـ-
قان دۇشمەننى قارشى ئېلىش ئۈچۈن سەمەرقەندكە ماڭىمىز . ئۇ-
لارنىڭ ھالىغا ۋاي ! دۇشمەن بىزنىڭ شانلىق ئەسكەرلىرىمىزگە
ئۇچرىغاندىن كېيىن ھالاك بولىدۇ ، سىلەرنى خۇداغا تاپشۇردۇق .

— يار بولسۇن ساھىبقىران شاھ مۇھەممەد ! ياشىسۇن غالىب
خارەزم شاھ ! — دەپ ۋارقىراشتى خەلق ، شاھقا ۋە ئۇنىڭ بېزەل-
گەن قىپچاق قورۇقچىلىرىغا يول بېرىۋېتىپ ، — يالغۇز سەن
ئۆزۈڭ بىزگە پاناھ بولىسەن !

تۆتىنچى باب

ئەسكەرنى ئۇنىڭ ئۆتكۈر قىلىچى ساقلايدۇ

بۇخارادىن يولغا چىققان خارەزم شاھ مۇھەممەد سەمەرقەندكە كېتىدىغان چوڭ يولغا ماڭماستىن ، تۈيۈقسىزلا جەنۇبقا — قەلەپ شەھىرى تەرەپكە ئېتىنى بۇرىدى . شاھ يۇزىنى شايى ياغلىق بىلەن ئورىۋېلىپ جىم كېتىپ باراتتى ، بەزىدە ئېتىنى يورغىلىتاتتى ، بەزىدە چاپتۇراتتى . مەنسەپدارلىرى ئۇنىڭ ئارقىسىدىن قالماستىن مېڭىشاتتى . ئۇدۇل كەلگەن يولۇچىلار ئۆزلىرىنى يولىنىڭ بويىدىكى ئېرىقلارغا تاشلايتتى ۋە تەزىم قىلاتتى . ئۇلار خۇددى ئىبلىستىن قېچىۋاتقاندەك چېچىپ كېتىۋاتقان مىڭلىغان ئەسكەرلەرگە ئەجەبلىنىپ قارايتتى .

ئۇلۇغ ۋەزىر شاھنىڭ ئوغلى جالالىددىنغا :

— ئاتىڭىز يولدىن ئاداشتى ، ئەتىمالىم ، — دېدى . جالالىددىن سوغۇق قانلىق بىلەن :

— مېنىڭ نېمە ئىشىم بار ! مەن ئاتام باشلىغان يولدىن كېتىۋاتىمەن ، خالىسا پادىشاھ جەھەننەمگە ئېلىپ بارسۇن ، — دەپ جاۋاب بەردى .

— بۇ كىمنىڭ بېغى ؟ — دېدى تۈيۈقسىزدىن تورۇق ئېتىنىڭ بېشىنى تارتقان شاھ . ئۇ قامچىسى بىلەن ئۇزۇن كۈمۈلاچ تام ۋە ئۇنىڭ ئارقىسىدىن كۆرۈنۈپ تۇرغان ئېگىز تۇز تېرەكلەرنى كۆرسەتتى .

— بۇ تېمۇر مەلىك خانىنىڭ ئوۋ قىلىدىغان بېغى ، بۇ مەشھۇر

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنى بېكى تارتىسى www.uyghurkitap.com

كونا باغ ، بۇ باغدا يىرتقۇچ هايۋانلارمۇ بار .

— بۇ باغنى كۆرىمەن ! — دېدى شاه مۇهەممەد باتۇر ، — تېمۇر مەلىكنىڭ ئۆزى قەيەردە ؟

— خوجەندتىكى ئەسكەرلەرگە قوماندانلىق قىلىپ تەينىلەنگەنلىكى توغرىسىدا سىزنىڭ پەرمانىڭىزنى ئالغان كۈنىلا مېڭىپ كەتكەن .

— تەرسا ! مەن ئۇنىڭغا تېز ماڭ دېمىگەنىدىم ، ئەمدى مەن ئۇنىڭسىز زېرىكىپ قالىمەن .

يۈز ئاتلىق قوروقچى شاهنى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن ئىلگىرى چېپىپ كەتتى . شاه مۇهەممەد قىزىپ كەتكەن ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ ، ئاستا باغ تەرەپكە ماڭدى . ئېغىر دەرۋازا ئېچىلىپ كەتتى ، خىزمەتكارلار هويلىدا ئۇياقتىن - بۇياققا يۈگۈرۈشەتتى ، ئۈزۈن ئايۋانغا چىقىدىغان ئىشىكلەرنى ئېچىشاتتى .

قوللار قاپ - قاپ ئارپا ۋە توغراپ قويۇلغان بېدە توشۇشاتتى ، يىگىتلەر يېقىن يېزىلارغا بېرىشىپ ، ئاتلىرىغا قوي ئارتىپ قايتىشاتتى . ئاشپەزلەر دەرهال ئىوت يېقىشىپ ، غىزا تەييارلاشقا باشلىدى .

شاه باغنىڭ پەنجىرىسى ئالدىدىكى شىپاڭنىڭ پەلەمپىيىدىن شىپاڭغا چىقتى ، ئۇنىڭ ئارقىسىدىن جالالىددىن ۋە باغنىڭ قېرى باغۋەنمۇ چىقتى .

شىپاڭدا ئولتۇرغان كىشىگە پۇتۇن باغ ، تېخى يوپۇرماق چىقارمىغان دەرەخلەر كۆرۈنەتتى . بىر نەچچە كىيىك كۆلنىڭ بويىدا ئاپتاپتا ياتاتتى ، ئۇلارنىڭ ئالدىدا بۇغا تۇراتتى .

— نېرىراقتا باغنىڭ تۆرىدە كۈچۈكلىرى بىلەن ئىككى تۆگە گۈزمۇ بار ، — دەپ چۈشەندۈردى باغۋەن ، — يېقىندا تاغدىن تۈتۈپ ئېلىپ كەلگەن ئىككى دەهشەتلىك يىلپىز قەپەسكە سېلىپ قويۇلغان . مېنىڭ جەسۇر خوجايىنىم تېمۇر مەلىك مانا شۇ شىپاڭدا ئولتۇرۇپ ، بۇلارنىڭ توڭگۇز ۋە كىيىكلەرنى قوغلاپ يۈرۈشىنى تاماشا قىلىشنى ياخشى كۆرىدۇ ، بەزىدە ئۇ ئۆزى باغقا كىرىپ ئوۋ

قىلىدۇ . خوجايىنىم ئاۋۇال هايۋاننىڭ پالان يېرىگە ئاتىمەن ، دەپ شۇ يېرىگە ئېتىپ يېقىتىدۇ .

— ماڭ ئىشىڭغا ! — دېدى شاھ غەزەپ بىلەن .

ئۇ ئوغلى بىلەن يالغۇز قالغاندىن كېيىن ، ئۇنىڭ بىلەن ئاستا سۆزلەشتى .

— مەن خاۋاتىرلىنىۋاتىمەن ، خەۋەرچى دۇشمەننىڭ ئۇچ تە-رەپتىن ئوراپ ئالغىنى توغرىسىدا خەۋەر ئېلىپ كەلدى . قارا بۇلۇت هەممە ياقنى بېسىپ كەلمەكتە .

— ئۇرۇش بولغاندىكىن شۇنداق بولىدۇ - دە ! — دېدى جالالىددىن سوغۇق قانلىق بىلەن .

— ئەڭ ئاۋۋال كەلگەن خەۋەرچىنىڭ خەۋەر قىلىشىغا قارىغاندا ، چىڭگىزخان ئوترارنى ئالغان ، ئىنالچىق قاھىرخاننى قولغا چۈشۈرگەن ۋە ئۆچ ئېلىش نىيىتىدە ئۇنىڭ كۆز ۋە قۇلىقىغا كۈمۈشنى ئېرىتىپ قۇيۇشنى بۇيرۇغان . ئەمدى چىڭگىزخان مېنى ئىزدەپ بۇ تەرەپكە ماڭغانمىش .

— كەلسە كېلىۋەرسۇن ! بىزمۇ ئۇنى كۈتۈپ تۇرۇپتىمىزغۇ .

— دۇنيانى سۇ ئېلىپ كەتسە ، سېنىڭ ئوشۇقۇڭغا چىقمايدۇ !

— قوشۇنىمىز كۆپ ، تەشۋىشلىنىشكە ئورۇن يوق .

— ئىككىنچى خەۋەرچى جەنۇب تەرەپتىن كەلدى . ئۇنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا ، تاتار قىسىملىرى يۇرگەنمىش .

— ئۇنچىلىك چوڭ بولمىغان بىر قىسىمدۇر . هازىر ئەتىياز-نىڭ دەسلەپكى ۋاقتى ،قار بېسىپ ياتقان داۋانلاردىن چوڭ قىسىملار ئۆتەلمىگەن بولسا كېرەك .

— تاغ تەرەپتىن كەلگەن تاتارلار بىزنىڭ هىندىستانغا قېچىش يولىمىزنى توساپ قويۇشى مۇمكىن .

— نېمىشقا بىز هىندىستانغا قاچىمىز ؟

— يەنە بىر خەۋەر بار ، موڭغۇل چېرىكلىرى قىزىل قۇمدىمۇ پەيدا بولغانمىش .

— سەهرا يولىنى توسۇش ئۈچۈن ، ئون مىڭدىن ئارتۇق

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

تۇركمەن ئەسكىرى ئەۋەتتىم .
— بۇ تۇركمەنلەر موڭغۇللارنى توختىتالمايدۇ .
— ئەگەر شۇنداق بولىدىغان بولسا ، دېمەك ، چىڭگىزخان يېقىن كۈنلەردە بۇخارا دەرۋازىسى ئالدىدا ھازىر بولىدىكەن - دە ، شۇنىڭغا تەييارلىنىمىز .
— قىزىل ساقال يىرتقۇچ بۇخاراغا يېقىنلىشىپ قالغان ، ئۇنىڭ چېرىكلىرى بىزنى ئىزدەپ يۈرگەن بولسىمۇ ئەجەب ئەمەس ، بۇ يەردىن چاپسانلىق بىلەن كېتىش كېرەك ، — دېدى شاھ مۇھەممەد ، خۇددى دەرەخلەرنىڭ ئارىسىدىن بىرى چىقىپ ھۇجۇم قىلىشتىن قورققان كىشىدەك ئۇياق - بۇياققا قاراپ .
جالالىددىن ئۇنچىمىدى .
— نېمىشقا جاۋاب بەرمەيسەن ؟
— سەن مېنى ئەقىلسىز ، دەپ ھېسابلايسەنغۇ ، ساڭا نېمە دېيەلەيتتىم ؟
— مەن ساڭا سۆزلەشنى بۇيرۇيمەن .
— ئۇنداق بولسا سۆزلەي ، خالىساڭ مېنى كەچۈرەرسەن ياكى بېشىمنى ئالارسەن . ئەگەر بەختىت چىڭگىزخان بۇ يەرگە كېلىدىغان بولسا ، بىزنىڭ ئەسكەرلىرىمىز ئېگىز قورغانلارنىڭ ستىن ، ئۇنىڭ پېيىغا چۈشۈشى كېرەك . مەن بولغىنىمدا بىچارە دېھقانلارنىڭ تېرىسىنى شىلىشتا چوڭ ماھارەت كۆرسىتىپ ، مانا بۇنداق ئېغىر چاغلاردا يۈرەكلىرى تېرەكنىڭ يوپۇرمىقىدەك ھەيدەپ چىقىراتتىم ، شەھەر دەرۋازىسىدىن ئىچكىرىگە كىرگەنلەر ئۆلتۈرۈلىدۇ دەپ ئۇلارغا ئېلان قىلاتتىم ، ئەسكەرنى قىلىچنىڭ تىغى ۋە تېگىدىكى ساقلايدۇ . سېرىق يولۋاس شۇ ياققا كېلىۋېتىپتۇمۇ ؟ ناھايىتى ياخشى . دېمەك ، ئۇنىڭ يۈرىدىغان يولى بىزگە مەلۇم ، ئۇنىڭ ئارقىغا چۈشۈش كېرەك . ئۇنىڭ ئايىغىغا تۇزاق سېلىش ، يولىغا توسالغۇ بولۇش ، ھەممە ياقتىن ئۇنىڭغا ھۇجۇم قىلىش ، تۆگە كارۋانلىرىنى تارمار قىلىپ ، سېرىق تېرىسىنى شىلىۋېلىش كېرەك . سەمەرقەند قورغىنى ئىچىدە يۈز مىڭ ئەسكەر يوشۇرۇنۇپ

يېتىشتىن نېمە پايدا؟ ئۇلار تەييار تاماقنى يەيدۇ ، ئاتلىرى بولسا سەمرىپ ئېغىرلىشىدۇ...

— سەن ئاتاڭنىڭ پەرمانلىرىنى تەھقىر قىلامسەن؟ بۇنى مەن كۆپتىن بېرى سېزەتتىم ، سەن مېنىڭ ئۆلۈمۈمنى كۈتۈۋاتىسەن .

جالالىددىن يەرگە قارىدى ، غەمكىنلىك بىلەن سۆزىنى داۋام قىلدى :

— ئۇنداق ئەمەس . جاھان لەرزىگە كەلگەندە ، بېشىڭغا قارا كۈنلەر چۈشكەندە ، مەن سېنى يالغۇز قويمايمەن . بىراق ، مەن ياخشى كۆرگىنىڭ ئىسكەندەرنى شېپى كەلتۈرۈپ قەسەمىيات قىلدىمەنكى ، ساڭا بويۇن سۇنۇپ ، يۇرەكسىزلىك قىلىپ ئەخمەقلىق قىلمۇاتىمەن . ئۇرۇش قىلىشقا سەپ تارتمىسا ، سېنىڭ بۇيرۇقۇڭ بىلەن دۈشمەنگە ئېتىلىشقا تەييار بولمىسا ، بۇنچىلىك كۆپ ئەسكەرنىڭ ساڭا نېمە كېرىكى بار؟ ئاياللىرىمىز ، بالىلىرىمىزنىڭ ئورنىغا قوراللىق كۈچلىرىمىز ئىسىق كۆرپە يېپىنىپ ياتىدىغان بولسا ، ئېگىز قورغانلارنىڭ نېمە كېرىكى بار؟ خالىساڭ بېشىمنى ئال ، لېكىن ئېيتقىنىمنى قىل . ئاتا ، يۇر سەمەرقەندكە بارايلى ، ئۇ يەردىن...

— پەقەت ئىرانغا ياكى ھىندىستانغىلا...

— ياق ! بىزگە پەقەت ئىككىلا يول بار : ئەركەكلەردەك كۈرەش قىلىش ياكى قاچقۇن بولۇپ رەزىللەرچە ئۆلۈش . بىز قوشۇنىمىز بىلەن تاتارلارغا قارشى كۈرىشىش ئۈچۈن ئۇرۇش مەيدانىغا چىقايلى ، چاقماقتەك شىددەتلىك ، تۇن كۆلەڭگىسىدەك تۇتقۇزمايدىغان بولايلى . شۇنىڭدا سەن ئۇلۇغ سەركەردە دېگەن شەرەپكە ئىگە بولىسەن ! كېچىكمە ، ھەرىكەت قىل !

— سەن سەركەردە ئەمەس سەن ، — دېدى شاھ ئالماس ئۇزۇكلۇك بارمىقىنى كۆتۈرۈپ ، — سەن يۇرەكلىك يىگىتسەن ، ھەتتا ھېچ نەرسىگە قارىماي ئۆزىنى دۈشمەن ئوتتۇرىسىغا ئاتىدىغان يىگىتلەرنىڭ بىر نەچچە مىڭىغا قوماندان بولۇشۇڭمۇ مۇمكىن ! مەن ئەقلىنى يوقاتقان يۇرەكلىك يىگىتتەك ئىش قىلالمايمەن ، مەن

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

هەممە نەرسىنى ئويلاپ ، هېسابلاپ ئىش قىلىشىم كېرەك ! مەن باشقىچە قارارغا كەلدىم ، ئىككىمىز قەلەپكە بېرىپ ، جەيھۇندىن ئۆتىدىغان كېچىكنى قورۇقلايمىز .

— ۋەتىنىمىزنى كىمگە تاشلاپ كېتىسەن؟ ئۇ چاغدا خەلق سېلىق يىغىشقا كەلگەندە تېرىسىنى شىلىپ ، دۇشمەن كەلگەندە ئۇنى تاتارلارغا يەم قىلىپ قاچقان خارەزم شاھلار ئەۋلادىغا لەنەت ئوقۇسا هەقلىق بولۇپ قالىدۇ !

— مەن ئىراندا كۆچلۈك قوشۇن توپلايمەن .

— ياق ، شاھ ئاتا ! هازىر قولۇڭدا بار كۈچىنىڭ ئۆزى بىلەن ئىش قىلىشىڭ كېرەك . ئۆز ئەسكەرلىرىڭ قورغانلاردا مۆكۈپ ئىگىسىز قالغىنىدا ، يېڭى قوشۇننى مەشىق قىلدۇرۇشنىڭ پايدىسى يوق . بىر كۈندە غەلىبە قىلىش ئۈچۈن ، ئەسكەر يىغىرمە يىل مەشىق قىلدۇرۇلىدۇ . سەمەرقەندكە بارايلى ! مەن سېنىڭ يېنىڭدا ئاددىي يىگىت بولۇپ ئۇرۇش قىلىمەن !

— ياق ، ياق ! مەن ساڭا بەلخقە بېرىپ ، يېڭى قوشۇن توپلاش. نى بۇيرۇيمەن ، بەخت مېنىڭدىن يۈز ئۆرۈدى...

— بەخت؟ — دېدى ئاچچىقى كەلگەن جالالىددىن ، — بەخت نېمە ئۆزى؟ يۈرەكلىك كىشىدىن بەخت يۈز ئۆرۈمدۇ؟ بەختتىن قېچىش يارىمايدۇ ! بەختىنىڭ ئارقىسىدىن قوغلىشىمىز ، يېتىۋېلىپ چاچلىرىدىن يۆگەپ تۇتۇۋېلىشىمىز ، پۇتىمىز بىلەن دەسسىۋېلىشىمىز كېرەك . بەختكە مانا مۇشۇنداق قىلىپ ئىگە بولغىلى بولىدۇ !

— بولدى ! سەن شۇ ئەقىلسىزلىقىڭچە كېتىسەن ! سەن بۇيۇك خارەزمنى ئاپەتتىن قۇتقۇزالمايسەن !

خارەزم شاھ ئالدىراپ شىپاڭدىن چۈشتى - دە ، هاسىراپ مول داستىخان سېلىنغان گىلەملەرنىڭ ئۈستىدىن ئايۋانغا يۈرۈپ كەتتى . ئۇ يەردە نامازغا ئوقۇغاندىن كېيىن ، غىزا يېيىشكە ئولتۇردى . يوللار ، كېچىكلەر توغرىسىدا مەلۇماتلارنى ئالغاندىن كېيىن ، غەزناسىنى يەپ بولماستىن ، ئاتلارنى ئېلىپ كېلىشكە بۇيرۇدى .

بەشىنچى باب

بويسۇنماس تېمۇر مەلىك

ئوتراردا چىڭگىزخان ئوغۇللىرى ئۆگەتەي ۋە چاغاتاينى بىر قىسىم چېرىكى بىلەن قالدۇرۇپ شۇنداق دېدى :

— ئىنالچىق قاھىرخاننى تىرىك قولغا چۈشۈرمىگۈچە ، ئوتراردىكى قامال قىلىپ تۇرىسىلەر . ئۇنى تۇتقاندىن كېيىن ، زەنجىر بىلەن باغلاپ ، مېنىڭ ئالدىمغا ئېلىپ كېلىسىلەر . ئۇ تەرسالىغا ئۆزۈم قاتتىق جازا بېرىمەن .

قاغان چوڭ ئوغلى جۇچىغا جەنە ۋە يېڭى كەنت - شەھەرلىرىنى ئېلىشنى بۇيرۇدى ، قوشۇننىڭ قالغان قىسىملىرىنى ھەر تەرەپلەرگە بۆلۈۋەتتى .

چىڭگىزخان ئالاق نويوننى بەش مىڭ ئاتلىق بىلەن قىپچاقلارنىڭ قىسمى تۇرغان بەنەكەت شەھىرىگە ئەۋەتتى . شەھەر ئۈچ كۈن قامال قىلىنغاندىن كېيىن ، ئالاق نويون قېرىلارنى ئۆزرە سوراشقا ئەۋەتتى . ئالاق نويون شەھەردىكى بارلىق ئەركەكلەر ، چېرىكلەر ئايرىم ، ھۈنەرۋەنلەر ئايرىم ۋە قالغانلار ئايرىم دالاغا چىقىپ سەپ تارتسۇن ، دەپ بۇيرۇق بەردى . چېرىكلەر قوراللىرىنى كۆرسىتىلمەن جايغا قويۇپ ، ئۆزلىرى باشقا يەرگە توپلانغاندا ، موڭغۇللار قىلىچ ، نەيزە ۋە ئوقيا بىلەن ھەممىسىنى قىرىپ تاشلىدى . قالغان ئەسىرلەردىن بولسا ئەڭ كۈچلۈك يىگىتلەرنى ئايرىم ئايرىپ ، ئۇلارنى مىڭ ، يۈز ۋە ئون كىشىدىن قىلىپ ، ئۇلارغا ئۆز كىشىلىرىدىن سەركەردىلەرنى تەينىلىدى . - دە ، قامال قىلىنغان شەھەر - قورغانلىرىنى بۇزدۇرۇش ۋە شەھەرگە چېرىكلەرنى ئالدىن كىرگۈزۈش ئۈچۈن مالدەك ھەيدەپ كەتتى .

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنى بىكى تورىسى

يولدا بۇلارغا باشقا موڭغۇل ۋە ئىتتىپاقچى قىسىملار قوشۇ-
لۇپ ، ئالاق نويوننىڭ قوشۇنى سەكسەن مىڭغا يەتتى . ئۇلار چوڭ
سەيھۇن بويىدىكى خوجەند شەھىرىگە كەلدى ، شەھەرنىڭ ئاھالىسى
قورغاننىڭ مۇستەھكەملىكىگە ئىشىنىپ تەسلىم بولۇشتىن باش
تارتتى .

شەھەر قوشۇنىغا ھەربىي ئىشتا ماھىرلىقى ، جەسۇرلۇقى ۋە
قاتتىقلىقى بىلەن داڭ چىقارغان تېمۇر مەلىك ئەمدىلا قوماندان
قىلىپ تەينىلەنگەنىدى . ئۇ سەيھۇن دەرياسى ئىككىگە ئايرىلىپ
ئاقىدىغان يەردىكى ئارالغا تاملىرى ئېگىز قەلئە قۇرۇپ ، شۇ يەرگە
بارلىق قورال - جابدۇق ۋە ئوزۇق - تۇلۇكلەرنى جايلاشتۇرۇشقا
ئۇلگۈرگەنىدى .

موڭغۇللار ئەسىر ئېلىنغان ئادەملىرى بىلەن كېلىپ ، قامچا
ۋە نەيزىنىڭ كۈچى بىلەن ئەسىر مۇسۇلمانلارنى خوجەندكە ھۇجۇم
قىلىشقا مەجبۇر قىلدى . شەھەر ئاھالىسى ئۆز مۇسۇلمان ئاكا -
ئۇكىلىرى ۋە بۇرادەرلىرىنىڭ قېنىنى تۆكۈشنى خالىماستىن ،
ئۇرۇشنى توختاتتى .

تېمۇر مەلىك ئەڭ ئىشەنچلىك قورقماس يىگىتى بىلەن پۇتۇن
كېمىلەرنى قولغا ئېلىپ ئارالغا ئۆتۈپ ، ئۇ يەردە مۇستەھكەملەن-
دى . خوجەند ئاھالىسى بولسا موڭغۇللارغا مۆتىۋەر كىشىلىرىدىن
ئەلچى ئەۋەتىپ ئۆزرە سورىدى ۋە شەھەر دەرۋازىسىنى ئېچىپ
بەردى ، موڭغۇللار شەھەرنى توختىماستىن تالاشقا باشلىدى .

موڭغۇللار ئارالدىكى قەلئەگە سالغا بىلەن تاش ئاتتى ، لېكىن
تاش ۋە ئوقيالار ئىستېھكامغا يېتەلمەيتتى . شۇنىڭدىن كېيىن
موڭغۇللار خوجەندنىڭ بارلىق ياش - قېرىلىرىنى ئوپلاپ ، ئۇلارغا
بەنەكەت ۋە باشقا يېزىلاردىن ئېلىپ كەلگەن ئەسىرلىرىنىمۇ
قوشتى - دە ، دەريانىڭ ئىككىلا قىرغىقىغا ئەللىك مىڭغا يېقىن
كىشىنى توپلىدى . ئادەملەرنى ئون ياكى يۈزدىن قىلىپ قىسىملارغا
بۆلۈپ ، ئۇچ فەرسەھلىك (21 كىلومېتىرغا يېقىن) يەردىن تاغ-
لاردىكى تاشلارنى توشۇپ كېلىشكە مەجبۇر قىلدى . بۇنىڭدىن مەق-

سەت تاشلار بىلەن دەريانى بوغۇپ ، سۇنى تاشتۇرۇۋېتىش ئىدى .
شۇ ۋاقىت ئىچىدە تېمۇر مەلىك ئون ئىككى يوغان سال قۇردى ، بۇلارنىڭ ئۈستىدىن كىگىز سېلىپ لاي سۇۋىدى ، لايلىق سۇۋالغان كىگىز سالنى ئوتتىن ساقلايتتى . دۇشمەننى ئوققا تۇتۇش ئۈچۈن ساللارنىڭ ئىككى تەرىپىدىن مەخسۇس تۆشۈكلەر ئېچىلغان . ھەر كۈنى تاڭ ئاتىدىغان چاغدا تېمۇر مەلىك ھەر ئىككى قىرغاققا ئالتىدىن سال ئەۋەتتى ۋە سالدىكى ئەسكەرلەر موڭغۇللار بىلەن جىددىي ئۇرۇش قىلاتتى ، موڭغۇللار ئاتقان يېنىلغۇلۇق ئوقلار ساللارغا زىيان يەتكۈزەلمەيتتى .
تېمۇر مەلىك كېچىلىرى ئۇخلاپ ياتقان موڭغۇللارغا تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلاتتى ، شۇنىڭ ئۈچۈن موڭغۇل چېرىكلىرى دائىم خەۋپ ئاستىدا تۇرۇشاتتى .
موڭغۇللار بىلەن بىللە كەلگەن خىتاي ئۇستىلار تېخىمۇ يوغانراق ۋە يىراقتا تاش ئاتقىلى بولىدىغان يېڭى سالغا ياسىدى ، بۇ نەرسە تېمۇر مەلىك ئەسكەرلىرىگە چوڭ زىيان يەتكۈزۈشكە باشلىدى . ئىش ئېغىرلاشقانلىقىنى كۆرگەن تېمۇر مەلىك قاراڭغۇ كېچىلەرنىڭ بىرىدە ، سال ۋە كېمىلەردىن يەتمىشىنى تەييارلاپ ، پۈتۈن بايلىقلىرىنى ۋە ئەسكەرلىرىنى شۇلارغا جايلىدى ، بارلىق كېمە ۋە ساللاردا تۇيۇقسىز گۇلخان ۋە مەشئەللەر ياندۇرۇلدى ـ دە ، دەريانىڭ كۇچلۇك ئېقىنىغا قاراپ مېڭىپ كەتتى .
موڭغۇل چېرىكلىرى ئىككى تەرەپتىن دەريانى بويلاپ ئۇلارنى قوغلاپ كەتتى . تېمۇر مەلىك بولسا كېمە ۋە ساللارنى دۇشمەن پەيدا بولغان تەرەپكە ھەيدەيتتى ، ئۇلارنى ئوقيا ئېتىپ قاچۇراتتى ۋە كېمىنى ئالغا قاراپ ئېلىپ كېتەتتى . بەنەكەت يېنىغا كەلگەندە ، تېمۇر مەلىكنىڭ ئەسكەرلىرى بىر كۇچ بىلەن موڭغۇل چېرىكلىرى تارتقان زەنجىرنى ئۈزۈپ تاشلاپ يولنى داۋام قىلدى .
دۇشمەننىڭ يەنمۇ كۇچلۇكرەك تۇزاق قويۇشىدىن قورققان تېمۇر مەلىك بارغالىقكەنت يېنىدا ياۋداق يۇرگەن ئاتلارنى كۆرۈپ ، كېمىلەرنى دەريانىڭ قىرغىقىغا بۇرىدى ـ دە ، ئەسكەرلىرى

يېڭىغۇر كتاب توربېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى تورىسى www.uyghurkitap.com

نى ئاتلارغا مىندۈرۈپ چۆل تەرەپكە چاپتۇردى . موڭغۇللار ئارقا-
دىن قوغلاشقا باشلىدى ، تېمۇر مەلىكنىڭ ئەسكەرلىرى بەزىدە
توختاپ موڭغۇللار بىلەن ئۇرۇش قىلىشاتتى . ئۇلارنى ھەيدىۋەتكەن-
دىن كېيىن ، يەنە ئالغا قاراپ چاپاتتى .

ھېچكىم تەسلىم بولۇشنى خالىمايتتى . پەقەت ئازغىنا كىشى-
لەرلا كېچىسى موڭغۇللارنىڭ قارارگاھىنى يېرىپ ئۆتۈپ ، جان
ساقلاشقا مۇيەسسەر بولدى . تېمۇر مەلىك بىر نەچچە ئەسكىرى
بىلەن قالغان بولسىمۇ ، ئېتىنىڭ كۈچىگە ئىشەنگەنلىكىدىن ھۇ-
جۇمنى قايتۇراتتى ۋە چۆلگە قاچاتتى .

تېمۇر مەلىكنىڭ ھەمراھلىرىدىن بىرسىمۇ قالماستىن نابۇت
بولۇپ ، ئوقدىنىدا ئۇچ تاللا ئوقى قالغاندا ، ئارقىسىدىن ئۇچ
موڭغۇل قوغلىدى . تېمۇر مەلىك بىر ئوق بىلەن بىر موڭغۇلنىڭ
كۆزىگە ئېتىپ يىقىتتى ، كېيىن قالغان ئىككىسىگە ھۇجۇم قىلە-
دى ، ئۇلار بولسا ئاتلىرىنى بۇراپ كەينىگە قاچتى .

تېمۇر مەلىك ئىككى تال ئوقى بىلەن قۇملۇقتىكى قۇدۇقتا
يېتىپ باردى ، بۇ يەردە قارا خەنجەرنىڭ تۇركمەن ئەسكەرلىرى بار
ئىدى . ئۇلار تېمۇر مەلىككە باشقا ئات بەردى ، ئۇ خارەزمگە يېتىپ
بېرىپ ، يەنە چىڭگىزخانغا قارشى ئۇرۇشقا تەييارلىق كۆرۈشكە
باشلىدى .

ئالتىنچى باب

موڭغۇللار چۆل بويلاپ كەلمەكتە

بۇ لەنىتى خەلق ئاتىتا شۇنچىلىك ئىلدام يۈرىدۇ-
كى ، ئۆز كۆزى بىلەن كۆرمىگەن كىشى بۇنىڭغا زادى
ئىشەنمەيدۇ .

(كلاۋىگو ، XV ئەسىر)

كۆيدۈرۈلگەن ئوترار خارابىلىرىدىن ئىس چىقىۋاتقان ، تەرسا ئىنالچىق قاھىرخان قەلئەگە كىرىۋېلىپ ، تاملاردىن چىقماقچى بولغان موڭغۇل چېرىكلىرىنى قايتۇرۇۋاتقان چاغدا ، چىڭگىزخان ئۆزىنىڭ توققۇز قۇيرۇقلۇق ئاق تۇغىنى كۆتۈرۈپ تۇرۇپ ، قوشۇنىغا : «ھۇجۇمغا تەييار بولسۇن» دەپ بۇيرۇق بەردى .

چىڭگىزخان ئوغۇللىرى ۋە سەركەردىلىرىنى چاقىرتىپ كەلدى ، بۇلار چوڭ كىگىز ئۈستىدە چۆرىدەپ ئولتۇردى . سەركەردىلەرنىڭ ھەر بىرى قايسى تەرەپكە يۈرۈشى ، قايسى شەھەرگە ھۇجۇم قىلىشى توغرىسىدا بۇيرۇق ئالغان . لېكىن ، ھېچكىم جاھىل قالغاندىن : «سىزنىڭ ئاق تۇغىڭىز قايسى تەرەپكە قاراپ كېتىدۇ» دەپ سوراشقا جۈرئەت قىلالمايتتى .

— مېنىڭ يوق ۋاقتىمدا ، — دېدى چىڭگىزخان ، — پۈتۈن قوشۇن ئۈستىدىن ئېھتىياتچان بوغورچى نويون باشچىلىق قىلىدۇ ، ئالدىنقى قىسىملارنى چاققان جەبە نويون ۋە قامال قىلىشنىڭ يولىنى بىلگەن تەجرىبىلىك سۇبەتەي ھۇجۇمغا ئېلىپ بارىدۇ . يولدىكى ئاشلىقلارنى چەيلەپ تاشلىمانلار ، بولمىسا ئاتلىرىڭلار يەمسىز قالىدۇ . بىز مۇھەممەد شاھنى بۇخارا بىلەن سەمەرقەندنىڭ ئوتتۇرى-

سىدىكى دەشتتە ئۇچرىتىمىز ، بىز ئۇنىڭغا ئۇچ تەرەپتىن ھۇجۇم قىلىمىز ، خارەزم شاھىنىڭ غول قوشۇنلىرىنى تارمار قىلغاندىن كېيىن ، مەن بارلىق مۇسۇلمان ئەللىرىگە ھۆكۈمران بولۇپ قالـ مەن .

ئاق تۇغدىكى ئۇرۇش ئىلاھى سۇلدەر شەرىپىگە قىمىز ئىچكەنـ دىن كېيىن ، چىڭگىزخان ئېتىغا مىندى ۋە قوشۇن بىلەن مېڭىپ كەتتى . بەزىبىر قىسىملار سەيھۇن دەرياسىنى بويلاپ ، يۇقىرىغا ، بەزىلىرى بولسا تۆۋەنگە مېڭىشتى ، چىڭگىزخان كارۋان يولى بىلەن قىزىل قۇمغا كىرىپ كەتتى .

فېۋرال قۇياشى كۇندۇزلىرى پارقىرايتتى ۋە بەدەننى ئوتتەك قىزىتاتتى . كېچىلىرى كۆلچەكتىكى سۇلار توڭلايتتى ، تاقىر يالـ غۇز ئاياغ يولنىڭ لايلىرى قېتىپ قالاتتى . قوشۇن ۋاراڭ ـ چۇرۇڭ قىلماستىن ماڭاتتى ، ئاتلارنىڭ كىشنىشى ، قورال ـ جابـ دۇقلارنىڭ جاراڭلىشى ئاڭلانمايتتى ، ھېچكىم ناخشا ئېيتىشقىمۇ جۇرئەت قىلالمايتتى ، قىسىملار بىر ـ بىرىگە يانداشىپ كېتىپ باراتتى . قونۇشلار قىسقا ـ قىسقا توختايتتى ، چېرىكلەر يەردە ، ئاتلارنىڭ ئالدىدا يېتىپ ئۇخلايتتى .

كېچىسى خەۋەرچىلەر قىسىم ئالدىدا مەشئەل كۆتۈرۈپ يۇگۇـ رۇپ يۇرەتتى . قىسىملارنىڭ يولدىن ئاداشماسلىقى ۋە ئارىلىشىپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن ، ئۇلار دۆڭلەرگە چىقىپ مەشئەللەر بىلەن ئىشارەت قىلىشاتتى . دۇشمەن مۇسۇلمان قوشۇنلىرىنىڭ ئىچىدە ئۇزۇن ئاياغ چاپقۇر ئاتلارغا مىنگەن تۇركمەن ئەسكەرلىرىنى يامان دەپ سۆزلىشەتتى . ئۇلار قاپلانغا ئوخشاش دۆڭلۇكنىڭ ئارقىسىدىن يۇگۈرۈپ چىقىشىپ ، ئەسكەرلەرنىڭ ئارىسىغا كىرىدۇ ، ئۇلارنى گاڭگىرىتىدۇ ، كىشىلەرنىڭ بوينىغا ئارغامچا تاشلاپ سۆرىگىنىچە بىر دەمدە غايىب بولىدۇ ، دېيىشەتتى .

موڭغۇللار قوشۇنىمىز سەھرادىن ئۆتۈپ توغرا خارەزمنىڭ پايتەختى ئۇرگەنچكە كېتىۋاتىدۇ ، دەپ ئويلاشتى . بىراق ، ئىككى كۈن يۇرگەندىن كېيىن ، سەيھۇننىڭ لاي سۇلىرى ئارقىدا قېلىپ ،

قۇياش ئەتىگەندە ئارقىدىن ئەمەس ، سول تەرەپتىن چىقىشقا باشلىغاندىن كېيىن ، ھەممىسى كۈنپېتىشقا ئەمەس ، جەنۇبقا — مەشھۇر سەمەرقەنىد ۋە بۇخارا شەھەرلىرىگە قاراپ يول ئالغانلىقىنى چۈشەندى .

چىڭگىزخان ئاياغلىرى قۇۋۋەتلىك جەردە يورغىغا مىنىپ ، قوشۇننىڭ ئوتتۇرىسىدا كېتىپ باراتتى . ھەممە قوشۇن چاپسان ، تاتارلار تىلى بىلەن ئېيتقاندا «بۆرە يۈرۈش» قىلىپ كېتىپ باراتتى . ئۇلۇغ قاغان ئات ئۈستىدە خاتىرجەم ، ئاتنىڭ يۈگىنىنى سول قولى بىلەن بوش تۇتۇپ كېتىۋاتاتتى . ئۇنىڭ كۆزلىرى قەسىلغان ، ئاندا ـ ساندا قاراپ قويىاتتى ، لېكىن ئۇگدەۋاتامدۇ ، ئويلىنىپ كېتىۋاتامدۇ ياكى يىراق ـ يېقىننى سىنچىلاپ قاراپ كېتىۋاتامدۇ ، بىلىپ بولمايتتى .

بۇ يۈرۈشتە چىڭگىزخان كېچىكىشكە يول قويمايتتى ، ئۆي تىكتۈرمەيتتى ، ئوچۇق ھاۋادا كىگىزنىڭ ئۈستىدە يېتىپ ئۇخلايتى . يېتىش ئالدىدىن ئۇ تېرە قۇلاقچىسىنى يېشىپ قويۇپ ، قارا سۆسەر تۇماق كىيەتتى . ئۇيقۇغا كەتكەندە تۆت سادىق تۇرغاۋۇتى كىگىز بىلەن قاغاننى شامال ، يامغۇر ۋە قارلاردىن توسۇپ تۇراتتى .

ئۇيغۇر كتاب توربېكتى
www.uyghurkitap.com

يەتتىنچى باب

قامال قىلىنغان بۇخارادا

رەھىمسىزلىك كېرەك بولغان بىر ۋاقىتتا ، كۆڭۈلچەكلىك كېلىشمەيدۇ . كۆڭۈلچەكلىك بىلەن دۇشمەننى ئۆزۈڭگە دوست قىلالمايسەن ، ئەكسىچە ئۇنىڭ ئۇمىدىنى ئاشۇرىسەن .

(سەئىدى)

دەرۋىش ھاجى رەھىم ، تۇغان بالا ۋە قۇربان قىزىقچى ئەتىدىن - كەچكىچە ياتىدىغان جاي ئىزدەپ ، بۇخارانى كېزىپ يۈردى . كەچ كىرگەندىن كېيىن ، دۇكانلارنىڭ ئىشىكلىرى تاراق-لاپ ئېتىلدى ، خەلق ئالدىراپ تارقىلاتتى ۋە كوچىلاردىن غايىب بولۇپ ، ئېگىز تاملىق ھويلىلارغا كىرىپ كېتەتتى ، كوچىلاردا غىڭ قىلغان ئاۋازمۇ يوق ئىدى . ئۇچ يولۇچى ياتىدىغان جاي سوراپ بىكارلا ئاۋارە بولاتتى . ئۇلارغا ھەممىسى :

— مېھمانلىرىمىز كۆپ ، باشقا يەردىن جاي تېپىڭلار ! — دەپ جاۋاب بېرىشەتتى .

مېھمانخانىلار ۋە چايخانىلارمۇ تاقالغانىدى . ئۇلار ئىلگىرى قاچقۇنلارنىڭ ئارىسىدا تىقىلىپ ئولتۇرۇپ ، بىر كېچىنى ئۆتكۈ-زۈشكە بىر سەنەم دەرخەم تەلەپ قىلاتتى . تەرتىپ ۋە ئەدەپ جارى قىلغۇچى رەئىسلەر بولسا ، ئۇزۇن كالتەك تۇتقان قاراۋۇللىرى بىلەن كوچىلارنى ئايلىنىپ ، يامان نىيەتتە يۈرگەن شۇبھىلىك كىشىلەرنى زىندانغا سېلىش بىلەن قورقۇتاتتى .

ئاخىردا تار كوچىنىڭ ئىچكىرىسىدە قورغان تاملىرىنىڭ يې-

نىدىكى خارابىلەرنىڭ ئالدىغا بارغاندا ، قۇربان قىزىقچى ئۆگزىلەر-
دىن بىرىنىڭ ئۈستىدىكى پاخالنىڭ ئارىسىغا كىرىپ تۇنەشنى تەك-
لىپ قىلدى . ئۇ ئۆگزىگە چىقتى ۋە ھەمراھلىرىنى تارتىپ ئالدى ،
ئۈستىگە دەرۋىشنىڭ جەندىسىنى يېپىنىپ يېتىشتى .

شەھەرنىڭ ۋاراڭ - چۇرۇڭلىرى خېلىغىچە بېسىلمىدى . يې-
رىم كېچە ئۆتكەندىن كېيىن ، ھەممە ياق ئاستا - ئاستا جىمجىت
بولۇپ قالدى ، پەقەت جىسەكچىلەرنىڭ تاقىلدىقى ۋە شەھەرنىڭ
ھەممە تەرىپىدىن ئىتلارنىڭ ھاۋشىشلا ئاڭلىناتتى ، كېچىچە شە-
ۋىرغان ۋە ئىزغىرىن شامال ئۇلارغا ئارام بەرمىدى .

ئەتىگەنلىكى بامدات نامىزىغا ئەزەن ئېيتىلغاندا يولۇچىلارنىڭ
ئۇچىلىسى ئويغىنىپ ، شەھەرنىڭ ئېگىز تېمى ئۈستىگە چىقىشتى .
بىسەرەمجان بولغان ۋە قورقماق ئاھالە شۇ يەرگە كەلمەكتە ئىدى .

كۈنچىقىشتىكى دەرۋازىنىڭ ئالدىدىكى مەيدانلىنىڭ ئوتتۇرىسە-
دا ، دۆڭلۈكتە ئىنتايىن يوغان ، سېرىق چېدىر كۆرۈنەتتى ، چې-
دىرنىڭ ئەتراپىدا ناھايىتى جىق ئاتلىقلار ئۇياقتىن - بۇياققا يۈرۈ-
شەتتى . بۇلارنىڭ ئايرىم قىسىملىرى دالىلارنى ئايلىنىپ ، شەھەر
تېمىنىڭ ئارقا تەرىپىگە ئۆتەتتى . ئۇلار بۇخارالىقلارنى ئەجەبلەندۈ-
رەتتى ، كىچىككىنە ئاتلار خۇددى قۇتۇرغان توڭگۈزدەك چاپاتتى ،
ئەپچىللىك بىلەن بۇرىلاتتى ۋە تۇيۇقسىزدىن توختاپ ، يەنە ئوقتەك
ئېتىلىپ كېتەتتى . كۆككە كۆتۈرۈلگەن چاڭنىڭ ئارىسىدىن چۈش-
كەن قۇياش نۇرلىرىدا ، ئۇلارنىڭ تۆمۈر قالپاق ۋە قالقانلىرى
پارقىرايتتى . يەنە پەيدا بولغان ئاتلىق قىسىملار كەتمەن ۋە پىشاق
كۆتۈرگەن مىڭلارچە دېھقانلارنى ھەيدەپ كېلىشەتتى .

— بۇ پاكار ئاتلارغا مىنگەن ئادەملەر كىملەر ئىكەن ؟ — دەپ
سورىدى قۇربان قىزىقچى .

— سوراپ نېمە قىلاتتىڭ ؟ — دېدى مەيۈسلىنىپ تۇرغان بىر
ئەسكەر نەيزىسىنى يەرگە ئۇرۇپ ، — مۇسۇلمانلار ئەمەسلىكىنى
كۆرمەيۋاتامسەن ؟ بۇلار «تاتار» دەپ ئاتىلىدىغان يەجۈج - مەجۈج-
لەر . ئاۋۇ سېرىق چېدىردا بولسا ، ئۇلارنىڭ خانى بىزنى تاماشا

قىلىپ كۆلۈپ ئولتۇرۇپتۇ ، خۇدانىڭ غەزىپىگە ئۇچرىسۇن !
— شەھەرنىڭ دەرۋازىلىرى ئېتىك ! ئەمدى مەن چىقىپ كېـ
تەلمەيمەن ! بىچارە باللىرىمنىڭ ھالى نېمە بولدىكىن ؟ بەلكى بۇ
يەردە ماڭا بىر يىلغىچە تۇرۇپ قېلىشقا توغرا كېلەر ! — دېدى
قۇربان قىزىقچى .
تامنىڭ ئۈستىدىن پولات قالپاق ۋە كۆمۈش ساۋۇت كىيگەن
بىر سەركەردە كېلەتتى . قۇربان قىزىقچى قول قوشتۇرۇپ يۇگۇـ
رۇپ ئۇنىڭ ئالدىغا كەلدى ۋە ئېتىكىنى سۆيۈپ دېدى :
— ھەي ، ئۇلۇغ بەگ يىگىت ئىنالچىق خان ، مېنى تونۇدۇڭـ
مۇ ؟ مەن سېنىڭ چاكىرىڭ قۇربان قىزىقچىمەن ! سالام ساڭا !
— سەن نېمىشقا ئۆز قىسمىڭغا بارماستىن ، بۇ يەردە يۈردـ
سەن ؟
— پادىشاھنىڭ ئەمرى بىلەن مەن بۇخاراغا دۈشمەن بىلەن
ئۇرۇشۇش ئۈچۈن پىيادە كەلدىم . يولدا بايىتىلمىنى ئوغرىلاپ كەتـ
تى ، ئوغرى خۇدانىڭ غەزىپىگە ئۇچرىسۇن ! ئىككى كۈندىن بېرى
ئۆز قىسمىمنى ئىزدەپ تاپالماي سەرسانمەن ، ھېچكىم ماڭا قايرـ
لىپمۇ قارىمايدۇ . پادىشاھىمىز ئۈچۈن جېنىنى پىدا قىلىمەن ، دەپ
كەلگەن كىشى بىلەن ھېچكىمنىڭ ئىشى بولمايدىكەن ، ئۇ ۋاقىتتا
بۇ يەجۈجلەرگە قارشى كىم ئۇرۇشىدۇ ؟
— بۇنداق سۆزلەرنى سېنىڭدىن ئاڭلىغىنىمغا خۇشالمەن ،
قۇربان قىزىقچى ، — دېدى ئىنالچىق خان ، — بىلىكىڭدە كۈچ
بار ، ئېغىر مېھنەتتىن قەددىڭ پۈكۈلگەن ، سەن ئۇرۇشتا بۈيۈك
باتۇر بولالايسەن . مەن سېنى ئۆز قىسمىمغا ئالىمەن ، كەينىمدىن
ماڭ .
قۇربان شۇنداق قىلىپ دەرۋىش ۋە ئۇنىڭ ھەمراھى توغان
بىلەن ئايرىلدى .
قۇربان قىزىقچى ئىنالچىق خانىنىڭ ئارقىسىدىن مېڭىپ ،
چوڭ بىر مەيدانغا كەلدى . بۇ يەردە باغلانغان ئاتلار تۇراتتى ،
گۈلخانلار يانىتتى ، قازانلاردا گۈرۈچ قاينايتتى ۋە قوي يېغىنىڭ

پۇرىقى كېلەتتى . قۇربان قىزىقچى «بۇ يەردە ئادەملەرنى پەقەت ئۆلۈمگىلا ھەيدىمەي ، ئۇلارنىڭ قورسىقىغا تويغۇدەك تاماق بېرىدۇ-كەن» دەپ خۇشال بولدى .

— ھەي ، ئوراز چاۋۇش[1] ! — دەپ ۋارقىرىدى ئىنالچىق خان ئېگىز بويلۇق ، قارا ساقاللىق قاپىقى سېلىنغان تۇركمەنگە قاراپ ، تۇركمەن سەركەردىسىنى كۆرۈپ تەزىم قىلدى ، — مانا بۇ باتۇر ئەسكەر قۇربان قىزىقچىنى سېنىڭ ئىختىيارىڭغا بەردىم . ئۇ ئېتىز-دا ياخشى ئىشلەيتتى ، ئۇروشتىمۇ باتۇرلۇق كۆرسەتتىدۇ .

— ئات بېرەيمۇ ياكى پىيادە ئەسكەرلەرگە قوشۇپ قويايمۇ ؟

— قىلىچ ، ئات ۋە نېمە كېرەك بولسا ھەممىسىنى بەر . خۇداغا تاپشۇردۇم سىلەرنى ! — دەپ ئىنالچىق خان كېتىپ قال-دى . ئوراز چاۋۇش ئونبېشى ئىدى . ئۇنىڭ ئەسكەرلىرى گۈلخان-نىڭ ئەتراپىدا دائىرە بولۇپ ئولتۇرۇشاتتى . يوغان ياغاچ قوشۇق تۇتۇپ ئولتۇرغان بىر ئەسكەر قۇربانىنىڭ سالىمىنى ئېلىپ :

— يوغان نەيزە ئەپكېلىپ ياخشى قىلىپسەن . پولۇغا ئوتۇن يەتمەي تۇرۇۋېدى ، — دېدى ۋە قۇربانىنىڭ ئېغىر نەيزىسىنى ئېلىپ پالتا بىلەن پارچە - پارچە قىلدى - دە ، گۈلخانغا سالدى .

— مانا بۇ ئات سېنىڭكى ، — دېدى ئوراز چاۋۇش قۇربانغا ئاتلاردىن ئايرىپ ، ئالاھىدە يەرگە باغلاپ قويۇلغان چوڭ ئايغىر-نى كۆرسىتىپ ، — ئېتىڭ ناھايىتى توسۇن . ئۇنىڭغا ئارقىسىدىن يېقىنلاشما ، ئۆلتۇرىدۇ ! پەقەت ئالدىدىن كېلىپلا دەررۇ تىزگىنە-دىن تۇتۇۋال ، ئۇ ساڭا ئاستا - ئاستا ئۆگىنىپ كېتىدۇ . شۇنىسى يامانكى ، بۇ ئات سەپتە يۈرمەيدۇ ، چاپتۇرساڭ ئىلگىرىگە ئېلىپ قاچىدۇ . شۇڭا ، تىزگىنىنى زادى بوش قويما ، بولمىسا ئۇروش ۋاقتىدا توپتوغرا تاتارلار تەرىپىگە ئېلىپ كېتىدۇ .

قۇربان قىزىقچى قورقۇپراق ئاتقا يېقىنلاشتى . ئۇنى كۆرگەن ئات قۇلاقلىرىنى يوپۇردى ، چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ چېچاڭشە-دى . قۇربان قىزىقچى كۆڭلىدە : «خۇدايىم ئۆزۈڭ ساقلا» دەپ

---

① چاۋۇش — جەڭچى .

گۈلخانىنىڭ يېنىغا قايتىپ كەلدى . ئوراز چاۋۇش ئۇنىڭغا يوغان كونا قىلىچ ، كونا سېرىق ئۆتۈك بېرىپ ، كەچقۇرۇنلۇق غىزاغا چاقىردى . مانا شۇنىڭدا قۇربان قىزىقچى ئۆزىنى باشقىلارنىڭ قاتارىدا ھەقىقىي ئەسكەر يېگىت ئىكەنلىكىنى سەزدى .

كەچقۇرۇن ئەسكەرلەر ئاتلىرىغا تويغۇچىلىق ئارپا بەردى ۋە ئېشىپ قالغان ئارپىنى توۋرىلىرىغا سالدى . قۇربان قىزىقچىمۇ شۇنداق قىلدى .

— ھازىر ئىش قىزىپ كېتىدۇ ! — دېدى ئوراز چاۋۇش ، كېيىن «ئاتلىنىڭلار !» دەپ ۋارقىرىدى .

ھەممە ئاتلاندى ، قۇربان قىزىقچى توسۇن ئايغىرىغا تەستە مىنىپ ، شېرىكلىرى بىلەن بۇخارانىڭ تار كوچىلىرىدىن مېڭىپ كەتتى .

— ھۇجۇم قىلىمىز ، — دېدى يېنىدىكى يېگىت ، — قانچىمىز قايتىپ كېلىمىزكىنىتاڭ ؟

ئەسكەرلەر شەھەرنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدا توختاشتى . بۇ يەر-دىكى مەيدانغا باشقا قىسىملارمۇ يىغىلىشقا باشلىدى ، بەش مىڭغا يېقىن ئاتلىق ئەسكەر توپلاندى .

ئايرىم قىسىملارنىڭ سەركەردىلىرى ئىنالچىق خانىنىڭ ئالدىغا كېلەتتى ، ئۇ بۇيرۇق بېرەتتى :

— بىز تاتارلارنىڭ قاغانى ئولتۇرغان سېرىق چېدىرغا ھۇجۇم قىلىمىز ، توغرا كەلگەننى چېپىپ تاشلاۋېرىڭلار ! ئەسىر ئېلىش كېرەك ئەمەس ! بىز تاتارلارنى تەمتىرىتىپ قويساقلا بولدى ، بۇ مەجۇسىيلەرنى باشقا ئەسكەرلىرىمىز ئاسانلىق بىلەن تارمار قىلىدۇ . جاسارەتلىك ، يۈرەكلىك يېگىتلەرنى خۇدانىڭ ئۆزى قوللايدۇ !

ئېغىر تۆمۈر دەرۋازا ئېچىلىپ ، ئاتلىقلار شەھەردىن چىقىشقا باشلىدى ، دالىغا چىققاندا قۇربان قىزىقچى تاڭ قاراڭغۇسىدا ئالدىدا كېتىۋاتقان يېگىتلەرنى ئارانلا كۆرەتتى . يىراقتا بولسا تاتارلارنىڭ قارارگاھىدا سان ـ ساناقسىز گۈلخانلار كۆرۈنەتتى . ئاتلارنى ئاۋ-

ۋال يورغىلىتىپ ، كېيىن چاپتۇرۇپ كېتىشتى . قۇربان قىزىقچى ئايغىرنىڭ تىزگىنىنى قانچىلىك تارتىشقا ھەرىكەت قىلسىمۇ ، ئات ئېغىزدۇرۇقنى چىشلىۋېلىپ ، يېنىدىكى ئاتلاردىن ئۆتۈپ كېتىشكە باشلىدى .

بەش مىڭ ئاتلىق تاتار قارارگاھىنى قۇيۇندەك باستى . شاۋقۇن - سۇرەنلەر بىلەن گۈلخانلارنىڭ ئارىسىغا ئېتىلىپ كىردى ۋە ئادەملەرنى ئاغدۇرۇپ ، چېچىلىپ يانقان ئېگەر ۋە يۈكلەردىن ئېشىپ ئۆتۈشكە باشلىدى .

تاتارلار ئاتلىرىغا مىنىپ ، ھەر تەرەپكە قېچىشقا باشلىدى . قۇربان قىزىقچى كونا ، ئېغىر قىلىچىنى ئويناتىپ ، ئاتلىقلارنىڭ ئارىسىدا ۋارقىراپ - جارقىراپ كېتىپ باراتتى ، كىمگىدۇر قىلىچ ئۇردى ، كىمنىدۇر يىقىتتى ۋە تاتارلارنىڭ قاغانى تۇرغان سېرىق چېدىر تەرەپكە قاراپ چاپاتتى .

بىراق قارىسا ، ئۇنىڭ قىسمىدىكى ئەسكەرلەر تاتارلارنى قوغلىماي تۇيۇقسىزدىن بۇرۇلۇپ ، باشقا تەرەپكە قاراپ كېتىۋاتاتتى ، ئۇنىڭ توسۇن ئېتىمۇ باشقا ئاتلارنىڭ ئارقىسىدىن چېپىپ كەتتى . قۇربان ئېتىم بىلەن بىرەر چوڭقۇرغا تىقىلىپ قالمىسام بولاتتى ، دەپ خۇداغا يالۋۇردى .

ئاتلار خېلىغىچە چاپتى ، كېيىن ئاستىلاپ يورغىلاشقا باشلىدى . قوشۇن چوڭ يول بىلەن بۇخارادىن كۈنپېتىش تەرەپكە قاراپ كېتىۋاتاتتى .

ئاتلىقلار كېچىچە خاتىرجەم مېڭىشتى ، ئەتىگەندە ئىنالچىق خان دەم ئېلىشقا بۇيرۇدى .

— ئاتلارنى دەم ئالدۇرۇپ ، كېيىن جەيھۇن بويىغا بارىمىز ، دەريادىن ئۆتۈپ خارەزم شاھىنىڭ ئەسكەرلىرىگە قوشۇلىمىز ، — دېدى .

شۇ چاغدا ۋاراڭ - چۇرۇڭلار كۆتۈرۈلۈپ ، ۋاي - داد ئاۋازلىرى ئاڭلىنىپ قالدى .

يىراقتا تاتارلار كۆرۈندى ، ئۇلار دەھشەتلىك شاۋقۇن - سۇ-

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

رەنلەر بىلەن دەم ئېلىۋاتقانلارنىڭ قارارگاھىغا قاراپ چاپتۇرۇپ كېلىشتى ، بۇخارالىق ئاتلىقلار ئاتلىرىغا مىنىۋېلىشقا ئارانلا ئۈلگۈردى ۋە قورقانلىقلىرىدىن دۈشمەن بىلەن ئۇرۇشۇشنىڭ ئورنىغا ھەر تەرەپكە قېچىشقا باشلىدى . شۇنىڭ بىلەن ، ئۆزلىرىنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بەردى ، تاتارلار پۇتۇن ئەسكەرلەرنى دېگۈدەك قىرىپ تاشلىدى .

شائىر شۇنداق دەيدۇ : «كىمكى ئۆلۈمدىن قورقۇپ ، قېچىپ ئاسمانغا چىقىپ كەتسىمۇ ، بەربىر ئۆلۈمدىن قۇتۇلالمايدۇ !»

سەككىزىنچى باب

بۇخارا ئۇرۇشماي تەسلىم بولدى

كىمكى ئۆز قورۇقىنى قورال بىلەن باتۇرلار-چە قوغدىمىسا ، ئۇنداق كىشىنىڭ قورۇقى ۋەيران بولىدۇ . كىمكى ئۆزگىگە قارشىلىق كۆرسەتمىسە ، ئاياغ ئاستى بولىدۇ .

(ئەرەب ماقالى)

ئىنالچىق خانىنىڭ بەش مىڭ ئەسكىرى «بۇخارائى شەرىپ» نى قوغداشنىڭ ئورنىغا جەڭگىۋارلىق شەۋكىتىنى قولدىن بېرىپ ، رەزىللەرچە قاچقاندىن كېيىن ، مەسچىت جامائەسىگە شەھەرنىڭ كۆزگە كۆرۈنگەن كىشىلىرى — بەگلەر ، ئىمامىلار ، ئوقۇمۇشلۇق ئۆلىمالار ۋە دۆلەتلىك سودىگەرلەر يىغىلىشتى . ئۇلار ئۇزاق مەسلىھەتلەشكەندىن كېيىن :

— ئېگىلگەن بويۇننى قىلىچ چاپمايدۇ ، چىڭگىزخانغا تەسلىم بولىمىز ، — دېگەن قارارغا كېلىشتى .

— ھەممە ئادەم بىر ئادەم ! — دېيىشەتتى ئۇلار ، — تاتار خانى ئەرزىمىزنى ئاڭلار ، قېرىلىرىمىزنىڭ ئىلتىماسىنى قايتۇرماس ، «مەرپىەت ئاسمىنىنىڭ يورۇق يۇلتۇزى» دەپ نام چىقارغان قەدىمكى شەھىرىمىزنىڭ تەسلىم بولغان خەلقىگە رەھىم - شەپقەت قىلار .

كىمخاب ۋە ئەتلەس تونلارنى كىيىپ ياسانغان بەگلەر ، ئىمام-لار ، ئۆلىمالار ۋە سودىگەرلەر شەھەرنىڭ ئون بىر دەرۋازىسىنىڭ ئالتۇن ئاچقۇچلىرىنى كۆمۈش پەتنۇسقا سېلىپ ، شەھەردىن چە-

قىشتى ۋە سېرىق چېدىر تەرەپكە قاراپ مېڭىشتى ، شۇ زاماتلا ئۇلارنىڭ يېنىغا قاغانىنىڭ باش تىلماچى ئات چاپتۇرۇپ يېتىپ كەلدى . قېرىلاردىن بىر قانچىسى ئۇنى تونۇيتتى ، بۇ ئاۋۋالقى ئۇرگەنچلىك باي سودىگەر مەھمۇد ئىدى . ئۇنىڭ لەقمى يالۋاچ بولۇپ ، تىلماچلىقتا نام چىقارغان ، چۈنكى ئۆز كارۋانلىرى بىلەن يىراق ئەللەرگە ساياھەت قىلىپ تىجارەت بىلەن شۇغۇللانغىنىدا ، نۇرغۇن چەت ئەل تىللىرىنى ئۆگەنگەنىدى .

قېرىلاردىن ئەڭ مۆتىۋەرى مۇنداق دېدى :

— شەھرىمىزنىڭ كونا قورغانى شۇنچىلىك مۇستەھكەم ۋە ئېگىزكى ، شەھەرنى نۇرغۇن يىللار قامال قىلىپ ، ئىنتايىن كۆپ كۈچ سەرپ قىلغاندىن كېيىنلا قولغا كىرگۈزۈش مۇمكىن ، شۇنىڭ ئۈچۈن خەلقنىڭ قېنى تۆكۈلمەسلىكى ۋە ئۇلۇغ پادىشاھ چىڭگىز-خانىنىڭ باتۇر چېرىكلىرىگە جىق زىيان يەتمەسلىكى ئۈچۈن ، قاغان تەسلىم بولغانلارنىڭ گۇناھىنى كەچۈرۈش شەرتى بىلەن بىز شەھرىمىزنى ئۇرۇشسىز تاپشۇرۇشقا رازىلىق بىلدۈرىمىز .

— ئالدىرىماڭلار ! — دېدى تىلماچ ئالدىرىماستىن سېرىق چېدىرغا قاراپ كەتتى . بىردەمدىن كېيىن يەنە ئالدىرىماستىن قورقۇنچلۇقتىن تىترەپ تۇرغان قېرىلارنىڭ يېنىغا كەلدى ۋە :

— قۇلاق سېلىڭلار ، مويسىپىتلار ! ئۇلۇغ قاغان : «قورغانىنىڭ مۇستەھكەم ۋە ئېگىزلىكى ، مۇھاپىزەت قىلغۇچىلارنىڭ كۆپچى ۋە ماھارىتى بىلەن باراۋەر ، ئەگەر ئۇرۇشسىز تەسلىم بولۇشنى خالىمىساڭلار ، دەرۋازىلارنى ئېچىپ كۈتۈپ تۇرۇشنى بۇيرۇيمەن» دەيدۇ ، — دېدى .

مەغرۇر ۋە مۆتىۋەر قېرىلار ساقاللىرىنى سىقىملاپ ، باشلىرىنى لىڭشىتىپ بىر - بىرىگە قاراپ قويۇشتى ، ئۇلار كۆڭۈللىرىدىكى غەش ھالدا شەھەرگە قايتىپ كېلىشتى ، شەھەر ئاھالىسىنىڭ بېشىغا قانداق كۈلپەتلەرنىڭ چۈشىدىغانلىقىنى بىلىشمەيتتى .

بۇخارانىڭ قەدىمكى قورغانى شۇنچىلىك ئېگىز ۋە مۇستەھكەم ئىدىكى ، تىنچ ياشاۋاتقان شەھەر خەلقىنى بىر نەچچە ئايلارغىچە

مۇھاپىزەت قىلىپ تۇرۇشى مۇمكىن ئىدى . بىراق ، شۇ كۈنى پەقەت قورقۇنچاقلارلا تىلىغا كىرگەن ، كىمكى كۈرىشىشنى تەلەپ قىلغان بولسا ، ئۇ كىشىلەر تەلۈە ھېسابلىناتتى .

قورۇقچى بەگ ۋە ئۈنىڭ بىلەن بىللە قالغان قورۇقچىلار شەھەر دەرۋازىسىنىڭ ئاچقۇچىنى دۈشمەن قولىغا تۇتقۇزۇپ قويغان ئىمامىلار ۋە مۆتىۋەر قېرىلارغا لەنەت ئوقۇشتى ۋە ئاخىرقى تامچا قانلىرى قالغۇچە دۈشمەنگە قارشى كۈرىشىشنى قارار قىلىشتى ، ئۈلار شەھەرىستان ئوتتۇرىسىدىكى كىچىككىنە قەلئەگە بېكىنىۋالدى .

شەھەرنىڭ ئون بىر دەرۋازىسى بىر ۋاقىتتا ئېچىلدى ۋە مىڭلاپ تاتار چېرىكلىرى تار كوچىلارغا كىرىشكە باشلىدى ، ئۈلار تولۇق تەرتىپ بىلەن يۈرۇشەتتى ، تۇرلۈك قىسىملار ئايرىم مەھەللىلەرنى ئىشغال قىلاتتى .

ئۆگزىلەرگە چىقىۋالغان ئاھالە پاكار ، يالى ئۈزۈن ئاتلارغا مىنگەن كوسا چېرىكلەرگە دەھشەت بىلەن قاراپ تۇرۇشاتتى . شەھەر جىمجىت بولۇپ قالدى ، پەقەت تۇمشۇقى ئىنچىكە ، يۈڭى پاخپايغان ۋە قىزىل كۆزلۈك بىر سېرىق ئىتلا تونۇش بولمىغان كىشىلەرنىڭ تېتىقسىز پۈرىقىنى سېزىشىپ ، ئۇ ئۆگزىدىن بۇ ئۆگزىگە سەكرىشەتتى ۋە ھاۋۇشىيىتتى .

موڭغۇل چېرىكلىرى بارلىق چوڭ كوچىلارنى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن ، بۇز ئاتلارغا مىنىپ قورۇقچىلار قىسمى شەھەرگە كىردى ، بۇلار خۇددى ئاتلىرىغا ئوخشاش تىزلىرىغىچە ساۋۇت كىيىشكەنىدى .

خىللانغان بىر مىڭ چېرىكنىڭ ئوتتۇرىسىدا قىزىل قۇم سەھراسىدىن خۇددى ئوتتەك ئېتىلىپ چىققان شەرق ھۆكۈمرانىمۇ بار ئىدى . ئالدىدا توققۇز قۇيرۇقلۇق يوغان ئاق تۇغ كۆتۈرگەن موڭغۇل باتۇرلارچە كېتىپ باراتتى ، ئۈنىڭ ئارقىسىدىن ئىككى ئاتلىق يايداق ، قارا كۆزلىرى چاقناپ تۇرغان بوز ئاتنى يېتىلەپ كېتىپ باراتتى ، ئۈنىڭ كەينىدىن ئۇزۇن قارا كىيىم كىيگەن چىڭگىزخان

ئاددىي جابدۇقلۇق ، كەڭ كۆكرەكلىك جەردە ئېتىدا ئالدىرىماي كېلىپ باراتتى .

بىراق ، دۇمچەيگەن چىڭگىزخاننىڭ قاپىقى سېلىق ئىدى . چەم كەمىرىگە قارا قىنىلىق شەمشەر ئېسىۋالغان ، مۇرىسىگە ئىسىلىپ چۇشكەن قارا تېرە قۇلاقچىسى ، بۇرنىغا چۇشۇپ تۇرغان پولات بۇرۇنلۇقى ، قېتىپ قالغان قارا يۇزى ، ئۇزۇن ئاپئاق ساقىلى ۋە قىسىق كۆزلىرى ئالتۇن ۋە ئېسىل تاشلار بىلەن بېزەلگەن خارەزم شاھىنىڭ ئۇنى ئايرىپ تۇراتتى .

چىڭگىزخان ئوردا مەيدانىغا كەلدى . بۇ يەردە ئۇنىڭ ئاتلىق قورۇقچىلىرى ئۇچ قاتار بولۇپ تىزىلىشىپ ، يىغىلغان خالايىقنى توساپ تۇرۇشاتتى . ئېگىز جامەنىڭ پەلەمپەيلىرىدە ئۆلىمالار ، قازىلار ۋە شەھەرنىڭ مۆتىۋەرلىرى تۇرۇشاتتى .

موڭغۇل ھۆكۈمرانى مەسچىتكە يېقىنلاشقاندا ، ئاھالە ئۆز پادىشاھىنى كۈتۈپ ئالغاندا قىلىدىغان ئادىتىنى قىلىپ يەرگە باش قويدى ، پەقەت بىر نەچچە قېرى ئۆلىمالا قوللىرىنى قوشتۇرۇپ تىك تۇرۇشتى .

— كۆپ يىللار ئۆمۈر كۆرسۈن پادىشاھ چىڭگىزخان ! ياشىسۇن كۈنچىقىشنىڭ ئاپتىپى ! — دەپ قېرىلاردىن بىرى ئىنچىكە ئاۋاز بىلەن ۋارقىرىدى .

چىڭگىزخان قىسىق كۆزلىرى بىلەن جامەنىڭ ئېگىز ئەگمەسىنى چامىلاپ كۆردى ـ دە ، ئېتىنغا بىر قامچا ئۇرۇپ پەلەمپەيگە چىقىپ كەتتى .

— بۇ ئېگىز ئىمارەت شەھەر ھاكىمىنىڭكىمۇ ؟ — دەپ سورىدى قاغان .

— ياق ، بۇ ئاللانىڭ ئۆيى ، — دەپ جاۋاب بېرىشتى ئىمامىلار .

قورۇقچىلارنىڭ ھىمايىسى بىلەن چىڭگىزخان مەسچىتكە كىردى ۋە قىممەتلىك گىلەملەر ئۇستىدىن ئۆتۈپ ، ئادەم بويى ئېگىز تاشنىڭ ئۇستىدە تۇرغان ناھايىتى چوڭ قۇرئاننىڭ ئالدىغا بارغىنىدا ئاتتىن چۇشتى ـ دە ، كەنجى ئوغلى تولۇي خان بىلەن

بىللە ئىماملار ئەمرىمەرۇپ قىلىدىغان مۇنبەرگە چىقتى . ئاق ۋە كۆك سەللە ئورىغان قېرىلار كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ ، قاغاننىڭ سېرىق ساقىلى ، قېتىپ قالغان قارا يۇزىگە تىكىلەتتى ۋە خەلقلەرنى رەھىمسىز قىرغۇچى دەھشەتلىك بۇ كىشىدىن يا مەرھەمەت ، يا چوڭ غەزەپ كۈتەتتى .

چىڭگىزخان قولىنى كۆتۈرۈپ ، قېرى ئىماملاردىن بىرىنىڭ سەللىسىنى كۆرسەتتى .

— نېمىشقا بۇ ئادەم بېشىغا شۇنچىلىك كۆپ رەخت ئورىۋالىدۇ؟

تىلماچ بوۋايدىن سوراپ ، قاغانغا چۈشەندۈرۈپ بەردى :

— بۇ ئىمام خۇداغا ئىبادەت ۋە مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ قەبرىسىنى زىيارەت قىلىش ئۈچۈن ئەرەبىستانغا — مەككىگە بارغانىكەن . شۇنىڭ ئۈچۈن ، يوغان سەللە ئوراپ يۈرۈپتۇ .

— خۇداغا ئىبادەت قىلىش ئۈچۈن ئاللىقەيەرلەرگە بېرىپ يۈرۈشنىڭ ھاجىتى يوق ، — دېدى چىڭگىزخان ، — خۇداغا ئىبادەتنى قەيەردە قىلسىمۇ بولىۋېرىدۇ .

ئەجەبلەنگەن ئىماملار ئېغىزلىرىنى ئېچىشىپ جىم بولۇپ قالدى ، چىڭگىزخان سۆزىنى داۋام قىلدى :

— شاھىڭلارنىڭ گۈناھى ناھايىتى چوڭ ، مەن خۇدا تەرىپىدىن ئۇنىڭ بېشىغا ئەۋەتىلگەن ئاپەتمەن ، ئۇنىڭ جازاسىنى بېرىمەن . بۇگۈندىن باشلاپ ھېچكىم مۇھەممەد شاھقا باشپاناھلىقمۇ ، بىرەر پارچە نانمۇ بەرمەسۇن .

چىڭگىزخان يەنە ئىككى باسقۇچ يۇقىرىغا چىقتى ـ دە ، مەسچىتنىڭ ئىشىكىدە تۇرغان چېرىكلىرىگە قاراپ ۋارقىرىدى :

— قۇلاق سېلىڭلار ، پۈتۈلمەس باتۇرلىرىم ! بۇغدايىنى ئورۇپ ئېلىشىپتۇ ، ئاتلىرىمىزغىمۇ ئوت ـ چۆپلەر يوق . لېكىن ، بۇ يەردىكى ئامبارلار ئاشلىق بىلەن لىق تولغان ، بىز ئۈچۈن ئۇنىڭ ئىشىكلىرى ئوچۇق ، ئاتلىرىمىزغا تويغۇچە يەم بېرىڭلار !

مەيداندا موڭغۇل چېرىكلىرى ۋارقىراشقا باشلىدى :

— بۇخارا ئامبارلىرىنىڭ ئىشكى بىزگە ئوچۇق ! ئۇلۇغ قاغان ئاتلارغا بۇغداي بېرىشنى بۇيرۇدى .

چىڭگىزخان مۇنبەردىن چۈشۈپ بۇيرۇدى :

— مانا بۇ قېرىلارنىڭ ھەر بىرىگە بىردىن كىشى قوشۇلسۇن ، بۇلار ھېچ نەرسىنى يوشۇرماي بايلارنىڭ ئۆيلىرىنى ، ئاشلىق ئامبارلىرىنى ۋە مېلى جىق دۇكانلارنى كۆرسىتىپ بەرسۇن ، بۇ مىرزىلار بۇ قېرىلاردىن دۆلەتلىك سودىگەرلەرنىڭ ئىسىملىرىنى يېزىۋېلىشسۇن ! ئۇلار ئوتراردا مېنىڭ سودىگەرلىرىمدىن تارتىۋال-غان مالىلىرىنى قايتۇرۇپ بېرىشىدۇ . بايلار غىزا ۋە ياغ ئېلىپ كېلىشسۇن ، مېنىڭ چېرىكلىرىم يەپ - ئىچىپ خۇشال ئويۇن - كۇلكە قىلىشسۇن ، مەن بۇگۇن بۇخارانى ئېلىش تەنتەنە-سىنى مۇسۇلمانلار خۇداسىنىڭ مانا شۇ ئۆيىدە ئۆتكۇزىمەن .

موڭغۇل چېرىكلىرى بىلەن بىللە كەتكەن قېرىلار ئۇزاق ئۆت-مەيلا تۆگىلەرگە مىس قازانلارنى ، قاپ - قاپ گۇرۇچلەرنى ، قوي گۆشلىرىنى ، كوزىلاردا ھەسەل ، شاراب ۋە ياغلارنى ئارتىپ قايتىپ كېلىشكە باشلىدى .

توققۇزىنچى باب

«كەرۋلەن چوّللىرى قانداق ياخشى - ھە»

جامەنىڭ ئالدىدىكى مەيدانغا گۈلخانلار يېقىلىپ ، قازانلاردا قۇيرۇق ياغ ، گۈرۈچ ۋە توغرالغان قوي گۆشلىرى قورۇلۇشقا باشلىدى .

چىڭگىزخان مەسچىتنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدىكى ئېگىز سۇپىدا ، شايى ياستۇقلارنىڭ ئۈستىدە ئولتۇراتتى ، ئۇنىڭ ئەتراپىغا سەركەردىلەر ۋە قورۇقچىلار توپلانغانىدى . بىر چەتتە قېرىلار تېپىپ كەلگەن بۇخارا سازەندىلىرى ھەر خىل ئەسۋابلاردا مەشىق قىلىشاتتى ، تۇرلۇك قەبىلە قىزلىرى داپ ۋە ناغرىلارنى چېلىپ ناخشا ئېيتىشاتتى .

مۆتىۋەر ئۆلىمالار ۋە ئىمامىلار موڭغۇل ئاتلىرىغا قاراپ تۇرۇشاتتى ، ئۇلارغا ئارپا ۋە خەشەكلەر بېرىشەتتى . چىڭگىزخاننىڭ تىلماچى مەھمۇد يالۋاچ قاغانغا يېقىن ئولتۇرۇپ ، ھەر تەرەپكە كۆز تاشلايتتى . ئۇنىڭ ئارقىسىدا ئاۋۋالقى مال سانتۇچى بولغان ئۇچ مىرزا چوقچىيىپ ئولتۇرۇپ ، چاپسانلىق بىلەن رەڭلىك قەغەزنىڭ قۇرىغا پەرمانلارنى ياكى موڭغۇللارنى قاراۋۇل تۇرغان قورۇللاردىن ئۆتۈش ئۈچۈن گۇۋاھنامىلەر يازاتتى .

ئۇزۇن جۇۋا كىيگەن ، بېشىدىن - ئايىغىچە قوراللانغان بىر موڭغۇل ئولتۇرغانلارنىڭ ئارىسىدىن ئۆتۈپ ، مەھمۇد يالۋاچنىڭ يېنىغا كەلدى ۋە ئېڭىشىپ قۇلىقىغا پىچىرلىدى :

— مېنىڭ خەۋەرچىلىرىم ئىككى كىشىنى تۇتۇپتۇ . بىرى ،

شامان تەلەت ، ئۇزۇن كۈلا كىيگەن ؛ يەنە بىرى ، ياش بالا . بىز ئۇلارنى ئۆلتۈرمەكچى بولۇپ تۇرۇۋىدۇق ، چوڭى موڭغۇلچىسىگە : «بىزگە تەگمەڭلار ! مەھمۇد يالۋاچ بىزنىڭ ھىماتچىمىز ، قەرىندە- شىمىز بولىدۇ !» دېدى . شامانلار ۋە سېھىرگەرلەرگە تېگىلمە- سۇن ، دېگەن بۇيرۇق بارلىقى ۋە ئۇنىڭ ساڭا قەرىنداش ئىكەنلە- كىنى نەزەردە تۇتۇپ ، ئۇلارغا تەگمەڭلار ، دېدىم . ئۇلارنى نېمە قىلاي ؟

— ئۇلارنى ئېلىپ كەل !

موڭغۇل ھاجى رەھىم بىلەن توغاننى ئېلىپ كەلدى . مەھمۇد يالۋاچ قولى بىلەن ئىشارەت قىلىپ ، ئۇلارغا مىرزىلارنىڭ يېنىدىن جاي كۆرسەتتى .

چىڭگىزخان ھېچقاچان ، ھەتتا مەست بولغاندىمۇ ئەقلىنى يو- قاتمايتتى ۋە ھەر نەرسىدىن خەۋەردار بولۇپ تۇراتتى . ئۇ مەھمۇد يالۋاچقا كۆزى بىلەن ئىشارەت قىلدى ، مەھمۇد يالۋاچ كەلدى .

— بۇلار قانداق ئادەملەر ؟

— سېنىڭ بۇيرۇقۇڭ بىلەن ، مەن سەھرادىن ئۆتۈپ كېتىۋاتـ قىنىمدا مېنى قاراقچىلار ياردار قىلغاندا ، بۇ ئادەم ھاياتىمنى ساقلاپ قالغانىدى . ئەمدى مەنمۇ ئۇنىڭغا ياخشىلىق قىلاي ـ دە !

— شۇ قىلغان ئىشى ئۈچۈن ئۇنىڭغا ئەمەل بېرىشىڭگە ئىجا- زەت بېرىمەن . ماڭا قارا ، ئۇ نېمىشقا ئۇزۇن قالپاق كىيىپ يۈرۈپتۇ ؟

— بۇ مۇسۇلمانلارنىڭ دەرۋىشى ۋە باخشىسى . ئۇ ئۇينايدۇ ، ھەق گەپنى قىلىدۇ . بۇنىڭغا ئوخشاش كىشىلەرنى ئاددىي خەلق ھۆرمەت قىلىشىدۇ ۋە قوللاپ ـ قۇۋۋەتلەيدۇ .

— ئۇنداق بولسا ماڭا ئۇيناپ بەرسۇن ، مۇسۇلمانلارنىڭ ئويۇ- نىنى كۆرەي .

مەھمۇد يالۋاچ جايىغا بېرىپ ئولتۇردى ۋە دەرۋىشكە دېدى :

— قاغانىمىز دەرۋىشلەر ئويۇنىنى كۆرسىتىپ بەرسۇن ، دەپ بۇيرۇدى . ئۆزۈڭگە مەلۇمكى ، چىڭگىزخانىنىڭ ئەمرىنى ئورۇنلە-

مىساڭ ، بېشىڭدىن ئايرىلسەن . ياخشى ئويناپ بېرىشكە ھەرىكەت قىل ، مەن نەي چېلىپ تۇرىمەن .

ھاجى رەھىم گىلەمنىڭ ئۈستىگە توۋرىسىنى ، تاۋۇقىنى ، تەلەمچىلىك خالتىسىنى ۋە ھاسىسىنى قويدى - دە ، ئۈنچىقماستىن ئەتراپتا گۈلخانلار يېنىپ تۇرغان مەيدانغا چىقتى . ئۇ باغداد دەرۋازىسىغا ئوخشاش غۇلۇچىنى كېرىپ ، ئوڭ قولىنىڭ ئالقىنىنى پەسكە ، سول قولىنىڭ ئالقىنىنى يۇقىرىغا قىلدى ، شۇ تەرىقىدە دەرۋىش بىردەم جىم تۇردى . مەھمۇد يالۋاچ نەيدە مۇڭلۇق بىر كۈينى چېلىشقا باشلىدى ، كۈي بەزىدە بوۋاقنىڭ يىغىسىنى ، بەزىدە سوپىسوپىياڭنىڭ سايرىغىنىنى ئەسلىتەتتى ، سازەندىلەر ئاستا داپ چېلىپ تۇرۇشاتتى . دەرۋىش خىش يانقۇزۇلغان مەيدانداا ئايلىنىپ ئويناشقا باشلىدى ، بارغانسېرى چاپسانلىدى ، ئېتەكلىرى ئۇچۇپ چەمبىرەك بولدى . نەينىڭ ئاۋازى بارغانسېرى مۇڭلۇق بولۇپ ئاڭلىناتتى ، داپلار كۈچ بىلەن ئۇرۇلغاندا توختاپ قالاتتى ، كېيىن يەنە يىغلىغاندەك مەيۈس كۈينى باشلايتتى .

ئاخىردا دەرۋىش پىرقىرىغۇچتەك تۇرغان جايىدا تېز ئايلاندى - دە ، يىقىلىپ چۈشتى .

نۆكەرلەر ئۇنى كۆتۈرۈۋېلىشىپ ، مىرزىلارنىڭ يېنىغا يانقۇزۇپ قويدى . چىڭگىزخان دېدى :

— بۇخارا ئويۇنچىسىغا بىر پىيالە شاراب تۇتتۇم ، ئۇنىڭ ئايلانغان بېشى ئورنىغا كەلسۇن . لېكىن ، بىزنىڭ موڭغۇل ئويۇنچىلىرىمىز ئۇنىڭدىن ياخشى سەكرەيدۇ ۋە ئاۋازلىق خۇش چاقچاق ناخشا ئېيتىدۇ . ئەمدى موڭغۇل ناخشىچىلىرىدىن ئاڭلايلى .

مەيداننىڭ ئوتتۇرىسىغا ، قاغاننىڭ ئۇدۇلىغا ئىككى موڭغۇل چىقتى . بىرى قېرى ، يەنە بىرى ياش ئىدى . ئىككىسى بىر - بىرىگە قاراپ باداشقانىنى قۇرۇپ ئولتۇرۇشتى . ياشراقى ناخشا باشلىدى :

ئارغىماقلار يەر تېپىشەر ، كىشنىشەر ،
ئۇيۇرلەرلەن ، يايلاقلارنى سېغىنىپ .

يېزىقۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

ياش يىگىتلەر ئاھ چېكىشەر ـ يىغلىشار ،
تۇغقان ئانا ، قېشىلاقلارنى سېغىنىپ .

ئەتراپتا چۆرگىلىشىپ ئولتۇرغان موڭغۇللار نەقراتىنى كۆتۈرۈشتى :

ئاھ ، يايلىقىم ، دەۋرانىم !

نۆۋىتى كەلگەندە قېرى موڭغۇل باشلىدى :

ئارغىماقنىڭ يۈگۈرۈكلۈكى بىلىنەر —
دۆڭلۈكلەردىن قۇيۇن ئوخشاش ئۆتكەندە .
يىگىتلەرنىڭ باتۇرلۇقى بىلىنەر —
خان كەينىدىن جاھان كېزىپ كەتكەندە .

بارلىق موڭغۇللار يەنە نەقراتىنى ئېيتىشتى :

ئاھ ، يايلىقىم ، دەۋرانىم !

ياش ناخشىچى داۋام قىلدى :

يىراق يولنى يېقىن قىلار تۇلپار ئات ،
تۇلپار مىنمەي مەنزىلىڭگە يەتمەيسەن .
ياۋنى يەڭمەي پۇتمەس ئۇرۇش ـ ئاداۋەت ،
يەڭمەس بولساڭ يۇرتۇڭغىمۇ كەتمەيسەن...

موڭغۇللار يەنە نەقراتىنى تەكرارلاشتى . قېرى ناخشىچى يەنە باشلىدى :

باتۇرلارنىڭ باغادۇرى چىڭگىزخان ،
قايسل ھەممە ، قايسل ئاتلىق ، پىيادە .
قېنى كۆيلەك ، قوشاقلارمۇ ئەرمۇغان ،
بۇندىن ئۆتەر باغادۇر يوق دۇنيادا .

«چىڭگىزخانغا شەرەپلەر بولسۇن !» دەپ ۋارقىراشتى موڭغۇللار ، «بۇگۈن ئەيش ـ ئىشرەت قىلىمىز !» دېيىشتى خالايىق . ھەممە ياقنى شاۋقۇن ـ سۇرەن ، پۇشتەك ئاۋازلىرى باستى ، ھەممە چاۋاك چېلىشتى .

ئوتتۇرىغا ئويۇنچىلار چىقىپ بىر ـ بىرىگە قارشى ئىككى سەپ بولۇپ تىزىلىشتى ، موڭغۇللارنىڭ ناخشىسى ۋە داپلارنىڭ ساداسى ئاستىدا ئويۇنغا چۈشۈشكە باشلاشتى . بۇلارنىڭ ئويۇنى ئېيىقلارنىڭ ئۇرۇشۇشىغا ئوخشايتتى ، يەرنى تېپىشەتتى ، بىر ـ بىرىنى تېپىشەتتى . قىلىچلىرىنى قىنىدىن سۇغۇرۇشۇپ ، گۈلخانىنىڭ قىپقىزىل شولىسىدا پولات قىلىچلىرىنى پارقىرىتىپ ، ئېگىز سەكرەشەتتى ، باشلىرىنىڭ ئۈستىدە قىلىچ ئويناتشاتتى .

چىڭگىزخان يىرىك سېرىق ساقىلىنى تۇتاملاپ ، چوغدەك ياش ئاپ تۇرغان كۆزلىرىنى ئويۇنچىلارغا تىككەن پېتى قىمىرلىماستىن جىم ئولتۇراتتى .

ئويۇن ۋە ۋارقىراشلار بىردىن توختىدى ، باشقا بىر ناخشىچى چىڭگىزخان ياخشى كۆرگەن تەنتەنىلىك ۋە غەمكىن ناخشىنى باشلىدى :

ئەستە تۇرسۇن ،
موڭغۇل ئېلى ، سەھرالار ،
ئالتۇن ئونون ، كەرۋانداك دەريالار .
ئەستە تۇرسۇن ،
توقسان ئاسىي قەبىلە ،
چەيلەپ ئۆتتۇك ،

بولدى راسا رەسۋالار...

ئوتنى قويدۇق ،
ئاپەت سالدۇق جاھانغا .
ئۆلۈم چاچتى ،
خانزادىلار ھەريانغا .
قانغا پاتتى ،
چىڭگىز ئۆتكەن قىرىق سەھرا ،
ئۆلۈك تولدى ،
چىڭگىزخان ئۆتكەن ياۋانغا...

«ئۇرۇڭلار ، چېپىڭلار ،
ياشمۇ دېمەڭلار ۋە نە قېرى !
قۇل بولىدۇ ،
موڭغۇللارغا كەڭ جاھان !»
پەرمان شۇنداق ،
باشلاپ كىرەر ئوت سېرى ،
كۆك غەزىپى .
غەزەپ ئوقى — چىڭگىزخان...

ئۇ دەيدۇكى :
«يېگۈزىمەن سىزگە بال ،
مەن بېرىمەن ،
ئاي شىتون ھەم قورامال .
پۇتۇن ئالەم ،
ماڭا قارام بولىدۇ ،
مەن ئاياۋسىز ،
مەن قورقۇشسىز ، مەن بەتتال !»

ئارغىماقلار
سەكرەڭلار ، چېپىڭلار يول ئۈزۈن ،
سالام بەرسۇن ،
سايىڭلەرگە ئۆلكىلەر...
ئاخىرقى دېڭىز
قىرغىقىغا يەتكەن كۈن .
دولقۇنلىرى ،
سىلەرنى يۇيار ئەركەكلەر...

يېقىملىق ناخشىنى ئاڭلاۋېتىپ چىڭگىزخان ئىرغاڭلايتتى ۋە پەس بوغۇق ئاۋازى بىلەن ئۆزىمۇ قوشۇلاتتى . كۆزلىرىدىن چىققان مۇنچاق - مۇنچاق ياش تامچىلىرى ساقىلىدىن ئېقىپ چۈشەتتى . ئۇ كۆز ياشلىرىنى سۆسەر جۇۋىسىنىڭ ئېتىكى بىلەن ئېرتىپ ، ناخشىچىنىڭ ئالدىغا ئالتۇن دىنار تاشلىدى . ناخشىچى ئالتۇننى چاققانلىق بىلەن تۇتۇۋالدى - دە ، يېقىلىپ يەرنى سۆيدى . چىڭگىزخان دېدى :

— ئۇزاق كەرۋەن ناخشىسىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ، يۈرىكىمنى غەم باستى ، مەن خۇشال بولۇشنى خالايمەن ! ھەي ، مەھمۇد يالۋاچ ! مانا بۇ قىزلارغا ئېيىت ، يېقىملىق ناخشىلارنى ئېيتىپ كۆڭلۈمنى ئاچسۇن !

— قاغانىم ، سەن قانداق قوشاقلارنى خالايدىغانلىقىڭنى ياخشى بىلىمەن ، ھازىر ناخشىچى قىزلارنى ئۆزۈم تەيىنلەيمەن ، — مەھمۇد يالۋاچ ئۇلۇغۋار يۈرۈش بىلەن بۇخارالىق ئاياللارنىڭ يېنىغا باردى ۋە ئۇلار بىلەن پىچىرلاشتى ، — شۇنداق ناخشا ئېيتىڭلار-كى ، بالىسىدىن ئايرىلغان بۆرىدەك ھۇۋلاڭلار ، سىلەرگە قېرىلارمۇ قوشۇلۇپ ھۇۋلىسۇن . بولمىسا يېڭى پادىشاھنىڭ غەزىپى كېلىپ ، بېشىڭلارنى ئالىدۇ !

ئاياللار يىغلاشقا باشلىدى ، مەھمۇد يالۋاچ سىپايىلىك بىلەن ئورنىغا كېلىپ ئولتۇردى .

ناخشچى قىزلارنىڭ ئالدىغا كۆك سەللە ئورىغان ، يوللۇق شايى تون كىيگەن بالا چىقتى . ئۇ ئاياللارغا قاراپ : «قورقماڭلار ، مەن ناخشا ئېيتىپ بېرىمەن !» دېدى . ئۇ يېقىملىق ۋە نازۇك ئاۋازى بىلەن ناخشا باشلىدى . ئۇنىڭ مۇڭلۇق ناخشىسى ، گۈلخانلا-رنىڭ چارسىلداپ يېنىشى ، ئاتلارنىڭ پۇشقۇرۇشى ئاستا چېلىنىد-ۇ ئاتقان داپلارنىڭ ساداسى ئىچىدە ئالاھىدە ئاڭلىنىپ ، جىمىپ قال-غان مەيداننىڭ ئۈستىدە پەرۋاز قىلاتتى .

شېئىر ۋە شادلىق ئۆلكىسى ، ھەي ئاجايىپ گۈلىستان !
باغلار بۇگۈن ئوت ئىچىدە ، چىمەنلىكلەر — بايا ۋان .
سەلتەنەتتىن قۇردى بۇندا ، جۇۋا كىيگەن موڭغۇلخان ،
قېنىڭ ئاقار ، جان بوغۇزدا ، ھەي يارىدار خارەزم !

قىزلار نەقراتىنى ئېيتاتتى :

ئاھ ، خارەزم ! ئاھ خارەزم !

قىزلارغا ئەگىشىپ مەيداندىكى بارلىق بۇخارالىق قېرىلارمۇ ناخشىغا قوشۇلۇشتى . ئۇلار ئاۋازلىرىنىڭ بارىچە : «ئاھ ، خارەزم ! ئاھ ، خارەزم !» دەپ ۋارقىرىشاتتى . بالا داۋام قىلدى :

قارلىق تاغلار ئېرىگەندە تاشار ئىدى زەرا پشان ،
ئەل قېنىدىن ، كۆز يېشىدىن تاشقىنلاردا زەھەر - قان .
تاغلىرىدا ، باغلىرىدا كۆتۈرۈلگەن چاڭ - تۇمان ،
ئوغۇللىرىڭ ئۆلدى جەڭدە ، ھەي خاكۇ - سار خارەزم !

قىزلار نەقراتىنى تەكرارلاشتى :

ئاھ ، خارەزم ! ئاھ ، خارەزم !

بۇخارالىق قېرىلار يەنە قاتتىق ئاۋاز بىلەن : «ئاھ ، خارەزم ! ئاھ ، خارەزم !» دەپ ۋارقىراشتى .

خارەزملىك مەھمۇد يالۋاچلا جىم ، قېرىلارغا يەر ئاستىدىن قاراپ ھومىيىپ ئولتۇراتتى .

— بۇ بالا نېمە توغرىسىدا ناخشا ئېيتىۋاتىدۇ ؟ — دەپ يەنە سورىدى چىڭگىزخان ئۆپكىسىنى باسالماي ، — نېمىشقا قېرىلار بۇنچىلىك ناله قىلىشىدۇ ؟

— ئۇلار ساڭا خۇشياقمىدىغان ناخشىنى ئېيتىۋاتىدۇ ، — دەپ چۈشەندۈردى مەھمۇد يالۋاچ ، — بۇ ناخشا ۋەتەنلىرىنىڭ ھالاك بولغانلىقى توغرىسىدىكى مەرسىيە . قېرىلار بولسا «شان ـ شەۋكەتتىن ئايرىلدۇق ، ئاھ ، خارەزم !» دەپ يىغلاشماقتا .

چىڭگىزخاننىڭ چىرايى ئېچىلىپ ، يۈزىدە قورۇقلار پەيدا بولدى ، لەۋلىرى ھىجايغاندەك قىيسايدى . ئۇ بىردىنلا قورسىقىغا ئالىقىنى بىلەن ئۇرۇپ ، بۆرە باسار ئىت ھاۋشىغانغا ئوخشاش قاقاقلاپ كۈلۈۋەتتى .

— مانا بۇ مېنى خۇشال قىلمىدىغان قوشاق ئىكەن ! بالا ياخشى سوزۇپ ئېيتىۋاتىدۇ ! خۇددى يىغلىغانغا ئوخشايدۇ ! مەيلى ، ئۇلۇغ چىڭگىزخان كۈلۈۋاتقاندا ، پۈتۈن جاھان يىغلىسۇن ! ئېگىلمەس باشلارنى تېقىمىمغا باسقىنىمدا ، دۈشمىنىمنىڭ ئەپۇ سوراپ ناله قىلىشىنى ، نۇرسىز كۆزلىرىدىن ئاجىز كۆز ياشلىرى تۆكۈلۈشىنى ياخشى كۆرىمەن ، بۇ مۇڭلۇق ناخشا ماڭا ياقتى ! بۇنى پات ـ پات ئاڭلاپ تۇرغۇم كېلىدۇ . بۇ بالا قەيەرلىك ؟

— ئۇ ئوغۇل بالا ئەمەس ، بۇخارالىق قىز بەنت زەنكىجە . ئۇ ئوقۇمۇشلۇق مىرزىلارغا ئوخشاش سەللە ئوراپ يۈرىدۇ . بۇ قىز ئىلگىرى شاھ تارىخچىسىنىڭ خەتتاتى ئىدى .

— بۇنىڭغا ئوخشاش ئەسىرە كەم ئۇچرايدۇ ! ئېيت ، ئۇ بۇنىڭدىن كېيىن مېنىڭ كۆڭۈل ئېچىش بەزمىلىرىمدە مۇڭلۇق ناخشىسىنى ئېيتىپ يۈرسۇن ! شۇنداق بولسۇنكى ، مۇسۇلمانلارنىڭ

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بېكى تورىسى
www.uyghurkitap.com

ھەممىسى يىغلىسۇن ، مەن خۇشال بولاي ! بۇخارادا قولغا ئېلىنغان بارلىق قىزلار چېرىكلىرىمگە بېرىلسۇن ! بۇ قىز مېنىڭ بىلەن بىللە ھەممە جايغا ئېلىپ بېرىلسۇن...

— ئېيتقىنىڭىز بولىدۇ ، قاغانىم !

چىڭگىزخان ئورنىدىن تۇردى ، ئەتراپتا ئولتۇرغان موڭغۇل-لارمۇ ھەممىسى ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ ، ئىچىلمەي قالغان مەيلەرنى «غەلىبە ئىلاھى شەرىپى» ئۈچۈن تۆكۈپ تاشلىدى .

— مەن يولغا چىقىمەن ، — دېدى چىڭگىزخان ، — ئېتىمنى ئېلىپ كېلىڭلار . بۇ شەھەردە تاھىرخان ھاكىم بولۇپ قالىدۇ ، ھەممە ئۇنىڭغا ئىتائەت قىلىشى كېرەك .

چىڭگىزخان گۈلخانلارنىڭ شولىسى ۋە ئاينىڭ خىرە يورۇقىدا كەڭ گەۋدىلىك جەردە ئېتىغا مىندى . قورۇقچىلار گۈلخانلارنىڭ ئارىسىدا بۇخارا قېرىلىرى قاراپ تۇرغان ئاتلىرىنىڭ ئالدىغا يۈگۈ-رۈپ بېرىشتى ، بىر نەچچە دەقىقىدىن كېيىن سەپ - سەپ بولۇ-شۇپ تاش يولنى تاراقلىتىپ ، مەيدان ئارقىلىق يۈرۈشۈپ قاراڭغۇ كوچىلارغا كىرىپ كېتىشتى .

ئۇيغۇر كتاب توربىكتى
www.uyghurkitap.com

ئىككىنچى كىتاب

موڭغۇل قامچىسى ئاستىدا

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

بىرىنچى قىسىم

خارەزم ئۇستىدە بوران

بىرىنچى باب

قورالىنى تاشلىغانلارنىڭ ھالىغا ۋاي

يا بىز دۇشمەننىڭ بېشىنى تاشقا ئۇرۇپ يانجىيمىز، يا ئۇلار بىزنى شەھەرنىڭ سىپىللىرىغا ئاسمىدۇ.

(قەدىمكى ئىران شېئىرلىرىدىن)

موڭغۇل قوشۇنىدا چىڭگىزخان ئورناتقان تەرتىپ بار ئىدى. ھەر بىر ئاتقا مىنگەن كىشى ئونبېشى، يۈزبېشى، مىڭبېشىلاردىكى ئۆز ئورنىنى بىلەتتى، مىڭلاپ چېرىكلەر قوشۇننىڭ ئوڭ ياكى سول قىسمى سەركەردىسىدىن، ھەتتا موڭغۇل قاغانىدىن مەخسۇس بۇيرۇق ئالغۇچى سەركەردىلەر قول ئاستىدىكى چوڭ ئەترەتلەرگە توپلانغانىدى.

موڭغۇل ئاتلىقلىرى باي ۋە خەلقى كۆپ بۇخارا شەھىرىنىڭ بارلىق مەھەللە ۋە كوچىلىرىغا چاپتۇرۇپ كىرىشتى. ئۇلار بىلەن بىللە بۇخارادىكى قېرى ۋاستىچىلەر ۋە ئىلگىرى موڭغۇل كۆچمەن-

لىرى ئوتتۇرىسىدا سودا - سېتىق قىلىپ يۈرگەن مۇسۇلمان سودىگەرلىرىدىن تىلماچلار بارئىدى .

بۇ تىلماچلار قورقۇپ ئۆيلىرىگە كىرىۋالغان ئاھالىگە ، شەھەرنىڭ يېڭى ھاكىملىرى چىقارغان بۇيرۇقلارنى يۇقىرى ئاۋاز بىلەن چۈشەندۈرەتتى ، تۆت كوچا قوشۇلۇشلىرىدا بولسا تەرتىپ ساقلىغۇچى قاراۋۇللار پەيدا بولغانىدى .

موڭغۇللاردىن قويۇلغان شەھەر ھاكىمى تاھىرخان چوڭ مەسچىتكە جايلاشتى . بۇ يەرگە چىڭگىزخاننىڭ بۇيرۇقىنى ئورۇنلاش ئۈستىدىن بۇخارانىڭ يوغانلىرى چاقىرىلغانىدى ، ئۇلار شەھەردىكى بارلىق بايلارنىڭ رويخېتىنى تاپشۇرۇشتى ، خارەزم شاھ قوشۇنلىرى ئۈچۈن ئاۋۋالدىن تەييارلىنىپ قويۇلغان مەخپىي قورال - جابدۇق ئامبارلىرىنى ، شۇنىڭدەك خۇسۇسىي ئامبار ۋە قىممەتلىك مالىلىرى بولغان دۇكانلارنى كۆرسىتىپ بېرىشتى .

شەھەرنىڭ ھەممە تەرىپىدىن يۈك ئارتىلغان تۆگە ، ئات ۋە ھارۋىلار چوڭ مەيدان تەرەپكە قاتار بولۇشۇپ كەتمەكتە . ناھايىتى قورقۇپ كەتكەن خالايىق تاغارلاردا ئاشلىق ، توپ - توپ گەزمال ، كىيىم - كېچەك ، گىلەم ، قىممەتلىك قاچا ، ئوزۇق - تۈلۈكلەر ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش تۈرلۈك نەرسىلەرنى ئېلىپ كېلىشتى ، بۇ نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى مەسچىتلەرگە جايلاشتۇرۇلدى ۋە پۈتۈن مالنىڭ ئۈچتىن بىر ئۈلۈشى موڭغۇل خانى چىڭگىزخانغا ئايرىپ قويۇلدى .

ئاھالىلەرنىڭ ئىشقا ياراقلىق قىسمى بويسۇنماس ئىختىيار قۇشلۇ بېكىنگەن قەلئەنىڭ ئەتراپىدىكى چوڭقۇر يارلىقنى كۆمۈشكە ئەۋەتىلدى . ئۇ ئۆزىنىڭ پۈتۈن ئەسكەرلىرى بىلەن تەسلىم بولماسلىق ۋە ئاخىرقى نەپسى قالغۇچە ئۇرۇشۇش ئۈچۈن قارار قىلدى . قەلئەنى قوغدىغۇچى خانلارنىڭ ئارىسىدا چىڭگىزخاندىن قېچىپ ، خارەزم شاھىنىڭ خىزمىتىگە ئۆتكەن پالۋان موڭغۇل گۈرخانمۇ بارئىدى .

موڭغۇللار مىڭلاپ ياش ۋە قېرى بۇخارالىقلارنىڭ چوڭقۇر

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بېكى تورىسى
www.uyghurkitap.com

يارنى توپا بىلەن كۆمۈپ خادا تاشلاپ كۆمۈۋاتقانلىقىنى كۆزىتىپ تۇرۇشاتتى ۋە ئۇلارنى ئالدىرىتىشاتتى . ئىككى كۈندىن كېيىن ، ئۈستىدە قوراللىق قورۇقچىلار تۇرغان قەلئەنىڭ ئېگىز سېپىللىرىغا يېقىنلىشىش مۇمكىن بولدى .

— بىزغۇ ئۆز ئىشىمىزنى چاپسان تۈگەتتۇق ، — دېدى بۇخارالىقلار ، — ئەمدى موڭغۇللارنىڭ بۇ ئېگىز سېپىللارغا قانچىلىك ئىلدامليق بىلەن چىقىشلىرىنى كۆرەيلى .

موڭغۇللارنىڭ بۇيرۇقىغا بىنائەن ، بۇخارا ياغاچچىلىرى نۇرغۇنلىغان ئۇزۇن شوتىلارنى ياساشتى ، شۇنىڭدىن كېيىن موڭغۇللار خەلقىنىڭ ئۈستىگە يوپۇرۇلۇپ ، ئۇلارنى ۋەھىمىلەرچە قامچىلاشقا كىرىشتى .

— نېمىنى كۈتۈۋاتىسىلەر ؟ نېمىشقا ھاڭۋېقىپ تۇرىسىلەر ؟ شوتىلارنى قويۇپ ، سېپىلغا چىقىڭلار .

بۇخارالىقلارنىڭ بىرسىمۇ ئۈستىدىن خىش ، قايناق سۇ ۋە ئېرىتىلگەن موم قۇيۇلۇپ تۇرغان سېپىلنىڭ تېگىگە يېقىنلىشىشقا پېتىنالمايتتى .

لېكىن ، موڭغۇللار قىلىچلىرىنى چىقىرىپ ، ئاتلىرى بىلەن خەلقىنىڭ ئۈستىگە باستۇرۇپ كېلىشتى ۋە شەپقەتسىز رەۋىشتە بۇخارالىقلارنىڭ بېشىغا ئۇرۇشقا باشلىدى . بۇخارالىقلار قولى بەلەن بېشىنى تۇتۇپ ، ئالدىغا قاراپ يۈگۈرۈشتى ، موڭغۇللار بولسا ئۇلارنىڭ بارماق ۋە ئالقانلىرىنى چېپىپ تاشلاۋەردى .

تىلماچلار خەلقىنى سېپىلنىڭ ئۈستىگە چىقىشقا كۆندۈرۈشتى .

بۇخارالىقلارنىڭ بەزىلىرى :

— سېپىلغا چىقىشمۇ ئۆلۈم ، تۆۋەندە تۇرۇشمۇ ئۆلۈم ! قەلئەگە — ئۆز ئەسكەرلىرىمىزنىڭ ئالدىغا چىقايلى ، بەلكى بىزگە رەھىم قىلىپ ، ئۇرۇشنى توختىتار ! — دەپ ۋارقىراشتى .

بۇخارالىقلار شوتىلارنى ئېلىپ ، سېپىلغا چىقىشتى ۋە :

— بىزمۇ سىلەرگە ئوخشاش مۇسۇلمانمىز ! قورالىڭلارنى تاشلاپ ، تەسلىم بولۇڭلار ! — دەپ ۋارقىراپ يۇقىرىغا چىقىشقا

باشلىدى .
يۇقىرىدا تۇرغان ئەسكەرلەر چىقىپ كېلىۋاتقانلارنى يېقىن كەلتۇرۇپ تاش بوران قىلىشتى ، لىملارنى دوملىتىۋەتتى ، شوتىلارنى پىرقىرىتىپ تاشلىدى ۋە :
— قورقۇنچاق ئىتلار ! ئارقاڭلارغا قايتىپ ، موڭغۇللارنى ئۇرۇڭلار ! كۆرۈۋاتامسىلەر ، ھەممىمىز شېھىت بولۇشىمىزغا قارىماستىن ، تەسلىم بولمايۋاتىمىز ! دۇشمەنگە قۇل بولماڭلار ! — دەپ جاۋاب بېرىشتى .
سېپىلنىڭ ئۈستىدە تۇرغان موڭغۇل پالۋانى گۈرخان يوغان تاشلارنى دوملىتىپ :
— نېمە ئۈچۈن موڭغۇللار قويغا ئوخشاش بۇ ياۋاش ئادەملەرنىڭ ئارقىسىغا يوشۇرۇنۇۋالمدۇ ؟ ئۇلار ئۆز باتۇرلۇقلىرىنى بىرنى چى بولۇپ كۆرسەتسۇن ! تەلەتى سۆرۈن قېرى ، سېرىق ئىت ، ئادەمخور چىڭگىزخان قەيەرگە يوشۇرۇندى ؟ — دەپ ۋارقىرىدى ۋە قىلىچىنى چەبدەسلىك بىلەن سالاتتى . قىلىچى سۇنغاندىن كېيىن پالتا بىلەن ئۇراتتى ، موڭغۇللارنىڭ ئوقى ئۇنى تېشىپ ئۆتمىگۈچە يۇقىرىغا چىقىپ كېلىۋاتقانلارنى پەسكە دوملىتىپ تۇراتتى .
شۇ چاغدا موڭغۇللار خىتاي سالغىسىنى سۆرەپ كېلىشتى - دە ، قەلئەگە تۇرلۇك نەرسىلەر ۋە مومغا ئورالغان كۆيدۇرگۈچى ئوقلار ، يېقىلغۇ سېلىنغان كوزىلارنى ئاتتى ، قەلئەگە ئوت كەتتى .
قەلئە ئون ئىككى كۈن قامالدا تۇردى . ئاخىردا موڭغۇللار بارلىق قوغدىغۇچىلارنى ئوڭتەي - توڭتەي قىلىپ ئۆتۈپ ، قەلئەگە باستۇرۇپ كىرىشتى ۋە يارىدار بولغان ، كۆيگەن بىرئاز ئادەمنى قولغا ئېلىشتى ، ئۇلار قەلئەنى چوڭ موڭغۇل قوشۇنىدىن تۆت يۈزلا كىشى قوغدىغانلىقىنى بىلىشىپ ھەيران بولۇشتى . ئۇلار ھالاك بولۇشتى ، لېكىن تەسلىم بولۇشمىدى . ئەگەر ھەممە ئاھالە شەھەرنىڭ مۇستەھكەم ئېگىز سېپىلىنىڭ ئۈستىدە شۇلاردەك قاتتىق تۇرۇپ كۈرەشسە ، موڭغۇللار كونا بۇخارانى ئالتە ئايدىمۇ ياكى بىر يىلدىمۇ ئېلىشالمايتتى ، بۇخارالىقلارمۇ ئۆزلىرى ئۈچۈن ئۆزلىرى

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

تەييارلىغان دەھشەتلىك ئازابنى كۆرمىگەن بولاتتى .

بۇخارا ئاھالىلىرى موڭغۇللارغا ئېلىپ كەلگەن سوۋغىلىرى بىلەن مەسچىتلەرنى تولدۇرغاندىن كېيىن : «بارلىق ئاھالىلەر خوتۇن ، بالا - چاقىلىرى بىلەن مال - مۈلكىلىرىنى ئۆيدە قالدۇرۇپ ، ئۈستىدىكى كىيىم - كېچىكى بىلەنلا شەھەردىن تاشقىرىدىكى دالىغا چىقسۇن !» دېگەن يېڭى بۇيرۇق چىقتى .

تىلماچىلار ئۇلارغا چۈشەندۈرۈشتى .

— ھېچ نەرسىدىن تەشۋىشلەنمەڭلار ، ھەممە جايدا قاراۋۇللار تۇرۇپتۇ ، مال - مۈلكۈڭلار ئۆز ھالىچە ساقلىنىپ تۇرىدۇ . دالىغا چىقىشتىكى مەقسەت ئاھالىلەرگە سېلىقنى توغرا سېلىش ، ھەممە ئاھالىلەرنى ھېسابقا ئېلىش ، رويخەت قىلىش ئۈچۈن ! كىمكى بۇيرۇقتىن باش تارتىپ شەھەردە قالسا ، ئۇچرىغان جايىدىلا ئۆلتۈرۈلىدۇ .

بۇخارالىقلار تاڭ سەھەردىن باشلاپ شەھەردىن چىقىشقا باشلىدى . ئاتىلار بالىلىرىنى يېتىلەپ ، ئانىلار بوۋاقلىرىنى كۆتۈرۈپ ، ھەتتا يىللاپ ھويلىسىدىن چىقمىغان قېرى بوۋايلار ۋە مومايلارمۇ بىر - بىرىگە يۆلىنىپ كېتىشىپ باراتتى .

موڭغۇل جاكارچىلىرى كوچىلاردا يۇگۈرۈپ يۈرۈشۈپ ، دەرۋازىلارنى تاقىلدىتىشاتتى ۋە :

— تېز بولۇڭلار ، خۇشاللىق بىلەن ! — دەپ ۋارقىرىشاتتى .

ئاھالىلەر بۇخارانىڭ ئون بىر دەرۋازىسىدىن چىقىشىپ ، پۈتۈن شەھەرنى ھالقىدەك ئورىۋېلىشتى .

قاراۋۇللار شەھەرگە ھېچكىمنى كىرگۈزمىدى .

شۇنىڭدىن كېيىن «بۇخارائى شەرىپ»تە بۇخارالىقلارنىڭ موڭغۇللاردىن ئىككى - ئۈچ ھەسسە ئارتۇق ئىكەنلىكى ، ئاھالىلەرنىڭ كۆپلۈكى روشەن بولدى .

ئاۋۋال موڭغۇللار تىلماچىلىرى بىلەن ئاھالىلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا يۈرۈشۈپ ، كىمنىڭ قانداق ھۈنىرى بار ۋە كىم نېمىگە ئۇستا ئىكەنلىكىنى سۈرۈشتۈرۈپ چىقىشتى . شۇنداق تەجرىبىلىك ھۈ-

نەرۋەنلەرنى ئايرىم توپلىدى ، كېيىن ياش ۋە قۇۋۋەتلىك ئەركەكلەرنى ئايرىپ ، ئۇلارنىڭ ئەتراپىنى ئاتلىق چېرىكلەر ئورۇۋېلىشتى .

ئاخىردا مۇڭغۇللار ئاھالىلەرنىڭ ئىچىدىن چىرايلىق خوتۇن - قىزلار ۋە بالىلارنى ئايرىپ چىقىشقا باشلىدى . شۇ چاغدا ئۇلار بۇ ئايرىلىشنىڭ ئۆمۈرلۈك جۇدالىق ئىكەنلىكىنى چۈشەندى بولغاي ، بىردىنلا شاۋقۇن - سۇرەن ، ئاھ - ئۇھ چېكىش كۆتۈرۈلدى . كۆزلىرىدىن غەزەپ يېشى تۆكۈلدى .

قاسساپلار بازارغا بېرىشىپ ، مۆرەۋاتقان كالا ياكى ئېچىنىشلىق مەرەۋاتقان قوزىلارنى ئېلىپ ، ۋاقىلدىتىپ ئۇرۇپ قۇشخانىغا ھەيدەپ كەتكىنىدەك ، بۇخارانىڭ يېڭى خوجايىنلىرى ئاھالىلەرنى ئىتتىرىپ بويۇنلىرىغا سىرتماق سېلىپ ، ئاتتا قامچىلاپ ھەيدىشەتتى .

ۋەھىمە شۇنچىلىك قاتتىق ئىدىكى ، ھەتتا بۇخارالىقلار موڭغۇللارغا قارشىلىقمۇ كۆرسىتىشەلمىدى .

بەزى ئەرلەر ۋە ئاتلار موڭغۇللارنىڭ ئارقىسىدا چاڭغا پېتىپ كېتىۋاتقان قىزلىرى ۋە خوتۇنلىرىنى كۆرۈپ ، ئۇلارنى قۇتقۇزۇش نىيىتىدە ئۆزلىرىنى ئۇلارغا قاراپ تاشلىشاتتى . لېكىن ، موڭغۇللار ئۇلارنى ئاتقا دەسسىتىپ ياكى تۆمۈر توقماق بىلەن باشلىرىغا ئۇرۇپ ، يەرگە ياتقۇزۇپ قويۇشاتتى .

شەھەردىن قوغلاپ چىقىرىلغان بۇخارالىقلارنىڭ ئارىسىدا ، ئۆمرىنىڭ كۆپ يىللىرىنى مەدرىسىدە ئۆتكۈزگەن ئالىملارمۇ بار ئىدى . بۇ ئالىملار مەدرىسىلەردە شاگىرتلىرىغا مول ئىلىملىرىنى ئۆگەتكەن ، خالايىقنىڭ ئارىسىدا ئۆپچۆرىدە ئىنسانىيەتكە قىلىنغان ۋاتقان زورلۇقنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ ، دەھشەتكە چۈشكەن شۇنداق ئالىملاردىن ئىككىسى تۇراتتى .

— بۇ مەجۇسىيلەر مەسچىتلەرنى خاراب قىلىشۋاتىدۇ ، ئۇلۇغ كىتابلىرىمىزنىڭ سەھىپىلىرىنى ئاياغ ئاستى قىلىشۋاتىدۇ ، ئاتا - ئانىلىرىنىڭ كۆز ئالدىدا ياش قىزلارنىڭ نومۇسىغا تېگىۋاتىدۇ . مەن بۇلارغا تاقەت قىلىپ تۇرالايمەنمۇ ؟ — دېدى بىرى .

شەھەردە ئەڭ مەشھۇر مۇدەررىسلەردىن ئىككىنچىسى بولغان رۇقنىددىن ئىمامزادە :

— جىم بول ! ئاللانىڭ قەھرى كېلەر ! شامال ئۇچۇرۇۋاتقان شامانغا نېمىمۇ دەيتتىڭ ! — دەپ جاۋاب قايتۇردى .

بىراق ، قېرى رۇقنىددىنمۇ ئۇزاق چىداپ تۇرالمىدى .

موڭغۇللارنىڭ خوتۇنلارغا قىلىۋاتقان ئىنسانپسىزلىقىنى كۆرۈپ ، ئوغلى بىلەن بىرلىكتە ئۇلارنى قوغداشقا كىرىشتى ، لېكىن ئۇلار شۇ يەرنىڭ ئۆزىدىلا ئۆلتۇرۇلدى . ئۆز ئائىلە ئەزالىرىنىڭ خورلانغانلىقىنى ۋە تەھقىرلەنلىكىنى كۆرگەن كىشىلەرنىڭ نۇر-غۇنلىرىمۇ شۇ تەقلىدتە ئۇلارنى قوغداشقا ئۇرۇندى ۋە موڭغۇللار-نىڭ زەربىلىرىدىن يېقىلىشىپ قالدى .

بۇ جان بېرىۋاتقانلارنىڭ داد ـ پەريادلىرى ، ئىڭراشلىرى ، ئاتلىرى ، ئەرلىرى ، ئاغا ـ ئىنىلىرىدىن ئۆمۇرۋايەت جۇدا بولۇ-ۋاتقان خوتۇنلار ۋە بالىلارنىڭ يىغلىرى ئاسمانغا كۆتۇرۇلگەن دەھ-شەتلىك كۈن ئىدى . ئەرلەر بىر نەرسە قىلىپ يارداەم بېرىشكە ئاجىز ئىدى ، شائىرنىڭ : «كىمكى قىلىچنىڭ قارا دەستىسىنى تۇتۇشنى خالىمىسا ، ئۇنىڭ ئۆتكۈر تىغىغا دۇچ كېلىدۇ» دېگەن سۆزلىرىنى ئەسلىتەتتى .

موڭغۇللار ئاھالىلەر تاشلاپ كەتكەن بوش كوچىلارغا قايتىپ كېلىشتى . ئۇلار ئۆيلەرگە كىرىشىپ ، ئوغرىلانغان مالىلارنى ئاتلا-رىغا ئارتقاندا ، شەھەرنىڭ تۆت تەرىپىدىن بىردىن ئوت كۆتۇرۇل-دى . ئوت ۋە قارا ئىس كۈننىڭ يۈزىنى توراپ ، قەدىمكى بۇخارانىڭ ئۇستىنى قاپلاپ قالدى . ئۆيلەر ياغاچ ۋە لايدىن ياسالغانلىقتىن ، شەھەر بىردىنلا چوڭ گۇلخانغا ئايلاندى ، چوڭ مەسچىت ۋە پىشىشىق خىشتىن قىلىنغان سارايلارنىڭ تاملىرىلا بۇزۇلماي قالدى .

موڭغۇللار دەھشەت بىلەن كۆتۇرۇلگەن ئوتتىن قورقۇشۇپ ، بۇلىغان نەرسىلىرىنى تاشلاپ ، شەھەردىن چىقىپ كېتىشتى . شە-ھەر ئۇزۇن يىللارغىچە چىلبۆرە ۋە ھۇۋقۇشلارنىڭ ماكانى بولۇپ خارابە پېتى قالدى .

ئىككىنچى باب

سەمەرقەنىد سەركەردىلىرى شەھەرنى بەردى

ھەممىسى شوخلۇق، بەختۇاشلىقىخلارنىڭ قۇربانى، قولۇخلاردا خېنە ئەمەس، قىپقىزىل قان!

(رىزا تەۋپىق)

چىڭگىزخان بۇخارادىن سەمەرقەندكە يىلان يىلى (1220 ـ يىلى) نىڭ ئەتىيازىدا ماڭدى، قوشۇن زەراپشانىنىڭ ھەر ئىككى قىرغىقىنى بويلاپ يۇردى. قاغان تەسلىم بولغانلارغا بۇ قېتىم ئانچىلا جەبر ـ جاپا سالماي، موڭغۇللارنى كىرگۈزمەسلىك ئۈچۈن دەرۋازىلىرىنى يېپىپ قويغان سېرىپۇل ۋە دابوسىيە شەھەرلىرىنى قامال قىلىش ئۈچۈن چېرىك قالدۇردى.

چىڭگىزخان سەمەرقەندكە كېلىپ، خارەزم شاھىنىڭ شەھەر سىرتىدىكى «كۆك ساراي»غا چۈشتى، ئۇنىڭ تۆت ئوغلىنىڭ چېرىكلىرى ۋە موڭغۇللارنىڭ قامچىسى ئاستىدا ھايۋانەك ھەيدەلگەن ئەسىرلەر شۇ يەرگە كېلىشكە باشلىدى. بۇ چېرىكلەرنىڭ ھەممىسى شەھەرنىڭ ئەتراپىغا جايلىشىپ، ئۇنى ھالقىمەك ئورىۋالدى.

سەمەرقەند خارەزمنىڭ ھەممە شەھەرلىرىدىن مۇستەھكەم ئىدى، ناھايىتى ئېگىز، قېلىن كونا قورغانىنىڭ ئىككىلا تەرىپىدە توپ ئۆيلىرى قۇرۇلغانىدى. مۇنارلىق تۆمۈر دەرۋازىلىرى بار ئىدى. قوشۇندا بىر يۈز ئون مىڭ چېرىك بار ئىدى، بۇلارنىڭ ئاتمىش مىڭى تۈرك شېۋىسىدە سۆزلەيدىغان قىپچاقلاردىن، قالغان

قوشۇنلار بولسا تاجىكلار ، كۈردلار ، قارا خىتايلار ۋە باشقا قەبىلە-
لەردىن ئىدى . يىگىرمە ھەيۋەتلىك ئۇرۇش پىلىمۇ بار ئىدى ،
خارەزم شاھ بۇلارنىڭ يارەملىرىگە ناھايىتى ئىشىنەتتى . بۇنىڭدىن
تاشقىرى ھۇنەرۋەن ۋە ئۇلارنىڭ نۇرغۇن قۇللىرىدىن پىدائىيلار
قوشۇنىنى توپلاش مۇمكىن بولاتتى .

سەمەرقەندنى قوغداش ئىشىنىڭ ئۈستىگە قاھىرخان ياكى تې-
مۇر مەلىككە ئوخشاش سىنالغان ۋە جەسۇر سەركەردىلەر قويۇلغاد-
ىدا ، شەھەر ئۇزاقتىچە — بىر يىلغىچە ئوزۇق - تۇلۇكلەر يەتكۈچە
تۇراتتى . بىراق ، خارەزم شاھ سەمەرقەند قوشۇنلىرىنىڭ باش قو-
ماندانلىقىغا ئۆز تاغىسى ، ھېچقاچان ئەسكەر تۇتۇپ باقمىغان ،
تۇركەن خاتۇنىنىڭ ئۇكىسى ، تەكەببۇر توغاي خانىنى تەيىنلىدى .

چىڭگىزخان شەھەرنىڭ ئەتراپىنى ئىككى كۈن ئايلىنىپ ،
سېپىللارنى ، قورغان تۆپىلىرىنى ، سۇ تولدۇرۇلغان چوڭقۇر يار-
لارنى كۆردى ، مۇداپىئەنىڭ ئاجىز جايلىرىنى ئىزدىدى ۋە ھۇجۇم
قىلىش پىلانلىرىنى ئويلىدى .

ئۆزىنىڭ ھەقىقىي كۈچلىرىنى يوشۇرۇش ۋە قامالدا قالغانلار-
نى قورقۇتۇش ئۈچۈن ، موڭغۇللار ھەيدەپ كەلتۈرۈلگەن ئەسىرلەر-
نى جەڭگىۋار سەپكە تىزىشتى ، ھەر ئون كىشىگە بىردىن تۇغ
بەردى . بۇ سەپ تارتىش يىراقتىن سەمەرقەند ئاھالىلىرىگە شەھەر-
نى دۇشمەننىڭ سان - ساناقسىز قوشۇنى قورشىۋالغاندەك بولۇپ
كۆرۈندى .

تۈرك سەركەردىلەرنىڭ ئالىپ ئەرخان ، سۈيۈنچ خان ۋە بالان
خانلار ئۆزلىرىنىڭ قىپچاق قىسىملىرى بىلەن شەھەر دەرۋازىلىرى-
دىن چىقىشىپ ، موڭغۇللارغا ھۇجۇم قىلىشتى ، ئۇرۇش قىزىپ
كەتتى . مۇسۇلمانلار موڭغۇللاردىن بىر نەچچە كىشىنى ئەسىر
ئالغان بولسىمۇ ، لېكىن ئۆزلىرى مىڭغا يېقىن كىشىنى قولدىن
بېرىپ ، قەلئە سېپىللىرى ئارقىسىدىن پاناھ جاي تېپىش ئۈچۈن
قايتىپ كېلىشتى .

ئەتىسىگە قىپچاق ئەسكەرلىرى شەھەردىن چىقىشنى خالىمە-

دى . سەمەرقەند ئاھالىلىرىدىن تۇزۇلگەن پىدائىيلار تۈيۈقسىزدىن ھۇجۇم باشلىدى ، مۇڭغۇللار يالغاندىنلا قاچقان بولدى . سەمەرقەندلىكلەر ئۇلارنى قوغلاپ بېرىپ ، قامالغا چۈشۈپ قالدى ، پايلاپ تۇرغان موڭغۇل ئاتلىق چېرىكلىرى ھەر تەرەپتىن ھۇجۇم قىلىشتى ، ئارقىدىن توساپ ھەممىسىنى دېگۈدەك قىردى ، شەھەرگە ئازلا كىشى قايتىپ كەلدى .

ئۈچ كۈن ئۆتكەندىن كېيىن ئەتىگەنلىكى چىڭگىزخان ئاتقا مىنىپ ، سەمەرقەندكە ھۇجۇم قىلىشقا ئۆزى قوماندانلىق قىلدى . قوشۇننىڭ ھەممىسىنى قەلئەنىڭ سىپىللىرى ۋە بارلىق دەرۋازىلار-نىڭ ئۈدۈلىغا ئەكېلىپ قويدى ، موڭغۇللار شەھەردىن چىققانلارغا ھۇجۇم قىلىشتى ۋە ئۆتكۈر يېراقتا ئاتىدىغان ئوقيا ئوقلىرى بىلەن ئۇلارنى يەڭدى . ئۇلار باتۇرلار بىلەن ئەتىدىن - كەچكىچە ئۇ-رۇشتى ، كېيىن ئىككىلا تەرەپ ئۆزلىرىنىڭ قارارگاھلىرىغا قايتىشتى .

شۇ كېچىسى سەمەرقەندنىڭ ئەڭ مەشھۇر كىشىلىرى — قازى كالان ، شەيخۇلئىسلام ۋە مەسچىتلەرنىڭ كونا ئىمامىلىرى كېچىلىك كېڭەش ئۆتكۈزۈپ ، تەسلىم بولۇشقا قارار قىلىشتى . ئۇلار تاڭ سەھەردە شەھەردىن چىقىشىپ ، قاغانىنىڭ قارارگاھىغا مېڭىشتى ، ئۇلار قامال قىلىنغان شەھەرگە موڭغۇل قاغانىنىڭ رەھىم - شەپ-قەت قىلىشىنى ئىلتىماس قىلىشتى . چىڭگىزخان «ئۆز غەزىپىدىن تەشۋىش قىلماسلىقنى ۋەدە قىلدى ۋە ئۆي - ئۆيلىرىگە تارقىلىپ كېتىشنى بۇيرۇدى» . ئەلچىلەر شەھەرگە خۇشاللىق بىلەن قايتىش-تى . شۇ ۋاقىتتا قەلئەگە يوشۇرۇنغان جەسۇر ئەسكەرلەر ئەتىرەت-لىرىدىن تاشقىرى ، قىپچاق خانلىرىمۇ بارلىق قوشۇنلار سەركەردىسى توغان خانىنىڭ باشچىلىقى بىلەن مۇڭغۇللار ھۇزۇرىغا بېرىپ ، سەجدە قىلىشقا ئالدىرىدى ۋە ئۆزلىرىنىڭ موڭغۇل قوشۇنىغا قوبۇل قىلىنىشلىرىنى ئىلتىماس قىلىشتى ، بۇنىڭغا چىڭگىزخان سوغۇق كۈلۈپ رازىلىق بەردى .

ئالتە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن ، تاڭ سەھەردە باش «نامازگاھ

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

دەرۋازىسى» ئېچىلدى ، موڭغۇللار خارەزمنىڭ مەركىزىگە يوپۇرۇلۇپ كىرىشتى . ئۇلار ئەسىرلەرنى ھەيدەپ كېلىشىپ ، سېپىللارنى بۇزۇشقا بۇيرۇشتى .

بىراق ، چىڭگىزخان شەھەرگە يامانلىق قىلماسلىققا ۋەدە قىلغان بولسىمۇ ، سەمەرقەندنىڭ توپلانغان يۇزلەپ ئەر ۋە ئاياللىرى دالىغا ھەيدەلدى . ئۇ يەردە موڭغۇللار ئۇلارنىڭ بار نەرسىلىرىنى تالاشتى ۋە زورلۇق قىلىشتى . خائىنلار كۆرسەتكەن قازى كالان ، شەيخۇلئىسلامغا ئوخشاش كىشىلەرگىلا ئەتىلەپ ئىمتىياز بەردى ، موڭغۇللار ئۇلارغا تەگمىدى .

پۈتۈن خالايىق دالىغا چىققاندا ، موڭغۇللارغا ئۆيدە يوشۇرۇنۇپ قالماقچى بولغانلارنىڭ قېنىنى تۆكۈش رۇخسەت قىلىنغان ، دەپ خەلقە ئېلان قىلىندى . شۇ بۇيرۇقتىن پايدىلىنىپ ، موڭغۇللار نۇرغۇنلىغان تىنچ ئاھالىلەرنى قىيما - چىيما قىلىپ تاشلىدى .

ئوتتۇز مىڭ كىشىلىك قىپچاقلار قوشۇنى خوتۇن ، بالا - چاقىلىرى بىلەن خارەزم شاھىنىڭ تاغىسى — توغاي خان باشچىلىقىدا ، دۇشمەنگە خىزمەت قىلىش ئۈچۈن شەھەردىن تاشقىرىغا چىقتى . موڭغۇللار ئۇلارغا قورالللىرىنى تاشلاشنى بۇيرۇشتى ۋە موڭغۇلچە قورالللارغا ئالماشتۇرۇپ بېرىشنى ۋەدە قىلىشتى . قىپچاقلار چىڭگىزخانىنىڭ خىزمىتىگە كىرگەندىن كېيىن ، موڭغۇل قىيابېتىگىمۇ كىرىشلىرى كېرەك ، دەپ ئېلان قىلىشتى . شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ، ئۇلارنىڭ چاچلىرىنى يېرىم ئاي شەكلىدە ئالدى . ئۇلارغا قارارگاھ قىلىش ئۈچۈن ، موڭغۇللار ئالاھىدە مەيدان كۆرسەتتى . قىپچاقلار ئۇ يەرگە چېدىر تىكىشىپ ، ئائىلىلىرى بىلەن جايلىشىۋالدى . ئەتىسىگە موڭغۇللار تۇيۇقسىزدىن ئۇلارغا بېسىپ كىرىپ ھەممىسىنى خانىۋەيران قىلىپ ، مال - مۇلۈكلىرىنى ئالدى . تىرىك قالغانلار ئۆلگەن قىپچاقلار توغرىسىدا : «ئۇلار ئۇرۇش تېمىمۇ قەھرىمانلىق كۆرسىتەلمىدى ۋە قېچىپمۇ قۇتۇلالمىدى» دېيىشەتتى .

شۇ كېچىسىلا قوشۇننىڭ قەلئەگە يوشۇرۇنغان جەسۇر ئەس-

كەرلىرىدىن مىڭغا يېقىنى ئالپ ئەرخانغا ئەگىشىپ ھۇجۇمغا ئۆتـ
تى . ئۇلار موڭغۇللارنىڭ ئارىسىغا دىدىللىك بىلەن كىرىشىپ
باردى ۋە كېچىنىڭ قاراڭغۇسىدىن پايدىلىنىپ يوشۇرۇندى ، ئاخـ
ىرىدا ئۇلار جالالىددىننىڭ قوشۇنى بىلەن بىرلەشتى .

قالغان قەلئە قوغدىغۇچىلىرى ئۇرۇشنى داۋام قىلدۇرۇشتى .
شۇ چاغدا موڭغۇللار جارۋەرج قانىلى توغىنىنىڭ قوغۇشۇندىن
قىلىنغان سۇ يولىنى بۇزدى ، سۇ قەلئەنىڭ ئەتراپىنى بېسىپ
كەتتى ۋە قەلئە سېپىللىرىنى ئۆرۈۋەتتى . موڭغۇللار شۇ ئۆرۈلگەن
جايلاردىن شەھەرنىڭ ئىچكىرىسىگە كىرىشىپ ، ئۇچرىغان ئادەمـ
لەرنى قىيما ـ چىيما قىلىپ تاشلىدى .

موڭغۇللار دالىغا چىقىرىلغان ئاھالىلەرنىڭ ئىچىدىن يىراق
موڭغۇلىستانغا ئەۋەتىش ئۈچۈن ، نەققاشچى ھۈنەرۋەنلەرنى ئايرىـ
دى ، ھۈنەرۋەنلەر بولسا ئاق قەغەز ، رەخت ، يىپەكچىلىك ، چېـ
دىر ، كۆنچىلىك ، ئېگەر ـ جابدۇق ، چوڭ مىس قازان ، كۈمۈش
ۋە مەدەن قاچا ، قايچا ، يىڭنە ، قورال ، ئوقيا ، ئوقدانلارغا ئوخشاش
نۇرغۇن قىممەتلىك نەرسىلەرنى ياساشتا شۆھرەت قازانغانىدى . ئەڭ
ياخشى ئۇستىلار چىڭگىزخاننىڭ ئوغۇل ۋە قېرىنداشلىرىغا قۇللۇق
قا بېرىلىپ ، موڭغۇلىستانغا ئەۋەتىلدى ، ئۇ يەردە ئۇلار مەخسۇس
ھۈنەرۋەنلەر يېزىسىنى تەشكىللىدى . موڭغۇللار كېيىنمۇ سەمەر
قەندتىن ياش ، كۈچلۈك ھۈنەرۋەنلەرنى بىر نەچچە قېتىم ئېلىپ
كېتىشتى . شۇڭا ، سەمەرقەند ۋە ئۇنىڭ ئەتراپى ئۇزۇن ۋاقىتلارغىچە
ئادەمسىز قالدى .

چىڭگىزخان سەمەرقەند قورغانىنى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن ،
ئادەم جەسەتلىرى دۆۋىلىنىپ ياتقان شەھەردىن ئۆتۈپ ، شەھەرنىڭ
سىرتىدىكى سارايغا كەلدى . ئۇنىڭ سايىلىك باغلىرى موڭغۇل
قاغانى چىدالمىغان ئىسسىقلىقنى سالقىن شامال بىلەن ئالماشتۇراتـ
تى . ئۆلۈكلەردىن چىقىۋاتقان چىداپ بولمايدىغان سېسىق پۇراق
ئادەملەر قېچىپ چىقىۋاتقان شەھەردە تۇرۇشقا ئىمكانىيەت
بەرمەيتتى .

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

ئۇچىنچى باب

خارەزم شاھ ھېچقانداق يەردە تىنچلىق تاپالمىدى

كىشىنىڭ روھى چۈشسە ، ئۇنىڭ ئېتىمۇ يۈگۈرەل-مەيدۇ .

(شەرق ماقالى)

موڭغۇللار خارەزمنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلىۋاتقان ۋاقىتتا ، شاھ مۇھەممەد ئۇنىڭدىن يىراقتا ئىدى . ئۇ كىچىك بىر ئەسكىرىي قىسىم بىلەن جەيھۇن دەرياسىنىڭ بويىدىكى خالىب شەھىرىنى ئىگىد-لەپ ، بۇنىڭدىن كېيىن قانداق ۋەقە بولۇشنى كۈتۈپ تۇراتتى .

— مېنىڭ مەقسىتىم ، — دەيتتى ئۇ ، — موڭغۇللارغا جەي-ھۇن دەرياسىدىن ئۆتۈشكە يول قويماسلىق ، يېقىن ۋاقىت ئىچىدە ئىرانغا بېرىپ ، يېڭى نۇرغۇن قوشۇن تۇزىمەن ۋە شۇ چاغدا مەجۇ-سىيلەرنىڭ ئەدىپىنى بېرىمەن .

دەريا تەرەپكە چىقىپ تۇرغان ھاڭتاشنىڭ چوققىسىدىكى مۇ-نارنىڭ ئەتراپىدا كىچىككىنە پاكار ئۆيلەر بار ئىدى . قەدىمكى خىش تام ، بۇلارنى ھالقا شەكلىدە ئورىۋالغانىدى .

غەم - قايغۇسىنى ئىچىگە سىغدۇرالمىغان خارەزم شاھ شۇ يەرگە جايلاشقانىدى ، مۇنارنىڭ ئۈستىدە ھەمىشە تۇرىدىغان قارا-ۋۇل شىمال تەرەپنى كۆزىتىپ تۇراتتى . يىراقتىكى ئېدىرلاردا كېچىلىرى ئوت ياناتتى ، كۈندۈزى بولسا ئاسمانغا كۆتۈرۈلگەن ئىس دۇشمەن قوشۇنىنىڭ ھەرىكىتىنى بىلدۈرەتتى .

شاھ مۇھەممەد بەزىدە تۇمشۇقلىرى سوزۇق ، كېلەڭسىز كې-
مىلەر توپلىنىپ تۇرغان دەريا بويىغا چۈشەتتى . شاھ تاش قىرغاق-
لارنىڭ سقىشىدا دولقۇنلىنىپ ئېقىۋاتقان لاي سۇغا قارايتتى ،
قوشۇننىڭ كۆپچىلىكى ئاستا - ئاستا جەيھۇننىڭ نېرىقى بويىغا —
ئېدىرلارنىڭ ئۈستىدە ئىمارەتلىرى كۆرۈنۈپ تۇرغان قەدىمكى
خالىب شەھىرىگە ئۆتۈشكە باشلىدى . بىر زامانلاردا غالىب ئىسكەن-
دەر ۋە ئۇنىڭ قوشۇنى يەل تولدۇرۇلغان چاناچلار بىلەن تېز
ئاقىدىغان دەريانىڭ شۇ يېرىدىن ئۇزۇپ ئۆتۈشكەن .

سەمەرقەند قامال قىلىنىشقا باشلىغاندا ، خارەزم شاھ دۈشمەن
قورشاۋىدا قالغانلارغا ياردەم بېرىش ئۈچۈن ، ئاۋۋال ئون ، كېيىن
يىگىرمە مىڭ ئاتلىق ئەسكەر ئەۋەتتى . لېكىن ، ھەر ئىككىلا ئەت-
رەتمۇ سەمەرقەندنىڭ قولدىن بېرىلىشىنى ھەر كۈنى كۈتۈپ تۇ-
رۇش كېرەك . ياردەمگە ئەۋەتىلگەن كۈچ ئىشنى يېنىكلەشتۈرەل-
مەيدۇ ، دەپ پايتەختكە بارالماي ، خالىبقا قايتىپ كېلىشتى .

كېچىسى بۇخارادىن چىققان ئىنالچىق خان ئازابلانغان ۋە
يارىلانغان ئىككى يۈز كىشىلىك ئەترەت بىلەن خالىبقا كىردى .
تاتارلار جەيھۇن بويىدا بۇ ئەترەتنى توزۇتۇۋەتتى ، ھەممىسىنى دې-
گۈدەك قىرغىنغا دۇچار قىلدى . پەقەت ئازلا كىشى قۇتۇلۇپ
قالدى ، قۇتۇلۇپ قالغانلارنىڭ ئىچىدە قۇربان قىزنەچمۇ بار
ئىدى .

بۇخارانى قوغداش ئۈچۈن قالدۇرۇلغان چوڭ ئەترەتنىڭ بە-
كارغا ھالاك بولغانلىقىنى ئاڭلىغان خارەزم شاھ قاتتىق ئېچىنىپ ،
ئۈزاق ۋاقىتقىچە يا ئويلانمىدى ، يا پەرمايىش بېرەلمىدى . شۇنىڭ-
دەك يېقىن ۋىلايەتلەرنىڭ خانلىرى ئۇنىڭ بۇيرۇقىدىن باش تارتقان-
لىقىنى ۋە چاقىرتقاندا كەلمىگەنلىكىنى سېزىۋالدى . ھەر تەرەپتىن
خىيانەت قىلىش ۋە چىڭگىزخان تەرىپىگە ئۆتۈش ھادىسىلىرى ھەق-
قىدە خەۋەر كېلىپ تۇراتتى . خارەزم شاھ ئۆزى ئورنىتقان تەرتىپ-
لىرىنىڭ يوقالغانلىقىنى ، ھۆكۈمرانلىقى ئاساسلىرىنىڭ يىمىرىلگەنلە-
كىنى ، ئىتائەت ۋە ساداقەتتىن ئەسەرمۇ قالمىغانلىقىنى كۆردى .

خارەزم شاھ مۇھەممەد يوغان كېمىگە چۈشتى . يىگىتلەر كېمىگە ئۇنىڭ تار تېرە ساندۇقلارغا سېلىنغان ئالتۇن ۋە قىممەتلىك نەرسىلىرىنى يۈكلىدى ، ياخشى كۆرگەن تورۇق ئېتىنى چەقاردى ، كېمە جانىجان قىرغاقتىن ئۇزۇپ كەتتى . سۇ ئۇنى ئېقىنغا قاراپ پەسكە تېز ئاققۇزۇپ كەتسىمۇ ، لېكىن كېمىچىلەر كېمىنى نېرىقى قىرغاققا ئېلىپ چىقىش ئۈچۈن تېزلىك بىلەن ھەرىكەت قىلىشاتتى .

سۇ ئاستىدىكى تاشلار ئېغىر كېمىنى ئىران قىرغىقىچە ئېلىپ بېرىشقا ئىمكانىيەت بەرمىدى . شۇ چاغدا ۋەكىل كېمە ھەيدەۋاتقان ئېگىز ، قاتاڭغۇر ئەسكەرگە شاھنى كېمىدىن كۆتۈرۈپ ، قىرغاققا ئېلىپ چىقىشنى بۇيرۇدى . ئۇ بەستىلىك شاھ مۇھەممەدنى ھاپاش قىلىپ ، سۇ كېچىپ قىرغاققا ئېلىپ چىقتى .

شاھ قىرغاققا چۈشۈۋېتىپ :

— ئېتىڭ نېمە ، قەيەرلىكسەن ؟ — دەپ سورىدى .

— مەن قوشچى ، كەمبەغەل قۇربان قىزىقچىمەن . مەن ئائىلەمنى ئىنالچىق خاندىن ئىجارىگە ئالىدىغان بىر پارچە يەرگە تاشلاپ كەلگەنمەن . بۇخارادىن قاچقاندىن كېيىنمۇ ، ئۇنىڭ بىلەن بىللە جان ساقلىدىم . شۇ كېچىسى ھۇجۇم ۋاقتىدا ، مەن تاتار خانىنىڭ سېرلىق چېدىرى يېنىغا بېرىپ قالغانىدىم ۋە خانىنى چېچىپ تاشلاماقچى بولغانىدىم . قارىسام يىگىتلىرىمىز نېمىشقىدۇر قورقانچاقلىق قىلىپ ، جەيھۇن تەرەپكە قاچتى . مېنىڭ كۆڭ ئايغىرىمۇ شۇلارنىڭ ئارقىسىدىن سۆرەپ چېچىپ كەتتى ، شۇنىڭدىن كېيىن بىز ئارانلا قېچىپ قۇتۇلدۇق .

— نېمىشقا سېنى قۇربان قىزىقچى دەيدۇ ؟ — دەپ سورىدى شاھ ، — تۇرقۇڭ پۇتۇنلەي قىزىقچىغا ئوخشىمايدۇ .

— مېنى شۇنىڭ ئۈچۈن قۇربان قىزىقچى دەيدۇكى ، بەختسىزلىكىمگە قارشى مەن توغرا سۆزنىلا قىلىدىغان ئادەم ، لېكىن ھەرقاچان ئورۇنسىز بولۇپ چىقىدۇ . ھېچقاچان مەن نېمىنى سۆزلەش ۋە نېمىنى سۆزلىمەس كېرەكلىكىنى بىلمەيمەن ، شۇنىڭ

ئۇچۇن ماڭا «قىزىقچى» دەپ لەقەم قويغان ، يەنە كېلىپ كۆپىنچە ھەق گەپ ئۇچۇن تاياق يەيمەن . لېكىن ، مەنمۇ بوش كەلمەيمەن .

— سەن مېنى بۇرۇن كۆرگەنمۇ ؟

— كۆرۈشىنىغۇ كۆرگىنىم يوق ، لېكىن پات ـ پات خاتىرىلەپ تۇراتتىم . ھاكىم بىزدىن سېلىق ئۇندۇرۇۋاتقىنىدا ، «بۇ شاھ ئۇچۇن» دەيتتى . شۇ چاغدا بىز سېنى خاتىرىلەيتتۇق .

خارەزم شاھ كۈلۈپ قويدى ، ۋەكىلدىن بىر ئالتۇن دىنار ئېلىپ قۇربانغا بەردى .

— بۇ قۇربان سەرباز مېنىڭ بىلەن كەتسۇن . ئۇ مېنى ئېرىنقىلاردىن ئېلىپ ئۆتىدۇ ، ماڭا ھەق گەپلەرنى بېرىدۇ .

— باش ئۈستىگە ، ئۇلۇغ شاھىم ، — دېدى قۇربان قەزىقچى ، — سېنى ئېلىپ ئۆتۈش قىيىن ئىش ئەمەس ، ئاشلىق سېلىنغان تاغارلارنى كۆتۈرگەندەك گەپ . لېكىن ، ئۆتۈكۈم نېرىقى تەرەپتە قالغانىدى ، شۇنى ئېلىپ كېلىشكە يەنە بىر قېتىم رۇخسەت بەرگىن .

— بوپتۇ ، ئېلىپ كەلگىن !

پادىشاھ ئاتقا مىنىپ ، بېلى مۈكچەيگەن ، ئېگىز ، ئۇزۇن ۋە ئىنچىكە بويۇنلۇق قۇربانلىك ھۆل ئىشتىنىنىڭ پۇشقاقلىرىنى تىزىغچە تۈرۈپ ، قىممەتلىك نەرسىلەر سېلىنغان تېرە ساندۇقلارنى قىرغاقلا ئېلىپ كېلىشكە يارەدىم بېرىۋاتقانلىقىنى كۆزىتىپ تۇردى .

كېيىن كېمە قۇربانىنى ئېلىپ ، دەريانىڭ نېرىقى قىرغىقىغا ئۇزۇپ كەتتى .

خارەزم شاھ تورۇق ئېتىدا يۇقىرىغا يانباغرىدىن كېتىۋاتقىنىدا ، جەيھۇن قىرغىقىدا ئۇرۇشقا جىددىي ئاتلىنىش باشلىنىپ كەتكەنلىكى ، ھەممە يېراقتا ، شىمال تەرەپتە ، ئېدىرلارنىڭ ئۈستىدە بەش جايدا قويۇق بولۇپ كۆتۈرۈلۈۋاتقان ئىسنى كۆرسىتىشەتتى . بۇ دۇشمەننىڭ چوڭ ئەترىتى يېقىنلىشىپ كېلىۋاتقىنىنى بىلدۈرىدىغان قورقۇنچلۇق بەلگە ئىدى .

— هەممە كېمىلەرنى دەرھال ئاققۇزۇۋېتىڭلار ! تاتارلارنى دەريادىن ئۆتكۈزمەڭلار ! — دەپ بۇيرۇدى شاھ ۋە تورۇق ئېتىنى چاپتۇرۇپ كەتتى .

خارەزم شاھنىڭ ئىزىدىن چۈشۈپ ، يېگىرمە مىڭ تاتار جەبە نويون ۋە سۈبەتەي پالۋان قوماندانلىقىدا جەيھۇن بويىغا كېلىشتى .

ئۇلارنىڭ دەريادىن ئۆتۈشىگە ھېچكىم كاشىلا قىلمىدى . دەريا بويى بوش ، خالىنىڭ ئاھالىلىرى قېچىپ كەتكەنىدى ، بىرمۇ كېمە يوق ئىدى . بىراق ، چىڭگىزخانىنىڭ «چاپتۇرۇلسۇن ، ھېچقەيەردە توختالمىسۇن» دېگەن بۇيرۇقىنى ئورۇنلاپ ، موڭغۇللار ياغاچتىن تەڭنىگە ئوخشاش قېيىق ياساشتى ـ دە ، ئۇنى تېرە بىلەن قاپلاپ ، ئۇنىڭغا قورال ۋە كىيىم ـ كېچەكلىرىنى سېلىشتى .

تاتارلار ئاتلارنى سۈغا چۈشۈرۈپ ، قۇيرۇقىدىن تۇتۇۋېلىشتى ، ئۆزلىرىگە ھېلىقى تەڭنە قېيىقلارنى چېتىۋالدى . شۇنداق قىلىپ ، ئاتلار ئادەملەرنى ، ئادەملەر بولسا تەڭنە قېيىقلارنى تارتىپ كەتتى .

تاتارلارنىڭ ھەممىسى شۇ ئۇسۇل بىلەن تېز ئاقىدىغان جەيھۇن-دىن بىر كۈننىڭ ئىچىدە ئۆتۈۋېلىشتى[1] .

لېكىن ، خارەزم شاھ ئاللىقاچان يىراقتا ، كۈنپېتىش تەرەپكە تېز كېتىپ قالغانىدى .

شاھ مۇھەممەدنىڭ ئارقىسىدىن كېتىۋاتقان قوشۇننىڭ كۆپ-چىلىكى قىپچاقلاردىن ئىدى . ئۇلار تىل بىرىكتۈرۈشتى ، لېكىن كىمدۇر بىرى شاھ مۇھەممەدكە ئېھتىيات قىلىشنى تاپىلىغانىدى . شاھ مۇھەممەد ھېچكىمگە سەزدۈرمەستىن ، ھەر كېچىسى ئۆز ياتىقى بولغان چېدىردىن چىقىپ كېتەتتى . بىر كۈنى كېچىسى قىپچاقلار چېدىرنى ئوققا تۇتۇپتۇ ، ئەتىگەنلىكى قارىسا ئۇنىڭ كىگىزى ئۆتمۇتۆشۈك بولۇپ كېتىپتۇ .

خارەزم شاھ ناھايىتى خەۋپسىرەپ قالدى ، قەيەرگە قېچىشنى بىلمەي ، ھامان يولىنى ئۆزگەرتىشكە ئۇرۇناتتى . ئۇ ھەممە يەردە ئاھالىلەرگە شەھەرنى مۇستەھكەملەشنى ، قورغاندىن چىقماسلىقنى

---

① رەشددىن — ئاپتور .

ۋە ئۇرۇش قىلماسلىقنى ئۇقتۇراتتى . بۇنىڭدىن ئاھالىلەر قاتتىق خەۋپكە چۈشۈپ ، نۇرغۇنلىرى تاغقا قېچىپ كەتتى .

تاغلار قورشاپ تۇرغان نېشاپۇر شەھرىگە كەلگىنىدىلا ، شاھ مۇھەممەد كۆڭلىنى ئېچىش ئۈچۈن ئەيشۇئىشرەت قىلدى .

تاتارلار شاھ مۇھەممەدنىڭ ئارقىسىغا چۈشۈپ ، يول بويى ئۇنى سوراشتۇرۇپ كېتىپ باراتتى . نېشاپۇردىمۇ موڭغۇللارنىڭ يېقىنلىشىپ كېلىۋاتقانلىقىدىن خەۋەردار بولغان شاھ ئوۋغا چىقىمەن دەپ ، كىچىك بىر ئاتلىق ئەترەت بىلەن چاپسانلا مېڭىپ كەتتى .

تاتارلار نېشاپۇرغا كېتىۋېتىپ ، تۇس ، زاۋە ، رەي ۋە باشقا بىر قانچە شەھەرلەرنى بۇلاپ تالىدى . خارەزم شاھىنىڭ قايسى تەرەپكە قاچقانلىقىنى بىلىش ئۈچۈن ، ئۇلار نېشاپۇردىن ھەر تەرەپكە كىچىك ئەترەتلەرنى ئەۋەتتى . ئۇلار ھەر بىر شەھەر ۋە ھەر بىر يېزىنى بۇلىدى ، كۆيدۈردى ، ئاياللار ، بوۋايلار ۋە بالىلارغىمۇ رەھىم قىلماستىن ، ھەممىسىنى قىرىپ تاشلاشتى .

شاھ مۇھەممەد يەنە نۇرغۇن قوشۇن توپلىدى . ھەمەدان شەھىرىنىڭ ئەتراپىدا ، دۆلەتئاباد ۋاھەسىدە يىگىرمە مىڭ ئاتلىق ئەسكىرى بىلەن خارەزم شاھ تۇيۇقسىزدىن تاتارلارنىڭ قورشاۋىغا چۈشۈپ قالدى ، تاتارلار ئۇنىڭ كۆپچىلىك ئەسكىرىنى قىرىپ تاشلىدى . شاھ مۇھەممەد دېھقان كىيىمىنى كىيىپ ، ئاددىي ، لېكىن كۈچلۈك ئاتقا مىنىپ ئۇرۇشقا قاتناشتى . بۇ خارەزم شاھىنىڭ تاتارلار بىلەن ئەڭ ئاخىرقى ئۇچرىشىشى ئىدى . گەرچە موڭغۇللار-نىڭ كۈچى مۇسۇلمانلارنىڭكىدىن ئۈستۈن بولمىسىمۇ ، غەلىبىگە ئېرىشەلمىگەن شاھ ئۆزىنىڭ قۇتۇلۇشىنىلا كۆزلەپ قالدى .

شاھىنى تونۇمىغان بەزىبىر تاتارلار ئۇنىڭغا ئوق ئېتىپ ئېتىنى يارىدار قىلدى ، لېكىن شاھ مۇھەممەد ئېتىنى چاپتۇرغىنىچە تاغ ئارىلىقلىرىغا كىرىپ كەتتى . شۇ يەردە تاتارلار خارەزم شاھ قوشۇنىنىڭ ئىزىنى پۈتۈنلەي يوقىتىپ قويۇشتى .

تاتارلار كۈنېېتىش تەرەپكە — زەنجان ۋە قەزۋىنگە قاراپ

كېتىشتى . خارەزم شاھنىڭ بەگ تېگىن ۋە كۈچ بۇقا خان باشچىلىقىدىكى قوشۇننىنى تارمار قىلىشتى ۋە ئەزەربەيجان ئارقىلىق مۇغان سەھرالىرى تەرەپكە سىلجىپ ، گرۇزىنلار بىلەن توقۇنۇشتى .

تاتارلار ھېچقەيەردە توختاشمىدى ، ئۆزلىرىگە زۆرۈر بولغان ئوزۇق - تۈلۈك ، كىيىم - كېچەك ۋە ئالتۇن - كۈمۈشلەرنى ئېلىپ ، يولىنى داۋام قىلدۇرۇشتى . چىڭگىزخاننىڭ تاپشۇرۇقىدىكى مۇھىملىقىنى ئەسته تۇتۇشۇپ ، مەنزىللەردە قىسقىغىنا توختاتتى ، خارەزم شاھ مۇھەممەدنىڭ ئىزىدىن كېچە - كۈندۈز مېڭىشاتتى .

ئاھالىلەر ياشايدىغان جايلاردا تاتارلار ئەڭ ياخشى ئاتلارنى تارتىۋېلىشىپ ، ئىلگىرىگە قاراپ كېتىشەتتى . ھەر بىر ئاتلىق ئىككىدىن ، بەزىبىرلىرى بولسا بىر نەچچىدىن ئاتلارنى ئېلىپ كېتىشەتتى . ئۇلار يولدا بەيگە قىلىشاتتى ، بىر ئاتنى قويۇپ ئىككىنچىسىگە مىنىشەتتى . شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ، ئۇلار سوتكىسىغا نۇر-غۇن مۇساپىنى بېسىپ ، كۈتۈلمىگەن جايلاردىن چىقىشىپ قالاتتى .

تۆتىنچى باب

ئەبباسكۇن دېخىزىنىڭ بىر ئارىلىدا

قوشۇنۇمنى ماڭا كىم بېرىۋر ، كىم ئالىدۇ يېڭە-
لىش ئۈچۈن؟ پادىشاھ بولغان يېرىمنى ياۋدىن كىم-
لەر ئەمدى قايتۇرۇپ ئالۇر؟

(تۈرك ئەپسانىسىدىن)

شاھ مۇھەممەد دىئانۇي ۋىلايىتىگە كېلىپ يوشۇرۇنۇپ ، ئە-
مىل شەھرىنىڭ يېنىدا توختىدى . مەھەللە ئەمىرلىرى ئۈنىڭ
ھۇزۇرىغا كېلىپ ، ئېھتىرام بىلدۈرۈپ ئەرز قىلاتتى ۋە شاھقا
خىزمەت قىلىشقا تەييار ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈشەتتى . شاھنىڭ ئاۋ-
ۋالقى ئەربابلىرىدىن دېگۈدەك ھېچكىم قالمىغان . ئىنتايىن ھال-
سىزلانغان ۋە پۈتۈنلەي كېسەل بولغان شاھ ئۆزى ئىشەنگەن قېرى
ئەمىرلەرنى چاقىرىپ كېڭەش ئۆتكۈزدى ۋە ئۇمىدسىزلىك بىلەن :

— يەر يۈزىدە تاتارلار چاقمىقىدىن بېكىنىپ ، دەم ئالمىغان
بىرەر تىنچ جاي تېپىلارمىكىن؟ — دېدى .

شۇ چاغدا ھەممىسى شاھ ئەبباسكۇن (كاسپى) دېگىزىنىڭ
بىرەر ئارىلىدىن باشپاناھ تاپسا ياخشى بولىدىغانلىقىنى بىلدۈردى ،
بۇ مەسلىھەتنى توغرا كۆرگەن شاھ ئادەم ئىز باسمىغان كىچىككىنە
بىر ئارالغا قاراپ ماڭدى .

تېز ۋاقىت ئىچىدە بۇ ئارالغا شاھ مۇھەممەدنىڭ ئوغۇللە-
رى — ئۆزلاغ شاھ ، ئاق شاھ ۋە جالالىددىنلار كەلدى . بۇ يەردە
خارەزم شاھ پەرمان يېزىپ ، ياش ئۆزلاغ شاھنىڭ ئورنىغا ئىلگىرى

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بېكى تورىسى

يامان كۆرگەن ۋە خورلىغان ئوغلى جالالىددىننى يېڭىدىن تەخت ۋارىسى قىلىپ تەينىلىدى .

— هازىر ئەلنى ساقلاپ قېلىش جالالىددىننىڭلا قولىدىن كېلىدۇ ، — دېدى شاھ ئىقرار بولۇپ ، — ئۇ دۇشمەندىن قورقمايدۇ ، ئەكسىچە ئۆزى ئۇلار بىلەن ئۇرۇش قىلىشنى خالايدۇ . قەسەم قىلىمەنكى ، جالالىددىن غەلىبە قازانغاندىن كېيىن ، پەرۋەردىگار ماڭا يەنە قۇدرەت بېغىشلىسا ، مېنىڭ قول ئاستىمدا شەپقەت ۋە ھەققانىيەتلا ھۆكۈمران بولىدۇ .

كېيىن خارەزم شاھ جالالىددىننىڭ بېلىگە ئۆزىنىڭ ئالماس ساپلىق قىلىچىنى ئاستى ۋە ئۇنىڭغا «سۇلتان» نامىنى بەردى . ئۇنىڭ ئۇكىلىرىغا : «ئاكاڭلارغا سادىق بولۇڭلار ۋە ئىتائەت قىلىڭلار» دەپ بۇيرۇدى .

سۇلتان جالالىددىن خارەزم شاھىنىڭ قىلىچىنى ئېلىپ شۇنداق دېدى :

— مەن خارەزمنى تاتارلار ئىشغال قىلغان بىر ۋاقىتتا پادىشاھلىقنى ئېلىۋاتىمەن . مەن جىسمى كېتىپ ، ئىسمى قالغان قوشۇنغا باشلىق بولۇۋاتىمەن ، بۇ قوشۇن بوران ئۇچۇرغان غازاڭدەك توزۇپ كەتكەن . لېكىن ، مۇسۇلمان ئەللىرىنى قاپلىغان بۇ قاراڭغۇ كېچىدە تاغلارنىڭ ئۇستىگە ئۇرۇش گۇلخانلىرىنى ياقمەن ۋە يۇرەكلىك كىشىلەرنى يىغىۋالمەن .

جالالىددىن ئاتىسى بىلەن خوشلاشتى ۋە يېڭى ئۇرۇشلارغا ئاتلاندى ، باشقىلارمۇ كەتتى ، ئەبېسكۇن دېگىزىنىڭ قۇملۇق ئارىلىدا شاھ مۇھەممەدنىڭ ئۆزى يالغۇز قالدى .

مومىلانغان كېلەڭسىز كېمە مېڭىپ كەتكەندە ، خارەزم شاھ مۇھەممەد مەيۇس ۋە خىيال سۇرگەن ھالدا قۇمنىڭ ئۇستىدە تۇراتتى . تۇركمەن پالاقچىلىرى يوغان كۇل رەڭ يەلكەننى كۆتۈرۈشتى ، شاھزادىلەر ۋە ئاستىرئاباد ئەمىرى بولسا ، كېمىدە قوللىرىنى قوشتۇرۇپ تۇراتتى ، پادىشاھ تەرەپكە ئۆرۈلۈپ قاراشقا پېتىنالمايتتى .

يەلكەننى شامال كۆپتۇردى ، كېمە چايقىلىپ دولقۇنلارنىڭ ئارىسىدىن تۇمان بىلەن قاپلانغان ھاۋارەڭ تاغلار تەرەپكە ئىلدام يۈرۈشكە باشلىدى .

خارەزم شاھنىڭ ئۆز ۋەتىنى ۋە ھەمىشە قوزغىلاڭ كۆتۈرگۈ- چى نارازى ئاھالىلىرى بىلەن ئاخىرقى ئالاقىسى ئۈزۈلگەنىدى ، بۇنىڭدىن كېيىن ئۇنى تاتارلارنىڭ بېسىپ كېلىشىمۇ ۋە مەللىرەڭ چىڭگىزخانىنىڭ قاراڭغۇ كۆلەڭگىسىمۇ قورقۇتالمايدۇ . شاھ مۇ- ھەممەدنىڭ ئىزىغا چۈشكەن جەبە ۋە سۇبەتەيلەرمۇ ئەمدى بۇ يەرگە ئات چاپتۇرۇپ كېلىشەلمەيدۇ .

بۇنداق پايانسىز دېڭىز بويىدا ئۆتمۈشنى ئەسلەپ ئەپسۇسلە- نىش ، ھازىرقى ۋاقىتقا باھا بېرىش ۋە كەلگۈسى توغرىسىدا ئالدە- رىماستىن ئويلاش مۇمكىن . خارەزم شاھ بىر ئايلىق ئۇزۇق - تۇلۇكلەر بىلەن تەمىنلەنىدى : ئاستراباد ھاكىمى قۇم دۆڭلۈكلىرى ئارىسىدىكى جىلغىغا قارا ئۆي تىكىپ بەردى ، قازان ، بىر تاغار گۈرۈچ ، قوي يېغى ، تېرە چېلەك ، پالتا ۋە باشقا زۆرۈر نەرسىلەر- نى ئەۋەتتى . ئەمدى شاھ دەرۋىش بولۇپ كۈندىلىك غىزاسىنى ئۆزى پىشۇرىدىغان بولدى .

كېمە ناھايىتى يىراقتا كېتىپ قالدى ، شاھ مۇھەممەد بولسا تېخىچىلا خىيالغا پاتقان ھالدا تۇراتتى . كېيىنرەك ئىسسىق ، قۇ- رۇق قۇمغا ياتتى ۋە ئىسسىق قۇياش ، دېڭىزنىڭ ئىللىق شامىلى ئاستىدا ئۇخلاپ قالدى .

ئۇ كىشىلەرنىڭ ئۆزئارا سۆزلىشىشلىرى ۋە ئاياغ تاۋۇشلىرىدىن ئويغىنىپ كەتتى . كىمنىڭدۇر : «ئۇ چوڭ كىشى ، كۈچلۈك» دېگەن ئاۋازى ئاڭلاندى .

ھېچكىم يوق ئارالدا كىمكىن بۇ ؟ يەنە شۇ دۈشمەنلەرمۇ ؟ شاھ ئەتراپىغا قارىدى . تۆپىلىكتە ، ئاق چانقاللارنىڭ ئارىسىدا قارا تۇ- ماقلىق كىشى كۆرۈنگەندەك بولدى . شاھ مۇھەممەدنىڭ يېنىدا ھېچ نەرسىسى يوق — ئوقيايى ، كىيىملىرى ئۆيدە ئىدى . شاھ دەرھال تۆپىلىككە چىقتى ، كىيىملىرى جۇل - جۇل ، يالاڭ ئاياغ بىر

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

نەچچە كىشى جىلغىدىكى پاتقاقلىقنى كېچىپ ئۆتتى . بۇلارنىڭ ئارىسىدا قانداقدۇر بىر ۋەھىمىلىك ئادەم كېلەڭسىز ئۆمىلەپ كېلىۋاتاتتى .

شاھ : «مەن ئاستىرئاباد ھاكىمىغا مېنى ھېچكىم يوق ئارالغا ئاپىرىپ قويۇپ دېگەنىدىم ! بۇ ئادەملەر قەيەردىن پەيدا بولدى ؟» دەپ ئۆيگە قاراپ كەتتى . ئۇنىڭ ئۆيىدىن ئىس چىقماقتا ئىدى ، ئۆينىڭ ئالدىدىكى مەيداندا ئونغا يېقىن غەلىتە ئادەملەر چۆرگىلىشىپ ئولتۇرۇشاتتى . ئادەم قىياپىتىدىكى يوقاتقان بۇ ئادەملەر كىملەر ؟ يۈزلىرى ئىششىپ كەتكەن ، يارا باسقان .

— كىمسەن ؟ — دەپ ۋارقىرىدى ئولتۇرغانلارنىڭ بىرى ، — نېمە سەۋەبتىن بۇ يەرلەرگە كەلدىڭ ؟

— بىزنى ھەيدىۋەتكەنلىكى ئۈچۈن بۇ يەرگە كەلگەنمىز ، ئۆزۈڭلەر كىم بولىسىلەر ؟

— بىز خۇدانىڭ غەزىپىگە ئۇچرىغان ئادەملەرمىز . بۇگۈن كەلدۇق ، شۇ يەردە بېلىقچىلىق قىلماقچىمىز ، — كۆرمەيۋاتامسەن ؟ ھەممىمىز موخۇ ، تىرنىڭ تۇرۇپ ئۆلۈكتەك چىرىپ كېتىۋاتىمىز . مانا بۇنىڭغا قارا ، پۇتۇن بارماقلىرى چىرىپ ئۈزۈلۈپ چۈشكەن . مانا بۇنىڭ بولسا پۇت ـ قوللىرى چىرىگەن ، شۇنىڭ ئۈچۈن ئېيىققا ئوخشاش ئۆمىلەپ ماڭىدۇ . مانا بۇنىڭ كۆزى ئېقىپ چۈشتى ، بۇنىڭ تىلى چىقىپ كىكەچ بولۇپ قالدى...

شاھ مۇھەممەد ئۇنچىقمىدى ، بىراق قىرغاقتا قارىيىپ تۇرغان كېمىگە قاراپ قايغۇرۇپ ئويلاندى .

— ھەممىمىز يارەم قىلسۇن دەپ ، ئاللاغا سېغىنغانىدۇق ، ئۇ بىزگە رەھىم قىلىپ سېنى ئەۋەتتى .

— مەن سىلەرگە قانداق يارەم قىلىشىم مۇمكىن ؟

ئولتۇرغانلارنىڭ بىرى ئورنىدىن تۇردى ، ئۇ ھەممىدىن كۈچلۈك ، ھەممىدىن ئېگىز ۋە قولىدا پالتىسى بار ئىدى .

— مەن بۇ يەرنىڭ شەيخىمەن ، بۇ يەردە ماڭا ھەممە بويسۇنۇ-

شى كېرەك ، كىمكى پەرمانىمنى ئورۇنلىمىسا ئۆلىدۇ . سەن ساغ-
لام ۋە كۇچلۇك ، بىز سېنى ئىچىمىزگە ئالىمىز ، سەن بىزگە سۇ ،
ئوتۇن توشۇپ بېرىسەن ، بۇ ئىش ھەر قايسىمىزنىڭ قولىدىن
كېلىۋەرمەيدۇ . ئاللاتائالا بەرگەن بۇ ئۆيدە قازان ، گۈرۈچ ، ئۇن
ۋە قوي يېغى بار ئىكەن . ئەمدى سەن بىز بىلەن ياشايسەن ، پۇتۇن
كىيىمىڭنى بىزگە يېشىپ بېرىسەن . بىز نۆۋەت بىلەن كىيىمىز ،
ساڭا كىيىمۇ كېرەك ئەمەس .

شاھ مۇھەممەد ئارقىسىغا ئۆرۈلدى ۋە ئۆپكىسى يېرىلغۇدەك
بولۇپ ھاسىراپ قىرغاق تەرەپكە يۈگۈردى . موخۇلار ئۇنىڭ ئارقا-
سىدىن مېڭىشتى ، تۆپىلىككە چىقىپ ئۇنى كۆزىتىپ تۇرۇشتى .
خارەزم شاھ قۇملۇققا بېرىپ ، دېڭىز دولقۇنلىرى چىقىرىپ تاشلا-
غان چۆپلەرنى يىغىشتۇردى ۋە يوغان گۈلخان ياقتى ، قويۇق ئىس
ئاسمانغا تۇتۇرۇك بولۇپ كۆتۇرۇلدى .

«بۇ ئىسنى كۆرۈپ كېمە قايتىدۇ ، مېنى بۇ يەردىن ئېلىپ
كېتىدۇ» دەپ ئويلىغان شاھ مۇھەممەدنىڭ ئوي - پىكرى يىراقتا ،
تۇمان ئىچىدە يوقالغان كېمىدە ئىدى . «مەيلى ، ئۇ يەردە ئۇرۇش
بولسا ، تاتار ئاتلىقلىرى ئىزدەپ يۈرسىمۇ مەيلى ، ھەر ھالدا ئۇ
يەردىكى ئادەملەر ساغلام ۋە سالامەت . ئۇلار بىر - بىرىگە دۇشمەن ،
ئازاب چېكىشىدۇ ، يىغلىشىدۇ ۋە كۈلۈشىدۇ ، بۇ تىرىك مۇرده-
لار ئارىسىدا يۈرگەندىن كۆرە ، شۇلارنىڭ ئارىسىدا يۈرگەن
ياخشى .»

ۋەدىگە مۇۋاپىق ئاردىن ئون بەش كۈن ئۆتكەندىن كېيىن
كېمە كەلدى ، كېمىدە خارەزم شاھنىڭ سەركەردىلىرىدىن تېمۇر
مەلىك يىگىتلىرى بىلەن كەلگەنىدى . خارەزم شاھنى دەررۇ تېپە-
ۋېلىش مۇمكىن بولمىدى . ئۇ قىرغاقتا قىپچالىڭاچ ياتاتتى ، بېشىغا
قونغان قۇزغۇن كۆزلىرىنى چوقۇيتتى .

تېمۇر مەلىك ئارالنى ئايلىنىپ چىقىپ ، قورقۇپ چاتقاللىق-
لارنىڭ ئارىسىغا يوشۇرۇنغان موخۇلارنى تېپىۋالدى ، ئۇلاردىن
ئارالدا نېمە ۋەقە بولغانلىقىنى سوراىدى ، ئۇلار سۆزلەپ بېرىشتى .

— كېمىده كەلگەنلەرنىڭ ھەممىسى ئارالدا قالغان كىشىگە تەزىم قىلغانلىقلىرىنى ۋە ئۇنى پادىشاھ دەپ ئاتىغانلىقلىرىنى ئاڭلىدۇق . بوۋىلىرىمىزدىن «موخۇ بولغان كىشى خان ياكى سۇلتاننىڭ كۆڭلىكىنى كىيسە ، كېسىلى تۇزۇلىدۇ ، يارىلىرى ساقىيىدۇ» دېگەن گەپنى ئاڭلىغانىدۇق ، شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ ئادەمنىڭ كۆڭلىكىنى يېشىۋالدۇق . ئۇنى غىزاغا چاقىردۇق ، تاماق ئەكېلىپ بەردۇق ، لېكىن ئۇ يېمىدى ، گۇلخان يېقىپ مانا شۇ خىلدىلا ئۇنچىقماستىن يېتىۋەردى . ھەممە كىيىملىرى پۈتۈن ، ھېچبىرىمىزنىڭ تۇزەلمىگەنلىكىمىزدىن بىلدۇقكى ، بۇ ئادەم سۇلتان ئەمەس ئىكەن .

— رۇخسەت قىل ، ھەممىسىنى ئۆلتۈرىمىز ! — دېدى يىگىتلەردىن بىرى .

— قىلىچىمىزنىڭ پارقىراپ تۇرغان تىغىنى بۇلارنىڭ زەھەر لەنگەن قېنىنى بىلەن ئېپلاس قىلمايلى ، — دېدى يەنە بىر ئەسكەر ۋە موخۇلار شەيخىنىڭ قورسىقىغا ئوق ئاتتى . شەيخ ۋاي ـ ۋايلىغان بويىچە قاچتى ، باشقا موخۇلارمۇ ئۇنىڭ ئارقىسىدىن يۇگۈرۈشتى

— ئۇلارغا تەگمەڭلار ! — دېدى ۋارقىراپ تېمۇر مەلىك ، — ئۇلار بۇنىڭسىزمۇ ئاللانىڭ قەھرىگە ئۇچرىغان ، مەن ئۇلاردىنمۇ بەختسىزراقمەن ! پۈتۈن ئۆمرۈم بويى خارەزم شاھىنىڭ ئۇلۇغۋارلىقى ئۈچۈن كۈرەشتىم . خارەزم شاھ مۇھەممەد يېڭى چىققان يېڭىلىمەس ئىسكەندەر ، خەلقىمىزنىڭ بېشىغا كۈلپەت چۈشكەندە جەسۇر مۇسۇلمان قوشۇنلىرىنى شانلىق غەلىبىلەرگە ئېلىپ بارىدۇ ، دەپ ئىشەنگەن ۋە شۇ يولدا قېنىمنى تۆككەنىدىم . ئەمدى خىجالەت بولىمەن ، سەھرانىڭ سەرابىنى[1] ئىزدەش ئۈچۈن پايدىسىز ئىسراپ بولغان ياشلىق يىللىرىمغا ئېچىنىمەن . بۇ ياتقان ئادەم ئۆزىنىڭ چوڭ قوشۇنى بىلەن خالىغان يېرىنى بېسىپ ئالالايتتى ، ئەمدى بولسا بېشىدىكى قۇزغۇننى ھەيدەشكىمۇ قۇدرىتى يەتمەيدۇ ، ئۇ ھەتتا ئەۋرىتىنى يېپىش ئۈچۈن بىر پارچە لاتىغا ، جەسىتىنى كۆ-

① سەراب — چۆلدىكى ئېزىتقۇ .

مۇش ئۇچۇن ئۆز ۋەتىنىنىڭ بىر سىقىم توپىسىغا زار ، ھەممىنىڭ نەزىرىدىن قالغان ھالدا يېتىپتۇ . ماڭا نېمە ئازاب ! يۇرىكىمنى ئېچىشتۇرۇۋاتقان خاتالىرىمنى يۇيۇش ئۇچۇن كۆز يېشىم كەملىك قىلىدۇ...

تېمۇر مەلىك قىلىچىنى ئايىغىنىڭ ئاستىغا تاشلاپ دەسسەپ سۇندۇردى . ئۇ خارەزم شاھىنىڭ جەسىتىنى سەللىسىدىن قىلغان كېپەنگە ئوراپ ، ئۆزى بىلگەن قىسقا بىر سۇرىنى ئوقۇدى . يىگىت- لەر قىلىچلىرى بىلەن قۇمدىن گۆر كولاشتى ۋە قاسساپ بوغۇزلىغا پېچاق سۇرگەندە تىترىگەن ئۆچكىگە ئوخشاش ھاياتىنى شان - شەرەپسىز تاماملىغان ، مۇسۇلمان قاغانلىرىنىڭ ئەڭ قۇدرەتلىكى خارەزم شاھ مۇھەممەدنى دەپنە قىلىشتى .

تېمۇر مەلىك ئۆز يىگىتلىرى بىلەن ئارالدىن سۇلتان جالالىد- دىنغا ئاتسىنىڭ ئۆلتۇرۇلگەنلىكىنى بىلدۇرۇش ئۇچۇن ، ئۇنى ئىزدەپ كەتتى . رىۋايەتلەرگە قارىغاندا ، ئۇ كېيىنرەك ئاددىي دەر- ۋىش بولۇپ ، ئەرەبىستان ، ئىران ۋە ھىندىستاندا نۇرغۇن يىللار جاھانكەچتە بولۇپ يۇرگەنمىش[1] .

---

① بەزىبىر تارىخشۇناسلارنىڭ ئېيتىشىچە ، بىر نەچچە يىل ئۆتكەندىن كېيىن ، تېمۇر مەلىك دەرۋىش كىيىمىدە ئوتتۇرا ئاسىياغا كەلگەن . خوجەندتىكى ئۇرۇشتا ئوقيا بىلەن كۆزىنى قۇيۇۋەتكەن موڭغۇل ئۇنى تونۇغان . موڭغۇل ھاكىمى ئۇنى ئۆز ھۇزۇرىغا ئېلىپ كېلىشنى بۇيرۇغان ۋە مەغرۇرلۇق بىلەن سۆزلىگىنى ئۈچۇن ئۆلتۇرگەن .

بەشىنچى باب

قۇربان قىزىقچى ئۆيىگە كەتتى

— قاتتىقراق ھەيدەڭلار ! قېنى ، ھە !
جەيھۇننىڭ كۆچلۈك ئېقىنىغا قارشى كېتىۋاتقان كېمە ئاستا ـ ئاستا قىرغاققا يېقىنلاشتى .
قۇربان ئويلايتتى : «شاھقا ئەگىشىپ يات ئەللەردە سەرگەردان بولۇش — كۈن ئەمەس ! ئۆز ۋەتىنىڭدە ئاچلىقتىن ئۆلگىنىڭ ياخشى ! يىپەكتىن توقۇلغان قەپەسنىڭ ئىچىگە سېلىپ چايخانا ئىشىكىنىڭ ئۈستىگە ئېسىپ قويۇلغان بۆدۈنىنىڭ كۈنىنى كۆرۈۋېتىپتىمەن . پادىشاھ ماڭا ئالتۇن دىنار سوۋغا قىلدى ، ھاياتىڭدا بۇنداق كۈن تولىمۇ كەم ئۇچرايدۇ .لېكىن ، بۇ دىنارنى ئۆيۈمگە قانداق ئېلىپ بارىمەن ؟ قووۇزۇڭدىلا ئېلىپ بېرىش مۇمكىن ، ئۇ ماڭا كېمىنى دەريانىڭ ئېقىنىغا — خارەزم تەرەپكە ماڭغۇزۇشنى بۇيرۇغانىدى . ياق ! مەن ئۇ تەرەپكە ئۇزۇپ بارمايمەن . ياق ! قۇربان بۇنىڭدىن كېيىن شاھنى دەپ ئۇرۇشمايدۇ ، ھەم قاچمايدۇ . بۇ كېتىشتە ئەڭ ئاخىرقى ئۇلۇغ دېڭىزغىچە بېرىش مۇمكىن ، كېيىن قەيەرگە بارىدۇ ؟» قۇربان ئۆز يېزىسىغا قايتىپ ، بالا ـ چاقىلىرىنى كۆرگۈسى كەلدى...
قۇربان ، شاھ مۇھەممەد تورۇق ئاتقا مىنىپ تۇرغان نېرىقى قىرغاقتىكى ھاڭتاشلىق دۆڭلۈككە قارايتتى ، قۇربان ئۆزىنى سۇغا تاشلاپ قىرغاققا چىقىۋالدى . قەلئەدىن ئېدىر بويلاپ ، گاڭگىراپ قالغان ئادەملەر مۇرىلىرىگە تۇگۈنلىرىنى ئېلىپ ، بىر ـ بىرىنى ئىتتىرىپ كېمىگە سەكرىشىپ ، ياندۇرۇپ ـ ياندۇرۇپ :
— تاتارلار يېقىنلاشتى ! چاپسانراق قېچىڭلار ! — دەپ

ۋارقىرىشاتتى .

قۇربان بىلەن ھېچكىمنىڭ ئىشى بولمىدى . قۇربان قىرغاق بويلاپ يۈگۈردى ۋە باشقىلار بىلەن بىللە تۇرغان كەپىگە بېرىپ ، پاخال ئىچىدىن ئۆتۈكى سېلىنغان قېپىنى تاپتى ، يەنە بىر قېتىم دەريا تەرەپكە قاراپ ، كېمىلەرنىڭ ئارقا - ئارقىسىدىن قىرغاقتىن كېتىۋاتقانلىقىنى كۆردى . شۇنىڭدا ئۇ ئىككىلەنمەستىن يېڭى تەش-ۋىشلەر بوسۇغىسىغا قەدەم قويدى .

ئۇ دۆڭلۈككە ، قەلئە سېپىلىنىڭ يېنىغا چىقتى . ئۇ يەردىن ساپسېرىق دەشتتە قىزىل ۋە يوللۇق تون كىيگەن ئادەملەرنىڭ تىرىپىرەن بولۇپ قېچىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆردى ، نېرىراقتا بول-سا چاڭ كۆرۈندى .

«بۇلار تاتارلار !» دەپ ئويلىدى قۇربان ۋە يالاڭغىداق تاش تىكەنگە قارىماستىن چۆلگە قاراپ يۈگۈردى .

«نېرىدا دۆڭلۈك ، ئۇنىڭ ئارقىسىدا يارلىقلار بولسا كېرەك . تاتارلار قەلئەنى ئىشغال قىلىش ۋە سۇدىن ئۆتۈش بىلەن ئاۋارە بولۇشىدۇ . ئۇلارغا مېنىڭ نېمە كېرىكىم بار ؟»

قۇربان ئېگىز بىر قەبرىنىڭ يېنىغا باردى ، ئۇنىڭ ئارقىسىغا يوشۇرۇنۇپ دېمىنى ئالدى - دە ، ئەتراپقا قارىدى .

چاڭنىڭ ئىچىدە چېپىپ كېتىۋاتقان ئاتلارنىڭ يالىغا يېتىۋال-غان سېرىق جۇۋىلىق ئادەملەرنى كۆردى ، بەزىلىرىنىڭ ئۇستىدىكى ساۋۇتلىرى پارقىرايتتى . تاتارلارنىڭ «قۇۋ ! قۇۋ ! قۇۋ !» دېگەن قىقاسلىرى ۋە چاڭ باسقان پاكار ئاتلىرىنىڭ تۇياق تاۋۇشى ئوچۇق ئاڭلىنىشقا باشلىدى .

بەزىبىر ئاتلىقلار قاچقانلارنىڭ يولىنى توسۇش ئۈچۈن ، كۆپ-چىلىكتىن ئايرىلىپ ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ كېلىشتى . قىلىچلار پارقىراپ كۆتۈرۈلدى ، ئۇنىڭ زەربىدىن ئادەملەر يىقىلدى . تاتارلار ئەتراپنى ئوراپ ، توختاشتى ۋە ئاتلىرىدىن چۈشمەي ئېگىشىپ ، ئۇلارنىڭ تۈگۈنلىرىنى تارتىۋېلىپ يەنە قوشۇنلىرىغا قوشۇلۇشتى .

قۇربان ئۆمىلەپ سايلىققا چۈشتى ، ئورنىدىن تۇرۇپ يەنە

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

يۈگۈردى .

قۇربان كەچكىچە باياۋان كەزدى . بەزىدە بولسا تاشلاپ كېتىلـ
گەن تېرىلغۇ يەرلىرى ئۇچراپ قالاتتى ، يولدا گاھىدا يالغۇز ،
گاھىدا توپ ـ توپ ئادەملەر ئۇچراپ قالاتتى . بۇلار قۇربانىنىڭ
«قايغۇ ۋە كۆز ياشلىرى ۋادىسى»دىن كېلىۋاتقانلىقىنى بىلىپ
توختىشاتتى . بۇخارانىڭ تەقدىرى ۋە خارەزم شاھىنىڭ قېچىپ كەتـ
كەنلىكى توغرىسىدا سوئاللارنى بېرىشەتتى ، قۇربانىنى گۇلخانىنىڭ
يېنىغا چاقىرىپ نان بېرەتتى ، ئۇنىڭ سۆزلىرىگە بېرىلىپ قۇلاق
سالاتتى .

قۇربان يالغۇز بىر ئۆزى بىر نەچچە تاتار بىلەن ئېلىشقانلىقىـ
نى ، ئۇلارنى يەڭگەنلىكىنى ۋە ئېتىنىڭ ھالاك بولغانلىقىنى سۆزـ
لەپ بەردى . ئەمدى ھېچ نەرسىگە قارىماي ، ئۆز يەر ـ سۇيىنى ،
بالا ـ چاقىلىرىنى كۆرۈش ئۈچۈن ئۆيىگە كېتىۋاتقانلىقىنى ئېيىتـ
تى .

ئېيتقان سۆزلىرىگە ئاخىردا ئۆزىمۇ ئىشىنىشكە باشلىدى .
لېكىن ، ھەممە شۇنداق ئېغىر كۈندە ۋەتىنىنى تاشلاپ قېچىپ
كەتكەن شاھنى قارغاۋاتقانلىقى ئۈچۈن ، خارەزم شاھ مۇھەممەدنى
كېمىدىن قىرغاققا كۆتۈرۈپ چىققانلىقى ھەققىدە غىڭ قىلمىدى .
شاھ ئۇرۇش مەيدانىدا ئازاب چېكىپ شېھىت بولۇشتىن قورقۇپ ،
خەلقنى موڭغۇل ۋە تاتارلار ھۆكۈمرانلىقىغا تۈتۈپ بەردى .

بىر يەرگە كەلگەندە ، قۇربان سايلىققا يىغىلغان ئادەملەرنى
كۆرۈپ ئۇلارغا يېقىن باردى . ئۇلار قۇربانغا گۇلخانىنىڭ يېنىدىن
جاي بېرىشتى ، ھەممىسىلا تاتارلار ۋە ئۇلار بىلەن ئۈچرىشىشلار
ھەققىدە سۆزلىشەتتى .

— بىز بىر يېزىلىقمىز . بىزدە شۇنداق بولدى ، كوچىدا
بەش ـ ئون كىشى پاراڭ قىلىشىپ ئولتۇرغانىدۇق ، يېزىغا بىر
تاتار كىرىپ كەلدى . تۇيتوغرا ئۇستىمىزگە بىاستۇرۇپ كېـ
لىپ ، ئارقا ـ ئارقىدىن چېپىۋەردى . يالغۇز ئاتلىققا قول كۆتۈـ
رۈشكە ھېچكىم جۈرئەت قىلالمىدى ، بىزگە ئوخشاش تامدىن ئېـ

شىپ قاچقانلارلا ئامان قالدى .
— بىر تاتار ، ئېتىزدا ئىشلەپ يۈرگەن بىر دېھقاننى كۆرۈپ قاپتۇ . تاتارنىڭ ھېچقانداق قورالى يوق ئىكەن ، ئۇ ۋەھىمىلىك ئاۋاز بىلەن : «دۈم چۈشۈپ ، قىمىرلىماستىن يات !» دەپ پوپوزا قىلىپتۇ . ھېلىقى دېھقان دۈم چۈشۈپ يېتىپتۇ ، تاتار بولسا نېرى-راقتا تۇرغان ، ئوغرىلانغان ماللار ئارتىلغان ئاتنىڭ يېنىغا بېرىپ ، يۈكنىڭ ئارىسىدىن قىلىچ تېپىۋېلىپ قايتىپ كېلىپ دېھقاننى ئۆلتۈرۈپتۇ .
ئۇلار گۈلخانىنىڭ يېنىدا شۇنداق ئولتۇرۇشۇپ ، ۋەتەنداشلىرى-نىڭ ئازاب چېكىۋاتقانلىقلىرى ھەققىده سۆزلىشەتتى ، قۇربانغا بىر پارچە نان بىلەن بىر ئاپقۇر سۈيۈق ئۇماچ بېرىشتى .
بىردىنلا يۇقىرىدىن خىرىلدىغان ۋەھىمىلىك بىر ئاۋاز ئاڭلا-دى :
— ھەي ! قېنى ، قولۇڭلارنى ئارقاڭلارغا قىلىپ باغلاڭلار !
يۇقىرىدا ، يارنىڭ بويىدا جەرده ئات مىنگەن تاتار تۇراتتى .
— ئاپەت ! كۈنىمىز تۈگىدى ! — دېيىشتى ئادەملەر ۋە پوت-لىرىنى يېشىپ ، بىر - بىرىنىڭ قوللىرىنى باغلاشقا ھازىرلاندى .
— توختاڭلار ! — دېدى قۇربان ، — ئۇنىڭ بىر ئۆزىغۇ ، نېمىشقا ئۇنى ئۆلتۈرۈپ قېچىپ كېتەلمەيمىز ؟
— بىز قورقىمىز !
— ئەگەر قوللىرىمىزنى باغلىساق ، بىزنى ئۆلتۈرىدۇ . ئۇنىڭ-دىن كۆره ئۆزىنى ئۆلتۈرگىنىمىز ياخشى ! ئېھتىمال قېچىپ قۇتۇ-لۇش مۇمكىن بولار .
— ياق ، ياق ! كىم ئۇنىڭغا جۇرئەت قىلالايدۇ !
ھەممىسى تىترەپ ، بىر - بىرىنىڭ قولىنى باغلاشقا باشلا-دى .
قۇربان تۈگۈنىنى كۆتۈرۈپ سۇغا قىلىدىغان كىشىگە ئوخ-شاش ئېڭىشىپ يۇقىرىغا چىقتى ۋە تاتارنىڭ ئالدىغا باردى .
تاتار خېلى ياشقا بېرىپ قالغان ، شالاڭ ئاق چاچلىرى ئېڭىكە-

گه چۈشكەن ، شامالدا قارايغان يۈزىنى قورۇق باسقان ، قىسىق كۆزلىرى چاقناپ تۇرىدىغان ئادەم ئىدى .
— نېمە بۇ ؟ — دېدى تاتار تۇغۇنگە قول ئۇزىتىپ . قۇربان ئۇنىڭ بېشى ۋە قولىدىن تۇتتى ، ئات قورقۇپ ئۆزىنى چەتكە ئالدى . قۇربان تاتارنى قويۇۋەتمەستىن ئاتتىن يىقىتتى ۋە پىچاق بىلەن قويغا ئوخشاش بوغۇزلۇۋەتتى .
قۇربان ئورنىدىن تۇرۇپ ئارقىسىغا قارىدى . گۈلخانىنىڭ ئالدىدا ئولتۇرغان ئادەملەرنىڭ بارى جېنىنىڭ بارىچە قېچىپ كېتىۋاتىدۇ ، باشقىلىرى بولسا مۆكۈپ قاراپ تۇرۇشاتتى ، كېيىن ئىككىسى قۇربانىنىڭ يېنىغا كېلىشتى .
— ئۆلۈپتۇ ، — دېدى بىرى تاتارغا ئېگىشىپ قاراپ .
— ئەمدى بۇنىڭ ئۇستىدىكى كىيىملىرىنى ئادىللىق بىلەن بۆلۈۋالايلى ، — دېدى يەنە ۋە ئۆلۈكنىڭ ئۇستىدىن يالىڭاچ بەدەنگە كىيىلگەن قوي تېرىسىدىن تىكىلگەن جۇۋىسىنى يېشىۋالدى .
ھەممىسى ئات تەرەپكە بېرىشىپ ، ئاتنى تۇتۇشتا قۇربانغا يار-دەملەشتى . شۇ ۋاقىتتا قۇربان دېدى :
— سىلەر خالىغان نەرسىلىرىڭلارنى ئېلىڭلار ، جەردە ئات بولسا مېنىڭكى بولىدۇ . كۆرۈپ تۇرۇۋېسىلەرغۇ ، بۇ موڭغۇل ئېتى ئەمەس ، دېھقانلىرىمىزدىن تارتىۋالغان ئات ، بۇنىڭ بىلەن مەن يەر ھەيدەيمەن .
— ياخشىسى چەك تاشلايمىز ، — دېدى بىرى ئاتنىڭ تىزگىنىنى قولىغا ئوراپ .
— ئېھتىيات قىل ، تاتار تىرىك ، ئورنىدىن تۇرۇۋاتىدۇ ! — دەپ ۋارقىرىدى قۇربان . ھېلىقى ئادەم قورقىنىدىن تىزگىننى تاشلاپ قېچىپ كەتتى .
قۇربان ئاتنىڭ ئۇستىدىكى پۇتۇن قاپ ۋە قۇتىلارنى تاشلىدى ، پەقەت ئېغىر بىر نەرسىنىلا قالدۇردى ، كېيىن ئاتقا سەكرەپ مىنىپ ۋارقىرىدى :
— سىلەر قانداق يىگىتسىلەر ! سىلەر كۆتۈرۈلگەن تاياقتىنمۇ

قاچىدىغان توشقان ئىكەنسىلەر . ئەگەر شىر يۇرەك بولغىنىڭلاردا ، بىرلىشىپ تاتار ۋە موڭغۇللارنىلا ئەمەس ، يەرلىرىمىزنى تارتىۋال- غان پۈتۈن خارەزم شاھلار ، سۇلتانلار ، بەگلەر ۋە خانلارنى ھەيدە- ۋېتەتتۇق . سىلەر بولساڭلار قۇرت - قوڭغۇزلاردەك ھەر بىر ئاۋازدىن قورقۇپ يوشۇرۇنىسىلەر ! مۇنداقتا بىرلا تاتارمۇ سىلەرنى يانجىپ تاشلىيالايدۇ . خەير ، باتۇر قۇربان قىزنىقچىنى ئۇنتۇماڭ- لار !

قۇربان قىزنىقچى قولىنى پۇلاڭلىتىپ ، ئېتىنى بولۇشچە چاپتۇرۇپ كەتتى .

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بىرىنچى تورىسى

ئالتىنچى باب

قۇربان بالا ـ چاقىلىرىنى ئىزدەيدۇ

قۇربان بۇخاراغا يېقىنلاشقانسېرى خاراب بولغان يېزىلار ۋە سېسىپ كەتكەن ئۆلۈكلەر كۆپرەك ئۇچراشقا باشلىدى . سەمرىگەن ئىتلار قورساقلىرىنى ئېسىلدۇرۇپ ، قۇيرۇقلىرىنى سۆرەپ ، ئۆلۈكلەردىن يىراق يەرلەردە هاۋۇشماستىن جىمغىنا ياتاتتى .

قۇربان تاتارنىڭ ئوغرىلىغان ئالتۇنلىرى باردۇر ، دېگەن ئۇمىد بىلەن ئېلىپ قالغان دوربىنى خالىي بىر جايدا ئاچتى . خالتىدىن تۆمۈرچىنىڭ ئۇچ ئاددىي بولقىسى ، ئىكەك ، ئامبۇر ، تېرىق ، بىر پارچە مۇزلىتىلغان گۆش ۋە ئونغا يېقىن نان چىقتى . قېنى ئالتۇن ؟ قۇربان ئورالغان بىر لاتىنىڭ ئىچىدىن بىر تېرە پورتمان تاپتى ، پورتماندا پۇل بار ئىدى . هەر هالدا ئىگىلىكتە بۇنىڭمۇ ئورنى تېپىلدى ، خارەزم شاه بەرگەن ئالتۇن دىنارىمۇ بار .

بەزىبىر يېزىلارنىڭ يېنىدىكى يەرلەردە دېهقانلار ئىشلىشەتتى . ئۇلار قۇربانغا ئېرىقلارغا سۇنىڭ تارتىلىپ كەتكەنلىكى ، سۇسىزلىقتىن بەزى يەرلەردە تېرىلغۇلارنىڭ قاغجىراپ قالغانلىقى ، بەزى جايلاردا بولسا هەيدەلگەن ۋە تېرىلغان يەرلەرنى سۇ بېسىپ كەتكەنلىكى هەققىدە شىكايەت قىلىشتى ، هەممە يەرلەردە يارلىقلار پەيدا بولغانلىقىنى ئېيتىشتى .

قۇربان ئۆز يېزىسىغا يېقىن هېچكىم يوق بىر يېزىدىكى قۇۋانچ دېگەن بىر دېهقان تونۇشىنى ئۇچراتتى ، ئۇ خامان بولۇپ يانقان قارا تاش ۋە كۈلنى كۆرسەتتى .

— ئۆيۈمدىن قالغىنى مانا مۇشۇ بولدى ! — دېدى ئۇ مەيۈسلۈك بىلەن بېشىنى چايقاپ ، — تۆت تەرەپكە يۈگۈرۈپ بالا ـ

چاقىلىرىمنى چاقىرىمەن ، ھېچقايسىسىدىن دېرەك يوق . موڭغۇللار بېسىپ كەلگەن كۈنى مەن ئېتىزدا ئىدىم . ئىسىنى ، گاڭگىراپ قالغان قوشنىلارنى كۆرۈپ ، مېنىڭ بالا ـ چاقىلىرىمۇ شۇلارغا قوشۇلۇپ قېچىپ كەتكەندۇر ، دېگەن خىيال بىلەن يۈگۈرۈپ كەلـ ىدىم . كېچىسى قايتىپ كەلسەم ، ئۆيۈم مۇشۇ ئەھۋالغا چۈشۈپتۇ . بىلمەيمەن ، بالا ـ چاقىلىرىمنى موڭغۇللار ئېلىپ كەتكەنمۇ ياكى ھەممىسىلا ئوتنىڭ ئىچىدە كۆيۈپ كەتكەنمۇ... بەلكى ، كېلىپ قالار دەيمەن ؟

قۇربان ھاياجان ئىچىدە يولىغا راۋان بولدى ۋە قاراڭغۇ چۈشـ كەندە ، يېرىگە سۇ باغلىنىدىغان ئېرىقنىڭ بويىدىكى قېرى تېرەكـ نىڭ تېگىگە كەلدى .

ئېرىقتا سۇ ئاقاتتى . جىم ، ئايدىڭ كېچىدە ئۆيگە يېقىنلاشـ تى ، دەرۋازا يوغان ئوچۇق . ئۇ ئاتتىن چۈشۈپ ، ئېتىنى باستۇرـ مىغا باغلاپ ، ئۆينىڭ ئىشىكى تەرەپكە باردى . ئىشىك ئىچكىرىدىن تاختا بىلەن مىخلاپ تاشلانغان ، ئىچكىرىدىن غىڭ قىلغان ئاۋازمۇ ئاڭلانمايتتى . ئۇنىڭ ئالدىغا ھەتتا ئىتمۇ چىقمىدى .

قۇربان ئېتىنىڭ ئالدىغا بىر قۇچاق سامان تاشلىدى . كېيىن ئۆزىگە مەلۇم جايدىن ئۆگزىگە چىقتى ، ئۆگزىدە كونا كۆممىقوناق غولىنىڭ ئۈستىگە چىقىپ ياتتى . ئۇخلاۋېتىپ ، قۇۋانچىنىڭ : «بەلـ كى كېلىپ قالار دەيمەن ـ ھە؟» دېگىنى قۇلىقىغا ئاڭلىنىپ قالدى .

تاڭ سەھەردە قۇربان سوغۇق شامالدىن مۇزلاپ ئويغانغىنىدا ، ئىڭرىغان ئاۋازنى ئاڭلاپ قالدى . قۇربان قۇلاق سالدى ، ئىڭراش يەنە تەكرارلاندى . ئۇ تۆۋەندىن چىقتى ، كىم ئىڭراۋاتىدۇ ؟ تاتارلار ياردار قىلغان كىشىمۇ ياكى ئۆلۈۋاتقان تاتارمۇ ؟

قۇربان ئۆگزىدىن چۈشۈپ ئېتىنىڭ ئالدىغا يۈگۈردى . ئات پاخالنى ئاللىقاچان يەپ بولۇپ ، تاقەتسىزلىك بىلەن تېپىرلايتتى . قۇربان دوربىدىن بولقىنى ئالدى ، ئىشىكنى بۇزۇپ ئىچكىرىگە كىردى ، ئىچكىرى قاراڭغۇ ئىدى . ئۇ سۇپىنى سىلىغانىدى ، قولى

ئادەمگە تەگدى ، يۈزىنى سىلاپ ئانىسى ئىكەنلىكىنى بىلدى . ئانىسى ئۆلۈكتەك ياتاتتى ، ئاستا ئاۋاز بىلەن ئارانلا :

— كېلىشىڭنى بىلەتتىم ، ئوغلۇم ، قۇربان بىزنى تاشلاپ كەتمەيدۇ ، — دېدى .

— باشقىلار قەيەردە ؟

— ھەممىسى تاغقا قېچىپ كەتتى ، مەن ئۆي ساقلاپ قالدىم . ھالىمدىن كەتتىم ، مېنى ئۆلۈك دەپ ئىشىكنى مىخلاپ كېتىشتى . ئەمدى ئوغلۇم ئۆزۈڭ كەلدىڭ ، بۇ كۈنلەرنى كۆرمىگەندەك بولۇپ كېتىمىز...

قۇربان بىر چۆگۈن تېپىپ ئېرىقتىن سۇ ئېلىپ كەلدى . يانتاقلارنى يىغىپ ئوت ياقتى ، قازانغا تېرىق سېلىپ ئوتقا قويدى ، ئۆي يورۇدى ۋە ئىسسىدى . ئانىسى جۈدەپ كەتكەن ، قىمىرلاشقىمۇ ھالى يوق ياتاتتى ، ئۈنىڭ بۇرنى ئۈزىراپ كەتكەندى . ئۇ قۇرۇپ كەتكەن لەۋلىرىنى قىمىرلىتىپ :

— مانا ، كەلدىڭ - ھە ، ئوغلۇم ! — دېدى .

قۇربان ئېتىنى كىشەنلەپ پالاڭغا قويۇۋەتتى . نېرىدا بىر پارچىلا يېرى بار ، بۇنىڭ بىلەن ئائىلىنى بېقىش مۇمكىنمۇ ؟ يەنە ھوسۇلنىڭ يېرىمىنى يەرنىڭ ئىگىسى — بەگكە بېرىشمۇ كېرەك ! يەرنى ئوت باسقان ، ئۈنىڭدىن نېرىراقتا قوشنىلارنىڭ يەرلىرى سوزۇلغان . بۇ يەرلەرنىمۇ ئوت باسقان ، ئىگىلىرىدىن دېرەك يوق . قېرى تۆمۈرچى ساقاۋ قۇلىنىڭ ئۆيى كۆيگەن ، ئۈنىڭ ئەتراپىدىكى دەرەخلەرنىڭ يوپۇرماقلىرى قاغجىراپ كەتكەن .

بىر ئادەم ئاستا قەدەم تاشلاپ ئېتىز بويلاپ كېلىۋاتىدۇ ، توختاپ - توختاپ كەتمەن ئۇرىدۇ . ئېھتىمال ئېرىقلارنى تۈزەپ يۈرگەن بولسا كېرەك .

— ھوي ! — دەپ ۋارقىرىدى قۇربان .

ھېلىقى ئادەم قەددىنى رۇسلىدى ، قوللىرىنى سايىۋەن قىلىپ قارىدى .

— ۋاي ، قۇربان قىزىقچىغۇ ! — دەپ ۋارقىرىدى ئۇ كىشى . ھەر ئىككىلىسى ئېرىقنى بويلاپ بىر - بىرىگە قاراپ ماڭدى ۋە

قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى . بۇ ئادەم نەۋرە كۆرگەن بوۋاي ساقاۋ قۇلى ئىدى .

— قانداق زامانلار كەلدى ! — دېدى بوۋاي يېڭى بىلەن كۆزىنى ئېرتىپ .

— بالا ـ چاقاك سالامەتمۇ ، كالاك تىرىكمۇ ، ئېشىكىك ئىشـ لەۋاتامدۇ ، قويلىرىك قوزىلاۋاتامدۇ ؟ — دەپ سورىدى قۇربان .

— ئاۋۇ جۇۋا كىيگەن كىشىلەر كېلىپ ، قوشنىلىرىمىزنىك مالىلىرىنى ھەيدەپ كېتىشتى . تۆت تال قويۇمنى ئاتلىرىغا ئارتىپ ، نەۋرەمنىمۇ ئېلىپ كېتىشتى . خوتۇنۇم قالغان بالىلىرى بىلەن تاغقا قاچتى ، ئاچلىقتىن ئۆلمىگەن بولسا كېلىپ قار ، دېگەن ئۈمىدتىمەن . كالام بىلەن ئېشىكىم قۇتۇلۇپ قالدى .

— مېنىك بالا ـ چاقام قەيەردىكىن ؟ — دېدى قۇربان . ئۇ جاۋاب ئالغۇچە دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى .

— ساڭا خۇشاللىق بار ، خوتۇنۇڭ تۇنۇگۈن قايتىپ كەلدى ۋە مېنىڭ بۇزۇلۇپ كەتكەن كونا ئۆيۈمدە ياتتى . ھە ، ئەنە ، ئۆزىمۇ ئېتىز بويلاپ كېلىۋاتىدۇ...

قۇربان يىراقتىن خوتۇنىنىڭ تونۇش قىزىل كۆڭلىكىنى كۆرـ دى . نېمىشقا ئۇ دەلدۇگۇنۇپ ماڭىدۇ ؟

قۇربان دەرھال جىددىي قىياپەتكە كىردى ، ئۇ ئائىلە باشلـ قى ، ھەممىنى ئۆز قولىغا ئېلىپ ، خاراب بولغان ئىگىلىكىنى تىكلىشى كېرەك .

— نېمە بوپتۇ ، ساقاۋ قۇلى ، — دېدى بوۋايغا ، — سېنىڭ كالاك بىلەن ئېشىكىڭ ، مېنىڭ ئېتىم بار . بىرلىشىپ بىر پارچە يېرىمىزنى ھەيدىۋالارمىز . ھەممە ياقتا ئۇرۇش ، باسقۇنچىلىق ! تۇنۇگۈن قىپچاقلارنىڭ بەگلىرى كەلگەن بولسا ، بۈگۈن موڭغۇل خانلىرى كەلدى . بۇلاردىن قاچان قۇتۇلىمىز ؟ بىز دېھقانلار كۈتۈپ تۇرالمايمىز ، بىزنىڭ ئىشىمىز — يەر تېرىش . ئۆز غېمىمىزنى ئۆزىمىز يېمىسەك ، كىم تاماق بېرەتتى .

— راست ئېيتىسەن ! پۇرسەتنى قولدىن بەرمەسلىك كېرەك . يەرگە ئۇرۇق ، ساپان ۋە سۇ كېرەك !

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com ئۇيغۇرچە كتابلارنىڭ بېكى تورىسى

يەتتىنچى باب

تۈركەن خاتۇننىڭ قېچىشى

مۇشۇ دەھشەتلىك يىلان يىلى (1220 ـ يىلى)نىڭ باھاردا ماۋەرائۇننەھرنىڭ ھەممىسى چىڭگىزخاننىڭ قولىدا ئىدى . موڭغۇل قاغانى ئۆز قارىمىقىغا ئۆتكەن قىممەتلىك مىراسقا غەمخورلۇق قىلغان كىشىگە ئوخشاش ، بۇ يۇرتتا تەرتىپ ۋە تىنچ ھايات ئورنىتىش چارىلىرىنى كۆرۈشكە باشلىدى . ئۇلۇغ قاغان غەپلەتتە قالماسلىق ، ھەممە نەرسىلەرنى بىلىپ تۇرۇش ئۈچۈن ، بارلىق شەھەرلەرگە تاتار قىسىملىرىنى قويدى ، مەھەللە ھاكىملىرى بەلگىلىدى ۋە ئۇلارغا ئۆز ئادەملىرىدىن موڭغۇل باشقۇرغۇچىلىرى بېكىتىلدى .

قورقماس ۋە ئىشەنچلى قالمىغان دېھقانلارنىڭ بەزىبىر لىرى ئاستا ـ ئاستا يېزىلىرىغا قايتىپ ، دېھقانچىلىقلىرىغا كىرىشتى ، تەرتىپ بولسا ناھايىتى ئاستىلىق بىلەن تىكلىنەتتى . پۇتۇن ئەلنى ئاچ ـ يالىڭاچ ، ئۆي ـ جايسىز قالغان قاچقۇنلار كېزىپ يۈرەتتى ، موڭغۇللاردىن قالغان نامرات يېزىلارنى تالاپ غىزا تېپىپ يەيتتى .

جەيھۇننىڭ ئېتىكىدىكى خارەزمنىڭ ئاساسلىق يېرى — خارەزم شاھنىڭ باي پايتەختى ئۈرگەنچ بېسىپ ئېلىنماي قالدى ، بۇ موڭغۇللار قول ئاستىدىكى يەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئارغامچىلىرى كېسىپ تاشلانغان چېدىرغا ئوخشاش تۇراتتى . چىڭگىزخان بۇ يەرگىمۇ قول ئۇزىتىشقا قارار قىلدى ۋە بۇ ۋىلايەتنى بېسىۋېلىشنى ئۆزىنىڭ ئۇچ ئوغلى — جۇچى ، چاغاتاي ۋە ئۆگەتەيگە تاپشۇردى ، ئوغۇللىرىغا ئۆز قوشۇنىنىڭ كۆپچىلىك قىسمىنى ئايرىپ بەردى . چاغاتاي بىلەن ئۆگەتەي خارەزمگە جەنۇب تەرەپتىن جەيھۇننىڭ قىر-

غەقىنى بويلاپ كەتتى . ھەمىشە سۆزگە كىرمەيدىغان جۇچى بولسا يۇرۇشنى ئاستىلاشتۇرۇپ ، ئۆز ئەترىتى بىلەن جەند يېنىدا قالدى . ياۋايى ئېشەكلەرنى ئوۋلىدى ، كۆچمەنلەرنىڭ ئاتلىرىنى تارتىۋالـ ىدى ، قاغان ياخشى كۆرىدىغان بوز ۋە جەردە ئاتلارنى تەلەپ قىلدى .

چىڭگىزخان غول قوشۇنىنى يۇرۇشتىن توختاتتى ۋە جەيھۇن دەرياسى بويىدا قىشلاشقا قارار قىلدى . ئۇ خارەزم شاھ تۆرىلىرىـ دىن ئۆز تەرىپىگە ئۆتكەن دانىشمەن ھاجىپنى ئۇرگەنچكە ئەۋەتتى . تۆرە قېرىنداش قالغان تۇركەن خاتۇنىڭ ھۆزۇرىغا كېلىپ ، ئۇلۇغ قاغان ئۇنىڭ بىلەن ئەمەس ، بەلكى ئۇنىڭ ئوغلى شاھ مۇھەممەد بىلەن ئۇرۇشۇۋاتقانلىقىنى ، ئۇنىڭ قىلغان جىنايەتلىرى ئۈچۈن ئەمەس ، بەلكى ئۆز ئانىسىنىڭ سۆزىگە كىرمىگەنلىكى ۋە ئۇنى ھاقارەت قىلغانلىقى ئۈچۈن ئۇنىڭغا جازا بېرىش مەقسىتىدە ئىش كۆرۈۋاتقانلىقىنى بىلدۈردى . يەنە ئەگەر دانىشمەن تۇركەن خاتۇن تەسلىم بولسا ، چىڭگىزخان ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى ۋىلايەتكە قول تەگكۈزمەسلىكنى ۋە ۋەيران قىلماسلىقنى ۋەدە قىلغانلىقىنىمۇ ئېيتتى .

لېكىن ، مەككار تۇركەن خاتۇن ئۆز موڭغۇللىرىغىلا ئىنىساپـ لىق ، باشقىلارنى بولسا ئۆز تۇزىقىغا ئىلىندۇرۇپ ، گۆشىدىن كاۋاپ قىلىدىغان موڭغۇل قاغانىغا ئىشىنەلمەيتتى .

دانىشمەن ھاجىپنىڭ ئۇرگەنچكە كېلىشى بىلەن خالىتىنمۇ كېمە كەلدى . بۇلارنىڭ بىرىدە ئاددىي دېھقانچە كىيىنگەن ئىنالچىق خانمۇ بار ئىدى ، ئۇ خارەزم شاھتىن خەت ئېلىپ كەلدى . شاھ جەيھۇن بويىدىكى قورۇلىدىن كېتىشنى ، چوڭ قوشۇن يىغىش ئۈچۈن خۇراسانغا بېرىشنى ئانىسىغا بىلدۈرگەن ۋە چىڭگىزخانغا ئىشەنمەي ، بارلىق ھەربىي بىلەن ئۆزىنىڭ كېلىشىنى سورىغان .

بۇ خەۋەر تۇركەن خاتۇننى شۇنچىلىك تەشۋىشكە سالدىكى ، چىرايلىق كۆزلىرىنى تېخىمۇ چىرايلىقراق قىلىش ئۈچۈن ، سۇرمە قويۇشمۇ كۆڭلىگە سىغمىدى . خارەزمدە قېلىشنىڭ خەتەرلىك ئىكەنلىكىنى پەملەپ چوڭ كارۋان تۇزۇشنى بۇيرۇدى . خارەزم شاھـ نىڭ ھەممە خوتۇنى ، بالا ـ چاقىلىرىنى يىغدى ، تۆگىلەرگە قىمـ

مەتلىك ماللارنى يۈكلەپ ، قاراقورۇم ئارقىلىق جەنۇبقا — قەبىت تاغلىرىغا قاراپ ماڭدى .

مېڭىپ كېتىشتىن ئىلگىرى ، قېرى تۈركەن خاتۇن نەۋرىلىرىنى يۇز بېرىشى مۇمكىن بولغان ئاقىۋەتلەردىن ساقلاشقا قارار قىلدى . ئۇ جاللاتبېشىغا شاھ سارىيىدا ھايات كەچۈرگەن بارلىق گۆرۈگە قويۇلغان ئۆسمۈرلەرنى يېشىغا قارىماي ، كېمىدە جەيھۇن دىنىڭ ئەڭ چوڭقۇر يېرىگە ئېلىپ بېرىپ ، پۈتلىرىغا يوغان تاشلارنى باغلاپ سۇغا تاشلاشنى بۇيرۇدى . خارەزم ئۇششاق فېئودال ھۆكۈمدارلىرىنىڭ يىگىرمە يەتتە ياش ۋە ئۆسۈۋاتقان بالىلىرى سۇغا پاتۇرۇلدى .

گۆرۈگە قويۇلغانلارنىڭ ئىچىدە ، تۈركەن خاتۇن تۈركمەن يېرىدىكى يازەر[1] شەھىرى ھاكىمىنىڭ ئوغلى ئۆمەرخاننىلا ئۆلتۈرگۈزمىدى . تۈركەن خاتۇن بۇ ئىشنى ئۆزى شۇ يەرگە بېرىۋاتقانلىقى ئۈچۈن قىلدى ، ئۆمەرخان ۋە ئۇنىڭ خىزمەتكارلىرى بایاۋانلارنىڭ يولىنى ياخشى بىلىشەتتى . ئون ئالتە كۈنگە سوزۇلغان جاپالىق قاراقورۇم يولىدا ، ئۇلار قېرى شاھ تۈركەن خاتۇنغا ساداقەت ۋە ئىتائەتلىك بىلەن خىزمەت قىلىشتى .

لېكىن ، كارۋان يازەرگە يېقىنلىشىپ قۇم دۆڭلۈكلەرنىڭ ئارقىسىدىن تاغ چوققىلىرى كۆرۈنۈشى بىلەنلا ، تۈركەن خاتۇن ئۆمەرخاننىڭ ئۇخلاپ قېلىشىنى پايلاپ ، ئۇنىڭ بېشىنى كېسىپ تاشلاشنى بۇيرۇدى .

ئۇ كارۋاننى تاغنىڭ ئۈستىگە سېلىنغان ۋە ئادەم تونۇمايدىغان يىلان قەلئەسى تەرەپكە ماڭغۇزدى . بۇ يەردە ئۇ پۈتۈن ئادەملىرى بىلەن بىللە شاھ مۇھەممەدنى ئىزدەپ يۈرگەن موڭغۇل ئەتراتلىرى يېقىن ئارىدا پەيدا بولغۇچە پايلاپ تۇردى .

تۈركەن خاتۇننىڭ قورۇقچى بەگلىرىدىن بىرى ئۇنىڭغا موڭغۇللار بىلەن ئۇرۇشۇش مەقسىتىدە ئىراندا ئەسكەر يىغقان نەۋرىسى جالالىددىننىڭ ھىمايىسىگە قېچىپ بېرىشنى تەكلىپ قىلدى . ھەممىسى ئۇنىڭ جەسۇرلۇقى ، قوشۇننىڭ كۆچى ۋە دۇشمەننى

① يازەر — ھازىرقى ئاشخاباد بىلەن مەرۋ ئوتتۇرىسىدىكى تاغنىڭ ئېتىكىدە ئىدى .

تارمار قىلالىشى توغرىسىدا سۆزلەيتتى .

— ھېچقاچان ! — دېدى موماي غەزەپ بىلەن ۋارقىراپ ، — موڭغۇلنىڭ قىلىچى ئاستىدا ئۆلگىنىم ياخشى ! نېمە ؟ دۇشمىنىم ، تۇركەن خاتۇن ئايچېچەكنىڭ ئوغلىدىن پاناھ تىلەيدىكەنمەنمۇ ؟ ئالىجاناب قىپچاقلاردىن بولغان نەۋرىلىرىم تۇرغاندا ، ئۇنىڭ پاناھىغا سېغىنايمۇ ؟ بۇنىڭدىن كۆرە چىڭگىزخانىنىڭ قولىغا چۈشۈپ ، تەقدىرىم قىلغىنىم ۋە خورلانغىنىم ياخشى .

تېز ئارىدا موڭغۇللار كېلىپ قەلئەنى قامال قىلىشتى ، ئۇلار قەلئەنىڭ ئەتراپىنى ئوراپ تاشقىرى بىلەن ئالاقىسىنى ئۈزۈشتى . قامال تۆت ئاي داۋام قىلدى ،قاچا ۋە گەمىلەردىكى ئېھتىياتلار ئۈچۈن ساقلىغان سۇنىڭ ئەڭ ئاخىرقى تامچىسى قۇرۇغاندىن كېيىنلا ، تۇركەن خاتۇن تەسلىم بولۇشقا قارار قىلدى . موڭغۇللار تۇركەن خاتۇن بىلەن بىللە بارلىق ھەرەمنى ۋە خارەزم شاھىنىڭ ياش بالىلىرىنى قولغا ئېلىشتى ، ئوغۇل بالىلارنىڭ ھەممىسىنىلا شۇ يەرنىڭ ئۆزىدىلا سويۇپ تاشلىدى . خارەزم شاھىنىڭ خوتۇنى ۋە قىزى ھەمدە تۇركەن خاتۇننىڭ ئۆزى چىڭگىزخانىنىڭ قارارگاھىغا ماڭغۇزۇلدى . موڭغۇللار بارلىق مەھرەم ۋە قورۇقچىلارنى قىرىپ تاشلىدى .

موڭغۇل قاغانى خارەزم شاھىنىڭ قىزلىرىنى ئۆز ئوغۇللىرى ۋە يېقىن كۆرگەنلىرىگە ئۈلەشتۈرۈپ بەردى ، تۇركەن خاتۇننى بولسا ، ئۆز بەزمىلىرىدە نامايىش قىلىش ئۈچۈن ساقلىدى . تۇركەن خاتۇن چېدىرىنىڭ ئىشىكى ئالدىدا مۇڭلۇق ناخشا ئېيتىپ ئولتۇرۇشى كېرەك ئىدى ، چىڭگىزخان بولسا ئۇنىڭغا غاجىلانغان سۆڭەكلەرنى تاشلاپ تۇراتتى .

ئىلگىرى خارەزمنىڭ پادىشاھى بولغان ۋە ئۆزىنى «پۈتۈن جاھان خوتۇنلىرىنىڭ شاھى» دەپ ئاتىغان تۇركەن خاتۇن شۇ خىلدا تىرىكچىلىك قىلاتتى .

ئۇيغۇر كتاب پۇرىكتى
www.uyghurkitap.com

ئىككىنچى قىسىم

بۇيۇك خارەزمنىڭ ئاخىرقى كۈنلىرى

بىرىنچى باب

جالالىددىن چىڭگىزخاننى ئۇرۇشقا چاقىردى

ئۇرۇق چاچمىسام ، ھوسۇل ئالالمايسەن . جەڭ-
مىڭنى ئايىسام ، دۇشمىنىڭنى يېڭەلمەيسەن .

(سەئىدى)

جالالىددىن خارەزم شاھ بىلەن خوشلاشقاندىن كېيىن ، ئۆگەي ئوكىلىرى ئۆزلاغ شاھ ، ئاق شاھ ۋە يەتمىش ئاتلىق ئەسكەر بىلەن بىللە مانغىشلاققا يېتىپ كەلدى . يەرلىك كۆچمەنلەر ئۇلارغا باشقا ئاتلارنى بېرىشتى ، شۇ ئاتلاردا ياش خانلار قاراقۇمدىن ئۆتۈپ خارەزمنىڭ پايتەختى ئۇرگەنچكە يېتىپ كېلىشتى .

بۇ يەردە ئۇلار ئاتاقلىق بەگلەرگە خارەزم شاھ مۇھەممەد ئاۋۋالقى ۋەسىيىتىنى بىكار قىلدى ۋە ئۆز مىراسخورى قىلىپ سۇلتان جالالىددىننى بەلگىلىدى ، دەپ ئېلان قىلدى . ئاۋۋالقى مىراسخور ئۆزلاغ شاھ بۇنى ئىنكار قىلمىسىمۇ ، قىپچاق بەگلىرى

قىپچاق نەسلىدىن بولمىغان سۈلتان بىلەن كېلىشەلمەيتتى . ئۇلار يوشۇرۇن رەۋىشتە گېپىنى بىر قىلىپ ، جالالىددىننى ئۆلتۈرىدىغان بولۇشتى .

خالىبتىن كەلگەن ئىنالچىق خان ئۇنى سۈيىقەستىتىن ئاگاھلاندۇردى .

— ھەتتا كۆز ئالدىڭدا خەۋپ - خەتەر كۆرۈنۈپ تۇرغاندىمۇ ، بىر نىيەتتە بولمىغان بۇ چايان ۋە زەھەرلىك قۇرتلار شەھىرىدە نېمىمۇ قىلاي ؟ — دېدى جالالىددىن .

كېچىسى تېمۇر مەلىك ئۇچ يۈز تۈركمەن ئاتلىقلىرى بىلەن بىللە ئۇرگەنچتىن كىشىلەرگە ئۇقتۇرماستىن چىقىپ كەتتى ، قارا-قۇم ئارقىلىق جەنۇب تەرەپكە يول ئالدى .

كارۋانلار ئون ئالتە كۈن يۈرىدىغان ئېغىر يولنى بۇلار بىر نەچچە كۈنلىك ئىچىدە بېسىپ ئۆتتى ۋە نىسا قەلئەسىگە يەتتى . ئەترەتلىك ئالدىدا كېتىۋاتقان خەۋەرچى قەبىت تاغ ئېتىكىدىكى يېشىل ئوتلاقتا قانداقتۇر قارا ئۆيلەر كۆرۈنگەنلىكى ، ئۇلارنىڭ يېنىدا ئاياغلىرى كىشەنلەنگەن غەلىتە ئاتلار ئوتلاپ يۈرگەنلىكى ھەققىدە خەۋەر بەردى . ئېھتىمال بۇلار موڭغۇللاردۇر ، ئەگەر شۇنداق بولسا ، يەتتە يۈز كىشىدىن كەم بولمىسا كېرەك .

تېمۇر مەلىك مۇنداق دېدى :

— ئېغىر يول بېسىپ ئاتلىرىمىز ھارغان بولسىمۇ ، موڭغۇل-لارنىڭ قارارگاھىغا بېسىپ كىرىش ئۇچۇن كۈچى يېتىدۇ . بىزدە بولسا دۈشمەننى قىلىچتىن ئۆتكۈزۈش ئۇچۇن يېتەرلىك ماھىرلىق بولۇشى كېرەك .

— باتۇر ئامەتلىك بولىدۇ ! — دەپ جاۋاب بەردى جالالىددىن .

جالالىددىننىڭ قۇملۇقتىن بىراقلا چىقىپ قالغان تۈركمەن ئەترىتى موڭغۇللارنىڭ قارارگاھىغا تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلدى . ئۇ-رۇش قىزىپ كەتتى ، ھەر ئىككىلا تەرەپ جېنىنى ئايماي ئۇرۇش-تى . موڭغۇللار چىدالماستىن كارىزلارغا قاراپ تەرتىپسىز قېچىش-تى ، ئازلا كىشى قۇتۇلۇپ قالدى .

بۇ تۈركمەنلەرنىڭ موڭغۇللار ئۈستىدىن غەلىبە قىلغان بىرىنى. چى توقۇنۇشى ئىدى ، بۇنىڭغىچە موڭغۇللار باشقىلارنى شۇنچىلىك قورقۇتۇشىۋالغانىدىكى ، ھەممە خەلق ئۇلارنى يېڭىلمەس ، دەپ ھېسابلايتتى .

— ئەگەر موڭغۇللار ئوچۇق تۈزلەڭدە بولماستىن ، نىسا قەل-ئەسىنىڭ ئىچىدە بولغاندا ، ھارغان ئاتلىرىمىز بىلەن ئۇلارنىڭ يېنىدىنمۇ ئۆتەلمەيتتۇق ، ئاتلىرىنى چاپسانراق قولغا چۈشۈرۈڭلار ۋە ئېگەرلىۋېلىڭلار ! يولىمىز تېخى ئۇزاق ، — دېدى جالالىددىن .

ئەسكەرلەرنىڭ ھەممىسى كۈچلۈك موڭغۇل ئاتلىرىغا مىنىۋالى-دى ۋە تاغلىق يالغۇز ئاياغ يوللار بىلەن جەنۇبقا — نېشاپۇر شەھىرىگە قاراپ مېڭىشتى .

بىر نەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن ، قىپچاق خانلىرىنىڭ خى-يانەت قىلىشىدىن قورققان خارەزم شاھىنىڭ ئىككى ئوغلى — ئۆزلاغ شاھ بىلەن ئاق شاھ ئۈرگەنچتىن نىساغا كەلدى . بۇلارنى نۇرغۇن چېرىكلەر كۆزىتىپ كېلىشتى . ئۇلار موڭغۇللارنىڭ قارا-ۋۇل ئەترىتى تۈرغان يەردىن سەزدۈرمەستىن ئۆتۈپ كېتىشكە ئۇ-رۇنغانىدى ، لېكىن قامالدا قېلىپ تارمار قىلىندى .

بۇ ئارىدا جالالىددىن ھېچ يەردە توختىماستىن نېشاپۇر ، زۇ-زەن ۋە ھىرات ۋىلايىتى ئارقىلىق ھەدەپ ئالغا قاراپ يۈردى . قەدىمكى سېپىللارنىڭ مۇستەھكەملىكىنى بىلگەن بىر تاغ قەلئەسى-نىڭ قورۇقچى بېگى ئۇنىڭغا شۇ يەردە قېلىشنى تەكلىپ قىلدى . جالالىددىن جاۋاب بەردى :

— سەركەردە قەلئەنىڭ ئىچىگە يوشۇرۇنماستىن ، مەيداندا ھەربىكەت قىلىشى كېرەك . قەلئە قانچىلىك مۇستەھكەم بولمى-سۇن ، موڭغۇللار ئۇنىڭغا كىرىش يولىنى تاپىدۇ .

جالالىددىن بوستقا كەلگەندە ، خارەزم شاھىنىڭ تارقىلىپ كەت-كەن قوشۇنىدىن خېلى چوڭ بىر قوشۇن تەشكىللىۋالدى ۋە بۇ يەردە ئەمىنۇلمۇلك قوشۇنىغا قوشۇلدى . قەندەھارنى قامال قىلغان موڭ-غۇللار ئەترىتىنى ھەيدەپ ، بىر ۋاقىتلاردا خارەزم شاھ بەلگىلەپ

بەرگەن ۋىلايەتنىڭ باش شەھىرى بولغان غەزنىگە كەلدى ، بۇ يەردە پۈتۈن مەھەللە بەگلىرىگە ساداقەت توغرىسىدا قەسەمىيات بىلدۈردى .

ئەمدى جالالىددىننىڭ ئوتتۇز مىڭدىن ئارتۇق تۈركمەن ئەسكىرى بار ئىدى . بۇنىڭغا ئوغان ، قارلۇق ۋە باشقا قەبىلىلەردىنمۇ شۇنچىلىك ئەسكەر قوشۇلغانىدى .

جالالىددىن ئۆزىنىڭ ئاتمىش مىڭ پىيادە ۋە ئاتلىق ئەسكىرى بىلەن موڭغۇللارغا قارشى چىقتى ۋە كابۇل دەرياسىغا قۇيۇلىدىغان لۇغار سايىنىڭ بېشىدىكى پەرۋان شەھىرىگە جايلاشتى .

بۇ يەردە ئۇ تۈخارىستانغا ھۇجۇم قىلدى ، ۋاريون قەلئەسىنى قامال قىلغان مۇقاجېك موڭغۇل ئەترىتىنى تارمار كەلتۈردى . موڭغۇللار بۇ يەردە مىڭغا يېقىن ئەسكىرىدىن ئايرىلىپ ، ئالدىراشلىق بىلەن پەنجشىر دەرياسىدىن ئۆتۈشتى ، كۆۋرۈكلەرنى بۇزۇپ چىڭگىزخانىنىڭ ھۇزۇرىغا قايتىشتى .

جالالىددىن چىڭگىزخانغا : «ئۇرۇشىدىغان جايىڭنى كۆرسەت ، شۇ يەردە ھازىر بولىمەن ، ئۇ يەردە سېنى كۈتۈپ تۇرىمەن» دەپ قىسقىچە خەت ئەۋەتتى .

چىڭگىزخان خەتكە جاۋاب بەرمىدى ، لېكىن مۇقاجېك ئەتراتىنىڭ يېڭىلىشى ۋە جالالىددىننىڭ جەسۇرلۇقىدىن تەشۋىشلىنىپ قالدى . چىڭگىزخان جالالىددىنغا قارشى ئۆگەي ئۇكىسى شىگى قۇتۇقۇ نويون باشچىلىقىدا قىرىق مىڭ ئاتلىق ئەۋەتتى .

جالالىددىن موڭغۇللارغا قارشى جەسۇرلۇق بىلەن قوزغالدى . ئۇرۇش پەرۋاندىن بىر فەرسەھ (يەتتە كىلومېتىر) يىراقلىقتىكى ۋادىدا بولدى . ئۇرۇش بولۇشتىن ئىلگىرى جالالىددىن قوشۇنلارغا تۆۋەندىكىچە بۇيرۇق بەردى : «باتۇرلار ، دۇمباق چېلىنغۇچە ئاتلىرىغا دەم بېرىپ تۇرۇڭلار ، مىنمەڭلار ! شۇنىڭغىچە ئاتلارنىڭ تىزگىنىنى ئارقا تەرەپتىن كەمىرىڭلارغا باغلاپ ، پىيادە ئۇرۇش قىلىشقا تەييار تۇرۇڭلار .»

ئۇرۇش ئىككى كۈن داۋام قىلدى . شىگى قۇتۇقۇ نويون چېرىكلىرىنىڭ ھارغانلىقىنى ۋە ھالىدىن كېتىۋاتقانلىقىنى ، دۈش-

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

مەنگە زەربە بېرەلمەسلىكلىرىنى كۆرۈپ ، ئەتىسىگە ھېيلە ـ نەيـ
رەڭ قىلىشنى پىلانلىدى . ئۇ كىگىزدىن قونچاق ياساپ ، ئېھتىيات
ئۈچۈن ئايرىپ قويۇلغان ئاتلارغا مىندۈردى . بۇ ھەييارلىق ئاۋۋال
ئازراق ئۇنۇم بەردى ، بۇنىڭدىن مۇسۇلمان قوشۇنلىرى ئىككىلەـ
نىپ قالدى ، لېكىن جالالىددىن ئۇلارنى دىدىللەشتۈرۈپ ، يەنە
شىددەت بىلەن ئۇرۇشنى داۋام قىلدۇرۇشتى .

ئاخىردا جالالىددىن دۇمباق چالدۇردى ، ھەممىسى ئاتلىنىشقا
باشلىدى . ئۇ ئاتلىق ئەسكەرلىرىنى ھۇجۇمغا ئېلىپ باردى ، ئۆزى
بولسا موڭغۇل قوشۇنىنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئۆزىنى ئۇردى ۋە ئۇلارنى
ئىككىگە بۆلۈپ تاشلىدى ، موڭغۇللار «ئاتلىرىنىڭ تۇيىقى ئاستەـ
دىن چاقماق چىقىرىپ» قېچىشقا باشلىدى . جالالىددىنىنىڭ ئەسـ
كەرلىرى ھارمىغان ئاتلىرىدا دۇشمەنگە ئاسانلا يېتىۋالدى ۋە قەـ
رىپ تاشلىدى . شىگى قۇتۇقۇ نويون تارمار قىلىنغان قوشۇنىنىڭ
قالدۇقلىرى بىلەن چىڭگىزخانىنىڭ قارارگاھىغا قايتىپ كەلدى .

پەرۋاندىكى ئۇرۇشنىڭ ئاۋازى ، يېڭىلمەس موڭغۇللارنىڭ تار ـ
مار قىلىنىشى تاغنىڭ چوققىلىرى ۋە ۋادىلاردىن ئۆتۈپ ، يىراقلارغا
ئاڭلاندى ، بەلخ قەلئەسىنى قامال قىلغان موڭغۇل ئەترىتى دەرھال
شىمالغا ماڭدى . موڭغۇللار ئىشغال قىلغان بەزىبىر شەھەرلەردە
ئاھالىلەر قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ ، موڭغۇل قوشۇنلىرىنى تارمار قەـ
لىشتى . شۇ ۋاقىتتا چىڭگىزخان ئۆزىنىڭ ئادەتتىكى ھەييارلىقىغا
ئۆتتى ، ئۇ جالالىددىنغا ئىتتىپاقچى بولغان خانلارنىڭ ھۇزۇرىغا
ئايغاقچىلارنى ئەۋەتتى ۋە جەسۇر سۇلتاندىن يۈز ئۆرۈگەنلەرگە
تۆگە ـ تۆگە ئالتۇن بېرىشكە ۋەدە قىلدى .

كۆپ ۋاقىت ئۆتمەي ، جالالىددىنىنىڭ قارارگاھىدا ئولجا بۆلۈـ
شۇۋاتقاندا ، ئەرزىمىگەن ئىش ئۈستىدە جاڭجال چىقتى . ئەرەب
ئېتى توغرىسىدىكى جاڭجالدا بىر قىپچاق خانى چوڭ ئەترەت باشلىـ
قى بولغان ئاغراقنىڭ بېشىغا قامچا بىلەن ئۇردى ، جالالىددىن
ئۇلارنى ياراشتۇرالمىدى . شۇنىڭدىن كېيىن ئوغانلارنىڭ سەركەرـ
دىسى مۇزەففەر مەلىك ، ئەزەم مەلىك ۋە ئاغراق ئۆز ئەسكەرلىرى
بىلەن چىڭگىزخانىنىڭ ھېيلىسىگە ئىشىنىپ ، باشقا ئۇرۇق ئەسكەرـ

لىرنىى قامچىلاشقا جۇرئەت قىلىدىغان قىپچاقلارنىڭ ئۆز بىلەرمەن. لىكىلىرىگە ۋە قوپاللىقلىرىغا نارازىلىق بىلدۈرۈپ ، جالالىددىنىدىن ئايرىلىشتى .

بۇ تۈركلەر (يەنى قىپچاقلار) ئىلگىرى موڭغۇللاردىن قورقۇ. شاتتى . ئۇلار موڭغۇللار ئاددىي ئادەملەرگە ئوخشىمايدۇ ، ئۇلارغا قىلىچ كار قىلمىغانلىقى ئۈچۈن يېڭىلمەيدۇ ، دۇنيادا ئۇلار بىلەن كۈرەش قىلغۇدەك باشقا بىر كۈچمۇ يوق ، دېيىشەتتى . موڭغۇللار. نى تارمار قىلغىنىمىزدىن كېيىن كۆردۇقكى ، ئۇلارمۇ باشقا ئادەم. لەرگە ئوخشاش ئادەم ئىكەن ، يارىدارمۇ بولىدىكەن ، بىزگە ئوخ. شاش قانغا مىلىنىدىكەن . ئىشنى بىز قىلدۇققۇ ، قىپچاقلار ماختە. نىدۇ ۋە بىزنى ھاقارەت قىلىشىدۇ...

جالالىددىن ھېچ نەرسە قىلالمىدى . ئۇ ئۆزىنىڭ ئەسكەرلىرىگە چىڭگىزخانغا ئايرىم - ئايرىم ھۇجۇم قىلساق ، غەلىبە قىلىش ئاسان بولىدۇ ، دەپ قانچىلىك ئىسپات چۈشەندۈرسىمۇ ، كار قىلا. مىدى . قوشۇننىڭ يېرىمى ئۇنى تاشلاپ كەتتى . ئۇ پەقەت ئەمىنۇل. مۇلكنىڭ تۈركمەنلىرى بىلەنلا قالدى .

شىگى قۇتۇقۇ نويون چىڭگىزخاننىڭ ھۇزۇرىغا قايتىپ كەل. گەندىن كېيىن ، ئۇنىڭغا پەرۋاندا بولغان ئۇرۇشنىڭ تەپسىلاتىنى سۆزلەپ بەردى . چىڭگىزخان ھەر قاچانقىدەك بىغەم ۋە سىرىنى بەرمىدى ، پەقەت شۇنداقلا دېدى :

— قۇتۇقۇ دائىم غالىب ۋە قولى يۇقىرى بولۇشقا ئادەتلەن. گەن . ئەمدى يېڭىلىش كۈلپىتىنى كۆرۈپ ، چېرىكچىلىك ئىشلە. رىدا ھوشيار ۋە تەجرىبىلىك بولىدۇ .

چىڭگىزخان بۇنىڭ بىلەن تىنچلانمىدى ، يىغىشى مۇمكىن بولغان قوشۇننىڭ ھەممىسىنى توپلىدى ۋە چوڭ كۈچ بىلەن ئۇ. رۇشقا چىقتى . ئۇ ئاتلىق چېرىكلەرنى شۇنچىلىك چاپسان ئېلىپ كەتتىكى ، ھەتتا يولدا تاماق پىشۇرۇشنىڭمۇ ئىلاجى بولمىدى . قاغان توپتوغرا غەزىنگە قاراپ ماڭدى ، ھارۋا يولى تۈگىگەندىن كېيىن ، پۇتۇن ھارۋىسىنى تاشلاپ ، تاغنىڭ يالغۇز ئاياغ يوللىرى بىلەن كەتتى .

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

ئىككىنچى باب

سىند بويىدىكى ئۇرۇش

سېنى ئېتىم دېمەيمەن ، ئاكام دەيمەن ، سەن ماڭا ئاكامدىنمۇ ياخشىسەن .

(كىتابىي قورقۇد)

ئىتتىپاقچى ئەترەتلەر كېتىپ قالغاندىن كېيىن ، جالالىددىن موڭغۇللار بىلەن ئوچۇق ئۇرۇشقا چىقالماي ، جەنۇب تەرەپكە كەتـ تى ، ئۇنى تاغلارنىڭ ئارىسىدىكى ئىلدام ئاقىدىغان تاشقىن سىند[1] دەرياسى توختاتتى . سۇلتان قوشۇنىنى دەريادىن ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن كېمە ۋە ساللار تاپتۇرۇپ كەلدى ، لېكىن دولقۇنلار كېمىلەرنى ئېغىز قىرغاقلارغا ئۇرۇپ پاچاقلاپ تاشلىدى . ئاخىر يەنە بىر كېمە تېپىپ كېلىشتى ، جالالىددىن بۇنىڭغا ئانىسى ئايچېچەك ، خوتۇنى ۋە باشقا خوتۇنلارنى چۈشۈرمەكچى ئىدى ، لېكىن بۇ كېمىمۇ قىرـ غاققا ئۇرۇلۇپ كۈكۈم تالقان بولۇپ كەتتى ، خوتۇنلارمۇ قوشۇن بىلەن بىللە قىرغاقتا قالدى .

تۇيۇقسىز خەۋەرچى كېلىپ قالدى ۋە «موڭغۇللار يېقىنلاشـ ماقتا !» دەپ ۋارقىرىدى . بارغانسېرى قاراڭغۇ چۈشمەكتە ئىدى ، چىڭگىزخان سۇلتان جالالىددىننىڭ سىند دەرياسىدىن ئۆتمەكچى بولۇپ ، كېچىك ئىزدەۋاتقانلىقىنى بىلىپ ، ئۇنى تۇتماقچى بولدى . ئۇ قوشۇنىنى كېچىچە ئېلىپ يۈرۈپ ، تاڭ سەھەردىلا دۈشمىنىنى كۆردى . موڭغۇللار سۇلتانىنىڭ قوشۇنىغا ئۇچ تەرەپتىن يېقىنلـ

---

① سىند — ھىندى دەرياسى ، تىبەت تەرەپتىن ئېقىپ ، ئىران قولتۇقىغا قۇيۇلىدۇ .

شىشقا باشلىدى . ئۇلار سىند دەريا‌سى بويىغا كېلىپ ، يېرىم دائىرە شەكلىدە ، خۇددى ئوقيا شەكلىدە توختاشتى .

چىڭگىزخان ئۇنىڭ گۇگۇرۇس گۇلچىلارنىڭ ئەترەتلىرىنى سۇلتانىنى دەريا تەرەپتىن قىسىشقا ئەۋەتتى ، ئۆز قوشۇنىغا بولسا سۇلتانىنى تىرىكلىگىچە قولغا چۈشۈرۈشنى بۇيرۇدى .

جالالىددىن يەتتە يۈز جەسۇر ئاتلىق ئەسكەر بىلەن ئورالغان مۇسۇلمان قوشۇنىنىڭ ئوتتۇرىسىدا تۇراتتى . ئۇ دۆڭلۇكنىڭ ئۈستىدە تۇرۇپ ، ئۇرۇشقا قوماندانلىق قىلىۋاتقان چىڭگىزخاننى كۆرگەندىن كېيىن ، يىگىتلىرى بىلەن شۇنداق شىددەتلىك ھۇجۇم قىلدىكى ، موڭغۇل قاغانىنىڭ ئۆزىمۇ ئېتىغا قامچا ئۇرۇپ قېچىشقا باشلىدى .

لېكىن ، ئۇزاقنى كۆرگۈچى ۋە ئېھتىياتچان چىڭگىزخان ئۇرۇش ئالدىدىن ئون مىڭ تاللانغان چېرىكنى پىستىرما قىلىپ قويغانىدى . ئۇلار يانپاشتىن چىقىپ جالالىددىنغا ھۇجۇم قىلىشتى . ئۇنى چەتكە چىقىرىپ ، ئەمىنۇلمۇلك باشچىلىدىكى تۇركمەن لەرنىڭ ئوڭ قانىتى تەرەپكە ئېتىلدى . موڭغۇللار ئۇلارنىڭ سەپلىرىنى بۇزۇپ ، قوشۇنىنىڭ ئوتتۇرىسى تەرەپكە قىسىپ بېرىشتى ، بۇ يەردە ئۇلار بىر - بىرىگە ئارىلىشىپ چېكىنىشكە باشلىدى .

كېيىن موڭغۇللار سول تەرەپنىمۇ تارمار قىلىشتى ، جالالىددىن يىگىتلىرى بىلەن چۈشكىچە ئۇرۇشتى . ئادەتتىكى خاتىرجەملىكىنى يوقاتقاندىن كېيىن ، غالجىرلاشقان يولۋاسقا ئوخشاش گاھ ئوڭ تەرەپكە ، گاھ سول تەرەپكە ھۇجۇم قىلىشقا باشلىدى .

موڭغۇللار قاغانىنىڭ سۇلتانىنى تىرىك تۇتۇش ھەققىدىكى ئەمرىنى ئەستە تۇتۇپ ، جالالىددىننى بارغانسېرى ئورۇنۇالماقتا ئىدى . ئۇ بولسا دۇشمەن قاتارىنى يېرىپ ئۆتۈشكە ئۇرۇنۇپ ، جان ئاچچىقى بىلەن ئېلىشاتتى .

ئەھۋالنىڭ يامانلىقىنى پەملىگەندىن كېيىن ، جالالىددىن سۆيۈملۈك تۇركمەن ئېتىغا مىندى ، قالپاق ۋە باشقا ھەربىي كىيىملىرىنى تاشلاپ قىلىچىنىلا قالدۇردى . ئاتنى بۇراپ دۆڭلۇكتىن

سند دەريا سىنىڭ جىمىرلاپ تۇرغان دولقۇنلىرىغا قاراپ ئېتىلدى . نېرىقى قىرغاقنىڭ ئېگىز يېرىگە چىقىپ ، جالالىددىن قىلىچى بىلەن چىڭگىزخانغا تەھدىت قىلدى ۋە ئات چاپتۇرۇپ دەرەخلىكنىڭ ئىچىگە كىرىپ كەتتى .

چىڭگىزخان ناھايىتى ھەيرانلىق ئىلكىدە قولىنى ئاغزىغا قويۇپ ، بالىلىرىغا جالالىددىننى كۆرسەتتى ۋە :

— ئوغۇل دېگەن مانا شۇنداق بولۇشى كېرەك ![1] — دېدى .

موڭغۇللار سۇلتانىنىڭ ئۆزىنى دەريا غا تاشلىغانلىقىنى كۆرۈشۈپ ، ئۇنى قوغلىماقچى بولدى ، لېكىن چىڭگىزخان يول قويمىدى .

ئۇلار جالالىددىننىڭ پۇتۇن قوشۇنىنى تارمار قىلدى . ئەسكەرلەر ئۇنىڭ ئانىسى بىلەن خوتۇنىنى موڭغۇللارنىڭ قولىغا چۈشمىسۇن ، دەپ دەريا غا تاشلىدى .

جالالىددىننىڭ يەتتە ياشلىق ئوغلىلا موڭغۇللارنىڭ قولىغا چۈشۈپ تىرىك قالدى ، ئۇلار بالىنى چىڭگىزخانىنىڭ ئالدىغا ئەكەلدى . بالا قاغانغا يېنى بىلەن تۇرۇپ جەسۇرلارچە ۋە نەپرەت ئەكس ئەتتۇرگۈچى نەزەر بىلەن قارىدى .

— دۇشمىنىمىزنى تومۇرى بىلەن قۇرۇتۇش كېرەك ، — دېدى چىڭگىزخان ، — بۇنداق جەسۇر مۇسۇلمان ئەۋلادى نەۋرىلىرىمنى ئۆلتۈرىدۇ . شۇنىڭ ئۈچۈن ، بۇ بالىنىڭ يۇرىكىنى تايغان ئىتىمغا بېرىڭلار .

موڭغۇل جاللات خۇشاللىقىدىن ئاغزىنى قۇلىقىغا يەتكۈزۈپ ، ئۇلۇغ قاغان ئالدىدا ئۆز سەنئىتىنى كۆرسىتىش ئۈچۈن يېگىنى تۇرۇپ ، بالىنىڭ ئالدىغا باردى . ئۇنى مۇرىسىدىن تۇتۇپ ئوڭدىسىغا ياتقۇزدى ـ دە ، بىر دەمدە موڭغۇلچىسىغا پىچاق ئۇرۇپ كۆكرىكىنى ئاچتى ، قوۋۇرغىسىنىڭ تېگىگە قولىنى ئۇزىتىپ ، يۇرىكىنى ئۇزۇۋالدى ۋە ھورى چىقىپ تۇرغان كىچىككىنە يۇرەكنى چىڭگىزخانغا كۆرسەتتى .

---

① رەشىددىن — ئاپتور .

ئۇ قەبرى چوشقىدەك بەر نەچچە قېتىم «كخو ! كخو ! كخو !» دەپ تامىقىنى قىردى ـ دە ، كۆك ئېتىنى بۇراپ قاپىقى سېلىنغان ھالدا يالغۇز ئاياغ يول بىلەن يۇقىرىغا چىقىپ كەتتى .

سىند بويىدىكى ئۇرۇشتىن كېيىنمۇ سۇلتان جالالىددىن تۇرك ئەللىرىدە جاھانكەچتە بولۇپ يۇرۇپ ، قورقماس يىگىتلەردىن ئەتـ رەت تۇزۇپ ، كۆپ يىللارغىچە موڭغۇللار بىلەن ئۇرۇشتى . لېـ كىن ، ھېچقاچان ئۇنىڭغا موڭغۇللارنى يېڭەلەيدىغان چوك قوشۇنغا باشچىلىق قىلىشقا توغرا كەلمىدى .

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بېكى تورىسى

ئۇچىنچى باب

هاجى رەھىم مىرزا بولدى

مەھمۇد يالۋاچ بۇخارادا هاجى رەھىمنى موڭغۇل قاراۋۇللىنىڭ قىلىچى ئاستىدىن ئازاد قىلغانلىقى ۋە ئۆزىنىڭ همايىسى ئاستىدا يۇرۇشكە ئىجازەت قىلغانلىقى ئۈچۈن ، شۇ كېچىدىن بېرى دەرۋىش ئۇنىڭ ئارقىسىدىن قالمىدى ، دەرۋىشنىڭ ئارقىسىدىن بولسا ئۇكىسى توغانمۇ كۆلەڭگىدەك ئەگىشىپ يۈرەتتى .

مەھمۇد يالۋاچ ماۋەرائۇننەھر ۋىلايىتىنىڭ يېڭى پادىشاهى ، چىڭگىزخانىنىڭ ئوغلى چاغاتاي خانغا ۋەزىر بولدى . چاغاتاينىڭ ئۆزى ئوۋ ۋە بەزمە بىلەن كۆپ ئاۋارە بولاتتى ، مەھمۇد يالۋاچ بولسا ئۇنىڭغا سىلىق يىغاتتى ، تاتارلار تەرىپىدىن قولغا چۈشۈرۈلگەن قىممەتلىك ماللارنىڭ هېسابىنى ئالاتتى ، موڭغۇلستانغا قۇللارنى ماڭغۇزاتتى ، بەگلەر تاشلاپ كەتكەن ئۆيلەرنى ۋە تۇرار جايلارنى خەتكە ئالاتتى ، ئاهالىلەرگە يېڭى سىلىقلارنى ئېلان قىلاتتى ۋە ئۇلارنى توپلاش ئۈچۈن ئالاهىدە سىلىق يىغقۇچىلارنى ئەۋەتەتتى .

ئۇ ئىلگىرىكى بەگلەر ئۆز يەرلىرىگە قايتىپ كەلمەسلىكلىرى ۋە يەر ئۈچۈن ئۇلارغا سىلىق تۆلەنمەسلىكلىرىنى ۋەدە قىلىپ ، دېھقانلارنى ئۆز يەرلىرىگە قايتىپ كېلىپ ، ئاشلىق ۋە پاختا تېرىشقا چاقىردى .

لېكىن ، بۇ گەپلەر قېچىپ كېتىۋاتقان خەلقنى تىنچلاندۇرۇش ، قورقۇپ كەتكەن خەلقنى ئۆز تېرىلغۇ يەرلىرىگە قايتۇرۇپ كېلىش ۋە كارۋانلارغا تەمتىرەپ هۇجۇم قىلىدىغان ئاچ شايكىلارنى يوقىتىش ئۈچۈن ئېيتىلغانىدى . كېيىنرەك مەلۇم بولدىكى ، بۇ ۋەدىلەرنىڭ هەممىسى پەقەت هىيلىلا ئىكەن . تۇركمەن ، تاجىك ۋە

قىپچاق بەگلىرى ئورنىغا ئاستا ـ ئاستا موڭغۇل شاھزادىلىرى ۋە خانلىرى يەر ئىگىسى بولۇپ قېلىشتى . قايتىپ كەلگەن ئاھالىلەر بولسا ئاۋۇالقىدەك پۇتۇن ھوسۇلنى دېگۈدەك ئۇلارغا بېرىپ بولۇپ ئىشلەشكە باشلىدى .

مەھمۇد يالۋاچ ھاجى رەھىمنى ئۆز ئوردىسىغا مىرزا قىلىپ تەينىلىدى . ئۇ بولسا يېقىملىق غەزەللەر يېزىشنى ۋاقتىنچە توختىتىپ قويۇپ ، ھەر كۈنى ئەتىدىن ـ كەچكىچە كونا گىلەمنىڭ ئۈستىدە ، باشقا مىرزىلارنىڭ قاتارىدا ئولتۇرۇۋېلىپ ، كۆڭۈل قويۇپ ئىشلەيتتى ۋە ھېسابات تۈزەتتى ، مال ـ مۈلۈكلەرنى خەتلەيتى ، بۇيرۇق ۋە باشقا ھەر خىل مۇھىم خەتلەرنى يازاتتى .

مەھمۇد يالۋاچ دەرۋىشكە ئىش ھەققى تۆلىمىدى ۋە بىر كۈنى ئۇنىڭغا شۇنداق دېدى :

— ساڭا ئىش ھەققىنىڭ نېمە كېرىكى بار ؟ كىمكى بايلىققا يېقىن يۈرسە ، ئۇنىڭ قولىغا تىللانىڭ چېچى يۇقىدۇ...

— لېكىن دەرۋىش شائىرنىڭ قولىغا يۇقمايدۇ ، — دېدى ھاجى رەھىم ، — كونا چەكمىنىمنى كۆپ يىللار جاھانكەچتە بولۇپ كەزگەن يولۇمنىڭ چېكىلا باسقان .

مەھمۇد يالۋاچ ئۇنىڭغا يېڭى باناراس تون سوۋغا قىلدى ، نۇرغۇن يىللار جاھاننى كېزىپ يۈرۈپ يىغقان چېچى ئىش قەغەزلىرىگە تۆكۈلمىسۇن ، دەپ دەرۋىشكە ھەر پەيشەنبە كۈنى ئەتىگەن كېلىپ نان ، چاي ۋە مۇنچا ئۇچۇن ئۇچ دەرھەم ئېلىپ تۇرۇشنى بۇيرۇدى .

ھاجى رەھىمنىڭ ئورنىدا باشقا بىرسى بولغاندا ، ئۆزىنى بەختلىك دەپ سانايتتى . ئۇ ئىگىسى تاشلاپ كەتكەن كىچىككىنە بىر ئۆيدە تۇراتتى ۋە ئۆز بىلگىنىنى قىلاتتى ، ئوردىدىن قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ، ئايۇننىنىڭ پەلەمپىيىدە ، تەكنىڭ تېگىدە ئولتۇراتتى . ئۇزۇم شۇنچىلىك جىق بولغانىدىكى ، ھوسۇلى ئۇنىڭغا بىر يىلغىمۇ يېتەتتى . ئۇنىڭ يېنىدىكى چىنار ناھايىتى يوغان بولۇپ ، ئۇنىڭ سايىسى قوشنا مەسچىتكىمۇ چۈشۈپ تۇراتتى ۋە دەرۋىشنىڭ

كىچىككىنە ئۆيىگە سالقىن چۈشۈرەتتى . ھويلىدىن ئېرىق ئۆتەتتى ، ھاجى رەھىم كەچقۇرۇنلۇقى سالقىندا ئولتۇرۇپ ، ئۇكىسى توغانغا ئالگىبرا ۋە ھۆسنىخەتتىن دەرس بېرەتتى .

بىراق ، ھاجى رەھىم خاتىرجەملىكىنى ئەمەس ، پەۋقۇلئاددە ھادىسىلەرنى ئىزدىگۈچى كىشى بولۇپ ، ئۇنىڭ يۈرىكىدە تەشۋىش ئوتى لاۋۇلداپ ياناتتى . ئۇ تېز ئاردا ئۆزى قىلىۋاتقان ئىشتىن نارازى بولدى ، ھەر كۈنى ئوردىغا يۈزلەپ كىشى ئەرز قىلىپ كېلىدۇ ، موڭغۇللارنىڭ يەرلىك ئاھالىلەرنى سقىۋاتقانلىقىدىن شىكايەت قىلىشىدۇ . پۈتۈن ئەل يېڭى ھاكىملارنىڭ قول ئاستىدا بولۇپ ، ئۇلار قوي تېرىسىنى يېپىنغان بۆرىلەردەك خەلققە ھۆكۈم-رانلىق قىلاتتى .

ھاجى رەھىم ئۆزىگە ئۆزى : «يېتەر ، دەرۋىش ! كىمكى ئۆز خەلقىنىڭ دۈشمىنىگە خىزمەت قىلسا ، ئۇ رەھمەت ئورنىغا لەنەت ئاڭلايدۇ» دېدى ، يۈرىكىنى ياندۇرۇۋاتقان پۈتۈن نەرسىلەرنى ھەق-قانىيەت بىلەن سۆزلەپ بېرىش ئۈچۈن ، مەھمۇد يالۋاچنىڭ ھۇزۇ-رىغا كەتتى .

ئۇ مەھمۇد يالۋاچنى يوغان باغنى ئارىلاپ ، تەكنىڭ قۇرۇپ قالغان شاخلىرىنى كېسىپ ، شۇنىڭ بىلەن ھاردۇقىنى چىقىرىپ يۈرگەندە ئۈچراتتى . مەھمۇد يالۋاچ دەرۋىشنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ بولغاندىن كېيىن :

— يارىدار ۋە ئازاب - ئوقۇبەتتىن دەرمانى كەتكەن ئاناڭنى تاشلاپ كەتمەكچىمۇسەن ؟ — دېدى .

— خەلقنى قۇل قىلغۇچىلارغا خىزمەت قىلىشنى خالىمايمەن...

— ئېھتىمال قەدىردان خەلقىمىزنى قۇل قىلغۇچىلار خىزمە-تىدە بولغىنىم ئۈچۈن ، مېنىمۇ جىنايەتچى ، دەپ ھېسابلارسەن ؟ بۇ ھەقتە مەن ساڭا شۇنداق جاۋاب بەرمەكچىمەن : قاغانىمىز چىڭ-گىزخانىڭ يوللىغ چۇسەي دېگەن بىر خىتاي باش مەسلىھەتچىسى بار . ئۇ قورقماستىن چىڭگىزخانغا دائىم ھەقىقەتنى سۆزلەيدۇ ،

شەھەرلەرنىڭ ئاھالىلىرىنى قىرىپ تاشلاشتىن چىڭگىزخاننى بىر ئۆزى توختىتىدۇ ۋە «پۈتۈن ئاھالىلىرىنى قىرىۋەتسەك ، ساڭا ۋە نەۋرىلىرىڭگە كىم سىلىق تۆلەيدۇ ؟» دەيدۇ . ئۇنىڭ سۆزىدىن كېيىن چىڭگىزخان يۈز مىڭلارچە ئاھالىنى ئەپۇ قىلدى... مەنمۇ چىڭگىزخانىنىڭ ئوغلى چاغاتاي خانىنىڭ يېنىدا تۇرۇپ ، مۇسۇلمان خەلقىمىزنى قىرغىندىن ساقلاپ قېلىشقا ھەرىكەت قىلىمەن . سەن چاغاتاي خانىنى كۆردۈڭمۇ ؟ ئۇنىڭ كۆزلىرى قانچىلىك جاھىللىق بىلەن تولغان ! ھەر كۈنى قوبۇل ۋاقتىدا كىم بولمىسۇن ، بارمىقى بىلەن كۆرسىتىپ ، دەھشەتلىك سۆزلەر بىلەن : «ئېلىپ بېرىڭ» دەيدۇ . ئۇ بەختسىزنى ئۆلتۈرۈشكە ئېلىپ كېتىدۇ ، مەن ھەر كۈنى ئۇنى ئىنساپقا كەلتۈرۈشكە ئۇرۇنىمەن .

— مەن ئۆز ۋەتىنىمدە قالىمەن ، — دېدى ھاجى رەھىم ، — لېكىن ماڭا باشقا ئىش بەرگىن ، ئادەم قېنى تېگىپ داغ بولغان كىيىملەرنىڭ ھېساباتىنى يېزىش ۋە ئادەم كۆز ياشلىرىنى كۆرۈشكە تاقىتىم يوق .

— ياخشى ، مەن ساڭا مۇھىم ئىش بېرىمەن .

— خوپ ، بولىدۇ ، تەقسىرىم .

— چىڭگىزخانىنىڭ چوڭ ئوغلى شىمالىي ۋە غەربىي ئەللەرنىڭ ھۆكۈمدارى جۇچى خان ئۆز زېمىنىگە چۈشكەن شىمالىي خارەزمنى ئۆزىگە قارىتىشقا كېلىۋاتقۇدەك ، دېيىشىدۇ .

— مەن شۇنى ئېيتالايمەنكى ، ئۇرگەنچنىڭ تۆمۈرچى ۋە مىسكەرلىرى سەمەرقەند ۋە بۇخارانىڭ ئاھالىلىرىدەك ئەمەس ، ئۇلار ئۆز شەھەرلىرىنى ئۇرۇشسىز بېرىشمەيدۇ .

— جۇچى خانغا خەت ئەۋەتىشىم كېرەك ئىدى ، لېكىن يولدا ، قىزىل قۇمدا موڭغۇللارغا ھۇجۇم قىلىدىغان ۋە ئۇلارنى ئۆلتۈرىدىغان ئەترەتلەر پەيدا بولۇپ قالدى . ئۇلارغا ئاجايىپ قارا ئات مىنگەن ، قانداقتۇر «قارا ئاتلىق» باشچىلىق قىلىدىكەن . ئۇ زادى تۇتۇق بەرمەيدىكەن ، قىزىل قۇمنىڭ تۈرلۈك بۇرجەكلىرىدىن تۇيۇقسىزلا چىقىپ قالىدىكەن ۋە كۆز ئېچىپ يۇمغۇچە ئىزسىز

يوقىلىدىكەن . ئاھالىلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئۇنى شەيتان قوللايدى-
كەن ، دېگەن گەپ تارقالغان .
— بۇ «قارا ئاتلىق» ، — دېدى ھاجى رەھىم ، —
مۇسۇلمانلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا جەسۇر يىگىتلەرنىڭ ھېلىمۇ بارلىقى-
غا دەلىلدۇر .
مەن ساڭا جۇچى خانىمنىڭ ئۆزىگە يېزىلغان خەتنى بېرىمەن .
سەن بۇ خەتنى شۇنداق يوشۇرغىنكى ، موڭغۇل قاراۋۇلىمۇ ۋە «قارا
ئاتلىق» مۇ قولغا چۈشۈرەلمىسۇن ، بولمىسا ئىككىمىزمۇ خاراب
بولىمىز .
ھاجى رەھىم يەرگە قارىدى ۋە ئىچىدە «ئەۋەتكەن كىشىنى
خاراب قىلىدىغان بۇ قانداق خەتتۇر ؟» دەپ قويدى . كېيىن ئۇ
بېشىنى كۆتۈردى ، تەكىنىڭ نوتىلىرى ئارىسىدىن كەچكى شەپەق
كۆرۈنەتتى . مەھمۇد يالۋاچ قىمىر قىلماي تۇراتتى ، دەرۋىشنىڭ
كۆڭلىدىن ئۆتكەنلەرنى پەملەۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى ، ئۇ ئاق كىرگەن
ساقىلىنى تۇتاملاپ ھىجىيىپ قويدى .
— مەن خەتنى جۇچى خانغا يەتكۈزىمەن ، — دېدى ھاجى
رەھىم ، — ئۇنى ھېچكىم ئوقۇيالمايدۇ . ھاسامنى تېشىپ خەتنى
شۇنىڭ ئىچىگە بېكىتىمەن ، ئۇستىدىن موم سۈركەپ قويىمەن .
بىراق ئۇلۇغ خانىنىڭ ھۇزۇرىغا يېتىپ بېرىش نېسىپ بولارمىكىن ؟
ئۇ ھازىر دەشتى قىپچاقتا ئۇرۇش قىلىپ يۈرۈپتۇ . ئۇ يەردە بولسا
شايكىلار قىدىرىپ ، ئۇچرىغان ئادەمنى ئۆلتۈرمەكتە . مەن ئايىغىڭ-
نىڭ تېگىدە ، بېغىڭنىڭ يوللىرىدا ئۆمىلەپ يۈرگەن چۈمۇلىنىڭ
خۇددى ئۆزىمەن . سېنىڭ قۇدرەتلىك قولۇڭ ئاستىدىن چىقىپ
كەتكەندىن كېيىن ، بېشىمغا نېمىلەر چۈشىدىكىن ؟ مەن «قارا
ئاتلىق»تىن قورقمايمەن . لېكىن ، بىرىنچى قورۇلدا ئۇچرىغان
موڭغۇل قاراۋۇلى مېنى قىلىچى بىلەن قىيما - چىيما قىلىپ
تاشلايدۇ .
مەھمۇد يالۋاچ ئېڭىشىپ ، يەردىن بىر قىزىل قوڭغۇزنى ئې-
لىپ ئاپئاق ئالىقىنىغا قويدى . قوڭغۇز مېڭىپ بارماقلىرىنىڭ

ئۇچىغىچە باردى ـ دە ، قاناتلىرىنى يېيىپ ئۇچۇپ كەتتى .
— شۇ قوڭغۇزغا ئوخشاش ، مىڭلاپ ئەسكەر ئۆتەلمەيۋاتقان جايلاردىنمۇ ئۆتۈپ كېتىسەن . سەن مۇقەددەس دەرۋىشتەك ، يەنە ئۇستۇڭگە كونا چەكمىنىڭنى تاشلايسەن ، ئۆزۈڭگە سادىق ئېشىكىڭ- گە كىتاب يۈكلەيسەن . موڭغۇل قاراۋۇللىرى تۇتماسلىقى ئۈچۈن ، مەن ساڭا لاچىن سۈرىتى سېلىنغان ئالتۇن تامغا بېرىمەن .
— ئۈكام توغانىنى نېمە قىلىمەن ؟
— سەن ئۇنى شاگىرت قىلىپ يېنىڭدا ئېلىپ كېتىۋېرىسەن ، جۈچى خانىنىڭ قارارگاھىدا ئۇ چېرىكچىلىكنى ئۆگىنىۋالىدۇ . تەج- رىبىلىك يىگىت بولۇپ قالىدۇ . يولۇڭ بىخەتەر بولسۇن !
— خاتىرجەم بول ، ھەممىسىنىمۇ قىلىمەن .
— بېرىپ يەتكەندىن كېيىن ، ماڭا دۇئا قىل . مەن ساڭا خەيرخاھ بىر قېرى كىشىمەن .

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بىرىنچى تور بېكىتى

تۆتىنچى باب

«قارا ئاتلىق»

هاجى رەھىم بىلەن توغان يولغا كەچقۇرۇن چىقتى ، بازاردىن بوش سېۋەتلىرىنى كۆتۈرۈپ كېلىشىۋاتقان يېزىلىقلارغا قوشۇلۇۋالدى . بۇلارنىڭ ھەمراھلىرى ئاستا ـ ئاستا ئاتلىرىنىڭ بېشىنى ئۆز يېزىلىرىغا بۇراپ كېتىشكە باشلىدى .

هاجى رەھىم سالماقلىق بىلەن قەدەم تاشلاپ ، ئادىتى بويىچە ئەرەب ناخشىسىنى ئېيتىپ كېتىپ باراتتى . توغان خېلى ئۆسۈپ قالدى ، كۆك سەللىسىنىڭ ئاستىدىن چىقىپ تۇرغان ياشلارغا خاس بۇدۇر چاچلىرى مۇرىسىگە چۈشۈپ تۇراتتى . ئۇ خۇرجۇنىنى مۇرىسىگە ئارتىپ ، ئۇزۇن هاسىسىغا تايانغان هالدا ئۇچرىغان دۆڭلۈك-كە يۈگۈرۈپ چىقاتتى ، هەممە نەرسىنى بىلىش ۋە پەملەش ئۈچۈن ئۆپچۆرىگە ، يىراقتىكى كۆكۈچ تاغلارغا قارايتتى . ئۇرگەنچىنىڭ زەي ۋە قاراڭغۇ زىندانىدا ئايلاپ ياتقان توغان هازىرقى بەختلىك هاياتىدىن بەكمۇ خۇشال ئىدى .

قارا ئېشەك ئۈزۈن قۇلاقلىرىنى قىمىرلىتىپ يورغىلاپ كېتىپ باراتتى . ئېشەككە كىتابلار ، ئەرەب ۋە پارس شائىرلىرىنىڭ توپلاملىرى ، بىر نەچچە كۈنگە مولجاللىنىپ ئوزۇق ـ تۈلۈك سېلىنغان قاپلار يۈكلەنگەنىدى .

بەزىدە يىراقتىن چاڭ بۇلۇتى كۆرۈنەتتى ، كېيىن دەرەخلەر-نىڭ ئارقىسىدىن مەشھۇر كاروانبېشى ۋە ئاشلىق تاغارلىرى يۈكلە-نىپ ، ئاستا ـ ئاستا كېتىۋاتقان تۆگىلەرنى قوغدىغان موڭغۇل ئاتلىقلىرى پەيدا بولۇشتى . بىر موڭغۇل هاجى رەھىم تەرەپكە يۈگۈرۈپ كېلىپ :

— كىمسەن؟ قاياقتا كېتىۋاتسەن؟ — دەپ ۋارقىرىدى.
هاجى رەھىم ئۇنچىقماستىن كۈلاسىنى ئارقىسىغا سۈرۈپ قويۇغاندى، ئۇنىڭ پىشانىسىدە ئۇچۇپ كېتىۋاتقان لاچىن سۈرىتى سېلىنغان ئالتۇن تامغا كۆرۈندى. شۇ چاغدا موڭغۇلنىڭ يۇقىرىغا كۆتۈرۈلگەن قامچىسى ئاستاغىنا پەسكە چۈشتى. ئۇ، «بايارتاي! ئۇراگىش!» (خەير خوش، ئىلگىرىلە!) دېدى ۋە ئېتىنىڭ بېشىنى بىردىنلا بۇراپ، ئۆز ئەتىرىتىنىڭ ئارقىسىدىن چېپىپ كەتتى.
دەرۋىش بولسا ئۇچلۇق كۈلاسىنى پىشانىسىگە چۈشۈرۈپ، يېڭى ناخشا ئېيتىپ قەدەم تاشلىدى:

چۈھ ئېشىكىم — قارا بەكىر، يورغىلا،
مېنى ئاپارغىن مەنزىلگە، خەتەر ناك.
چۈشكىدە يېتىپ ئۆلگەن ئادەم جىق،
چۆلدە، پەقەت بولالايدۇ مەرد ھالاك...

دۆڭلۇكنىڭ ئارقىسىدىن تۇيۇقسىزدىن تۆت ئاتلىق چىقىپ يولنى توسىدى.
— توختاڭلار! — دەپ ۋارقىرىدى قاپقارا يۈزلىرىنى قورۇق باسقان بىر بوۋاي، — سېنىڭ ئېتىڭ نېمە؟
— سالامەتلىك، خاتىرجەملىك بەرسۇن ساڭا! — دېدى دەرۋىش، — ساڭا مېنىڭ ئېتىم نېمىشقا كېرەك بولۇپ قالدى؟
— مەن سېنى تونۇدۇم! مېنىڭدىن قۇتۇلالمايسەن! سەن ئۇياتسىزلارچە موڭغۇللارغا سېتىلىپ كەتكەن مۇسۇلمان مەھمۇد يالۋاچنىڭ مىرزىسى ئىدىڭ. خەلقنى بۇلاشتا سەن ئۇنىڭغا ياردەم-لەشتىڭ، شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ قىلىچىمنىڭ ئۆتكۈر تىغىغا دۇچار بولىسەن.
— سۆزلىرىڭنىڭ ئىككى تامچىسى ھەقىقەت، قالغىنى بولسا قىپقىزىل يالغاندىن ئىبارەت.
— يالغىنىڭ نېمىسى؟ — دەپ ئاچچىقى بىلەن ۋارقىرىدى

بوۋاي ۋە غىلاپىدىن شەمشىرىنى سۇغۇردى .
— مۇسۇلمان مەھمۇد يالۋاچنىڭ مىرزىسى بولغىنىم ئۆلۈمگە سازاۋەر ئىكەنلىكىم راست ، ئۇنىڭدىن كىممۇ قېچىپ قۇتۇلالايتى؟ لېكىن ، مەن ھېچكىمنى بۇلىغىنىم يوق ، پەقەت ئۇزۇن دەپتەرلەرگىلا موڭغۇللارنىڭ ئوغرىلىغان مالىلىرىنى يازدىم ، مەھمۇد يالۋاچقا جەبىر - جاپا چەككەنلەرنىڭ شىكايەت قىلىپ ۋە شەپقەت ئۆتۈنۈش بىلەن ئەپۇ ھەم ھىمايە سوراپ كەلگەنلەرنىڭ ھەممىسگە ئەرز يېزىپ بەردىم .
— دەرۋىش ، ئەگەر سەن شۇ يەرنىڭ ئۆزىدە كاللاڭ تېنىڭدىن جۇدا بولماسلىقىنى خالىساڭ ، بىزگە ئەگىشىپ يۇرسەن ۋە قېچىشقا ئۇرۇنمايسەن ، — دەپ ۋارقىراشقا باشلىدى بوۋاي .
— كىم مېنى بۇياققا كەل ، دەپ چاقىرسا بېرىۋېرىمەن ، — دېدى دەرۋىش ھولۇقماستىن ، — لېكىن ، سەن ماڭا ئېتىڭنى ئېيتمىدىڭ . بىزنى ئۆلتۈرگۈدەك بولساڭ ، خۇداغا كىمنىڭ نامىنى ئېيتىپ ئەرز قىلىمەن ؟
— ئاللادىن بۇرۇن «قارا يىگىت»نىڭ قىلىچى سېنىڭ جاڭجاڭنى بېرىدۇ ، — دېدى ئاتلىقلارنىڭ بىرى ، — بىزنىڭ باشلىقىمىز بىلەن ئۇيۇشقىدەك بولمىغىن .
— ئاتلىقلار يولدىن بۇرۇلۇپ ، توپتوغرا شىمالغا ساپسېرىق جەزىرىمە قۇملۇق تەرەپكە قاراپ كېتىشتى . شالاڭ ، قاتتىق گىياھلار ، ئۆيەر - بۇيەردە چاتقاللار ، ئارىلاپ يۇگۇرۇپ يۇرگەن كەسلەنچۇكلەر بۇ يەرلەرنى ۋەھىمىلىك ۋە غەمكىن كۆرسىتەتتى . توغان ھاجى رەھىمگە ئاستاغىنا :
— ئەجىلىمىز يەتكەنمىكىن - ھە؟ بۇ كېرەك بولمىغان سەپەرگە نېمىشقىمۇ رازىلىق بەردىڭ؟ بىز سەمەرقەندتە قانداق تىنچ ۋە بەختلىك ھايات كەچۈرۈۋاتقانىدۇق ! — دېدى .
— ۋاقتىتىن ئىلگىرى ۋايساش كېرەك ئەمەس ، — دېدى دەرۋىش ، — بۇگۈنكى كۈن تېخى تۈگىگىنى يوق ، كەلگۈسى كۈنلىرىمىز بولسا كۈتۈلمىگەن ۋەقەلەر بىلەن لىق تولۇق .

يولۇچىلار تېخىچىلا شىمالغا قاراپ كېتىشىۋاتاتتى ، ئاخىر ئاتلىقلار كۆزگە ئارانلا كۆرۈنۈپ تۇرغان ئىككى يالغۇز ئاياغ يول-نىڭ بىر - بىرىگە قوشۇلغان يېرىدە توختاشتى . ئۇلارنىڭ بىرى دۆڭلۇككە چىقتى ، تۆت تەرەپكە ئۇزاق كۆز سالغاندىن كېيىن ، كۇنپېتىش تەرەپنى كۆرسىتىپ :

— چاپسانراق ، شۇ ياققا بارايلى ! كۇن ئولتۇرۇۋاتىدۇ ، — دەپ ۋارقىرىدى .

قاراڭغۇ چۈشكەندە ، هاجى رەهىم باشقىلار بىلەن بىللە يالقۇن-لىنىپ كۆيۈۋاتقان گۇلخانىنىڭ يېنىغا كەلدى ، ئۇلار چوڭقۇر سايـ-لىقتا ئىدى . دەرۋىش بىلەن توغانىنىڭ قوللىرى ئارقىسىغا قىلىپ باغلانغان ۋە ئۇلارنىڭ قاراڭغۇدا قېچىپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن بوينـ-غىمۇ ئارغامچا سېلىنغانىدى . ئۇلارنى تۇتقان بوۋاي ئىككىلىسىنى گۇلخانىنىڭ يېنىغا ئېلىپ كەلدى ۋە يۈكۇنۈپ ئولتۇرۇشقا بۇيرۇ-دى ، ئېشەكلىرىنى ئۇلارنىڭ يېنىغا ئەكېلىپ قويدى .

گۇلخانىنىڭ يېنىدىكى كىچىككىنە گىلەمدە ئورۇق ، قارا بىر تۇركمەن باداشقانىنى قۇرۇپ ئولتۇراتتى . ئۇنىڭ يۈزى مىس رەڭـ-دە ، دۇگىلەك كۆزلىرى ياناتتى ، يېنىدا گىلەمنىڭ ئۈستىدە خەنـ-جەر تۇراتتى .

«بۇ مەغرۇر يىگىتنى قەيەردە كۆردۈمكىن ؟» دەپ ئويلىدى هاجى رەهىم ، تۇركمەننى كۆزدىن كەچۈرۈپ ، شۇبھىسىز بۇ «قارا ئاتلىق»...

ئۇنىڭ ئۈستىدە قارا چەكمەن ، بېشىدا ئارقىسىغا سۈرۈپ قويۇلغان قارا پاپاخ ، ئېگىز قارا ئېتى نېرىراقتا باغلىنىپ قويۇلغا-نىدى . گۇلخانىنىڭ ئەتراپىدا كىيىملىرى يىرتىق ، لېكىن كۈمۈش-تىن نەقىش سېلىنغان ئاجايىپ قورال تۇتقان يىگىرمىگە يېقىن يىگىت ئولتۇرۇشاتتى . ئېلىپ كېلىنگەن ئەسىرلەرگە بەزىلىرى كۇلۈپ ، بەزىلىرى غەزەپ بىلەن قارىشاتتى .

يىگىتلەرنىڭ بىرى قارا ئېشەكتىن گىلەم خۇرجۇننى ئالدى ، ئۇنىڭ ئىچىدىن بىر نەچچە نان ، تۇگۇنچىدە ئۈزۈم ، قوغۇن ۋە بىر

پارچه چۈچۈك پىشلاقنى ئالدى ، كېيىن ئاستىلىق بىلەن ئۈن سېلىنغان خالتىنى ئېلىپ قويدى ۋە ئۈچىنچى گىلەم خۇرجۇننى بوشاتتى . ئۇنىڭدىن قەلەمدان ، دۇۋەت ، بىر نەچچە دەپتەر ، كىتاب ۋە قورال ئۈستىسىنىڭ ئەسۋابلىرى چىقتى .

دۇگىلەك كۆزلۈك يىگىت بىر كىتابنى قولىغا ئېلىپ بىر نەچچە بېتىنى ۋاراقلىدى ـ دە :

— بۇ يەردە ئېھتىمال سېمىز ۋە ئۇزۇن ساقاللىق ئىمامىلار ئورۇق ، ئاچ شاگىرتلارنىڭ قۇلاقلىرىغا قۇيىدىغان ھەدىس ۋە قائىدىلەر پۈتۈلگەندۇر ؟ — دېدى .

— ياق ، شەۋكەتلىك ساھىبقىرانىم ، — دېدى ھاجى رەھىم ، — بۇ كىتاب ئالەمنى بېسىۋالغان ئۇلۇغ ئىسكەندەر ھەققىدە يېزىلغان .

— شۇ باتۇر سەرباز ھەققىدە يېزىلغىنىنى ئاڭلاشنى خالايتتىم ! لېكىن ، كۈنۈڭ پۈتتى . ھازىر ئەزرائىل جېنىڭنى ئالىدۇ .

ھاجى رەھىمنى ئېلىپ كەلگەن بوۋاي ئېشەكنى چەتكىرەك ئاپىرىپ قويدى . ئالدىرىماستىن پوتىسىدىن قاسساپلار قوي سويىدىغان ئىنچىكە ۋە ئۇزۇن پىچىقىنى ئالدى ـ دە ، قوپال قولى بىلەن ھاجى رەھىمنىڭ ئېڭىكىنى تۇتتى .

— ھوي بوۋا ، بوغۇزلىماي تۇرۇڭ ! — دەپ ۋارقىرىدى كىمدۇر بىرى ، — باشلىقىمىز باشقا كىتابلاردا نېمىلەر يېزىلغىنىنى بىلمەكچى .

ئۆلەر ھالىتىگە يەتكەن دەرۋىش خىرىلداپ :

— كىتابلارنىڭ بىرىدە كارۋانلارنىڭ ئاپىتى بولغان بايـاۋان قـاپلىنى شانلىق قارا بۇركۇتنىـڭ قەھرىمـانلىقـلىرى تەسۋىر قىلىنغان ، — دېدى .

— توختاڭ ! ئۇنى قويۇۋېتىڭ ، بوۋا ! — دېدى شايكىنىڭ باشلىقى ۋە كىتابنى دىققەت بىلەن ۋاراقلاپ ، ئەسكەرلەرنىڭ ئۇرۇشلىرىنى تەسۋىرلىگۈچى سۈرەتلەرنى كۆزدىن كەچۈرۈشكە باشلىدى .

بوۋاي هاجى رەھمنى ئىتتىرىۋەتتى ۋە تىللاپ چەتكە كەتتى .
هاجى رەھىم يۇلتۇزلار چاقناپ تۇرغان قاراڭغۇ ئاسمانغا ، گۇلخاننىڭ چارسىلداپ كۆيۈۋاتقان قىزىل يالقۇنىغا ، دائىرە بولۇپ ئولتۇرغان ئادەملەرنىڭ دەھشەتلىك قىياپەتلىرىگە ، ئەتراپتىكى قۇملۇققا قارايتتى ، «قۇتۇلۇشنىڭ ئىلاجى بارمۇ ؟» دەپ ئويلايتتى .
«ئەگەر مەن جاھانكەچتىگە ھېچكىم رەھىم - شەپقەت قىلمىسا ، بۇ ئەسكەرلەر شاھنىڭ قاراڭغۇ زىندانىدىن قۇتۇلۇپ چىققان قورال - جابدۇق ئۇستىسى بولغان بالىغا رەھىم قىلىشار . لېكىن ، ھەتتا تىك يارغا چۈشۈپ كېتىۋېتىپمۇ ئۆمىدسىز بولمايمەن ، چەكمىنىڭ ئېتىكى تاشقا ئىلىنىپ قالىدۇ ياكى پەرۋاز قىلغان بۈركۈتنىڭ قانىتى جېنىمنى ھمايە قىلىدۇ... » توغان بولسا ئۇنىڭ يېنىدا تۇرۇپ ئاستاغىنا : «كۈنىمىز پۈتكىنىنى بىلىۋاتامسەن ؟» دېدى .
— تېخى كۈنىمىز پۈتكىنى يوق ، — دېدى دەرۋىش ، — ئالدىمىزدا تېخى ئۇزۇن كېچە بار ، نېمە بولۇشىنى ئالدىدىن كىم ئېيتالايدۇ ؟
«قارا ئاتلىق» سېرىق چەم مۇقاۋىلىق كىتابنى گىلەمگە قويۇپ دېدى :
— ھە دېمەي تاڭ يۇلتۇزى چىقىدۇ . بۇ كاپىرلارنىڭ مالىيىنى ئۆلتۇرۇشكە ئالدىرىمىساقمۇ بولىدۇ . بۇ جاھانكەچتىنى گەپكە سالايلى ، بىزگە بىرەر يۇرەكلىك باتۇرنىڭ قەھرىمانلىقلىرىنى سۆزلەپ بەرسۇن .
توغان دەرۋىشنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلىدى :
— سەن ئۇلارغا خورلىنىش بىلەن تىز چۆككەن ھالدا سۆزلەپ بېرەمسەن - ھە ؟ لام - جىم دېمىگىن ! بۇنىڭدىن كۆرە بىزنى بىردىنلا ئۆلتۇرگىنى ياخشى !
— سەۋر قىل ، — دېدى ھاجى رەھىم ، — كېچە ئۇزۇن ، كەلگۈسى كۈنىمىز ياخشى بولۇپ قالسا ئەجەب ئەمەس...

— مەيلى سۆزلىسۇن ! — دېيىشتى ئادەملەر ، — قەپەستىكى بۇلبۇل ئەركىنلىكتىن ياخشىراق سايرايدۇ .

— بولمىسا قۇلاق سېلىڭلار ، — دەپ باشلىدى هاجى رەهىم ، — هازىر مەن سىلەرگە مۇڭگۈزلۈك ئىسكەندەر ، رۇستەم ۋە زوراپ توغرىسىدا ئەمەس ، بەلكى چۆل قاراقچىسى ، شاڭ-لىق قارا بۇركۇت ۋە تۇركمەن قىزى گۈلجامال توغرىسىدا سۆزلەپ بېرىمەن .

گۈلجامال دېگەن نامنى ئاڭلىشى بىلەن شايكا باشلىقى دەرۋىش-كە دەرهال قارىدى ۋە ئۇنىڭ قاشلىرى هەيرانلىق بىلەن كۆتۈرۈل-دى . ئۇ ئوڭ تەرىپىگە يانپاشلاپ ياتتى ، قولىنى مەڭزىگە قويۇپ ، يېنىپ تۇرغان قارا كۆزلىرى بىلەن تۇتقۇن چۆچەكچىگە دىققەت بىلەن قاراشقا باشلىدى .

بەشىنچى باب

هاجى رەھمىنىڭ سۆزلىگەن چۆچىكى

ئۇ چاپسان دەسسەپ يېنىمدىن ئوتتۇپ كەتكىنىدە ،
ئونىڭ ئېتىكى ماڭا تېگىپ كەتتى .
(شەرق چۆچىكىدىن)

— گۈلجامال كەڭ تۈركمەن چۆلىدىكى كەمبەغەل ئاۋۇلنىڭ بىچارە پادىچىسى ئىدى ، — دەپ سۆز باشلىدى هاجى رەھىم ، — گۈلجامال نۈرغۇن ناخشىلارنى بىلەتتى . ئۇنىڭ قوزىلارنى سۈغەرىشقا ئېلىپ كېتىۋاتقىنىدا ئېيتىدىغان ئالاھىدە ناخشىسى بار ئىدى . يەنە بىر يېقىملىق ، خۇش چاقچاق ناخشىنى قوزىلار يىراقتا كېتىپ قالماي ، بىر جايدا ئوتلاپ يۈرۈشى ئۈچۈن ئېيتاتتى .

لېكىن ، بىر هاياجانلىق ، قايغۇلۇق ناخشىسىمۇ بار ئىدى ، بۇ ناخشا جاراڭلىقلىقى بىلەن ئاداشقان قوزىلارغا شۇ ئوتتۇرىدا بۆرە بارلىقىنى بىلدۈرەتتى . قۇرۇپ قالغان چاتقاللارنىڭ كۆلەڭگىسىدە هۇزۇر قىلىپ يانقان قوزىلار بۇنى ئاڭلىغاندا ، قولىغا يوغان تاياق تۇتۇپ دۆڭنىڭ ئۈستىدە تۇرغان گۈلجامالنىڭ يېنىغا يۈگۈرۈپ كېلىشەتتى ، ئۇچ تال يوغان پاخماق ئىت بولسا ئارقىدا قالغان قوزىلارنىڭ ئەتراپىدا هاۋشىپ يۈرۈپ ، هەممىسىنى بىر يەرگە يىغاتتى .

گۈلجامال بۇ ناخشىلارنىڭ هەممىسىنى نۈرغۇن يىللار پادىچىلىق قىلغان ۋە ئۇزۇن نەي چالىدىغان بوۋىسى قورقۇتتىن ئۆگەنگەن . ئۇ پۈتۈن ئۆمرىنى كەمبەغەلچىلىكتە ئۆتكۈزدى ، يېڭا پادىچىسى بولدى ، يېڭا چېتىدە كونا قىيىسىق قارا ئۆيى بولسىمۇ ،

نۆۋىتى بىلەن ئۆيمۇئۆي يۈرۈپ قورسقىنى تويغۇزدى .
ئۇنىڭ ئاۋۋال خوتۇنى ۋاپات بولدى ،كېيىن خارەزم شاھ ئو-غان تاغلىقلىرى بىلەن ئۇرۇش قىلغاندا ئىككى ئوغلى ئۆلۈپ ، ئۆزى يالغۇز قالدى .
پادىچىنىڭ يىراق يەردىكى بىر كۆچمەنگە ئەرگە بەرگەن قىزى بىر كۈنى بوۋىقىنى كۆتۈرۈپ كەلدى ۋە بىر نەچچە كۈن ئاغرىپ ۋاپات بولدى . ئۇنىڭ يۈزى كۆكەرگەن ، قان ئۈيۈشۈپ قالغانىدى ، نېمە بولغانلىقىنى ھېچكىم بىلەلمەيتتى . قېرى قورقۇت پادىچى قىزى سورىغاندا :
— ئاللاتائالانىڭ ئىرادىسى شۇ ئىكەن ؟ ھەر بىر قىزمۇ ياخشى ئەرگە ئۇچراۋەرمەيدۇ ! — دەپ جاۋاب بەردى ۋە كەڭ يېڭى بىلەن قورۇق باسقان يۈزىنى ياپتى .
قورقۇت پادىچى نەۋرىسىنى خۇددى مېيىپ قويدەك ئېھتىيات قىلىپ تەربىيىلىدى ، قويلار بىلەن ئوتلاقتىن - ئوتلاققا كۆچۈپ يۈرگىنىدە ، قىزنىنى بەزىدە كېسەل قوزى بىلەن بىللە تېرە خالتىغا سېلىپ ئارقىسىغا تېڭىپ يۈردى .
گۈلجامال ئاستا - ئاستا ئۆستى ، كېيىن ئۇنىڭ يېنىدا يۈگۈ-رۈپ يۈرىدىغان بولدى . بوۋىسى نەي چالغاندا ، ئىنچىكە ئاۋاز بىلەن ناخشا ئېيتاتتى ۋە ئارقىدا قالغان قويلارنى ئىتلار بىلەن بىللە كۆزىتىپ يۈرەتتى . گۈلجامال بويىغا يېتىپ قالغىنى ئۆچۈن ، قورقۇت بۇنىڭدىن كېيىن پادىچىلىق قىلماسلىقىنى ، كونا ئۆينىڭ يېنىدا يېتىشىنى ۋە ئۆزىنىڭ ئورنىغا قوزىلارنى ئوتلىتىشقا نەۋرە-سىنىڭ بېرىشىنى ئېيتىپ قالدى . شۇ ۋاقىتتا ، تۈلەپ قوتۇر ئېشەككە مىنىپ قېرى ھەدىسى كېلىپ ، ئۇنىڭ كونا ئۆيىگە جايـ-لاشتى ، پۇتۇن ئاۋۇلدا قورقۇت چۆلدە شەيتان كۆرۈپتۇ ۋە نەۋرە-سىنى ئۇنىڭغا سېتىپتۇ ، دېگەن گەپلەر تارقالدى . بەزىبىرلىرى بولسا ، بوۋاي قەدىمكى قورغاندىن خەزىنە تېپىۋاپتۇ ، دېيىشتى . ئۇ توغرۇلۇق يەنە تۈيۈقسىزدىن بىر مىس قازاننىڭ پەيدا بولۇپ قالغانلىقى ، ئۆينىڭ ئۈستىدىن دائىم ئىس چىقىپ تۇرىدىغانلىقى

ۋە پادىچى كېلىپ - كەتكەنلەرنى چاي بىلەن مېھمان قىلىپ تۇرغاز-
لىقى ئېنىق ئىدى .
ئاخىر بوۋاي ئۇچۇن مۇھىم بىر كۇن كەلدى ، بويىغا يېتىپ
قالغان نەۋرىسىنى ئەرگە بېرىش ۋاقتى يەتتى . بۇنداق قىزغا تويلۇق
مال ئۇچۇن تۆگىمۇ ، ئاتمۇ ، كالىمۇ ۋە قويمۇ ئېلىش مۇمكىن
ئىدى . شۇنداق بولسا بوۋاي پۇتۇنلەي غەمدىن قۇتۇلىدۇ . ئۆيدە
يېتىۋېلىپ ، خالىغىنىچە قىمىز ئىچىدۇ ، كۇندۇزى بۇلۇتقا ، كېچە-
سى يۇلتۇزلارغا قاراپ يېتىۋېرىدۇ . پادىنى بولسا ھەدىسى ، قىزى
ۋە كۇيئوغلى بېقىۋېرىدۇ .
قورقۇت گۇلجامالنى ئەرگە بېرىشكە ئالدىرىمىدى ، كەلگەن
ئەلچىلەرنىڭ ھەر بىرىگە تويلۇق مالنى ئاشۇرۇپ ئېيتىۋەردى .
ئەلچىلەر ئىلگىرىكى پادىچىنىڭ ئاچ كۆزلۇكىگە ھەيران بولۇپ ،
ئۇمىدلىرىنى ئۇزۇپ كېتىشەتتى . لېكىن ، يەنە قايتا ئەلچىلىك
قىلغان ئادەملەرمۇ بولدى . بۇ كىشى چوڭ يوللارنىڭ مەشھۇر
قاپلىنى ، كارۋانلارنىڭ ئاپىتى — قاراقچى قارا بۇركۇت ئىدى .
— قىزنى ياخشى كۆرگەن كىشى ، — دېدى قارا
بۇركۇت ، — تويلۇق مال توغرىسىدا سودىلاشمايدۇ ، — ئۇ قېرى
قورقۇت سورىغان مالالارنىڭ ھەممىسىنى بېرىشكە ۋەدە قىلىدۇ .
لېكىن ، بوۋاي ھەر كېچىسى قارا بۇركۇت كەلگەندە ئويلاپ كۆرە-
مىز ، دەپ ئۇزۇل - كېسىل جاۋاب بەرمەيتتى .
بىراق ، بوۋاينى شەيتان ئۇردىمۇ ، نېمە بالا بولدى ، يۇلتۇز-
لارغا قاراپ ساناپ قويغان تۆگە ، ئات ، كالا ، قويلىرىدىن ئايرىدى .
ئاۋۇلغا ئۆتكەن ، ھازىرقى ۋە كەلگۇسى يىللار ئۇچۇن سېلىق
توپلاشقا شاھنىڭ يىگىتلىرى كەلدى . ئۇلار بىر قانچە ئات مالال-
نى ، شۇنىڭدەك ئۇلۇغ شاھقا تاللايدىغان ئەڭ چىرايلىق قىزلار
قاتارىدا گۇلجامالنىمۇ ئېلىپ كېتىشتى .
يېرىم كېچىدە قورقۇت پادىچىنىڭ ئۆيىگە قارا بۇركۇت ئات
چاپتۇرۇپ كەلدى ، ئۇ كېچىچە بوۋايدىن يىگىتىبىشى كىم ئىكەن ،
ئات ۋە ئېگەرلىرى قانداق ئىكەن ، دەپ سوۇرۇشتۇردى . ئۇ بوۋايدىن

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

ھەممە گەپنى سورئۇالغاندىن كېيىن :

— ئەمدى مەن ئۇلارنى قاراڭغۇدىمۇ تونۇيمەن . ئەگەر خارەزم دېڭىزىنىڭ تېگىگە چۈشۈپ كەتكەن بولسىمۇ ، بىر - بىردىن ۋە ھەممىسىدىن قىساس ئالىمەن . گۈلجامالنى بولسا ، قورقۇت تاغا تېپىپ ئۆزۈڭگە ئەكېلىپ بېرىمەن ، چوڭ توي قىلىمىز ، كېيىن ئۇنى خوتۇن قىلىپ ئۆز ئۆيۈمگە ئېلىپ كېتىمەن . ساڭا تۆگە ، تايلىق بىيە ، موزايلىق سىيىر ۋە توققۇز قوي ۋەدە قىلغانىدىم ، ئەمدى بولسا ھەممىسىنى توققۇز ھەسسە قىلىپ بېرىمەن . لېكىن ، سەن نەۋرەڭنى مېنىڭدىن باشقا ھېچكىمگە بېرىمەن ، دەپ ۋەدە قىلىپ قويمىغىن .

قارا بۇركۇت بوۋاينىڭ ئالدىغا بىر خالتا تەڭگە زاكالەت تاشلاپ ئېتىغا مىندى - دە ، تۇن قاراڭغۇلۇقىنىڭ قوينىغا كىرىپ كۆزدىن غايىب بولدى...

ھاجى رەھىم چۆچىكىنى شۇ يەرگە يەتكۈزۈپ جىم بولدى ۋە ئىنجىقلاپ يانپاشلىدى .

— كېيىن قانداق ئىشلار بولدى؟ قاراقچى قىزنى تاپالىدىمۇ؟ — دېيىشتى گۈلخانىڭ يېنىدا ئولتۇرغان يىگىتلەر .

— ۋاي - ۋۇي ! باتۇر قاراقچى ۋە گۈزەل قىز بېشىدىن نېمىلەرنى كەچۈرمىدى ! — دېدى ھاجى رەھىم ، — لېكىن مەن بۇ يېقىنى سۆزلەلمەيمەن ، ئارغامچا بەدىنىمنى قىيىۋەتتى ، ھار-دىم .

— پۈت - قولىنى يېشىڭلار ! — دەپ بۇيرۇق قىلدى «قارا ئاتلىق» .

— ئۇكامنىڭ يارلانغان قوللىرىنىمۇ بوشىتىڭلار ! — دېدى ھاجى رەھىم ۋە ئوڭدىسىغا يېتىپ كۆزىنى يۇمدى .

قېرى تۇركمەن ئىختىيارسىز غودۇڭشىپ ، ئىككىلا ئەسىر-نىڭ قوللىرىنى يەشتى . ئىككىسىلا قۇمغا ئەپلىكرەك ئورۇنلىشىپ ئولتۇردى - دە ، دەرۋىش سۆزىنى داۋام قىلدى :

— تاڭ سەھەردە كېيىك ئوۋلاپ يۈرۈپ ئادىشىپ ھەمراھلىرى-

دىن ئايرىلىپ قالغان ياش يىگىت شاھزادە جالالىددىننى ئۇچراتـ
تى ، ئۇ ئاچلىقتىن ۋە تەشنالىقتىن ئۆلەر ھالەتكە كەلگەن . ھارغان
ئېتىنى يېتىلەپ مېڭىپ ، قورقۇت پادىچىنىڭ ئۆيىنى كۆرۈپ قالـ
دى ، پادىچى ئۇنى ياخشى كۈتۈۋالدى . شاھزادە دەم ئالدى ، غىزا
يېدى ۋە ئېتىغا يەم بەردى ، خۇددى شۇ ۋاقىتتا ئۆيگە تۈيۇقسىزدىن
قارا بۇركۈت كىرىپ قالدى . كىم ئىكەنلىكىنى بىلمەستىن ، ئۆز
دۈشمىنىنىڭ ئوغلى بىلەن خېلىغىچە سۆھبەتلەشتى . خوشلىشىۋېـ
تىپ شاھنىڭ ياش ۋارىسى ئۇنى شەھەردىن تاشقىرىدىكى تىللالىق
سارايغا تەكلىپ قىلدى ، شۇ ۋاقىتتىلا قاراقچى بۇ ئادەمنىڭ ئەشەد.
دىي دۈشمىنىنىڭ ئوغلى ئىكەنلىكىنى پەملىدى . لېكىن ، مېھماـ
دارچىلىق قائىدىسى مېھمانغا ھۆرمەت بىلەن قاراشنى تەلەپ قىلـ
غانلىقىدىن ، قارا بۇركۈت ئۇنى خاپا قىلمىدى ۋە ياش خانىنىڭ
مېھماندارچىلىقىغا ئەلۋەتتە بېرىشنى ۋەدە قىلدى .

كۆپ ۋاقىت ئۆتمەي ، قارا بۇركۈت شاھزادىنىڭ مېھماندارچە.
لىقىغا بېرىش ئۈچۈن پايتەختكە ماڭدى . لېكىن ، ياش خان خىجا.
لەتتە قالدى ، چۈنكى ئاتىسىغا ئۇنىڭ ئەڭ ئاددىي ئادەملەر بىلەن
دوستلىشىشى ، شەھەردىن تاشقىرىدىكى سارىيىدا سەھرا كۆچمەنلە.
رىنىمۇ ، جاھانكەچتە دەرۋىشلەرنىمۇ ، يىراق ئەللەردە ئۇچراتقان
يولداشلىرىنىمۇ قوبۇل قىلىشى ياقمىدى . شاھ : «ئوغلۇم ماڭا
قارشى پىتنە ئۇيۇشتۇرۇۋاتمىغانمىكىن ؟» دېگەن خىيالدا ئۇنىڭ
ھەر بىر قەدىمىنى كۆزىتىپ يۈردى . شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ سارايـ ۋە
باغنىڭ ئەتراپىغا يوشۇرۇنغان قاراۋۇللار كىرگەن - چىققانلارنى
كۆزىتىپ تۇرۇشاتتى .

قارا بۇركۈت تىللالىق سارايغا كەلگەندە شاھزادە ئۇنى
خۇشال - خۇراملىق بىلەن كۈتۈۋالدى ، ياخشى زىياپەت قىلدى ،
سازەندىلەر قەدىمكى جەڭگىۋار كۈيلەرنى چېلىپ ناخشا ئېيتتى .
كېچىسى قارا بۇركۈت يولغا چىقماقچى بولغىنىدا ، خان تاڭ ئاتقاندا
مېڭىشنى تەكلىپ قىلدى ، خەۋپ - خەتەرسىز شەھەر چېگرىسىغا
بېرىش ئۈچۈن ئەسكەر قوشۇپ بېرىشنى بىلدۈردى .

— قارا بۇركۇتكە كىممۇ تېگەلەيتتى؟ — دېدى قاراقچى، — بىرى ھۇجۇم قىلىدىغان بولسا، قىلىچىم يېگىرمە يېگىتتىنمۇ قورقمايدۇ...

— قارا بۇركۇت باغنىڭ ئىشىكىدىن چىقتى. شۇ چاغدا ئۇنىڭ ئۇستىگە پۇختا توقۇلغان بېلىقچىنىڭ توري تاشلاندى، شۇنداق ئوراپ ئېلىشتىكى، قىلىچىنىمۇ ئالالماي قالدى. يېگىتلەر ئۇنى سۆرەپ، ئادەم ئۆلتۈرىدىغان يەرگە ئېلىپ كېلىشتى.

كېچىسى جاللاتبېشى، «غەزەپ بېگى» جاھان پالۋان ياش خان ھۇزۇرىغا نېمە ئۈچۈن كەلگەنلىكىنى بىلىش ئۈچۈن، قارا بۇركۇتنىڭ بەدىنىگە داغمال بېسىپ سوراق قىلدى.

— بەگكە تاتارلارنىڭ ئاتلىرىدىن ئەڭ ياخشىسىنى ئوغرىلاپ بېرىشنى ۋەدە قىلغانمەن، — دېدى قارا بۇركۇت.

— جاھان پالۋان ئاخىر تەرسا يېگىتنى سوراق ۋە قىيناشتىن ھېرىپ، ئۇنى «جازا مۇنارى» غا ئېلىپ بېرىشنى بۇيرۇدى.

قارا بۇركۇتنى قاراڭغۇدا ئېگىز مۇنارنىڭ يېنىغا ئېلىپ بېرىشتى، جاللاتلار ھالقا بولۇپ ئۇنى ئورىۋېلىشتى. كىمدۇر بىرى تۇيۇقسىزلا ئۇنىڭ قۇلىقىغا: «قولۇڭنى ئوڭ تەرەپكە ئۇزىتىپ، تۆمۇر ئىلمەككە يېپىشىۋال» دەپ پىچىرلىدى. شۇ چاغدا قولى باغلانغان ئارغامچىنىڭ بوشىغانلىقىنى سەزدى، ئۆزىنى ھمايە قىلىشقا تەييار ئىكەنلىكىنى بىلدۈرمەي، قارا بۇركۇت مۇنارغا كىرىدى ۋە ئايلانما پەلەمپەيدىن يۇقىرىغا چىقىپ كەتتى. يۇقىرىدا، مەشئەلنىڭ خىرە شولىسىدا كىچىككىنە بىر ئىشىك ئېچىلدى، ئىچكىرى تەرەپكە ئىتتىرگەنده قارا بۇركۇت قاتتىق قارشىلىق كۆرسەتتى. مەشئەل تۇيۇقسىز ئۆچتى، قاراقچى قولىنى دەرھال بوشىتىپ، ئوڭ تەرىپىدىن تۆمۇر ئىلمەكنى سىلاپ كۆردى. كىمدۇر بىرى: «بىر ئىت كېمىيدۇ» دەپ ۋارقىرىدى. ئىشىك قاتتىق يېپىلدى ۋە قارا بۇركۇت قاراڭغۇدا ھېلىقى ئىلمەككە ئېسىلغىنىچە قالدى...

قارا بۇركۇت ئېسىلىپ تۇرۇپ سول قولىنى ئارغامچىدىن بىر

ئاز بوشتىشقا ئۇرۇندى ، ناھايىتى قىينىچىلىق بىلەن بولسىمۇ نىيىتىگە يەتتى ، شۇنىڭدىن كېيىنلا ئىككى قوللاپ ئېسىلىپ تۇرا- لىدى . تاڭ ئېتىپ كونا مۇنارنىڭ يوچۇقلىرىدىن قۇياش نۇرلىرى چۈشكەندە ، يىگىت مۇنارنىڭ ئەڭ ئۈستىدە تۇرغانلىقىنى بىلدى . پەس تەرىپى ناھايىتى چوڭقۇر بولۇپ ، ئادەملەرنىڭ ئاۋازلىرى ئاڭلىنىاتتى ، قارا سايىلەر ۋە ئادەملەرنىڭ سۆڭەكلىرى كۆزگە غىل - پال كۆرۈنۈپ تۇراتتى . ئەگەر دوستلار يارداەمگە كەلمىسە ، تۆمۈر ئىلمەككە شۇ تەقلىدتە ئۇزاق ئېسىلىپ تۇرۇش ھالدىن كەتكۈزەتتى .

ھاجى رەھىم سۆزدىن توختاپ گۈلخانغا قاراپ قالغاندا ، كە- شىلەر :

— كىيىن نېمە بولدى؟ قارا بۇركۈت ۋە گۈلجامالغا نېمە بولدى؟ ئىلدامراق گەپ قىلساڭچۇ ! — دەپ سوراشتى .

— بالامغا بىر يۈتۈم سۇ بىلەن بىر پارچە نان بەرسەڭلارچۇ ، ئۆزۈمۇ تامىقىمنى ھۆللىۋالسام بولاتتى ، ئەتىدىن بېرى بىر يۇ- تۇمۇ سۇ ئىچمىدىم .

— نان ، مېغىز ۋە نېمە بولسا شۇنى بېرىڭلار ، — دەپ بۇيرۇدى «قارا ئاتلىق» ، — سۆزۈڭنى داۋام قىلىۋەرگىن ، دەر- ۋىش ، تاڭمۇ يورۇپ قېلىش ئالدىدا .

ھاجى رەھىم بىر چىنە قېتىقنى ئالدىرىماي ئىچىپ ، سۆزىنى داۋام قىلدى :

— خۇددى شۇ ۋاقىتتا شاھزادە پەرۋاسىزلىق بىلەن قارىياغاچ- نىڭ تېگىدە كېزىپ يۈرەتتى ، ياخشى كۆرگەن ئاتلىرىغا قوغۇن شاپىقىنى بېرەتتى . تۇيۇقسىزلا ئۇنىڭ يېنىغا ھەممە تەرىپىنى ئورد- ۋالغان سادىق دوستى كەلدى - دە ، ئاستاغىنا چۆلدىن كەلگەن مېھمانىنى بېغىنىڭ يېنىدىكى شاھ تەرىپىدىن قويۇلغان چېرىكچى بەگنىڭ يېنىغا ئېلىپ بېرىشتى ۋە ئۇ يەردىن «جازا مۇنارى» غا ئېلىپ كېتىشتى ، دېدى .

شاھزادە قاتتىق غەزەپلەندى ، ئۇ بۇگۈن يىگىتلىرىگە ئۇرۇشقا

تەييار بولۇپ تۇرۇشنى بۇيرۇدى . جالالىددىن يۈزگە يېقىن قورال-لانغان ئاتلىق بىلەن شەھەرگە ئات سالدى ، دۇچ كەلگەن كوچا قاراۋۇللىرىنى ھەيدەپ ، توپتوغرا ئادەم ئۆلتۈردىدىغان ئېگىز كونا مۇنارنىڭ يېنىغا كەلدى . مۇنارنى ساقلاۋاتقان تەرى سوغۇق قارا-ۋۇل قورقۇنلۇقىدىن قېچىپ كەتتى ، يىگىتلەر مۇنارنىڭ ئىشىكىنى پالتا بىلەن ئۇرۇپ ئاچتى . جالالىددىن مۇنارنىڭ پەلەمپىيى بىلەن ئەڭ يۇقىرىسىغا چىقتى ، يۇقىرىدىكى ئىككىنچى ئىشىكنىمۇ بۇزۇپ تاشلاشقا توغرا كەلدى .

بوسۇغىنىڭ ئۇ تەرىپى قاپقاراڭغۇ ، ئوڭ تەرەپتە ، تامدىكى ئىلمەكتە بىر ئادەم ئېسىلىپ تۇراتتى ، يىگىتلەر ئۇنى ئاستىلىق بىلەن ئالدى ۋە پەلەمپەيگە ئېلىپ كېلىشتى . جالالىددىن كۆيۈۋاتقان مەشئەلنى ئېلىپ پەسكە قارىدى ، پەستە يېنىپ تۇرغان كۆزلەر يۇقىرىغا قارىشاتتى ، غەزەپلىك ئاۋازلار ئاڭلىناتتى . خان يېنىۋاتقان مەشئەلنى چۆرۈۋەتتى ، مەشئەل پىلدىرلاپ يەرگە چۈشۈشى بىلەن ئادەمخور پاخماق چوڭ ئىتلار غىڭشىپ ئۆزلىرىنى چەتكە ئالدى .

— قەسەمیات قىلىمەنكى ، — دېدى ئۇ ، — ئەگەر مەن شاھ بولۇپ قالسام ، شۇ ۋەھىمىلىك ئىتلارنى مۇشۇ مۇنارنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرگەن ئادەملەرنى يېگۈزۈش ئۈچۈن ساقلىغان بولاتتىم .

شاھزادە مۇناردىن چۈشۈپ ئېتىغا مىندى ، ئېگەرلەنگەن ئاتنىڭ يەنە بىرى قارا بۇركۈتكە ئاتالغانىدى . «يىگىتلەر شەھەردىن توپ بولۇپ ئۆتۈشتى ، تاش دەرۋازىدىن ئۆتۈپ ، چەكسىز تۈزلەڭ سەھرا كۆرۈنگەندە ، جالالىددىن ئازاد قىلىنغان قارا بۇركۈتكە قا-راپ دېدى :

— مېنى شاھ جاللاتلىرىنىڭ قولىغا تاپشۇرۇش ئۈچۈن ئۆز ساربىيىغا تەكلىپ قىلغانىكەن ، دەپ ئويلىدىڭمۇ ؟ مەن سېنى ئۆ-زۈمنىڭ تىللالىق ساربىيىمغا يەنە تەكلىپ قىلغان بولاتتىم ، لېكىن يەنە جاللات جاھان پالۋان ئىتلىرىنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالارمىكىن ، دەپ قورقىمەن .

— مەن بۇنداق قارا نىيەتتە ئەمەس . ئۆزۈمنىڭ جانجان سەھرايىمغا كېتىشكە رۇخسەت بەرگىن . ئۇ يەر يالىڭاچ قۇملۇق ، گىياھلىرى كەم ، سۇلىرى شورلۇق بولسىمۇ ، ئاجايىپ ساربىي ، ئېگىز مۇنارلىرى ۋە مۇستەھكەم تاملىرى بولغان بۇ يەرلەردىن ئەركىن ۋە بەختىيار ئۆمۈر كەچۈرىدۇ .

— مەن سېنى تۇتۇپ قالالمايمەن ، سەن مېنىڭ توغرۇلۇق ئازاب چەككىنىڭ ئۈچۈن يەنە بىرەر خاھىشىڭنى ئىجرا قىلغان بولاتتىم .

— مېنىڭ پەقەت بىرلا ئىلتىماسىم بار . مېنى بېلىقچى تورىغا ئورنۇبلىپ ئازابلىغۇچىلار يېنىمدىن خەنجىرىمنى ئېلىۋالغان . ئۇ-نى تاقاشقا جۈرئەت قىلغان ماختانچاقنىڭ قولىدىن تارتىۋالمىغۇچە ، يىگىتلىرىڭدىن بىرىنىڭ قىلىچىنى ئېلىپ تۇرۇشقا رۇخسەت بېرە-لەمسەن ؟

شاھزادە پىرۇزا ۋە قىممەتلىك تاشلار بىلەن بېزەلگەن قىلە-چىنى بەلۋېغىدىن چىقىرىپ قارا بۇركۇتكە بەردى .

— شەرەپ بىلەن تاقاپ يۈرىۋېرىڭ ! ئۇنى تىنچ كارۋانلارغا ئە-مەس ، بىزنىڭ قەبىلىمىز دۇشمەنلىرىگىلا قارشى كۆتۈر . تېگىگدە-كى قارا ئاتمۇ سېنىڭكى بولسۇن ، شۇ ئاتتا ۋەتەن خائىنلىرىغا قارشى ئۇرۇشلارغا چىققىن .

— يەنە بىر ئىلتىماسىم بار ، — دېدى قارا بۇركۇت .

— ئېيتقىن ؟

— شاھنىڭ ساربىيدا بولۇۋاتقان ئىشلارنىڭ ھەممىسىدىن سەن خەۋەردارسەن ، تۇركمەن قەبىلىسىدىن ئېلىپ كەلگەن «گۈل-جامال» دېگەن قىزنىڭ ئەھۋالى قانداق ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ بېرە-لەمسەن ؟ ئۇنى مەجبۇر ئېلىپ كەتكەن شاھ قاراقچىلىرى قىزنى قېرى شاھنىڭ كۆڭلىنى ئېلىش ئۈچۈن ساراي خىزمىتىگە كىرد-ىدۇ ، دېيىشكەنىدى .

— بىلىمەن ، شاھ «گۈلجامال» دېگەن قىز ئۈچۈن سارای باغلىرىنىڭ بىرىدە مەخسۇس ئۆي تىككۈزۈشنى بۇيرۇدى . لېكىن ،

قىز مەغرۇر ۋە چىداملىق ئىكەن . شاھىمزىنىڭ باشقا ئەسىرالىرد-
ىنىڭ بېشىغا چۈشكەن كۈلپەت ، ئۇنىڭمۇ بېشىغا چۈشمىسۇن ، دەپ
قورقىمەن .

— رەھمەت ساڭا ، مۇشكۈلۈمنى ئاسان قىلغان ئاغىنەم ! —
دېدى قارا بۇركۈت ، — ئەگەر كېرەك بولۇپ قالسام چاقىرتقىن ،
تاغ ۋە يارلىقلاردىن ئۆتۈپ بولسىمۇ دەرھال يېتىپ كېلىمەن .

قارا بۇركۈت ئېتىنىڭ بېشىنى ئۆز سەھراسى تەرەپكە بۇراپ
چاپتۇرۇپ كەتتى . ئۇزاق ئۆتمەيلا يولىنى ئۆزگەرتىپ ، توغرا يولغا
چىقىۋالدى ، بۇ يول شەھەرلەرنىڭ ئەڭ گۈزىلى — باغلارغا كۆمۈل-
گەن سەمەرقەندكە ئېلىپ باراتتى .

ئات ئاستا كېتىپ باراتتى ، يىگىت بولسا كۈيلەيتتى :

سۆيگۈنۈمدىن سالام كۈيلەر بادى ـ سەبا قۇلىقىمغا...
يار سالمىغىن تىكىشىغاندا تاقەت تۇگەر ، تاقەت تۇگەر .
ھەر داۋانىنىڭ ئارقىسىدا بىر ھالاكەت تۇرسۇن مەيلى ،
يار تۇپەيلى ، يول كېچىمەن ، چۈنكى يولدا ياىرم كۈتەر...

قارا بۇركۈت شۇنچىلىك خىيالغا چۆمگەنىدى : «يول ! يول
بېرىڭ ! پادىشاھقا چاپار كېتىۋاتىدۇ ! پادىشاھنىڭ ئۆز قولىغا بې-
رىش ئۈچۈن خەت ئېلىپ كېتىۋاتىدۇ ! » دەپ ۋارقىراپ ئات چاپتۇ-
رۇپ كېلىۋاتقان بىر قانچە يىگىت ئۇنى دەسسىۋېتىشكە تاسلا قال-
دى .

بىر قانچە ئاتلىقلار چاڭنىڭ ئىچىدە ئۇزۇن سوزۇلغان ئارغام-
چىنى تارتىپ كېتىۋاتاتتى ، ئارغامچىنىڭ ئۇچى ئېگەرگە ھالقا
قىلىپ باغلانغاندى . ئاتقا قاتتىق باغلانغان چاپار ئاتنىڭ شۇنچىلىك
ئىلدام يۈگۈرۈشىدە ھۇزۇر قىلىپ ئۇخلايتتى ، تەۋرىنەتتى ۋە بې-
شىنى قىمىرلىتاتتى .

چاپارنىڭ ئېتى شەھەر دەرۋازىسىغا يېتىۋېلىش ئۈچۈن ، ئا-
خىرقى كۈچىنى سەرپ قىلىۋاتقانلىقى كۆرۈنۈپ تۇراتتى . ئۇ پۇش-

قۇراتتى ، قۇيرۇقىنى شىپاڭلىتاتتى ، ئادەتتە شاھنىڭ چاپارىنى بىر يېزىدىن ئىككىنچى يېزىغا كۆزىتىپ بارغۇچى يىگىتلەر ئۇنى ئالدىدا ئارغامچا بىلەن تارتىپ كېتىۋاتقانلىقى ئۈچۈنلا چاپاتتى .

ئىلدام يۈگۈرۈپ كېتىۋاتقان ئات تۇيۇقسىز يىقىلدى ، ئاتلىقلار توختاشتى . ئاتلىرىدىن سەكرەپ چۈشتى ، ماغدۇرسىزلانغان ، ئۆلگۈدەك قىلىپ ھەيدەلگەن ئاتنى تۇرغۇزۇشقا ھەرىكەت قىلىشتى ، لېكىن ئۇرۇنۇش بىكارغا كەتتى ، ئۇنىڭ بۇرۇن تۆشۈكلىرىدىن توپىغا قان ئېقىشقا باشلىدى .

چاپار يىقىلغىنىچە يېتىۋەردى . ئۇ پەقەت شۇ سۆزلەرنىلا ئېيتالىدى : «ئىسيانچىلار قامال قىلغان قەلئەنىڭ مۇنارىدا ياتقان شاھنىڭ قىزىدىن ئۇنىڭغا مۇھىم خەت بار . سەمەرقەندتە پۈتۈن ئاھالىلەر شاھ جاللاتلىرى ۋە سىلىق يىغقۇچىلارغا قارشى قوزغىلاڭ كۆتۈردى . ئاھالىلەر ئۇلارنىڭ باشلىرىنى تېنىدىن جۇدا قىلىپ ، جەسەتلىرىنى پارچىلاپ ، تېرەكلەرگە ئېسىپ قويماقتا ، مەن بەربىر ئۆلىمەن··· »

چاپار بۇ سۆزلەرنى قىلىپ بېشىنى قولىغا قويدى ۋە كۆزلىرىنى يۇمدى . قارا بۇركۇت چاپارغا يېقىنلىشىپ دېدى :

— ماڭا تېرە خالتاڭنى بەرگىن ، مەن ئۆزۈم خەتنى شاھنىڭ قولىغا يەتكۈزىمەن . سەن بۇ يەردە ھارام ئۆلگەن ئاتنىڭ يېنىدا سوزۇلۇپ ياتماستىن ، ئاۋۇ يەرگە ، دەرەخنىڭ سايىسىگە بېرىپ ياتقىن ، ياخشىلاپ ئۇخلىغىن . قارىغاندا خەتنى ئېلىپ بېرىپ تاپشۇرغۇدەك ھالىڭ يوقتەك تۇرىدۇ . ئۆزۈڭنى زورلاپ كېتىۋاتىسەن . چۈنكى ، شاھ يامان ، «قارا» خەۋەر ئۇچۇن چاپارنىڭ بېشىنى ئالىدۇ .

توپىغا مىلەنگەن چاپار :

— مەنمۇ شۇ يەردە دەم ئېلىش ياخشىراق دەپ ئويلايمەن ، — دېدى ۋە خالتىسىنى قارا بۇركۇتكە بەردى . ئۇ بىر چەتكە بېرىپ ، دەرەخنىڭ ئاستىدىكى مايىسىغا ئۆزىنى تاشلىدى ۋە خورەك تارتىپ ئۇخلاپ قالدى .

قارا بۇركۈت ئارغامچىنىڭ بىر ئۇچىنى ئېگەرنىڭ قېشىغا ئېلىپ :

— ئالغا ! — دەپ ۋارقىرىدى . پۇتۇن ئاتلىقلار يول بويلاپ يەنە شاھنىڭ پايتەختى تەرەپكە ئات چاپتۇرۇپ كېتىشتى .

قارا بۇركۈت ھەمراھى بولغان ئاتلىقلار بىلەن بىللە سارايىنىڭ ئېگىز دەرۋازىسى تەرەپكە ئات چاپتۇردى ، پادىشاھنىڭ قىزىدىن مۇھىم خەۋەر ئېلىپ كەلگەن چاپارغا ھەممە ئىشكىلەر ئېچىلدى . ھەرەمدە قەدىمدىن خىزمەت قىلىپ كەلگەن ھەرەم بېگى ئاچقۇچلارنى شاراقلىتىپ ، چاپارنى ئايلانما يوللار بىلەن باشلاپ ماڭدى . قارا بۇركۈت ئەمدى ئەلنىڭ مۇدھىش ھۆكۈمرانى ئالدىدا بولۇشى لازىم ئىدى . شۇ چاغدا يىگىت تۇيۇقسىز تامنىڭ ئارقىسىدىن : «ياردەم بېرىڭ ! ئۆمرۇمنىڭ ئاخىرقى سائىتى يەتتى ! » دېگەن ئاياز كىشىنىڭ ئاۋازىنى ئوپئوچۇق ئاڭلىدى .

قارا بۇركۈت ۋەھىمە ئەكس ئەتكەن ۋە شەپقەت سورىغان بۇ يۇمشاق ئاۋازنى تونۇماسلىقى مۇمكىن ئەمەس ئىدى ! ئۇ جالالىددىن سوۋۇغا قىلغان قىلىچىنى قىنىدىن سۇغۇرۇۋېلىپ ، قېرى ھەرەم بېگىنىڭ بېشىدا ئوينىتىپ ، ئىشكىنى ئېچىشنى بۇيرۇدى . قارا بۇركۈت يولۋاستەك سەكرەپ ، زىنچ قىلىپ گىلەملەر سېلىنغان ئۆيگە ئۆزىنى ئۇردى . ئۇ شاھنىڭ تۇركمەن قىزىنى تەھقىر قىلىشقا جۇرئەت قىلغانلىقىغا قانائەت ھاسىل قىلغانلىقىدىن ، چېپىپ تاشلىماقچى بولۇپ ، ئۇنى ئىزدىدى . بىراق ، ئۆيدە ھېچكىم يوق ئىدى . بۇلۇڭدا ئىران شاللىرىنىڭ ئۈستىدە قارا خاللىق سېرىق قاپلان ياتاتتى ، ئۇ گىلەمنى تىرناقلىرى بىلەن تاتىلاپ پارچىلاپ تاشلاشقا ھەرىكىەت قىلىۋاتقاندا ، ئۇنىڭ تېگىدىن بوغۇق ناله ئاڭلاندى .

يىگىت قىلىچ بىلەن ئىككى قېتىم ئۇرۇپ ، يىرتقۇچ ھايۋاننى ئۆلتۈردى ۋە گىلەمنى چۆرۈپ تاشلىدى . ئۇنىڭ ئالدىدا رەڭگى ئاپئاق تاتىرىپ كەتكەن گۈلجامال دەم ئالالماستىن ياتاتتى .

«قانداق ياۋۇز ، ئاجىز قىزنىڭ ئالدىغا يىرتقۇچ ھايۋاننى

قويۇۋېتەلمىدى !» دەپ ۋارقىرىدى قارا بۇركۇت ۋە شۇ ۋاقىتتىچە پىكرى ـ زىكرىنى ئۆزىگە تارتىپ كەلگەن قىزنىڭ ئۇستىگە ئېگىلىشـ تى . ئۆيگە يوغان ـ يوغان قەدەم تاشلاپ شاھ كىردى ، ئۇ غەزەپكە تولۇپ ، سۆيۈملۈك قاپلىنىنى چېچىپ تاشلىغان يىگىتنى شۇ زاماتلا ئۆلتۈرۈپ تاشلىماقچى بولدى ، لېكىن قارا بۇركۇت جىددىيلىك بىلەن ئۇنىڭغا خەتنى ئۇزاتتى . سەمەرقەندتىكى قوزغىلاڭ ۋە قىزغا بولغان ھۇجۇم خەۋىرىنى بىلىپ تەئەججۇپتە قالغان شاھ ئىسيانىنى باستۇرۇش ۋە ئىسيانچىلارنى جازالاش ، سەپەرگە ئاتلىنىشقا تەييار. لىق كۆرۈشكە قوشۇنبېشىغا بۇيرۇپ ، يىگىتكە ئارتۇقچە ئېتىبار قىلماي قويدى . قارا بۇركۇت بولسا گۈلجامالنى يانغان يېرىدىن تۇرغۇزۇپ كۆتۈرگىنىچە شاپتۇللار ئارىسىدىكى ئاق ئۆيگە ئېلىپ باردى . كېيىن كېنىزەكلەرگە ئەتە سەھرادىن ئابرۇيلۇق كارۋان بىلەن قېرىلار كېلىپ ، گۈلجامالنى ئۆز يۇرتىغا ئېلىپ كېتىدىغانـ لىقىنى ئېيىتتى .

لېكىن ، ئەتىسى قېرىلارنى گۈلجامالنىڭ يېنىغا كىرىشكە قويۇشمىدى ۋە سارايدىن ئىتتىرىپ چىقىرىشتى . ئۇلارغا گۈلجامال بۇيۇك پادىشاھنىڭ ھاياتىغا سۇيىقەست قىلغانلىقى ئۈچۈن ، تاشتىن ياسالغان «ئەبەدىي جۇدالىق مۇنارى» غا قاماپ قويۇلغانلىقىنى ۋە بۇ يەردە «ئۆمۈرۋايەت» ياتىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى...

— ئۇ بىر قىز شۇ يەردە ئۆلدىمۇ ؟ — دەپ سورىدى كىمدۇر بىرى .

ھاجى رەھىم ئاۋازىنى پەسەيتىپ دېدى :

— ياق ، گۈلجامال ھېلىمۇ تىرىك ، ئۇ ئۇرگەنچىنىڭ تاش مۇنارىدا قامىلىپ يېتىپتۇ . شاھنىڭ رەھىمسىز ئانىسى تۇركەن خاتۇن ئۇنى بۇ يەردە ساقلاشقا بۇيرۇق بەرگەن ، ۋەھالەنكى مومايـ نىڭ ئۆزى قورقۇنچاقلىق قىلىپ ، خارەزمنىڭ پايتەختىدىن قېچىپ كەتكەن . مېڭىسى يوق قازىلار ، رەئىسلەر ۋە ياساۋۇللار كۆرۈمسىز مەلىكىنىڭ ئەمرىنى ئۆزگەرتىشكە جۇرئەت قىلالماي ، گۈلجامالنى ۋە بىر مۇنچە باشقا گۇناھسىز ئەسىرلەرنى قاماقتا

ساقلاپ تۇرىدۇ .
گىلەمنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرغان «قارا ئاتلىق» ئورنىدىن تۇ-
رۇپ :
— دەرۋىش ، قېنى ماڭا ئېيتقىنا ، بۇ ۋەقەلەرنى قەيەردىن
بىلىسەن ؟ سەن سۆزلەپ بەرگەن نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى چۆچەك
ئەمەس ، بولغان ۋەقەغۇ ، — دېدى .
— بىز جاھانكەچتە ئادەملەرنىڭ ئارىسىدا تەمتىرەپ يۈرۈپ ،
ھەر خىل سۆھبەتلەرنى ئاڭلايمىز . بۇنىڭدىن تاشقىرى ، چۆل -
بايا‌ۋانلانىڭ شامىلى بۇ چۆچەكنى بىر نەچچە قېتىم ماڭا كۆيلەپ
بەرگەنىدى .
«قارا ئاتلىق» ئولتۇرغانلارغا مۇراجىئەت قىلىپ :
— بەگزادە - يىگىتلەر ، سەپەرگە تەييارلىنىڭلار ، تاڭ ئېتە-
شى بىلەن ئۇرگەنچكە ماڭىمەن ! — دېدى .
— ئەگەر ئۇرگەنچكە بېرىشنى خالىساڭ ، ئىلدام بارغىن ،
تاتار خانىنىڭ ئوغۇللىرى چوڭ قوشۇن بىلەن ئۇرگەنچكە ئۇچ
تەرەپتىن ھۇجۇم قىلىۋاتىدۇ . ئۇلار قەلئەنى ھالقىدەك قىلىپ
ئورىۋالسا ، ئۇ چاغدا شەھەرگە كىرەلمەيسەن ، — دېدى ھاجى
رەھىم .
— دەرۋىش ، سەن مېنىڭ بىلەن بىللە بارىسەن ، — دەپ
«قارا ئاتلىق» سۆز باشلىدى ، — مەن ساڭا ۋە سېنىڭ ھەمراھىڭغا
بىر جۇپ ئات بېرىمەن ، ئۇچ كۈندىن كېيىن بىز ئۇرگەنچ دەرۋازە-
لىرىنىڭ ئالدىدا بولىمىز . ھەمراھلىرىم ، سىلەر مېنىڭ يولداش-
لىرىم ، ئۆز جايىڭلارغا كېتىڭلار ، مېنىڭ چاقىرتقىمنى كۈتۈپ
تۇرۇڭلار ، مەن سىلەرنىڭ ئالدىڭلارغا قايتىپ يەنە بارىمەنمۇ ياكى
ئەزرائىل جېنىمنى ئېلىپ ، مېنى جەھەننەمگە تاشلامدۇ ، بۇ
تەرىپىنى بىلىپ بولمايدۇ .

ئالتىنچى باب

چىڭگىزخاننىڭ ئۇچ ئوغلى ئۇرگەنچنى تالىشىپ بىر - بىرىگە دۇشمەنلىك قىلدى

چىڭگىزخان كەنجە ئوغلى تولۇي خانغا قەدىمكى شەھەر مەرۋنى بېسىۋېلىپ ، بۇلاڭ - تالاڭ قىلىشقا بۇيرۇق بەردى . كېيىن چوڭ ئوغلى جۇچى ، چاغاتاي ۋە ئۆگەتەيگە خارەزمنىڭ پايتەختى ئۇرگەنچنى ئېلىش ئۈچۈن ، ئۆز قوشۇنلىرى بىلەن مېڭىشقا رۇخسەت بەردى .

كارۋانلاردىن پۇتۇن جاھانغا سىلىق ماتالارنى ئەۋەتىپ تۇرىدىغان ، ئۆز ساۋۇتلىرى ۋە باشقا قىممەتلىك مالىلىرى بىلەن داڭقى كەتكەن مۇسۇلمان ئۆلكىسىنىڭ بۇنداق باي شەھىرىگە ھۇجۇم قىلىشنى پۇتۇن موڭغۇللار ئارزۇ قىلاتتى . ھۇجۇمغا قاتناشقان ھەر بىر كىشى ئۇياقتىن كەم دېگەندە يىپەك كىيىملەر ، ياقۇت ۋە ئېسىل مارجاندىن قىلىنغان زىبۇ زىننەتلەر ، تۇرلۇك قاچىلار ھەمدە كەم ئۇچرايدىغان بۇيۇملار ئارتىلغان ئىككى ئات ياكى تۆگە ئەكېلىشى كېرەك . بۇنىڭدىن تاشقىرى ، ھەر بىر كىشى ئۆز يۇرتىغا بىر قانچە ھۇنەرۋەن قۇلنى ھەيدەپ كېتىشى ، بۇ قۇللار بولسا ماتا توقۇشى ، ئۆتۈك ياكى جۇۋىلارنى تىكىشى ، ئۇلارنىڭ ئىگىلىرى بولسا شۇ ياقتىن ئېلىپ كەلگەن گىلەمنىڭ ئۈستىدە يانپاشلاپ يېتىۋېلىپ ، ئۇرگەنچتىن ئەسىر قىلىپ ئېلىپ كەلگەن سازەندىلەرنىڭ تەمبۇر چالغانلىقىنى ئاڭلىشى كېرەك ئىدى .

باي خارەزم ئۆلكىسىنىڭ شىمالىدىكى جەيھۇن دەرياسىنىڭ

قىرغاقلىرىغا يۈرۈش قىلغان موڭغۇل قوشۇنى شۇنداق دەپ ئارزۇ قىلاتتى .

چاغاتاي بىلەن ئۆگەتەي بۇ شەھەرنى ئاكىسى جۇچىدىن بۇرۇن بېسىۋېلىش ئۈچۈن ئالدىراپ يولغا چۈشتى . ئۇلۇغ قاغانىنىڭ ۋەسىيىتى بويىچە ، دەشتى قىپچاق بىلەن پۈتۈن خارەزم جۇچى خانىغا بويسۇنۇشى كېرەك ئىدى .

بولغۇسى پايتەختتە بايلىقلارنى تەقسىملەشتە ئۈكىلىرىنىڭمۇ شېرىك بولۇشىغا رۇخسەت قىلغانلىقىدىن ئاچچىقى كەلگەن جۇچى خان ئالدىرىماسلىققا قارار قىلدى . ئۇ ئۆزى ياخشى كۆرگەن مەشغۇلاتى بولغان ياۋايى ئاتلارنى ئوۋلاپ يۈرۈپ :

— بەربىر ئۇلار ئۇرگەنچنى مېنىڭسىز ئالالمايدۇ ، باشلىرى يېرىلىدۇ ، — دېدى .

ئىچى تار ۋە ئاچ كۆز چاغاتاي بولسا بىر ئەيشۇئىشرەت سورۇنىدا :

— جۇچىغا ناھايىتى چوڭ ھەسسە تەگدى ، ھەممە ياخشى نەرسىلەرگە بىر ئۆزى ئىگە بولماقچى . مەن ئۇرگەنچنى ئۇنىڭغا بېرىپ قويمايمەن ، ئاۋۋال ئۇنى خاراب قىلىمەن ، — دېدى .

خارەزم شاھلار ئەۋلادىنىڭ پايتەختى بولغان ئۇرگەنچ شەھىرى قىپچاق خانلىرى ، باي سودىگەرلەر ، ئۇستا ھۇنەرۋەنلەر ۋە تۇرلۇك قەبىلىلەردىن بولغان قۇللارغا تولغان شەھەر ئىدى . موڭغۇللار ماۋەرائۇننەھرگە باستۇرۇپ كىرگەندىن كېيىن ، شەھەر قىيىن ئەھۋالدا قالغانىدى .

شەھەر باشقۇرۇشنى ئۆز قولىدا قاتتىق تۇتقان تۇركەن خاتۇن قاچقان ۋە خارەزم شاھلار ئەۋلادىنىڭ پۈتۈن قېرىنداش - ئۇرۇقلىرى كېتىپ قالغاندىن كېيىن ، خەلقى كۆپ پايتەختىنىڭ ئىدارە ئىشلىرىنى باشقۇرۇش قىپچاق باشلىقلارنىڭ قولىغا قالدى . بۇلارنىڭ ھەر بىرى بىر ئاي ، ھەتتا بىر كۈن بولسىمۇ ، مۇسۇلمان ئۆلكىسىگە ئالىي ھۆكۈمدار بولۇشنى ئارزۇ قىلاتتى . بىراق ، خانلار بىلەن بەگلەر بىر - بىرى بىلەن تالىشىپ يۈرگەندە ، قىپچاق

بېگى خۇمار تېگىن ئاق كىگىزگە سېلىپ كۆتۈرۈشلىرىنى كۆتۈپ تۇرماستىنلا ، ئۆزىنى «خارەزم سۇلتانى» دەپ ئېلان قىلدى . ھەممە ئۇنىڭغا ئىتائەت قىلدى ، مويسىپىت ئىماملار مەسچىتلەردە ئۇنىڭ نامىنى زىكىر قىلىشقا باشلىدى .

خارەزمنىڭ يېڭى قاغانى خۇمار تېگىن دەسلەپ ئىسلام دىنى ئۇستىدە ھۆكۈمرانلىق قىلدى : ھەر كۈنى مەسچىتكە كېلىپ تائەت - ئىبادەت قىلمايدىغانلارنى تېپىپ ۋە مۇنارغا قاماپ جازالاشنى بۇيرۇدى ، پۈتۈن شەھەر بويلاپ قوراللىق پايلاقچىلار بىلەن بىللە رەئىسلەر يۈرۈشۈپ تاياق بىلەن تەرتىپ ئورنىتاتتى ۋە يېتەرلىك تائەت - ئىبادەت قىلمايدىغان كىشىلەرنى جازالىدى . يېڭى سۇلتان شەھەرنى مۇھاپىزەت قىلىش ئۈچۈن باشلىق قىلىپ ئۆز قېرىندىشى ئەلائىددىن ئەل ھاياتنى تەينىلىدى ۋە يېڭى سېلىقلار ھېسابىدىن كېچىلىك قاراۋۇللارنى كۆپەيتۈردى . بىراق ، شەھەردە ئوغرىلىق زادى كېمەيمىدى ، خۇسۇسەن ئاشلىق ۋە شال ئامبارلىرى كۆپرەك تالاندى ، ۋەھىمە كۈچەيدى . ھەممە كىشى : «دەھشەتلىك موڭغۇل ئاتلىقلىرى تۇيۇقسىزلا كېلىپ قالسا ، چوڭ شەھەر ئاھالىلىرىنىڭ ھالى نېمە بولىدۇ» دەپ تەشۋىشلىنەتتى .

سۇلتان خۇمار تېگىن مەسچىتلەردە ئىماملارنى ۋەز - نەسىھەت قىلدۇرۇپ ، موڭغۇللار ئۇرگەنچكە ئەسلا يېقىن كەلمەيدۇ ، ئۇلار بۇخارا ، سەمەرقەند ۋە مەرۋ شەھەرلىرىنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلىپ كۆزلىرى تويدى ، ئەمدى ئۆز سەھرالىرىغا قايتىشقا تەييارلىق كۆرمەكتە ، دەپ جاكارلاپ خەلقنى تىنچلاندۇراتتى

ئۇرگەنچ گويا بۇرۇنقىدەك ھايات كەچۈرەتتى : ھەر كۈنى مەزىن ئېگىز مۇنارغا چىقىپ ئەزەن ئېيتاتتى ، بازارلاردا سودىگەرلەر مالالىرىنى يېيىپ قويۇشۇپ خېرىدارلار چاقىرىشاتتى ، شۇنىڭدەك تار كوچىلاردا خالايىق توختاۋسىز ئۆتۈشۈپ تۇراتتى . لېكىن ، شەھەردە سودا - سېتىق ۋە كاسىپلىق ئىشلىرى كۈندىن - كۈنگە سۇسلىشىپ كېتىپ باراتتى .

سودىگەرلەر بازارنىڭ تايىنى يوقلۇقىدىن شىكايەت قىلىشاتتى

تى ، بەزىلىرى بولسا سودا ئىشلىرىنى پۈتۈنلەي دېگۈدەك يېغىشتۇ-
رۇپ قويۇشقانىدى . خېرىدارلار نەرخ - ھاۋانى سوراپ باشلىرىنى
چايقىشاتتى ، لېكىن مالالارنىڭ نەرخى يېرىم باراۋەر چۈشكەن بول-
سىمۇ ، سېتىۋېلىشقا كۈچى يەتمەيتتى .
پەقەت ئوزۇق - تۈلۈكلەرنىڭ نەرخىلا ئۆسۈپ كەتكەنلىكتىن ،
ئادەملەر بازارغا مال كىرمەي قېلىشتىن ئەنسىرەپ ، ئالدىراشلىق
بىلەن ئۇن ، تېرىق ، مېغىزلارنى سېتىۋېلىشاتتى .
تۆت كوچىلارنىڭ بېشىغا توپلانغان كىشىلەر پىچىرلىشىپ :
— تاتارلار يېقىنلىشىپ قاپتۇ ، ئۇلار كۆپ كۈچ بىلەن كېلە-
شىۋاتىدۇ . تاتارلار شەھىرىمىزنى ئورىۋالىدىكەن ، سېپىللار ئېگىز
ۋە مۇستەھكەم بولغىنى ئۈچۈن ، بۇ ئەھۋال ئۇزاققا سوزۇلىدىكەن .
بىز ھەممە قوي ۋە ئاتلىرىمىزنى يەپ بولغاندىن كېيىن ، ئەھۋالى-
مىز نېمە بولىدىكىن ؟ قاياققا قاچمىز ، نەگە يوشۇرۇنمىز ؟ —
دېيىشەتتى .
ھەر خىل مىش - مىش خەۋەرلەردىن شەھەرلىكلەر بىردەم
تەشۋىشلىنەتتى ، بىردەم خۇشال بولۇپ شۇنداق دېيىشەتتى :
— جالالىددىن بەش يۈز مىڭ كىشىلىك قوشۇن توپلاپ ،
ئۇرگەنچكە قاراپ كېلىۋېتىپتۇ . ئۇ تاتارلارنىڭ چوڭ قوشۇنىنى
تارمار قىلىپتۇ ، ئۇلار بولسا شەرقە قاراپ قېچىشىپتۇ...
— تاتارلار قورغاننىڭ ئەتراپىدا ئايلىنىپ ، ئۇنى ئالالمايدۇ .
ئۇرگەنچنى ئېلىپ بولاتتىمۇ ؟ ئۇلار شىمالغا قاراپ كېتىدۇ ، بۇنى
قېرىلار بىلىشىدۇ ... — دېيىشتى بەزىلەر .
شەھەردىن تۆگە كارۋانلىرى چىقىشقا باشلىدى . تۆگىلەردە
يۈكنىڭ ئورنىغا سۇكەن ئارتىلغان ، ئۇلاردا تۇركمەن يۇرتىدىكى
مانغىشلاقلا كېتىۋاتقان خوتۇنلار ۋە بالىلار قاراپ كېتىشىۋاتاتتى .
شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ، شەھەرگە ئاتلاردا ، ھارۋىلاردا ۋە ئې-
شەكلەردە باشقا كارۋانلار كىرىشىپ ، ئۇرگەنچنىڭ مۇستەھكەم ۋە
ئېگىز قورغىنىنىڭ ئىچىگە يوشۇرۇنۇشقا ئالدىرىشاتتى . بۇلار ئۆز
قورۇ - جايلىرىدىن قاچقان ئاتاقلىق بەگلەرنىڭ بالا - چاقىلىرى

ئىدى .
بازاردا ناۋايلار كېمىيىپ ، ناۋايخانىلار يېپىلىشقا باشلىدى ، قوي ۋە ئاتلارنىڭ نەرخى ئۆسۈپ كەتتى ، ھەتتا ئاددىي ئېشەكنىڭ باھاسى ياخشى ئاتنىڭ ئاۋۇالقى باھاسىدىنمۇ ئېشىپ كەتتى .
موڭغۇللار چۈش ۋاقتىدا شەھەردە تۈيۇقسىز پەيدا بولۇپ قېلىشتى ، قانداق ۋەقە بولغانلىقىنى ھېچكىم چۈشىنەلمەي قالدى . چۆلدىن پادا ھەيدەپ يانغان كۆچمەنلەر جەنۇب تەرەپتىكى دەرۋازا ئالدىدىن ئۆتۈشەتتى ، شەھەرگە كىرىش ئۈچۈن ، پادىچىلار قارا-ۋۇللارغا ھەق تۆلىگۈچە قوي ۋە مالالار كۆۋرۈكنىڭ ئالدىدا توختىدى .
تۈركمەنگىمۇ ، قىپچاقلىمۇ ئوخشىمايدىغان باشقىچە كىيىنگەن ئىككى يۈزگە يېقىن ئاتلىق پادا كۆتۈرگەن چاڭنىڭ ئىچىدىن ئوق-تەك ئېتىلىپ چىقىشتى . بۇ كىچىككىنە ، لېكىن ئۈچقۇر ئاتلىقلار قويلارنى ئاتلىرىغا ئارتىۋالاتتى ، پادىچىلار بىلەن تالىشىپ ۋە مۇشتلىشىپ قاراماللارنى ھەيدەپ كېتىشەتتى .
كېيىن ئاتلىقلار ئۆزلىرى بىلەن قارشىلاشقان بىر نەچچە پادىچىنى چېپىپ تاشلاشتى ۋە ئالدىرىماستىن قامچىلىرىنى ئوينىتىپ ، پادىنى شەھەرگە كىرگۈزمەستىن قايتۇرۇپ ھەيدەپ ، چوڭ ئېرىقنىڭ كۆۋرۈكىدىن ئۆتۈپ ئاستاغىنا نېرىغا كېتىشتى .
شەھەر ھاياجان ئىچىدە قالدى . سۇلتان خۇمار تېگىن ئوغرى-لارنى قوغلاپ تىرىك تۇتۇپ كېلىش ئۈچۈن ، مىڭغا يېقىن قىپچاق-نى ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن ئەۋەتتى .

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بىرىنى تاپسىز

يەتتىنچى باب

قارا خەنجەر چۆچەكنى يەشمەكچى

كۆزەل جامالىڭغا خۇشتارمەن ، شېرىن سۆزۈڭگە خۇمارمەن .

(پارس قوشىقى)

موڭغۇللاردىن ئېھتىيات بولۇش ئۈچۈن ، قارا خەنجەر قۇملار ئارقىلىق جەيھۇن دەرياسى تەرەپكە ماڭدى . يىراقتىن تۇرنىدەك سوزۇلۇپ كېتىۋاتقان موڭغۇل قوشۇنلىرى كۆزۈنۈپ قالاتتى ، ئۇلارنىڭ ھەممىسى شىمال تەرەپكە كېتىشىپ باراتتى . قۇم ئۈستىدە ئارقىغا قايتىشقا ،يىراق مۇساپىنى ئايلىنىپ ئۆتۈشكە ، ھەممە تەرەپتىن بېسىپ كېلىۋاتقان موڭغۇللاردىن قورقۇشۇپ ، قىزىل قۇم سەھراسىدا قېچىپ كېلىۋاتقان كۆچمەنلەردىن سۈرۈشتۈرۈشكە توغرا كېلەتتى .

ئاپتاپتا قاريىپ كەتكەن ، قوي تېرىسىدىن تىكىلگەن يوغان پاپاخ كىيىۋالغان ئىككى كىشىمۇ قارا خەنجەر بىلەن بىللە كېتىپ باراتتى . بۇلارنىڭ بىرى خاپا يۈرگەن بىر بالا ، يەنە بىرى ساقاللىق دەرۋىش ئىدى .

كېچىسى ئاينىڭ خىرە يورۇقىدا ، يولۇچىلار يېيىلىپ ئېقىۋاتقان دەريانىڭ بويىغا قاراپ يول ئالدى . ئۇلار قومۇشلارنىڭ ئارىسىدىن توڭگۈزلارنىڭ ئىزى بىلەن مېڭىپ ، سۇنىڭ بويىغا چىقىپ قېلىشتى . تۇمشۇقى چوقچايغان بىر نەچچە كېلەڭسىز كېمىلەر ئۇلارنىڭ يېنىدىلا ئۇزۇپ يۈرەتتى ، ئۇلاردا ئادەملەر ، ئاتلار ، قويلار بار ئىدى . «كېمەڭلەرگە بىزنىمۇ چۈشۈرۈۋېلىڭلار !»

دېگەن يالۇۋرۇشلارغا : «جاي يوق ، سىلەرگە ئاللا ئۆزى يار-دەم قىلسۇن !» دەپ جاۋاب قايتۇرۇشاتتى .

بىر قېيىقتىن : «باشقا كۆلپەت چۈشكەندە ، مۆمىنلەر مۆمىن-لەرگە ياردەم بېرىشى كېرەك !» دېگەن ئاۋاز ئاڭلاندى ۋە كېمىچى كېمىنى قىرغاققا قاراپ ھەيدىدى ، ئۇ ھەممىنى ئۇرگەنچكە ئاپىرىپ قويۇشقا رازى بولدى .

— كىراغا قانچە پۇل ئالىسەن ؟ — دەپ سورىدى قارا خەنجەر .

— نېمە دەپ ۋالاقلاۋاتىدۇ ، بۇ ! بۇگۈن پۇلىنىڭمۇ ، بۇيۇمنىڭ-مۇ قەدىر - قىممىتى قالمىدى . ئۇ نەرسىلەر ھېچنېمىگە ئەرزىمەي-دۇ . ھازىر سېنىڭمۇ ، مېنىڭمۇ بېشىمىزغا كۆلپەت چۈشكەن چاغ ، مېنى ۋەيران قىلىشتى ، بالا - چاقىلىرىمنى چېچىپ تاشلاشتى . پۇلنى نېمىمۇ قىلاتتىم ، كىمگىمۇ كېرەك قىلىمەن ؟ كېمىگە چۈ-شۈڭلار !

يولۇچىلار ئاتلىرى بىلەن مۇستەھكەم كېمىگە چۈشتى ، كېمە كەڭ جەيھۇننىڭ دولقۇنلۇق لاي سۇيىدە ئىرغاڭلىغىنىچە ئۇزۇپ كەتتى ، بەزىدە ئوڭ قىرغاقتا موڭغۇل قورۇقچىلىرى كۆرۈنۈپ قالاتتى ، شۇ چاغدا كېمە ئۆزىنى سول قىرغاققا ئالاتتى . تۆت كۈندىن كېيىن كېمە ئۇرگەنچنى ئىككى قىسىمغا — ئېگىز سېپىل-لىك كونا شەھەرگە ۋە ئۆيلىرى ئۇجمىزارلىقنىڭ ئىچىدە كۆمۈلۈپ ياتقان يېزىدىن ئايرىلىپ تۇرغان كەڭ قانالغا چىقىۋالدى .

قارا خەنجەر پوتىسىنىڭ قېتىدىن تېرە ھەميانىنى ئېلىپ ، ئون تال ئالتۇن دىنارنى ساناپ ، كېمىچىنىڭ قولىغا بەردى .

— بىلمەيمەن ، سېنىڭ بىلەن يەنە كۆرۈشىمىزمۇ ، يوق ؟ ئېيتقىنا ، ئېتىڭ نېمە ؟

كېمىچى مىيىقىدا كۈلۈپ ، باش كىيىمىنى ئارقىسىغا سۈرۈپ قويدى .

— مېنىڭ ئېتىم كەرىمقۇل ، كەسپىم تۆمۈرچى . سەن ئېتىڭ-نى ئېيتمىساڭمۇ ، مەن تونۇپ تۇرۇپتىمەن . سېنىڭ كېيىككە ئوخشاش نازۇك ئاياغلىق ئېتىڭ ، نامى چۆچەكلەردە زىكىر قىلى-

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بىرىنچى تور بېكىتى

نىپ ، قوشاقلاردا ئېيتىلىپ يۈرگەن كىشىگە قاراشلىق . ئەگەر سەن بۇ يەردە مەجۇسىيلەرگە قارشى ئۇرۇشساڭ ، مەن كېلىپ ساڭا قوشۇلىمەن .

ئۇنىڭ سۆزى قارا خەنجەرنىڭ قۇلىقىغا كىرمەيتتى . ئۇ يىراق-لارغا ئەستايىدىل تىكىلىپ قارايتتى ، قانالنىڭ نېرىقى تەرىپىدە چاڭ بۇلۇتى يېقىنلىشىپ كېلەتتى .

چاڭنىڭ ئىچىدە ئاتلارنىڭ بېشى ۋە ئاتلارنىڭ يالىغا يېتىۋال-غان قىپچاق ئاتلىق ئەسكەرلىرى كۆرۈندى . ئۇلار ۋارقىرىشاتتى ، ئاتلىرىنى قامچىلايتتى . يىراقتىن ۋاراڭ - چۇرۇڭ قىلغان ، خىرىلدىغان ئاۋازلار كېلەتتى .

يوغان بوز ئات مىنگەن كىشى ئالدىدا چاپتۇرۇپ كېلەتتى ، ئۇ ئېگەردە ئۇياقتىن - بۇياققا چايقىلىپ يېقىلىپ كېتەي دەپ قالاتتى . ئاق سەللە بىلەن سېرىق تونىدا قان داغلىرى بولۇپ ، ئات قىپقىزىل قانغا بويالغان ، بوينىدا بولسا ئۇزۇن ئوقيانىڭ ئوقى ئېسىلىپ تۇراتتى .

قىپچاقلار كۆۋرۈكتىن قۇيۇندەك ئۆتۈپ كېتىشتى .

— ئۇلار يېقىن كېلىپ قالدى . مانا ، ئارقىمىزدا كېلىۋاتە-دۇ ! قۇتۇلدۇرۇۋېلىڭلار ! — دېگەن ۋارقىراش ئاۋازى ئاڭلاندى .

قارا خەنجەر دەرۋازىنىڭ ئالدىدا قارا ئايغىرنىڭ تىزگىنىنى تارتتى ، ئۇنىڭ ئېتى ئوقتەك ئۇچۇپ كېتىۋاتقان ئاتلارنى كۆرۈپ ئويناقلايتتى .

قىپچاقلار دەرۋازىغا قاراپ ئات چاپتۇرۇپ كەتتى ، ئۆز ھەم-راھلىرى بىلەن قارا خەنجەرمۇ ئېتىنى يۈگۈرتۈپ كەتتى . دەرۋازا قاتتىق غىچىرلاپ يېپىلدى ، قاراۋۇللار بولسا ئارقىسىغا يوغان لىملارنى تىرەپ قويۇشتى .

ئاتلىقلاردىن بىرى قاراۋۇللارنىڭ ئالدىدا توختىدى :

— يېڭى سۇلتانىمىز خۇمار تېگىن ، بىزنىڭ ماللىرىمىزنى ھەيدەپ كەتكەن ئىككى يۈزگە يېقىن موڭغۇلنى تۇتۇپ كېلىشكە ئەۋەتكەنىدى . ئۇلار بىزنى كۆرۈپ قېلىپ ، ئېلىپ كەتكەن پادىنى

تاشلاپ ، خۇددى قورققان تۇلۇم چاشقاندەك قېچىشتى . ئۇلارنىڭ تۇزاق قۇرۇپ ، بىزنى ھالاك قىلماقچى بولغانلىقىنى كىم بىلسۇن دەيسىلەر ! پىستىرما بولۇپ يانقان ئىككى مىڭغا يېقىن قۇترىغان مەجۇسىيلەر تىللالىق ساراينىڭ يېنىدا بىزگە تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىپ قالدى . ئۇلار بىزنى ھەر تەرەپتىن ئورئۇپلىپ ، يىراقتىن ئۇزۇن ئوقيالىرىنى ئېتىپ بىزگە زەربە بېرىشتى ، ئاتلىق ئەسكەر-لىرىمىزنى تۇگەشتۇرۇۋەتتى ، ئاتلارنى تۇتۇۋېلىشتى ، باتۇرلىرى-مىزنىڭ ھەممىسى شۇ يەردە ھالاك بولۇشتى ! ئادەملىرىمىزدىن قالغىنى مانا شۇلارلا ، سۇلتانىمىز بىزنى نېمىشقا شۇنداق قىرغىن-چىلىققا ئەۋەتتىكىن ؟ — دېدى .

— نېمىشقا شۇنداق بىر مەخلۇقنى سۇلتان قىلىۋالدىڭلار ؟ — دەپ خىتاب قىلدى قارا خەنجەر .

سۇلتان توغرىسىدا بۇنداق سۆز قىلىشقا جۇرئەت قىلغان كىم-كىمىن ، دەپ ھەممە قايرىلىپ قارىدى .

قارا خەنجەر يەنە ۋارقىرىدى :

— تەڭرىنىڭ لەنىتىگە ئۇچرىغان ۋە قورقۇنچاقلىق قىلغان ياۋۇز پادىشاھ تۇركەن خاتۇن ۋە ئۇنىڭ ھەممە شېرىكلىرى خارەزم-دىن قوغلاندى . سېمىز شاھ مۇھەممەد قاچتى ، ئەمدى ئۇنىڭ ئۆلۈكى ئىتلارغا يەم بولدى ! بارلىق چىلبۆرىلەر نەسلىنى بوران يەر يۈزىدىن سۈپۈرۈپ تاشلىغان بىر ۋاقىتتا ، سىلەر يېڭى قاراڭ-چۇق خۇمار تېگىننى سۇلتان قىلىپ كۆتۈردۈڭلار ! ئازراق ئەقلى بار ئادەم قوتۇر ئۆچكىنىمۇ ئىشىنىپ ئۇنىڭغا تاپشۇرمايدىغان بىر ۋاقىتتا ، سىلەر ئۇنى قوشۇنبېشى قىلدىڭلار ، شەھەرنى ھىمايە قىلىشنى ئۇنىڭغا تاپشۇردۇڭلار !... سىلەر قۇل ! بېشىڭلاردا تاياق ئويناتمىسا تۇرالمايسىلەر...

قارا خەنجەرنىڭ ھەمراھلىرىدىن بولغان ئىككى يىگىت ئۇنى ئاگاھلاندۇردى :

— بولدى ، قارا خەنجەر ! ئۆچۈرىمىزنىڭ ھەممىسى قىپچاق ، ھەممىسى شاھقا قېرىنداش بولىدۇ . بۇ يەردىن كېتەيلى !

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

دەرۋازىنىڭ ئالدىدىكى ئەسكەر ۋە قوروقچىلار «قارا ئاتلىق» نىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ، دەمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى .

— راسا يۈرەكلىك يىگىتكەنە ! ئۇ بار ھەقىقەتنى ئېيتتى . خۇمار تېگىن ئىلگىرى ئۆزىنى ئۇرۇشتا زادى كۆرسەتكەنمىدى ، ئۆزىنىڭ خالىسلىقى ياكى ئەقلى بىلەن پەرق قىلغانمىدى ؟ ئۇنىڭ ھەممە كۈچى شۇنىڭدا ئىدىكى ، ئۇ شاھ تۇركەن خاتۇنىنىڭ ئارقىسىدىن سۆرىلىپ يۈرەتتى . سۈلتانىمىز شۇنداق بولغاندىن كېيىن ، ئەھۋالىمىزنىڭ نېمە بولۇشى مەلۇملۇق .

قارا خەنجەر ئۇرگەنچىنىڭ چوڭ كوچىسىدا ئاستا كېتىۋېتىپ ، قارا ، دەھشەتلىك كۆزلىرى بىلەن خالايىققا كۆز سالاتتى . ئۇ ھەمراھىغا :

— بازارغا بېرىپ مەردانىنىڭ چايخانىسىنى تېپىڭلار ، ئۇنى ھەممە بىلىدۇ ، مېنى ئۇ يەردە كۈتۈڭلار . ھازىر ئۆزۈم يالغۇز بارىمەن ، — دېدى .

بازاردىكى دۇكانلارنىڭ يېرىمى يېپىق ئىدى . يىپەك ۋە يۇڭ. دىن توقۇلغان نېپىز گەزمالالار دۆۋىلىنىپ ياتقان جايلاردا ، ئەمدى سودىگەرلەر خېرىدار تاپالمايتتى ، ئۇلار قايغۇ ـ ھەسرەتتە چۆرگىلىشىپ ، ئەھۋالىمىز نېمە بولىدىكىن ، دەپ ئولتۇرۇشاتتى .

— ئەگەر دۇشمەن شەھەرنى قامال قىلىدىغان بولسا ، سودىمىز كاسات بولىدۇ . كاپىرلار ۋەھشىي ھايۋانەك شەھەرگە كىرىشىپ ، ھەممە نەرسىلەرنى بېسىۋېلىۋاتقان بىر چاغدا ، بىرەر نەرسە سېتىۋېلىشقا كىمنىڭمۇ قولى بارىدۇ ؟ تېخى ئۆزىمىزنىڭ بېشى ئامان قالامدۇ ، يوق ؟

«ئۆلۈم مۇناری» خارەزم شاھ سارىيىنىڭ يېنىدا ئىدى ، ئۇ. نىڭ بىر تەرىپى مەيدانغا چىقاتتى . قارا خەنجەر ئۇنىڭغا يېقىنلىشىپ كېتىۋېتىپ ، كىچىككىنە تۆڭلۈككە قاراپ ئويلايتتى : «سەھرايىمىزنىڭ گۈلى قەيەردىكىن ، قايسى پەنجىرىنىڭ ئارقىسىغا يوشۇرۇنغانكىن ؟ تىرىكمىكىن ؟ ئەگەر تىرىك بولسا يېقىملىق يۈزلىرى ، يېنىپ تۇرغان كۆزلىرى ۋە قىزلارغا خاس مۇلايىم بىلەكلە.

رىنى كۆرەرمەن؟ بۇ دەھشەتلىك مۇناردا ئادەملەر ئەقلىدىن ئادە-
شىدۇ ، خوتۇنلار بولسا موماي بولۇپ قېلىشىدۇ... ئېھتىمال ،
گۈلجامالمۇ كىشەندىدۇر... » ئۇنىڭ ئەزايى - بەدىنى شۇركۈنۈپ
كەتتى . گۈلجامالنى شۇ ئەھۋالدا كۆرۈشتىن كۆرە ، ئۇرۇشتا تىن
تارتماي ئۆلگەن ياخشىراق...

مۇنار پەلەمپىينىڭ يېنىدىكى پاكارغىنا تۆمۈر ئىشىككە يې-
قىن جايدا ، كونا ئەگرى قىلىچىنى تىزىغا قويۇۋالغان ساقاللىق
قاراۋۇل مۈگدەپ ئولتۇراتتى ، ئۇنىڭ يېنىدا گىلەمدە بىر نەچچە
تال چاۋات نان ۋە چۆچەكتە ئىككى تال قارا مىس دەرخەم تۇراتتى .
مەھبۇسلارنىڭ قېرىنداشلىرى ئۇلاردىن خەۋەر ئالماي قويۇشتى !
ئۇلار قانداق قىلىپ بولمىسۇن ، پەقەت ئۆزلىرىنى قۇتۇلدۇرۇش
توغرىسىدىلا ئويلىشىدۇ . تۈگىلۈكتىن سۆزىگەكتەك بولۇپ قالغان
قوللار كۆرۈندى ۋە ئاۋازلار ئاڭلاندى :

— هاي بوۋاي ، قېنى بۇياققا كەلگىنە ! — دېدى قاراۋۇلغا
قارا خەنجەر .

بوۋاي كۆزىنى ئېچىپ ئاپئاق ساقىلىنى تىترەتتىدە - دە ،
ئورنىدىن تۇرغۇسى كەلمەي يىگىتكە قارىدى .

— نېمە دەيسەن؟

قارا خەنجەر بوۋاينىڭ ئالدىغا يېقىن باردى ، بوۋاي ئورنىدىن
تۇردى .

— مانا بۇ پۇلنى ئېلىپ ، زىندانغا قانچە يېگى مەھبۇس
كەلگەنلىكىنى ماڭا ئېيتىپ بەرگىن .

— قانچە مەھبۇس كەلگەنلىكىنى ساڭا نېمە كېرىكى بار؟

— ئەتمالىم ، كونا مەھبۇسلاردىنمۇ ئاز قالغان بولسا كې-
رەك؟

— كىمكى پاسكىنىلىق ، سالجا ۋە ئاچلىقتىن ئۆلمىگەن بول-
سا ، تېخى ئاز - پاز ئۈمىدى بار .

— مانا بۇ پۇلنىمۇ ئالغىن . ماڭا مەھبۇسلارنىڭ ئارىسىدا
خوتۇن - قىزلاردىن بار - يوقلۇقىنى ئېيتىپ بەرگىن .

— ئىككى مومای بار ، بۇلارنى يېڭى سۇلتان قامىغان ، چۈنكى
ھەر ئىككىسى جادۇگەرلىك قىلىپ ، سۇلتاننى كېسەل قىلماقچى
بولغانىكەن .
— ياش جۇكانلاردىن يوقمۇ ؟
— نېمىشقا بۇنچە سوراپ قالدىڭ ؟ ئۆزۈڭ كىمسەن ، سەن
قازىمۇ ، جاللاتبېشىمۇ ياكى ئىمامىمۇ سەن ؟ سېنىڭ بىلەن سۆزلە-
شىپ ئولتۇرۇشقا ھەددىم يوق . بەلكى سەن قاراقچىدۇرسەن ، باشقا
باش كېسەرلەرنى قۇتقۇزماقچىدۇرسەن . مانا پۇلۇڭنى ئال ، بۇ
يەردىن كەت .
قارا خەنجەر قاراۋۇلنى قامچا بىلەن ئۇرماقچى ئىدى ، لېكىن
بىرى ئۇنى تۇتۇۋالدى ، ئۇ ئۆرۈلۈپ قاردى . چاچلىرى ئۆسۈپ
مۇرىسىگە چۈشكەن ، كونا كۆڭلەك كىيگەن ئېگىز بويلۇق بوۋاي
قارا خەنجەرگە چەكچىيىپ قاراپ تۇراتتى .
— سەن بۇ يەرنىڭ تەرتىپ ـ قائىدىلىرىنى بىلمىگىنىڭ
ئۈچۈن ، بوۋاي بىلەن مۇشۇ خىلدا سۆزلىشىۋاتسەن . نېرىراقتا
بارايلى ، پۇتۇن ۋەقەنى سۆزلەپ بېرىمەن . قارىمامسەن ، سەن گەپ
بىلەن ئاۋارە بولۇپ تۇرغىنىڭدا ، دەرۋازىدىن سۇلتاننىڭ ئون جال-
لىتى چىقىپ ، ساڭا ھۇجۇم قىلىشقا تەييار ھالدا شۇ تەرەپكە قاراپ
تۇرۇپتۇ... بۇ يەردىن ئىلدامراق كېتەيلى ، ماڭ ، سۆزۈمگە قۇلاق
سال .
قارا خەنجەر ئېتىغا قامچا ئۇرۇپ ، بۇ غەلىتە بوۋاينىڭ ئارقا-
سىدىن ماڭدى . تار كوچىغا يەتكەندە بوۋاي قەدىمىنى تېخىمۇ ئىلا-
ھاملىتىپ ، چاپسانلا ئادەم ئاز قاتنايدىغان كوچىغا بۇرۇلدى . ئۇ
بۇ يەردە توختىدى ، كېيىن بىر نەچچە چامدام مېڭىپ :
— سەن بىلەن گەپلەشكىنىمگە ھەيران بولمىغىن ، مەن بىر
يىلدىن بېرى مانا شۇ زىندانغا قاتناپ ، ئۇنىڭدا قامىلىپ ياتقان
خوجامغا نان توشۇيمەن . ئۇ كىشىنىڭ ئېتى مىرزا يۈسۈپ ، خارەزم
شاھ مۇھەممەدنىڭ يىلنامىچىسى — تارىخچىسى ئىدى ، شاھ ئۇنىڭ-
غا شەپقەت ۋە مەرھەمەت كۆرسەتتى . يىرتقۇچ ۋە زالىم مومای

تۇركەن خاتۇن خارەزمگە خان بولغاندىن كېيىن ، قېرىلىقى ۋە ئاجىزلىقىغا قارىماستىن ، مىرزا يۈسۈپنى زىندانغا سالدى...

— نېمە ئۈچۈن ؟

— مىرزا يۈسۈپ ئۆز كىتابىدا ئۇنى «قۇدرەتلىك خارەزمگە قارا داغ» دەپ ئاتاپ ، ئۇنىڭ پۈتۈن خائىنلىق ئىشلىرىنى ئېچىپ تاشلىدى ، ئىمامىلار بۇ ئىشنى شاھقا يەتكۈزدى . ھازىر مەن بىچارە بوۋاينى بېقىش ئۈچۈن ، شەھەرنى كېزىپ سەدىقە سوراپ ، تاپقان - تەرگەنلىرىمنى ئەكېلىپ تۇرىمەن . مەن بۇ شەھەرگە كۆچمەنلەرنىڭ بېسىپ كىرىشىنى كۈتۈپ تۇرۇپتىمەن ، ئۇلار ئاھالىلەرنى قىرغىن قىلىپ ، قورۇقچىلار چاشقانغا ئوخشاش بۇلۇڭ - پۇچقاقلارغا قاچقاندا ، مەن دەرھال زىندانغا يېتىپ كېلىپ ، ئەبلەخ بوۋاينى ئۆز قولۇم بىلەن بوغۇپ ئۆلتۈرىمەن ۋە ھەممە مەھبۇسلارنى ، ئۇلار بىلەن بىللە يانقان قېرى مىرزا يۈسۈپنىمۇ ئازاد قىلىمەن ، كېيىن ئۆز ۋەتىنىمگە كېتىمەن .

— ۋەتىنىڭ يىراقتىمۇ ؟

— يىراق ئوروس يۇرتىدىنمەن ، بىزنىڭچە سلاۋكۇ بوۋا دەيدۇ .

قارا خەنجەر خىيالغا چۆكتى .

— ماڭا ئېيتقىنا ، بەگ يىگىت ، كىمنى ئىزدەپ يۈرىسەن ؟ بەلكى ياردىمىم تېگىپ قالار ؟ — دەپ سۆزىنى داۋام قىلدى بوۋاي .

— زىندانداا خوتۇنلار جىقمۇ ؟ قاراۋۇلنىڭ ئېيتىشىچە ، ئىككىلا موماي بارەك .

— يالغان ئېيتىپتۇ ! سېنىڭ مۇناردىكى كىچىككىنە تۆشۈكىلەرگە كۆزۈڭ چۈشتىمۇ ؟ ئۇ يەردە كىچىكىنە ھۇجرىلار بار . ئۇ يەرگە شاھ ھەرىمىدىكى ئىتائەت قىلمىغان بىر نەچچە خوتۇن قاماپ قويۇلغان .

— ئۇلارنىڭ ئارىسىدا تۈركمەن خوتۇنلاردىن بارمۇ ؟

بوۋاي ئويلىنىپ قالدى .

— مەن ھەممىسىنى سوراپ باقاي ، بۇ قاراۋۇل پۇلنى ياخشى

كۆرىدۇ . گەرچە كىيىمى يىرتىق بولسىمۇ ، ئۆزى باي . مەھبۇس-
لارغا كەلگەن نەرسىلەرنىڭ يېرىمىنى ئۆزى ئېلىپ قالىدۇ . ئۇنىڭ
ئۆي - جاي ، باغۋاران ، ھەربىدە سەككىز خوتۇنى بار... مەن ساڭا
بىر يارداەم قىلىپ كۆرەي . دەرەخنىڭ تېگىدىكى كونا ئىشكنى
كۆرۈۋاتامسەن ؟ ئىلگىرى بۇ يەردە مېنىڭ خوجام ، يىلنامىچى —
تارىخچى مىرزا يۈسۈپ تۇراتتى . مەن ئۇنىڭ ئۆيى بىلەن كىتابلىرى-
نى ئېھتىياتلىق بىلەن ساقلاۋاتىمەن... ئۇنىڭ بەنت زەنكىجە دېگەن
شاگىرتى بار ئىدى . شاگىرتى ئۇنىڭغا كىتاب كۆچۈرۈشتە يارداەم
بېرەتتى ، لېكىن ئۇ ئايال ، بۇخاراغا كەتكىنىچە دېرەكسىز يوق
بولۇپ كەتتى . شۇنداق قىلىپ ئۆزۈم يالغۇز قالدىم...
— مەن ساڭا ئىشىنىمەن ساقلاب بوۋا ، سەن مېنىڭ ھالاك
بولۇشۇمنى خالىمايسەن ، دەپ ئويلايمەن . ئەتە ئەتىگەندە ، مەن شۇ
يەردە بولىمەن .

سەككىزىنچى باب

ئۇرگەنچنى ئېلىش ئۇچۇن ئاۋۋال ئۇنى بۇزۇش كېرەك

خارەزمگە كەلگەن موڭغۇل قوشۇنى پايتەختنى دەررۇ قامال قىلمىدى. موڭغۇللار ئاۋۋال ئۇرگەنچكە يېقىن بىر يېزىغا چۇشۇپ، ئەسىرگە چۈشكەن يېزىلىقلارنى شۇ يەرگە ھەيدەپ كېلىشتى. چىڭگىزخاننىڭ ئىككىلا ئوغلى — ئۆگەتەي بىلەن چاغاتاي شەھەرنىڭ تاشقىرىسىدىكى تىللالىق سارايغا چۈشتى. قادان، بوغورچى، تولان، جەبە، تاجىبېك ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش چېرىكچى بەگلەر ئالدىراشلىق بىلەن قامال ئۇسكۇنىلىرى، سالغا ۋە مەنجانىقلارنى تەييارلاش بىلەن مەشغۇل ئىدى. خىتاينىڭ يىراق جايلىرىدىن ئېلىپ كېلىنگەن ئۇستىلار شەھەرنى چاپسان ئېلىشقا ياردەم بېرىدىغان ھۇجۇم ئۇسكۇنىلىرى قۇرۇشنى ۋەدە قىلىشتى.

يېقىن ئارىدا بۇ ئۇسكۇنىلەرگە سېلىپ ئاتىدىغان تاشنىڭ يوقلۇقى قىيىنچىلىق تۇغدۇراتتى. شۇ چاغدا خىتايلار ئۇجمە دەرەخلىرىنى كېسىپ، يوغان چەكزىلەرنى سۇغا چىلاپ قويۇشنى تەكلىپ قىلىشتى.

موڭغۇللارنىڭ ئايرىم ئەتىرەتلىرى شەھەرنىڭ دەرۋازىسى تەرەپلىرىدە پەيدا بولۇپ، دەرۋازىدىن چىقىپ كېلىۋاتقان ئاتلىقلار بىلەن ئۇرۇش قىلىشتى. ھېيلىگەرلىك قىلىپ، ئۇلارنى يەنە قالدا قالدۇرۇش ئۇچۇن ئارقىغا قايتىشتى.

شەھەردە قوشۇنغا باشلىق بولۇپ سۇلتان خۇمار تېگىن تۇراتتى، ئۇغۇل ھاجىپ (بۇخارا ھىمايىچىسى)، ئەر بۇقا پالۋان، ئەل

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

دۇرۇغى ۋە باشقىلار ئۇنىڭ ئەڭ يېقىن يارەمچىلىرى ئىدى. ھەربىي كېڭەشتە سۇلتان خۇمار تېگىن موڭغۇللار شەھەرگە ئاتقان خەتنى كۆرسەتتى، بۇ خەتتە خالايىقنى دەرۋازىنى ئېچىپ بېرىشكە ۋە موڭغۇللارغا ئىشىنىشكە دەۋەت قىلىنغانىدى ھەمدە موڭغۇللار ھېچقانداق زىيان يەتكۈزمەيدۇ، دەپ ۋەدە بېرىلگەنىدى.

— ئۇلار بىلەن كېلىشسەك، قانداق بولىدىكىن؟ — دېدى سۇلتان، — پۈتۈن خالايىقنىڭ بېشىغا كۈلپەت كەلتۈرۈپ، قان تۆكۈش ۋە ئوت ئىچىدە قالدۇرۇشتىن كۆرە، ئۇلارغا نۇرغۇن ئالۋاڭ تۆلەپ ئىشنى تىنچلىق بىلەن بىر ياقلىق قىلساق بولاتتى.

ئوغۇل ھاجىپ ۋە باشقىلار ئېتىراز بىلدۇرۇشتى:

— سىز پادىشاھ ھەزرەتلىرى، موڭغۇللار بۇخارا، سەمەرقەند، مەرۋ ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش باشقا شەھەرلەرنى قانداق ئەھۋالغا سالغانلىقىنى ئۇنتۇغان بولسىڭىز كېرەك؟ بۇ شەھەرلەرنىڭ ئاھالىلىرىمۇ ئەپۇ سوراپ، قورال - جابدۇقلىرىنى تاشلاشقانىدى. موڭغۇللار ئەڭ ياخشى ھۇنەرۋەنلەرنى تاللىۋېلىپ، موڭغۇلىستانغا ماڭغۇزدى، قالغانلىرىنى بولسا تۆمۈر چوماق بىلەن ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈشتى.

— ھەر ھالدا موڭغۇللارنىڭ مۇددىئاسىنى بىلىش كېرەك.

كېچىسى سۇلتان خۇمار تېگىن بىر نەچچە يېقىن كىشىلىرى بىلەن ئۇرگەنچتىن چىقىشىپ، چاغاتاي بىلەن ئۆگەتەي بەزمە قىلىپ ۋاقتىنى سارايغا كېلىشتى. سۇلتان ئۇلارنىڭ ئالدىدا ئەرزگە كەلگەن كىشىدەك، قول قوشتۇرۇپ تۇردى.

— خوش، سەن بىزگە نېمە ئېيتىپ كەلدىڭ؟ — كۈلكە بىلەن سورىدى ئۆگەتەي، — دەرۋازىنىڭ ئالتۇن ئاچقۇچلىرى قەيەردە؟

— مەن شەرق قاغانى چىڭگىزخانىنىڭ قۇدرىتى ۋە ئۇلۇغۋارلىقى ئالدىدا بويۇن ئېگىپ، باشقا بەگلەرگە ئوخشاش ئۇ جانابىيغا ساداقەت بىلەن خىزمەت قىلىشقا تەييارمەن.

— بىزگە ئۇرگەنچ شەھىرى كېرەك. سەندەك تۆلكىنىڭ كېرىكى يوق! — دېدى غەزەپ بىلەن چاغاتاي، — ئۆز خەلقىڭگە

خىيانەت قىلىپ ، ھەتتا ئۇنىڭغا قارشى چىقىشقا تەييار تۇرغان سەندەك بەتبەختنىڭ سۆزىگە ئىشىنىپ بولامدۇ؟ بۇنى ئېلىپ چە-قىپ ئەدىپىنى بېرىڭلار!

جاللاتلار خۇمار تېگىن ۋە ئۇنىڭ بىلەن كەلگەنلەرنى ئېلىپ چىقىپ كېتىشتى ، جاللاتلار ئۇلارنىڭ كىيىم - كېچەكلىرىنى يېشىۋېلىشتى . قان چىقارماستىن ، سۆڭەكلىرىنى پاچاق - پاچاق قىلىپ ، چالا ئۆلۈك ھالدا يارغا تاشلاشتى ، ئۇ يەردە گۆشلىرى چىلبۆرە ۋە ئىتلارغا يەم بولدى .

چىڭگىزخاننىڭ تۇنجى ئوغلى جۇچى خان قوشۇن تارتىپ ئۇر-گەنچكە كەلگەندە ، موڭغۇللار بۇ شەھەرنى ھالقىسىمان ئورىۋالغاند-دى . شەھەرگە تاش چەكمەن ئاتىدىغان ئۇسكۇنىنى قورغان تېگىگە ئورنىتىش ئۈچۈن ، ئۈچ مىڭ موڭغۇل ۋە ئەسىرگە چۈشكەنلەر قورغاننىڭ ئەتراپىدىكى قاناللارغا كۆۋرۈك سېلىشىۋاتاتتى . شۇ چاغدا تۇيۇقسىزدىن ئۇرگەنچنىڭ دەرۋازىسىنى ئېچىپ ، ئىچكىرىدىن تۇركمەن قارا خەنجەر باشلىق جەسۇر ئاتلىقلار ئوقتەك ئېتىلىپ چىقىشتى ، ئۇلار كۆۋرۈك سېلىشىۋاتقان موڭغۇللارغا تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىپ ، ھەممىسىنى قىرىپ تاشلاشتى ، كۆۋرۈكنىڭ ئۈس-تى ئۆلۈككە تولۇپ كەتتى . بۇ مۇڭەپپەقىيەت قامالدا قالغانلارغا جان كىرگۈزدى .

شۇ چاغدا موڭغۇللار قوشۇنلىرىنىڭ ھەممىسىنى شەھەرگە يېقىن ئاپىرىپ ، نەچچە مىڭلاپ ئەسىر ئېلىنغان يېزىلىقلارنى قور-غانىنىڭ ئەتراپىدىكى خەندەكلەرنى كۆمۈشكە مەجبۇر قىلىشتى . شۇ-نىڭدىن كېيىنلا قامال ئۇسكۇنىلىرىنى قورغان تېگىگە ئورنىتىپ ، شەھەرگە ھۇجۇم قىلىش مۇمكىن بولدى . سالغىلار ھۆل چەكمە ۋە يېقىلغۇ سېلىنغان خىتاي كوزىلىرىنى شەھەرنىڭ ئىچىگە ئاتتى . ئۇنىڭدىن قاتتىق ئوت چىقىپ ، ياغاچ ئىمارەتلەر گۈرۈلدەپ كۆيۈپ كەتتى ، ئۇنى ئۆچۈرۈشنىڭ ئىلاجى بولمىدى .

جۇچى خانىنىڭ قوشۇنى شىمال تەرەپتىن دادىل ، جەڭگىۋارلىق بىلەن ھەرىكەت قىلدى . ئۇ يەردە ئەسىرلەر شەھەر سېپىللىرىنىڭ

تېگىگە يوشۇرۇن يوللارنى كولىشۋاتاتتى ، موڭغۇللار شەھەرگە باستۇرۇپ كىرىشتى . بىر دەملىك قاتتىق ئۇرۇشتىن كېيىن ، شەھەر مال تەرەپتىكى قورۇقلانغۇچى مۇنارنىڭ ئۈستىدە بۈيۈك قاغان ئوغلىنىڭ يوغان ئاق تۇغى لەپىلدەپ تۇراتتى .

بۇ نەرسە چاغاتاينىڭ ئاچچىقى ۋە غەزىپىنى كەلتۈردى . ئۇ ئۇرگەنچنىڭ سېپىللىرىغا كەينى - كەينىدىن ئەترەت ئەۋەتتى ، بىراق سېپىل قورۇقچىلىرى مىسلىسىز چىدامليق كۆرسىتىپ ، سېپىلغا چىققانلارغا خىش ئاتتى ، قاينىق سۇ ۋە ئىسسىق موم چاچتى ، ھۇجۇم قىلغانلار كۆيگىنىچە دومىلاپ چۈشۈەردى .

توققۇزىنچى باب

قارا خەنجەر «ئۆلۈم مۇنارى»دا

قارا خەنجەر ساقلاب بوۋاي بىلەن ئۇچرىشىش ئۈچۈن ، دەرەخ تۈۋىدىكى كونا ئىشكىنىڭ يېنىغا بىر نەچچە قېتىم كېلىپ ئاۋارە بولغىنىدىن كېيىن تاپتى . بوۋاي ئاۋۋالقىدەك جۇل - جۇل كىيىم-ىدە ئەمەس ، بەلكى يوللۇق بەقسەم تون كىيىپ ، كۆك سەللە ئورىۋالغانىدى ، ئۇنى دەررۇ تونۇپ بولمىدى .

— مېنى كەچۈرگىن ، يۈرەكلىك بەگ يىگىت ، مەن بىلگەن نەرسىلىرىم ۋە قىلغان ئىشلىرىمنىڭ ھەممىسىنى ساڭا ئىلگىرى سۆزلەپ بېرەلمىدىم ، زىندان قاراۋۇلى ئاغزىغا سۇ تولدۇرۇلغاندەك ، زادى گەپ قىلمىدى . ئۇ يەنە قاراۋۇللاردىن قورقتى ياكى شۇلار بىلەن تىلى بىر . مەن ئۇنىڭ بىلەن ھەر مۇقامدا جىق سۆزلىشىپ كۆردۇم ، زىندانغا فەرراش بولاي دېدىم ، بىراق بۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ غەزىپىنى كەلتۈردۇم . مەن ئۇنىڭغا ئۆيىڭىزدە ئىشلەي ، بىر كۈنگە ئىككى نان بېرىڭ دېگىنىمدە ، ئۇ خۇشال بولۇپ كەتتى ۋە مېنى سەككىز خوتۇنغا پايلاقچى قىلىپ قويدى ... مەن ئۇنىڭ ئاچچىقى يامان چوڭ خوتۇنىنى ئۇرغانىدىم ، ئۇ ماڭا شۇ تون بىلەن كونا سەللىنى سۇۋغا قىلدى .

— سەن ماڭا ئاللىقانداق خوتۇنلار ۋە تون توغرىسىدا نەدىكى گەپلەرنى قىلىسەن ! — دەپ ۋارقىرىدى قارا خەنجەر ، — مەن ساڭا بەش ئالتۇن بەردىم . بەدىلىگە نېمە قىلدىڭ ؟ ھەممە ئىشنى بىلدىڭ-مۇ ، يوق ؟

— ھەممىسىنى بىلدىم . ئەگەر نەزەر بوۋا ئۇنچىقمىسا خوتۇن-لىرىمۇ ئۇنچىقماسمىدى ؟ ئۇلار ئاللىقاچان ھەممىسىنى سۇرۇشتۇر-

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بېكى تورىسى
www.uyghurkitap.com

دى ، مەنمۇ ئۇلاردىن سوروشتۇرۇپ بىلىۋالدىم... مۇشۇ زىنداننىڭ مۇنارىدا بىر قانچە ھۇجرا بار . ئۇلار تامغا خۇددى قارلىغاچنىڭ ئۇۋۇسىدەك يېپىشقان . مۇنارنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى لىم چىرىپ ، پولى پۈتۈنلەي يوپۇرۇلۇپ چۈشكەن .

— ئۆزۈڭمۇ ئۆرۈلۈپ گۇمران بولغىن !

— بۇ ھۇجرىلارغا چىقىش قىيىن ، چىرىگەن ئارغامچىدىن قىلىنغان شوتا بىلەن چىقىش كېرەك . ئىلگىرى بۇ شوتىدىن قارا-ۋۇل نەزەر بوۋىنىڭ ئۆزىمۇ چىقىۋېرەتتى ، ئەمدى بولسا ئۇمۇ قورقىدۇ...

— بۇ ھۇجرىلاردا كىملەر بار ؟

— خارەزم شاھنى غەزەپلەندۈرگەن كىشىلەر . ئەڭ ئۇستىدە-كى ھۇجرىغا ياش تۈركمەن خوتۇن قامالغان...

— ئۇنىڭ ئىسمىنى ئېيتقىنا ! — دېدى يىگىت بوۋاينىڭ مۇرىسىدىن تۇتۇپ .

— ئېيتىشلىرىچە ، ئۇنىڭ ئېتى... گۈلجامال .

— ھازىر مېنى ئۇنىڭ يېنىغا باشلاپ بارىسەن .

— ھازىر بۇنداق قىلغىلى بولامدۇ ؟ ئىككى يۈزگە يېقىن قاراۋۇل ساراي دەرۋازىسىنىڭ ئالدىدا بىكارچىلىقتىن ئەسنەپ ئول-تۇرۇشۇپتۇ . ئۇلار كىمگە ئېتىلىشلىرىنى بىلمەي ئولتۇرغان بىر چاغدا ، سەن توپتوغرا قاماقخانىغا بارماقچى بولىسەن ! ئۆزۈڭنىمۇ زىندانغا قاماپ قويۇشىدۇ .

— ئاۋازىڭنى چىقارما ، قورقۇنچاق ! قاماقخانىنىڭ ئالدىغا بېرىپ ، مېنى كۈتۈپ تۇرغىن . مەن ھازىر بېرىپ ، ھەممىسىنىڭ ئەدىپىنى بېرىمەن ! — دەپ قارا خەنجەر ئېتىنى قامچىلىدى ۋە چاڭنىڭ ئىچىدە تار كوچىنى بويلاپ چېپىپ كەتتى .

ئۇ شەھەرنىڭ تۇرلۇك كەسپتىكى ھۇنەرۋەنلىرى — تۆمۇرچىلەر ، مىسكەرلەر ، قورال - جابدۇق ، قالقان ، زىرھ[1] ، ساۋۇت ياسايدىغان ماھىر ئۇستىلار تۇرىدىغان ۋە ئىشلەيدىغان قە-

① زىرھ — ئوق ئۆتمەيدىغان قاپ .

سىمغا كەلدى ، سەندەللەرگە ئۇرۇلۇۋاتقان سان - ساناقسىز بولقد-
لارنىڭ زەربىدىن ھەممە ياق لەرزىگە كېلەتتى .
بۇ يەردىمۇ ئىشلار ئۇنچىلىك ياخشى يۈرگۈزۈلمىگەن ، پەقەت
قورال - جابدۇق تەييارلىغۇچى ھۇنەرۋەنلەرلا قىزغىن ئىشلەۋاتات-
تى . ھەقىقەتەنمۇ شۇنداق ئېغىر كۇنلەردە گۇللۇك مىس لىگەنلەر-
نى ، كوزىلارنى ياكى چىرايلىق بېزەكتىكى ئات جابدۇقلىرىنى يا-
ساش كىمنىڭمۇ كۆڭلىگە ياقاتتى ؟
قارا خەنجەر جاڭجاللىشىپ ، ۋاراڭ - چۇرۇڭلار كۆتۈرۈپ
تۇرغان تۆمۈرچىلەرنى كۆرۈپ قالدى . قارا ئاتلىقنىڭ پەيدا بولۇشى
ھەممىنى ھەيران قالدۇردى ، ئۇلار جىم بولۇپ قېلىشتى . قارا ئات
مىنگەن «قارا يىگىت» كە نېمە كېرەك ئىكەن ؟
قارا خەنجەر خالايىقنىڭ ئارىسىغا كىرىپ ، قىزغىن گەپ باش-
لىدى :
— ھەي ، تۆمۈر قوللۇق ، مىس كۆكرەكلىك تۆمۈرچىلەر !
قاچانغىچە خان ۋە بەگلەر بىزنى خورلىشىدۇ ؟ ئاۋۋال خارەزم شاھ
مۇھەممەد سېلىقلار بىلەن سىقىپ سۈيۈڭلەرنى ئىچكەنىدى ، ئۇ بىر
ساندۇقتا لىق ئالتۇن بىلەن ئىرانغا قېچىپ كەتتى . خەيرىيەت ،
ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ئانىسى يالماۋۇز مومايمۇ كېتىپ قالدى . ئەمدى
بولسا ئۆزىنى ئۆزى سۇلتان دەپ ئاتىۋالغان خۇمار تېگىن دۇشمىنە-
مىز تەرىپىگە ئۆتۈپ كېتىپ ، ئۇرگەنچنىڭ سېپىللىرىنى قانداق
قىلىپ ئاسانلىق بىلەن بۇزۇش يوللىرىنى ئېيتىپ بەردى . يېڭى
بىرەر سۇلتان چىقىپ سىلەرگە يەنە خىيانەت قىلغۇچە كۆزلىرىڭ-
لارنى قىسىپ قاراپ تۇرىۋېرەمسىلەر ؟ نېمىنى كۇتۈپ تۇرىسىلەر ؟
يۈرۈڭلار ، سارايغا بېرىپ ، بۇ ئىپلاس يىلان ئۇۋۇسىنى يەر بىلەن
يەكسان قىلايلى ، قاماقخانىلارنىڭ تۆمۈر دەرۋازىلىرىنى چېقىپ
تاشلايلى ، مەھبۇسلارنى زىندانىدىن قۇتۇلدۇرايلى . ئۇ يەردە سولە-
نىپ ياتقانلار قاراقچى ۋە باش كېسىدىغانلار ئەمەس ، ئۇلار سۇلتانغا
قارشى ھەق گەپنى قىلغان كىشىلەر .
— يۈرۈڭلار ، بارايلى ! خارەزم شاھ سارىيىنىڭ كۇلىنى

كۆككه سورايلى ! زىندانىنى بۇزايلى ! — دەپ ۋارقىراشتى تۆمۈر-چىلەر .

— بولقا ، قىسقۇچ ۋە بۇرغاڭلارنى ئېلىپ يۈرۈڭلار ، زەنجىر-لەرنى پاچاقلاپ تاشلاشقا كېرەك بولىدىغان نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى-نى ئېلىڭلار . زىندانلاردا ئۆلۈۋاتقان ئاكا - ئۇكىلىرىمىزنى ئازاد قىلىش ئۈچۈن ، كېرەك بولىدىغان نەرسىلەرنىڭ ھەممىسىنى ئې-لىڭلار !

ھەممە تۆمۈرچىلەر قورال - جابدۇق ئۈستىلىرى ، مىسگەرلەر ۋە باشقا ھۈنەرۋەنلەر بولقا ، قىلىچ ، نەيزىلەرنى كۆتۈرۈپ ، توپلى-شىپ دەھشەت بىلەن سارايغا قاراپ مېڭىشتى .

بەزىبىر قاراۋۇللار توپلانغانلارغا قارشى چىقىپ ، ئۇنى قوغ-لىۋەتمەكچى بولدى ، شۇنداق قىلغانلار ئاياغ ئاستىدا دەسسىلىپ كەتتى . تۆمۈرچىلەر سارايىنى ۋەيران قىلىۋاتقان بىر پەيتته ، بىر قانچىسى قاماقخانىنىڭ تۆمۈر دەرۋازىسىنى ئېچىش ئۈچۈن ، قارا خەنجەرگە يارەدەم قىلىشتى . قول - پۇتلىرى باغلىنىپ تاشلانغان قاراۋۇل نەزەر بوۋا بىر چەتته ياتاتتى . ئۇ مەھبۇسلارغا ھەمىشە ئۆز بالىلىرىمدەك قارىغانمەن ، دەپ يىغلاپ قەسەمىيات قىلاتتى .

تۆمۈرچىلەر بىردەمدىلا تۆمۈر دەرۋازىنى ئېچىشتى . تۆمۈرچە-لەر بىلەن بىللە كەلگەن توغان :

— چاپسانراق تۆۋەنگە ، زىندانغا چۈشەيلى ! قاراڭغۇدا ئۇزۇن يېتىپ ، كۆزلىرى خىرەلەشكەن ئاجىز دوستلىرىم بار . بەزىلىرى ئۆزى مېڭىپ چىقالمايدۇ ، پۇتلىرىدىن ئايرىلغان ، دەپ ۋارقىرىدى .

بىر نەچچە كىشى زىندانىنىڭ قاراڭغۇ تۆشۈكىدىن تۆۋەنگە چۈشۈپ كېتىشتى .

مەھبۇسلار بىر - بىرىگە يېپىشىپ ، زىنداندىن سۆرىلىپ چىقىشقا باشلاشتى — كىيىملىرى جۇل - جۇل ، پاسكىنا ، تىرناق-لىرى ئۆسۈپ ، چاچلىرى چىگىشلىشىپ كەتكەنىدى . نۇرغۇن يىل-لار قاراڭغۇدا يېتىپ ، كۆزلىرى خىرەلەشكەن مەھبۇسلار بىر -

بىرىگە باشلىرىنى ئۇرۇشۇۋالاتتى ، ئەتراپنى قوللىرى بىلەن سىيـ
پىشاتتى . بىردەم يىغلاپ ۋە بىردەم كۈلۈشۈپ يورۇق دۇنياغا ،
ئازاد كىشىلەرنىڭ ئارىسىغا چىقىشاتتى .
— بازارنىڭ ئوتتۇرىسى بىلەن مېڭىڭلار ، خارەزم شاھ ئۆز
پۇقرالىرىنىڭ بېشىغا قانداق كۈلپەت سالغانلىقىنى خالايىق كۆـ
رۈشسۇن ! سودىگەرلەردىن ئازادە كۆڭلەك ـ ئىشتان بېرىشلىرىنى
تەلەپ قىلىڭلار ، — دېگەن ئاۋاز ئاڭلاندى .
قارا خەنجەر قولىغا لاۋۇلداپ تۇرغان مەشئەلنى تۇتقان ھالدا
مۇنارغا چىقىپ كەتتى ، ئۇ يەردىن مۇزدەك شامال ۋە زەي پۇرىقى
ئۇرۇپ تۇراتتى . يولدا ئۇ رەڭگىرويى ئۆچۈپ ، يەرگە يېتىپ قالغان
قاراۋۇلغا ئۇرۇلۇپ كەتتى ، لېكىن تۇرغان كىچىككىنە شوتىدىن
ئۆمىلەپ چىقىپ كەتتى . ئۇنىڭ ئارقىسىدىن توغان مېڭىپ ، ھۇج-
رىلارنىڭ ئىشىكلىرىدىكى قۇلۇپلارنى بولقا بىلەن كۈكۈم ـ تالقان
قىلىۋەتتى . ئازاب ـ ئوقۇبەت تارتقان ۋە ئورۇقلاپ كەتكەن
جۇل ـ جۇل كىيىملىك بىچارە خوتۇنلار ھۇجرىلاردىن چىقىشىپ ،
تاملارنى تۇتۇپ يىغا ـ زار بىلەن ئىرغاڭلاپ پەسكە چۈشۈپ كېلە-
شەتتى .
قارا خەنجەر گۈمبەزگە يېتەي دېگەندە ، قاراۋۇل تۆمۈر ئە-
شىكنىڭ ئالدىدا توختىدى ، كىچىككىنە تۆت بۇرجەك تۆشۈككە
تۆمۈر پەنجىرە تۇتۇپ قويۇلغانىدى .
— مانا شۇ جايغا ، — دېدى ئۇ ، — سارای ھەرىمىدىن بولغان
بىر خوتۇن ئۆمۈرۋايەتكە قاماپ قويۇلغان . بۇ خوتۇن شاھ مۇھەم-
مەدكە قارشى قول كۆتۈرگەنىكەن .
— نېمىگە قاراپ تۇرىسەن ؟ ئاچ !
— ماڭا زەھىرىڭنى چاچما ، باتۇر يىگىت . بۇ ئىشىكنىڭ
ئاچقۇچى پادىشاھنىڭ ئۆز قولىدا تۇرىدۇ .
— دېمەك ئاچقۇچ سەندە ئەمەسمۇ ؟
— ياق بېگىم ، مەندە ئەمەس .
شۇ چاغدا قارا خەنجەر :

— ئۇنداق بولسا قۇرتلارغا يەم بول! — دەپ قاراۋۇلنى تېپىۋەتتى. ئۇ چىرىپ كەتكەن لىملارغا ئۇرۇلغان بويىچە، داد - پەريات سېلىپ تۆۋەنگە قاراپ چۈشۈپ كەتتى ۋە زۇلمەت ئىچىدە غايىب بولدى.

قارا خەنجەر ئىشكىنىڭ كىچىككىنە تۆشۈكىدىن ئىچىگە قاردى. ئۇنىڭ كۆزى پەقەت كۇننىڭ نۇرىلا قىيا چۈشۈپ تۇرغان بىر پارچە گىلەمگە چۈشتى.

— ئاھ ئۇ قاياقتىكىن؟ ھۇجرىدا ھېچكىم يوق، ئۇ ئۆلگەندۇ-مۇ؟

بىر دىنلا ئۇنىڭ ئۈدۈلىدا «لىپ» قىلىپ بىر كۆلەڭگە كۆرۈندى، بىر قارا گەۋدە پەيدا بولدى، يوغان قارا كۆزلەر چوڭ ئېچىلىپ تىكىلىپ قارىدى.

قارا خەنجەر بۇرۇنقى قوشاقلارنىڭ ئاجايىپ سۆزلىرىدىن تاللاپ تەييارلاپ قويغانىدى، لېكىن بۇ سۆزلەرنىڭ ھەممىسى خۇددى ھەسەل ھەرىسىدەك توزۇپ كەتتى. ئۇ پەقەت: «مەن!» دېگەن سۆزنىلا ئېيتالىدى.

ئاجىز ۋە قورققان بىر ئاۋاز:

— يۈزۈڭنى يورۇقتا تۇت، يۈزۈڭنى كۆرۈپ باقاي، — دەپ پىچىرلىدى.

قارا خەنجەر كۆيۈپ تۇرغان مەشئەلنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ يۈزىگە تۇتتى.

— يۈزۈڭدە يىرتقۇچ بارماقلىرىدىن ھاسىل بولغان تارتۇقنىڭ ئورنىنى كۆردۈم. بۇ سەن، ھېچكىم، ھېچ نەرسە يولىنى توسالمايدىغان ئاشۇ قارا خەنجەر سەن.

— ئىشىكتىن نېرى تۇر، سەن ھازىر ئازاد بولىسەن.

قارا خەنجەر ناھايىتى ئورۇقلاپ كۆلەڭگىدەك بولۇپ قالغان قىزنىڭ ئارقىغا قايتىپ، بىر پارچە چىپار گىلەمگە ئاستاغىنا يېقىلغانلىقىنى كۆردى. قىزنىڭ قارامتۇل بەدىنىگە كۇن نۇرى چۈشتى، ئۇنىڭ يوغان قارا كۆزلىرى قايغۇلۇق ۋە خۇدۇكسىرەپ

قارايتتى .
— نېرى تۇر ، قارا خەنجەر ، ماڭا يول بەرگىن ، — دېدى ھەمراھلىرىدىن بىرى ، — قاراقۇم باتۇرىغا قارىغاندا ، قورال - جابدۇق ياسايدىغان ئۇستام قۇلۇپنى ئىلدام ئاچالايدۇ .
تۆمۈرچى بولقا بىلەن قۇلۇپقا قاراپ بىرنى سالدى ، تۆمۈر ئىشىك ئېچىلىپ كەتتى ، گۈلجامال بولسا تېخىچىلا قولى بىلەن يۈزىنى توساپ ئولتۇراتتى .
— ھەممە كىيىملىرىم چىرىپ تۈگىگەن ، مەن يېنىڭغا چىقالماي مەن .
قارا خەنجەر نېرىراق مېڭىپ ، ياش تۆمۈرچىگە :
— سەن قارىماي ، چاپىنىڭنى ئۇنىڭغا ئۇزات ، مەن ساڭا باشقا يېپەك چاپان بېرىمەن ، — دېدى - دە ، بۇرۇلۇپ بېرىپ ۋەيران بولغان تار پەلەمپەيدىن زىندان مۇنارىغا قاراپ چىقىپ كەتتى .
ئۇ ھەممە تەرەپتىن بۇخسۇپ ئىس چىقىۋاتقانلىقىنى كۆردى ، ئوت ۋە ئۇچقۇنلار ئىسىنىڭ ئىچىدە قۇيۇنغا ئوخشاش ئاسمانغا كۆتۈرۈلەتتى ، شەھەر ئوت ئىچىدە قالغاندى ، قورغاننىڭ ئەتراپىدا چاڭ-تۇمان ئىچىدە ئاتلىقلار كېتىۋاتاتتى . يىراقتا ، مۇنارنىڭ ئۇستىدە جۇچى خانىنىڭ يەتتە قۇيرۇقلۇق ئاق تۇغى يەلپۇنمەكتە ئىدى .
گۈلجامال كۆك سەللە ئوراپ ، ئەركەكچە چاپان كىيىپ مەيدانغا چىقتى ، ئۇ كېلىشكەن ۋە ئىخچام ئوغۇل بالىغا ئوخشايتتى . قايرىلما قاشلىرىنى تەئەججۇپ بىلەن كېرىپ ، يىراقلارغا كۆز سالدى .
— ئۇرگەنچتە نېمە ۋەقەلەر بولۇۋاتىدۇ ؟ شەھەر قورغانىنىڭ ئەتراپىدا چېپىپ يۈرگەن ھەيۋەتلىك ئادەملەر كىملەر ؟
— ئۇرۇش بۇ يەرلەرگىمۇ يېتىپ كەلدى ، — دېدى قارا خەنجەر ، — دۇشمەن ئۇرگەنچنى ئورىۋالدى ، ئەمدى بىز ھەممىشە سەن بىلەن يانمۇيان تۇرۇپ دۇشمەنگە قارشى كۈرىشىمىز . ئۇرۇش ئوتى ۋە سېنىڭ كۆز ياشلىرىڭ بىزنى بىر - بىرىمىزگە يېقىن قىلدى .

— مانا شۇ مەشئۇم مۇناردا مەن ھەممە نەرسىنى ئۇنتۇپ ، يۇرىكىمدە ئۆچ ھاسىل بولدى . ئەمدى مەن ئاۋۇالقىدەك پەرۋاسىز گۈلجامال ئەمەس ، بەلكى غەزەپلەنگەن يولۋاس بالىسىدەك ، ھەر يەردە سېنىڭ بىلەن بىللە بولىمەن .

قارا خەنجەر ئەمدى ئۇنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىمايتتى ، قولىنى قېشىغا قويۇپ ، ئىس ۋە چاڭلار كۆتۈرۈلگەن تەرەپكە تىكىلىپ قارايتتى .

— بۇ تەلۋىلەر نېمە ئىش قىلىپ قويۇشتى ! قارا ، ئۇلۇغ جەيھۇن دەرياسى تېشىپ كېتىپ ، ئۇستىمىزگە بېسىپ كېلىۋاتىدۇ ، ئۆيلەرنى يىقىتماقتا... قارا ، ئېگىز تېرەكلەر خۇددى ھەربىلەگەندەك يىقىلىۋېتىپتۇ . بۇ رەھىمسىز ياۋايى تېتىقسىزلار سۇيى تېشىپ ئاقىدىغان قۇدرەتلىك دەريانى[1] ، مىڭ يىللاردىن بېرى يولغا سېلىپ كەلگەن قەدىمكى توغانىنى بۇزۇۋەتتى... ئەمدى دەريا يول بويى ھەممە نەرسىنى ئوڭتەي ـ توڭتەي قىلىپ ، ئاۋات شەھەرلەرنى ۋەيران قىلىدۇ... گۈلجامال ، بۇ كونا مۇناردىن ئىلدام قاچايلى سۇ ئۇنى يىقىتىۋەتسە ، تېگىدە قالىمىز...

شەھەرنىڭ نۇرغۇن قىسمىنى موڭغۇللار ھەيدەپ كەلگەن ئەسىرلەر ئۇزلۇكسىز ھۇجۇم قىلىپ بۇزۇۋەتكەنىدى . بىراق ، ئۇرگەنچ ئاھالىلىرى جان تىكىپ ئۆزىنى ھىمايە قىلىۋاتاتتى ، موڭغۇللار بىر مەھەللىدىن كېيىن ئىككىنچى مەھەللىنى ئىشغال قىلىشماقتا ئىدى . كەڭ مەيداندا ئاتلىق ئۇرۇش قىلىشقا ئادەتلەنگەن موڭغۇللار تار كوچىلار ، يىقىلىپ چۈشكەن ئۆيلەرنىڭ ئارىسىدىن ئۆتۈپ ، ھەر ـ ھەر قېتىملىقلار بىلەن ئالغا قاراپ ھەرىكەت قىلىپ ، قاتتىق ھۇجۇم قىلاتتى ۋە ھىمايىچىلەرنى ئوقيالار بىلەن ھالاك قىلىشاتتى .

ئۇرگەنچ ھۇنەرۋەنلىرى ناھايىتى قاتتىق ئۇرۇش قىلىشتى . ئۇلار ئەسىر چۈشسە تەقدىرى نېمە بولۇشىنى ياخشى بىلىشەتتى ،

---

① «توغانىنى موڭغۇللارنىڭ ئۆزى بۇزدى . كېيىن سۇ تېشىپ پۈتۈن شەھەر سۇنىڭ تېگىدە قالدى .» (ئىبن ئەسىر ، XII ئەسىر) .

ياخشى ھۇنەرۋەن ۋە تىمەن - قۇۋۋەتلىكلىرىنى موڭغۇللار ئۆزلە-
رىنىڭ يىراق يۇرتلىرىغا ماڭغۇزۇپ ، قالغانلارنى — ئىشقا يارىماي-
دىغانلىرىنى ئۆلتۈرۈشتى .

خوتۇن ۋە قىزلار ئۆز ئاتىلىرى ، ئەرلىرى ۋە ئاكا - ئۇكىلە-
رى بىلەن يانمۇيان تۇرۇپ ، سېپىلنىڭ ئۈستىدە ھەمدە ئۆگزىلەردە
ئۇرۇش قىلىشىدۇ . خوتۇن - قىزلاردىن بىرىگە ئوق تېگىپ يىقە-
لىپ قالسا ، باشقا خوتۇن - قىزلار دەررۇ يارىدارنى يەنە ئوق
تېگىشتىن ساقلاش ئۈچۈن ، ئۇنىڭ ئالدىغا خىش ۋە توپىدىن تام
قىلىپ توسايتتى .

ئۇرگەنچ مۇداپىئەسى بۇيۇك خارەزمنىڭ ھالاكىتى توغرىسىدە-
كى قايغۇلۇق داستاننىڭ پەۋقۇلئاددە بىر سەھىپىسىنى تەشكىل
قىلدى . باشقا شەھەرلەر كۆپىنچە موڭغۇللارغا قارىغۇلارچە ئىشە-
نىپ ، پەرۋاسىزلىق قىلدى ۋە ئاجىزلىق كۆرسەتتى ، شۇنىڭ ئۈ-
چۈنمۇ نام - نىشانسىز بولۇپ قالدى .

ئۇرگەنچ ئەتراپىدا موڭغۇللار ناھايىتى كۆپ چېرىكلىرىنى
يوقىتىشتى . ئۆلۈكلەرنىڭ سۆڭەكلىرى تاغ بولۇپ دۆۋىلىنىپ ،
خارابىلەر ئارىسىدىن ئۇزاق يىللارغىچە كۆرۈنۈپ تۇردى .

ئۇچ مەھەللە قالغاندا ، ئۇرگەنچنى مۇداپىئە قىلىپ ئازابلانغان
ۋە يارىدار بولغان كىشىلەر تەسلىم بولۇشقا قارار قىلىپ ، شەپقەت
ۋە مۇرۇۋۋەت سوراپ جۇچى خانغا ۋەكىل ئەۋەتىشتى . چىڭگىزخا-
نىڭ ئوغلى شۇنداق جاۋاب بەردى :

— ئىلگىرى قەيەردە قالغانىدىڭلار ؟ قوشۇنۇم شەھەرگە
يېقىنلاشقاندا نېمىشقا دەررۇ تەسلىم بولمىدىڭلار ؟ ئەمدى ياخشى
چېرىكلىرىمدىن ئايرىلدىم ، سىلەر كېچىكتىڭلار ، ئۇلارنىڭ غەزە-
پىنى باسالمايمەن . سىلەرگە ھېچقانداق رەھىم - شەپقەت يوق !

موڭغۇللار شەھەرنىڭ ئامان قالغان قىسمىغا ھۇجۇم قىلىپ ،
ھەممىنى چىلەردىن بەزىلىرىنى ئەسىر ئېلىشتى ، بەزىلىرىنى قىيما -
چىيما قىلىشتى ، ھەممە مال - مۈلۈكلىرىنى بۇلاپ - تالىدى .
خارەزمنىڭ گۈھىرى بولغان ئۇرگەنچنىڭ ئاكىسى جۇچى خان-

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بېكى تورىسى

غا ئۆتۈشىنى خالىمىغان چاغاتاي خانىنىڭ بۇيرۇقىغا مۇۋاپىق، موڭغۇللار پۈتۈن خارەزمگە سۇ بېرىدىغان چوڭ توغانىنى بۇزۇپ تاشلىدى. قەدىمكى شەھەرنى سۇ بېسىپ، ئىمارەتلەرنى يىقىتتى، شەھەر خېلى يىللارغىچە سۇنىڭ ئىچىدە قالدى. تاتارلاردىن قۇتۇلۇپ قالغانلار تاشقىندا غەرق بولۇپ ئۆلدى ياكى خارابىلەرنىڭ ئاستىدا قالدى. پەقەت بىر نەچچە ئىمارەتلەرلا — خىشتىن سېلىنغان قىشقى ئاخچاق دېگەن كونا سارايىنىڭ بىر قىسمى ۋە شاھنىڭ ئىككى مەقبەرىسى ساق قالدى.

خارەزمنىڭ يەنە بىر نەچچە شەھەرلىرىنى يۇگەنسىز دەريانىڭ سۇيى بېسىپ كەتتى. دەريانىڭ ئېقىنى ئۆزگىرىپ، خېلىغىچە ئەبىسكۇن دېگىزىغا قۇملارنىڭ ئارىسىدىن ئېقىپ تۇردى.

ئۇرگەنچ كۆچ بېرىپ ھمايە قىلىنىۋاتقان بىر ۋاقىتتا، ھاجى رەھىم شەھەرنىڭ ئىچىدە ھمايىچىلەرنىڭ ئارىسىدا ئىدى. ئۇ يارىنى ئەرەبچە باغلاش ۋە داۋالاش ئۇسۇلىنى بىلگەنلىكىدىن، يارىدار بولغانلارغا يارەم بېرەتتى.

جەيھۇن دەرياسى بىردىنلا تېشىپ كەتكەن ۋاقىتتا، ئۇ ئىككى كۈنگىچە تەكىش خانىنىڭ خىشتىن قىلىنغان مەقبەرىسىنىڭ ئۈستىدە ئولتۇردى. يېنىدىن بىر كىشى قېيىق ھەيدەپ ئۆتتى، بۇ ئادەم دەرۋىشنىڭ ئاغىنىسى تۆمۈرچى كەرىمقۇل ئىدى. تۆمۈرچى ئۇنى قېيىققا سېلىۋالدى، ئۇلار دولقۇنلۇق دەريا ئىچىدە ئۈزۈپ يۈرۈپ، جىق كىشىلەرنى قۇتقۇزۇپ قېلىشتى. قارا خەنجەر بىلەن گۈلجامالنى يەنە كۆرۈش ئۇلارغا نېسىپ بولمىدى. ئاردىن خېلى ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن، ھاجى رەھىم قاراقۇمدا موڭغۇللارنىڭ پېيىغا چۈشكەن قارا خەنجەرنىڭ قەھرىمانلىقلىرى ۋە پادىچى قىز گۈلجامالغا بولغان چەكسىز مۇھەببىتى توغرىسىدا مەددادلارنىڭ ۋەز ئوقۇغانلىرىنى ئاڭلىغان.

مەددات ئۆزىنىڭ ۋەزىنى گۈزەل ۋە باي شەھەر بولغان ئۇرگەنچنى سۇ ئاققۇزۇپ كەتكەنلىكىنى تەسۋىرلەش بىلەن تاماملىدى. قارا خەنجەر مانا شۇ سۇ تاشقىنى قايىنىمىغا چۈشۈپ كەتكەن گۈلجا-

مالنى قوتقوزۇش ئۈچۈن ، ئۇنىڭ دولقۇنىدا قانداق باتۇرلۇق قىلـ
غانلىقىنى بەزى ئادەملەر كۆرگەن ، لېكىن ئاقىۋەتتە ئىككىلىسى
سۇغا غەرق بولۇپ كەتكەن··· سۇدىن چىقىپ تۇرغان بىر دۆڭلۈك.
تىن ئىككى جەسەت تاپقان — گۈلجامال بىلەن قارا خەنجەر يانمۇيان
يېتىشاتتى ۋە قارا خەنجەر كۈچلۈك قولى بىلەن تۇركمەن قىزنىڭ
نازۇك بىلىكىنى مەھكەم تۇتۇۋالغانىدى···

مەدداھ ۋەزنى : «ھەقىقىي ئىشق ئۆلگەندىمۇ كۆڭۈلدىن چىقـ
مايدۇ»[1] دەپ تۇگەتتى . قىزلار كۆزلىرىدىن ياش تۆككەندە مەد.
داھ : «بەزى كۆرگەن ـ بىلگەن ئادەملەرنىڭ ماڭا ئېيتىشلىرىچە ،
قارا خەنجەر جەيھۇن دەرياسىنىڭ دولقۇنىدا ئۆلگىنى ھەققىدىكى
خەۋەر ناتوغرا ئىمىش . ئۇ ئۆزىنىڭ قارا ئېتىدا گۈلجامالنى دولقۇن.
نىڭ ئىچىدىن ساق ـ سالامەت قۇتقۇزغان ، قاراقۇمدا بالا ئېشىم
قۇدۇقىغا يېقىن جايدىكى ئۆز يۇرتىغا ئېلىپ كەتكەن ، ئۇ يەردە
ئىككىسى نۇرغۇن يىللار بەختلىك ھايات كەچۈرگەن . سىلەرنىڭمۇ
شۇنداق بەختلىك ھايات كەچۈرۈشۈڭلارنى تىلەيمەن .»

---

① ئىبن ھەزىم تەلىماتىدىن (XI ئەسىر) .

ئۇيغۇر كتاب توربېكتى
www.uyghurkitap.com

ئوننىنچى باب

هاجى رەھىم ياش باتۇخاننىڭ هۇزۇرىدا

بالىنى بالا دېمە، شىرنىڭ بالىسىمۇ بالا .

(ئەرەب ماقالى)

هاجى رەھىم ئۇرۇش قىلىۋاتقان موڭغۇللارنىڭ ئەترەتلىرى ئارىسىدىن ناھايىتى قىيىنچىلىق بىلەن ئۆتۈپ ، جۇچى خاننىڭ قارارگاھىغا كەلدى . دەرۋىشنىڭ كۆلاسىدىكى لاچىن سۇرىتى سې-لىنغان ئالتۇن تامغا ئۇنى قۇرۇقلاپ ، بۇيۇك موڭغۇل خانلىقى غەربىي ـ شىمال ئۇلۇسىنىڭ ھۆكۈمدارى تۇرغان ئاق ئۆيگە كىرىش ۋىلىشقا ئىمكان بەردى . هاجى رەھىم دەھشەتلىك چىڭگىزخاننىڭ چوڭ ئوغلى جۇچى خان موڭغۇل ھۆكۈمدارلىقىدىكى كىشىلەرنىڭ ئارىسىدا قاغان بىلەن تالىشىشقا جۇرئەت قىلغان بىردىنبىر كىشى دەپ ئاڭلىغان . ئېيتىشلارغا قارىغاندا ، چىڭگىزخان تۇنجى ئوغلىغا ئىشەنمەيتتى ۋە ھەمىشە ئۇنىڭدىن خاۋاتىرلىنىپ يۈرەتتى . شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۇنى ئەڭ يىراقتىكى ئۇلۇسقا ھۆكۈمدار قىلىپ ئەۋەتكەن . بۇ جايدا بولسا كۆپ جايلارنى ئۇرۇشۇپ ئېلىشقا توغرا كەلگەنىدى . شۇنىڭدا چىڭگىزخان ئوغلىغا : «مەن ساڭا موڭغۇل ئېتىنىڭ تۈيىقى يېتىدىغان كۈنپېتىشتىكى ئەڭ يىراق يەرلەرنى بېرىمەن ! » دېگەن .

جۇچى خان ئاق ئۆيدىكى پاكار تەختىدە باداشقانىنى قۇرۇپ ئولتۇراتتى . ئۇ ئاتىسىغا ئوخشاش ئېگىز بويلۇق ، قوپال بولۇپ ،

كۆپكۆك كۆزلىرى سۆرۈن كۆرۈنەتتى . ئۇزۇن بۇرۇتى ۋە قارا ئۆچكە ساقلى بىلەن كوسا موڭغۇللاردىن پەرق قىلاتتى . ئاتنىڭ قىلىدىن قوشۇپ يۇمشاق قىلى ئۆرۈلگەن ساقلى ئىنچىكە كوكۇلە- غا ئوخشايتتى ، ئۇنى جۇچى خان ئوڭ قۇلىقىدىن ئاشۇرۇپ تاشلاپ قويغانىدى . ئۇلۇغ قاغاندىن شەپقەت كۈتۈپ خانلارمۇ ، ئۆلىمالار- مۇ ، سودىگەرلەرمۇ ، باشقا ئاددىي پۇقرالارمۇ تىزىنى پۈكۈپ تەزىم قىلىپ تۇرۇشاتتى .

ھاجى رەھىم قاتتىق قىلىپ : «يا ئاللا ، يا ھەق !» دېدى - دە ، ئادەملەرنىڭ ئارقىسىدىن ئۆتۈپ جۇچى خانىنىڭ تەختىنىڭ ئالدىغا كەلدى ۋە ھاسسىغا تايىنىپ تۇردى .

جۇچى خان دەرۋىشكە قاپقىنى سېلىپ قارىدى - دە :

— قىپچاق شامانى ، مەقسىتىڭ نېمە ! — دېدى .

ھاجى رەھىم ئۇلۇغ ۋەزىر مەھمۇد يالۋاچتىن خەت ئېلىپ كەلگەنلىكىنى ئېيتتى .

— نېمىشقا بۇنچىلىك كېچىكتى ؟ مەن ئۇزۇندىن بېرى خەت كۈتۈۋاتىمەن .

— مەن مۇھاسىرىدە قالغان ئۇرگەنچتە ئىدىم .

— دېمەك ، سەن مېنىڭ دۇشمەنلىرىم بىلەن بىللە ئىكەنسەن - دە ؟

— شۇنداق ، مەن تېۋىپ بولغىنىم ئۈچۈن ، يارىدارلارغا يار- دەم بەردىم .

ھاجى رەھىم ھاسسىنىڭ موم بىلەن بېكىتىلگەن يېرىنى ئېچىپ ، ئىچىدىن قىزىل تامغا بېسىلغان ئوراقلىق قەغەزنى ئال- دى .

جۇچى خانىنىڭ مىرزىسى قەغەزنى ئېچىپ ، تەئەججۈپ بىلەن قاراپ قالدى .

— بۇنىڭدا «بۇ ئادەمگە ئىشىنىڭلار !» دەپ ئۇچ ئېغىزلا سۆز يېزىلغان .

— بولدى ، كۈپايە ! — دېدى جۇچى ، — ئوغلۇم باتۇخانىنى

ئېلىپ كېلىڭلار .

نۆكەرلەر يۈگۈرۈپ بېرىپ تېزدىن قايتىشتى . ئۇلارنىڭ ئالدىدا قولىدا يا ۋە ئۇچ تال قىزىل ئوق[1] بىلەن توققۇز ياشلىق بىر بالا يۈگۈرۈپ كېلەتتى . بالا ئۆزىنىڭ قولىدىن يېتىلەپ كېلىۋاتقان بوۋايلارنىڭ قولىدىن چېقىپ كەتتى ـ دە ، يۈگۈرۈپ جۇچى خانىنىڭ ئالدىغا كەلدى ، ئادەتتىكىچە تەزىم قىلىپ ، كېيىن ئولتۇرغانلارغا كۆز سالدى .

— مانا مېنىڭ ئوغلۇم باتۇ خان ! — دېدى جۇچى خان بالىغا كۆز قىرىنى تاشلاپ ، — مەن ساداقەتلىك مەھمۇد يالۋاچتىن بىر ئوقۇمۇشلۇق مىرزا ئەۋەتىشنى ، بۇ مىرزا ئوغلۇمغا مېنىڭ يېڭى پۇقرالىرىم — خارەزملىكلەر سۆزلىشىدىغان تىلدا ئوقۇش ۋە يېزىشنى ئۆگىتىشنى ئىلتىماس قىلدىم . سەن شۇنداق ئۇستاز بولالامسەن ؟

— مەن ئوغلىڭىزنى جان ـ دىلىم بىلەن تۇرکمەنچە ، پارسچە ۋە ئەرەبچە كىتابلارنى ئوقۇيدىغان قىلىپ تەربىيە قىلىمەن ، — دېدى هاجى رەهىم ، — ئەمما مۇددەررىسلەرگە ئوخشاش چوڭ كىتابلاردىن دەرس بېرەلمەيمەن . مەن دۇنيا سايا‌هىتى تەسۋىرلەنگەن ، ياخشىلىق ۋە يامانلىق نېمە ئىكەنلىكى ، ۋەتەنگە مۇھەببەت ۋە ھەر بىر ئىنساننىڭ بۇرچى قانداق بولۇشى كېرەك ئىكەنلىكى تەرىپ قىلىنغان كىتابلارنى ئوقۇتىمەن .

— بۇلار ناھايىتى پايدىلىق ۋە ياخشى نەرسىلەر ! — دېدى جۇچى خان ، — بۇنداق ئۇستاز ئوغلۇمنى ناھايىتى باتۇر ، خەلقلەرگە ھۆكۈمدار قىلىدۇ . باتۇ ، ئۇستازىڭنىڭ سۆزلىرىگە قۇلاق سال ! مىرزا ، ئوغلۇمنىڭ سۆڭىكى مېنىڭكى ، گۆشى سېنىڭكى .

بالا يۈزىنى ئۆرۈدى .

— ئەگەر ئۇ ماڭا باتۇرلار ۋە ئۇرۇشلار توغرىسىدا سۆزلەپ بەرسە ، سۆزلىرىگە قۇلاق سالىمەن !

هاجى رەهىم بالىغا جاۋاب بەردى :

---

1 ئۇچ قىزىل ئوق — خان ئەۋلادىنىڭ ئالامىتى .

— مەن سائا رۇم سەركەردىسى مۇئگۈزلۈك ئىسكەندەرنىڭ قىلغان ئىشلىرىنى سۆزلەپ بېرىمەن . بۇ پادىشاھ ياش بولسىمۇ ، قورال ـ جابدۇقى ۋە دۇنياسى ئۆزىنىڭكىگە قارىغاندا خېلى كۆپ بولغان پادىشاھلارنىڭ يۇرتلىرىنى ئالدى ۋە ھەممىسىنى قىرىپ تاشلىدى .

بالا دەرۋىشكە قايرىلىپ قاراپ ، ئۇنىڭ يۈزلىرىگە ھەۋەس بىلەن تىكىلدى .

— ئىسكەندەر بۇنداق غەلىبىلەرگە قايسى يول بىلەن ئېرىشتى ؟ — دېدى جۇچى خان .

— ئېيتىشلارغا قارىغاندا ، بۇ توغرىدا ئىسكەندەرنىڭ ئۆزىدىن سورىغاندا ، ئۇ «مەن بۇنىڭغا بېسىۋالغان ئەللىرىمنىڭ پۇقرالىرىغا زۇلۇم قىلماستىن ئېرىشتىم» دېگەنىكەن .

جۇچى خان ئوغلىغا قارىدى .

— مېنىڭ بۇيۇك ۋە يېگانە ئاتام چىڭگىزخان دۇنيانىڭ يېرىمىنى بېسىۋالدى ، مۇئگۈزلۈك ئىسكەندەر بولسا قالغان يېرىمىنى ئالدى . سەن ئەمدى نېمىنى بېسىۋالىسەن ، باتۇ خان ؟

بالا ئويلاپ تۇرماستىنلا :

— مەن ئىسكەندەردىن ھەممە يەرلەرنى تارتىۋالىمەن ! — دېدى .

شۇ كۈنىدىن باشلاپ ھاجى رەھىم جۇچى خاننىڭ قارارگاھىدا باتۇ خانغا ئۇستاز بولۇپ قالدى . جۇچى خان يوشۇرۇن ئەۋەتىلگەن قاتىللارنىڭ قولىدا تۇيۇقسىز ئۆلگۈچە بولغان ئارىلىقتا باتۇ خان بىلەن بىر نەچچە يىل مەشغۇل بولدى . كېيىك ئۇۋىسىدا جۇچى خان كېيىكنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ ، قوموشلارنىڭ ئارىسىدا ئادەشىپ ، نۆكەرلىرىدىن يىراقلىشىپ كەتتى ، ئۇنى ئارانلا تېپىشتى . ئۇ مۇرىسى سۇنغان ھالدا ياتاتتى ، ئۇنىڭ قاتىللىرى تېپىلمىدى . بەزىلەرنىڭ ئېيتىشىچە ، ئۇلارنى چىڭگىزخاننىڭ ئۆزى ئەۋەتكەنمىش[1] . جۇچى خان تېخى تىرىك بولسىمۇ ، بىر ئېغىزمۇ سۆز

---

① شەرق يىلنامىلىرىدىن جۇۋەينى ۋە باشقىلارنىڭ رىۋايىتى .

قىلالمىدى ، ھەتتا قولىنىمۇ قىمىرلىتالمىدى . لېكىن ، كۆزلىرى ئەبەدىي يۇمۇقلۇق ، غەمكىن ۋە خاپا ھالدا پارقىراپ تۇراتتى .

شۇ ۋاقىتتا ، مەشھۇر سەركەردە سۇبەتەي باتۇر كۈنېپتىشقا قىلغان سەپىرىدىن قايتىپ كەلگەنىدى ، ئۇ باتۇ خاننى ئېتىغا مىنىپ گەشتۇرۇۋېتىپ :

— بۇ يەردە سېنىڭمۇ قىسمىتىڭ ھۆكۈمدارىم جۇچى خاننىڭ كىگە ئوخشاش بولىدۇ . سەن مەن بىلەن كەگەيگە بېرىپ ، ئۇرۇش ئىلمىنى ئۆگىنىسەن ، مەن سېنى ئۆز ئوغلۇمدەك تەربىيىلەپ ، چېرىكچى بەگ قىلىپ يېتىشتۇرىمەن ، — دېدى .

ھاجى رەھىم باتۇ خاندىن ئايرىلغاندىن كېيىن ، يەنە يالغۇز جاھانكەچتىلىك قىلدى ، ئۇ ئۇرگەنچتە سۇ تاشقىنى ۋاقتىدا غايىب بولۇپ كەتكەن ئۇكىسى توغان توغرىسىدا قاتتىق قايغۇراتتى . توغان ھالاك بولدىمۇ ياكى دەريا دولقۇنىدىن ۋە موڭغۇللارنىڭ قىلىچىدىن ساق قالدىمىكىن ؟ ھاجى رەھىم ھەمىشە شۇ توغرىدا ئويلايتتى ۋە ئۇكىسىنى يەنە كۆرىدىغان كۈننى كۈتەتتى .

ھاجى رەھىم تۇرلۇك شەھەرلەرنى كەزدى ، رەھىمسىز موڭغۇللار بېسىپ كىرگەن ۋاقتىتا ، خارەزم خەلقلىرىنىڭ كەچۈرگەن قارا كۈنلىرى توغرىسىدا كۆرگەن ـ بىلگەنلەردىن سۇرۇشتۇرۇپ يۈردى . ئۇ كىشىلەرنىڭ ھېكايىلىرىنى يېزىۋالدى ، ئاخىر چىڭگىزخان توغرىسىدا ، ئۇنىڭ قانداق قىلىپ قۇدرەت ئىگىسى بولۇپ ، پۈتۈن دۇنيانى بېسىۋالماقچى بولغانلىقى ، موڭغۇللارنىڭ قەدىمى يەتكەن جايلاردىكى ھەممە نەرسىنىڭ ۋەيران بولۇپ ، دەشت ـ باياۋانغا ئايلانغانلىقى ھەققىدە چوڭ بىر كىتاب يېزىشنى قارار قىلدى .

ئۇچىنچى قىسىم

كەلكە يېنىدا

بىرىنچى باب

چىڭگىزخاننىڭ پەرمانى

... ئۇلارنىڭ تەلەتى سەت ۋە قورقۇنچلۇق ئىدى.
ئۇلاردا ساقال دېگەن نېمە يوق، بەزىلىرىنىڭ لېۋىدە
ۋە ئېڭىكىدە بىر نەچچە تال تۈك ئۆسۈپ تۇراتتى.
كۆزلىرى قىسىق ۋە ئىتتىك، ئاۋازلىرى كەسكىن ۋە
ئىنچىكە، گەۋدىلىرى كۈچلۈك ۋە مۇستەھكەم.

(كراكۇس، XIII ئەسىر ئەرمەن تارىخچىسى)

يىلان ئېيىنىڭ ئەتىيازلىقى (1220 ـ يىلى)، سەپەر ئېيى (ئاپرېل)دا چىڭگىزخان ئۆز مۇشكۈل تاپشۇرۇقلارنى ياخشى ئو-رۇنلاپ كەلگەن سەركەردىلىرىدىن ئىككىسىنى — قېرىپ قالغان، بىر كۆزى قارىغۇ سۇبەتەي باتۇر بىلەن ياش جەبە نويوننى ھۇزۇرىغا قىنچقارغۇزدى[1].

ئۇلار «جاھاننى تىترەتكۈچى»نىڭ شايىدىن تىككەن ئۆيىگە

---

① شۇ چاغلاردا چىڭگىزخان بۇخارا ۋە سەمەرقەندنى ئېلىپ، ھىندىستانغا ھۇجۇم قىلىشقا تەييارلىنىۋاتقانىدى.

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

دەررۇ يېتىپ كېلىپ ، ئالتۇن تەخت تېگىدىكى كىگىزگە تىز چۆكۈشتى . چىڭگىزخان چوقچىيىپ ، ئوڭ تىزىنى قۇچاقلاپ سول ئۆكچىسىنىڭ ئۈستىدە ئولتۇراتتى . بېشىدىكى يۇمىلاق ، زۇمرەت تاشلىق پارقىراپ تۇرغان قالپىقىدىن قارا تۇلكىلەرنىڭ قۇيرۇقلىرى ئېسىلىپ تۇراتتى . ئۇنىڭ مۇشۇكنىڭكىگە ئوخشاش سارغۇچ يېشىل كۆزلىرى سالام قىلىپ تۇرغان ئىككى يېڭىلمەس باتۇرغا تىكىلگەنىدى . «بىردىنبىر ۋە بۇيۇك قاغان» خىرىلدىغان ئاستا ئاۋاز بىلەن سۆز قىلدى :

— ئايغاقچىلىرىمىزنىڭ خەۋەر بېرىشىگە قارىغاندا ، سېرىق ئىتتىن بولغان خارەزم شاھ مۇھەممەد ھېچكىمگە بىلىندۇرمەي قوشۇنلىرىنى تاشلاپ قاچقانمىش . مۇھەممەد قېچىپ كېتىپ بار-غان يولىدىكى ئىزىنى ئاداشتۇرۇش ئۈچۈن ، يېقىندا جەيھۇن دەريا-سىنىڭ ئۆتكىلىدە كۆرۈنۈش بېرىپتۇ . ئۇ خارەزم شاھلىرىنىڭ يۈز يىللاپ توپلىغان بايلىقلىرىنى ئېلىپ كېتىپ بارغانمىش . ئۇنى يەنە چوڭ قوشۇن توپلاشتىن بۇرۇن تۇتۇۋېلىش كېرەك ! مەن سىلەرگە يىگىرمە مىڭ ئاتلىق چېرىك قوشۇپ بېرىمەن . ئەگەر شاھنىڭ قوشۇنىمۇ شۇنچىلىك كۆپ بولسا «ئۇرۇشايلىمۇ ، يوق» دەپ ئىككىلىنىپ قالمىغان بولساڭلار ، ياخشىسى ئۇرۇشماڭلار ! لېكىن ، دەررۇ ماڭا خەۋەر قىلىڭلار ! ئۇ چاغدا مەن تۇقۇچار نويوننى ئەۋەتىمەن ، سىلەر ئىككىڭلار بىر بولۇپ ھۆددىسىدىن چىقالمىغان دۇشمەننى ئۇ يالغۇز ئۆزى يېڭىدۇ . بىراق ، بىزنىڭ پەرمانىمىز مۇھەممەدنىڭ بارلىق قوشۇنىدىنمۇ كۈچلۈكرەك بولسا كېرەك ، دەپ ئويلايمەن . مۇھەممەدنى زەنجىر بىلەن باغلاپ كەلمە-گۈچە ، قايتماڭلار ! ئەگەر يېڭىلگەن شاھ ئېگىز تاغلار ياكى زۇل-مەت غارلاردىن باشپاناھ ئىزدەپ ، ئۆزىنىڭ بىر نەچچە ھەمراھلىرى بىلەن قېچىپ كېتىدىكەن ياكى ھەييار جادۇگەرلەردەك ئادەملەر ئارىسىدا كۆزدىن غايىب بولىدىكەن ، سىلەر ئۇنىڭ تۇپرىقىغا قارا بوراندەك ئېتىلىپ كىرىڭلار . يولۇڭلاردا قايسى شەھەر سىلەرگە ئىتائەت قىلسا ، ئادىللىق قىلىڭلار ۋە قاتتىق قول كىشىلەردىن

بىرىنى ھاكىم قىلىپ ، بىر ئازلا قورۇقچى بىلەن قالدۇرۇۋەتكىلار - ده ، يۇرۇشنى داۋام ئەتتۇرۇۋەتكىلار . لېكىن ، قايسى شەھەر بويسۇنماي قارشىلىق كۆرسەتسە ، بېسىۋېلىڭلار ! ئۇنداق شەھەردە بىرەرمۇ ئىمارەتنى قالدۇرماي ، كۈلىنى كۆككە سورۇڭلار ! ئويلايمەنكى ، بىزنىڭ بۇ پەرمانىمىز سىلەرگە ئېغىرلىق قىلماس !

جەبە نويون قەددىنى رۇسلاپ سورىدى :

— ئەگەر خارەزمنىڭ شاھى مۇھەممەد ھەييارلىق قىلىپ ، بارغانسېرى كۈنپېتىش تەرەپكە قېچىپ كېتىۋەرسە ، بىز ئۇنى قاچانغىچە قوغلاپ بارىمىز ، سىزنىڭ ئالتۇن ئۆيىڭىزدىن قانچىلىك ئۇزاقلىشىشىمىز مۇمكىن ؟

— قېچىۋەرسە ، دۇنيانىڭ نېرىقى چېتىگىچە ، ئەڭ ئاخىرقى دېڭىزغىچە قوغلاپ بارىسىلەر .

مۇكچەيگەن قىڭغىر بەل سۇبەتەي باتۇر بېشىنى كۆتۇرۇپ خىرىلدىدى :

— ئەگەر شاھ مۇھەممەد بېلىق بولۇپ ، دېڭىزنىڭ تېگىگە كىرىپ كەتسچۇ ؟

چىڭگىزخان ماڭلىيىنى تاتىلىدى - ده ، گۇمانلىنىپ سۇبەتەيگە قارىدى .

— ئۇنىڭدىن ئىلگىرىرەك تۇتۇۋېلىشقا ھەرىكەت قىلىڭلار ! ئەمدى كەتسەڭلارمۇ بولىدۇ .

ئىككى سەركەردە ئورنىدىن تۇرۇپ چىقىپ كەتتى .

شۇ كۈنىلا ئۇلار يىگىرمە مىڭ موڭغۇل ۋە تاتار ئاتلىقلىرى بىلەن كۈنپېتىشكە راۋان بولۇشتى .

ئۇيغۇر كتاب بۇيۇمى www.uyghurkitap.com

ئىككىنچى باب

«ئۇلۇغ قاغان»غا مەلۇمات كەلدى

چىڭگىزخاننىڭ ئەمرىنى ئورۇنلاش ئۈچۈن ، ئۇنىڭ سەركەردىلىرى بولمىش جەبە نويون بىلەن سۈبەتەي باتۇر ئىككى تۈمەن ئاتلىق چېرىك بىلەن شىمالىي ئىرانىنىڭ تاغلىرى ۋە ۋادىلىرىدا ئىككى يىل ئايلىنىپ يۈرۈپ ، قېچىپ كەتكەن خارەزمنىڭ ھۆكۈمرانى شاھ مۇھەممەدنىڭ ئىزىنى ئىزدەشتى . ئۆز يۈرتىنى تاشلاپ قاچقان ۋە ئاخىر يالغۇز قالغان خارەزم شاھ دەريائى ھەزەرنىڭ ئارالليرىدىن بىرىدە ئۆلگەن ، دېگەن سۆزنى خەلق ئاغزىدىن ئاڭلىشاتتى .

شۇنىڭدىن كېيىن ، جەبە نويون بىلەن سۈبەتەي باتۇرلارنىڭ ئۇرۇشلىرىنى تەسۋىرلەيدىغان كونا ناخشىلارنى ياخشى ئېيتىدىغان موڭغۇل قوشاقچىسىنى چاقىرىپ كېلىپ ، «بىرىدىنبىر ۋە بۈيۈك قاغان» غا ئەۋەتمەكچى بولغان مەلۇماتلىرىنى ئالدىرىماي ئېيتىپ بېرىشتى . ئۇلار باخشىغا ئېيتقان سۆزلىرىنى توققۇز قېتىمدىن توققۇز قېتىم[1] تەكرارلىتىپ ، كېيىن ئۇنى كۆپكۆك چىمەنلىكلىرى ۋە سۈزۈك سۇلىرى بىلەن مەشھۇر بولغان نەسەف[2] شەھىرى يېنىدىكى تۈزلەڭلىكتە تۇرىدىغان چىڭگىزخانغا ئەۋەتىشەتتى . يوللار تېخى خېلىلا خەتەرلىك بولغانلىقى سەۋەبىدىن (چۈنكى موڭغۇللار كۆيدۈرۈۋەتكەن شەھەرلەرنىڭ ئاچ ـ يالىڭاچ قاچاقلىرى يوللاردا

---

① موڭغۇل سەركەردىلىرى ساۋاتسىز بولغانلىقىدىن ، مۇھىم مەلۇمات ياكى خەۋەر ئەۋەتمەكچى بولسا ، چاپارمەن ئاداشتۇرۇۋەتمەسۇن ، دېگەن نىيەت بىلەن بېيىت قىلىپ ئېيتاتتى . توققۇز رەقىمى موڭغۇللاردا مۇقەددەس رەقەم ھېسابلىناتتى .

② نەسەف — بۇخارانىڭ جەنۇب تەرىپىدىكى ھازىرقى قارشى شەھىرى .

باسمىچىلىق قىلاتتى) چاپارمەنلىك يېنىغا ئىشەنچلىك نۆكەرلەردىن ئۈچ يۈزى قوشۇپ بېرىلگەنىدى .

چاپارمەن يول بويى موڭغۇلستانلىنىڭ دالىلىرى ، قارىغايلىق تاغلىرى ، يۈزلىرى ئوت يالقۇنىدەك تاۋلانغان قىزلىرى توغرىسىدە- كى كونا قوشاقلارنى ئېيتىپ بەردى . بىراق ، ئۆزىنى ئەۋەتكەن باتۇرلارنىڭ مەلۇماتلىرىنى زادىلا ئاغزىغا ئالمىدى . قاغان تۇرغان مەنزىلگە يېتىپ كېلىپ ، سەككىز يەردە قاراۋۇللار كۆۋرۈكىدىن ۋە مۇقەددەس گۈلخانلارنىڭ ئىسى ئارىسىدىن ئۆتكەندىن كېيىن ، چاپارمەن سېرىق چىدىر ئالدىغا كېلىپ ، ئۇنىڭ ئالتۇن ئىشىكى ئالدىدا توختىدى . ئىشىكنىڭ ئىككى يېنىدا ناھايىتى چىرايلىق ئىككى ئات تۇراتتى — بىرى بوز ، يەنە بىرى قۇلا ، ئىككىلا ئات ئاق يۈڭ ئارغامچا بىلەن ئالتۇن قوزۇقلارغا باغلانغان .

بۇنداق ھەشەمەتلىك زىننەتتىن ھەيران بولغان موڭغۇل چاپار- مىنى پوككىدە يەرگە يىقىلىپ ، تاكى ئۇنى ئىككى باتۇر تۇرغاۋۇت كۆتۈرۈپ ، ئۆينىڭ ئىچىگە ئېلىپ كىرىش بىلەن چىڭگىزخانىنىڭ ئاياغلىرى ئاستىدىكى گىلەمگە تاشلىغۇچە ياتتى .

موڭغۇل قاغانى ئالتۇن بىلەن قاپلانغان كەڭ تەخت ئۈستىدە زوڭزىيىپ ئولتۇراتتى .

كۆزلىرىنى يۇمۇۋالغان چاپارمەن تىزلىنىپ تۇرغان پېتى ياد- لىۋالغان مەلۇماتىنى ئۇنلۇك ئاۋاز بىلەن خۇددى ناخشا ئېيتقاندەك ئېيتىپ بەردى :

زاتى ئالىيلىرىگە تىرىشقاق نۆكەرلەر بولمىش ،
سۈبەتەي باتۇر ۋە جەبە نويوندىن مەلۇمات .
قۇيرۇقسىز تۈلكىنىڭ ئوغلى — خارەزم شاھ مۇھەممەد ،
موخۇلار كەپسىدە ئۆلدى نىھايەت .
يىلان بالىسى يىلان ئىتائەتسىز جالالمۇ ،
قاچتى ئىران تېغىدىن يول سېلىپ نېرى ،
تۈتۈندەك ئىزسىز كەتتى ئەنە شۇ تەرەپكە...

ئۇلار تامام ! بىز بولساق كاۋكاز قەستىدە .
يولدا دۇچ كەلسە ھەر ئەل قىلمىز ئۇرۇش ،
بايقايمىز قۇدرىتىنى ۋە چېرىكىنى .
دەررۇ يېتىۋالىمىز قىپچاق دەشتىگە ،
ئاتلىرىمىز دەم ئالار شۇ يايلاقتا .
ئۆتكەن يول ئەستە قالار ، ئوتلاق تېپىلار ،
يايلاق تېپىلار سېنىڭ قۇلا ئېتىڭغا .
كۇنىپېتىشقا چاقماقتەك ئۇچۇشۇڭ ئۇچۇن ،
دۇنيانى تولۇق قارام قىلىشىڭ ئۇچۇن ،
موڭغۇل قاغانى ئۇچۇن ئاچماقتىمىز يول① .
يولىمىزنى توسارلىق كۇچ يوق جاھاندا ،
ئەڭ ئاخىرقى دېگىزغىچە چاپار ئېتىمىز .
تۇياقلىرىنى يۇيارمىز يېشىل سۇلاردا ،
ياسىغايمىز ھەيۋەتلىك ۋە ئېگىز تۆپە .
قىلىچىمىز زەربىسى كەسكەن باشلاردىن ،
تۆپىلىككە ئورناتقايمىز پارچە قىيا تاش .
تاشقا سېنىڭ يېزىلار نامىڭ مۇقەددەس ،
كېيىن ئاتىنىڭ بېشىنى كۇنچىقىشقا بۇرايمىز .
شۇ يوللاردىن ئۆتۇپ ، مەنزىلەر كېچىپ ،
سېنىڭ ئالتۇن چېدىرىڭغا قاراپ بارىمىز...

ناخشىنى ئېيتىپ بولغاندىن كېيىن ، چاپارمەن كۆزىنى قىسىپ ، ئاددىي موڭغۇللار يېقىن يولۇقالمايدىغان قاغانىنىڭ قەھرىلىك كۆزلىرىگە نەزەر تاشلاش بىلەن تېنى شۇركۇنۇپ يەنە دۇم

① بەزىبىر ھەربىي تارىخچىلارنىڭ پىكرىگە قارىغاندا ، سۇبەتەي باتۇرنىڭ كەلكە تۇۋىدە بولغان ئۇرۇش بىلەن ئاخىرلاشقان يۇرۇشى موڭغۇللارنىڭ شەرقىي ياۋروپاغا باستۇرۇپ كىرىشىنى تەييارلاش ئۇچۇن (چىڭگىزخان بەلگىلەپ بەرگەنىدى) قىلىنغان ئىستراتېگىيىلىك رازۋېدكا ئىدى . بۇ يۇرۇش چىڭگىزخان ئۆلۈپ ئون ئىككى يىلدىن كېيىن ، ئۇنىڭ نەۋرىسى باتۇخان (باتى) تەرىپىدىن 1237 ـ يىلى قىلىندى . بۇ يۇرۇشنىڭ باش ھەربىي مەسلىھەتچىسى ۋە رەھبىرى يۇقىرىدا ئېيتىلغان رازۋېدكىنى قىلغان سۇبەتەي باتۇر بولدى .

چۇشتى . چىڭگىزخان تاشتەك قېتىپ ، قىسىق كۆزلىرىنى ئازراقلا ئېچىپ ئولتۇراتتى ، ئاقىرىشقا باشلىغان سېرىق ساقىلىنى سىلكىتىپ ، ئايىغىنىڭ تاپىنىنى تاتىلايتتى . ئۇ ئالدىدا ئۇزۇنسىغا چۇشۇپ ياتقان چاپارمەنگە هارغىن كۆزلىرىنى تىكىپ ، خۇددى ئۆز - ئۆزىگە سۆزلىگەندەك دېدى :

— ئاۋازىڭ ياۋايى غازىنىڭكىگە ئوخشايدۇ... مۇكاپاتلاشقا ئەرزىيسەن ، — دېدى ۋە ئۇ تەختكە ئېسىپ قويۇلغان سېرىق شايى خالتىنى بىرنى ئۇرۇپ ، ئىچىدىن چاڭ باسقان بىر پارچە قەنت ئالدى - دە ، ئۇنى تىتىرەپ قاقشاپ تۇرغان چاپارمەننىڭ ئاغزىغا تىقتى ، ئۇنىڭدىن كېيىن دېدى :

— جەبە نويون ۋە سۇبەتەي باتۇرلارنى ماختاشقا تېخى ۋاقىت ئەتىگەن . كۆرىمىز ، ئۇلارنىڭ يۇرۇشلىرى مۇۋەپپەقىيەت بىلەن تۇگەمدىكىن... جاۋابىنى بولسا ، ئۆز چاپارمىنىمىزدىن ئەۋەتىمىز .

چىڭگىزخان بارمىقى بىلەن ئىشارەت قىلىپ چاپارمەنگە جاۋاب بەردى . ئۇ چاپارمەنگە ۋە ئۇنىڭ بىلەن كەلگەن قورۇقچىلارغىمۇ تاماق ، قىمىز بىلەن ياخشىلاپ زىياپەت بېرىشنى بۇيرۇدى . ئەتىسىگە كەلگەنلەرنىڭ هەممىسى ئۆز قىسمىگىلارغا يېتىۋېلىگىلار ، دەپ ئەۋەتىۋېتىلدى .

بىر يىل ئۆتتى . كۇنپېتىشقا ئەۋەتىلگەن موڭغۇللاردىن خەۋەر كەلمىدى . بىر كۈنى چىڭگىزخان مىرزىسى — ئۇيغۇر ئىسمايىل خوجىغا بىر - ئىككى ئېغىز سۆز ئېيتتى ، كېيىن بۇ تامغا بېسىلغان خەتنى (ئۇنىڭ مەزمۇنىنى هېچكىم بىلمەيتتى) قالپىقىغا لاچىنىنىڭ پەيلىرى ۋە قوڭغۇراقلار ئېسىۋالغان (مۇهىم ئىش بىلەن ئەۋەتىلىش ئالامىتى) چاپارمەن ئارقىلىق ئەۋەتىشنى بۇيرۇدى . چاپارمەننى مۇهاپىزەت قىلىپ بېرىشنى تۇقۇچار باتۇر بىلەن ئۇنىڭ بىر تۇمەن ئاتلىق چېرىكىگە تاپشۇردى .

— سەن جەبە نويون بىلەن سۇبەتەي باتۇرنى تاپمىغۇچە ، دۇنيانىڭ نېرىقى چېتىغىچە بولسىمۇ بارىسەن . ئۇلارنى تاپقاندىن كېيىن ، سېنىڭ كۆز ئالدىدا چاپارمىنىمىز ئۆز قولى بىلەن خەتنى

سۈبەتەي باتۇرنىڭ قولىغا تاپشۇرۇش كېرەك . ئۇلار شۇنچىلىك ئۇزاقلىشىپ كېتىشتىكى ، ھازىر ئوتتۇز ئۇچ خىل دۇشمەن ئارد- سىدا قالغان بولۇشىمۇ مۇمكىن ، ئۇلارنى قۇتۇلدۇرۇش كېرەك .

تۇقۇچار شۇ كۈنىلا ئۆزىنىڭ ئاتلىقلىرى بىلەن دۇنيانىڭ نېرىقى چېتىگە ئۆتۈپ كەتكەن موڭغۇللارنى ئىزدەپ كۈنپېتىشقا راۋان بولدى .

ئۇچىنچى باب

ئاخىرقى دېڭىزنى ئىزدەپ

ئالغا ئۇچار ئاتلار ، سايەڭلەر خەلقەرنى دەھشەتكە سالار .

(موڭغۇل ناخشىسىدىن)

قىش بويى ئۇيقۇدا يېتىپ ، باھاردا قېرى دەرەخ يىلتىزى ئاستىدىن چىقىپ ئۆزىنى كۈنگە قاقلايدىغان ، بىردەم بىر - بىرىگە يېقىنلىشىپ ، بىردەم ئۇزاقلىشىپ يول ئۈستىدە سۆرىلىپ يۈرۈپ ، ئەتراپتىكى جانىۋارلارنى ۋە ئاسماندا ۋېچىرلاپ ئايلىنىپ يۈرگەن قۇشلارنى دەھشەتلىك ھاياجانغا سالىدىغان يوغان ئىككى قارا يىلانغا ئوخشاش ، ئۇچقۇر جەبە نويون بىلەن ھېيلىگەر ۋە ئېھتىياتچى سۈبەتەي باتۇرلار ئۆزلىرىگە قاراشلىق ئىككى تۈمەن موڭغۇل چېرىكى بىلەن بىردەم ئارغامچىدەك سوزۇلۇپ ، بىردەم بىر يەرگە توپلىنىپ ، دەھشەتتە قالغان شەھەرلەر ئەتراپىدىكى دالىلارنى ئاياغ ئاستى قىلىپ ، ھەممە ياقنى ۋەيران قىلىپ ۋە ئوت قويۇپ ، ئادەم ئۆلتۈرۈپ كۈنىپېتىشقا قاراپ سىلجىيىتتى .

چىڭگىزخاننىڭ بۇ ماڭلاي قوشۇنى شىمالىي ئىراندىن ئۆتۈپ ، خار ، سىمنان ، قۇم ، زەنجان ۋە باشقا شەھەرلەرنى تارمار قىلدى ، موڭغۇللار باي شەھەرلەردىن ھېسابلانغان ھەمەدانغىلا تەگمەي ئۆتتى . چۈنكى ، شەھەرنىڭ ھاكىمى ئەلچىلەر چىقىرىپ ، بىر توپ ئات ، كىيىم ئارتىلغان ئىككى يۈز تۆگىنى ھەدىيە قىلدى . قەزۋىنمۇ دە قاتتىق ئۇرۇشۇشقا توغرا كەلدى . شەھەر خەلقى ئۇزۇن پىچاقلارنى كۆتۈرۈپ شەھەر ئىچىدە ئۇرۇش قىلىشتى ، قەزۋىنگە

ئوت قويۇۋەتتى .

موڭغۇللار سوغۇق قىش پەسلىنى ربىي[1] شەھىرى ئەتراپىدا ئۆتكۈزۈشتى . ئۇلارغا ھەممە ياقتىن قوي ، ياخشى ئاتلار ۋە كىيىم ـ كېچەكلەر ئارتىلغان تۆگىلەر كېلىپ تۇراتتى . موڭغۇللار ئەنە شۇ يەردە كۈتتى .

باھار قۇياشىنىڭ نۇرلىرى ئاستىدا ئىران تاغلىرىنىڭ يانباغرىلىرى ئوت ـ چۆپلەر بىلەن قاپلانغاندىن كېيىن ، موڭغۇللار ئەزەربەيجاننى بېسىپ ئۆتتى . چوڭ ۋە باي شەھەرلەردىن بىرى بولغان تەبرىز موڭغۇللارغا سۇلھىگە رازى بولۇپ ، شەھەرگە تەگمەي يېنىدىن ئۆتۈپ كېتىشتى . ئۇلار كاۋكاز تەرەپكە يول سېلىپ ، ئارراننىڭ پايتەختى گەنجگە يېقىنلىشىشتى ، بىراق موڭغۇللار شەھەرگە ھۇجۇم قىلىشمىدى ، كۈمۈش ۋە كىيىم ـ كېچەكلەر بېرىشنى تەلەپ قىلدى . بۇ تەلەپ قاندۇرۇلغاندىن كېيىن ، گرۇزىيە تەرەپكە يول سېلىشتى .

گرۇزىنلارنىڭ كۈچلۈك قوشۇنى ئۇلارنىڭ يولىغا توسالغۇ بولدى . ئاساسىي قىسىملار بىلەن سۇبەتەي ئالدىدا كېتىپ باراتتى ، جەبە بولسا بەش مىڭ ئاتلىق چېرىك بىلەن ئارقىدا يوشۇرۇنۇپ ماڭغانىدى . ئۇرۇش باشلىنىشى بىلەنلا ، موڭغۇللار يالغاندىن كەيىنىگە قېچىشقا باشلىدى ، ئېھتىيات بولۇشنى ئۇنتۇغان گرۇزىنلار ئۇلارنىڭ كەينىدىن قوغلاشقا چۈشتى ، جەبە نويوننىڭ يوشۇرۇنۇپ ياتقان تاتارلىرى گرۇزىنلارغا قارشى ئېتىلدى . سۇبەتەي چېرىكلىرى بولسا كەينىگە قايرىلىپ ، گرۇزىنلارنى ئوراپ ئېلىشتى ـ دە ، قىرىپ تاشلاشتى . شۇ ئۇرۇشتا ئون ئۈچ مىڭ گرۇزىن ھالاك بولدى .

بىراق ، موڭغۇل چېرىكلىرى تاغلار ۋە يارلار ئارىسىغا جايلاشقان ، خەلقى جەڭگىۋار بۇ ئەلنىڭ ئىچىگە بېسىپ كىرىشتىن قورقۇپ ، ئالغان ئولجىلىرى بىلەن يولغا چۈشتى . چېرىكلەر «كاۋكاز تاغلىرىنىڭ ئارىلىقلىرى بىزگە تارلىق قىلىدۇ» دەپ ناله قىلىشاتـ

---

① ربىي — ھازىرقى تېھران شەھىرى يېنىدىكى بۇرۇنقى شەھەر .

تى ، ئۇلار ئاتلىرىنى ياۋىداق قويۇۋەتسە بولىدىغان دەشتلەرنى ئىز-
دىشەتتى . شېماخا شەھىرىدىكى خەلقنى قىرىپ بولغاندىن كېيىن ،
موڭغۇللار شېرۋانلار پايتەختى دەربەندگە قاراپ يۈرۈشتى . بۇ قور-
غان چىققىلى بولمايدىغان ئېگىز تاغ ئۈستىگە جايلاشقان بولۇپ ،
شىمالغا كېتىدىغان يولنى توساپ تۇراتتى . جەبە نويون سېپىلغا
مۆكۈنۈۋالغان شېرۋان شاھى رەشىدكە چاپارمەن ئارقىلىق :
— داڭقى چىققان بەگلىرىڭنى ماڭا ئەۋەت ، سېنىڭ بىلەن
دوستانە سۆلھ تۈزىمەن ، — دېگەن بۇيرۇقنى ئەۋەتتى .
شېرۋان شاھى قېرى بەگلەردىن ئون كىشىنى ئەۋەتتى ، جەبە
باشقىلارنىڭ كۆز ئالدىدا بەگلەردىن بىرىنى چېپىۋېتىپ :
— بىزگە چېرىكلىرىمىزنى تاغلاردىن ئۆتكۈزۈپ قويالايدىغان
ئىشەنچلىك يول باشلىغۇچىلار بېرىڭلار ، شۇ چاغدا سىلەر ئامان
قالىسىلەر . ئەگەر يول باشلىغۇچىلىرىڭلار ئالدايدىغان بولسا ،
ھەممىڭلارنىڭ تەقدىرىڭلار مۇشۇنداق بولىدۇ ، — دېدى .
شېرۋان بەگلىرى بۇ تەلەپكە بويسۇنىدىغانلىقلىرىنى بىلدۈ-
رۈشتى . موڭغۇل چېرىكلىرىنى دەربەندتىن ئايلاندۇرۇپ ، تاغ يول-
لىرى بىلەن ئېلىپ ئۆتۈپ ، قىپچاق تۈزلەڭلىكىگە كېتىدىغان
يولغا سېلىپ قويدى . شۇنىڭدىن كېيىن ، موڭغۇللار قېرى بەگلەر-
نى قويۇۋېتىپ ، ئۆزلىرى شىمال تەرەپكە كېتىشتى .

يېڭىغۇر كتاب توربېكىتى
www.uyghurkitap.com

تۆتىنچى باب

ئەلەن ۋە قىپچاقلار يۇرتىدا

شىمالىي كاۋكازدا جەبە بىلەن سۇبەتەي ئەلەنلەر[1] ئېلىگە يېتىپ كېلىشتى. بۇ يەرگە ئەلەنلەرگە يارەملىشىش ئۈچۈن، شەمالدىكى كەڭ دەشتلەردىن لېزگىنلەر، چېركەسلەر ۋە قىپچاق قىسىملىرى توپلانغانىدى.

موڭغۇللار ئۇلار بىلەن ئەتىگەندىن - كەچكىچە ئۇرۇشۇشتى، لېكىن كۈچلەر تەڭ كەلگەنلىكتىن، ھېچقايسى تەرەپ يېڭەلمىدى. شۇنىڭدىن كېيىن، جەبە نويون مەشھۇر قىپچاق خانى قەتەنگە ئادەم ئەۋەتتى. بۇ ئادەم قەتەنگە ئۇشبۇ خەتنى ئوقۇپ بەردى:

«بىز تاتارلار سىلەر قىپچاقلارغا ئوخشاشلا — بىز بىر نەسىل، ھەممىمىزنىڭ قېنى بىر. سىلەر باشقا ئۇرۇق خەلقلەر بىلەن بىرلىشىپ، ئۆز قېرىنداشلىرىڭلارغا قارشى تۇرۇۋاتىسىلەر، ئەلەنلەر سىلەرگىمۇ ۋە بىزگىمۇ يات. كېلىڭلار، بىر - بىرىمىزگە زەرەر يەتكۈزمەسلىك توغرىسىدا ئەھدىلىشەيلى. شۇنىڭغا رازى بولساڭلار، سىلەرگە خالىغىنىڭلارچە ئالتۇن ۋە قىممەت باھا كىيىم - كېچەك بېرىمىز. سىلەر ئەلەنلەرنى تاشلاپ كېتىڭلار، ئۇلارنى بىزگە قويۇپ بېرىڭلار.»

موڭغۇللار قىپچاقلارغا قىممەت باھا ماللار يۈكلەنگەن ناھايىتى كۆپ ئاتلارنى ھەدىيە قىلىپ ئەۋەتىشتى. سوۋغىدىن خۇشال بولۇپ كەتكەن قىپچاق خانلىرى كېچىسى ئەلەنلەردىن خائىنلارچە ئايرىلىپ، ئۆزىنىڭ ئەسكەرلىرىنى شىمالغا ئېلىپ كېتىشتى.

---

① ئەلەنلەر — قەدىمكى زامان ئوسېتىنلىرى.

موڭغۇل قىسىملىرى ئەلەنلەرگە ھۇجۇم قىلىشتى ، يېزىلارنى بېسىپ ئۆتۈپ ، ھەممە يەرگە ئوت قويۇپ ، توغرا كەلگەننى تۇتۇپ ئۆلتۈرۈشكە باشلىدى . ئەلەنلەر ئۆزلىرىنىڭ چىڭگىزخانغا بويسۇنۇغانلىقلىرىنى بىلدۈرۈشتى ۋە ئۇلارنىڭ بىر قىسمى موڭغۇل قوشۇنىغا قوشۇلدى .

ئارقىدا قىلىچىنى بىلەپ تۇرغان ئەلەنلەر تەسلىم بولغاندىن كېيىن ، جەبە بىلەن سۇبەتەي تۇيۇقسىزلا قوشۇنلىرىنى شىمالدىكى دەشتلەرگە ، قىپچاق يۇرتى تەرەپكە ئېلىپ مېڭىشتى . سۇلھىگە ئىشەنگەن — ئۆزىنى ھۇجۇمدىن خالىي دەپ بىلگەن قىپچاق خانلىرى قىسىملىرى بىلەن ئۆيمۇئۆي تارقىلىپ كەتكەنىدى . موڭغۇللار ئۇلارنى ئىزمۇئىز قوغلاپ ، قىپچاقلارنىڭ ئاساسلىق ئاۋۇللىرىنى بېسىپ ، ئۇلارنىڭ خائىنلىق قىلىشى ئۈچۈن ئۆزلىرى بەرگەن مۇكاپاتلىرىدىن بىر نەچچە ھەسسە ئارتۇق ھەر خىل مال ـ مۇلۇكلەرنى قولغا كىرگۈزۈشتى .

دەشتىنىڭ ئىچكىرىسىدە ياشىغۇچى قىپچاقلار موڭغۇللارنىڭ بېسىپ كەلگىنىنى ئاڭلاپ ، مال ـ مۇلۇكلىرىنى تۆگىلەرگە ئارتىپ ، تەرەپ ـ تەرەپلەرگە توزۇپ كېتىشتى ، بەزىلىرى سازلىقلارغا مۆكۈشتى ، بەزىلىرى ئورمانلارغا[1] قېچىشتى ، نۇرغۇنلىرى بولسا ئورۇس ۋە ۋېنگر تۇپراقلىرىغا ئۆتۈپ كېتىشتى .

موڭغۇللار قېچىپ كېتىۋاتقان قىپچاقلارنى دون دەرياسى بويلاپ قوغلاشتى . شۇ مېڭىشتا ئۇلارنى ھەزەر دېڭىزىغىچە[2] قوغلاپ بېرىپ ، مانا شۇ يەردە دېڭىزنىڭ كۆپكۆك دولقۇنلىرى ئىچىگە تولىسىنى چۆكتۈرۈۋەتتى . تىرىك قالغان قىپچاقلارنى ئۆزلىرىگە پادىچى ۋە ئاتچى قىلىۋېلىشتى . بارغانلا يەردە قىپچاقلار ئۇلارنىڭ

---

1 كالمىئۇس ۋە ساماراغا (دنېپىرنىڭ تارمىقى) دەريالىرىنىڭ يۇقىرىلىرىدا قەدىمىي زامانلاردا چوڭ ئورمانلار ، سازلىقلار ۋە كىمسىلەرنى تارتىپ كىلىشكە خىزمەت قىلىدىغان «ۋولوك»لار بولاتتى . ئازۇق دېڭىزى ئەتراپىدىكىلەر بىلەن دنېپىر قىرغىقىدىكىلەرنىڭ ئارىسىدىكى سودا يولى قەدىمىي زامانلاردا مانا مۇشۇ دەريالار ئارقىلىق ئۆتەتتى .

2 XIII ئەسىردىكى مۇسۇلمان يازغۇچىلىرى قارا دېڭىزنى «ھەزەر دېڭىزى» ، قرىمنى بولسا «ھەزەرىستان» دەپ ئاتايتتى . كېيىنرەك كاسپى دېڭىزىنى ھەزەر دېڭىزى دەپ ئاتاشقا باشلىدى .

پادىشاھىنى ۋە ئاتلىرىنى باقىدىغان بولۇشتى .

ئۇنىڭدىن كېيىن موڭغۇللار ھەزەر يېرىم ئارىلىغا كىرىپ ، قىپچاقلارنىڭ دېڭىز قىرغىقىدىكى باي شەھىرى بولغان سۇداقتا ھۇجۇم قىلىشتى . بۇ شەھەرگە ئىلگىرى باشقا ئەللەردىن خېلىلا كۆپ كېمىلەر گەزلىمە ، كىيىم - كېچەك ۋە باشقا مالالارنى ئارتىپ كېلەتتى . قىپچاقلار بۇ مالالارنى خىزمەتكارغا ۋە قارا تۇلكە ، بۇل-غۇن تېرىسى ، شۇنىڭدەك قىپچاق ئېلىنىڭ ئاتاقلىق چەملىرىگە تېگىشىپ ئېلىشاتتى .

موڭغۇللارنىڭ كېلىۋاتقىنىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ، سۇداق ئاھالىلىرى قاچتى . بىر قىسمى تاغلار ئارىسىغا مۆكۈندى ، قالغان-لىرى كېمىلەرگە چۈشۈپ دېڭىز ئارقىلىق تىرىپىزونتقا قاراپ كېتىشتى . جەبە بىلەن سۇبەتەي شەھەرنى بۇلاپ - تالاپ بولۇپ ، دەم ئېلىش ئۈچۈن يەنە شىمالغا — قىپچاق دەشتىلىرىگە قايتىپ كېتىشتى ، ئۇلار بۇ يەردە بىر يىلغا يېقىن تۇرۇپ قېلىشتى .

بۇ يەردە پايانسىز ئوتلاقلار ، قۇللار ، ھوسۇللۇق ئېتىزلار ، تاۋۇز ، قوغۇن ۋە كاۋىلار تېرىلغان چۆنەكلىكلەر ، شۇنىڭدەك نە-سىللىك كالىلار بىلەن يۇمشاق يۇڭلۇق قويلارنىڭ پادىلىرى ناھايە-تى نۇرغۇن ئىدى . موڭغۇل چېرىكلىرى بۇ يەرنى ماختىشىپ : «بۇ يەر ۋەتىنىمىز ئونون ۋە كەرۇلەن قىرغىقىدىكىگە ئوخشاش ، ئاتلە-رىمىزغىمۇ ياخشى» دەيتتى . لېكىن ، ئۇلارغا ئۆز ۋەتەنلىرى ، موڭغۇل دالىلىرى ھەممە يەردىن ياخشى ، ئۇ يەرنى ھېچقەيەرگە تەڭلەشتۇرمەيتتى . جاھاننى ئۆزىگە قارىتىپ بولغاندىن كېيىن ، ھەر بىر موڭغۇلنىڭ ئارزۇسى بىرلا — ئۆز يۇرتى كەرۇلەن قىرغاقلىرىغا قايتىش ئىدى .

جەبە ۋە سۇبەتەي قوشۇنلىرى بىلەن قىپچاقلارنىڭ پايتەختى بولغان شارۇقاندا[1] ئۇزاق توختىمىدى . بۇ شەھەردە يېرىمى يەر ئاستىچە ئويۇپ ئىشلەنگەن خىش ئىمارەتلەر ، باشقا شەھەرلەردىن

---

① ئايرىم ئالىملارنىڭ پىكرىچە ، قىپچاق شەھىرى شارۇقان (يەنى شارۇكخان) ھازىرقى خاركوف شەھىرى ئورنىدا بولغان بولسا كېرەك . خاركوف نامىمۇ شۇنىڭغا باغلىق بولۇشى ئېھتىمال .

كەلتۇرۇلۇپ بېسىپ قويۇلغان ماللار تۇرىدىغان ئامبارلار بار ئىدى ، لېكىن ھەممىدىن تولاراقى قىپچاق خانلىرىمۇ ، ئاددىي قىپچاق كۆچمەنلىرىمۇ ياشايدىغان كۆچمەن ئۆيلەردىن ئىبارەت ئىدى . قىپچاقلار باھاردا شەھەردىن دالىلارغا كېتىشەتتى ، قىشتا يەنە شەھەرگە قايتىپ كېلىشەتتى .

موڭغۇللار كەلگەندىن كېيىن ، دېڭىزنىڭ نېرىقى تەرىپىدىكى سودىگەرلەر ئۇرۇشتىن قورقۇپ ، قىپچاقلار بىلەن سودا قىلىشنى توختىتىشتى . شارۇقان شەھىرى بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىنىپ ۋە كۆيۈدۈرۇلۇپ بولغاندىن كېيىن ، موڭغۇللار لۇكوموريېغا[1] قاراپ يول سالدى .

ئۇ يەردە موڭغۇللار كۆچمە ئۆيلىرىنى شامالدىن دالدا قىلىپ سايلارغا تىكىشتى ، قىپچاقلاردىن تارتىۋېلىنغان يۇزلەپ ئۆيلەر توپ ـ توپ قىلىنىپ تىكىلدى ، ھەر توپتا بىر مىڭ چېرىك جايلىشاتتى . دائىرە شەكلىدە تىكىلگەن ئۆيلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا مىڭبېشىنىڭ ئۆيى تۇراتتى ، ئۇنى ئوستىدىكى ئاتنىڭ قۇيرۇقىدىن ياسالغان تۇغىدىن بىلىۋېلىش مۇمكىن ئىدى . ئۆيلەرنىڭ ئالدىدىكى تۆمۇر قوزۇقلارغا بەل تاسمىسى مەھكەم تارتىلغان ، ئېگەر ـ جابدۇقلانغان يولغا تەييار ئاتلار باغلىنىپ قويۇلغان ، باشقا ئاتلارنى بولسا قىپچاق يىلقىچىلىرى يايلاقتا باقاتتى .

موڭغۇل قوشۇنى قاتتىق قانۇن ھېسابلانغان «چىڭگىزخان ياسىقى»[2]نى قوللىنىشنى داۋام ئېتىتتى . قارارگاھلار ئەتراپىنى ئوچ قاتار قاراۋۇللار ساقلاپ تۇراتتى . بۇلغارلار ، ئورۇسلار ۋە ئوگرلار[3] يۇرتىغا بارىدىغان دالىدىكى چوڭ يوللاردا يوشۇرۇن قورۇقچىلار مۆكۈنۈپ ياتاتتى . ئۇلار ئۆتكۈنچىلەرنى تۇتۇپ سوراق قىلىشاتتى ۋە قوشنا ئەللەردىكى يېڭىلىقلاردىن خەۋەردار كىشىلەر.

---

① ئازوف دېڭىزىنىڭ قىرغاقلىرى .

② «ياساق» — چىڭگىزخاننىڭ ئويلاپ چىقارغان ، بارلىق موڭغۇللار ئۈچۈن مەجبۇرىي بولغان قانۇنلار مەجمۇئەسى . ھازىر ياساق تامامەن ئۇنتۇلغان ، ئايرىم پارچىلىرىلا ساقلىنىپ قالغان .

③ ئوگرلار — يەنى ۋېنگرلار .

نى جەبە نويون ئالدىغا ئەۋەتىپ ، قالغانلىرىنىڭ كاللىسىنى ئېلىپ شاتتى .

نۆكەرلەرنىڭ كۆپچىلىكى كىگىز ئۆيلەردە يۇرتلىرىدىن بىللە كەلگەن موڭغۇل خوتۇنلىرى ، شۇنىڭدەك يولدىن ئەگەشتۇرۇۋالغان خوتۇن ۋە بالىلار بىلەن ياشايتتى ، موڭغۇل خوتۇنلار خۇددى نۆكەرلەرگە ئوخشاش كىيىنىشەتتى . شۇنىڭ ئۈچۈن ، ئۇلارنىڭ ئەر ياكى ئايال ئىكەنلىكىنى دەررۇ ئايرىۋېلىش قىيىن ئىدى . ئۇ ئايالىلار بەزى ۋاقىتلاردا ئۇرۇشقىمۇ قاتنىشاتتى ، لېكىن ئادەتتە ئۇلار تۆگىلەر ، يۈك توشۇغۇچى ئاتلار ۋە ئولجا يۈكلەنگەن هارۋىلارنىڭ ئوستىدىن تەكشۈرۈپ تۇراتتى . بۇنىڭدىن تاشقىرى ، ئاياللار يوتىسىغا تامغا بېسىلغان خىزمەتكارلارغا قاراپ ، ئۇلارغا ئىش بۇيرۇپ تۇرۇشاتتى ، ئۇلار ئەسكەر بىلەن بىللە بىيە ، سىيىر ۋە تۆگىلەرنى سېغىشاتتى ، هەم تۇرغان جايلاردا مىس ياكى داش قازانلاردا تاماق پىشۇرۇشاتتى .

يۇرۇش ۋاقتىدا تۇغۇلغان ياكى يولدا قولغا چۈشكەن كىچىك بالىلار هارۋىلارغا ياكى ئىككى - ئىككىدىن قىلىپ تېرە خۇر. جۇنلارغا سېلىناتتى ، شۇنداقلا بەزىلىرىنى موڭغۇل ئاياللار كەينىگە مىنگەشتۇرۇۋالاتتى .

دالىدا ، موڭغۇل قارارگاهىدىن نېرىراقتا يولدىن موڭغۇللارغا ئەگەشكەن تۇرلۇك مىللەتلەردىن بولغان چېرىكلەرنىڭ قارارگاهى بار ئىدى . بۇ يەردە تۇركمەنلەرنىڭ ئالا - بۇلا رەڭدىكى كۆچمە ئۆيلىرى ، تاڭغۇتلارنىڭ سېرىق چېدىرلىرى ، بۇلۇجېلارنىڭ قارا چېدىرلىرى ، ئەلەنلەر ياكى نامەلۇم قەبىلىلەر ئاتلىق چېرىكلىرىنىڭ ئاددىي كەپىلىرى كۆرۈنەتتى . موڭغۇللار هەيدەپ كەلگەن بۇ تۇرلۇك كىشىلەر ئۇرۇشتا هەممىدىن ئاۋۋال ئەۋەتىلەتتى . ئۇرۇشتىن كېيىن بولسا ، موڭغۇللاردىن قالغان - قۇتقان نەرسىلەرنى يىغىشتۇرۇۋالاتتى .

بەشىنچى باب

كەلكە يېنىدىكى تاتارلار قارارگاھىدا

سۇبەتەي باتۇر كىگىز ئۆيىنى دېڭىزنىڭ ئېگىز قىرغىقىغا، لاي ۋە ئاستا ئاقىدىغان دەريانىڭ دېڭىزغا قۇيۇلىدىغان يېرىگە تىكىشىنى بۇيرۇدى.

ئۇزۇنراق تۇرۇش ۋە دەم ئېلىشنى بايقىغان نۆكەرلەر بۇ بۇيرۇقنى خۇشاللىق بىلەن ئورۇنلىدى. كىگىز ئۆينىڭ كېرەكلىك قىسىملىرى ئون ئىككى تۆگىگە ئارتىلىپ كەلتۇرۇلدى، تۆگىلەر-نىڭ ئۇستىدە ئۇزۇن يوڭ قالپاق كىيگەن، قورقۇپ كېتىشكەن قىپچاق ئايال چېرىكلەر ئولتۇرۇشاتتى. ئۇلار كىگىز ئۆينىڭ يې-رىم دائىرىلىك پەنجىرىلىرىنى تىكلەپ، ئاق كىگىزلەرنى تارتىش-تى، ئۇنىڭ ئۇستىدىن رەڭلىك توقۇلغان بەلۋاغلارنى باغلىۋېتىپ، موڭغۇللارنىڭ بۇيرۇقى بىلەن ناخشا ئېيتىشاتتى.

سۇبەتەي قاپقىنى سېلىپ:

— نېمىشقا ئۇچ كىگىز ئۆي قۇرۇلۇۋاتىدۇ؟ — دەپ سورد-ى.

— بىرىنچىسىدە ئولتۇرۇپ ئۆز ئويلىرىڭنى ئويلايسەن، ئىك-كىنچىسىگە ياخشى كۆرگەن ئوۋچى بارسلىرىڭنى سولاپ قويىمىز، ئۇچىنچىسىمۇ ناھايىتى زۆرۇر — ئۇنىڭدا ساڭا ئاتالغان ئويۇنچى ۋە ناخشىچى، ئەڭ چىرايلىق ئەسىر قىپچاق ئاياللىرى تۇرىدۇ.

سۇبەتەي نۆكەرنىڭ سۆزىنى بۆلدى:

— ئۇگگا (ياق)! ئىككىنچى قارا ئۆيدە بارسلار تۇرسا مەي-لى، لېكىن ئۇچىنچىسىنى مېنىڭ ئۇچۇن تاماق تەييارلايدىغان قېرى ساقلابقا بېرىڭلار. يۇرۇش ۋاقتىدا ئەسىر قىپچاق ئاياللار

ماڭا كاشىلا قىلىشمىسۇن ، ئۇلارنى يۇزبېشىڭلارغا بۆلۈپ بېرىڭ-
لار .

ساقلاب قازانلىرى ، بېلىگە ئېسىۋالغان يوغان ياغاچ قوشۇقلە-
رى ۋە ئۇزۇن ئىنچىكە پىچاقلىرى بىلەن ئۇچىنچى قارا ئۆيگە
جايلاشتى . ئېگىز بويلۇق ، ئورۇق ، چاچلىرى ئاپئاق خىزمەتكارنى
تاتارلار ئاستىرئابادقا يېقىن يەردە يولدا قولغا چۈشۈرگەنىدى . شۇ
چاغدا نۆكەرلەر سۇبەتەيگە شۇنداق دېيىشكەنىدى : «بۇ ئەسىر بوۋاي
ئورۇس . خارەزم شاھ مۇھەممەدنىڭ مىرزىسىغا ئاشپەز بولغانە-
كەن ، ئۇ ئۆز يۇرتىغا قاچماقچىمۇ بولغان . نۇرغۇن تىللارنى ۋە
تۇرلۇك غىزالارنى ئېتىشنى ياخشى بىلىدۇ . خالىساڭ ساڭا مېغىز
سېلىپ پولۇمۇ ئېتىپ بېرىدۇ ، قارا ئۆرۈك سېلىپ شويلىمۇ ھەم
ياڭاقتىن قورۇما چۆپ ، سۇتتىن قايماق ھالۋا ۋە پەھلىۋالارنى
ئېتىپ بېرىدۇ . ئۇنىڭ بىلەن بىللە توغان ناملىق كەم سۆزلۈك
ياش يىگىتمۇ بار ، ئۇ ساقلابقا تاماق پىشۇرۇشتا قارىشىپ
تۇرىدۇ .» شۇ چاغدا سۇبەتەينىڭ ئاچچىقى كېلىپ بۇنداق دېدى :

— ماڭا ساقلابنىڭ ئۆزى تاماق ئېتىپ بەرسىمۇ يېتىدۇ .
ھېچقانداق يارەمچىنىڭ كېرىكى يوق ، كىمنىڭ قازان بېشىدا
يارەمچى بولغۇسى كەلمەيدۇ ؟ توغان دېگەن يىگىتنى قىلىچ بىلەن
قوراللاندۇرۇپ ، پادىدىكى تۆك تاشلىغان قىرچاڭغۇ ئاتلاردىن بىر-
گە مىندۈرۈڭلار . ئۇنى ئەڭ ئىلگىرىدە بارىدىغان يۇزبېشىنىڭ
قولىغا تاپشۇرۇڭلار ، ئۇرۇش ئىلمىنى ئۆگەنسۇن . ئەگەر ياخشى
چېرىك بولۇپ يېتىشسە ، ياخشى ئاتقىمۇ ، ياخشى ئېگەر ، ياخشى
قالقانغىمۇ ئىگە بولىدۇ . ئەگەر يارىماس چېرىك بولسا ، بىرىنچى
ئۇرۇشتىلا ئۆلۈپ كېتىدۇ ، ئۆلسە سەدىقە بولار .

ئىشىكى جەنۇبقا — دېڭىز تەرەپكە قاراپ تىكىلگەن ئاق كىگىز
ئۆي ئالدىدا ، تېگىگە ئېگەر ياستۇقىنى قويۇپ سۇبەتەي ئولتۇرىدۇ .
ئۇ خېلى ۋاقىتقىچە شوخ ، كۈل رەڭ دېڭىزغا ئەجەبلىنىپ قاراپ
ئولتۇردى . دېڭىزنىڭ سۈيى ، شامىلى ۋە بېلىقىمۇ ، ھەتتا
دولقۇنلار ئۇستىدە ئۇچۇپ يۈرگەن قۇشلارمۇ باشقىچە ، موڭغۇل

دالىلىرىدىكى كۆپكۆك كۆللەردىكىدەك ئەمەس ئىدى . دولقۇنلار قىرغاققا ئۇزاقلاردىن كەينى - كەينىدىن كېلىپ ئۇرۇلۇپ تۇراتتى ، بەزىدە كۆپكۆك تۇمان ئارىسىدا چەت مەملىكەتلەرگە قاراشلىق كېمىلەرنىڭ ئاق يەلكەنلىرى كۆرۈنۈپ قالاتتى ، تاتارلار بېسىۋالغان يەرگە يېقىنلىشىشتىن قورقۇشاتتى .

بۇ دالا چەكسىز كەڭ ۋە ئوتلاقلىق بولۇپ ، كۆللىرىدە قۇشلار ئۇزۇپ يۈرىدۇ ، ئەتراپتا قىپچاقلاردىن تارتىۋېلىنغان چارۋا ماللىرى ئوتلاپ يۈرىدۇ . ئۆكۈزلىرى ئاپئاق ۋە ئۇزۇن مۈڭگۈزلۈك ، قويلىرىمۇ ئاپئاق ، سېمىز ۋە قۇيرۇقلۇق ئىدى ، ھەتتا قىپچاقلارنىڭ كىگىزلىرى ، كۆچمە ئۆيلىرىمۇ ئاق ئىدى . سۈبەتەي چېرىكلەرى كۈندە گۆشلۈك تاماق يېيىشەتتى ، قىلىدىغان ئىش بولمىغاچقىتىن ، ئىران گىلەملىرىگە ئېغىناپ دەم ئېلىپ يېتىشاتتى ، بەزى مۇڭغۇل خان - مىڭبېشىلىرى لاچىنلىرى بىلەن ئوۋغا چىقاتتى يا ئۆزلىرى مىنىپ كەلگەن مۇڭغۇل ئاتلىرى ، ياكى بولمىسا يولدا قولغا چۈشۈرۈگەن تۈركمەن ، ئىران ، كاۋكاز ئاتلىرىنى سىناش ئۈچۈن بەيگە قىلاتتى .

كەلكە دەريا سىنىڭ يۇقىرىسىدىراق دالىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى تۆپىلىككە ئىككىنچى سەركەردە — جەبە نويون ئۆي تىكتۈرگەن . ئەتراپ كۆپكۆك چىمەنلىك ، ئۇنىڭ شىمال تەرىپىدە قاراۋۇل قورغانلار تىزىلىپ كەتكەن .

جەبە ۋە سۈبەتەينى چىڭگىزخان كۈنىپېتىشقا بىر ئىشنى ئورۇندىلاش ئۈچۈن ، بىر ۋاقىتتا ئەۋەتكەن بولسىمۇ ، ھەر ئىككى سەركەردە بىر - بىرى بىلەن ئانچە چىقىشالمايتتى ، دائىم گەپ تالىشاتتى ۋە بىرى ئىككىنچىسىنىڭ خاتاسىنى ئەملەدە ئىسپات قىلىشنى خالايتتى . چىڭگىزخان ئىككى رەقىبىنى باراۋەر ئەۋەتىشى بىكار ئەمەس ئىدى ، ئۇ باشقا نۆكەرلىرىگىمۇ ئىش بۇيرۇغاندا تولاراق شۇنداق قىلاتتى ، بىر ئىشنى ئىككى كىشىگە تاپشۇراتتى . شۇنداق قىلسام رەقىبلەرنىڭ ھەر بىرى ئۆزىنى كۆرسىتىش ئۈچۈن تىرىشىدۇ ، دەپ ئويلايتتى .

چاپسان ماڭىدىغان جەبە تولاراق دۇشمەن ئىچىگە ھەممىدىن ئاۋۋال كىرىپ كېتەتتى ، ئۇنىڭ چېرىكلىرى كۆپىنچە خەتەرلىك ئەھۋالدا قالاتتى . ئۇ بېسىپ كېلىۋاتقان دۇشمەنلەردىن ئۈستىلىق بىلەن قېچىشنىمۇ ياخشى بىلەتتى . خەۋپ كۈچىيىپ ، ئۆلۈمدىن باشقا چارە قالمىغاندىلا ، سۇبەتەي پەيدا بولۇپ ، ئۇنى قۇتۇلدۇرۇۋالاتتى . ئۇ دۇشمەنگە ئاتلىرىمۇ ، نۆكەرلىرىمۇ خىتايىنىڭ تۆمۈر ساۋۇتىنى كىيگەن ئاتلىق چېرىكلىرى بىلەن ھۇجۇم قىلاتتى .

ئېگىز بويلۇق قەددى كېلىشكەن ، ھېچ كۈلمەيدىغان ، يۇمۇل-ماس ئەينەك كۆزلۈك جەبە ئۇرۇشتىن كېيىن چاڭ باسقان ، ھەممە يېقى قان بولغان ھالدا سۇبەتەينىڭ ئالدىغا كېلەتتى . گۈلخان يېنىدا ئولتۇرۇۋېتىپ ، ھېچقانداق خاتا قىلمىغىنىنى ، دۇشمەننىڭ چېرىكلىرى ھېسابسىز نۇرغۇن بولغانلىقىنى سۇبەتەيگە چۈشەندۈرەتتى . سۇبەتەي بولسا جەبەنى ئۆلۈمدىن يەنە قۇتۇلدۇرغىنىغا مەغرۇرلىنىپ كۈلەتتى ، خاتالىرى توغرىسىدا چۈشەنچە بېرىش ئورنىغا خارەزم پادىشاھىنىڭكىدىن قېلىشمايدىغان ، پىياز ۋە پىستە قوشۇپ قورۇلغان قوزا گۆشىنىڭ مەززىسىنى سۇرۇشنى تەكلىپ قىلاتتى .

جەبە ھاكاۋۇر ، ئۆزىگە ئىشىنىدىغان ، قىزىق قانلىق كىشى ئىدى . ئۇ ئاتمىش قەدەم يەردىن يۈگۈرۈپ كېلىۋاتقان توشقانىنى ئوقيا بىلەن بېشىغا چېنىگەن ئادەم ھېچقانداق خاتا ئىش قىلىشى مۇمكىن ئەمەس ، دەپ ئويلايتتى . چاققان ۋە مەرگەن بولغىنى ئۈچۈن ، ئۇنىڭغا «جەبە» — يەنى «ئوق»[1] دېگەن نام بېرىلگەن .

گەرچە ئۇنىڭ ئىسمى باشقا بولسىمۇ ، چېرىكلەر ئۇنىڭ شۇ ئىسمىنى بىلەتتى . ئۇرۇش باشلانماستىن ئىلگىرى ، ئۇ چوڭ تو-

---

① جەبە ئاددىي نۆكەرلەردىن كۆتۈرۈلگەن . «جەبە باتۇر ، يۈرەكلىك بولغىنى ئۈچۈن ، چىڭگىزخان ئۇنى ئونبېشى قىلىپ تەينىلىدى ؛ ياخشى خىزمەت قىلغىنى ئۈچۈن ، يۈزبېشى ، بەگ قىلىپ بەلگىلىدى ؛ جان ـ دىلى بىلەن ئىشلىگىنى ئۈچۈن ، مىڭبېشى قىلدى . شۇنىڭدىن كېيىن ، چىڭگىزخان ئۇنى تۈمەنبېشى قىلىپ قويدى ـ دە ، جەبە ئۇزاق ۋاقىتقىچە ئەمەلدارلار ئارىسىدا چېرىكچى بەگ بولۇپ ياخشى خىزمەت قىلىپ يۈردى . » (رەشىددىن : «جامىئۇت تەۋارىخ») .

رۇق ئېتىدا ئۇرۇش بولىدىغان يەرلەرنى كۆرەتتى . ئۇنى مۇھاپىز-
نزەتچى — تۇرغاۋۇتلىرى بىر نەچچە قېتىم ئۆلۈمدىن قۇتۇلدۇرۇپ
قېلىشقان .

بىر تۇتام ئاق كەكە ساقاللىق سۇبەتەي قېرى كۆرۈنەتتى ،
ھېچكىم ئۇنىڭ نەچچە ياشقا كىرگىنىنى بىلمەيتتى . ياشلىقىدا ئۇ
يەلكىسىدىن ياردار بولغان ، يەلكىسىدىكى گۆشلەر زەخىم يەپ ،
شۇنىڭدىن كېيىن ئۇنىڭ ئوڭ قولى قايرىلىپ قالغان بولۇپ ،
پەقەت سول قولى بىلەنلا ئىش قىلالايتتى . يۈزى سول قېشىغىچە
تارتۇق ، شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ زەرەر يەتكەن سول كۆزى ھەر دائىم
قىسىلىپ تۇراتتى . يوغان ئېچىلىپ تۇرىدىغان ئوڭ كۆزى بولسا
قارىغان يەرنى تېشۇېتىدىغاندەك كۆرۈنەتتى ۋە ھەممە نېمىنى كۆ-
رۇپ تۇراتتى .

ھەممە چېرىكلەر ۋە نۆكەرلەر سۇبەتەينى بىر ئايىغى ئاقساق
قېرى تۇلكىدەك ھەييار ۋە ئېھتىياتكار ، ئاچچىقى كەلگەندە قاپقانغا
چۈشكەن يولۋاستەك دەھشەتلىك . سۇبەتەي بار يەردە ھېچقانداق
ئۇرۇش خەتەرلىك بولمايدۇ ، ئۇنىڭ بىلەن بىللە بولغان كىشى
ئۆلمەيدۇ ، دېيىشەتتى .

جەبە دۇنيانىڭ ئۇ چېتىدىكى دېڭىزغا[1] بېرىش يوللىرىنى ئويـ-
لاشتىن ھارمايتتى . بېيىت شەكلىدە چاپارمەنگە يادلىنىپ چىڭگىز-
خانغا ئەۋەتىلىدىغان مەلۇماتلارنىمۇ جەبە توقۇيتتى ، سۇبەتەي بولسا
بېشىنى قىمىرلىتىپ ماقۇللايتتى ۋە :

— قەيەرگىچە بارالايسەن ؟ سايغاقا[2] ئوخشاش كەينىڭگە قاراپ
قاچقىنىڭدا ، ئاخىرقى قېتىم ئۆلۈمدىن قۇتۇلدۇرۇشۇمغا كۆپ قال-
مىغاندۇر ، — دەپ كۈلەتتى .

دالىدا تارقىلىپ ئايىغاقچىلىق قىلىپ يۈرگەنلەر ئۆت-
كەن ـ كەچكەنلەرنى تۇتۇپ جەبە يېنىغا ئېلىپ كېلەتتى . جەبەنىڭ
ئۆزى ئۇلاردىن غەرب ۋە شىمال تەرەپتە قانداق خەلق ياشايدۇ ؟ ئۇ

---

① شۇ چاغلاردا يەر ئارالدەك تەكشى ۋە ئەتراپى پايانسىز دېڭىز ، دەپ ئويلىشاتتى .
② سايغاق — بۆكەن ئائىلىسىدىن بولغان ياۋايى كېيىك .

يەرلەرگە قانداق يول بىلەن بارىدۇ؟ قەيەرلەردە دەريالار بار ۋە ئۇلارنىڭ قايسى يېرىدىن كېچىپ ئۆتۈش مۇمكىن؟ ئاتلارغا يەم تېپىلامدۇ؟ قەيەردە باي شەھەرلەر، كۆچلۈك ۋە مۇستەھكەم قورغانلار بار؟ چېرىكلىرى قانداق قوراللانغان ۋە ياخشى ئۇرۇشامدۇ؟ مەرگەنمۇ؟ چەتتىكى ئاخىرقى دېڭىزغا يەنە قانچىلىك قالدى؟ دەپ سورايتتى.

ئالتىنچى باب

جاھانكەچتە پلوسكىنە تاتارلار قولىدا

بىر كۈنى ئايغاقچىلار جەبەنىك ئالدىغا ئىلگىرى ھېچ ئۇچرى-
تمپ باقمىغان ئۇرۇق كىشىلىرىدىن ئەسىر ئېلىپ كېلىشتى .
ئۇلار يولۇچىلارنى قېيىقلاردا ۋە كېمىلەردە دەريادىن ئۆتكۈزۈپ
قويۇش بىلەن شۇغۇللىنىشىدىكەن ، بۇلارنىڭ ھەممىسى ئېگىز بوي-
لۇق ، كەڭ غوللۇق ، ساقاللىق كىشىلەر ئىدى . قوي تېرىسىدىن
تىكىلگەن كالتە جۇۋا ، شالۋار ، يۇمشاق چورۇق كىيىشكەن ،
كۈل رەڭ يۇڭ قالپاقلىرىنى كۆزەڭلەرچە قىيسايتىپ قۇلىقىغا
كىيىۋېلىشقانىدى .

— سىلەر كىم ؟ قەيەردىن كەلدىڭلار ؟ — دەپ سورىدى جەبە .

ھەممىسىدىن ئېگىزرەك ۋە غوللۇقراق بىرسى قىپچاق تىلىدا
جاۋاب بەردى :

— بىزنى «جاھانكەچتە» دېيىشىدۇ ، چۈنكى دالىلارنى كېـ-
زىپ ، ساياھەت قىلىپ يۈرىمىز . ئاتا - بوۋىلىرىمىز ئازادلىق
ئىزدەپ ،كىنەزلەردىن قېچىپ ، شۇ يەرلەرگە كېلىپ قېلىشقان .

— ئۆز باشلىقلىرىڭلارغا بويسۇنماي ، قاچقان بولساڭلار ئوغـ-
رى ، سايىاق ئادەم ئىكەنسىلەر - دە ؟

— ياق ، بىز ئوغرىمۇ ئەمەس ، سايىاقمۇ ئەمەس ! بىز ئەركىن
كىشىلەرمىز ، ئەركىن ئوۋچى ۋە بېلىقچىلارمىز .

— سەن كىمسەن ؟ — دېدى جەبە ھەممىسىدىن ئېگىزرەكىگە
قاراپ .

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
ئۇيغۇرچە كتابلارنىڭ بېكى تورىسى
www.uyghurkitap.com

— مېنىڭ ئېتىم پلوسكىنە ، بىزنىڭ جاھانكەچتىلەر مېنى ئۆزلىرىگە باشلىق قىلىپ سايلاشقان .

جەبە دەررۇ سۈبەتەي باتۇرغا نۆكەر ئەۋەتىپ : «ئېيت ، دەررۇ يېتىپ كەلسۇن ! بىزگە كېرەكلىك كىشىلەرنى قولغا چۈشۈردۈق» دېدى .

نۆكەرلەر قايتىپ كېلىپ جەبەگە : «سۈبەتەي باتۇر گىلەم ئۈستىدە ئولتۇرغانكەن ، يېنىدا خالتىدا پۇرچاق تۇرۇپتۇ ، «بار- مايمەن ، مېنىڭ ئىشىم بار ! دېدى» دېگەن جاۋابنى بەردى .

پلوسكىنە لوقما سالدى :

— دېمەك ، «تۆگىنىڭ مەيلى بولسا ، يانتاققا بوينىنى ئېگىدۇ» دېگەندەك بولدى - دە ، — دېدى .

جەبە قولغا چۈشۈرۈلگەنلەرگە قاراۋۇل قويۇپ ، ئۆزى پلوسكىنەنى ئېلىپ سۈبەتەينىڭ يېنىغا كەتتى ، بۇلارنى نۆكەرلەر قوغداپ يۈرۈشتى .

پېتىۋاتقان قۇياشنىڭ قىزغۇچ نۇرىدا سۈبەتەينىڭ ئۇچ كىگىز ئۆيى قارىيىپ كۆرۈنەتتى . بۇ ئۆيلەر ئۈستىگە ھەربىي ئالامەتلەر — ئاتنىڭ قۇيرۇقىدىن ياسالغان تۇغ ۋە قوتاز مۇڭگۈزى ئورنىتىلغان . سۈبەتەي كىگىز ئۆيدە ئىراننىڭ يىپەك گىلىمى ئۈستىدە ئولتۇراتتى . ئۇ گۈلخاننىڭ قىزغۇچ شولىسىدا سول قولى بىلەن خالتىدىن پۇرچاقلارنى ئېلىپ ، گىلەم ئۈستىدە يىپقا تىزغاندەك تىزىۋاتاتتى .

— كىم بۇ ؟ — دېدى سۈبەتەي . ئۇ لاپ قىلىپ پلوسكىنەگە تىكىلىپ قاراپ تۇردى - دە ، يەنە پۈرچاق بىلەن مەشغۇل بولۇپ ، — ئولتۇرغىن ، جەبە نويون ، — دېدى .

جەبە گىلەم ئۈستىگە ، سۈبەتەي يېنىغا ئولتۇرۇپ ، باتۇرنىڭ قىلىۋاتقان ئىشىغا پەرۋاسىزلىق بىلەن قاراپ تۇردى . ئۇ ھېچقاچان قېرى توكۇر يولۋاسنىڭ نېمە قىلماقچىلىقىنى ئالدىن بىلەلمەيتتى .

ئېگىز بويلۇق ، قەددى كېلىشكەن ، سېرىق ساقاللىرى مەيدىسىگە چۈشكەن جاھانكەچتە پلوسكىنە ئويناپ تۇرغان كۆزلىرى

بىلەن كىگىز ئۆينىڭ ئۈياق - بۇياقلىرىغا قارىدى - دە ، نېمىدۇر ئويلىدى . ئۇ ھەمىشە تەزىم بىلەن ئىشىك تۈۋىدە تۇراتتى ، ئۇنىڭغا ئىككى قوراللىق موڭغۇل قاراۋۇللۇق قىلاتتى .

سۇبەتەينىڭ تېز - تېز ھەركەت قىلىۋاتقان قولىغا قاراۋېتىپ ، جەبە ئەسىرلەردىن ئاڭلىغانلىرىنى ئېيتاتتى ، پلوسكىنەنى يېتەكچى قىلىۋېلىشنى تەكلىپ قىلاتتى .

سۇبەتەي ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ :

— قىپچاق خانلىرى ھازىر نېمە بىلەن مەشغۇل ئىكەن ؟ — دېدى .

— ئۇلارنىڭ ھەممىسى قورقۇپ كېتىشىپتۇ ، — دەپ جاۋاب بەردى پلوسكىنە ، — سىلەرنىڭ تاتار چېرىكلىرىڭلار شارۇقان شەھىرىگە بېسىپ كىرىشكەندىن كېيىن ، قىپچاق خانلىرى قېچىپ كېتىشتى . بەزىلىرى ئورۇسلار تەرىپىگە ، بەزىلىرى سازلىققا قېچىشتى .

— ئورۇسلار تەرىپىگە كىملەر ئۆتۈپ كەتتى ؟

— كۆپلىرى ئۆتۈپ كېتىشتى . قوتانبايدىن تارتىپ لۇكومورىيە ، نوكسېچلار ، باگۇبارسۇفلار ، باستېيېف ئەۋلادى ۋە ھەممىسى ، ھەممىسى .

سۇبەتەي پۇرچاقلىرىدىن كۆزىنى ئېلىپ پلوسكىنەگە قارىدى .

— ئورۇسلارنىڭ ئاساسلىق چېرىكلىرى ھازىر قەيەرگە توپلانغان ؟

— خۇدا بىلمىسە ، بۇنى كىم بىلسۇن ؟

سۇبەتەي غەزەپلەندى ، يۈزى پۇرۇشۇپ ،كۆزىدە ئوت چاقناپ كەتتى . ئۇ ئەگرى بارمىقىنى بىگىز قىلىپ تەھدىت قىلدى :

— سەن بىلگىنىڭنى ئېيتىۋەرگىن ! ھەييارلىق قىلما ! بولمىسا تاختىنىڭ تېگىگە يېتىۋالىمەن ، ئۇستۇڭگە يىگىرمە نۆكەرنى چىقىرىپ قويىمەن . ئۇ ۋاقىتدا سەن شۇنداق چىرقىراپ جان بېرىسەنكى...

— سىزدىن يوشۇرۇپ نېمە قىلاتتىم ؟

— سۆزله ، ئورۇس كىنەزلىرى ھازىر قەيەردە؟ ئورۇسلار ئۇرۇشقا تەييارلىنىۋاتامدۇ ، يوق؟

— ئويلىۋالاي ، بولمىسا! — دېدى پلوسكىنە ۋە ئۇزۇن ئاياغلىرىنى كېرىپ ، كۆزىنى تورۇسقا تىكتى .

جاھانكەچتىگە بىر ـ ئىككى كۆز يۇگۇرتۇپ ئالدى ـ دە ، يەنە پۇرچاقلىرىنى ئۇ يەردىن بۇ يەرگە يۆتكەش بىلەن ئاۋارە بولۇپ كەتتى . ئاخىر دېدى :

— ماڭا قارا ، سايات! ئەگەر ماڭا ھەممىسىنى ئېيتىپ بەرسەڭ ، سېنى مۇكاپاتلايمەن . مانا بۇنىڭغا قارا . مانا بۇ تىزبلغان پۇرچاقلارنى كۆرۇۋاتامسەن؟ بۇ دون دەرياسى... قېنى ، يېقىنراق كېلىپ ماڭا كۆرسىتىپ بەرگىنە ، ئورۇسلارنىڭ كىيىۋ دېگەن شەھىرى قەيەردە؟

پلوسكىنە ئالدىغا بىر قەدەم تاشلىغانىدى ، ئىككى موڭغۇل قورۇقچى دەررۇ ئۇنىڭ بەلۋېغى بىلەن قىلىچىنى يېشىۋېلىشتى . شۇنىڭدىن كېيىن ، جاھانكەچتە تىز چۆكۈپ ، ئۆمىلەش بىلەن سۇبەتەيگە يېقىنلىشىشقا باشلىدى .

— ھە! پەملىدىم! — دېدى ئۇ پىشانىسىنى پۇرۇشتۇرۇپ ، كەڭ قالپىقىنى چېكىسىگە سۇرۇپ قويدى ، — مانا بۇ بىزنىڭ دىنىپر ، مانا بۇ بولسا دىنىپرنىڭ دېڭىزغا قۇيۇلىدىغان جايى — ئولېشۇي ، مانا بۇ كىچىك دەريا — ھازىر بىز تۇرغان يەردىكى كەلكە دەرياسى . بىراق ، ماڭا قارا ، ھۆرمەتلىك خان! دىنىپر دەرياسى شىمالدىن جەنۇبقا توغرا ئاقمايدۇ ، ئېگىلگەن قۇلدەك بۇرۇلۇپ ئاقىدۇ . مانا بۇ يەر مۇرە بولسا ، كىيىۋ شەھىرى شۇ مۇرىدە . مانا بۇ مۇشت ، قارا دېڭىز . جەينەك بولسا دىنىپر دەرياسىدىكى خورتىتسا ئارىلى . مانا شۇ خورتىتسا ئارىلىدا ، دېمەك جەيىنەكتە ھازىر ئورۇس ئەسكەرلىرى توپلانماقتا ، — پلوسكىنە تاشلارنى يۆتكەشتۇرۇپ ، دىنىپر دەرياسىنىڭ بۇرۇلۇپ ئېقىشىنى كۆرسەتتى .

كىيىۋ بۇ يەردىن قانچىلىك يول؟ — دەپ سورىدى سۇبەتەي .

ئۇ خالتىسىدىن پۇرچاقلار بىلەن بىللە بىر سقىم ئالتۇننى ئېلىپ ، بىرئاز كۆز - كۆز قىلدى - دە ، يېنىغا قويدى .
پلوسكىنەنىڭ كۆزلىرى چاقناپ كەتتى ، قۇرۇپ كەتكەن لەۋ-لىرىنى يالىدى .
— كىيىپىنى سوراپ نېمە قىلىسىز ؟ كىيىپتىن ئورۇسلار ھېچ يەرگە چىقمايدۇ ، كىيىپ بۇ يەردىن ناھايىتى يىراق ، ئالتە يۈز چاقىرىم كېلەر...
— «چاقىرىم» دېگەنىڭ نېمە ؟ — دەپ غەزەپلەندى سۇ-بەتەي ، — «چاقىرىمىڭ»نى چۈشەنمەيمەن ! كىيىپ ئاتلىققا نەچچە كۈنلۈك يول ئىكەنلىكىنى ئېيىت .
— ئەگەر بىر ئات بىلەن كىيىپقا باربمەن دېسىڭىز ، راسا ئون ئىككى كۈن يول يۈرىسىز . ئاتنى بىر قېتىم يۆتكۈپلىشىڭ ئىلا-جى بولسا ، ئالتە كۈندە يېتىسىز .
— ھە ، ئەمدى سەن ماڭا چۈشىنىشلىك گەپ قىلىشقا باشلە-دىڭ .
— لېكىن ، ئورۇسلار كىيىپتىن توغرا دالىغا چىقمايدۇ . ئۇلار كېمىلەردە دېڭىز بىلەن مانا بۇ «جەينەك»كىچە ، خورتىتسا ئارىلىغىچە بېرىشىدۇ . بۇ يەردە ئۇلار دەريانىڭ نېرىقى چېتىگە ئۆتۈشىدۇ - دە ، ئەڭ يېقىن يول ھېسابلانغان «زولوزىنىي شە-لەخ»[1] بىلەن توغرا مانا شۇ يەرگە ، لۇكوموريىگە كېلىشىدۇ . بۇ ياخشى ئېتى بار ئادەمگە ئۈچ - تۆت كۈنلۈك يول . ئەگەر ئىككى ئات بىلەن بارسىڭىز ، ئىككى كۈندە يېتىسىز .
— ئىككى كۈنلۈك دەمسەن ؟ — ئەجەبلەندى سۇبەتەي ، — ئورۇسلار دېڭىزدىن شۇ يەرگە ئىككى كۈندە كېلەلەمدۇ ؟

---

① زولوزىنىي شىلەخ — ئازوف دېڭىزى بىلەن دېڭىز ئوتتۇرىسىدىكى ناھايىتى كونا سودا يولى . «زولوزىنىي» دېگەن سۆز «ژېلېزو» («تۆمۈر») دېگەن سۆزدىن كېلىپ چىققان . ئىلگىرى شۇ يول بىلەن جۈگگودىن ۋە ئاسىيانىڭ باشقا يەرلىرىدىن شۇ چاغدا ئەڭ قىممەت مەدەن ھېسابلانغان تۆمۈر ئېلىپ كېلىنەتتى (زاپىلىن برۇن) . ھازىرقى «لوزوۋايا» ئىستانسىسىنىڭ نامىمۇ ئەنە شۇ قەدىمكى «زولوزىنىي» سۆزىدىن كېلىپ چىققان .

— مانا بۇ جەينەكتە ، خورتىتسا ئارىلىدا تۇرۇپ بىزنىڭ ئۇرۇسلار كۆچمەن قىپچاقلارغا پات ـ پاتلا ھۇجۇم قىلاتتى . ئەگەر يۇك بولمىسا ، ئىككى ـ ئۈچ كۈنلۈك يول .

سۇبەتەي كېرەكلىك مەلۇماتلارغا ئىگە بولغانلىقىغا خۇشال بولۇپ ، تىزىغا ئۇرۇپ كۈلدى ـ دە ، قىمىز كەلتۇرۇشكە بۇيرۇدى . ئۇ پلوسكىنەدىن يوللار ، دەريادىن كېچىپ ئۆتىدىغان يەرلەر ، ئورۇس ئەسكەرلىرى توغرىسىدا ، ئۇلارنىڭ ئاتلىرى ، چېرىكلىرىنىڭ قوراللىنىشى ۋە كۈچى توغرىسىدا تەپسىلىي سورىۋالدى .

— چېرىكلىرى كۈچلۈك بولىدۇ ، قىلىچ بىلەن ياكى ئاددىي پالتا بىلەن بولسىمۇ ، قالتىس ئۇرۇشىدۇ .

— ئورۇسلارنىڭ قوشۇنى قانچە كېلىدۇ ؟

— ئەگەر يېقىن ئوتتۇرىدىكى كىنەزلەر — كىيېۋ ، چېرنىگوف ، سمولېنسك ، گالىتس ، ۋولىن ۋە باشقا ئۇششاق كىنەزلەر ئۆز چېرىكلىرىنى خوتىتسىغا يىغقان بولسا ، پىيادىلەر ۋە ئاتلىق چېرىكلەر بولۇپ ، ھەممىسى ئەللىك مىڭ بولىدۇ .

— دېمەك ، ئورۇس چېرىكلىرى بەش تۈمەن ئىكەن ـ دە ؟ — دېدى سۇبەتەي ۋە دالىغا يۈرۈش باشلىنىدىغان يەرگە ، دنېپىرنىڭ «جەينىكى» ئالدىغا ، چېرىكلەر توپلانغان يەرگە ، خورتىتسا يېنىغا بەش دانە ئالتۇن قويدى ، — قىپچاقلارنىڭ قانچە ئاتلىق چېرىكلىرى بار ئىكەن ؟

— ئۇلارنىڭ چېرىكلىرى ئەللىك مىڭغا يەتسە كېرەك[1] . دنېپىرنىڭ نېرىقى قىرغىقىغا توپلانغان قىپچاقلارنىڭ سان ـ سانىقى يوق .

سۇبەتەي يەنە بەش دانە ئالتۇن قويدى .

— شۇنداق قىلىپ ، بىزگە قارشى ئون تۈمەنلا ئورۇس ۋە قىپچاق چېرىكى بار ئىكەن ، — دېدى سۇبەتەي ۋە قىمىرلىماي ،

---

① پلوسكىنە موڭغۇللارنى قورقۇتۇش ئۈچۈن ، ئورۇس ۋە پولوۋېتس ئەسكەرلىرىنىڭ سانىنى قەستەنگە كۆپەيتىپ ئېيتتى ، ئەمەلىيەتتە ئۇلار ئاز ئىدى . ئۇلارنىڭ ئېنىق سانى تارىختا ئېيتىلمىغان .

جىم ئولتۇرغان جەبەگە قاربدى ، — ئېسىڭدىمۇ جەبە نويون ، قارا ئەرتىشتىن خارەزمگە ھۇجۇم قىلغىنىمىزدا قانچە چېرىكىمىز بار ئىدى ؟ ئەمدى بىز «جاھاننى تىترەتكەن» چىڭگىزخاننىڭ ياخشى شاگىرتلىرى ئىكەنلىكىمىزنى ئىسپات قىلىمىز !

پلوسكىنە تىز چۆككەن ھالدا بىردەم ئالتۇنلارغا ، بىردەم خىيالغا چۆمگەن موڭغۇل خانلىرىغا قارايتتى . ئۇ مۇغەمبەرلىك بىلەن :

— ھۆرمەتلىك تاتار سەركەردىسى ، نېمىشقا سىز قوشۇنلىرىڭىز تۇرغان يەرگىمۇ ئالتۇن تاشلاپ قويمايسىز ؟ قانچە چېرىكلىرىڭىز بارلىقىنى بىلدۇرۇپ ، ماختانمامسىز ؟ — دېدى ۋە كۆزلىرى چاقناپ كەتتى .

سۇبەتەي ئەگرى قولىنىڭ مۇشتۇمىنى تۇرۇپ ، پلوسكىنەنىڭ بۇرنىنىڭ ئۇدۇلىغا تەڭلىدى .

— بىزنىڭ تاتار چېرىكلىرىمىز مانا شۇنچە ! ئورۇس ۋە قىپچاقلارنى مەن مۇشۇنداق قىلىمەن !

سۇبەتەي يەردە ياتقان ئالتۇنلارنى ئاچچىقى بىلەن يىغىۋالىدى - دە ، پۇرچاقلار بىلەن قوشۇپ خالتىغا سالدى .

— ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى مانا شۇنداق خالتامغا سالىمەن - دە ، يۇتۇۋېتىمەن .

پلوسكىنە كەينىگە داجىدى .

— خىزمىتىم ئۈچۈن ماڭا بىرەر نېمە ئىنئام قىلمامسىز ؟

— ئۇگگا ! مەن ھېچكىمگە پۇل بەرمەيمەن ، پۇلنى ماڭا بېرىشىدۇ . تاپقان پۇلنى مەن ھۆكۈمدارىمىز يېڭىلمەس چىڭگىز-خانغا ئاپىرىپ بېرىمەن ! حالىڭىڭ مۇكاپات ئېلىشىڭ مۇمكىن . ئوغۇللىرىڭ بارمۇ ؟

— خۇداغا شۇكۇر ، تۆت بالام بار .

— قەيەردە ئۇلار ؟ يىراقتىمۇ ؟

— دون دەرياسىنىڭ كېچىكىدە تۇرىدۇ .

— مەن يۇز ئاتلىق چېرىك ئەۋەتسەم ، ئۇلارنى بىردەمدىڭ

ئىچىدە ئېلىپ كېلىشىدۇ . سەن ئۇلارنى ئورۇس يۇرتىغا ئايغاقچى قىلىپ ئەۋەتىسەن ، ئۇلار ئورۇسلار قانچە ۋە قەيەردە توپلانغىنىنى بىلىپ كېلىشىدۇ . ئېيىت ، ئورۇس سەركەردىلىرى نېمە قىلماقچى-لىقىنى بىلىپ ، دەررۇ قايتىپ كېلىش بىلەن ھەممىسىنى ماڭا توغرا ئېيتىپ بەرسۇن . شۇنىڭدىن كېيىن سېنىمۇ ، باللىرىڭنىمۇ ئازاد قىلىپ ، بىر توپ ئات ، ھەر بىرىڭگە بىر ئوچۇمدىن ئالتۇن ئىنئام قىلىمەن ، بولامدۇ ؟ نېمىشقا ئۇنچىقمايسەن ؟

پلوسكىنە ئۇزۇن ئاياغلىرىنى كېرىپ ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ ، ئۇھ تارتىپ :

— بېشىمنى ئالساڭمۇ مەيلى ، مۆھتەرەم خان ، لېكىن باللا-رىمغا تەگمە ! — دېدى .

سۇبەتەي غەزەپلىنىپ يەرگە مۇشتىنى ئۇردى :

— ماڭا شۇنداق جاۋاب بېرىشكە جۇرئەت قىلدىڭمۇ ؟ نۆكەر-لەر ! مانا بۇ ئەزىز مېھمانىنى يىلپىزلار قامالغان ئۆيگە سولاپ ، ئۇچ قەۋەت قاراۋۇل قويۇڭلار ، ساقلابقا ئېيتىڭلار ، بۇنى خانەك زىيا-پەت قىلسۇن !

— ئاياغلىرىنى باغلاپ قويايلىمۇ ؟ — دېدى نۆكەر ، — بولمىسا بۇ بۆرە قېچىپ كېتىدۇ !

— شۇنداق ، مۇستەھكەم كىشەن بىلەن ھۆرمەتلەشنىمۇ ئۇنتۇماڭلار !

يەتتىنچى باب

كىيىنىتا ئەنسىزلىك

سىلەر ئۆز ئىسيانىڭلار بىلەن ، ئورۇس يېرىگە يامانلارنى تولدۇرۇشقا باشلىدىڭلار ، ئۆز ئارا بولغان ئۇرۇشلار نەتىجىسىدە قىپچاق يەرلىرىدىن كەلگەنلەر زورلۇق قىلىشقا باشلىدىغۇ... سىلەر ئۆزۈڭلارنىڭ كۈچلۈك ئوقلىرىڭلار بىلەن ئورۇس يېرى ئۈچۈن ، غەيرەتلىك سۈرەتوسلاق ئوغلى ئىگورنىڭ ئاققۇزغان قانلىرى ئۈچۈن ئۆز ۋەتىنىڭلارنىڭ دەرۋازىسىنى توساپ قويۇڭلار!

(«ئىگور پولكى توغرىسىدا سۆز»)

كىيىنىڭ ئۇدۇلىدا — دنېپىرنىڭ دالا قىرغىقىدا تۇرغان كېمىنى تۇيۇقسىزدىنلا بېسىپ كەلگەن قىپچاقلار ئەتىگەندىلا قولغا ئېلىۋالغانىدى ، ئۇلار كېمىگە چۈشۈۋېلىپ كېمىچىلەرگە دوق قىلىشقا باشلىدى . ئادەم كۆپ بولغانلىقتىن كېمە بىر يېقىغا قىيسىيىپ ، ئىچىگە سۇ تولۇشقا باشلىدى . يىلپىزغا ئوخشاش چىپار ئاتقا مىنگەن قىپچاقلارنىڭ گەۋدىلىك قېرى خانى چېپىپ كەلدى ، ئۇنى يۇزگە يېقىن يىگىتلىرى ئورىۋالغانىدى . بۇلاردىن بىرى ئاتنىڭ قۇيرۇقىدىن ياسلىپ ، قوڭغۇراقلار ئېسىلغان چەڭزىدىكى تۇغنى ئېگىز كۆتۈرگىنىچە خانىنىڭ ئالدىدا چېپىپ كېلەتتى ، ئىككىنچىسى داپ ۋە يەنە ئىككىسى قۇلاقنى يارغۇدەك سۇناي چالاتتى . يىگىتلەردىن بىرى ئۇركۈپ خورتۇلداپ تۇرغان ئاتقا مىنىۋېلىپ ، قولىدىكى قامچىسى بىلەن دۇچ كەلگەننى ساۋاب ، كېمە يېنىغا بېرىش ئۈچۈن خانغا يول بوشىتاتتى .

بىر چەتتە ، ئادەملەر توپلىنىپ تۇرغان يەردە ئورۇق ، چاك باسقان ، مۇرىسىگە خالتا ئېسىۋالغان بىر قەلەندەر سۆزلەۋاتاتتى . ئۇ : «ۋەھشىي دالا»[1] لىق قىپچاقلار قېچىپ كېلىۋاتىدۇ ، ئۇلار «تاتار» دەپ ئاتالغان ، شۇ چاغقىچە ئاڭلانمىغان دەھشەتلىك بىر قەبىلە قوغلاپ كەپتۇ . ئۇلار كوسا ، بۇرنى پۇچۇق ، ئالۋاستىغا ئوخشاش چاچلىرى چۈۋۈق ئىكەن . بۇلارغا كۆزى چۈشكەن ئادەم يىقىلىپ جان بېرىدۇ ، دەپ ھېكايە قىلاتتى .

— ئۇلار قانداق ئادەملەر ئىكەن؟ بىزگە سۆزلەپ بەرگىنە ، دانا ، كىتاب كۆرگەن ئادەمگە ئوخشايسەن .

قەلەندەر ھاسسىغا تايىنىپ تۇرۇپ سۆزىنى باشلىدى :

— كۈنچىقىشتىن بىزنىڭ ئەللەردە زادىلا ئاڭلانمىغان ، «تاتارلار» دەپ ئاتىلىدىغان نامەلۇم مۇدھىش بىر قەبىلە يەنە يەتتە خىل مىللەتنى ئەگەشتۇرۇپ ، سان ـ ساناقسىز چېرىكلىرى بىلەن بىزگە ھۇجۇم قىلىپ كېلىۋاتىدۇ . شۇ چاققىچە قىپچاقلار ئەتراپىدىكى خەلقلەرنى قانداق ئېزىپ ، قىيناپ كەلگەن بولسا ، ئەمدى ئۆزلىرى جازاسىنى تارتىدۇ . تاتارلار قىپچاقلارنى يېڭىپ ياكى قوغلاپلا قويماي ، ئۇلارنى قىرىپ تۈگەتتى ۋە يەرلىرىگە ئىگە بولدى...

— بۇ قەبىلە قەيەردىن پەيدا بولدىكىن؟

— بۇ توغرىدا مۇقەددەس كىتابلاردىمۇ يېزىلغان ، ھەتتا ئېپىسكوپ مېفودىي پاتارىيىسكىيمۇ ئېيتقانكى ، قەدىم زاماندا يۇنان شاھى ئىسكەندەر زۇلقەرنەين يەجۇج ۋە مەجۇج دېگەن يارماس بىر ئۇرۇقنى يەر يۈزىنىڭ بىر چېتىگە ، شەرق بىلەن شىمال ئوتتۇرىسىدىكى پېتىرىيېف چۆلىگە ھەيدىۋەتكەنىكەن . ئۇنىڭدىن كېيىن ئۇلارنى ئېگىز تاغلار بىلەن توساپ قويۇپ ، «مۇددەت تولمىغۇچە چىقمايسىلەر» دەپ بۇيرۇغانىكەن . ئېپىسكوپ مېفودىي شۇنىمۇ ئېيتاتتىكى ، مۇددەت تولغاندىن كېيىن تاغلار يېرىلىدۇ ، شۇنىڭدىن كېيىن يەجۇج ۋە مەجۇجلەر چىقىپ ، پۈتۈن يەر يۈزىنى

---

① «ۋەھشىي دالا» — قارا دېگىز بويىدىكى دالىلار .

كۈنچىقىشتىن ئىپفرات دەرياسىغىچە ، تىگىر دەرياسىدىن پونت دېڭىزىغىچە قاپلايدۇ ، پەقەت ئىپفىئوپىيىلا قالىدۇ ، خالاس...

— پۈتۈن يەر يۈزىنى ؟ — دېيىشتى تىكشاپ تۇرغانلار ، — دېمەك ، بىزنىڭ يۇرتنىمۇ دەك !

قەلەندەر سۆزىنى داۋام قىلدى :

— ئەتراپتا نېمە بولۇۋاتقىنىنى كۆرمەيۋاتامسىلەر ؟ بۇ ئاخىر زاماننىڭ ئالامىتى ! يېڭى يۇلتۇز پەيدا بولۇپتۇ ، ئۇنىڭ شولىسى كۈنچىقىش تەرەپكىلا چۈشكۈدەك ئىمىش . بۇ بولسا خرىستىئانلارنىڭ بېشىغا يەنە بىر بالا كېلىشىنىڭ ، يېڭى يېغا بولۇشنىڭ ئالامىتى ئىمىش...

ئەنە شۇ تاغنىڭ كەينىدىن چىقىپ بىزگە ھۇجۇم قىلىۋاتقان يەجۇج ۋە مەجۇجلەرنىڭ يېغىسى بىز ئۈچۈن قىيامەت قايىم بولىدۇ !

قورقۇنچلۇق ئاۋازلار ئاڭلاندى . قەلەندەر كىگىز قالپىقىنى تۈتتى ، كىشىلەر نان ۋە قارا يارماقلارنى بېرىشتى .

دەريانىڭ نېرىقى قىرغىقىدىن ئۇلۇغ كىيىق كىنەزنىڭ چېرىكلىرى قارىماي سۈركەلگەن كېمىلەر بىلەن بۇياققا ئۆتتى ، ئۇلار خالايىقنى ھەيدەپ ، كېمە تۇرغان يەرنى بوشىتىشتى ۋە قېرى قىپچاق خانىغا كېمىگە چىقىپ دەم ئېلىشقا يارىدەم بېرىشتى . ئۇستىگە ئالا ـ بۇلا تون ، بېشىغا قىزىل تۇلكە قۇيرۇقى ئېسىلغان ئۇچلۇق ئاق قالپاق ، ئاياغلىرىغا مەرۋايىت يىپلار بىلەن گۈل تىكىلگەن ئۆتۈك كىيگەن خان تېرە «قولپەلەي» كىيگەن قولى بىلەن كېمە پەنجىرىسىنى تۇتۇپ گىدىيىپ تۇراتتى ، مەغرۇر خانىنىڭ بىر قولى قىلىچىنىڭ ئالماسلار پارقىراپ تۇرغان دەستىسىدە تۇراتتى .

گەۋدىلىك ئۇلۇغۋار كۆرۈنۈشلۈك خان خاتىرجەمدەك بولۇپ ، ئويناپ تۇرغان كۆزلىرىلا دېڭىزنىڭ قارا سۇلىرىغا تىكىلگەنىدى . شامال بارغانسېرى كۈچىيەتتى ، سۇ دولقۇنلىناتتى ، دولقۇنلار ئۈستىدە ئاق كۆپۈكلەر ئوينايتتى .

خان ئايىماستىن پۇل بەردى ، كېمىچىلەر ئۇنىڭدىن بىر نەچچە

چاڭگال كۆموش پۇل ئېلىشتى ، شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ جانلىرىنىڭ بار-
چە تىرىشىپ ئىشلىشەتتى . ئۇلار كەچكىچە توختىمىدى — گۈللۈك
يوپۇرماقلارغا ئورالغان خىل ئاتلار ، سۇدىن قورقۇپ ۋارقىراۋاتقان
تۆگىلەر ، ئۈزۈن مۇڭگۈزلىرى بوينىغا قايرىلىپ چۈشكەن قوتاز-
لارنى ، بۇغداي ئۆڭلۈك ، قاش - كۆزى قاپقارا ، مارجانلار بىلەن
ياسانغان ۋە شۇ يەردە ياخشى كىيىم كىيگۈزۈلگەن چەت ئەللىك
ئەسىرلەرنى ئېلىپ ئۆتۈشتى . بۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئورۇس كە-
نەزلىرىگە تارتۇق قىلىپ ئېلىپ كېتىۋاتاتتى .

ئادەملەر بۇ كىشى پايانسىز «ۋەھشىي دالا»دا ئوتلاپ يۈرگەن
يۈز مىڭلارچە ئاتلارنىڭ ئىگىسى ، قىپچاقلارنىڭ ئەڭ قېرى خانى
قوتان ، ئۇ ئاتلىرىغا تاقىغا ئوخشاش تامغا بېسىپ قويغان ، دېيىشەد-
تى .

— قوتان دالىنىڭ خوجايىنى ! ئۇنىڭ يالغۇز ئۆزى توپلىغان
قوشۇنى دۇنياغا سىغماي كېتىدۇ . كىيىپقا كېلىشمۇ بىكار بولمە-
سا كېرەك . باشقا قىپچاق خانلىرىمۇ ئۇرۇق - ئايماقلىرى بىلەن
ئورۇس ئېلىگە يول سېلىشتى . ھازىر دنېپىردىن كېچىپ ئۆتىدىغان
يەرلەرنىڭ ھەممىسى شۇلار بىلەن بەند ، قىپچاق چېرىكلىرى ئات
ئۈستىدە قورال - جابدۇقلىرى ، قالقان ۋە نەيزىلىرى بىلەن سۇ
كېچىشمەكتە... بىر بالا بولسا - ھە ؟ چېرىكلىرى شوخ ناخشىلارنى
ئېيتىشمايدىغان بولدى ، ئېيتىدىغان ناخشىلىرى تۆگىنىڭ نالىسىگە
ئوخشايدۇ ، يەنە يىراقتىن بىز تەرەپكە كېلىشۋاتقىنىدىلا ئېيتىشە-
دۇ ، خالاس .

ئۇلۇغ كىيىپ كىنەزى مىستىسلاف رومانوۋىچنىڭ[1] سارىيىدا
كېڭەشكە تەييارلىنىۋاتاتتى ، چوڭ - كىچىك كىنەزلەرنىڭ ھەممە-
سىنى شۇ يەردە كۈتۈپ تۇرۇشاتتى . ھەممە كېرەكلىك كىشىلەرگە
ئات چاپتۇرۇپ ، ئورۇس ئېلىنى مۇداپىئە قىلىش كېرەكلىكى
خەۋەر قىلىنغانىدى .

---

① مىستىسلاف رومانوۋىچ (1214 — 1223) مونوماخوۋىچلار سۇلالىسىدىن بولغان
ئەڭ كېيىنكى كىيىپ كىنەزى .

داڭلىق مېھمانلارنى كۈتۈۋېلىش كىيىف كىنەزى ئۇچۇن ئا-
سان ئەمەس ئىدى ، ئۇلارنىڭ ھەر بىرى ئۆزىنىڭ ئابرۇيىغا يارىشا ،
كۆپرەك ئادەملىرى بىلەن كېلەتتى . كىنەز خىزمەتچىلىرى بارلىق
ناۋاي ۋە قاسساپلارغا گۆشلۈك سامسا ۋە بۇغداي نانلىرى پىشۇ-
رۇپ ، كىنەز ساريىيغا ئاپىرىشنى بۇيرۇدى . ھازىر كىيىف كىنە-
زىنىڭ كۈچى بۇنىڭدىن يۇز يىل ئىلگىرىدىكى مونوماخ زامانىسىدە-
كىدەك ئەمەس ئىدى . ئۇ زاماندا ھەممە ئورۇس ئېلى ئۇلۇغ كىيىف
كىنەزىنىڭ قول ئاستىدا ئىدى ، مەسلەن ، كىيىف ، پېرېياسلاف ،
سمولېنسك ، سۇزدال ، روستوف ، ھەتتا نوۋگورودتەك يىراق ۋە
باي شەھەرلەرمۇ ئۇنىڭغا قارايتتى . ئۇ ۋاقىتتا بارلىق كىنەزلەر
ئۇنىڭغا بويسۇناتتى ، قىپچاقلار بولسا غىڭ قىلالمايتتى . ئۇ ئو-
رۇسلارنىڭ شۆھرىتىنى ھەممە ئەللەرگە تارقاتقاندى ، بىراق يىللار
ئۆتتى ، مونوماخلار ئەۋلادى پارچىلىنىپ كەتتى . ئايرىم كىنەزلەر
شەھەر ۋە يېزىلارنى ئوغۇللىرى ، قېرىنداشلىرىنىڭ بالىلىرى ۋە
نەۋرىلىرىگىچە بۆلۈپ بېرىشتى . شۇنداق قىلىپ ، مىستىسلاف رو-
مانوۋىچ پارچىلىنىپ ۋە زەئىپلىشىپ قالغان كىيېففىلا ئىگە بولغا-
نىدى . كېيىنكى يىگىرمە بەش يىل ئىچىدە ، ئورۇس كىنەزلىرى
قىلغان ھۇجۇملار كىيېففنى شۇنداق خاراب قىلىشتىكى ، گالىچلىق-
لارمۇ ، ۋلادىمىرلىقلارمۇ ، سۇزداللىقلارمۇ ، ھەتتا ئىنىساپسىز كە-
نەزلەر چاقىرىپ كەلتۈرۈلگەن ياۋايى قىپچاقلارمۇ[1] كونا پايتەختنى
تالىدى ۋە كۆيدۈردى . مانا شۇ ئۇرۇشلار ۋە ئاپەتلەر نەتىجىسىدە
كىيېف كىنەزلىكى ناھايىتىمۇ كۈچسىزلىنىپ قالدى .

شۇنچىلىك ھۇجۇملاردىن كېيىن ، كىيېف خەلقىگە ئۆزىنى
ئوڭشىۋېلىش ئاسان ئەمەس ئىدى ، كۆپ ئىمارەتلەر دېرىزىسىز ،

---

① كىيېف 1162 ـ ، 1169 ـ ، 1202 ـ ، 1204 ـ ، 1207 ـ ، 1210 ـ يىللىرى
ھەممىدىن قاتتىقراق ۋەيران قىلىنغان ، بولۇپمۇ 1204 ـ يىلىدىكى ۋەيرانچىلىق ئەستىن
چىقمايدۇ ، شۇ يىلى كىنەز رىيورىك روستىسلاۋىچ ھاكىمىيەت ئۇچۇن كۈرەش قىلىشتا
ياۋايى قىپچاقلارنى يارەمگە چاقىرغان . ئۇلار شەھەرنى كۆيدۈرۈپ ، تىنچ ئاھالىنى كالتەك-
لەپ ، مال ـ مۈلۈكلەرنى بۇلاپ ـ تالاپ ، ئۇششاق بالىلىق نۇرغۇن كىيېففلىقلارنى ئەسىر
قىلىپ ئېلىپ كەتكەنىدى .

ئىشكىسىز ، ۋەيران بولغىنىچە ياتاتتى...
ئەمدى يەنە دالا تەرەپتىن ئاپەت كېلىپ چىقتى . بۇ ئاھالىسى كۆپ ئۆلكە ، دارامىتى چوڭ شەھەر ۋە ياخشى تەخت ئۇچۇن ، ئۆمۇر بويى بىر - بىرلىرى بىلەن ئۇرۇشۇپ كېلىۋاتقان ، مەغرۇر ۋە كاج كىنەزلەرنىڭ ھەممىسىنى بىر يەرگە توپلىغانىدى . ئەمدى بۇرۇندىن دۇشمەن بولۇپ كەلگەن قىپچاقلار كىيىپقا باش ئېگىپ ياردەم سوراپ كېلىشتى ، قىپچاقلار كىنەز ساريېنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدا كەپە تىكىپ غەمكىن ۋە باشلىرىنى تۆۋەن سېلىپ ئولتۇرۇشاتتى . ئورۇس كىنەزلىرى كەلگەندە ، قىپچاقلار يۇگۇرۇپ بېرىپ تىز چۆكۈشەتتى ۋە ئاتلىرىنىڭ چۇلۇۋرلىرىنى سۆيۈپ :
— ئەسكەر توپلاڭلار ! بىزنىڭ دالىغا بېرىڭلار ! بىزنى مۇداپە-ئە قىلىڭلار ! دۇشمەنلەرنى ھەيدىۋېتىشكە ياردەملىشىڭلار ! — دەپ ئىلتىماس قىلىشاتتى .
ئۆز مەنسەپدارلىرى بىلەن كەلگەن كىنەزلەرنىڭ ھەممىسى كىنەز ساريېنىڭ ئالدىغا توپلىشاتتى . كىنەزلەر ئايرىم - ئايرىم تۇرۇشاتتى ، ئۆزئارا سۆز تالىشاتتى ۋە قەيەردە نېمە گەپ بولۇۋاتقانلىقىنى ئاڭلاش ئۇچۇن ، باشقا تەرەپلەرگە بېرىشاتتى . لېكىن ، خىزمەتچىلەر قانچىلىك ئىلتىماس قىلىشسىمۇ ، سارايىنىڭ ئىچكىرىسىگە كىرىشكە ئۇناشمايتتى .
قىپچاقلار خانى قوتانمۇ ھويلىدا ھەممە ۋاقىتتىكىدەك مەغرۇر تۇراتتى . ئۇنىڭ ئەتراپىدا ئۇچلۇق قالپاق كىيگەن ، دالىنىڭ ئاپتىپىدا يۈزلىرى كۆيگەن مەسلىھەتچىلىرى قول قوشتۇرۇپ تۇرۇشاتتى . دالا سایاقلىرىدىن بولغان كونا تىلماچ خانغا كىنەزلەردىن قايسى كەلگەنلىكى ، ئىسمى نېمە ئىكەنلىكى ، كىم كەلگەنلىكى ، قايسىبىرى ئابرۇيلۇق ۋە كۇچلۇك ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ تۇراتتى . قوتان كىنەزلەردىن قايسىبىرىنى ئىززەت قىلىش كېرەكلىكىنى ئاۋۋال بەلگىلەپ ، ئۇنىڭدىن كېيىن يورغىلاپ ئۇنىڭ ئالدىغا باراتتى ۋە قوللىرىنى تەسلىكتە يەرگە تەگكۈزۈپ تەزىم قىلاتتى ، يەنە مەغرۇرلۇق بىلەن قەددىنى رۇسلاپ ، ئاق ئارىلاش ئۇزۇن بۇرۇتىنى

نى سلاپ تۇرۇپ بۇنداق دەيتتى :

— ياردەم قىل ، قېرىندىشىم ، بول ! پالاكەت ھەممىمىزنىڭ بېشىمىزغا تەڭ كەلدى . ھەممىمىز بىرلىكتە يانمۇيان تۇرساق ، پالاكەتتىن قۇتۇلىمىز . مېنىڭ سوۋغامنى ئاز بولسىمۇ ، كۆپ ئورنىدا كۆرگىن ، ھۆرمىتىمنى قوبۇل قىل ! ھېچكىمنى ئۇنتۇمىدىم ، ھەممىسىگىمۇ مال ـ مۇلۇك ، ئات ـ ئۇلاغ ۋە ئايال ئەسىرلىرىنى ھەدىيە قىلىپ ، كۆڭلىنى ئېلىشنى خالايمەن .

كۇن چۈشكە يېقىنلاشقان بولسىمۇ ، كىنەزلەر كىيىق كىنە-زىنىڭ ۋاڭ ـ چۈگلۇق ھويلىسىدا بوغۇلۇپ ۋارقىراشلىرىنى توختىتىشمايتتى ، كىيىق كىنەزنىڭ ساريىي ئىچىگە كىم ئاۋۋال كىرىدىكىن ، دەپ ھەممىسى بىر ـ بىرىنى كۇتۇشەتتى . كىنەزمىستىسلاف رومانوۋچ يەنە كىمنىدۇر كۇتمەكتە ، شىمالدىن مەغرۇر سۇزدال يۇرىي ۋسېۋولودوۋچىتىن چاپارمەن كۇتۇۋاتامدىكىن ، ئۇ ئاجىزلاشقان كىيىق كىنەزنىڭ كېگىشىگە كېلىشىنى خالىماي ، ۋلادىمىر شەھىرىدە ئۆزى كېگەش چاقىرغان بولسا كېرەك ، دېگەن سۆزلەرمۇ يوق ئەمەس ئىدى . گالىچ كىنەزى مىستىسلاف ئۇداتىنىي-مۇ كۆرۇنمەيدۇ ، ئۇ ھەممىنى ئالاھىدە قۇرۇلتايغا چاقىرتىپ چاپارمەنلەر ئارقىلىق : «پالاكەت يېقىنلىشىپ قالدى ، دەررۇ يېتىپ كېلىڭلار !» دېگەنىدى .

تۇيۇقسىزدىنلا ھەممە كىنەزلەر :

— مىستىسلاف ئۇداتنىي[1] كەپتۇ ! — دەپ بىر ـ بىرلىرىنى نوقۇپ ئۆرۇلۇشتى ۋە پولەكلەرنى بىر نەچچە قېتىم يېگىپ چىققىنى ئۇچۇن داڭقى چىققان كىنەزنى كۆرۇشكە ئۇرۇنۇشتى .

— مىستىسلاف ئۇداتنىي قېرىپ قالغان بولسىمۇ ، يېنىك قەدەم بىلەن كىرىپ كەلدى . قاپقارا ئۆتكۇر كۆزلىرى بىلەن خۇددى بىرىنى ئىزدەۋاتقان كىشىدەك ، توختاپ يىغىلغانلارغا قاراپ چىقتى ۋە خېلى ۋاقىتقىچە ئۇزۇن بۇرۇتىنى بۇراپ تۇردى . ئۇ

---

① زامانداشلىرى ئالىچ كىنەزى مىستىسلاۋۋىچنى ئۇداتنىي (بەختلىك) دەپ ئاتايتتى ، كېيىنكى تارىختا بۇ لەقەم «ئۇدالوي» بولۇپ كەتكەن .

ئۇرۇشقا تەييار كىشىدەك ، بېشىغا زەر تۇنقان قالپاق ، ئۇستىگە ساۋۇت كىيگەنىدى ، ئالتۇن سۇيى يۇگۇرتۇلگەن بۇ چاپان قۇياش نۇرىدا پارقىرايتتى ، چاپسان ماڭغانلىقىدىن قىزىل چاپىنىنىڭ پېـ شى يەلپۇنۇپ تۇراتتى . هويلىنىڭ بىر بۇلۇڭىدىكى قوتان خانىنى كۆرۈپ ، توغرا ئۇنىڭ ئالدىغا باردى . قوتان خان بولسا هودۇقۇپ قېلىپ ، قولىنى سوزغۇچە مىستىسلاف ئۇنىڭ يېنىغا باردى . ئۇلار قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى ، قوتان بېشىنى گالىچ كىنەزنىڭ كۆكسـ گە قويدى . قوتانىنىڭ ئاق قالپىقى يەرگە ، توپىغا چۈشۈپ كەتتى ، ئەتراپتا تۇرغانلار قىپچاقلار خانىنىڭ مۇرىلىرى تىترەپ يىغلاۋاتقانـ لىقىنى بايقاشتى .

— يىغلاۋاتىدۇ ! مەيلى ، يىغلاۋەرسۇن ! — دېيىشەتتى ئادەمـ لەر ، — بۇ ياۋۇزلار نۇرغۇن ئادەملىرىمىزنى ئۆزلىرىگە ئەسىر قىلىۋالغان ، مانا ئەمدى ئۆزلىرىمۇ تارتىشىپ كۆرسۇنچۇ ، يېتىمـ نىڭ كۆز ياشلىرى قانداق بولىدىكىن ! مىستىسلاف قـوتان خانـ نىڭ قىزىغا ئۆيلەنگەن ، شۇنىڭ ئۈچۈن باي قېيىنئاتىسىنى هۆر-مەت قىلىدۇ .

چېرىكلەر كىيىپ كىنەزگە مىستىسلاف ئۇداتقىنىنىڭ كەلگەنـ لىكىنى ئېيتىشتى . بىراق ، مىستىسلاف رومانوۋچ بىر تۇغقانىنىڭ بالىلىرى بولغان قېرىنداشىنى كۇتۇۋېلىش ئۈچۈن ، ئايۋانغا چىقالـ ماستىن تۇراتتى ، بۇنىڭغا كونا ئاداۋەتلەر يول قويمايتتى ! مىسـ تىسلاف بولسا قوتاننى قۇچاقلاپ ئالغىنىچە هويلىنىڭ بىر چېتىگە ئېلىپ كەتتى ۋە ئىككىسى خېلى ۋاقىتقىچە سۆھبەتلىشىپ ئولتۇـ رۇشتى .

يەنە هەممە قوزغىلىپ ئاۋازلار ئاڭلىنىشقا باشلىدى :

— سۇزدالىلار كېلىشتى ! كۈچلۈك يارەم بولىدۇ ! سۇزـ دالىلار بولمىغاندا يۇرۇش قىلالايتتۇقمۇ ! ياق ، بۇ سۇزدالىلار ئەمەس ، روستوفنىڭ ياش كىنەزى ۋاسلكو كونستانتىنوۋچ .

هويلىغا كېلىشكەن ، ياش بىر چېرىك كىردى ، ئۇنىڭ سېرىق ساقىلى ئېڭىكىنى ئارانلا يېپىپ تۇراتتى . ئۇمۇ گالىچلىق مىستىسـ

لافقا ئوخشاش ئۇرۇشقا تەييار بولۇپ ، ساۋۇت ۋە پولات قالپاق كىيگەن ، بېلىگە ئۇزۇن توز قىلىچ ئېسىۋالغانىدى . ئۇ ئاددىيغىنا كىيىنگەن بولۇپ ، ئۇستىدىكى قىزىل چاپىنى ئۆڭۈپ كەتكەن ۋە ئۇستۈبشى چاك ، ھەممە يېقىغا لاي چاچرىغان — ھازىرلا ئاتتىن چۈشكەنلىكى كۆرۈنۈپ تۇراتتى . ئۇنىڭ يېنىدا چاچلىرى ئەمدى ئاقىرىشقا باشلىغان ، ئۇزۇن چاچلىرى مۇرىسىگە چۈشكەن ۋە مۇرد-سىدىن چۈشكەن كەمىرىگە گۈسلى[1] ئېسىلغان قېرى بىر كىشى يۇرەتتى .

— بۇ ئەما ناخشىچى گرېمىسلاف دېگەن ئاتاقلىق ناخشىچى ! ئىلگىرى چېرىكچى بەگ بولۇپ ، قىپچاقلارنى نۇرغۇن قېتىم يەڭ-گەن ، كېيىن رەزان كىنەزى گلېپ كۆرەلمەسلىكتىن ، ئۇنى سو-لىتىپ قويغان ، ئىككى كۆزىنى ئويدۇرۇۋەتكەن ۋە ئۇچ يىل سولاپ قويغان . ئۇ يەردە گرېمىسلاف ناخشىلارنى توقۇپ چىقىشقا باشلە-غان ، شۇنىڭدىن كېيىن ئۇنى قۇتۇلدۇرۇۋېلىشقان . شۇنىڭدىن بېرى گرېمىسلاف شەھەرمۇشەھەر يۇرۇپ ، ئۆتكەن زامان ۋەقەلىرى توغرىسىدا بېيىت - غەزەل ئېيتىپ يۇرگەن... بۇگۈنمۇ گرېمىس-لاف ناخشا ئېيتسا كېرەك !

ياش كىنەز ۋاسىلكو تەبەسسۇم بىلەن ئۆزىدىن چوڭ كىنەز-لەرگە ھۆرمەت قىلىپ ئايلىنىپ چىقتى ، كىنەزلەر ئۆزلىرى ئۇنى كۇتۇۋېلىشاتتى ۋە سورىشاتتى :

— نېمە ، سۇزدالللىقلار كېلىشمەمدۇ ؟ سەن ئۇلارنىڭ قوشنە-سى ، نېمىشقا كەلمىگەنلىكلىرىنى بىلسەڭ كېرەك ؟ ئۇلۇغ سۇزدال كىنەزى يۇرىي ۋسېۋولودوۋىچ سېنىڭ تاغاڭغۇ ، سەن ئۇنىڭغا ئېيتە-مىدىڭمۇ ؟

— مۇلاھىزە قىلىش بىلەن ئاۋارە ! لېكىن ، كېلىش - كەل-مەسلىكنى ھېچكىم بىلمەيدۇ .

قالپاق ۋە ساۋۇت كىيىپ ، كالتە قىلىچ بىلەن قورالالانغان ئون چېرىك جۇپ - جۇپ بولۇپ كىنەز سارىيىنىڭ پېشايۋانىغا

---

① گۈسلى — مۇزىكا ئەسۋابى .

چىقتى . ئۇلار پەلەمپەيدىن تۆۋەنگە چۈشۈپ ، ئىككى تەرەپكە تىزىلـ
دى ۋە كىنەز مىستىسلاف رومانوۋىچنىڭ چىقىشىنى كۈتتى . كىنەز
بېشى ئالتۇن بۇركۈتلۈك ھاسىسىغا تايىنىپ ئاستا چامداپ چىقتى ،
ئۇنىڭ ئۆتكۈر كۆزلىرى ، ئۇزۇن قاشلىرىدىن ھارغان ۋە مەيۈسـ
لۈك ئەكس ئېتەتتى . ئاقىرىشقا باشلىغان ساقىلىنىڭ ئىككىگە
ئايرىلىپ تۇرۇشى ، بوينىغا ئېسىلغان بۇتى ۋە كرېستى ، كىمخاب
چاپىنى ، ئومۇمەن قىياپىتى ئۇنىڭ ئۇرۇشقا تەييارلانغانلىقىدىن
ئەمەس ، تائەت ـ ئىبادەت قىلىپ ، كېچىلىرى خۇداغا ناله قىلىش
بىلەن ئاۋارە بولغانلىقىدىن خەۋەر بېرەتتى . كىنەز ئاقساقلىنىپ
پەلەمپەيدىن چۈشتى ـ دە ، ئەڭ كېيىنكى باسقۇچتا توختىدى .
— قىممەتلىك مېھمانلار ، خۇش كەپسىلەر ! — دېدى ئۇ
مەيۈس ۋە تەشۋىشكە چۈشكەن ئاۋاز بىلەن .
ھويلىدىكى كىنەزلەرنىڭ بارلىقى بىردىنلا :
— بىزنى نېمىشقا چاقىردىڭ ؟ ياۋايى قىپچاقلارنى قۇتۇلدۇـ
رۇش ئۈچۈنمۇ ؟ ئۇلار قىرىلىپ كەتسىمۇ ياخشى بولاتتى ! جېنىمىز
ئارام تاپاتتى ! ئۆزلىرىنى ئۆزلىرى قوغداۋەرسۇن ، بىز كۆردـ
مىز ! — دەپ ۋارقىراشتى .
گەۋدىلىك قوتان خان ئوتتۇرىدىن چىقىپ ئىرغاڭلاپ پېشايۋانـ
نىڭ ئالدىغا كەلدى ، ئىككى پۈكۈلۈپ تەزىم قىلىش بىلەن كىنەزـ
نىڭ زەرلىك كىمخاب تونىنى تاۋاپ قىلدى ۋە ھودۇقۇپ سۆزلەشكە
باشلىدى :
— ئاتا ، سېنىڭدىن ئۆتۈنىمەن ! ئىلگىرى سەن ماڭا مېھرىبان
ئىدىڭ ، مەنمۇ ساڭا مېھرىبان ئىدىم ! ئەمدى بىزنىڭ ئاتىمىز بول !
بەتبەخت چاغانىز خانىنىڭ قوشۇنىنى قوغلاپ چىقىرىشقا يارەملەش .
تاتارلار دېگەن بۇ يارىماسلار بىزنىڭ ئېلىمىزدە ئاچ بۆرىدەك ئىزغـ
رىپ يۈرۈشۈپتۇ . بۇگۈن يېرىمىزنى تارتىۋالدى ، ئەتىلىككە بېرىپ
سىزنىڭ رۇسىيىڭىزنىمۇ بېسىۋالىدۇ . بىزنى قوغداڭلار ! ئەگەر
بىزگە يارەم قىلمىساڭلار ، بۇگۈن ھەممىمىزنى قىرىۋېتىدۇ ، ئەـ
تىلىككە سىلەر — ئورۇسلارنىمۇ قىرىدۇ ! ھەممىمىز بىر ياقىدىن

باش چقىرىپ ، ئۆزىمىزنى قوغدايلى .
ئادەملەر ئىچىدىن ئاۋازلار ئاڭلاندى :
— ۋالاقلىما ! نېمە دەۋاتىسەن ئۆزۈڭ ! — دېگەن نارازىلىق ئاۋازلار چىقتى ، — جىم ، قېنى ، سۆزلىسۇن ! بىلمەي تۇرۇپلا ۋايساشنىڭ نېمە كېرىكى بار ؟
باشقىلار قارشى چىقىشتى :
— قىپچاقلار بىزنىڭ دۇشمىنىمىز ! ئۇلار ھازىر بىزنىڭ يۇرتىمىزدا دەرمانسىزلىنىپ قالغان . ھەممىسىنى قىرىپ ، مال - مۈلۈكلىرىنى تارتىۋېلىش كېرەك .
بىر - بىرىنىڭ سۆزىنى ئۇقۇشماي ۋارقىراشقان ئاۋازلار كۆتۈرۈلدى ، ۋاڭ - چۇڭلار كۆچىيىپ كەتتى . كىيىك كىنەزى قولىنى كۆتۈرۈپ مىسكىنلەرچە ھەممىگە قارايتتى ، ۋاڭ - چۇڭلار تېخىمۇ كۆچىيىپ كەتتى .
كىنەز مىستىسلاف ئۇداتىنىي قەتئىي ۋە ئەپچىللىك بىلەن پېشايۋانىنىڭ پەلەمپىيىگە چىقتى .
— داڭلىق كىنەزلەر ، ھالال سەركەردىلەر ، ھەممىڭلار ئۇ - رۇس باتۇرلىرى ! — دېدى مىستىسلاف ، — ھەممىمىز ئۇلۇغ ئورۇس ئېلىنىڭ پەرزەنتلىرى ئەمەسمۇ ؟ كونا نىزالارنى ، جېدەل - لەرنى ۋە قىپچاقلار بىلەن ئۇرۇشقانلىرىمىزنى ئۇنتۇپ كېتەيلى ! بىزمۇ ئۇلارنى ئۇرۇپ ئەزگەن ، ئۇلارمۇ بىزنى تارمار قىلغان... ھازىر قىپچاقلارنىڭمۇ ، بىزنىڭمۇ بېشىمىزغا ئېغىر كۈنلەر چۈشـ - تى . يېڭى ، نامەلۇم دۇشمەن ھۇجۇم قىلىۋاتقاندا ، قىپچاقلار بىلەن ئۇرۇشۇش ئەمەس ، بەلكى دوست بولۇشىمىز كېرەك . ئەگەر بىز ئۇلارنىڭ چاغانىز خانىنىڭ ئىمانسىز تاتارلىرىغا قارشى كۈرەشلىرـ - گە ياردەم قىلمىساق ، قىپچاقلار ئۇلارغا ئۆتۈپ كېتىشى مۇمكىن ، ئۇنىڭدا دۇشمەن يەنىمۇ كۈچىيىپ كېتىدۇ .
— تاتارلار ئۆزى قانداق ئادەملەر ؟ بەلكى قىپچاقلارغا قارىغاندا ساددا ، ئاددىي چېرىكلەردۇر . ئۇلار ئۆزلىرى قانچىلىك ؟
— قوتان خان ئەلەنلەر بىلەن چاغانىز تاتارلىرىغا قارشى

كۇرەشكەن . ئېيتىشلىرىغا قارىغاندا ، ئۇلار ئۆم بولۇپ ھۇجۇم قىلىدىكەن ۋە ئەپچىللىك بىلەن ئۇرۇش قىلار ئىمىش ، ئۇلار ئۆزى ئۇزاقتىن ئوبىز[1] ۋە تۆمۇر دەرۋازىنىڭ ئۇ تەرىپىدىن كېلىشىپتۇ ، تاتارلارنىڭ ھۇجۇمىنى توختىتىش يالغۇز قىپچاقلارنىڭ قولىدىن كەلمەپتۇ . تاتارلار قىپچاقلارنىڭ بار - يوقىنى تالاپ ، قوتان ۋە باشقا قىپچاق خانلىرىغا قاراشلىق خوتۇن - قىزلار ، ئات - ئۇلاغلار ۋە باشقا بارلىق بايلىقلارنى تارتىۋېلىشىپتۇ... ھازىر تاتارلار شۇنداق چىلىك بېيىپ كەتكەنكى ، يىغقان مال - دۇنيالىرىنى ھېچقەيەرگە سىغدۇرالمايۋاتقۇدەك ، ھازىر ھارام ئۆلگەن مالنىڭ گۆشىگە تويغان ئىتتەك بولۇپ قېلىشىپتۇ . پۇتۇن توپلىغان مال - مۇلكلىرىنى تاتارلار ھەزەر دېڭىزىنىڭ قىرغىقىدىكى لۇكوموريىگە توپلىشىپتۇ... يۇكتىن بوشاپ يېنىكلىشىۋالغان تاتارلار ئەمدى ئورۇس ئېلىگە قوشۇن تارتىپ كېلىۋاتىدۇ . كىمكى مېنى بۇ سۆزۈم بىلەن مۇقەددەس ۋەتىنىم رۇسىيە ئۈچۈن ئەمەس ، ھازىر كەمبەغەللىشىپ قالغان قېينىئاتام قوتان خان ئۈچۈن جان كۆيدۈرۈۋاتىدۇ دېسە ، بۇ مەن ئۈچۈن بوھتان بولىدۇ !

ئادەملەر توپى داڭلىق كىنەز مىستىسلافنىڭ سۆزىنى جىم تۇرۇپ تىڭشىدى . ئايرىم ئادەملەرلا سۆز قىستۇرۇشقا باشلىدى :

— ھەزەر دېڭىزى يىراق ، بۇ يەردىن يىگىرمە كۈنلۈك يول .

— چاقىرىلمىغان مېھمانلارنى بىرىنچى قېتىم كۈتۈۋېلىشى كېرەك ئىكەن ، بۇ توغرىدا ئۇ ئۆزى قايغۇرىۋەرسۇن !

توپ يەنە ۋاڭ - چۈڭلارنى كۆتۈردى . كىنەزلەردە قېرىنداش-لىق مۇھەببىتى ۋە بىرلىكى يوقلۇقى ، ئەزەلدىن بىر - بىرىگە دۈشمەنلىشىپ ئاداۋەت ساقلىشى ھەممىگە مەلۇم ئىدى .

ناخشا ئاۋازى ئاڭلاندى . كىمخاب تون كىيگەن ئەھلى دىنلار ناھايىتى ياخشى ۋاقىتتا يېتىپ كېلىپ ، كىنەزلەر ئارىسىدا بارغاۋ-سىرى كۈچىيىپ كېتىپ بارغان مۇنازىرىلەرنىڭ توختىشىغا سەۋەب

---

① ئوبىز — شىمالىي كاۋكازدا ياشىغان قەبىلە .

بولدى . ئىسرىق قاچىلىرىنى پۈلاڭلىتىپ كېلىۋاتقان كەڭ گەۋدە-
لىك تۆت دىئاكون[1] ، يوغانلىقى بىلەكتەك كېلىدىغان يېنىپ تۇر-
غان شاملارنى كۆتۈرگەن بالىلار ، تۆمۈر كرېست كۆتۈرگەن قېرى
پروتوپوپ[2] ۋە ئىككى قولتۇقىدىن ئىككى بالا قولتۇقلىۋالغان ،
يوغان زەرلىك كەمزۇل كىيگەن ، قارا ساقال ۋە بۇغداي ئۆڭلۈك
كەلگەن قېرى گرېك مىتوروپولىت[3] ناخشىنى ئاستا سوزۇپ ، پې-
شايۋانىنىڭ يېنىغا كېلىپ توختىدى ، بىر دەمدە ھەممە جىمجىت
بولۇپ قالدى .

كىيىپ كىنەزى مىتروپولىتنىڭ ئالدىغا كەلدى ، قوللىرىنى
قوشتۇرۇپ تەزىم قىلدى ، چالمىنىڭ چوقۇندۇرۇۋاتقان تىترەك قولە-
نى سۆيۈپ ، ئاستاغىنا پىچىرلىدى :

— ئەمرىمەرۇپ قىلىڭ ، ئۇلۇغ ئاتا ! كىنەزلەرنى دوست
بولۇشقا ، كونا ئاداۋەتلەرنى ئۇنتۇپ بىر - بىرى بىلەن ئىتتىپاق
بولۇشقا كۆندۇرۇڭ !

مىتروپولىت پېشايۋانغا چىقتى ، ئۇچ تەرەپتە تۇرغانلارنىڭ
ھەممىسىنى چوقۇندۇرۇپ دۇئا قىلدى ۋە ئورۇسچىنى يېرىم چالا
بىلىسمۇ ، يادلىۋالغان نۇتقىنى ئېيتىشقا باشلىدى :

— ئەزىز ئۇكىلىرىم ، ئوغۇللىرىم ! ئىنجىلنىڭ ئېيتقانلىرىغا
ئەمەل قىلىپ ، پاك ئادەم بولۇشقا ئۆگىنىڭلار ! تەڭرى يولىدا
ياخشىلىق قىلىش ئۈچۈن ھېچنېمىنى ئايىماڭلار ! تىلىڭلارنى يە-
غىڭلار ، دىلىڭلار يورۇسۇن ! تېنىڭلارنى ئازابلاڭلار ، غەزەپنى يو-
قىتىڭلار !

كىيىپ كىنەزى بېشىنى تۆۋەن سېلىپ تىڭشاپ تۇراتتى .
گالمىچلىق مىستىسلاف ئۇياق - بۇياققا كۆز تاشلىدى ، كىشىلەرنىڭ
چىرايىدا نارازىلىق پەيدا بولۇۋاتقىنىنى سەزدى . مىتروپولىت سۆ-
زىنى داۋام قىلىۋاتاتتى :

---

① دىئاكون — بۇتخانىنىڭ سوپىسى .
② پروتوپ — بۇتخانىنىڭ ئىمامى .
③ مىتروپولىت — باش ئىمام .

— ئەگەر بىرەر نەرسەگدىن مەھرۇم بولساڭ ، ئۆچ ئالسمەن دېمە ، سەۋر قىل ! ئەگەر غەزەپكە ئۇچرىساڭ ، سەرسان قىلمىساڭ سەۋر قىل ! گۇناھ قىلغان بولساڭ ، ئىبادەت قىل ! تەگرى دۇشمەننى يېگىش ئۈچۈن بىزگە ئۆچ يول كۆرسەتكەن : توۋا قىلىش ، كۆز ـ ياش تۆكۈش ۋە سەدقە بېرىش...

مىستىسلاف ئاستا ھېلىقى تۆت دىئاكوننىڭ ئالدىغا كېلىپ پىچىرلىدى :

— گرېكچىلار ئەقلىدىن ئېزىپتۇ ! سۆزلىرىدىن ئاينىۋاتىدۇ ! كىمگە كۆز يېشى تۆكۈش ۋە توۋا قىلىشنى تەۋسىيە قىلىدۇ ؟ ئۇ قارا خەلقە ، پۇقراغا ئەمەس ، كىنەزلەرگە سۆزلەۋاتىدىغۇ ! دەررۇلا پىسالوم ياكى تروپارغا[1] ئوخشاش بىر نەرسە باشلاڭلار ، ھەر بىرىڭلارغا بىردىن قوي بېرىمەن .

مىتروپولىت بىر نېمىلەر دەپ ۋالاقلىماقتا ئىدى ، تۆت دىئاكون تۈيۇقسىزلا تروپار ئېيتىشقا باشلىدى . ئۇلارغا يوغان ، ئىنچىكە ئاۋاز بىلەن بارلىق پروتوپلار ۋە باللار قوشۇلۇشتى . كىنەزنىڭ خىزمەتچىلىرى ئەجەبلەنگەن مىتروپولىتنىڭ يېنىغا كېلىپ ، ئۇنى ئۆيگە ئەپكىرىپ كېتىشتى .

پەلەمپەينىڭ يۇقىرىسىغا روستوفلۇق ياش كىنەز ۋاسلكو چىقتى .

— مەن ئۇزاق شىمالدىن — بۇيۇك روستوفتىن كەلدىم . ئەزىرايى ئورۇس ئېلىنى ، خرىستىئان دىنىدىكىلەرنى دەپ ، سەلەرگە شۇنداق دېمەكچىمەن . بىزنىڭ ئالدىمىزغا كىيىپ كىنەزى مىستىسلاف رومانوۋىچتىن ئالدىراش چاپارمەن كېلىپ ، ئورۇس يېرىنى قوغداش ئۈچۈن ، دەررۇ كۈچ توپلاش توغرىسىدا خەۋەر كەلتۈردى . مەن ئاز بولسىمۇ ، ئۆز قوشۇنۇمنى ئېلىپ كەلدىم ، لېكىن ھەممىزدىنمۇ كۈچلۈك بولغان سۈزدال كىنەزى يۇرىي ۋسېۋولودوۋىچ تېخىچە تاتارلار مېنىڭ يۇرتۇم سۈزدالغا كېلەمدەكىن ، ياكى نېرىدىن ئۆتۈپ كېتەمدىكىن ، دەپ رەم ئېچىپ ئولتۇ-

---

① پىسالوم ، تروپار — سۈرىلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان دىنىي ناخشىلار .

رۇپتۇ . مانا بۇ يەرنىڭ ئۆزىدىمۇ «ئۆزۈڭنى بىل ، ئۆزگىنى قوي !» دېگەن سۆزلەرنى ئاڭلاۋاتىمەن . مىتروپولىت بولسا چې-رىكلەرگە ئەمەس ، ئۆلۈم ياستۇقىدا ياتقان قېرى بوۋايغا لايىق سۆزلەرنى — كۆز ياش تۆكۈش ۋە توۋا قىلىشنى ئېيتىۋاتىدۇ... ياۋاشلىق ۋە قورقۇنچاقلىق بىلەن دۇشمەننى ھەيدەلمەيمىز ۋە ئو-رۇس يېرىنى ساقلاپ قالالمايمىز...

— توغرا ، ۋاسلكو توغرا ئېيتتى ! — دەپ ۋارقىرىدى توپ-نىڭ ئىچىدىن بىرى .

— نامەلۇم ۋە دەھشەتلىك پالاكەت يېتىپ كەلمەكتە... قىچقىرىلمىغان مېھمانلارنى ياخشىلاپ كۈتۈۋېلىش ، ئۇلارنىڭ ھۇ-جۇمىنى قايتۇرۇش بىلەن بىر يوللا يوق قىلىۋېتىش كېرەك . تاتارلارنىڭ قانىتى يوق ، دېپىردىن ئۇچۇپ ئۆتمەيدۇ ، ناۋادا ئۇچۇپ ئۆتكەندىمۇ ، بەربىر توختاپ قالىدۇ ، ئۇ يېقىغا خۇدا بار...

— قىلىچ ۋە ئايپالتىلار بىلەن قارشى ئالىمىز !

— بىزنىڭ مەنسەپدار كىنەزلىرىمىز ، — دەپ سۆزىنى داۋام قىلدى ۋاسلكو ، — كىنەز مىستىسلاف رومانوۋىچنىڭ مەھكىمە-سىگە كىرىپ ، قەدىمكى ئادەت بويىچە گىلەم ئۈستىدە سورۇن تۈزۈپ ئولتۇرۇشسۇن - ده ، ھەل قىلىشسۇن ! ياۋۇز دۇشمەنلەرنى كۆز يېشى بىلەن ، يېلىنىپ - يالۋۇرۇش بىلەن كۈتۈۋالمىزمۇ ياكى ئاتا - بوۋىلىرىمىزدىن قالغان ئايپالتا ۋە ئىتتىك قىلىچلىرى-مىز بىلەنمۇ ؟

— كىنەز ۋاسلكو توغرا ئېيتتىدۇ .

— ئەنە شۇ ئېيتقاندەك بولسۇن ! — دەپ ھەممىسى ۋارقىرى-ۋەتتى .

— كىم چوڭ بولىدۇ ؟ قوشۇنغا كىم قوماندانلىق قىلىدۇ ؟ مەن مىستىسلاف رومانوۋىچ قول ئاستىدا ئۇرۇشمايمەن ! — دەپ ۋارقىراشتى بىر تەرەپتىن ، ئىككىنچى تەرەپتىكىلەرمۇ بۇ پىكىرنى قوللاشتى :

— قوشۇنغا گالىچلىق مىستىسلاۋوۋىچ قوماندا-

ئۇيغۇر كتاب توربېكتى
www.uyghurkitap.com

لىق قىلسۇن . ئۇنىڭغا «ئۇداتىنىي» دەپ بىكار لەقەم بېرىلگەن ئەمەس ، ئۇ ئۇتۇق كەلتۈرىدۇ !

نېمە قىلىش كېرەكلىكىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن ، يىگىرمە ئۇچ كىنەز كىيىش كىنەزنىڭ مەھكىمىسىگە كىرىپ كەتتى . ئۇ-زاق ئويلاشقان بولسىمۇ ، بىر توختامغا كېلىشەلمىدى ، مىستىسلاف ئۇداتىنىي تاتارلارنىڭ لۇكوموريىدىكى قارارگاھىغا ھۇجۇم قىلىش كېرەكلىكىنى ئىسپات قىلماقچى بولاتتى . «ئۇ يەردىكى بايلىقلارنى قولغا ئېلىپ ھەممىنى باي قىلىۋېتىمىز ، ئۇنىڭدىن كېيىن كىنەز-لەر ئەمەس ، ئاددىي چېرىكلەرمۇ بايلىققا ئىگە بولىدۇ» دەيتتى .

لۇكوموريىگە ھۇجۇم قىلىش كېرەك ، دېگەن پىكىرنى كۆپچە-لىك ماقۇل كۆرەتتى ، لېكىن كىنەزلەر پۇتۇن قوشۇنىغا قوماندان قىلىپ بىر كىشىنى تەينىلەش مەسىلىسىدە بىر پىكىرگە كېلەلمەيتتى .

شۇ ئارىدا دالىدا كېزىپ يۈرگەنلەردىن بىرى چېپىپ كېلىپ قالدى . ئۇ تاتارلار توپلىشىپ دنېپىرغا قاراپ كېلىشىۋاتىدۇ ، دېگەن خەۋەرنى ئەكەلدى . بۇ خەۋەر تاتارلارغا قارشى چىقىش ، خورتىتسا ئارىلى ئالدىدىن دنېپىرنىڭ نېرىقى قىرغىقىغا ئۆتۈش توغرىسىدا مەلۇم بىر قارارغا كېلىش ئىشىنى چاپسانلايتتى .

كىنەزلەر شۇنداق قارارغا كېلىشتىكى ، ھەر قايسى كىنەز قوشۇنىنى ئېلىپ ئۆزىچە ئىش كۆرىدۇ ، ھېچكىم ئۇنىڭ يولىغا توسقۇن بولماسلىقى كېرەك . قايسىبىر كىنەز لۇكوموريىگە ئاۋۋال-راق بېرىپ تاتارلار بارگاھىنى قولغا ئالسا ، ئولجىنى باشقا كىنەز-لەر بىلەن تەڭ بۆلۈۋېلىشى كېرەك .

ھەممىسى كىرىشتىنى سۆيۈپ قەسەمىيات قىلىشتى . قايسى كە-نەز باشقا كىنەز بىلەن تالىشىپ قالسا ، قالغانلارنىڭ ھەممىسى بىر بولۇپ ، جېدەلنى باشلىغانغا قارشى بولىدۇ ، كېيىن يەنە ئۆز ئارا سۆيۈشتى . شۇ چاغدا كىيىپلىق مىستىسلاف بىلەن ئۇداتىنىي بىر - بىرىگە سۆيۈشۈش ئۈچۈن ، بويۇنلىرىنى تۇتۇشتى .

كىنەزلەر ئورۇنلىرىدىن قوزغىلىشقاندا ، كىنەز ۋاسلكو ئوي-چان ۋە تەشۋىشلىك ئىدى . ئۇ قاپىقى سېلىنغان ھالدا پىشايۋانغا

چىقتى ، ئۇنى قېرى ناخشىچى گرېمىسلاف كۇتۇپ تۇراتتى .
— ئىشىنىڭ ئاقىۋىتى ياخشى بولمايدىغان بولدى ، — دېدى ۋاسىلكو ، — بۇ ھالدا ئۇرۇشۇشقا بولمايدۇ . تاتارلارنىڭ مال ـ مۈلۈكلىرىنى ئىزدەپ يۈرۈش ئەمەس ، دۇشمەنگە شۇنداق زەربە بېرىش كېرەككى ، ئارتۇق قىمىرلاشقا ماغدۇرى قالمىسۇن . ھەر كىم ئۆزىچە ئىش قىلىشى ، بىر ـ بىرىدىن يۇز ئۆرۈشى ئۆز بېشىغا بالا تۇغدۇرۇش دېمەكتۇر .
كەچ كىردى ، ھاۋا ئىللىق ئىدى ، كىنەز ساريېينىڭ ئاسمىنىدا يۇلتۇزلار پارقىرايتتى . ھويلىغا زىياپەت ئۈچۈن ئۇزۇن دۇب ياغىچىدىن ياسالغان ئۇستەللەر قويۇلغان . ھەممە مېھمانلار دۇبتىن ياسالغان ئورۇندۇقلارغا ئولتۇرۇشۇپ ، كىنەزنىڭ تەييارلىغان سامسىلىرىنى ، غاز گۆشلىرىنى يېيىشكە تۇتۇش قىلىشتى . ئۇستەل ئەتراپىغا مەشئەل كۆتۈرگەن خىزمەتچىلەر تىزىلىشقاندا بولىسا ، ھەممىسىنىڭ كۆزى لەپلىدەپ تۇرغان شولىدا قىزىرىپ ، كىنەز پېشايۋىنىنىڭ پەلەمپىيىدە ئولتۇرغان قېرى ناخشىچى گرېمىسلافقا چۈشتى . گۇسلىنىڭ نازۇك ساداسى ئاڭلىنىشقا باشلىدى ، قېرى ناخشىچى بولسا ئويۇلغان كۆزلىرىنى كۆككە تىكىپ ، بىرئاز بوغۇلغان ئاۋاز بىلەن ياخشى كۆرگەن ئۆتمۈشتىكى قوشاقلىرىنى باشلىدى .
گرېمىسلاف ئىگور سۈەتوسلاۋىچنىڭ قىپچاقلارغا قارشى باتۇرلۇق يۈرۈشى ، كىنەزلەرنىڭ ئۆزئارا ئۇرۇش ـ جېدەللىرى ، شۇنىڭ ئۈچۈن باتۇر چېرىكلىرىنىڭ بىكارغىلا ھالاك بولغىنى ، بۇ جېدەللەر «ئورۇس يۇرتىنىڭ دەرۋازىسىنى دۇشمەنگە ئېچىپ بەرگىنى» توغرىسىدا كۇيلەيتتى .
تىڭشاۋاتقانلارنىڭ تولىسى بېشىنى قوللىرى ئارىسىغا ئېلىپ ئويلىنىپ كەتتى : كىنەزلەرنىڭ ھازىرقى ئۆزئارا كېلىشمەسلىكلىرى ، بىر ـ بىرلىرىگە دۇشمەنلىكلىرى ھېلىمۇ بېشىمىزغا ئەنە شۇنداق قارا كۇنلەرنى سالماسمىكىن . شۇ كېلىشمەسچىلىك ۋە دۇشمەنلىكلەر ۋەتەنىنى قوغداشتەك ئۇلۇغ بىر ئىشنى بۇزۇۋەتمەسمىكىن ؟

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى نەشرىسى

سەككىزىنچى باب

سۇبەتەي باتۇرنىڭ پىلانى

سۇبەتەي ئون نەپەر مىڭبېشىنى چاقىردى ، ئۇلار بىلەن جەبەمۇ كەلدى . كىگىز ئۆيدە ياش ـ قېرىلارنىڭ ھەممىسى چۆرگىلەپ ئولتۇرۇشتى ، ئۇلار جەبەنىڭ سۆزلىرىنى تىڭشىشاتتى . جەبە خۇد-دى يىراقتا بىر نېمىلەرنى كۆرۈۋاتقانغا ئوخشاش ، باشلارنىڭ ئۈس-تىدىن قارايتتى .

— كىيىڭ باي شەھەر ، — دېدى جەبە ، — ئىبادەتخانىلارنىڭ ئېگىز گۈمبەزلىرى قىپقىزىل تىللا ئالتۇن بىلەن قاپلانغان . بۇ چېدىرلاردىكى ئالتۇنلارنى كۆچۈرۈپ ئالىمىز ـ دە ، ئەنە شۇ ساپ ئالتۇندىن چىڭگىزخاننىڭ بوز ئېتى سەتەردەك يوغان ئات ياساپ ، ئۇنىڭ چېدىرى يېنىغا قويىمىز .

— چىڭگىزخانغا ئالتۇن ئاتنى سوۋغا قىلىمىز ! — دەپ ۋارقىراشتى موڭغۇللار .

— ئورۇس ئېلىدە خان كۆپ ، ئۇلار ئورۇس تىلىدا «كىنەز» دەپ ئاتىلىدۇ ، بۇ خانلار — كىنەزلەر باشقا ـ باشقا كۆچمەنلەرنىڭ ئىتتىرىغا ئوخشاش ، بىر ـ بىرلىرى بىلەن تالىشىۋاتىدۇ ، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلارنى تارمار قىلىش ئانچىلا تەس ئەمەس . مانا بۇ كىنەز-لەرنىڭ ھەممىسىنى ھېچكىم بىر يەرگە يىغىپ كۆرمىگەن ، ئۇلار-نىڭ بىزنىڭ چىڭگىزخانىدەك چىڭگىز خانى يوق .

— بىزنىڭ بۇيۇك چىڭگىزخانىمىزغا ئوخشاش ، يولباشچىنى دۇنيانىڭ ھېچبىر يېرىدىن تېپىش مۇمكىن ئەمەس .

— مەن سىلەرگە ئېيتسام ، بىز ئورۇس ئېلىگە بىردىنلا

هۇجۇم قىلىپ ، ئۇنىڭ ھەر تەرىپىدىن ئوت قويۇپ ، كىيىۋىنى قولغا ئېلىشىمىز كېرەك . شۇنىڭغىچە ، — جەبە توختاپ قالدى .
— نېمىگىچە ؟ — دېيىشتى مىڭبېشىلار .
— يېگانە ۋە ئۇلۇغ قاغانىمىزغا ئەۋەتكەن مەلۇماتىمىزغا جاۋاب كەلگۈچە .
— چىڭگىزخان «مېنى كۈتۈپ تۇرۇڭلار» دەيدۇ ، ئەلۋەتتە كىيىۋىقا ئاۋۋال ئۆزىنىڭ كىرگۈسى كېلىدۇ ، — دېيىشتى موڭغۇل-لار ، — بىز بۇخارا ، سەمەرقەند ۋە ئۇرگەنچكە ئوخشاش چوڭ شەھەرلەرنى ئالدۇق ، ئەمدى كىيىۋىنى ئېلىشمۇ تەس ئەمەس ، بىز چاپسانلىق بىلەن كىيىۋىنى ئېلىشىمىز كېرەك !
ھەممىسى سۈبەتەيگە قارايتتى ، ھەيىار ۋە ئېھتىياتچان «ئاق-ساق يىلپىز» نېمە دەيدىكىن ، دەپ كۈتۈپ تۇرۇشاتتى . ئۇ يانپاش-لاپ ئولتۇراتتى ۋە ئوت چاچراپ تۇرغان كۆزلىرىنى ھەممىگە نۆۋەت بىلەن تىكەتتى .
— ئورۇسلارنى يېڭىش جەبە نويوننىڭ ئويلىغىنىدەك تولىمۇ ئاسان بولمىسا كېرەك ، — دېدى گەمەبېك مىڭبېشى .
— ئورۇسلار بىلەن قىپچاقلار كۆپچىلىك ، ئۇلار يۈز مىڭچە بار ، بىز يىگىرمە مىڭلا . يەنە بىر تۈمەنچە ھەر خىل ساياقلىرىمىز-نى ھېسابلىمىساقمۇ بولىدۇ ، چېكىنىشكە توغرا كېلىپ قالسا ، ئۇلار بىر توپ قۇشقاچتەك بىتچىت بولۇپ تارقاپ كېتىدۇ . ئورۇس ئېلىگە ھۇجۇم قىلىش قورقۇنچلۇق ، ئۇلارنىڭ چېرىكلىرىمۇ كۆپ ھەم كۈچلۈك . بىز كىيىۋىقا بارماسلىقىمىز كېرەك ، بىز بۇ يەردىن قايتىپ ، چىڭگىزخاننىڭ قۇدرەتلىك قولى ئاستىغا بېرىشىمىز كې-رەك !
— يادىڭدىن چىقىپ قالدىمۇ ، گەمەبېك باتۇر ، — دېدى جەبە ، — بىز سېنىڭ بىلەن ۋە باشقا باتۇرلار بىلەن بىللە سەددە-چىننىڭ كەينىدىكى چىنلىقلارنىڭ ئاختاما قىلىپ قويغان يەرلىرىگە بېسىپ كىرگىنىمىزدە ، ئۇلار ئورۇسلاردىنمۇ كۆپرەك ئىدىغۇ ؟
سۈبەتەي ئورنىدىن تۇرۇپ قولىنى سىلكىدى ، ھەممىسى ئۇ-

نىڭغا قارىدى .

— ئىش باشلاشتىن ئاۋۋال چىڭگىزخاننىڭ ئادىتىنى ئەسلەش كېرەك . ئەگەر بىزنىڭ ئورنىمىزدا ئۇ بولسا ، نېمە قىلاتتى ، مانا شۇنى ئويلاش زۆرۈر ، — دەيتتى سۈبەتەي سالماقلىق بىلەن ، — ئاۋۋال دۈشمەننى ئالداش كېرەك . ئۇنى غەپلەتكە سېلىش ئۈچۈن ، بېشىنى سىلاش كېرەككى ، پۈت ـ قوللىرىنى تاشلاپ ، سوزۇلۇپ ياتسۇن... ئەنە شۇنىڭدىن كېيىن ، ئۇنىڭغا تاشلىنىپ كېكىردىكىنى بوغۇپ تاشلاش زۆرۈر !

ھەممە قەددىنى رۇسلاپ بىر ـ بىرلىرىگە قارىۋالدى ، نېمە قىلىش كېرەكلىكى ئەمدى ھەممىگىمۇ مەلۇم بولۇپ قالدى . ئۇلۇغ قاغاننىڭ قۇدرەتلىك قولى ئاستىغا قايتىش توغرىسىدا ئويلاشنىڭ كېرىكى يوق ! سۈبەتەي سۆزىنى داۋام قىلدى :

— ئورۇسلار كۆپچىلىك ! ئۇلار شۇنچىلىككى ، تۆگىنىڭ ئا-يىغى ئۇستىدە ئۇخلاپ ياتقان چېكەتكىنى قانداق مىجىسا ، بىزنى شۇنداق مىجىپ تاشلىشى مۇمكىن . لېكىن ، ئورۇسلاردا تەرتىپ يوق ! ئۇلارنىڭ «كىنەزلىرى» بىر ـ بىرى بىلەن ئۇرۇشقىنى ئۇرۇشقان ، قوشۇنى دالىدا ھەر تەرەپكە تارقىلىپ كەتكەن كۈچلۈك ئۆكۈزلەرگە ئوخشايدۇ... بىراق ، ئورۇسلارنىڭمۇ ئۆزلىرىنىڭ جە-ھەسى بار ! ئۇنىڭ ئېتى «مىستىسلاف باتۇر !» ئېيتىشلارغا قارىغا-دا ، ئەنە شۇ مىستىسلاف ناھايىتى كۆپ بولغان ، شۇ ۋاقىتقىچە دۈشمىنىنى يېڭىپلا كەلگەنمىش ، ئەمما ئورۇسلارنىڭ مىستىسلاف ئۇرۇشتا ئالغا كېتىپ ، خەتەرلىك جايغا بارغىنىدا ئۇنىڭغا يارەم بېرىپ ، ئۆلۈمدىن قۇتۇلدۇرالايدىغان ئۆزلىرىنىڭ سۈبەتەي باتۇرى يوق !

— بىز ئەنە شۇ مىستىسلافنى تۇتۇۋېلىپ ، چىڭگىزخاننىڭ قولىغا تاپشۇرىمىز ! — دەپ ۋارقىراشتى موڭغۇللار .

— كىمكى مىستىسلافنى قولغا چۈشۈرسە ۋە بېشىدىن ئالتۇن قالپىقىنى ئالسا ، — دەپ قوشۇمچە قىلدى سۈبەتەي ، — ئۇنى ئەنە شۇ ئادەمنىڭ ئۆزى چىڭگىزخانغا ئاپىرىپ بېرىدۇ .

كېڭەش ئۇزاق داۋام قىلدى . قورۇقچىلار موڭغۇل سەركەردە-
لىرىنىڭ قوبۇل قىلغان قارارىدىن خەۋەردار بولۇپ قېلىشمىسۇن ،
دەپ ھەممىسى پىچىرلىشىپ سۆزلىشەتتى .

ئەتىسىگە جەبە بىر تۇمەن ئاتلىقلىرى بىلەن كۇنپېتىش تەرەپ-
كە كەتتى ، سۇبەتەي بولسا بىر تۇمەن ئاتلىقلىرى بىلەن ئاتلارنى
بېقىپ ، كەسكىن ئۇرۇشقا تەييارلىق كۆرۈش نىيىتىدە ، كەلكە
دەرياسى بويىدا قالدى .

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

توققۇزىنچى باب

موڭغۇللار دنېپر بويىدا

باھار ئېيى ئىنتايىن ئىسسىق بولدى . بىر نەچچە كۈن چىققان ئىسسىق شامالدا ، ئەمدىلا باش كۆتۈرگەن زىرائەتلەر سولىشىپ پۈرلىشىشكە باشلىدى . قۇياشنىڭ قاتتىق قىزدۇرۇشى خۇددى ھەممىگە غەزەپ بىلەن قارىغۇچى سۈبەتەينىڭ ئۆتكۈر كۆزىگە ئوخشايتتى .

جەبە نويون چېرىكلىرىنى بەشكە بۆلدى . چېرىكلىرىنىڭ بەشتىن بىرى بولغان ئىككى مىڭ ئاتلىق بىلەن دنېپرغا قاراپ ماڭدى ، قالغان تۆت بۆلەك ئاتلىق چېرىكىنى ئەسىرلەردىن بۇيان ئاياغ ئاستى بولۇپ كەلگەن چوڭ يولغا جايلاشتۇردى .

بىر نەچچە يۈز تاتار چېرىكى دالىنىڭ ھەر تەرىپىگە تارقىلىپ ، قەيەردە قىپچاق كۆچمەنلىرىنىڭ مال ـ پادىلىرى كۆرۈنسە ، چوڭ يولغا ھەيدەپ كېلەتتى .

جەبە چاڭ باسقان يۈز نۆكەر بىلەن قۇياش نۇرى چۈشۈپ پارقىراپ تۇرغان كەڭ دنېپر دەرياسى بويىغا كەلدى ، دەريانىڭ كۆپكۆك يۈزىدە قارىمـاي سۈرتـۈلگـەن قاپـقارا قېيىقلار ئۈزۈپ يۈرەتتى .

— يەنە ، ئورۇس ئەسكەرلىرى ! — دېدى تىلماچ . قىرغاقتىكى تۆپىلىكتە تۆمۈر قالپاق كىيگەن ، كالتەك ـ نەيزىلەرنى تۇتقان ئورۇس ئەسكەرلىرى تۇراتتى . ئۇلار كۆزلىرىنى قوللىرى بىلەن قۇياشتىن توسۇپ پايانسىز دالىغا قارىشاتتى ، كېلىۋاتقانلارنىڭ قىپچاق بولماي ، باشقا ئىقلىم ئاتلىقلىرى ئىكەنلىكىنى كۆرگەندىن كېيىن ، ئـۇرۇسلار سـۇ بويىغـا چېپىپ كېلىپ ، قېيىقلارغا

چۇشتى ـ ده ، قىرغاقتىن يىراقلاشتى .
ئۇچلۇق پولات قالپاق كىيگەن ، غەزەپلىك ۋە ئىسسىقتىن ناھايىتى قارىيىپ كەتكەن جەبە يار بويىدا ئېتىنى توختىتىپ ، قىسىق ، يۇمۇلماس كۆزلىرىنى نېرىقى قىرغاقتىكى تۆپىلىكلەرگە تىكىپ تۇردى . ئۇ يەردە نۇرغۇن كىشىلىك قارارگاھ ، تەرتىلىرى كۆتۈرۈلۈپ قويۇلغان قاتار ھارۋىلار كۆرۈنەتتى ، تۇرلۇك رەڭدىكى ئاتلار ياۋداق ئوتلاپ يۈرەتتى . پىيادە ۋە ئاتلىق چېرىكلەر ئۇيۇشۇن ـ بۇياققا يۈرەتتى ، ئۇلارنىڭ قورال ـ جابدۇقلىرى قۇياش نۇرىدا پارقىرايتتى .
قىرغاققا يېقىن يەردە بىر نەچچە قېيىق ئايلىنىپ يۈرەتتى . پالاقچىلار چوڭ دەريانىڭ ئېقىنى بىلەن كۆرىشىپ ، كۆچىنىپ قېيىق ھەيدەيتتى . قېيىقلارنىڭ بىرىدىن ۋارقىرىدى :
— ھەي ، چاقىرىلمىغان مېھمانلار ، بۇ يەرگە نېمە ئىزدەپ كەلدىڭلار ؟ قانداق ئىپلاس شامال سىلەرنى ئۇچۇرۇپ كەلدى ؟
جەبە بىلەن بىللە يۈرگەن كېچىكچى بۇ سۆزنى ئۇنىڭغا تەرجىمە قىلىپ بەردى .
— بىز سىلەر بىلەن ئەمەس ، قىپچاقلار بىلەن ئۇرۇشۇشقا كېتىۋاتىمىز ! — دېدى كېچىكچىلەردىن بىرى ئۇنلۇك ئاۋاز بىلەن ، — قىپچاقلار بىزنىڭ خىزمەتچى ۋە يىلقىچىلىرىمىز ، دۇچ كەلگىنىنى ئۇرۇڭلار ، ئات ـ ھارۋىلىرىنى تارتىۋېلىڭلار . قىپچاقلار بىزگە كۆپ زىيان يەتكۈزدى ، سىلەرگىمۇ ئۇلار ئاللىقاچاندىن بېرى زىيان يەتكۈزۈشۈۋاتىدۇ . سىلەر بىلەن كېلىشىشنى خالايمىز ، سىلەر بىلەن ئۇرۇشماقچى ئەمەسمىز .
قېيىقتىكىلەر ۋارقىرىشاتتى :
— ئەلچىلىرىڭلارنى ئەۋەتىڭلار ، سۆزلىشىپ كۆرىمىز !
— ئەلچىمىز كىمنىڭ ئالدىغا بارىدۇ ؟ چوڭراق باشلىقلىرىڭلار بارمۇ ؟
— بۇ يەردە كىنەز كۆپ ، ئەلچىلىرىڭ بىلەن پۇتۇشىدۇ .
جەبە نۆكەرلەردىن تۆتنى تاللاپ ، ئۇلارغا كېچىكچىلەردىن بىرىنى تىلماچ تەرىقىسىدە قوشۇپ ، ئۇ قانتا ئۆتۈشكە بۇيرۇدى .

ئۇلار كىيىنىشىنىڭ باش كىنەزىگە ئۇچراپ ، ئورۇسلار قىپچاقلارنىڭ مال ـ مۈلۈكلىرىنى تارتىۋېلىپ ئۆزلىرىنى قوغلىسۇن ، بۇ يەردە ، دالىدا تاتارلار ئۇلارنى تارمار قىلىدۇ ، دەپ ئېيتىشلىرى كېرەك ئىدى .

تاللانغان نۆكەرلەر ئىككىلىنىپ ، قامچا بىلەن يەلكىلىرىنى تاتىلاپ :

— ئورۇسلار بىلەن سۆزلىشىپ نېمە قىلىمىز ؟ ئۇنىڭدىن كۆرە ، ئۇرۇشۇېرەيلى ، — دېيىشتى .

— مەيلى بولمىسا ، — دېدى جەبە ، — تىلماچ بىلەن ئۆزۈم بارىمەن .

— ياق ! بارما ئۇلارنىڭ ئالدىغا ! سېنىڭسىز قوشۇنىمىزنىڭ ھالى نېمە بولىدۇ ؟ ئانىسى بولمىغان بۆرە بالىلىرىنىڭ قولىدىن نېمە كېلىدۇ ؟ ئۇ يەرگە بارساڭ ، تېرەڭنى شىلىۋالىدۇ . قوي ، بارما ! بىز بارىمىز ، — دەپ ۋارقىراشتى نۆكەرلەر .

تۆت نۆكەر بىلەن كېچىكچى دەريا بويىغا كېلىپ ، قىرغاققا يېقىن يەردە ئۆزۈپ يۈرگەن ئورۇسلارنى چاقىرىشتى . قېيىقلاردىن بىرى قىرغاققا يېقىنلىشىپ ، موڭغۇل ئەلچىلىرىنى ئالدى .

جەبە قىرغاقتىكى تۆپىلىك ئۈستىدە نېرىقى قىرغاققا ئۆزاق تىكىلىپ تۇردى . ئۇ تەرەپتە تۇمان ئارىسىدىن يىراقلاردا يېيىلىپ تۇرغان ئوتلاقلار ، دەرەخلىكلەر ۋە كۆپكۆك كۆللەر كۆرۈنەتتى ، شامال يېتىپ كېلىۋاتقان قىسىملارنىڭ ئايىغى ئاستىدىن كۆتۈرۈلگەن چاڭلارنى ئويناتاتتى .

كېچىسى جەبە تۆپىلىكتە ، گۈلخان يېنىدا جۇۋىسىغا ئورىنىپ ياتاتتى . ئۇ ئورۇسلارغا ئەلچىلىككە ئەۋەتكەن نۆكەرلەرنى كۈتەتتى . بىراق ئۇلار قايتىپ كېلىشمىدى . قىپچاقلار ئۇلارنى ئۆلتۈرگەنىدى .

دالىنىڭ ھەممە يېقىدا يېقىلغان ئوتلار يىراق ـ يىراقلاردىن پالىلداپ كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ . تۈزلەڭلىكتە نېمە ئىكەنلىكىنى بىلگىلى بولمايدىغان بىر ھايات بار ئىدى . قانداقتۇر تەشۋىشلەنگەن كىشىلەر ئات چاپتۇراتتى ، كېچىسى يىراقتىكى گۈلخانلارنىڭ يالـ

قۇنى كۆزگە چىلىقاتتى...

جەبە كىچىچە ئۇخلىيالمىدى . ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن ئىغىر خىياللار ، كالتە كۆسەي مەنىسىز سۆزلەر ۋە تونۇش كىشىلەرنىڭ چىرايلىرى ئۆتۈپ تۇراتتى . ئۇ بىردەم غەزەپلىنەتتى ، بىردەم ئۇڭدەيتتى... ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا يەنە جاھىل چىڭگىزخاننىڭ قارا تۇلكە قۇيرۇقى تاقالغان تۆمۇر قالپىقى ، مۇشۇكنىڭ كۆزىدەك يىشىل ، يۇمۇلماس كۆزلىرى ۋە بىردەم سۇبەتەينىڭ ئوتتەك كۆزلىرى ياكى ئۆتكۈر ، پارقىرىغان قىلىچلار پەيدا بولىدۇ...

ئەمدى ئورۇسلار بىلەن ئۇرۇش قىلىشقا توغرا كىلىدۇ . ئۇلار كۇچلۇك چىرىكلەر ، قاچمايدۇ ، ئەكسىچە ئۆزلىرى ئۇرۇش ئىزدىدى . ئۇلارنى يېڭىش قىيىن گەپ ! ئەمدى جەبەنىڭ خىتايىنى ئىلىپ قازانغان شۆھرەتلىرى بىر تىيىن بولمىدىغان كۇنلەر كىلىشى مۇمكىن .

ئۇ شۇ دالىدا يا ئۆلىدۇ ، يا ئىسمى قاغانىنىڭ ئالتۇن چىدىرىدا ، ھەممىنىڭ ئاغزىدا ئورۇس ۋە قىپچاقلارنى يەڭگەن ، مىستىسلافنىڭ بېشىدىن ئالتۇن قالپىقىنى ئالغان بۇيۇك سەركەردە سۇپەتىدە يەنە زىكىر قىلىنىدۇ .

ئەتىگەنلىكى نۆكەرلەر جەبەنى ئويغاتتى .

— ئەنە قارا ، نېرىقى تەرەپتە نېمىلەر بولۇۋاتىدۇ ؟ ئورۇسلار يۇقىرىدىن شۇنچىلىك كۆپ قېيىق ئەكىلىشتىكى ، ھازىر ئۇلاردىن كۆۋرۈك ياساۋاتىدۇ . ئۇلارنىڭ ھارۋىلىرى سۇنىڭ بويىغا يېقىن كىلىپ قالدى ، ئۇ يەرگە سان ـ ساناقسىز ئاتلىق ۋە پىيادە چېرىكلەر توپلاندى[1] . تېزدىن ئۇلار بۇ تەرەپكە ئۆتىدۇ ، نېمە قىلىمىز ؟

— ئورۇسلارغا توسقۇنلۇق قىلماڭلار ! ئۇزاقتىن كۆزىتىپ دالىغا چىكىنىۋېرىڭلار ! — دېدى جەبە .

---

① جەنۇبىي رۇسىيە كىنەزلىرى كىيېفتا بولغان كېڭەشتە تاتارلارنى باشقىلارنىڭ يېرىدە قارشى تۇرۇشقا قارار قىلىپ ، 3 ـ ئايدا يۇرۇشنى باشلىغان . دنېپر بويىغا كىيېۋ ، چېرنىگولىنسك ، كۇرسك ، تروبچېۋسك ، پوتىۋل ، شۇنىڭدەك ۋولىن ۋە گالىتسىيە ئەسكەرلىرى توپلاندى . كېيىنكى ئىككى كىنەزلىكنىڭ ئەسكەرلىرى قارا دېڭىزدىن كېمىلەردە كېلىشتى .

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بېكى تورىسى

ئونىنچى باب

ئورۇسلار ۋە قىپچاقلار دالىغا ماڭدى

... ئورۇسلار ۋە قىپچاقلاردا تاتارلارنى تارمار قە-
لىشقا ئىنتىلىش ناھايىتى كۈچلۈك ئىدى . ئۇلار تا-
تارلار قورقۇپ قېچىشماقتا ، كۈچى يەتمەسلىكىنى بە-
لىپ ، بىزنىڭ بىلەن ئۇرۇشۇشنى خالىماي چېكىنىۋا-
تىدۇ ، دەپ ئويلايتتى . شۇنىڭ ئۈچۈن ، ئۇلارنى قاتتىق
قوغلايتتى . تاتارلار تىنمايلا چېكىنەتتى ، بۇلار بولسا
ئون ئىككى كۈنگىچە قوغلاپ باردى .

(ئىبنول ئەسىر)

جەبە نويونىنىڭ جەرەن ئېتى يالغۇز تۇرغان تۆپىلىك ئۈستىگە ئۈچقاندەك چىقىپ ، دالا باتۇرنىڭ تاش ھەيكىلى ئالدىدا توختىدى . ھەيكەلنىڭ كەڭ ۋە مۈكچەيگەن تۇرقى ، ياپىلاق يۈزى ، بېلىدىكى كالتە خەنجىرى ، ئۈچى نەيزىدەك قالپىقى ، ھەتتا قولىدىكى ئاپقۇرى بۇرۇنقى زامانلاردا كۆچمەن ھەيكەلتىراشنىڭ بولقىسىدا پۈتۈن تاشنى ئۈستىلىق بىلەن يونۇپ ئىشلىگەنلىكىنى كۆرسىتىپ تۇراتتى...

ئەسرلەر ئۆتتى ، كۆپ ئاھالىلىك ئەل قۇپقۇرۇق چۆلگە ئايلاندى . تۆپىلىكنىڭ ئۈستىدە مەھكەم ئورنىتىلغان ، چوڭقۇر كۆمۈلگەن باتۇرنىڭ ھەيكىلى بولسا ئۆز ئورنىدا قىمىرلىماي تۇراتتى ۋە تومپىيىپ چىققان كۆزلىرى بىلەن يىراقلارغا ، بىر ۋاقىتلاردا ئۆزى ھۇجۇم قىلغان ئەل تەرەپكە قارايتتى .

جەبەمۇ خۇددى شۇ ھەيكەلدەك ئات ئۈستىدە مىدىرلىماي تۇ-
راتتى ، قىسىق كۆزلىرى بىلەن يېشىل دالىنىڭ ئەتىگەنلىك تۇمانى

ئىچىده تېز - تېز قىمىرلاپ كېلىۋاتقان قارا نۇقتىلار تەرىپىگە قارايتتى... تەرلەپ كەتكەن ئات خېلى سوۋۇدى ، ئەمدى ئۇ بوينىنى سوزۇپ ، قۇرۇپ قالغان تىكەنلەرنى يېيىشكە ئىنتىلەتتى . تۇياقلىرى بىلەن شورتاڭ يەرنى تېپەتتى . جەبە بولسا بارغانسېرى يېقىنلىشىپ كېلىۋاتقان ئوروس ئەسكەرلىرىنىڭ زىچ قاتارلىرىدىن كۆزىنى ئۇزەلمەيتتى .

ئالدىدا ئاتلىقلار كەلمەكتە — بەزىلىرى يول بويلاپ كېلىشىۋاتقان ، بەزىلىرى دالىغا يېيىلىپ كېتىشكەن ، ئاياغلىرى تېگىدىن قارا بۇلۇتقا ئوخشاش چاڭ كۆتۈرۈلمەكتە ، نەيزىلىرى كالتە - كالتە... مانا ، چاڭنىڭ ئارىسىدىن هارۋىلار ئوچۇق كۆرۈندى . ئوروسلار كۆپ ئولجا ئېلىشقا ئۈمىد قىلىپ تۇرۇشسا كېرەك ، ئۇلار هارۋىلارغا قورال - جابدۇق ، قازان - تاۋاق ۋە ئوزۇق - تۇلۇكلەرنى ئارتىۋېلىشقان .

جەبە تىزگىنىنى تارتتى . ئەمدى كېتىش كېرەك ، ئوروسلار تۆپىلىكتە يالغۇز تۇرغان ئاتلىقنى كۆروپ قېلىشتى . ئەنە ، توپتىن بىر نەچچە ئوروس ۋە قىپچاق ئاتلىقلىرى ئايرىلدى ، ئۇلار جەبە تەرەپكە ئات چاپتۇردى . يەنە بىر توپ ئاتلىقلار ئۇنىڭ يولىنى توساش ئۈچۈن ئىلگىرى قاراپ چېپىشتى . جەبە جەرەن ئېتىنى بىكارلا ناهايىتى ياخشى كۆرمەيدۇ ، ئۇنىڭ ئېتى ئۆز قوشۇنىدىكى ياخشى ئۇچار ئاتلارنىڭ بىرى .

جەبە تۆپىلىكتىن تۆۋەنگە قاراپ چۈشىدىغان چوڭ يولدىن ماڭدى ، يولنىڭ بىر چېتىدە چوڭقۇر غار كۆرۈندى . بۇ يەر هازىر بۆرىلەرنىڭ ئۇۋىسى بولۇشى مۇمكىن ، ئىلگىرى بىرەر كىشى باتۇرنىڭ ئالتۇن خەزىنىسىنى تېپىش نىيىتىدە كولىغان بولسا كېرەك .

جەبە ئېتىنى ئىتتىكلەتتى . يارلىققا چۈشۈۋېلىشى كېرەك ، ئۇ يەردە يۇزبېشى گەمەبېك چېرىكلىرى بىلەن يوشۇرۇنۇپ ياتىدۇ . ئوت - چۆپلەرنىڭ ئارىسىغا يېتىۋالغان تاتار ئايغاقچىلىرىنىمۇ ، يېقىنلىشىپ كېلىۋاتقان ئوروسلارنىمۇ ، ئۇلاردىن قېچىپ كېلىۋاتا-

قان جەبەنىمۇ ئوچۇق كۆرۈپ تۇرۇشاتتى .
لېكىن ، ئورۇسلارنىڭ ئاتلىق ئەسكەرلىرى بارغانسېرى يې-
قىنلىشىپ كېلىشمەكتە... ئۇلارنىڭ ئاتلىرى كۈچلۈك ، ئەڭ ياخ-
شى ئاتلىرىنى پاپارلار ئەۋەتكەن . ھەممىدىنمۇ يولنى توساپ چە-
قىش ئۈچۈن ئات چاپتۇرۇپ كېتىۋاتقانلار قورقۇنچلۇقراق ، بۇرۇ-
لۇشقىمۇ بولمايدۇ . چۈنكى سول تەرەپ غارلىق ، ئوڭ تەرەپتە بولسا
ئورۇسلار بار...
قوغلاپ كېتىۋاتقانلار توققۇز كىشى . ئۇلاردىن ئۈچى كەينىدە
قېلىشقا باشلىدى ، ئالدىدا كېلىۋاتقان ئالتىسىمۇ تارقىلىپ كەتتى ،
ئۇلار جەبەنى ئورىۋالماقچى .
ئاتنىڭ ئايىغى ئاستىدىن بىر توپ كەكلىك ئۈچۈپ ، يىراقتا
بارمايلا يەنە قوندى ، ئاتنىڭ تېگىدىن بىر توشقان سەكرەپ چىقىپ ،
قۇلاقلىرىنى يوپۇرغىنىچە ئۇدۇل چېپىپ كەتتى . ئات توختىماي
چاپاتتى ، قورايلار ۋە چاتقاللارنىڭ ئۈستىدىن سەكرەيتتى ، جەبە
بولسا ئۇنىڭ يالىغا يېتىۋالغانىدى .
دۈشمەن ناھايىتى يېقىنلىشىپ قالدى ، جەبە ئۇلارنىڭ تۆمۈر
قالپاق ئاستىدىكى قارايغان يۈزلىرىنى ئېنىق كۆرەتتى . ئورۇسلار-
دىن ئىككىسىنىڭ قولىدا قىزىل قالقىنى بار . بىرى قىزىل يۈز-
لۈك ، قارا كۆزلۈك ياش يىگىت ؛ ئىككىنچىسىنىڭ ئاقارغان بۇ-
رۇتلىرى ساڭگىلاپ تۇرىدۇ ؛ ئۈچىنچىسى قارا ئات مىنگەن قىزىل
چەكمەن كىيگەن قىپچاق — بۇ ھەممىدىن يېقىن كېلىپ قالغانى-
دى ، ئۇ سالما تاشلاشقا تەييارلىق كۆرمەكتە .
كۆزى ئۆتكۈر جەبەنىڭ ئاتقان ئوقىمۇ خاتا كەتمەيدۇ . جەبە
چىڭ تارتىلغان كىرىچىنى تارتقىنىدا ، بىر قىپچاق قوللىرىنى
پۇلاڭلىتىپ ئېگەردىن دومىلاپ چۈشتى . ئۇركۈپ كەتكەن قارا ئات
ئادەمسىز سەكرەپ كەتتى ، ئۇنىڭ ئۇزۇن يالى شامالدا يەلپۇ-
نەتتى...
ياش ئورۇس يېقىنلاشتى ، بىر - ئىككى دەقىقىدىن كېيىن
ئۇلارنىڭ ئاتلىرى بىر - بىرى بىلەن توقۇنۇشۇپ قېلىشى مۇ-

كىن . يىگىت كالتەك نەيزىسىنى جەبەگە ئاتتى ، بىراق نەيزە پولات ساۋۇتتىن سىيرىلىپ ئۆتۈپ كەتتى . جەبە ئاتقان ئىككىنچى ئوق يىگىتنىڭ پارقىراپ تۇرغان ئىككى قارا كۆزىنىڭ ئوتتۇرىسىغا سانجىلدى... ئەلۋىدا ، شەرەپ ! ئەلۋىدا ، پارلاق قۇياش ، يۇرت !

جەبە ئايلىنىپ قارىمىدى ، ئۇياق ـ بۇياققا قاراپ گەمەبىكنىڭ نۆكەرلىرىنى ئىزدىدى . ئەنە ئۇلار ! ئۇلار بىر توپ بولۇپ ، ياردىن چىقىشتى ۋە ۋاڭ ـ چۈڭلارنى كۆتۈرۈپ تەرتىپسىز يوسۇندا كېلە-ۋاتقان ئورۇسلارغا قارشى چېپىشتى .

ئورۇس ئەسكەرلىرى دەررۇلا توپلىنىشتى ، ئۇلارنىڭ ئۈستى يۇمىلاق ، ئاستى ئۇچلۇق قىزىل قالقانلىرى زەنجىردەك بىر قاتارغا تىزىلدى . ئۇلار چاقلانغان پارقىراق قىلىچلىرىنى قولغا ئېلىپ تاتارلارغا يۈگۈردى .

ئەمما ، گەمەبىك ۋە ئۇنىڭ نۆكەرلىرى جەبەنىڭ پەرمانىنى ياخشى ئۇقۇۋېلىشقان : ئوق يېتىدىغان مۇساپىگە كەلتۈرگەندىن كېيىن ، ئاتلىرىنىڭ بېشىنى بۇرايدۇ ، ئەجەبلەنگەن ئورۇسلار يې-نىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقاندا ، دۈشمەننى كۆچلۇك ئوققا تۇتۇپلا ، دالىغا قاراپ ئاتنى يۈگۈرتۈپ كېتىشىدۇ .

ئورۇسلار تارقاق ۋارقىراپ ـ جارقىراپ كەينىدىن قوغلاپ كېتىشىدۇ ، بەزى يۈگۈرۈك ئاتلارغا مىنگەن ئورۇسلار كەينىدە قالغانلارغا يېتىشىپمۇ ئالىدۇ . ئۇلارنى چېپىپ تاشلاپ ، قوراللىرى-نى ۋە ئۆتۈكلىرىنى تارتىۋېلىشىدۇ ـ دە ، تاتار ئاتلىرىغا مىنىۋېلە-شىدۇ .

قورۇقچىلىرى ئوتتۇرىغا ئېلىۋالغان جەبە تاتارلارنىڭ ئورۇس-لار بىلەن بولغان بىرىنچى توقۇنۇشۇشىنى ئۇزاق كۆزەتمەي ، يار-نىڭ ئاستىدىكى بۇلاقتا چۈشۈپ ئېتىنى سۇغاردى ـ دە ، ھەممە تاتار قوشۇنىغا يەنە يولغا چۈشۈشنى بۇيرۇدى .

گەمەبىكنىڭ ئۇرۇشتىن قايتىپ كەلگەن چېرىكلىرى : «سەر-كەردىمىز نەيزە يەپ ئېتى بىلەن بىللە يىقىلغانىدى ، ئورۇس ئاتلىق-لىرى ئورىۋېلىشتى ، بىراق ئۇ ئورۇسلارنىڭ قولىدىن چىقىپ دالا

ئۇيغۇر كتاب توربىكتى
ئۇيغۇرچە كتابلارنىڭ يېڭى تورىسى www.uyghurkitap.com

تەرەپكە قېچىپ كەتتى» دېيىشتى . ئېيتىشلىرىغا قارىغاندا ، ئۇنىڭ كەينىدىن نۇرغۇن قىپچاق قوغلاپ كەتكەن .

كېچىسى جەبە كېچىكچىلەرنىڭ ياردىمى بىلەن ئوروس ئەسىرىنى سوراق قىلدى . ئەسىر بۇ ئالدىدا كېلىۋاتقانلار جەسۇر گالىچ كىنەزى مىستىسلاف ئۇداتىنىينىڭ قول ئاستىدىكى قىسىم بولۇپ ، گالىچ ۋە ۋولىن شەھەرلىرىدىن يىغىلغان چېرىكلەر ، دېدى . ئۇلار كېيىلەرگە چۈشۈپ دنېپر دەرياسى بىلەن دېڭىز تەرەپكە بېرىشقان ، ئۇ يەردىن يەنە دنېپر دەرياسىغا بۇرۇلۇپ ، خورتىتسا ئارىلىغا كەلگەن . تاتارلارغا قارشى ھۇجۇم قىلىدىغان كۈچلەرنىڭ ھەممىسى شۇ ئارالغا توپلىنىشى كېرەك ئىكەن .

— كىنەزلەر بىر ـ بىرلىرى بىلەن چىقىشمايدۇ ، — دەيتتى ئەسىر ، — قىسىملار تۇرلۇك ۋە ھەر بىر قىسمىنىڭ سەركەردىسى ئۆز ئالدىغا باشقا ، ھەممە قىسىملارغا ئومۇمىي قوماندانلىق قىلىدىغان سەركەردە يوق ، ھەتتا چېرىكلەر ئۆزلىرى سەركەردە قىلىپ مىستىسلاف ئۇداتىنىينى سايلاش كېرەك ، ئۇ ناھايىتى تەجرىبىلىك ، ئۆتكۈر سەركەردە ، دېيىشسىمۇ ، بۇنىڭغا كىيىپلىق مىستىسلاف رومانوۋىچ قارشى چىقتى . مىستىسلاف رومانوۋىچ بولسا بىرىگە زادىلا بويسۇنغۇسى كەلمەيدۇ ، چۈنكى ئۆزىنى ئۇنىڭدىن كۆرە ، يۇقىرى مەرتىۋىلىك ، ئۇلۇغ كىنەز دەپ سانايدۇ . كىنەزلەرنىڭ كېلىشەلمەسلىكى بىچارە چېرىكلەرنىڭ شورى ، تاتارلار يېڭىپ قويسا ، كىنەزلەرنىڭ ھەممىسى ياخشى ئاتلارغا مىنىپ قېچىپ كېتىدۇ ، ئاددىي چېرىكلەر قىرىلىپ كېتىدۇ . ئۇرۇشقا چىققان چېرىكلەر ئۆزلىرىنىڭ قوشقا قاتىدىغان ئاتلىرىنى مىنىپ چىقىشقان ، بۇ ئاتلار بىلەن ئۇزاققا چاپقىلى بولامدۇ ! تاتارلار ھازىر قۇيرۇقىنى تۇتۇزماي قېچىپ كېتىپ بارىدۇ .

— قىپچاقلار نۇرغۇنمۇ ؟ — دەپ سورىدى جەبە .

— قىپچاقلار ناھايىتى نۇرغۇن بولسا كېرەك ، — دەپ جاۋاب بەردى ئەسىر . ئۇلارنىڭ قوشۇنى دنېپر دەرياسىنىڭ سول قىرغىقى ئارقىلىق بېرىپ ، خورتىتسا ئارىلىدا ئوروس قىسىملىرى بىلەن

قوشۇلۇشقا ئالدىراشماقتا ئىكەن . ھازىرمۇ قىپچاق قىسىملىرى ئالدىدا ، مىستىسلاف ئۇداتنىي بىلەن بىللە كەلمەكتە ، ئۇلارغا يارۇن قوماندانلىق قىلمدىكەن .

— ئورۇسلار تاتار چېرىكلىرىگە قانداق باھا بېرىشمدۇ ؟ — دەپ سورىدى جەبە .

— ئىلگىرى ، تاتار چېرىكلىرى «ساددا» (كۇچسىز) ، قىپچاقلاردىنمۇ بەتتەر ، دېيىشەتتى . شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئورۇس كىنەزلىرى قورقماستىن تاتار قارارگاھىنى بېسىپ ، ئۇلارنىڭ قولغا چۈشۈرگەن ئولجىلىرىغا ئىگە بولىمىز ، دەپ ئالدىرىشۋاتىدۇ . لېكىن ، ئەمدى مېنىڭ پەملىشىمچە ، تاتارلار ئۇرۇشقا ماھىر ۋە مەرگەن ئىكەن .

جەبە يەنە دالىنىڭ ئىچكىرىسىگىرەك كىرىپ قونۇشنى ، كېچىسى ئوت ياقماسلىقنى ۋە ئورۇس ئەسىرىنى بولسا چېپىۋېتىشنى بۇيرۇدى .

كېچىسى كېچىكچىلەر ۋە تاتار ئايغاقچىلىرى ئورۇسلارنىڭ ئالدىنقى قىسىملىرى يېنىغا ئۆمىلەپ بېرىپ ، ئۇلارنىڭ سۆزىگە قۇلاق سالدى . ئورۇس ئەسكەرلىرى ئەتراپنى دۇگىلەك ئايلاندۇ-رۇپ ھارۋىلاردىن قورۇق ياساپ ئوتتۇرىدا يېتىشاتتى . قىپچاقلار ئۇلاردىن باشقا جايدا ، گۇلخانلار يېنىدا ناخشا ئېيتىپ ، ئۇسسۇل ئوينىشاتتى . ئۇلار ئۆز يېرىمىزگە قايتىپ كېلىۋاتىمىز ، تاتارلارنى قوغلىۋېتىمىز ، دەپ خۇشال بولۇشاتتى .

ئايغاقچىلار تاتار مىڭبېشى گەمەبېكنىڭ ئورۇسلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالغانلىقىنى خەۋەر قىلىشتى : ئۇ قېچىپ بېرىپ بۆرىنىڭ ئۇۋۇسىغا يوشۇرۇنغانىكەن . ئورۇسلار ئۇنى تۇتۇۋېلىپ قىپچاقلار قولىغا تاپشۇرۇپتۇ ، ئۇلار مىڭبېشىنىڭ پۇت - قولىنى ئارغامچا بىلەن تۆت ئاتقا باغلىشىپتۇ ، ھەر تەرەپكە ھەيدەلگەن ئاتلار ئۇنى پارچە - پارچە قىلىۋېتىپتۇ... قىپچاقلارنىڭ سەركەردىسى يارۇن گەمەبېكنىڭ بېشىنى قۇلىقىدىن چۈلۇۋرنى ئۆتكۈزۈپ ئېگىرىنىڭ قېشىغا باغلاپ ئېلىپ كېتىپتۇ .

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

ئون بىرىنچى باب

تاتارلارنىڭ تۇزىقى

جەبە قوغلاپ كېلىۋاتقان ئوروس ئەسكەرلىرىنى كۆزدىن يوقاتماي، تاتار بىلەن بىللە چېكىنەتتى، بەزىدە تاتارلار ئىلگىرىلەپ كەلگەن قىپچاق چېرىكلىرىگە ھۇجۇم قىلاتتى، لېكىن چوڭ ئۇرۇش بولمايتتى.

ئۇزاق يول باسقان ئوروسلار بەزىدە كۈندۈزى توختاپ دەم ئالاتتى ۋە ئاتلىقلار يايلاقتا ئوتلاپ يۈرگەن قىپچاقلارغا قاراشلىق ئۆكۈزلەرنى تۇتۇۋېلىشاتتى، بۇ جەبەنىڭ بۇيرۇقىغا بىنائەن ھەيدەپ كېلىنگەن مالىلار ئىدى. تاتار پادىچىلىرى مالىلارنى ئوروس ياكى قىپچاق چېرىكلىرى كۆرۈنگۈچە ئوتلىتىپ يۈرۈشەتتى، دۈشمەنلەر كۆرۈنگەندىن كېيىن، پادىنى تاشلاپ تاتار چېرىكلىرى تەرەپكە قېچىشاتتى.

جەبە قولىدىن كېلىشچە ئورۇسلارنىڭ كۈچىنى تارقىتىپ، ئۇلارنى پەرۋاسىزلىققا سېلىشقا ۋە خەتەرنى ئۇنتۇپ، دەم ئالغان پەيتلىرىدە سېمىز كالا گۆشى يېدۈرۈشكە ئۇرۇناتتى. ئورۇس قوشۇنلىرى ئالاھىدە قىسىملارغا بۆلۈنۈپ، بارغانسېرى بىر - بىرىدىن يىراقلىشىپ، پايانسىز دالا يوللىرىدا چېچىلىپ كېتىۋاتاتتى. ئەمدى كېچىلىرى قونغاندىمۇ ئەتراپلىرىنى نەرسە ياكى ھارۋىلار بىلەن ئانچە توساپ كەتمەيتتى.

يېڭى ئەسىرگە ئېلىنغان ئوروسلار ئورۇس ئەسكەرلىرىنىڭ ئولجا ئالغان مالىلىرىدىن، ئومۇمەن يۈرۈشتىن ناھايىتى خۇشاللىقلىرىنى سۆزلەيتتى. ئۇلار: «ئەمدى قوي تېرىسىدىن جۇۋىلار

كىيىمىز ، ئۆكۈز تېرىسىدىن يېگى ئۆتۈكلەر تىكىۋالىمىز » ، «قېـ
نى تاتارلارنىڭ تۇمەن ـ تۇمەن قوشۇنى ؟ تاتارلاردىن كۆرە ، قىپـ
چاق ئۆكۈزلىرى كۆپقۇ . بىز شۇ قوغلاشتا لۇكوموريېگىچە بارساق ـ
مۇ ، تاتار قارارگاھىنى ئۇچرىتالمايمىز » دېيىشىدىكەن .

ئورۇس قىسىملىرىدىن بىرى باشقىلىرىغا قارىغاندا تەرتىپلىك ـ
رەك بولۇپ يول يۈرەتتى . بۇنىڭدا قوشۇن ئىنتىزامى كۈچلۈك
بولسا كېرەك ، ئۇنىڭ چېرىكلىرى دالىغا چېچىلىپ كەتمەستىن ،
توپ بولۇپ ئۈيۈشۈپ كېتىۋاتاتتى . كېچىسى قونۇشقاندا چۆرىلىرى ـ
گە ھارۋىلارنى قورشىۋېلىپ ، تاشقىرىغا ئايغاقچىلارنى ئەۋەتىشەتـ
تى . بۇ كىيېنىلىق ئۇلۇغ كىنەز مىستىسلاۋ رومانوۋېچنىڭ پولكـ
لىرى ئىدى . كىيېنىلىقلار باشقىلاردىن ئالاھىدە كېتىپ باراتتى ،
يېرىمى پىيادە ، يېرىمى ئېغىر يۈك ئارتىدىغان ئاتلارنى مىنگەنـ
دى . ئۇلارمۇ بەزىدە توختىشاتتى ، دالىدا ئوتلاپ يۈرگەن سېمىز
قىپچاق مالىلىرىنى ھەيدەپ كېلىش ئۈچۈن ، ئاتلىق چېرىكلەردىن
بىر نەچچىسىنى ئەۋەتىشەتتى ، كېيىن مىس قازانلاردا گۆشلۈك
تاماق پىشۇرۇپ يەيتتى ، يەپ بولغاندىن كېيىن تاك ئاتقۇچە ھۇزۇر
قىلىپ ئۇخلىشاتتى .

تاتارلار ئورۇس ئاتلىرى تاتارلارنىڭ ئېتىدەك ئويناق ۋە چـ
داملىق ئەمەس ، ئورۇسلارنىڭ ئاتقان ئوقى ئۇزاققا بارمايدۇ ، لې ـ
كىن ئۇلار سېپى ئۇزۇن پالتا بىلەن ئورۇشۇشقا ناھايىتى چىداـ
لىق ۋە جەسۇر ، دېيىشەتتى .

ھەر قېتىم ئورۇس قىسىملىرى بىلەن توقۇنۇشقاندىن كې ـ
يىن ، تاتارلار يېراق دالىغا قاراپ قېچىشاتتى ، تۆپىلىكلەر كەينـ
گە ، يارلىقلارغا مۆكۈشۈۋالاتتى .

كۈن ناھايىتى ئىسسىدى ، قىزىق قۇياشنىڭ يۈزىنى ياپىدىغان
بىر پارچىمۇ بۇلۇت كۆرۈنمەيتتى . قىسىملارنىڭ ئايىغى ئاستىدىن
چاڭ كۆتۈرۈلۈپ ، ئاتلار ۋە ئادەملەرنىڭ دېمىنى قىساتتى ، بەزى
ئەترەتلەر يولدىن چىقىپ بوز يەر بىلەن ماڭاتتى . لېكىن ، ئۇ

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

يەردىمۇ ئاياغ ئاستىدىكى قۇرۇپ كەتكەن توپا چاڭلىشىپ قارا بۇلۇتتەك بولۇپ ، قوشۇننىڭ ئۇستىنى قاپلاپ كېتەتتى . شۇ ئىسسىق كۈنلەر ئىچىدە ، ئېرىقلاردىكى سۇمۇ قۇرۇپ كېتىشكە باشلىدى ، چېرىكلەر بولسا «نېمىشقا بىزنى بۇ چۆلدە تاتارلارنى قوغلاشقا ئەۋەتتى ، قولغا كىرگۈزۈلگەن قىپچاق ماللىرىنى ھەيدەپ ئۆيگە كېتىش ۋاقتىمىز بولمىدىمىكىن ؟» دەپ غودۇڭشىشاتتى .

ئون ئىككىنچى باب

سۈبەتەي باتۇر ئۇرۇشقا تەييارلاندى

قېرى سەركەردە ئىككى كۈندىن بۇيان ئاتلىق موڭغۇللارغا ئەپلىك ئۇرۇش مەيدانىنى ئىزدەشكە باشلىدى. تەرلەپ كەتكەن ئاتلار بىلەن چاپارمەنلەر ئۇچ قېتىم چېپىپ كېلىشتى.

جەبە نويون چېكىنمەكتە، ئۇزۇن ساقاللار قىسمى بېسىپ كەلمەكتە، ئۇلارنى «مىستىسلاف باتۇر» ئېلىپ كەلمەكتە، ئۇلار بىلەن بىللە قىپچاقلارنىڭ خانى يارۇنمۇ بار... ئۇ ئېگىرىگە بىزنىڭ مىڭبېشىمىز گەمەبېكنىڭ بېشىنى ئېسىۋالغان.

ئەتىسىگە ئۇرۇش بولىدىغان كۈنى كەچقۇرۇن، سۈبەتەي دۆڭ ئۈستىدىكى كىگىز ئۆيگە قايتىپ كەلدى، بۇ يەردە مۇڭگۈزلۈك ۋە بەش قۇيرۇقلۇق تۇغنىڭ يېنىغا پۈتۈن تۇمەندىكى مىڭبېشىلار-نىڭ تۇغى بىلەن ئون نەيزە سانجىپ قويۇلغانىدى. ئەمدى پۈتۈن تۇمەن يىغىلىپ تۇزلەڭلىك ۋاڭ - چۈڭلۇق چوڭ قارارگاھقا ئايلان-غانىدى.

سۈبەتەي كىگىز ئۈستىدە ياتاتتى، ئۇنىڭ سۆڭەكلىرى سىرقى-رىماقتا ئىدى. ئۇ يىلاندەك تولغىنىپ بىردەم ئۇ يېنىغا، بىردەم بۇ يېنىغا ئاغدۇرۇلاتتى. ئۆيدىكى گۈلخان تۈتەپ ئۆچەي دېگەن، قۇرۇم بېسىپ كەتكەن ئۆينىڭ تۈڭلۈكىدىن ئىس ئاستا - ئاستا چىقىپ كەتمەكتە. ئۆينىڭ كىگىزى كۆتۈرۈلۈپ قويۇلغان بولسىمۇ، ياغاچ پەنجىرىلەرنىڭ ئارىسىدىن شامال كىرمەيتتى، قۇرۇق كەلكە تۇزلەڭلىكىنى قۇياش ئوتتەك قىزىتىۋەتكەنىدى...

قېرى موڭغۇل سەركەردىسىنىڭ ئۇيقۇسى قېچىپ، ئۇخلاشقا باشلىغان قارارگاھنىڭ تىنچىپ كېتىۋاتقان ۋاڭ - چۈڭغا قۇلاق

سالدى . ئۆينىڭ پەنجىرىلىرىدىن ئۇزاقتا يېنىۋاتقان گۈلخانلار ۋە گۈلخانلار ئەتراپىدا چۆرگىلىشىپ ئولتۇرغان ، يۇزلىرىدىن ئوتنىڭ شولىسى ئەكس ئېتىپ تۇرغان چېرىكلەرنى كۆردى ، ئادەملەرنىڭ سۆزلىشىۋاتقىنى ئاڭلاندى . كىمدۇر ناخشا باشلىدى :

ئانا دەريا بويلىرىنى كۆرمەي ئۆلۈپ كېتىسەن ،
ئاقسۆڭەكلەرنىڭ سايىغا ئاپىرىدۇ سېنى بۇ يوللار...

— جىم ، بېشىمىزغا بىر بالا كەلتۈرىسەن ، — دېدى كىمدۇر ئاچچىق بىلەن .

ناخشىچى جىم بولدى . ئاللىقاياقتىن : «توختا ! كىمسەن ؟» دېگەن ئاۋاز ئاڭلاندى ، سۇبەتەي ئارانلا ئورنىدىن تۇرۇپ ئولتۇرىدى . ۋاڭ ـ چۈڭ ۋە ئاتلارنىڭ دۇپۇر ـ دۇپۇرى ئاڭلاندى...

— تۇقۇچار نويون كەلدى ، كەينىدىن ئۇنىڭ ھەممە ئەترىتى ئون مىڭ ئاتلىق چېرىكى كېلىۋاتىدۇ .

— ماڭا ئۇلارنىڭ نېمە كېرىكى بار ؟

— نويون تۆپىلىككە چىقىۋاتىدۇ ، سەن بىلەن ئۇچراشماقچى ئىمىش .

سۇبەتەي يۆتىلىپ ، ئىنجىقلاپ ئورنىدىن تۇردى ۋە كىگىز ئۆيدىن چىقتى . قاراڭغۇدا ئۇنىڭ ئالدىدا تۆمۇر قالپاق كىيگەن ئېگىز بويلۇق بىر ئادەم تۇراتتى .

— خۇدا يار بولسۇن ! مەن ئۆزۈمنىڭ تۇغۇمنى سېنىڭ تۇغۇڭ يېنىغا تىكىشكە ئالتۇن چېدىر تەرىپىدىن كەلدىم .

— ماڭا قارشى چىققانلارغا شۇ چاققىچە سېنىڭسىز يالغۇز ئۆزۈم جاۋاب بېرىپ كېلىۋاتىمەن .

— بۇنى موڭغۇللارنىڭ ھەممىسى بىلىدۇ ، ھازىر مەن سېنىڭ بىلەن سۆزلىشىۋېلىشىم كېرەك .

ئىككىلا سەركەردە ئۆيگە كىردى . تۇقۇچار نويون كىگىز

ئۇستىگە ، سۈبەتەي يېنىغا ئولتۇرۇپ ، ئۇنىڭ قۇلىقىغا چىڭگىز-خاننىڭ كۈنپېتىش تەرەپكە كەتكەن موڭغۇل ئەتىرىنى ئىزدەش توغرىسىدا چىقارغان بۇيرۇقى ۋە ئۇلۇغ قاغاننىڭ ئالاھىدە چاپارمەن ئارقىلىق ئەۋەتكەن خېتى توغرىسىدا پىچىرلاپ سۆزلىدى .

سۈبەتەي خېلى ۋاقىتقىچە يۆتىلىپ باش چايقىدى .

ئۇمۇ تۇقۇچار تەرىپىگە ئېڭىشىپ ، ئۇنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلاپ بۇنداق دېدى :

— ئۇلۇغ قاغان خېتىدە نېمە يازغىنىنى بىلمەيمەن ، ئۇنىڭغا ئەمەل قىلىپ بولمايدۇ . بەلكى بىردىنبىر ھۆكۈمرانىمىز بىزگە بەخت تىلىگەندۇر ياكى كەينىمىزگە چېكىنىشنى بۇيرۇغاندۇر ؟ ئەگەر شۇنداق بولسا ، مېنىڭ چېرىكلىرىم ئۇرۇش قىلىشتىن باش تارتىدۇ ، ئورۇسلار ئەتىلىككە بۇ يەرگە يېتىپ كېلىشىدۇ . ئەگەر مەن ئۇرۇش باشلىنىش ئالدىدا بۇ يەردىن كېتىپ قالسام ، ئورۇسلارنىڭ كۆڭلىگە نېمە كېلىدۇ ؟ ئۇلار ئۇلۇغ چىڭگىزخانىنىڭ قوشۇنى ئورۇسلارنىڭ ساقلىنى كۆرسىلا ، ئاتىلىرىنىڭ قۇيرۇقىنى خادا قىلىپ تىكىۋېتىدۇ ، دېيىشىدۇ .

سۈبەتەي جىم بولدى ۋە يەنە ئۇزاق يۆتىلىپ كەتتى .

— مەن خەتنى كۆرگىنىم يوق ، ئۇ توغرىدا ھېچ نەرسىمۇ ئاڭلىغىنىم يوق ! ھازىر يېتىپ ئۇخلايمەن ، سەھەردە خوراز چىلىغان چاغدا تۇرۇپ ئورۇسلارغا قارشى چىقىمەن . ئەگەر ئۇرۇش ئىلاھى سۈلدەر ، ئوت ئىلاھى گالاي ۋە باشقا ئىلاھلىرىمىز مېنى ئوقتىن ۋە قىلىچتىن ساقلىسا ، سېنىڭ بىلەن ئۇرۇشتىن كېيىن ئۇچرىشىمىز ، سەن شۇ چاغدا قوشۇن ئالدىدا ئۇلۇغ قاغاننىڭ خېتىنى ماڭا تاپشۇرىسەن ، خوش !

سۈبەتەي كېچىسى گۈلخان چوغىنى ئىككى قېتىم پۈۋلەپ يالقۇنلىتىپ يەنە ئوتۇن قالىدى ، ئۇ كۈموش زەنجىر بىلەن كىگىز ئۆيىنىڭ پەنجىرىسىگە ئايىغىدىن باغلاپ قويۇلغان ئالتۇن رەڭ خورازدىن كۆزىنى ئۇزمەيتتى . خوراز ھۇرپىيىپ ، خوجايىنىغا ئېتىبار قىلماي جىم تۇراتتى ، دۈگىلەك پارقىراق كۆزلىرىنى ئېچىپ ،

ئۇيغۇر كتاب توربېكتى
www.uyghurkitap.com

يەنە ئاق قاپقىنىڭ ئىچىگە يوشۇرۇۋالاتتى .

تاكا پەيتىدە سۇبەتەي ئۇيقۇغا كەتتى . خوراز تۇيۇقسىزلا قاناتلىرىنى قېقىپ چىللىدى ، شۇ چاغدا قۇل ساقلاب قارا ئۆيگە كىرىپ گۈلخان يېقىشقا باشلىدى ، قوشنا قارا ئۆيدىكى ئىككى شامان خورازغا ئوخشاش ۋارقىرىشاتتى .

«خورى - خورى ! خۇرى - سۇ !»

سۇبەتەي ئۇلارغا نېمە بولدىكىنە ؟ دەپ ساقلابقا قارىدى . قېرى ئورۇس خىزمەتكار كىگىز ئۈستىگە شايى داستىخانىنى سالدى ، ئۇنىڭدا قانداقتۇر تەنتەنە ئەكس ئېتەتتى : ئاقارغان چاچلىرى ئىككى ياققا تارىلىپ تاسما بىلەن باغلانغان ؛ قاپقارا قورۇق باسقان ، بوينىغا ئېيىق چىشلىرىدىن ياسالغان مارجان ئېسىلغان... ساقلاب تاشقىرىغا چىقىپ پىشقان گۈرۈچ بىلەن ئۈششاق توغرالغان قوي گۆشى كۆتۈرۈپ كىردى ، غىزانى سۇبەتەينىڭ ئالدىغا سالغان شايى داستىخانغا قويۇپ ، يېنىغا قاتلىمىنى قويدى .

— مانا بۇ مۇرچ سېلىنغان ئۇرگەنچ پولۇسى .

— نېمىشقا مارجان ئېسىۋالدىڭ ؟ ئورۇس قېرىنداشلىرىمنى كۆرىمەن ، دەپ خۇشال بولۇۋاتامسەن ؟ — دېدى سۇبۇتەي ۋە ئېڭىكىنى شىپ سەسكەنگەندەك گۈرۈچنى پۇراپ كۆردى .

— زەھەر ! بۇنى مەرھۇم ئاتاڭغا بەرگىن ! — دېدى - دە ، سۇبەتەي غىزانى نېرى ئىتتىرىپ قويدى .

— مەن خىزمەتكار ، ئىتتىنمۇ خارمەن ، — دېدى ساقلاب ھۆرمەت بىلەن ، — لېكىن شۇنچە ياشقا يېتىپ بىرەر كىشىگە يامانلىق قىلغىنىم يوق .

سۇبەتەي گۆلەيدى .

— ئال تاۋاقنى ، كەينىمدىن ئېلىپ بارغىن ! سۇبەتەي باتۇر ئىبادەت قىلماقچى .

قېرى سەركەردە ئاقساقلىنىپ ، قىينىلىپ تاشقىرىغا چىقتى - دە ، كىگىز ئۆينىڭ يېنىدا توختىدى . ئۇ كەچقۇرۇنلا قوشۇنغا : «ئەتىگەنلىكى خوراز بىر چىللىغاندىن كېيىن ، دۆڭنىڭ

نېرنقى يېقىندىكى ئوچۇقچىلىقتا سەپ بولۇڭلار» دېگەن بۇيرۇقنى بېرىپ قويغانىدى.

ئاتلىق چېرىكلەر ھەر تەرەپكە مېڭىشاتتى، كانايلار ۋە ناغرىلار چېلىناتتى، ئات چاپتۇرۇپ كېتىشۋاتقان چېرىكلەرنىڭ ۋارقىرىغان ئاۋازلىرى ئاڭلىناتتى.

كىگىز ئۆيىنىڭ گۈلخان يېنىدا، كۆرەك جۇۋا كىيگەن، ھەر-خىل قوڭغۇراقلار ئېسىۋالغان ئىككى شامان ئولتۇراتتى. بۇلار سەركەردىنى كۆرگەندىن كېيىن، داپلىرىنى چېلىپ، گۈلخاننى ئايلىنىپ ئويۇنغا چۈشۈشكە باشلىدى.

سۇبەتەي كېيىنكى پەرمانلىرىنى بەردى:

— كىگىز ئۆي، گىلەم ۋە كىگىزلەرنى مۇشۇ يەردە قالدۇرۇڭلار! سەن چۇبۇگان (چاققان)، يۈك ئارتىلغان ئاتلار بىلەن كېتىسەن. مېنىڭ ئۇچ يىلپىزىمنى، خورۇزىمنى ۋە قېرى ساقلاب-نى ئۆزۈڭ بىللە ئېلىپ كەتكىن، ساقلابقا كۆز - قۇلاق بولۇپ تۇرغىن. ئۇ بۇگۈن ئورۇس قېرىنداشلىرى تەرەپكە قېچىپ كەتمەسۇن يەنە، ئېتىمنى ئەكېلىڭلار!

قورۇقچىلار ئاتلارنى ئېلىپ كېلىشتى. ئىككىسى نۆۋەت بە-لەن مىنىدىغان ۋە ئالتىسى يۈك ئارتىلغان ئاتلار ئىدى، بۇ ئاتلارغا ئېغىر تېرە خالتىلار ئارتىلغانىدى. سۇبەتەي بۇ خالتىلاردا يىغقان ئالتۇننى ئېلىپ ماڭاتتى.

سۇبەتەي تورۇق، يۈڭلۈق تاي يېنىغا كەلدى - دە، قورۇقچە-لارغا ئىشارەت قىلدى. ئىككى كىشى ئاتنىڭ چۈلۈۋرىدىن تۇتۇپ، سىلاپ - سىيپاپ، گۈلخاننىڭ يېنىغا ئېلىپ كېلىشتى، پىشۇرۇل-غان گۈرۈچنى كۆتۈرۈۋالغان ساقلابمۇ شۇ يەردە تۇراتتى. سۇبەتەي ساق سول قولى بىلەن گۈرۈچنى سىقىملاپ ئېلىپ ئوتقا تاشلايتتى ۋە سوزۇپ ناخشا ئېيتاتتى:

ئاڭلا ھەزرەت، قىزىل ئوت گالاي خان!
ئاتاڭ سېنىڭ — ئۇششاق چاقماق تاش،

ئاناڭ سېنىڭ — تاۋلانغان پولات ،
ساڭا ئاتاپ قىلاي قۇربانلىق :
چۆچەك تولۇق تازا — سېرىق ياغ ،
ئاپقۇر تولۇق كۆۋرۈكلەنگەن شاراب ،
تېرە ئاستىنىڭ يېغى — بىر ئوچ .
سەن بىز ئۈچۈن كەلتۇر بەخت ۋە قۇت ،
ئاتلىرىمىز كۈچتىن تايمىسۇن ،
قوللىرىمىز زەربتىن تالمىسۇن !

ئىككىلا شامان سۇبەتەينىڭ ئېيتقانلىرىنى تەكرارلاپ ، ئاستا داپ چالاتتى . سەركەردە ئىبادەتنى تۈگەتكەندىن كېيىن ، ئىككىلا شامان ساقلابنىڭ قولىدىن تاۋاقنى تارتىۋېلىپ يەرگە ئولتۇرۇشتى ـ دە ، گۈرۈچنى ئاچ قالغان كىشىلەرگە ئالدىراپ ، شاپىلدىتىپ يېيىشكە باشلىدى .

سۇبەتەي ئىنچىكە پىچىقىنى ئېلىپ ئاتنىڭ يەلكىسىنى تىلدى ، ئات تېپىرلىدى . قاپقارا قان يۇمشاق موي ئۈستىدىن ئېقىپ چۈشتى . سۇبەتەي بولسا ئاتقا مەھكەم يېپىشىپ ، قاننى سۇمۇرۇشكە باشلىدى .

قورۇقچىلار قاتتىق ئۇرۇشتىن ئاۋۋال ئۇنىڭ ئىسسىق قان ئىچىشىنى كۆزىتىپ ، ئۇنچىقماي تەزىم قىلىپ تۇراتتى .

تۆپىلىككە تۆمۇر قالپاق ۋە پولات ساۋۇت كىيگەن چېرىك چىقتى ، ئۇنىڭ ھەممە يېقى ، ھەتتا قېشىغىچە چاڭ ئىدى ، كىم ئىكەنلىكىنى بىلىش تەس ئىدى . سۇبەتەي قان ئىچىشنى توختىتىپ تورۇق ئاتنى قويۇۋەتتى . ئۇنىڭ يۈزى قان يۇقى ئۆتكۈر كۆزلىرى ئوينايتتى .

— كىم سەن باتۇر ؟

چېرىك ئالىقىنىنى ئاتنىڭ تىلىنغان يېرىگە ئۇرۇۋېلىپ ، قان يۇقى قولى بىلەن سۇبەتەينىڭ كىيىمىنى سىلىدى[1] .

① موڭغۇللار ئادىتى بويىچە ساقلىق ۋە ئۇزاق ئۆمۈر تىلەش ئالامىتى .

— مال باقىۋەندە ئەمەس ، لېكىن ئىگىسى باقى ! ئۇستى لاي بولسىمۇ ، ئىچى ماي ! مەن جەبە نويون مەن !

— ئورۇسلار قېنى ؟

— يېقىن ، ناھايىتى يېقىن ! تېزدىن بۇ يەرگە يېتىپ كېلىدۇ... مېنىڭ چېرىكلىرىم ئۇلار بىلەن ئۇرۇشۇپ - ئېلىشىپ قېچىشۋاتىدۇ ، مەن ئۇچ يۈز چېرىك بىلەن مىستىسلافنىڭ ئىزىغا چۈشۈۋالدىم . ئۇ ئۆز قىسمى بىلەن ئالدىدا كەلمەكتە ، مەن ئۇنى تىرىك قولغا چۈشۈرمەكچىمەن .

— ئۆزۈڭ ئۇنىڭ چاڭگىلىغا چۈشۈپ قالما يەنە !

سۈبەتەي قۇلا يورغا ئېتىغا مىندى . ئۇنىڭ ئالدىدا ئۇچ موڭ-غۇل چېرىكى قاتار ماڭاتتى ، ئۇنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى مۇڭگۈزلۈك ۋە بەش قۇيرۇقلۇق تۇغنى كۆتۈرۈۋالغان سۈبەتەي ئاستا تۆپىلىك-تىن تۆۋەنگە يۈز قورۇقچى كۈتۈپ تۇرغان يەرگە چۈشتى . شۇنىڭ-دىن كېيىن ، دالىنىڭ ھەممە يېقىدىن ئاتلىق چېرىكلەر كېلىپ توپلىنىشقا باشلىدى .

يېڭىغۇر كتاب توربېكىتى
www.uyghurkitap.com

ئون ئۇچىنچى باب

ئۇرۇش باشلاندى

... ئورۇسلار ئۇرۇشقا تەييارلىنىپمۇ ئولگۈرمەگەندى . تاتارلار بىراقلا ئولارغا ھوجۇم قىلىشتى ، ئىككى تەرەپمۇ مىسلى كۆرۈلمىگەن باتۇرلۇق بىلەن ئۇرۇش قىلىشتى .

(ئىبنۇل ئەسىر)

ھەممىدىن ئاۋۋال كەلكىنىڭ يارلىق قىرغىقىدا كىنەز مىستىسلاف ئۇداتىنىينىڭ گالىچلىق ئاتلىق چېرىكلىرى كۆرۈندى ، ئۇلارنىڭ كەينىدىن قىپچاق خانى يارۇننىڭ ئاتلىق چېرىكلىرى چېپىپ كېلىشتى . مىستىسلاف ئۇداتىنى تاتارلار تاشلاپ كەتكەن ، قورۇم باسقان كىگىز ئۆيلەرنى كۆردى . كىگىز ئۆيلەرنىڭ تولىسىدا گىلەملەر ، كىگىزلەر ، قاپ ـ قاپ دانلار ياتاتتى ، گۈلخانلارنىڭ كۈلى تېخى سوۋۇمىغانىدى .

— تاتارلار توشقاندەك قېچىپ كېتىشىپتۇ ! — دېيىشەتتى چېرىكلەر ، — ئۇلارنى ئەمدى قەيەرگە قوغلاپ بارىمىز ؟ شۇ كۈنىنىڭ ئىسسىقىدا قاچانغىچە ئۆلۈم ئىزدەپ يۈرەرمىز ؟

كىنەز مىستىسلاف ئۇداتىنى چوڭ چېرىكچىلىك تەجرىبىسىگە ئىگە ئىدى — ئۆمرىنى ئۇرۇش بىلەن ئۆتكۈزگەنىدى ، ئۇنىڭغا ئولجا بولسىلا ، كىم ئۇچۇن بولمىسۇن ئۇرۇشىۋېرىدۇ . تاتارلار تاشلاپ كەتكەن قارارگاھنى كۆرۈپ خۇشال بولمىدى ، ئۇنىڭ قولىغا قارارگاھ ئەمەس ، تاتارلارنىڭ ئۆزى چۈشكەندە خۇشال بولاتتى . مىستىسلاف دەم ئېلىشقا ئىجازەت بەرگەن بولسىمۇ ، چېرىكلىرىگە

ساۋۇتلارنى كىيىپ ، دەررۇ ئۇرۇشقا تەييارلىنىشنى بۇيرۇدى ، ئايغاقچىلار سۇپىتىدە ئۇۋولىنىلىق چېرىكلەر بىلەن ئۆزئارا ياش كۈيئوغلى دانىلو رومانوۋىچنى ئەۋەتتى . سەۋرسىز يارۇنمۇ قىپچاق-لىرى بىلەن ئۆزلىرى ئويلىغاندەك ھارغان ۋە كۈچسىزلەنگەن تاتارلارنى دەررۇ قولغا ئېلىش نىيىتىدە يولغا چۈشتى .

كۆپ ۋاقىت ئۆتمەي ، كىنەز دانىلودىن خەۋەرچى كەلدى .

— تاتارلار ناھايىتى يېقىن ! شۇ يەردە ! دۆڭلۈكتە ئايغاقچىلار كۆرۈنۈۋاتىدۇ ، بىزنى كۆرگەندىن كېيىن كۆزدىن غايىب بولۇشى-دۇ ، نېمە قىلايلى ؟

كىنەز باشقا ئات سورىدى ، چېرىكلەر ئېگەرلەنگەن ئۈچ ئاتنى ئېلىپ كېلىشتى . بۇلارنىڭ ئىككىسى يالى قاراگېر ، كۈچ-لۈك ، كەڭ گەۋدىلىك ۋېنگر ئاتلىرى ئىدى . بۇلارنى چاڭ باسقاز-لىقى ئۈچۈن ، كۆرۈمسىز كۆرۈنەتتى . قېيىنئاتىسى ، قىپچاق خانى قوتان ھەدىيە قىلغان ئۈچىنچى ئات ئېگىز بويلۇق ، سېرىق چىپار بوز تۈركمەن ئايغىرى ئىدى . بۇ ئات ناھايىتى شاش بولغىنىدىن «ئاتكاز»[1] دەپ ئاتىلاتتى . ئۇنى ئىككى قىپچاق ئاتچى ئارانلا يېتىلەپ كەلدى .

مىستىسلاف ئاتكازغا ئىرغىپ مىندى - دە ، تىزگىنىنى تارتقان ھالدا دەريا بويىغا چۈشتى ، ئۇ چېرىكلىرىگە ئاتلارنى سۈغىرد-ۋېلىپ سەپكە تىزىلىشقا بۇيرۇدى . تاتارلار بىرەر يەرگە مۆكۈنۈپ ياتقاندۇ ، دېگەن گەپ ۋە پىكىر كىنەزنىڭ خىيالىغىمۇ كەلمەيتتى . ئۇ تاتارلار كۈچسىز بولغىنى ئۈچۈن ئۇرۇشتىن قېچىشۇېتىپتۇ ، دەپ ئويلايتتى ، شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ تاتارلارغا ئارام بەرمەي ھازىرلا قوغلاشقا ۋە ئۇلارنى تارمار قىلىشقا قارار قىلدى .

ئۇنىڭ بېشىدىكى ئالتۇن نەقىشلىك پولات قالپىقى ۋە ئاستى-دىكى ئاق قۇغا ئوخشاش بوينى ئېگىلگەن تۈركمەن ئارغىمىقى ئاتقا ياراشقان ھالدا تىك ئولتۇرغان قاتما ، ئورۇق مىستىسلافنىڭ ھەممە چېرىكلىرى ئالدىدا ھەقىقەتەن باتۇر ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ تۇر-

① ئاتكاز — قىپچاق تىلىدا «غاز ئات» دېگەن سۆز .

مامدۇ . ئۇ ئۇرۇشنى ۋە ئۇرۇش دەھشىتىنى ياخشى كۆرىدۇ ، دۇشمەننى كۈتمەي ، ئىزدەپ يۇرۇپ ھۇجۇم قىلىدۇ . شۇنداق قىلىپ ، ئۇ كۆپتىن كۆپ ئۇرۇش ۋە يۇرۇشلەردە تاۋلانغان ، ئۇنىڭغا «مىستىسلاف ئۇداتنىي» دەپ نام بېرىلگىنى بىكار ئەمەس ... مىستىسلاف دەريانىڭ نېرىقى قىرغىقىغا ئۆتتى ۋە ئېتىنى سۇغىرىۋاتقان چېرىكلەرنىڭ يېتىۋېلىشىنى كۈتتى .

— خۇدا ياردەم بەرسۇن بىزگە ! — دەپ ۋارقىرىدى مىستىسلاف ، — ئىمانسىز تاتارلارنى قىرىپ تاشلايمىز ! بۇ زەھەرلىك قەبىلىنى ئايىماڭلار ! ئالغا !

چېرىكلەر ئاتقا قامچا ئۇردى ـ دە ، ھازىر قىزغىن ئۇرۇش بولۇشىنى كۈتۈپ ، قورال ـ جابدۇقلىرىنى تەييارلاپ قويۇشتى .

مىستىسلاف ئالدىدىكى دالىدا تاتار ۋە ئورۇس ئاتلىقلىرىنىڭ چاڭ كۆتۈرۈپ چېپىپ يۇرۇشكىنىنى كۆردى . ئۇلار مىستىسلافنىڭ ئون سەككىز ياشلىق كۈيئوغلى كىنەز دانىلو رومانوۋىچنىڭ قول ئاستىدىكى ۋولىنلىق چېرىكلەر ئىدى ، ئەنە ، ئۇنىڭ ئالتۇن بىلەن تىكىلگەن بايرىقىمۇ كۆرۈندى . چېرىكلەر كىنەز دانىلونى قورشاپ كېتىپ باراتتى ، تاتارلار بولسا ھەر تەرەپكە تارقىلىپ ، بىردەم ھۇجۇم قىلىپ ، بىردەم قېچىپ ، يەنىلىپ يەنە تۇرۇپ ، ئۇزۇن قىلىچلار بىلەن ئۇرۇشاتتى .

قىپچاقلار يىراقتا ئىدى . مىستىسلاف يارۇن خانىڭ تۇغىنى كۆتۈرگەن قىپچاقلار چاڭ كۆتۈرۈپ قېچىپ كېتىپ بارغان دۇشمەننى قوغلاپ ، تۆپىلىك تەرەپكە كېتىپ بارغىنىنى كۆردى .

مىستىسلاف سولغا بۇرۇلۇپ تۆپىلىكتىن ئۇ تەرەپكە ئۆتۈشكە ، ئەگەر تۆپىلىكنىڭ نېرىقى تەرىپىدە ئۇرۇش بولۇۋاتقان بولسا ، تاتارلارغا ياندىن ھۇجۇم قىلىپ ، يارۇن خانىڭ قىپچاق چېرىكلىرىگە ياردەم قىلىشقا قارار قىلدى . ئۇ ئۆز ئەتىرىتىنى تۆپىلىكنىڭ ئوستىگە سۈردى ۋە ئېگىزرەك تۆپىلىكنىڭ بىر يېرىگە چىقىپ توختىدى ـ دە ، ئەھۋالنى كۆرۈپ قورقۇپ كەتتى .

تۇزلەشكەتە سان ـ ساناقسىز ، تېخى ئۇرۇشقا كىرمىگەن

تاتار چېرىكلىرى سەپتە تىزىلىپ ۋاقىت پايلاپ تۇراتتى . ئاتلىق چېرىكلەر قىسىر قىلماي ، گەپمۇ قىلماي دەھشەتلىك بىر ۋەزىيەتتە تۇرۇشاتتى . تۆمۈر قالپىقى ، پارقىراق ساۋۇتى ۋە قوللىرىدىكى ئەگمە قىلىچلىرى ناھايىتى ياخشى كۆرۈنۈپ تۇراتتى . تۇزلەڭلىكتە توپ - توپ بولۇپ تۇرغان تاتار چېرىكلىرى يىراقلارغا سوزۇلۇپ كەتكەن... ئۇلار ئۆزى قانچە؟ يىگىرمە پولك چىقامدىكىن؟ ياكى كۆپرەك ، ئوتتۇز پولكمۇ؟ ئەللىك پولكمۇ؟

تاتار كۇچلىرى مانا شۇ يەردە مۆكۈنۈپ ، ئاخىرقى مۇدھىش ئۇرۇش كۇنىنى كۇتەتتى ، دنېپر يولىدا بىردەم ھۇجۇم قىلىپ ، بىردەم قېچىپ يۇرگەن ئۇششاق قىسىملار ھىيلىگەر تاتارلارنىڭ ئالداش تۇزىقىلا ئىدى !

ئۆزىنىڭ سادىق چېرىكلىرىنى تۇزاققا ئېلىندۇرسە ، ئۇلارنىڭ بوغىزىنى تاتارلارنىڭ ئۆتكۇر قىلىچلىرىنىڭ تىغىغا تۇتۇپ بەرسە ، قانداق بولىدۇ؟ ئىلاجى قانچە ، قۇتۇلۇش چارىسى بارمۇ؟ دالىغا يېيىلىپ كەتكەن غەمسىز ئورۇس قوشۇنلىرىنى يىغىش ئۇچۇن ، قانداق قىلىپ پۇرسەت تاپسا بولىدۇ؟ «بىزنىڭ ئورۇس ئەسكەرلىرىمىز تاتارلارنىڭكىدىن كۆپرەك ! نېمىشقا ئۇلارمۇ بىر يەرگە توپلىنىپ ، مانا بۇ دۇشمەنگە ئوخشاش دەھشەتلىك بىر كۇچ كەلمەيدۇغاندۇ؟ نېمىشقا ھەر بىر كىنەز ئۆز قوشۇنى بىلەن ئالاھىدە ھاسىل قىلمايدۇ؟ تارقىلىپ كەتكەن ئورۇس قىسىملىرىنى يىغىش ئۇچۇن ، يەنە بىر كۇنلا ۋاقىت بولسا يېتەتتى ! ئەنە شۇ چاغدا تاتارلار بىلەن كۇچ سىنىشىپ كۆرۈشكەن بولاتتى .

پۇرسەت قولدىن بېرىلدى ، ھازىر تاتارلار ئوتتۇز مىڭ چېرىك بىلەن ھۇجۇمنى باشلاپ ، ئۇدۇل كەلگەن ھەرقانداق كۇچنى يەكسان قىلىشىدۇ . مىستىسلاف ئىچىدە : «ئۆلگەننى زاڭلىق قىلمايدۇ» دېدى - دە ، بىرىنچى قېتىم ئېتىغا قامچا ئۇردى ، دالا ئېتى ئالدىنقى ئىككى ئايىغىنى يۇقىرى كۆتۇرۇپ چاپچىدى . ئۇ تۆپىلىكتىن تۆۋەنگە ، ئوچۇقچىلىققا قاراپ چېپىپ كەتتى ، دۆڭلۇكلەر ئارىسىدىن ئۇنىڭ ئالدىغا قىپچاق چېرىكلىرى يېيىلىپ چىقتى .

ۋاك - چوڭلار كۆتۈرۈپ ، ئاتلىرىنى قامچىلاپ ، چېپىپ كېلىۋاتقان قىپچاقلار مىستىسلافنىڭ قول ئاستىدىكى گالىچ چېرىكلىرىنىڭ سېپىنى بۇزاتتى ، ئۇدۇل كېلىپ قالغىنىنى يېقىتاتتى ۋە تارقاق ھالدا ئالغا قاراپ چاپاتتى . ئۇلار بىلەن بىللە مەيدىسىدىن ئېغىر يارىدار بولغان ياش دانىلو رومانوۋېچنىمۇ ئات ئېلىپ قاچتى ، ئۇ ئاتنىڭ يالىنى قاتتىق تۇتۇپ ئېگەردە ئارانلا ئولتۇراتتى .

زېچ بولۇپ سەپلەنگەن تاتار قىسىملىرى جىمجىت ، ئاۋاز چىقارماستىن ئوڭ يەڭلىرىنى قايرىپ ، يەلكىلىرىگە باغلىۋالغىنىچە ، قىلىچلىرىنى يالىڭاچلاپ دالىغا چىقىپ كېلىشىۋاتاتتى . بۇ زېچ بولۇپ سەپتە تۇرغان چېرىكلەر توپىنىڭ ۋارقىرىماستىن ، ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ كەلكە قىرغىقىغا كېلىشلىرىدە مەلۇم بىر شۇملۇق بار ئىدى . بىرلا مەقسەت ۋە بىرلا ئىرادە بىلەن كېلىۋاتقان مۇدھىش موڭغۇل قوشۇنىنىڭ يۈرۈشىدىكى جىملىقنى ئاتلارنىڭ كىشىنىشى ، تۇياق ئاۋازى ۋە قوراللارنىڭ تۈيۈقسىزدىن بىر - بىرىگە تەگكەن ئاۋازلىرىلا بۇزاتتى ، خالاس .

تاتارلار دەريادىن ئۆتۈپ ، بىر يېقىن قىرغاققا چىقىشقاندا سۇناي ئاۋازلىرى ئاڭلاندى ، ئۇ ئورۇس قارارگاھىغا ۋەھشىيلەرچە ۋارقىرىغان ئاۋاز بىلەن ھۇجۇم باشلىدى . ئۇ يەردە قىپچاق چېرىكلىرىنىڭ تىرىپىرەن بولۇپ قېچىۋاتقانلىقى ، يۈك ھارۋىلىرىنىڭ ئالدىراش بىر يەرگە دائىرە بولۇپ يىغىلىشىۋاتقانلىقى بايقالدى .

تاتارلار ئاۋۋال ئۇچرىغان ئورۇس قىسىملىرى ئالدىدا ئۇزاق توختىماي ، ئىلگىرى چېپىپ ، قاتار كېلىۋاتقان ھارۋىلار كارۋىنىغا ھۇجۇم قىلىشتى .

زولوزنىينى بويلاپ كېلىۋاتقان بارلىق ئورۇس قىسىملىرى ئات چاپتۇرۇپ قېچىپ كېلىۋاتقان قىپچاقلارنى ۋە ئۇلار ئارىسىدا كېلىۋاتقان كىنەز مىستىسلاۋ ئۇداتنىينى كۆردى ، ئۇ بوينى چىپار ئات ئۈستىدە قىزىل چەكمىنىنىڭ ئېتەكلىرىنى لەپىلدىتىپ كەلمەكتە ئىدى .

ئورۇسلارنىڭ كۆپى ھارۋىلىرىنى تاشلاپ ئاتقا مىنىپ چېكە-

ئىسپ دىپىر تەرەپكە كېتىشتى ، قالغانلىرى ھارۋىلىرىنى قاتار قىلىپ ، بېسىپ كېلىۋاتقان تاتار قىسىملىرىنى پالتىلىرى بىلەن قارشى ئالدى .

تاتار قوشۇنىنىڭ بىر قىسمى كېيىق كىنەزى مىستىسلاف رومانوۋىچ قارارگاھىنى ئورىۋالدى . ئۇ ئون مىڭ ئاتلىق ۋە پىيادە چېرىكلىرى بىلەن كېتىۋاتقاندى ، باشقا قىسىملار بىلەن ئالاقە قىلمايتتى . مىستىسلاف ئۇداتىنىسىنىڭ نېمە قىلىۋاتقىنىدىن خەۋەر-سىز ئىدى ۋە : يالغۇز ئۆزۈم ، باشقىلارنىڭ ياردىمىسىز «يامان شامال ئەكەلگەن چاغانىز خان تاتارلىرى»نى قىرىپ تاشلايمەن ، دەپ ماختىناتتى .

شۇ قارا كۈننىڭ چۈش پەيتىدە ، كېيىپلىقلار كەلكىنىڭ ئېگىز قىرغىقىغا قارارگاھ قۇرۇشتى . ئۇلار يېنىدىن تەلۈە قىپچاق چېرىكلىرى بوراندەك ئۆتۈپ كېتىۋاتقىنىدا ، قارارگاھ ئەتراپىغا ھارۋىلارنى ئادەتتىكىچە قورۇق قىلىپ قويغانىدى .

كېيىپ قوشۇنىدىكى ئون بىر كىنەزنىڭ ھەممىسى :

— ئۆلسەك شۇ يەردە ئۆلىمىز ! شۇ يەردە مۇستەھكەم تۇرۇ-مىز ! — دېيىشتى .

ئۇلار بىر - بىرلىرى بىلەن سۆيۈشۈپ ، بىر تامچە قان قالغۇچە شۇ يەردىن قىمىرلىماسلىققا توختام قىلىشتى .

كېيىپلىقلار ھارۋىلارنى تېخىمۇ زىچلاپ قويۇشۇپ ، قىزىل قالقانلىرىنى توسۇپ ، چاقلار ئارىسىغا جايلىشىۋالدى ۋە بېسىپ كېلىۋاتقان تاتارلارغا ئوق ، قىلىچ - نەيزىلەر بىلەن جاۋاب بېرىشكە باشلىدى .

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

ئون تۆتىنچى باب

«قەھرىلىك ۋە غەزەپلىك ئۇرۇش»

قۇرۇپ كەتكەن كەڭ دالىنى پۈتۈنلەي چاڭ قاپلىۋالغانىدى. ئۇرۇش بولۇۋاتقان، ئىگىسى يېقىلىپ قالغان ئاتلار ئۈياقتىن - بۇياققا يۈگۈرۈپ يۈرگەن، ياردارلارنىڭ دەھشەتلىك توۋلاشلىرى، بارابان ۋە سۇنايلارنىڭ ئاۋازلىرى ئاڭلىنىپ تۇرغان جايلاردا بۇنداق چاڭ تولمۇ قويۇق ئىدى.

سۇبەتەي باتۇر خىللانغان يۈز نەپەر قورۇقچىلىرى بىلەن دۆڭ-نىڭ ئۈستىدە تۇراتتى. ئۇ: «باتۇرلارنىڭ ئەھۋالى قانداق، يېڭى كېلىۋاتقان ئورۇس قوشۇنى كۆرۈنمەمدۇ، خەۋپ - خەتەر يوقمۇ؟» دەپ ئاتلىقلارنى ئەۋەتىپ تۇراتتى. ئۇلار قايتىپ كېلىپ، ھەممە يەردە موڭغۇللار ئۈستۈن چىقىۋاتىدۇ، ئورۇسلار دىپىر تەرەپكە چېكىنىشمەكتە، لېكىن جان تىكىپ ئۇرۇشماقتا. يېقىلىپ قالغانلىرىمۇ، ياردار بولغانلىرىمۇ ئۆزلىرىنى مۇداپىئە قىلىشماق-تا، بىرىمۇ شەپقەت تىلەپ، تەسلىم بولغىنى يوق. ئۆلگۈچە كۈرەشۋاتىدۇ، دېيىشەتتى.

— بۆرە ئۇرۇقىدىن ئىكەن، — دېدى سۇبەتەي، — بۆرە بولسا بۆرىدەك ئۆلىدۇ.

كىيىق چېرىكلىرى ئۆزلىرىگە ھارۋىلاردىن قورۇق ياساپ، موڭغۇللارنى يېقىن كەلتۈرمەيۋاتقىنىنى ئاڭلاپ، سۇبەتەي بۇ قارارگاھقا كەينى - كەينىدىن قىسىملارنى ئەۋەتتى ۋە: «ھارۋىلارنى ئۆرۈۋېتىڭلار! بۇزۇۋېتىڭلار! ئەترىپتىكى دالىغا ئوت قويۇڭلار!» دەپ بۇيرۇيتتى.

موڭغۇللار ئورۇسلارنىڭ توساقلىرىغا ھۇجۇم قىلىپ نەيزىلەر-
نى ، يوغان ئوقيالىرى بىلەن ئۇچى قىزىتىلغان ئوقلارنى ئېتىشاتـ
تى ، قومۇش ياندۇرۇپ ئىرغىتىشاتتى ، لېكىن ئورۇسلار يېقىن
كەلگەن ئاتلىقلارنى ئوق ياكى تاشلار بىلەن ئۇراتتى ، چىدام بىلەن
ئۇرۇشاتتى ، نەتىجىدە تاتارلار ئورۇسلارنى يېڭەلمەيتتى .

سۇبەتەينىڭ بۇيرۇقىغا مۇۋاپىق موڭغۇللار بىلەن كەلگەن تۇر-
لۇك قەبىلە كىشىلىرى ئاتتىن چۈشۈپ ئورۇس قارارگاھى تەرەپكە
مېڭىشتى ، ئۇلار قىلىچ ۋە نەيزىلەرنى ئويىنىتىپ قىيا ـ چىيا بىلەن
بىر ـ بىرلىرىگە يارەەم بېرىپ ھارۋىلارغا چىقىۋېلىشتى . ئورۇسـ
لار ئۇلارنى سېپى ئۇزۇن پـالتا ، قىلىچ ۋە توقماقلار بىلەن قارشى
ئېلىشتـى . دۇشمـەن چېرىكلىرىنىڭ باشلىرى يېرىلغان ھالدا
يىقىلاتتى...

ئۇچىنچى كۈنى سۇبەتەي كېچىكچىلەرنىڭ باشلىقى پلوسكىنە-
نى ئەكەلدۇردى ، ئۇ قارىيىپ ئاچلىقتىن ياداپ كەتكەنىدى . ئېگىز
بويلۇق ۋە ئىلگىرى كۈچلۈك بولغان پلوسكىنە ھازىر ئارانلا ماڭاتـ
تى ، ئۇنى ماڭغۇزۇش ئۇچۇن ، كەينىدىن ئىككى موڭغۇل پىچاق-
نىڭ ئۇچى بىلەن نىقتاپ كېلەتتى . سۇبەتەي ئۇنىڭغا ئېيتتى :

— بېرىپ ئورۇس قېرىنداشلىرىڭغا ئېيت ، قىلىچ ۋە پالتىلـ
رىنى تاشلىسۇن ، ئۆيلىرىگە كەتسۇن ، بىز ئۇلارغا تەگمەيمىز . شۇ
ئىشنى ئورۇنلىساڭ ، سېنى ئازاد قىلىمەن .

پلوسكىنە ئايىغىدىكى كىشەننىڭ ئۇچىنى تۇتۇۋېلىپ ئورۇس
قارارگاھى تەرەپكە كەتتى . ئىككى موڭغۇل پلوسكىنەنىڭ بوينىغا
باغلانغان خام تاسمىنىڭ ئۇچىنى تۇتۇپ كەينىدىن كېتىپ باراتتى ،
ئۇ ئورۇس ھارۋىلىرىغا بىر نەچچە قەدەم قالغاندا توختىدى . ئو-
رۇسلار ھارۋىلارنىڭ ئۇستىگە چىقىپ ، بوينىغا سىرتماق سېلىنغان
ئورۇق كىشىگە ئەجەللىنىپ قاراشتى . بىر قانچىلىرى ئۇنى تو-
نۇپ : «بۇ بېدىك پلوسكىنەغۇ ، كىيىپقا قىپچاق ئاتلىرىنى ھەيدەپ
كېلەتتى ، ئۆزى قىپچاق خانلىرىنىڭ تەرجىمانى ئىدى ! » دېيىشـ
تى . پلوسكىنە ئورۇسلارغا قاراپ ۋارقىراشقا باشلىدى .

— ماڭا تاتار خانى سۈبەتەي باتۇر سىلەرگە : «ئۇرۇشنى داۋام ئەتتۇرۇش پايدىسىز» دەپ ئېيتىشنى بۇيرۇدى . ئەگەر تەسلىم بولساڭلار سىلەرنى قويۇۋېتىدۇ . لېكىن ، بار - يوقۇڭلارنى ، كەيىم - كېچەك ، هارۋا ۋە قورالىڭلارنى تاشلاپ كېتىڭلار . بۇلارنى تاتارلار يولدىن قېلىپ ئاۋارە بولغانلىقلىرى ئۈچۈن ئېلىشىدۇ .

— يالغان ئېيتىسەن ، ئالدامچى پىلوسكىنە ، يارىماس ئاتلارنى بىزگە سېتىش ئۈچۈن ، بازاردا قانداق يالغان سۆزلىگەن بولساڭ ، بۇ يەردىمۇ شۇنداق قىلىۋاتىسەن !

— قۇلاق سالماڭلار ئۇنىڭ سۆزىگە ! — دەپ ۋارقىرىشاتتى قېرى چېرىكلەر ، — قورالىمىزنىڭ كۈچى بىلەن بۇ يەردىن چىقىپ دۈشمەن بويىغا يېتىپ ئالغىنىمىز ياخشى ، يېرىمىمىز بولسىمۇ ، ئۆيلىرىمىزگە يېتىۋالساقمۇ مەيلى ، قورالىرىمىزنى تاشلىساق ، هەممىمىز ئۆلۈپ كېتىمىز !

بىراق ، پىلوسكىنە راست سۆزلەۋاتقانلىقىغا قەسەم قىلاتتى ، بوينىدىكى كرېستنى چىقىرىپ سۆيەتتى ، يىغلايتتى ۋە :

— تاتارلار كەينىمدىن يېچاقنى نىقتاپ تۇرۇشسا ، قانداق قىلاي ، — دەيتتى .

تاتارلار بولسا باشلىرىنى لىڭشىتىپ ، باش بارماقلىرىنى كۆرسىتىپ تەرجىمانىڭ توغرا سۆزلەۋاتقانلىقىغا ئىشارەت قىلىشاتتى .

قېرى چېرىكلەرنىڭ قارشىلىق قىلىشىغا قارىماي ، مىستىلاف رومانوۋېچ قورال - جابدۇقلارنى تاتارلارغا تاپشۇرۇشنى بۇيرۇدى . شۇنىڭدىن كېيىن ، كىيىۋ چېرىكلىرى بىر - بىرلىرى بىلەن بېلىگىچە ئېگىلىپ خوشلىشىپ ، قورالىرىنى تاشلاپ بىر يەرگە توپلىنىشقا باشلىدى . ئەڭ ئاۋۋال چېرىكلەر دەريا بويىغا يۈگۈرۈشتى ، چۈنكى ئۇچ كۈندىن بېرى سۇ ئىچمىگەنىدى . قارارگاھتىن ئاخىرقى چېرىكلەر چىقىپ ، ئەمدى ۋەتىنىمىزنى كۆرىدىكەنمىز ، دەپ خۇشاللىق بىلەن يول بويلاپ مېڭىشقاندا ، تاتارلار كەينىدىن قوغلاپ ، ئۇلارنى ۋەھشىيلەرچە چېپىشقا باشلىدى .

ئەمدى پايانسىز دالىدا ئۆلۈمدىن باشقا هېچقانداق چارە يوقلۇ-

قى ئايان بولۇپ قالدى . رۇسىيە يىراق ، باشقا ھېچ يەردىن ياردەم كۈتۈش مۇمكىن ئەمەس !

موڭغۇللار كىيىپ كىنەزى يېنىدىكى ئون بىر كىنەزنى ئايرىۋالدى . ئۇلار كىنەزلەرنى سۇبەتەي باتۇرنىڭكىگە زىيافەتكە چاقىرىدى ، ئۇلارنى ئاتلىق چېرىكلەر قورشۇۋېلىپ ، تاتار قارارگاھى تەرەپكە ئېلىپ كەتتى .

سۇبەتەي باتۇر يۇز قورۇقچىسى بىلەن كىيىپ قارارگاھى يېنىدىن قىرغىننى تاماشا قىلىپ ئۆتۈپ كەتتى ، قورالسىز ئورۇسلار قولدىن كەلگىنىچە كۈرىشەتتى ، دۇشمەننى بولسا تاش ۋە كېسەكلەر بىلەن ئۇراتتى . يارىدار بولغانلىرى تاتارلارغا يېيىشىپ ، ئۇلارنى ئاتتىن يۇمىلىتىپ تاشلىشاتتى ۋە قولىدىن ئەگرى قىلىچ لىرىنى تارتىۋېلىپ ، ئۇلارنىڭ ئۆزىنى چېپىشاتتى . ئېگىز بويلۇق بىر ئورۇس قارارگاھىتىن ھارۋىنىڭ شوتىسىنى ئېلىپ كېلىپ ئۇرۇشقا باشلىدى . ئۇ ئۇدۇل كېلىپ قالغان ئاتلىقلارنى ئۇرماقچى بولغانىدى ، شوتا ئاتنىڭ بېشىغا تەگدى . ئات ئىككى ئايىغىنى كۆتۈرۈپ چاپچىپ ، ئۇنىڭدىن كېيىن ئۇستىدىكى موڭغۇل بىلەن بىللە يىقىلىپ چۇشتى . ئورۇس يىقىلغانىنى تۇيۇقسىزلا باستى ۋە قىلىچىنى تارتىۋېلىپ چېپىپ تاشلىدى - دە ، ئاتقا مىنىپ قىلىچ بىلەن ئۇرۇشقا چۇشۇپ كەتتى ، ھەممە ياقنى چاڭ قاپلاپ كەتتى...

بىراق كۈچلەر باراۋەر بولمىغانلىقتىن ، موڭغۇللار ئۇستۈن چىقاتتى .

سۇبەتەي باتۇر تۆپىلىككە چىقىپ ، يولدا كېتىۋاتقان ئاتلىقلارنى كۆزىتىپ تۇردى ، شىمال تەرەپتە ئۇچ توپ ئاتلىق قىسىم چاڭ كۆتۈرۈپ كېلىۋاتقىنىنى ھەممىدىن ئاۋۋال بايقىدى .

— بۇ نېمە ! — دەپ سورىدى سۇبەتەي بارمىقى بىلەن شىمال تەرەپنى كۆرسىتىپ .

— تۇقۇچارنىڭ موڭغۇللىرى قايتىپ كېلىۋاتىدۇ ، — دېدى قورۇقچىلار ، — بۇ قېچاقلار مال ھەيدەپ كېتىشىۋاتىدۇ .

— ياق ، يېڭى قوشۇن كېلىۋاتىدۇ ! — دېدى سۈبەتەي ، — سۈناي چالدۇرۇڭلار ، چېرىكلەر يىغىلسۇن ! تېزلىك بىلەن ھەممە چېرىكلەرنى چاقىرىڭلار ! ئۆلۈپ ياتقان ئورۇسلارنىڭ ئايىغىدىن ئۆتۈكىنى يېشىۋېلىش بىلەن ئاۋارە بولۇش يېتەر ! يېڭى ئۇرۇش باشلىنىدۇ !

سۈنايلار چېلىندى ، بۈنىڭغا ئۇرۇش بولۇۋاتقان بىر قانچە يەرلەردىكى موڭغۇل سۈنايچىلىرىمۇ جاۋاب قايتۇرۇشتى . ئايرىم موڭغۇل ئاتلىقلىرى ئورۇسلار ئۆزلىرىنى مۇداپىئە قىلىۋاتقان يول-ىدىن چەتلىنىپ ، سۈبەتەينىڭ تۇغى ۋە سەركەردىنىڭ ئۆزى ئاتنىڭ ئۈستىدە ھەيكەلدەك قېتىپ تۇرغان تۆپىلىككە قاراپ چېپىپ كېتىشتى .

شىمالدىن ، دالا تەرەپتىن ئۇچ يەردىن چاڭ بۇلۇتى بارغانسېرى-رى يېقىنلىشىپ كېلەتتى ، كېيىن چاڭ بىردىن كۆتۈرۈلۈپ ئاستا - ئاستا تارقالدى . سۈبەتەي شۇ تەرەپكە ئۇنچىقماي قاراپ تۇراتتى ، ئۇنىڭ قورۇقچىلىرى پىچىرلاپ سۆزلەشكە باشلىدى .

— ئۇچ قىسىم كېلىۋاتىدۇ . كىملەر ئۇلار ؟ ئەگەر قىپچاقلار بولۇپ چىقمىسا ، دېمەك بۇ ئورۇس ئاتلىق چېرىكلىرى بولىدۇ . ئالدىدا قومۇشلۇق بار ، ئۇلار ھازىر پاتقاقلىقتىن ئۆتۈپ كېلىۋاتى-دۇ ، شۇنىڭ ئۈچۈن چاڭ چىقماي قويدى... قاراڭلار ، ھە ئەنە ئۇلار !

دالىدا قومۇشلۇقنىڭ نېرىقى تەرىپىدىكى تاللىقتا بوز ۋە جە-رەن ئاتلار كۆرۈنۈشكە باشلىدى . ئاتلىق چېرىكلەر خۇددى يەردىن چىققاندەك ، ھەر تەرەپتىن پەيدا بولۇپ ، بارغانسېرى بىر - بىرىگە يېقىنلىشاتتى ، تۈزلەڭلىك بىردەمنىڭ ئىچىدىلا ئادەمگە تولدى .

ئۆز سەپلىرىنى تەرتىپكە سېلىۋېلىش ئۈچۈن بولسا كېرەك ، ئاتلىقلار بىرئاز ۋاقىت توختاپ قېلىشتى . چېرىكلەر يېرىم دائىرە شەكلىدە سەپلەندى ، ئۇچ ئۇچ بۇرجەكلىك تۇغ كۆرۈندى . بىرىنىڭ ئوتتۇرىسى زەرلەنگەن ، ئۆزى قارا ۋە ئىككىسىنىڭ ئەتراپى قىزىل بايراقلار ئىدى .

يول ئۇستىدە قورالسىز كىيىۋلىق ئورۇسلارنى قىرىۋاتقان تاتارلار ھەممەيلىنى چاك بېسىپ كەتكىنى ئۈچۈن ، ئۇزاق ۋاقىتتىن چە يېڭى چېرىكلەر كېلىۋاتقىنىنى كۆرمەي ، ئاستا ـ ئاستا كۇنپەتشكە — دنېپر تەرەپكە سلجىپ قىرغىنىنى داۋام ئەتتۈردى .

يېڭى چېرىكلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى قىسمى بىردىنلا قىلاس ـ چۇقانلار بىلەن ئۇرۇشنىڭ ئەڭ قىزىپ تۇرغان يېرىگە كىرىپ كەتتى .

ئوك قاناتتىكلەر ئايرىلىپ ، ئۇرۇشۇۋاتقانلارنى قورشىۋېلىش ئۈچۈن كۇنىپېتىشكە قاراپ كەتتى ، سول قاناتتىكلەر بولسا بارغانسېرى ئىتتىكلىشىپ ، سۇبەتەي باتۇر تۇرغان تۆپلىك تەرەپكە مېڭىشتى .

قېرى سەركەردە بىردەم ئىككىلىنىپ تۇرۇپ قالدى ، كېيىن «ئالغا !» دەپ ۋارقىرىدى ـ دە ، ئېتىغا قامچا ئۇرۇپ تۆپلىكتىن چۇشتى ۋە تۇقۇچارنىڭ چېرىكلىرى تۇرغان تەرەپكە يول ئالدى . ئۇ يەردە ھېچكىم قالمىغان — تۇقۇچار ئۇرۇشقا قاتناشماقتا ئىدى ، سۇبەتەي يولنى داۋام قىلدۇرۇپ يۇرۇپ كەتتى .

لېكىن ئورۇسلار ئۇنىڭ كەينىگە چۇشمىدى . ئۇلار ئاتلىرىنى بۇراپ ، دنېپر تەرەپكە چېكىنىۋاتقان كىيىۋلىقلارنى قۇتۇلدۇرۇۋېلىش ئۈچۈن ، قىرغىن بولۇۋاتقان تەرەپكە كېتىشتى .

سۇبەتەي توختىدى ، چوك يولدا ئۇرۇشۇۋاتقان بارلىق چېرىكلىرىگە چاپسانلىق بىلەن كەلكە قىرغىقىغا قايتىشنى بۇيرۇپ چاپار-مەن ـ نۆكەرلەرنى ئەۋەتتى .

— ھازىرغىچە غەلىبە بىز تەرەپتە ، — دېدى قېرى سەركەردە ، — ئورۇس بەرىكەتلىك قەبىلە ئىكەن ! دالىدىن يەنە ئورۇس قوشۇنى چىقىپ قېلىپ ، ئارقىمىزغا قايتىدىغان يولىمىزنى كېسىپ قويۇشى مۇمكىن ، قايتىش كېرەك !

جەبە نويون ئۇچ يۈز چېرىكى بىلەن ئاتلارنى پات ـ پات يۆتكەپ ، توختىماستىن دنېپر بويىغا يېتىپ باردى . ئۇنىڭ بىلەن بىللە تىلماچ بولۇپ كېتىپ بارغان كېچىكچى پلوسكىنە ياردار

ئورۇسلاردىن :
— مىستسلاف ئۇداتنىي قېنى؟ — دەپ سورىدى .
بەزىلىرى شاش ، قاراڭغۇ ئاتلارنى مىنىپ ، ئوقتەك كېتىۋاتقىنىنى كۆرگەندۇق ، دەپ جاۋاب بېرىشتى .
دنېپر قىرغىقىدا جەبە ئۇزۇپ كېتىۋاتقان قارا قېيىقنى كۆردى ، ئۇنىڭدا مىستسلافنىڭ قىزىل چەكمىنى كۆرۈنەتتى . كىنەز قېيىقنىڭ كەينىدە ئولتۇرۇپ ، ئارقىدىن ئۇزۇپ كېلىۋاتقان ئاتنىڭ تىزگىنىنى تۇتۇپ كېتىپ باراتتى . كەچكى شەپەق نۇرلىرىدا مىستسلافنىڭ بېشىدىكى ئالتۇن قالپاق پارقىرايتتى ، لېكىن ئۇ كەينىدە قالغان «ياۋۇز قىرغاق»قا قارىمايتتى .
جەبە ئەڭ ياخشى ئوقنى سېلىپ كىرپىنى تارتتى ، ئوق قېيىققا يەتمەي سۇغا چۈشتى . ئۇ ئېتىدىن چۈشتى - دە ، يەرگە يېتىۋېلىپ ، بېشىنى قوللىرى بىلەن سېقىپ غالجىرلىقى تۇتۇپ ، يەردىكى قۇرۇق چۆپلەرنى چاينىشقا باشلىدى...
ئۇ ئورنىدىن تۇردى ، ئۇزاقلىشىپ كېتىۋاتقان قېيىقتىكى قىزىل چەكمەنگە يەنە بىر كۆز تاشلىدى - دە ، ئەلىمىنى كىمدىن ئېلىشنى بىلمەي ، ئەمدى كېرەك بولمايدىغان كېچىكچى پلوسكىنەنى قىلىچى بىلەن چېپىپ ، پارچە - پارچە قىلىۋەتتى .
جەبە جەرەن ئېتىغا مىندى ، قاپقارا چاڭ ئىچىدە ئاخىرقى ئۇرۇش بولۇۋاتقان نەچچە مىڭ چېرىك ھەربىكەتلىنىۋاتقان يولدىن يىراقلىشىپ ، كەينىگە يول سالدى .
كەلكە يېنىدىكى زولوزنىي يولىدا بولغان ئۇرۇشتا كۆپلىگەن شانلىق ئورۇس باتۇرلىرى ۋە ئەزىمەت يىگىتلىرى ھالاك بولۇشتى . ئۇلار تاتارلارنىڭ تەسلىم بولغان ئورۇسلارغا زىيان - زەخمەت يەتكۈزمەيمىز ، دېگەن گېپىگە ئىشىنىپ ، قىرىلىۋاتقان كىيىنىلارنى قۇتۇلدۇرۇش يولىدا ھالاك بولۇشتى . ئورۇسلار بۇ ئۇرۇشتا قۇربان بولغان روستوفلۇق باتۇر ئالىيۇشا پوپوۋنچنى ۋە ئۇنىڭ سادىق قالقانچىلىرى توروپنى ، رەزانلىق باتۇر دوبرىنە زولوتوي پوياسنى ، ئالىيوشانىڭ ياش يارەمچىسى شانلىق يېكىم ئىۋانوۋنچنى ۋە باشقا سۇزداللىق ، مۇرومىلۇق ، رەزانلىق ، پرونلۇق ھەمدە باشقا

يۇرەكلىك شمالللىق باتۇرلارنى ھېچقاچان ئۇنتۇمايدۇ[1].

قورالنى تاشلىماي ، باتۇرلارچە ئۇرۇشقان ئورۇس چېرىكلىرى دنېپىرغا يېتىۋېلىشتى ، ئۇ يەردە كۈتۈپ تۇرغان قېيىقلارغا چۈشۈپ ، دەريانىڭ نېرىقى قىرغىقىغا ئۆتۈشتى .

تاتارلارنىڭ مەككارلىقىنى پەملىمەي قىلىچ ۋە پالتىلىرىنى تاشلىغانلار بولسا ، كونا قوشاقلاردا ئېيتىلغاندەك ، بىرىمۇ قالماي قىرىلىپ كېتىشتى :

سېرىق بۆرە پارچىلىدى ئۆزلىرىنى ،
قارا قارغا چوقۇماقتا كۆزلىرىنى...

ئۆز كۈچلىرىنى بىر يەرگە يىغىپ قۇدرەتلىك ئورۇس قوشۇنىنى تەشكىل قىلىشنى خالىمىغان ، بىر - بىرلىرىگە دۈشمەن بولغان قىزغانچۇق ۋە پاراسەتسىز كىنەزلىكلەرنىڭ ئەيىبى بىلەن زولۇزنىي يولى بۇيۇك غەلىبە ئورنىغا «كۆز يېشى يولى»غا ئايلاندى ، ئۇ باتۇر ئورۇس چېرىكلىرىنىڭ ئاپئاق سۆڭەكلىرى بىلەن قاپلاندى ۋە قىپقىزىل قانلىرىغا بويالدى...

---

① 1223 - يىلى قىشتا ، سۇزدالدا «شانلىق ۋە گۈزەل روستوف شەھىرى»دە تۇرلۇك كىنەزلەرنىڭ خىزمىتىدە بولغان چېرىكلەرنىڭ كېڭىشى بولدى . ھەممە بىر ئېغىزدىن رۇسىيە «چوڭ بەختسىزلىككە ئۇچرىدى» ، كىنەزلەر بىر - بىرىگە دۈشمەن ، قىپچاقلارنى ، لەھلەرنى ۋە باشقا دۈشمەنلەرنى خۇشال قىلىپ ، بىزنىڭ كىنەزلىرىمىز ئۆز چېرىكلىرىنى ۋە دېھقانلىرىنى بىر - بىرى بىلەن ئۇرۇشتۇرىدۇ ، دېيىشتى .

شۇ كېڭەشتە چېرىكلەر ئورۇس شەھەرلىرىنىڭ ئانىسى بولغان كىيېفقا بېرىپ ، ئۇ يەردە پەقەت ئۇلۇغ كىيېۋ كىنەزگىلا خىزمەت قىلىشقا ئەھدە قىلىشتى . كېڭەشتىن كېيىن چېرىكلەر سۇزدالدىن چىقىپ جەنۇبقا — كىيېفقا كېتىشتى .

يولدا جەنۇبتىكى بارلىق كىنەزلەر كىيېۋ كىنەزى بىلەن بىللە «چاغانىزخان تاتارلىرى»غا قارشى كۈچ دېڭىز (ئازوۋ دېڭىزى) تەرىپىگە كەتكەنمىش ، دېگەن خەۋەرنى ئاڭلاپ ، ھەممىسى چوڭ يولدىن بۇرۇلۇپ ، ئىلگىرى كەتكەن ئورۇس قوشۇنىغا يېتىشۋېلىش ئۈچۈن جەنۇبىي دالىغا يۈرۈپ كەتتى .

كەلمىي يولى بىلەن يۈرگەن شىمال پالۋانلىرى تاتارلار ئورۇسلارنى ئالداپ قورالسىزلاندۇرۇپ قىرىۋاتقان كۈنى زولۇزنىي يولىغا يېتىپ كېلىشتى .

شىمال باتۇرلىرى تاتارلار بىلەن ئۇرۇشتا ھالاك بولۇشتى . لېكىن ، تارقاق ئورۇس ئەسكەرلىرىگە تەرتىپ ئورنىتىش ۋە تاتار ھۇجۇمىنى مۇۋەپپەقىيەت بىلەن قايتۇرۇپ ، دنېپىرغا يېتىۋېلىشقا چوڭ ياردەم قىلىشتى .

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بېكى تورىسى

ئون بەشىنچى باب

ئۆلۈكلەر ئۈستىدە تاتارلارنىڭ بەزمىسى

... قولغا چۈشكەن كىنەزلەرنى بولسا تاختىلارنىڭ ئاستىغا ياتقۇزۇپ ، ئۆزلىرى ئۈستىدە ئولتۇرۇپ غەزالىناتتى ، كىنەزلەر شۇ ئەھۋالدا يېتىپ ئۆلۈپ كېتەتتى .

(تروئىتسكويە يىلنامىسى)

كەلكە قىرغىقىدىكى ئېگىز تۆپىلىككە سۇبەتەي باتۇر ئۇرۇش ئىلاھى سۇلدەرگە تەنتەنىلىك يوسۇندا ئىبادەت قىلىش ئۈچۈن ، بارلىق مىڭبېشى ۋە يۈزبېشىلىرىنى چاقىردى .

بۇنى چاچلىرى پاخپايغان ، چىرايى تۇرۇلگەن كۆك شامان تەلەپ قىلغانىدى . ئۇچلۇق قالپاق كىيگەن ، ئېيىق تېرىسى يېپىنغان ، پىچاقلار ، قونچاقلار ۋە بالايۇ بەتتەرلەر ئېسىۋالغان قېرى جادۇگەر دېپىنى چېلىپ ، ئوتتۇرىدا ئايلىنىپ ئۇسسۇل ئوينايتتى . كىيىپقىنىك ئۇلۇغ كىنەزى مىستىسلاف رومانوۋىچ ھەمدە ھەممىگە ئىشىنىدىغان ساددا ئورۇس كىنەزلىرىدىن ئون بىرى پۇت ـ قول ـ لىرى باغلاقلىق ئوتتۇرىدا ياتاتتى .

تاتارلار چېرىكلەرگە باشلىرىنى ئىرغاڭلىتىشىپ ، تاماقلىرىنى چاكىلدىتىپ قارىشاتتى ، لېكىن بۇلارنىڭ ئارىسىدا «كىنەز مىستىسلاف»نىڭ يوقلۇقىغا ئېچىناتتى . ئۇلار داڭ چىقارغان «ئورۇس جەبەسى» نى كۆرۈشنى بەك ئارزۇ قىلىشاتتى .

كۆك شامان دۇئا قىلاتتى ، ساقاللىق يۈزىنى داپ بىلەن تو-

سۇپ بىردەم قۇش بولۇپ سايراتتى ، بىردەم ئۇكە بولۇپ كاكىلـ
دايىتتى ، بىردەم ئېيىق بولۇپ ھۆركىرەيتتى ياكى بۆرە بولۇپ
ھۇۋلايتتى . دېمەك ، ئۇ شۇنداق قىلىپ موڭغۇللارغا يېڭى غەلىبە
بېغىشلىغان ئۇرۇش ئىلاھى سۇلدەر بىلەن «سۆزلىشەتتى» .
— سۇلدەرنىڭ غەزەپلىك نىدالىرىنى ئاڭلاۋاتامسىلەر ؟ —
دەپ ۋارقىرايتتى شامان ، — سۇلدەرنىڭ يەنە قورسىقى ئېچىپتۇ ،
يەنە قان تەلەپ قىلىۋاتىدۇ !
تۆپىلىك ئەتراپىدىكى تۈزلەڭگە نەچچە مىڭلىغان تاتار چېرىكـ
لىرى جايلاشقان ، ئۇلار گۈلخان يېقىپ تايلارنى سويۇش بىلەن
ئاۋارە ئىدى .
تاتارلار ئورۇس ھارۋىلىرىدىن چىققان ياغاچ ۋە تاختايلارنى
ئەكىلىپ ، باغلاقلىق يانتان كىنەزلەرنىڭ ئۈستىگە تاشلىدى . بۇ
تاختايلارنىڭ ئۈستىگە تاتار چېرىكلىرىنىڭ ئۈچ يۈزدەك سەركەردـ
سى چىقىپ ئولتۇرۇشۇۋالدى . ئۇلار ئاپقۇرلاردا قىمىز ئىچىۋې-
تىپ ، موڭغۇللارنىڭ پۇشتى - پاناھى بولغان ئۇرۇش ئىلاھى
سۇلدەرنى ئالقىشلايتتى ۋە يېڭىلمەس «دۇنيانى تىترەتكەن» سېرىق
ساقال چىڭگىزخاننى تەبرىكلەيتتى . تاتارلار مەشھۇر ئورۇس كەـ
نەزلىرىنىڭ خۇنىنى سېتىۋېلىش ئۈچۈن ، ئېلىپ كېلىنگەن پۇلنى
رەت قىلىشتى . ئۇلار «خۇدا تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەن» چىڭگىزخانـ
نىڭ قوشۇنىغا قارشى كۈرىشىشكە جۈرئەت قىلغان بۇ ئەسىرلەرنى
ئىلاھى سۇلدەر يولىغا قۇربان قىلىشتى . تاختاي تېگىدىن مىجىلـ
غان كىنەزلەرنىڭ ھۆركىرىگەن ئاۋازلىرى ، قارغاشلىرى ئاڭلانغانـ
دا ، باتۇرلار قاقاقلىشىپ كۈلۈشەتتى . ئاستا - ئاستا تىنىۋاتقان
ئاھ - پىغانلارنى موڭغۇل چېرىكلىرىنىڭ تەنتەنىلىك ناخشىلىرى
بېسىپ كېتەتتى :

ئەستە تۇرسۇن
موڭغۇل ئېلى ، سەھرالار ،
ئالتۇن ئونون !

كەرۋلەندەك دەريالار .
ئەستە تۇرسۇن —
سانسىز ئاسىي قەبىلە ،
چەيلەپ ئۆتتۇق ،
بولدى تازا رەسۋالار !
ئوت قويدۇق ،
ئاپەت سالدۇق جاھانغا ،
ئۆلۈم چاچتى —
خانزادىلەر ھەر يانغا...
قانغا پاتتى
بىزلەر كەزگەن قىرىق چۆل ،
قورقۇنچاق ئەلنىڭ
قېنى ئاقتى بايا‌ۋانغا...

تۇقۇچار نويون زىيادەت ۋاقتىدا ئورنىدىن تۇرۇپ چېرىكلەرنى ئوۋغا چاقىرىدىغان ئۇشتۇمتىكى چالدى . تونۇش ئۇشتۇمتىكى ئاڭلىغاندىن كېيىن ھەممە جىم بولدى . تۇقۇچار چېرىكلەرگە ۋارقىراپ سۆزلىدى :

— ئۇلۇغ قاغانىمىز چىڭگىزخان ئادەملەرنىڭ ئەڭ ئەقىللىقىدۇر ! ئۇ يۇز كۈندىن كېيىن كېلىدىغان ، مىڭ يىلدىن كېيىن بولىدىغان ھادىسىنى بىلىدۇ . ئۇ مېنى بىر تۈمەن چېرىك بىلەن يېڭىلمەيدىغان يولۋاسلار — جەبە نويون ، سۇبەتەي باتۇرنى تېپىشقا ئەۋەتتى . قاغان «مېنىڭدىن ئۇلارغا ئەڭ ياخشى تارتۇق — ئۇرۇش كۈنى يېتىپ بارىدىغان قوراللىق يارەم» دېدى .

— توغرا ، توغرا ! — دەپ ۋارقىراشتى موڭغۇللار .

— بىز ھېچقەيەردە توختىماي ، تۇرلۇك ئەللەردىن ئۆتۈپ كەلدۇق ، بىز ھەممە يەردە يېڭىلمەس موڭغۇل تېغىنىڭ ئىزىنى روشەن كۆردۇق ، «بىز شانلىق باتۇر سۇبەتەي ۋە جەبەلەر قەيەردە ؟» دەپ سورىدۇق . يۇرىكىنى ئالدۇرۇپ قويغان يەرلىك

خەلق تىز چۆكۈپ كۈنپېتىشنى كۆرسىتىشتى ، بىز بۇ يەرگە ئۇ-
رۇش باشلىنىش پەيتىدە يېتىپ كەلدۇق ۋە مېنىڭ ئون مىڭ
چېرىكىم ئۇرۇشقا كىرىپ كەتتى . سىلەر بىلەن بىللە بولغاندىن
كېيىن ، بىز ئۇزۇن ساقال ئورۇسلارنى دەررۇ يېڭىۋەتتۇق...
— شەرەپلەر بولسۇن ساڭا تۇقۇچار ! ۋاقتىدا يېتىپ كەلدىڭ !
تۇقۇچار سۆزىنى داۋام ئەتتى :
— دۇنيانىڭ ئۇلۇغ ھۆكۈمرانى چىڭگىزخان سىلەرنى ئويلاپ ،
مەن ئارقىلىق پەرمانىش ئەۋەتتى . ئۇنىڭ مۇقەددەس خېتىنى ئالا-
ھىدە چاپارمەن ئېلىپ كەلدى ، ئۇ خەتنى قىممەتلىك گۆھەردەك
ئون مىڭ چېرىك قوغداپ ئامان - ئېسەن ئېلىپ كەلدى . مانا
كۆرۈڭلار !
سۇبەتەي باتۇرنىڭ ئالدىغا قالپىقىغا لاچىن پەيلىرى سانجىل-
غان ، كىيىمىگە قوڭغۇراقلار ئېسىلغان قېرى ، ئايىغى مايماق
موڭغۇل كەلدى . ئۇ قوينىدىن تېرە خالتىنى چىقاردى ، ئىچىدە
تامغا باسقان خەت بار ئىدى . سۇبەتەي قىڭغىر بارماقلىرى بىلەن
خەتنىڭ مومدىن بېسىلغان تامغىسىنى يۇلۇۋالدى . مۇسۇلمانچە
سەللە ئورىغان قېرى خەتچى ئىچىدە ئوقۇدى - دە ، سۇبەتەينىڭ
قۇلىقىغا پىچىرلىدى . سۇبۇتەي ئورنىدىن تۇرۇپ ۋارقىرىدى :
— ئۇلۇغ قاغان پەرمايىش قىلىپتۇ ! ھۆرمەت بىلەن
تىڭشاڭلار !
ھەممە چېرىكچى بەگلەر تەڭلا ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى ، بۇنى
كۆرۈپ قالغان تاتارلارمۇ ئورۇنلىرىدىن قوزغىلىشتى . يەرگە سەج-
دە قىلىشتى ، ئۇلاردىن كېيىن قارارگاھتىكى بارلىق چېرىكلەر
دۇم چۈشتى . سەركەردىلەر باشلىرىنى كۆتۇرۇپ ۋارقىراشتى :
— ئۇلۇغ قاغانىمىز بۇيرۇپتۇ ! بىز بويسۇنىمىز !
سۇبەتەي باتۇر سۆزىنى داۋام قىلدۇردى :
— بىردىنبىر ۋە يېڭىلمەس قاغانىمىز مۇنۇلارنى يېزىپتۇ :
«خەتنى ئالغاندىن كېيىن ، ئاتلىرىڭلارنى كەينىگە بۇراڭلار ،

جاهاننى بېسۇېلىش ئىشىنى مۇھاكىمە قىلىش ئۈچۈن قۇرۇلتايغا[1] كېلىڭلار .

تەڭرى كۆكتە ، ئۇنىڭ قۇدرىتى بولغان قاغان بولسا يەردە ، جۇملە جاهان ۋە پۈتۈن ئىنسانلارنىڭ هۆكۈمرانى .»

سۇبەتەي سەجدە قىلىپ تۇرغان موڭغۇللارنى بىر قېتىم كۆزدىن كەچۈرۈپ قولىنى كۆتۈردى .

— ئەمدى مەن سۆزلەيمەن ! سۆزۈمنى تىڭشاڭلار !

هەممە ئورنىدىن تۇردى ۋە تىز چۆكۈپ ئولتۇرغىنىچە جىم بولۇشۇپ ، «ئاقساق يولۋاس»قا قاراشتى .

— بۇگۈن بىز يەنە كۆڭۈل ئېچىشنى داۋام قىلدۇرىمىز . ئەتىلىككە بولسا ، كۈن چىقىشى بىلەن هەممىمىز كەينىمىزگە — هۆكۈمرانىمىزنىڭ ئالتۇن چېدىرى تەرەپكە قايتىپ كېتىمىز . كىم سۆرىلىپ ئارقىدا قالسا ، رەهىمسىز يوسۇندا ئۆلتۇرۇلىدۇ .

چېرىكلەر خۇشاللىقتىن ۋارقىرىشىۋەتتى ، يەنە ئولتۇرۇپ ۋاڭ - چۇڭ ۋە ناخشىلار بىلەن بەزمىنى داۋام قىلدۇردى .

ئەتىسى ئەتىگەن موڭغۇللار قۇياشقا چوقۇنۇپ ۋە قىمىزنى ئېچىۋېلىپ ئاتلىرىغا مىنىشتى . ئۇلار هەددى - هېسابسىز مال - پادىلىرىنى ، شۇنىڭدەك جۇل - جۇل كىيىملىك ، ئازابلانغان ئەسىرلەرنى هەيدەپ مېڭىشتى ، بۇلىۋېلىنغان نەرسىلەر ۋە ئېغىر ياردار بولغان موڭغۇللار جايلاشقان ، ئۆكۈز قوشۇلغان هارۋىلار غىچىلدىشىپ بىر دەمنىڭ ئىچىدە هەممە ياقنى بۇلۇتتەك قاپلىغان چاڭ ئىچىدە كۆزدىن غايىب بولدى . موڭغۇل قوشۇنىنىڭ بېشىدا سۇبەتەي باتۇر ماڭدى ، ئۇ خالتىدا كىيىق كىنەزى مىستىسلاۋ رومانوۋىچنىڭ بېشىنى ، ئۇنىڭ ئالتۇن نەقىشلىك پولات قالپىقىنى ۋە بوينىغا ئاسقان زەنجىرلىك ئالتۇن كرېستىنى ئەكىتىپ باراتتى . سۇبەتەي بۇ قىممەتلىك خالتىسىنى جاهاننى تىترەتكەن ، يېڭىلمەس چىڭگىزخاننىڭ ئالتۇن تەختى ئالدىغا قويۇشنى ئويلىغاندا ، ئۇنىڭ

---

① قۇرۇلتاي — هۆكۈمەت بېشىدا تۇرغان چوڭ فېئوداللارنىڭ كېڭىشى . ئۇنىڭغا ئەڭ چوڭ سەركەردىلىرىمۇ قاتنىشاتتى ، ئاددىي موڭغۇللار قۇرۇلتايغا كىرگۈزۈلمەيتتى .

كىر ۋە تارتۇق يۈزى ھىجايغاندەك قىيسىيىپ كەتتى .

قوشۇننىڭ كەينىدە ئۆزىنىڭ يۈزچە ئايغاقچىلىرى بىلەن جەبە نويون مەيۈسلەنگەن ھالدا كېتىپ باراتتى . ئۇ ھېچقانداق ئولجا ئېلىپ كېتىۋاتقىنى يوق ، شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ كۆڭ كەرۈلەن ، ئالتۇن ئونون ۋە كەڭ موڭغۇل دالىلىرى توغرىسىدا شامالنىڭ گۈرۈلدە- شىگە ئوخشاش مۇڭلۇق ، ئەلەملىك بىر ناخشا ئېيتىپ ماڭاتتى .

موڭغۇللار شەرقىي - شىمالغا — ئەتىل دەرياسىغا يول ئال- دى . ئۇنىڭدىن ئۆتۈپ ، يايىق (ئۇرال) دەرياسىنىڭ جەنۇبىدىكى تارمىقى بىلەن خارەزم تۈزلەڭلىكىگە كىردى . دەشتى قىپچاق موڭ- غۇللار ۋە تاتارلارنىڭ دەھشەتلىك قوشۇنىدىن قۇتۇلدى . ئۇلار قانداق تۈيۇقسىزدىن پەيدا بولغان بولۇشسا ، خۇددى شۇنداق يوق بولۇشتى . ئۇلار كەتكەندىن كېيىن ، ئايرىم قىپچاق قەبىلىلىرى ئۆزلىرىنىڭ ۋەيران بولغان يەرلىرىگە قايتىپ كېلىشتى ، قالغانلە- رى ئۇگۇر دالىلىرىغا ۋە دۇناي ئېتىكىگە كۆچۈپ كېتىشتى . شۇنىڭدىن كېيىن ، قىپچاق خانلىرىمۇ ، ئورۇس كىنەزلىرىمۇ ئەە- دى تاتارلار زادىلا قايتىپ كېلىشمەيدۇ ، دەپ ئويلاشتى ، كۈنلىرىنى يەنە كونىدىن قالغان «جېدەل - ماجىرالار» بىلەن ئۆتكۈزۈشنى داۋام قىلىپ ، يېڭى ئۇرۇشقا تەييارلىق كۆرۈشمىدى . ئۇلار تاتارلا- رىنىڭ كۈنپېتىشقا يېڭى ، ئىلگىرىكىدىنمۇ دەھشەتلىكرەك ھۇجۇم قىلىش پىلانىنى تۈزۈپ قويغىنىدىن خەۋەرسىز قېلىشتى...

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com ئۇيغۇرچە كتابلارنىڭ يېڭى تورىسى

تۆتىنچى قىسىم

چىڭگىزخاننىڭ تۇغۇشى

بىرىنچى باب

چىڭگىزخان ئاتىلارنىڭ بېشى قايتۇرۇلسۇن ، دەپ پەرمان بەردى

سۇلتان جالالىددىن قاچقاندىن كېيىن چىڭگىزخان سۇلتاننى ئىزدەپ تېپىش ئۈچۈن ، ھىند ئۆلكىسىگە سىنالغان سەركەردىلەر- دىن بولغان بالا نويون بىلەن دۇرباي باتۇرنى ئەۋەتتى . ئۇلار كۆپ شەھەرلەرنى ئىزدەپ ، ھېچبىر جايدىن سۇلتاننىڭ ئىزىنى تېپىشال- مىدى . موڭغۇللار يول بويىچە جالالىددىن خانىنىڭ ئىتتىپاقچىلىرى بولغان ئەگرەك ۋە ئەزەم مەلىكىلەر ھاكىملىق قىلىدىغان شەھەرلەر- نى كۆيدۈرۈپ ، بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىشتى .

موڭغۇللار ساللارنى ياساپ ئۇلارغا پالاخمانلارنى ۋە ئۇنىڭ بىلەن ئېتىشقا دۇگىلەك تاشلارنى بېسىپ ، سىند دەرياسىنىڭ ئېقى- نىغا قاراپ مېڭىپ ، مۇلتان شەھىرىگە يېتىپ كېلىشتى . بۇ يەردە ئۇلار بۇ باي شەھەرنى تاش بورانغا تۇتتى ، شەھەر قورغانىنىڭ مۇستەھكەملىكى ، بۇ يەرگە ھىند قوشۇنلىرىنىڭ دائىم كېلىپ قوشۇلۇپ تۇرۇشلىرى ۋە ھاۋانىڭ ھەددىدىن تاشقىرى ئىسسىپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن ، تېرە جۇۋا كىيگەن موڭغۇللار بۇ شەھەرنى

قامال قىلىشتىن ۋاز كېچىپ ، تاغقا — چىگگىزخانىنىڭ يېنىغا قايتىشقا مەجبۇر بولۇپ قېلىشتى .

بۇيۇك قاغان ئىسسىقتىن قېچىپ ، بۇلۇتلار بىلەن قاپلانغان تاغلارنىڭ ئارىسىدىكى يېزىدا ياتاتتى ، گويا ئۇرۇش دەخمىزلىرى تامامەن يادىدىن چىقىپ كەتكەندەك قىلاتتى . ئۇ كەچكى بەزمىلەردە چۆچەكچىلەرنىڭ ئەپسانىلىرىنى ، پارسچە ۋە خىتايچە ناخشىلارنى ئېيتقۇچىلارنىڭ ناخشىلىرىنى ئاڭلايتتى . خىتاي پايتەختىدىن بۇيەرگە ئىككى يىلچە يول بېسىپ ، ئەمدىلا يېتىپ كەلگەن ئۇسسۇل-چىلار ئالتۇندەك پارقىراپ تۇرغان يىپەك كىيىملەرگە ئورىنىپ ، سۆسۈن رەڭ ئافغان گىلەملىرى ئۈستىدە يورغىلاپ يۇرۇشەتتى . ئۇلار ئۇزۇن يەڭلىرىنى پەرۋاز قىلىۋاتقان قۇشلارنىڭ كەڭ قانىتىلىرىغا ئوخشاش سىلكىپ ، يىلاندەك تولغىنىپ ، ئۇياق - بۇ ياققا بۇرۇلۇپ ئۇسسۇل سەنئەتلىرىنى كۆرسىتەتتى .

چىگگىزخانىنىڭ كەنجى ئوغلى قۇلقان بىلەن ئۇنىڭ ياشقىنا ئانىسى قۇلان خاتۇننىڭ تاۋى يوق بولۇپ ، ئۇلار يۇمشاق جۇۋا-لىرىنى قېتىپ ئولتۇرۇپ ، بىر-بىرىگە ئەركىلەپ ، ئۇزۇم شاراب-لىرىنى ئىچىشىپ ، ئۇلارنىڭ ئالدىدا ئىككى ئۇششاق ئۇيغۇر قىز ئۇسسۇل ئويناۋاتاتتى .

— كىمكى بۇنداق شۇم جايدا تۇرسا ، تاغدىكى ئەرۋاھلار ئۇنىڭغا ئازاب بېرىدۇ ، — دېدى قۇلان خاتۇن ، — تاغ ئارىلىقلىرى-دىن تۇمانلارنىڭ قانداق كۆتۈرۈلۈۋاتقىنىنى كۆردۈڭمۇ ؟ بۇلار سې-نىڭ چېرىكلىرىڭ ئۆلتۈرگەن نارەسىدىلەرنىڭ ئەرۋاھلىرى . مې-نىڭ بىلەن كىچىككىنە قۇلقان مۇشۇ يەردە ئۆلۈپ قالمىساق بولاتتى . بىز كۆپكۆك كەرۋەن سۈيىدىلا ساقىيىمىز ، بىزنى ئۆزىمىز-نىڭ موڭغۇل دالىسىغا ئەۋەتكىن .

چىڭگىزخاننىڭ ئاچچىقى كەلدى :

— مېنىڭسىز ئۆزۈڭ يالغۇز ھېچ يەرگە كېتەلمەيسەن ، مەن ئەڭ ئاۋۋال دۇنيانىڭ ئىككىنچى يېرىمىنى ئېلىشىم كېرەك .

قۇلان خاتۇن تېخىمۇ قاتتىق يىغلاپ كەتتى . چىڭگىزخان ئۇلۇغ مەسلىھەتچىسى ، خىتاي يوللىغ چۇسەيگە ئادەم ئەۋەتتى ، ئۇ يوغان كىتابنى كۆتۈرۈپ دەررۇ يېتىپ كەلدى . قۇلان خاتۇن ئۇنى كۆرگەندىن كېيىن ئىرغىپ ئورنىدىن تۇردى ـ دە ، كىتابنى ئۇنىڭ قولىدىن تارتىۋېلىپ گىلەمگە چۆرۈدى ۋە ئۆزى ئۇنىڭ ئۇستىگە يېتىۋالدى .

— ھازىر تەڭرىنىڭ ئىرادىسىنى بىلىمىز ! — دېدى چىڭگىزخان .

— مېنىڭ ئەھۋالىمنىڭ نېمە بولۇشىنى بىلمەكچى ئەمەسمەن ، — دېدى قۇلان ، — مېنىڭ ئېيتقىنىم بولۇشى كېرەك . مەن كەرۇلەن دەرياسى بويىغا كېتىشنى خالايمەن ، بىزنىڭ ھەممە چېرىكلىرىمىزمۇ شۇنى خالايدۇ...

چىڭگىزخان قاشلىرىنى تۇرۇپ پۇشۇلدىدى ۋە ئاخىرىدا شۇڭداق دېدى :

— دۇشمەن ئۇرۇقىدىن ھازىرغىچە مەن يەڭمىگىنىم قالمىدى ، ئەمدى مەن ئەجەلنىمۇ يەڭمەكچىمەن . ئەگەر سەن ، بىغەم ۋە قەيسەر قۇلان خاتۇن ، مېنىڭ بىلەن بىللە بولساڭ ، ساڭا ھېچ بىر ئۆلۈم يېقىن كەلمەيدۇ . ئەگەر مېنىڭدىن ئۇزاقلاشساڭ ، زەھەردىن ياكى غايىب ئاتقان ئوقتىن ھالاك بولىسەن ، — ئۇنىڭدىن كېيىن چىڭگىزخان ئەڭ دانا مەسلىھەتچىسى يوللىغ چۇسەيگە مۇراجىئەت قىلدى ، — ئەجەلنىڭ ئالدىنى ئالىدىغان ئىچىملىك تەييارلاشنى بىلىدىغان شامان ، سېھىرگەر ، تېۋىپ ۋە دانىشمەنلەرنى تاپىمەن ، دەپ ۋەدە قىلغانىدىڭ ، نېمىشقا شۇ چاققىچە مەن ئۇلارنى كۆرمەيۋاتىمەن ؟

— ئۇلارنى تېپىش ئوچۇن ئىشەنچلىك ئادەملەر ئەۋەتىلگەن ، ئۇلار يېقىن ئارىدا يېتىپ كېلىشى كېرەك . ئەمما ، سەن قوشۇنۇڭ

بىلەن شۇنچىلىك چاپسان مېڭىپ ، شۇنچىلىك ئۇزاپ كېتىۋاتىسەن-
كى ، ئەمدى بۇ دانىشمەنلەر يېتىشىپ كېلىشەلمەيدۇ .

چىڭگىزخان قۇلان خاتۇنىنىڭ بارغانسېرى دەردى كۈچىيىپ ، گۈلدەك چىرايلىق يۈزى سولىشىپ كېتىۋاتقىنىنى كۆردى ، ئۇنىڭ ئوغلى قۇلقانمۇ ئانىسىنىڭ يېنىدا چىرايى ئۆچكەن هالدا قۇرۇق سۆڭەك بولۇپ ياتاتتى . شۇنىڭدىن كېيىن ، چىڭگىزخان تەشۋىشلە-
نىشكە باشلاپ ، هېچ نەرسىدىن كۆڭلى ئارام تاپمىدى . ئۇ ئۆلۈم توغرىسىدا كۆپرەك سۆزلەيدىغان ۋە ئۆمۈرنى ئۇزارتىش يولىدا تېۋىپلەردىن كۆپرەك دورا - دەرمانلارنى سۇرۇشتۇرىدىغان بولۇپ قالدى ، كۆپلىرى مۆجىزىلىك ئىچىملىك تەقدىم قىلدى . چىڭگىز-
خان بۇ دورىنى ئاۋۋال تېۋىپلارنىڭ ئۆزلىرىگە ئىچكۈزگەندىن كې-
يىن ، ئۇلارنىڭ ئۆلۈش - ئۆلمەسلىكلىرىنى بىلىش ئۈچۈن ، باش-
لىرىنى كېسىپ ئەكېلىشكە بۇيرۇيتتى .

قاغان بالىتان قەلئەسى يېنىدا قىلغان ئۇرۇشلىرىدىن كېيىن تېخىمۇ قاتتىقراق قايغۇ - ئەلەمگە چۆمدى . چۈنكى ، بۇ ئۇرۇشتا چاغاتاينىڭ ئوغلى ، يەنى ئۇنىڭ جانىجان نەۋرىسى موغاتوقانغا دۈش-
مەن پالاخمانىدىن ئېتىلغان يوغان نەيزە تەككەنىدى . مۇسۇلمان ئۆلكىسىنىڭ باش خانى بولىدىغان موغاتوقان تۈيۈقسىز تەككەن ئوقتىن ئۆلدى .

چىڭگىزخان شۇنىڭغا ئىشەنمىدى ، ئۆلۈم قارىغۇ تۆگىنىڭ تې-
پىشىگە ئوخشايدىغان نەرسە ، تەككەن كىشى ئۆلىدۇ ، تەگمىگەن كىشى ئامان قېلىپ قېرىغىچە ئۆمۈر سۈرىدۇ .

چىڭگىزخان نەۋرىسىنىڭ ۋاپاتىدىن شۇنچىلىك غەزەپلەنىدى ، دەرهال بالىتان ئېلىنسۇن ، دەپ پەرمان چىقاردى . قوشۇن قورغاز-
نى بۇزۇپ ، شەهەرگە باستۇرۇپ كىرىپ ، هەممىنى قىلىچتىن ئۆتكۈزدى ، چىڭگىزخان چېرىكىگە هېچقانداق ئەسىر ئېلىنمىسۇن ، دەپ پەرمان بەردى . بىرمۇ تىرىك جان قالدۇرماسلىق ئۈچۈن ، پۈتۈن شەهەر ۋەيران قىلىنىدى . بۇ جايغا «مۇڭ تۆپە» دەپ نام قويۇشتى . شۇنىڭدىن كېيىن ، ئۇ يەردە هېچكىم ياشىمىدى ، يەر-

لىرى چۆلدەرەپ قالدى .

چىڭگىزخان تاغنىڭ تىك يېرىگە قۇرۇلغان سېرىق چېدىرى يېنىدا كەچ كىرگۈچە ئولتۇراتتى ، تۆۋەندە ناھايىتى چوڭقۇر ، تېگى كۆرۈنمەيدىغان ھاڭ ـ غارلار تۇراتتى . ئۇ ئۇدۇلىدىكى ئۆتكىلى بولمايدىغان داۋانلارغا ۋە تۇمان ئىچىدە چالا ـ پۇچۇق كۆزگە چېلىققان قار باسقان چوققىلارغا كۆز تاشلايتتى ، بەزىدە بولسا يول باشلىغۇچىلارنى چاقىرتىپ كېلىپ ، ئۇلاردىن ھىندىستان ۋە تىبەت ئارقىلىق موڭغۇل دالىلىرىغا بارىدىغان ئەڭ قىسقا يولنى سۇرۇشتۇرەتتى .

ناھايىتى كۆپ ئولجىلارغا كۆمۈلۈپ كەتكەن چېرىكلەرنىڭ قارارگاھىدا يۈرتلىرىغا قايتىش توغرىسىدىلا سۆز بولاتتى ، خالاس . ئەمما ، ھېچكىم بۇ توغرىدا دەھشەتلىك قاغانغا ئېغىز ئاچالمايتتى ، ھېچكىم ئۇنىڭ ئەسلىي مۇددىئاسىنى چۈشەنمەيتتى ، ئەتىلىككە قانداق بۇيرۇق بېرىشىنى بىلەلمەيتتى — قوشۇننى كەلگەن يول بىلەن كەينىگە قايتۇرامدۇ ياكى يەنە يۈرۈشكە ئەۋەتەمدىكىن ؟ ۋە ياكى ئۇچرىغان يۈرتلارنى كۆيدۈرۈپ ، ئادەملەرنى قىرغىن قىلىپ يەنە كۆپ يىللار دۇنيانى كېزىشكە توغرا كېلەمدىكىن ؟

ئافغان تاغلىرىدا ئۇزۇن تۇرۇپ قالغانلىق نەتىجىسىدە ، قوشۇن ئوتتۇرىسىدا غودۇڭشىشلار پەيدا بولۇشقا باشلىدى ، چۈنكى بۇ يەردە ئاتلارغا يەم ـ خەشەكلەر يېتىشمەيتتى . شۇ چاغدا قۇلان خاتۇن يۈرتىغا قايتىش ۋاقتى كەلگەنلىكىگە قاغاننى ئىشەندۈرۈش نىيىتىدە ، ئۇلۇغ مەسلىھەتچى خىتاي يوللىغ چۈسەي بىلەن كېلىشىپ ، ئاجايىپ بىر ئەپسانە ئويلاپ چىقاردى . چىڭگىزخانغا ئېيىتىپ بېرىش ئۈچۈن ، يوللىغ چۈسەي بۇ ئەپسانىنى ئىككى جەسۇر نۆكەرگە ئۆگەتتى . بۇ ئىككى موڭغۇل قارارگاھقا بېرىپ ، ناھايىتى مۇھىم ۋە ئاجايىپ نېمە سۆزلەپ بېرىمىز ، دەپ چىڭگىزخان بىلەن كۆرۈشۈشنى ئىلتىماس قىلىشتى . يوللىغ چۈسەي ئۇلارنى چىڭگىزخانىڭ ھۇزۇرىغا ئېلىپ كىردى ۋە ئۇلار ئەپسانىنى باشلىدى :

— بىز تاغلاردا تېنەپ يۈرۈپ كېيىككە ئوخشىغان ، لېكىن

يېشىل رەڭلىك ، ئات قۇيرۇقلۇق ، بىر مۇڭگۈزلۈك هايۋاننى ئۇچ-
راتتۇق . بۇ هايۋان موڭغۇلچه : «خانلىرىڭلار ئۆز ۋاقتىدا يۈرتىغا
قايتىشى لازىم» دەپ ۋارقىرىدى .

چىڭگىزخان ئەپسانىنى ئاستا ئاڭلاۋېتىپ ، بىر قېشىنى مە-
دىرلىتىپ ، ئالدىدا تىز چۆكۈپ تۇرغان باتۇرلارغا تىكىلىپ قارا-
دى .

— سىلەرگە ئەنه شۇ ئاجايىپ هايۋان كۆرۈنگەن كۈنى قانچە-
لىك قىمىز ئىچىۋىدىڭلار ؟

باتۇرلار قەسەم قىلىپ ، «ئىچمەكچى بولساقمۇ ، بۇ چۆل تاغدا
قىمىز ئۈياقتا تۇرسۇن ، ئۆچكىنىڭ سۈتىنىمۇ تېپىش ئەمرى -
مەھەل» دېيىشتى .

چىڭگىزخان يوللىغ چۈسەيگە قاراپ :

— سەن يەر ، دېڭىز ۋە ئاسمانىڭ هەممە سىرلىرى يېزىلغان
كىتابنى بىلىسەن . شۇنداق هايۋان بارلىقى توغرىسىدا رىۋايەت
بارمۇ ؟

يوللىغ چۈسەي دۇنيادىكى تۇرلۈك هايۋانلار ، بېلىقلار ۋە
قۇشلارنىڭ سۈرەتلىرى سېلىنغان يوغان بىر كىتابنى ئەكېلىپ
ۋاراقلاۋېتىپ دېدى :

— بۇنداق نادىر هايۋاننى «دانا گودۇغان» دېيىشىدۇ ، ئۇ
هەممە خەلقلەرنىڭ تىلىنى بىلىدۇ . ئۇنىڭ ئىككى باتۇرىمىزغا
ئېيتقان سۆزىنىڭ مەنىسى شۇكى ، دۇنيادا هەددىدىن تاشقىرى قان
تۆكۈلمەكتە . تۆت يىلدىن بېرى ، سېنىڭ بۇيۇك قوشۇنۇڭ كۈنپە-
تىشتىكى ئەللەرنى بېسىۋالماقتا . شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ خۇداۋەندە كە-
رىم ، بۇ توختىماس قىرغىندىن رەنجىپ ، ئۆز ئىرادىسىنى سەن
پادىشاهىمىزغا بىلدۈرۈش ئۈچۈن ، گودۇغان دېگەن هايۋاننى ئەۋەت-
كەن . خۇدانىڭ ئەمرىگە بويسۇنۇپ ، بۇ ئۆلكىلەرنىڭ خەلقىگە رە-
هىم قىل . بۇ ئىش سەن ئۈچۈن هەددى - هېسابسىز بەخت -
سائادەت كەلتۈرىدۇ . بولمىسا خۇدانىڭ قەهرى كېلىپ ، چاقماق
بىلەن هالاك قىلىدۇ . خىتاي دانىشمەنلىرىنىڭ قەدىمكى كىتابى

بۇنى شۇنداق بايان قىلىدۇ .
يوللىنغ چۈسەي ئىبادەت قىلىۋاتقان كاھىنده‌ك تەكەببۇرلۇق ۋە تەنتەنە بىلەن سۆزلەيتتى ، چىڭگىزخان بولسا بىر كۆزىنى قىسىپ ، مەسلىھەتچىسىگە قاراپ تۇراتتى . كېيىن ئالدىدا تىز چۆكۈپ تۇرغان باتۇرلارغا نەزەر سالدى ۋە ئۇلارنى بىردىن ئالدىغا چاقىرىپ ، ئېڭىشىپ تۇرۇپ قۇلاقلىرىغا بىر نېمە دەپ پىچىرلىدى ، ئۇلارمۇ پىچىرلاپ جاۋاب قايتۇرۇشتى .
شۇنىڭدىن كېيىن ، كۆپ مىننەتدار بولغان قاغان باتۇرلارغا ئىجازەت بەردى ۋە ئۇلارغا تويغۇچە قىمىز ئىچكۈزۈلسۇن ، دەپ بۇيرۇق قىلدى .
قاغان مەسلىھەتچىسىگە بۇنداق دېدى :
— بۇلار پاراسەتلىك ۋە تاپقۇر باتۇرلار ئىكەن ، ئۇلارنى ھۆرمەتلەش كېرەك . مەن ئۇلارنىڭ ھەر قايسىسىدىن نۆۋەت بىلەن گودۇغان قانداق قەدەم تاشلاپ ئۆتتى ، دەپ سوردىم . بىرى قاتراپ ئۆتتى دەپ ، ئىككىنچىسى يورغىلاپ ئۆتتى ، دەپ جاۋاب بەردى ، ھەتتاكى تامامەن مەست بولغان موڭغۇلمۇ ، يۇگۇرۇپ كېتىۋاتقان ھايۋاننى كۆرسە ، بۇنداق يېڭىلىشمەيدۇ . بۇنىڭدىن مەن بۇگۈن چۈشەندىمكى ، قوشۇن ئۇرۇش قىلىشتىن ھېرىپ كېتىپتۇ ، چېرىكلەر يۇرتىغا قايتىش ھەلەكچىلىكىگە چۈشۈپ قاپتۇ . مانا شۇنىڭ ئۈچۈن ئۆز قاغانى بولغان ماڭا گودۇغان دېگەن ئاجايىپ ھايۋاننى ئەۋەتكەن خۇدانىڭ ئىرادىسىگە مۇۋاپىق . ئەمدى ، قوشۇننى ئارقىغا قايتۇرىمەن ۋە ئۆز يۇرتۇم — ئۇلۇسۇمغا بارىمەن .
ئەتىسىگە چىڭگىزخانىڭ قانداق قارارغا كەلگىنىنى بىلگەن بارلىق موڭغۇل چېرىكلىرى خۇشال - خۇراملىق بىلەن ناخشىلار ئېيتىشىپ ، سەپەرگە تەييارلىنىشتى .
ئاۋۋال چىڭگىزخان ھىندىستان ۋە تىبەت ئارقىلىق كەتمەكچى بولدى ، شۇ مەقسەتتە دېھلى شەھىرىدىكى ھىند شاھى ئەلتۇتمىشقا ئەلچى ئەۋەتتى ، ئەمما تاغ يولى قارغا كۆمۈلگەنىدى . شاھ جاۋابىنى كېچىكتۇردى ۋە جالالىددىننى باش سەركەردە قىلىپ

قوشۇن توپلىدى .

بۇنىڭ ئۈستىگە ئىسيانچى تاڭغۇتلارنىڭ يەنە قوزغىلاڭ كۆتۈر-گەنلىكى توغرىسىدا موڭغۇلستاندىن خەۋەر كەلدى . ئۇلۇغ مەسلە-ھەتچى يوللىغ چۈسەي يۇلتۇزلارغا قاراپ ھېسابلاپ ۋە شامانلار پال ئېچىشىپ كۆرۈپ ، قاغاننىڭ ھىندىستان ئارقىلىق مېڭىپ كېتە-شىنى لايىق تېپىشمىدى .

چىڭگىزخان شۇنىڭدىن كېيىن يەنە شۇ ئاۋۋالقى كەلگەن يىراق يولى بىلەن قايتىشقا قارار قىلدى ، ئۇنىڭ ئەمرىگە مۇۋاپىق ئاھالە داۋان يولىنى قاردىن تازىلاشقا كىرىشتى . شۇنداق قىلىپ ، ئەتىياز كىرىشى بىلەن موڭغۇل قوشۇنى يولغا چۈشتى .

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى تورىسى

ئىككىنچى باب

چىڭگىزخاننىڭ كەمبەغەل دانىشمەن بىلەن يېزىشقانلىرى

قارا ئەرتىشتە تۇرغان ۋاقىتلاردىلا ، چىڭگىزخان ئۆز ساقلىقى ۋە ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈشى توغرىسىدا ئويلاپ ، تەجرىبىلىك تېۋىپلا- رنى ئىزدىدى . ئۇنىڭغا چاڭچۇن ھەقزات دېگەن ئاجايىپ بىر دانىش- مەن بارلىقىنى خەۋەر قىلدى ، بۇ دانىشمەن پۈتۈن يەر ۋە ئاسماز- نىڭ سىرىنى ئاچقانمىش ، ھەتتاكى ئۆلۈمنىڭمۇ داۋاسىنى بىلەر ئىمىش . ئۇنىڭ توغرىسىدا بۇيۇك مەسلىھەتچى ۋە مۇنەججىم يوللىغ چۈسەي بۇنداق دېگەن :

— چاڭچۇن ھەقزات كامالەتكە يەتكەن ئادەم . تۇرمىغا مىنىپ ئۇچۇپ بۇلۇتلار بىلەن سۆھبەت قىلىدۇ ، بىر يۇمىلاپ باشقا مەخ- لۇققىمۇ ئايلىنىدۇ . ئۇ تەركىدۇنيا بولۇپ ، باشقا دانىشمەنلەر بىلەن بىللە تاغلارغا چىقىپ كەتكەن ، ئۇ يەرلەردە ئىنسانغا ئۇزۇن ئۆمۈر ۋە ھاياتبەخش قىلىدىغان بىر گۆھەرنى ئىزدىمەكتە . ئۇ خىيالغا چۆكۈپ بىردەم ئۆلۈكتەك قېتىپ ئولتۇرىدۇ ، بەزىدە كەچ- كىچە دەرەختەك قېتىپ تىك تۇرىدۇ . بىر تۇرۇپ ۋارقىراپ - جارقىراپ سۆزلەيدۇ ، بىردەمدە شامالدەك ئۇچىدۇ . ئۇ كۆپنى كۆرگەن ، كۆپنى ئاڭلىغان ، ئۇنىڭ ئوقۇمىغان كىتابلىرى قالمە- غان .

بۇ ئاجايىپ ئادەمنى ئىزدەپ تاپماق ئۈچۈن ، چىڭگىزخان سىنالغان ئەمەلدارى مىڭغان (لىۋ جۇنلىۋ) دېگەن خىتاينى ئەۋەت- تى ، ئۇنىڭغا غەزەپلىك شىرنىڭ سۈرىتى سىزىلغان ئالتۇن تەمتەك

بېرىلدى . ئۇ تەمتەككە : «خۇددى ئۆزىمىز بارغاندەك ئىشنى ئورۇن-
لاش هوقۇقى بېرىلىدۇ» دەپ يېزىلغانىدى .
مىكىغانىنىڭ قولىغا چىگگىزخان نامىدىن دانىشمەن چاڭچۇن
هەقزاتقا يېزىلغان قىممەتلىك خەت تاپشۇرۇلدى . بۇ خەتنى ساۋات-
سىز بۇيۇك قاغانىنىڭ ئاغزىدىن ئۇنىڭ ئۇلۇغ مەسلىھەتچىسى يول-
لىغ چۇسەي يېزىۋالغانىدى . بۇ خەتتە تۆۋەندىكىلەر يېزىلغان :

«خۇدا خىتاي ئېلىنىڭ هەددىدىن زىيادە زىبۇزىنەت-
نەتكە بېرىلگەنلىكى ۋە تەكەببۇرلۇقلۇقىدىن غەزەپلەن-
دى . مەن شىمال دالىسىنىڭ ئادىمى بولۇپ ، ئەخلاقسىز
ئىشلارغا مەيلىم يوق . مەن كىشى ئەخلاقىنىڭ ساددا ۋە
ساپ بولۇشىنى ياخشى كۆرىمەن ، زىبۇزىننەتنى رەت
قىلىمەن ۋە مۆتىدىل ئۆمۈر كەچۈرىمەن . مەن هەر دائىم
ئەڭ ئاددىي كىيىنىپ ، بىر خىل تاماق يەيمەن .
يىلقىچىلار قانداق جۇل - جۇل كىيىنىپ كىيىسە ، مەنمۇ
شۇنداق كىيىنەمەن ، خۇددى كالىغا ئوخشاش بوغۇزمۇ
تاللىمايمەن .
سەككىز يىل ئىچىدە ، مەن چوڭ ئىشلارنى قىلدىم .
ۋە يەر يۈزىدىكى هەممە ئەللەردە ئۆز هاكىمىيىتىمنى
جارى قىلدىم . ئاتا - بوۋىلىرىمىز ، كۆچمەن هۇنلار[1]
جاهاننى ئالغاندىن كېيىنكى زامانلاردىن بېرى ، بۇنداق
پادىشاهلىق دۇنيا يۈزىگە كەلگەن ئەمەس .
مېنىڭ نامىم ئۇلۇغ ، ۋەزىپىلىرىمۇ ناهايىتى مۇ-
هىم . لېكىن ، شۇنداق خەۋپىم بارکى ، مېنىڭ ئەلنى
ئىداره قىلىشىمدا بىر نەرسە كەملىك قىلىدۇ . كېيىمە
ياسالغان ۋاقىتتا ئۇنىڭ بىلەن دەريادىن ئۇزۇپ ئۆتۈش

---

① هۇنلار — رۇسچە «خوننۇ ، گۇن» دەپ ئاتىلىدۇ . مەركىزي ئاسىيادا ياشىغان جەڭگىۋار بىر خەلق بولۇپ ، كېيىنرەك غەربكە يۈرۈش قىلغان ۋە ۷ ئەسىردە ئاتتىلا باشچىلىقىدا ياۋروپاغىچە باستۇرۇپ بارغان .

ئۇچۇن پالاقلارمۇ ياساش لازىم بولغىنىدەك ، جاھاننى بويسۇندۇرۇش ۋە ئىدارە قىلىش ئۇچۇنمۇ دانىشمەنلەر ۋە ياردەمچىلەر ئېھتىياجلىق بولىدۇ .

مەن سېنىڭ ھەقزات ئىكەنلىكىڭنى ، ھەقىقەتنى سۆيگۈچى ئىكەنلىكىڭنى ۋە ئەڭ ئالىيجاناب يۈسۈن - قائىدىلەرگە تايىنىپ ئىش قىلىدىغانلىقىڭنى بىلدىم . سەن ناھايىتى كۆپ ئىلىملاردىن خەۋەردار ۋە تەجرىبە-لىك ئىكەنسەن ، يوسۇن - قائىدىلەرنى ناھايىتى ياخشى ئۆگىنىۋالغانىكەنسەن . سەن كۆپتىن بېرى تاغلارنىڭ غارلىرىدا ئۆزۈڭنى ئالەمنىڭ كۆزىدىن يوشۇرۇپ يېتىپ-سەن .

مەن نېمە قىلىشىم كېرەك؟ ئارىمىزدا ئېگىز تاغ-لار ، كەڭ ۋادىلار بولغانلىقى سەۋەبلىك ، سېنىڭ بىلەن ئۇچرىشىش ئىمكانىيىتىدىن مەھرۇممەن . شۇنىڭ ئۈ-چۈن ، ئۆزۈمگە يېقىن كىشى بولغان مىڭغاننى ۋە چاقچان ئاتلىقلارنى پوچتا ھارۋىسى بىلەن ئەۋەتتىم . سېنىڭدىن ئىلتىماس قىلىمەنكى ، ھەقزات ئالىيلىرى ، مىڭلارچە چاقىرىم كېلىدىغان يولنى يىراق دېمەستىن ، مېنىڭ ھۇزۇرۇمغا قەدەم تەشرىپ قىلغايسەن .

ئۇزۇن قۇملۇق چۆل سەپىرىنى ئويلىما ، مېنىڭ خەلقىمگە رەھىم قىل . ئەگەر كەلمەيدىغان بولساڭ ، ئۆمۈرنى ئۇزارتىش چارىسىنى شۇلاردىن ئەۋەت .

ئۇلۇغ تويىنلىقىڭنىڭ ماھىيىتىنى ئىدراك قىلىپ ۋە ساۋاب ئىشقا خەيرخاھلىق قىلىپ ، مېنىڭ ئارزۇيۇمنى رەت قىلماسلىقىڭنى ئىلتىماس قىلىمەن . بىزنىڭ بۇ پەرمانىمىز ساڭا روشەن بولسا كېرەك» .

مىڭغان مانا شۇ خەتنى ئېلىپ ، چۆل - بایاۋان ۋە تاغلار بىلەن بارىدىغان ئۇزۇن سەپەرگە چىقىپ كەتتى . ئۇ قاغانىنىڭ ئىرادىسىنى

ئورنىغا يەتكۈزۈش ئۈچۈن ، ھەر ئۆتەڭدە ئاتلىرىنى ئالماشتۇرۇپ ، ئالدىراش ماڭاتتى . ئاخىرىدا چىن ئېلىگە يېتىپ ، ئېگىز تاغنىڭ غارىدىن ناھايىتى قېرىپ كەتكەن ۋە جۇل - جۇل كىيىملىك دانىشمەننى تاپتى ، بۇ مەشھۇر چاڭچۈن ھەقزات ئىدى . ئۇ چىڭگىز-خاننىڭ خېتىنى ئوقۇپ ، ئۇنىڭ ھۇزۇرىغا بېرىشتىن قەتئىي باش تارتتى .

شۇنىڭدىن كېيىن ، ئۇ چىڭگىزخانغا جاۋاب يېزىپ مىڭغانغا بەردى . مىڭغان بولسا قاغانىنىڭ غەزىپىدىن قورقۇپ ، يەنە بىر تەرەپتىن چاڭچۈن ھەقزاتنى كۆندۈرۈپ قالارمەن ، دېگەن ئۈمىد بىلەن ئۆزى بۇ يەردە قېلىپ ، خەتنى چاپارمەندىن ئەۋەتتى .

خىتاي دانىشمىنى مانا بۇنداق خەت يازغانىدى :

«تويىنلىققا ئىنتىلگۈچى ۋە تاغلاردا ئىستىقامەت قىلغۇچى چاڭچۈن ھەقزات يېقىندا يىراقتىن كەلگەن ئالىي پەرماننى ئالدى . ھەقىقەتەن دېڭىز بويىدا ئىستىقامەت قىلغۇچى خىتاي خەلقى ئۆزىنىڭ تەكەببۇرلۇقى ۋە مەنمەنلىكى نەتىجىسىدە پەم - پاراسىتىنى يوقاتقان . ھاياتقا دائىر ئىشلاردا پاراسەتسىزلىكىمنى ، تويىنىللىقنى ئۆگىنىشتە ھېچ ئىش قىلمىغانلىقىمنى ، تۇرلۇك يوللار بىلەن ئەمگەك قىلغانلىقىمنى ، ئۆلمىگەن بولساممۇ ، قېرىپ قالغانلىقىمنى ، شۆھرىتىم پۈتۈن ئەللەرگە تارقالغان بولسىمۇ ، ھەقىقەتتە ئاددىي كىشىلەردىن پەرقىم يوق ئىكەنلىكىمنى كۆز ئالدىمغا كەلتۈرۈپ ، خىجالەت-لىكتىن ناھايىتى ئازاب چېكىمەن . ئىلمىي غايىبنى كىم بىلەتتى .

ئەڭ ئاۋۋال پەۋقۇلئاددە خەتنى ئالغاندىن كېيىن ، تاغ - تاشلارغا ياكى دېڭىز بويلىرىغا قاچماقچى بولغان-دىم ، لېكىن ئويلاپ ، سېنىڭ پەرمانىڭغا قارشى تۇرماس-لىققا قارار قىلدىم ۋە يولغا چۈشمەكنى ، تەڭرى مەرد-

لىك ۋە ئەقىل بەرگەن ، قەدىم زامانلاردا ئۆتكەن ھەممە كىشىلەردىن يۇكسەك بولغان ، ئىلىم - مەرىپەتلىك خەتايلار ۋە ياۋايىلارمۇ بويۇن ئەگگەن پادىشاھنى زىيارەت قىلىش ئۈچۈن ، قار - بوراندار بىلەن كۈرەشمەكتىن زۆرۈر تاپتىم .

سەپەردە شامال ۋە چاك توختىماستىن كىشىنى ئازابلايدۇ ، ئاسماننى قارا بۇلۇتلار قاپلايدۇ . مەن بولسام قېرىپ قالغانمەن ، دەرمانىم يوق ، چوك قىينىچىلىقلار-غا بەرداش بېرەلمەيمەن ، شۇنىك ئۈچۈن ، بۇنداق ئۇزۇن يولنى بېسىپ ھۇزۇرىڭغا يېتىپ بارالماسمەن ، دەپ قورقىمەن .

ھەي ، ئۇلۇغ قاغان ، ناۋادا سېنىك ھۇزۇرۇڭغا يېتىپ بارغان تەقدىردىمۇ ، ئۇرۇش ۋە ئەلگە دائىر ئىش-لارنى قىلىش مېنىك قولۇمدىن كېلەتتىمۇ ؟ شۇنىك ئۈچۈن ، ئىلتىماس قىلىمەنكى ، ماڭا شەپقەت قىلىپ تۇرۇپ ئېيتساك ، بارايمۇ ، بارمايمۇ ؟ مەن ناھايىتى جۇ-دەپ ، دەرمانسىزلىنىپ قالغانمەن . سېنىك پەرمانىڭنى كۈتىمەن .

يىلان يىلى ، ئۈچىنچى ئاي»

چىڭگىزخان خەتنى ئېلىپ كۆپ مىننەتدار بولدى ، چاپارمەنگە ياخشى سوۋغىلارنى بېرىپ ، يەنە خەت يېزىپ جاۋاب قايتۇردى :

«كىمكى مېنىك قول ئاستىمغا ئۆتسە ، ئۇ مېنىك بىلەن دوست ، كىم مېنىڭدىن ئايرىلسا ، ئۇ ماڭا دۈش-مەن . ۋاقتى كەلگەندە ، چوك مۈشەققەتلەر بىلەن ئۇزاق تىنچلىق ئورنىتىش ئۈچۈن ، مەن پۈتۈن قوشۇننى ئىشقا سالىمەن ، پۈتۈن جاھاننىك قەلبى ماڭا بويسۇنغاندىن

كېيىنلا ھەربىرىڭىزنى توختايمەن .

شۇ مەقسەتتە مەن ھەر دائىم يېڭىلمەس قوشۇن بىلەن بىللە ئۇرۇش مەيدانىدا يۈرۈپ ، دەھشەتلىك ئۇلۇغۋارلىق كۆرسەتمەن ، مەن سېنىڭ يولغا چىقىشىڭ ئاسان ئىكەنلىكىنى ۋە مېنىڭ ئالدىمغا تۈرنا بولۇپ ئۇچۇپ كېلەلىشىڭنى بىلىمەن . يول ئۇزۇن بولغان ھالەتتىمۇ ، سېنى يېقىن ئاردىدا كۆرىمەن ، دەپ ئىشەنمەن . مۇراد - مەقسىتىمنى ساڭا بىلدۈرۈش ئۈچۈن خېتىمگە جاۋاب قايتۇردۇم ، سۆزنى ئۇزارتمايمەن . »

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بېتى تورىسى

ئۇچىنچى باب

ماڭا ئۆلمەسلىكنىڭ داۋاسىنى تاپ

خىتاي دانىشمىنى ئۇلۇغ قاغاندىن ئىككىنچى قېتىم خەت ئالغاندىن كېيىن ، يىراق سەپەرگە بېرىشقا رازى بولدى . ئۇ چىڭگىزخانغا خىتايدىن ئەۋەتىلىۋاتقان ئاجايىپ ساراي ناخشىچى قىزلىرى ۋە ئۇسسۇلچىلىرى بىلەن بىر كارۋاندا بېرىشقا زادىلا ئۇنىمىدى . شۇنىڭ ئۈچۈن ، ئۇنىڭغا بىر مىڭ پىيادە ۋە ئۈچ يۈز ئاتلىقلاردىن تەركىب تاپقان مەخسۇس قوروقچىلار بېرىلدى . چاڭچۇن ھەقزات يىگىرمە شاگىرتىنىمۇ بىلله ئېلىپ ماڭدى . ئۇلاردىن بىرى مۇكەممەل كۈندىلىك دەپتەر تۇتۇپ ، ئۆز ئۇستازىنىڭ ئېيتقان سۆزلىرى ۋە شېئىرلىرىنى يېزىپ ماڭدى[1] .

چاڭچۇن ھەقزات ئالدىرىماستىن ھەممە شەھەردە توختاپ ماڭدى . موڭغۇل داروغاچلىرى (شەھەر باشلىقلىرى) ئۇلارنى دەبدەبە بىلەن كۈتۈۋالاتتى ۋە زىياپەت قىلماقچى بولۇشاتتى . دانىشمەن شويلا ۋە مېۋە بىلەنلا غىزالىنىپ ، مېھمان بولۇشقا ئۇنىمايتتى .

چاڭچۇن ھەقزات يول بويى شېئىر يېزىپ ماڭدى . ئۇ موڭغۇل سەھرالىرىدىن ئۆتكىنىدە ، ئۆز پىكىرلىرىنى تۆۋەندىكى شېئىرلار بىلەن ئىپادىلىدى :

---

① چاڭچۇن ھەقزاتنىڭ بۇ سەپەر خاتىرىسى «غەربكە سەپەر» نامى بىلەن ھازىرغىچە ساقلانغان .

1

قاياققا قارىساڭ تاغ ـ تاش ،
ئاخىرى يوق پايانىمۇ .
تاغدىن چۈشەر ئېقىنلار ،
شامال توختىماس بىرەمما !

خىيالىمدا كۆيلىنەر ،
يەر يارالغان زامانىدىن .
كۆچمەن قەبىلىلەر ،
نېمىشقا ئۆتۈشەر بۇ يەردىن .

ئۇلارنىڭ ئادىتى ئۆزگە ،
ئاجايىپ كىيىملىرى بار .
قەدىمكى ئادەملەردەك ،
ھارام تاماق يېيىشەر[1] .

ئۇلار خەتنى بىلىشمەس ،
بالىلاردەك بەك پۈتۈن .
ئۇلار ئۆزىدىن مەمنۇن ،
موللاق بىلەن كېچەر كۈن !

2

يول تەپتەكشى چۆلدىن باراتتى ،
مۈشكۈل ئىدى بىر چامدام باسماق .

---

① خىتايلار كالىنى مۈقەددەس ھېسابلاپ ، ئۇنىڭ گۆشىنى يېمەيتتى ۋە سۈتىنى ئىچمەيتتى . شۇنىڭ ئۈچۈن ، موڭغۇللارنىڭ تامىقى ئۇلارغا ياشقىچە تۈيۈلاتتى .

ئەينەكتەك كۆل پارقىرايتتى ،
كۆزنى ئالاتتى شور تۇپراق .

بۇ ئۇزاق دەشت ـ تۆپلىكلەردە ،
يولۇچى يولۇقمايدۇ تا كەچكىچە .
بۇ يات ئۆلكىدىن سۈۋارى ئۆتەر ،
يىلىغا بىر ، ئىزسىز سايىچە .

تۆپلىكلەرنى لويىلىلار باسقان ،
كۆرۈنمەيدۇ يە تاغ ، يە بىر شاخ .
قىشتىكىدەك ياز كۈنلىرىمۇ ،
كۆچمەننىڭ بېشىدا تۇماق .

بۇ يەردە شالى بولماس ، ھەممە خەلق ،
سۇت ئىچىشىپ كۈن ئۆتكۈزۈشىدۇ .
ئۆزى بىلەن شاد كۆچمەنلەر ،
كىگىز ئۆيلەر ئېلىپ يۈرۈشىدۇ .

ئىككى يىل يول باسقان چاڭچۇن ھەقزات جەيھۇن دەرياسىغا يېتىپ كەلدى ، تېرمىزغا يېقىن جايدا دەريانىڭ بۇ قىرغىقىغا ئۆتتى ، بۇ يەردە ئۇنى چىڭگىزخانىنىڭ شەخسىي تېۋىپى قارشى ئالدى . دانىشمەن ئۇنىڭغا ئۇزاق سەپەرنىڭ تامام بولۇشىغا بېغىشلاپ يېزىلغان شېئىرلىرىنى تەقدىم قىلدى ۋە :
— مەن تاغ ياۋايىسى ، ئۇلۇغ قاغانىنىڭ قارارگاھىغا مۇھىم بىر سۆز ئېيتماق ئۈچۈنلا كەلدىم . بۇ سۆزلەر ئورۇنلانسا ، ئالەم گۈلىستان بولغۇسى ، — دېدى .
چاڭچۇن ھەقزات بەرگەن شېئىر مانا مۇنداق :

سېنى سەككىزىنچى ئاي،[1]
ئەزەلدىن ماختار ئىدى.
ئاسماندا بۇلۇت يوق،
كېچە تىپتىنچ.
پۈتۈن گۈمبىزى پەلەك،
كۈمۈش كۆۋرۈككە ئوخشار.
يۇلتۇز نۇرىدا جەنۇب،
ئەجدىھالىرى ئويىنىشار!
شۇ چاغدا ئېگىز مۇنارىدىن،
خۇشاللىق ئاۋاز كېلۇر:
ھەممە ياساقلىرى بايرام
قۇرسۇن، دەپ تۇرۇپ بۇيرار!
شۇ چاغدا ناخشىچىلار كۈيلەر،
قۇيۇلار مەي، ھەممە بەند.
جىمجىت قىرغاقتا،
يۇرىدۇ ھېرىپ دانىشمەن.
ئۇ قۇدرەتلىك قاغانغا،
قورقماستىنلا ھۆكۈم قىلدى.
ئەزرائىلنى ئەۋەتىپ،
جېنىنى ئال، دەپ
ئەمر قىلدى.

چاڭچۇن ھەقزات ئاھالىلىرى تىرىپىرەن بولۇپ قېچىپ كەتكەنلىكىدىن چۆلدەرەپ قالغان ۋە ئىتلارنىڭ ھاۋشىشلىرىلا ئاڭلانغان بەلخ شەھىرىدىن ئۆتكەندىن كېيىن، تۆت كېچە، تۆت كۈندۈز تاغلاردا يول يۈرۈپ، چىڭگىزخاننىڭ قارارگاھىدىكى تاغنىڭ تېگە يانباغرىغا قۇرۇلغان سېرىق چېدىرغا يېتىپ كەلدى.

---

① 8 ـ ئاي — جۇڭگو كالېندارىغا قارىغاندا 9 ـ ئاي. ئېتىز ئىشلىرى تامام بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن خىتايلار بۇ چاغدا بايرام قىلاتتى.

چاڭچۇن ھەقزاتنى دەھشەتلىك قاغانىنىڭ ھۇزۇرىغا خىتاي ۋە موڭغۇل تىللىرىنى بىلىدىغان سەمەرقەند نائىبى ئاقەي تەيشى باش-لاپ كەلدى . ھەممە تويىنلار («تويىنلىق» تەلىماتىنىڭ مۇخلىس-لىرى) خىتاي قاغانىنىڭ ھۇزۇرىغا كەلگەنلىرىدە ، ئۇنىڭغا ھېچقا-چان تىز چۆكۈپ ۋە يەرنى سۆيۈپ تەزىم قىلمىغانلىقلىرى ئۈچۈن ، چاڭچۇن ھەقزات قاغانىنىڭ ئۆيىگە كىرگەندىن كېيىن ، ھۆرمەت ئۈچۈن قول قوشتۇرۇپ تەزىملا قىلدى ، خالاس .

ئۇلۇغ قاغانىنىڭ ئۇدۇلىدا ئاپتاپ ۋە شامالدىن قارىيىپ كەت-كەن ، دوقا ماڭلاي ، ئاق چېچى بوينىغا چۈشكەن قاپقارا ئورۇق بوۋاي تۇراتتى . ئۇ كاناپتىن توقۇلغان كەش ۋە كونا يەكتەك كىيىۋالغانلىقتىن ، كەمبەغەل بىر كىشىگە ئوخشايتتى . لېكىن ، «جاھان قاغانى»غا دىققەت بىلەن ۋە ھېچبىر ھېيىقماستىن قاراپ تۇراتتى ، كېيىن گىلەمگە ئولتۇردى .

قارىغىنا ، سېرىق ساقىلىغا ئاق كىرگەن چىڭگىزخان زۇمرەت-لەر بىلەن بېزەلگەن يەلكىسىگىچە چۈشۈپ تۇرغان ئۇچ تال تۇلكە قۇيرۇقى تۇتۇلغان قارا قالپىقىنى كىيىپ ، ئالتۇن تەختتە يۇكۇنۇپ ئولتۇراتتى . ئۇ مۇشۇكنىڭكىگە ئوخشىغان يېشىل كۆزلىرىنى پار-قىرىتىپ ، قېرى ۋە كەمبەغەل دانىشمەنگە ئەستايىدىل تىكىلىپ قارايتتى ۋە شىپا كۈتەتتى . چىڭگىزخاننىڭ كىيىمى مېھماننىڭكە-دىن قارا بولۇپ ، ئۇنىڭمۇ چاچ - ساقاللىرىغا قېرىلىق قىروسى چۈشكەنىدى . خىتاي دانىشمىنى تەركىدۇنيا بولۇپ چۆللەرگە چە-قىپ كېتىپ ، ئادەملەرنى كېسەللىك ، جاپا ، قېرىلىق ۋە ئۆلۈمدىن خالاس قىلىش سىرلىرىنى ئىزدەپ ، پۈتۈن ئۆمرىنى ئىلىم - بىلىم ئۆگىنىشكە بېغىشلىغان ۋە ئىلتىماس قىلغان ھەممە كىشىلەرگە يارەم بېرىپ كەلگەن . قاغان بولسا ھەممە ۋاقىت زور قوشۇنىنىڭ يولباشچىسى بولۇپ ، باشقا خەلقلەرنى قىرىش ۋە ھالاك قىلىش ئۈچۈن چېرىك ئەۋەتىپ ئون مىڭلىغان خەلقلەرنى ئۆلتۈرۈش ھە-سابىغا غەلىبىگە ئېرىشىپ كەلگەنىدى . ئەمدى بولسا چىڭگىزخان قېرىپ ئۆمرى تۈگەيلا دەپ قالغاندا ، ئۇنىڭ يەنە ياشىرىپ كۈچكە

كېلىش ، يەر يۈزىدە ئەڭ كۆچلۈك بولغان كىشىنىڭ كۈلىنى كۆككە سورۇش ، پېيىگە چۈشكەن ئۆلۈم چاڭگىلىدىن ئەبەدىي قۇ- تۇلۇش ئۈچۈن ، ھالىدىن كەتكەن مانا شۇ دەرۋىش كېرەك بولۇپ قالدى .

ئىككىلا بوۋاي خېلىغىچە جىم بولۇشۇپ قالدى ، كېيىن چىڭ- گىزخان :

— سەپىرىڭ خەتەرسىز ئۆتتىمۇ ؟ توختىغان شەھەرلىرىڭدە ھەممە نەرسەڭ پېتەرلىك بولدىمۇ ؟ — دەپ سورىدى .

— باشتا مېنى تۈرلۈك پېمەكلىكلەر بىلەن كەڭرى تەمىنلەپ كەلگەنىدى ، — دېدى چاڭچۈن ھەقزات ، — بىراق كېيىنكى ۋاقىت- لاردا ، سېنىڭ قوشۇنۇڭنىڭ ئايىغى يەتكەن جايلاردىن ئۆتكىنىمىز- دە ، تېخىچىلا ھەممە جايدا ئۇرۇش ۋە يانغىن ئالامەتلىرى كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇ ، ئۇ يەرلەردە پېمەك - ئىچمەكلەرنى تېپىش قىيىن بول- ىدى .

— ئەمدى سەن بۇنىڭدىن كېيىن نېمە خالىساڭ ، شۇنى تەييار قىلىمىز . ھەر كۈنى غىزادا مېنىڭ يېنىمغا كەل ، — دېدى چىڭ- گىزخان .

— ياق ، ماڭا بۇنداق مەرھەمەتنىڭ كېرىكى يوق . تاغ - ياۋايىسى يالغۇزلۇقتا ئۆمۈر سۈرۈشنى ياخشى كۆرىدۇ .

خىزمەتكارلار قىمىز ئەكېلىشتى ، دانىشمەن ئىچمىدى . كې- يىن قاغان :

— مېنىڭ يېنىمدا خالىغىنىڭچە ئۆمۈر كەچۈرگىن . بىز سېنى مەخسۇس سۆھبەتلەرگە چاقىرىمىز ، ھازىرچە ئىجازەت قىلە- مىز ، — دېدى .

چاڭچۈن ھەقزات ئورنىدىن تۇردى - دە ، قوللىرىنى قوشتۇ- رۇپ ئەدەپ بىلەن چىقىپ كەتتى .

موڭغۇل قوشۇنى تېز ئارىدا ماۋەرائۇننەھر ئارقىلىق شىمالغا قاراپ ماڭدى . چىڭگىزخان يول بويى دانىشمەنگە مەي ، قوغۇن ۋە تۇرلۇك يېمەكلىكلەرنى بېرىپ تۇردى .

قوشۇن جەيھۇن دەريا سىدىن قېيىقلاردا ماھىرلىق بىلەن يا-
سالغان سوزۇلىدىغان كۆۋرۈك ئارقىلىق دەررۇ ئۆتۈپ سەمەرقەند
تەرەپكە كەتتى .

بىر مەنزىلگە بېرىپ توختىغاند ،ا چىڭگىزخان چاڭچۇن ھەق-
نزاتقا خەۋەر ئەۋەتىپ ، يېرىم كېچىسى مۇھىم بىر سۆھبەت ئۇ-
چۇن ، ئۇنى كۈتىدىغانلىقىنى بىلدۈردى .

قارارگاھتا ۋاڭ - چۈڭلار بېسىلىپ ، پاقىلارنىڭ كوركىراش-
لىرى كۈچەيگەندە ، ئاقەي تەيشى چاڭچۇن ھەقزات دانىشمەننى
مىدىر قىلماستىن ، تىككىدە تۇرغان تۇرغاۋۇتنىڭ يېنىدىن باشلاپ
ئۆتۈپ ، ئۇلۇغ قاغاننىڭ سېرىق چېدىرىغا ئەكەلدى .

ئالتۇن تەختنىڭ ئىككىلا تەرىپىدە ئېگىز كۈمۈش شامدانلاردا
يوغان موم شاملار يېنىپ تۇراتتى ، چىڭگىزخان باداشقانىنى قۇ-
رۇپ ، ئاق تېرە ياستۇققا يۆلەنگەن پېتى ئولتۇراتتى ، قارا تۇلكە
قۇيرۇقى تۇتۇلغان قالپىقى يۇزىگە سايە چۈشۈرۈپ تۇراتتى . كۆز-
لىرى يولۇاسىنىڭكىدەكلا ياناتتى ، ئىككى يېنىدا گىلەمدە موڭغۇل
ۋە خىتاي تىللىرىنى بىلىدىغان مىرزىلىرى ئولتۇراتتى .

چاڭچۇن ھەقزات تەخت ئالدىدىكى گىلەمگە ئولتۇرۇپ بۇنداق
دېدى :

— مەن تاغ ياۋايىسى كۆپ يىللاردىن بېرى ئاجايىپ ۋە ئالىيە-
جاناب نەرسە — «توينىلىق» تەلىماتىنى تەھسىل قىلماقتىمەن .
مەن ناھايىتى يالغۇز ۋە خىلۋەت جايلاردا بولۇشنى ، دالىلاردا كې-
زىشنى ياكى ئۇ يەرلەردە خىيالغا چۆكۈشنى ياخشى كۆرىمەن . بۇ
يەردە قاغانىمىزنىڭ چېدىرى ئەتراپىدا بولسا ، ھېسابسىز چېرىكلەر
ۋە ئۇلارنىڭ ئات - ھارۋىلىرىنىڭ ھەر دائىم بولۇۋاتقان ۋاڭ -
چۈڭلىرىدىن ئارامسىزلىنىمەن . شۇنىڭ ئۈچۈن ، يۇرۇشۇڭلاردا يا
ئالدىدا ، يا كەينىدە يۇرۇش ئىختىيارىنى ئۆزۈمگە بەرسەڭلار ، قاذ-
داق بولاركىن ؟ بۇ نەرسە تاغ ياۋايىسى ئۈچۈن چوڭ مەرھەمەت
بولاتتى .

— سېنىڭ خالىغىنىڭچە بولسۇن ، — دېدى قاغان . كېيىن

سوربدی ، — ماڭا ئېيتىپ بەرگىن ، گۈلدۈرماما نېمە ؟ سېھىرچى-
لار ۋە شامانلارنىڭ ئۇلۇغ پېشۋالىرى ماڭا گۈلدۈرماما بۇلۇتلارنىڭ
كەينىدىكى خۇدانىڭ ئادەملەردىن دەرغەزەپ بولغان ۋاقتىدىكى پەر-
يادى دەيدۇ ، شۇ توغرىمۇ ؟ ئادەملەر خۇدانىڭ ئالدىغا قۇربانلىققا
بەلگىلىگەن قارا ھايۋاندىن باشقا رەڭدىكى ھايۋان ئېلىپ كەلگەن
ۋاقىتلىرىدا غەزەپلىنىدىكەن ، راستمۇ ؟

— خۇدا ئادەملەرگە كۆپ ياكى ئاز قۇربان قىلغانلىقلىرى
ئۈچۈن قەھرىنى چاچمايدۇ ، شۇنداقلا ئادەملەرنىڭ قارا قوي ياكى
ئاتلارنى ، سېرىق ، ئالا ياكى بوز ئاتلارنى قۇربان قىلغانلىقلىرى
ئۈچۈنمۇ غەزەپلەنمەيدۇ . شامانلىرىڭلارنىڭ گويا يازدا ئېرىقتا ئا-
دەملەر يۇيۇنسا ، كىر يۇيسا ، كىگىز ئەتسە ياكى ئېشەك مەدىكى
تەرسىمۇ گۇناھ بولىدۇ ، دېگەن خاتا سۆزلىرىنىمۇ ئاڭلاپ قالدىم ،
مانا شۇ ئىشلار ئۈچۈن گويا خۇدا غەزەپلىنىپ ، يەرگە چاقماق
تاشلىغۇدەك . ئادەملەرنىڭ خۇداغا بولغان ھۆرمەتسىزلىكى ئەسلا
بۇنىڭدىن بولماستىن ، بەلكى ئادەملەرنىڭ باشقا ناھايىتى كۆپ
گۇناھلارنى قىلىشلىرىدۇر . مەن تاغ ياۋايىسى ، ئادەملەرنىڭ ئۈچ
مىڭ خىل تۈرلۈك گۇناھلىرىنىڭ ئارىسىدا ئەڭ يامىنى —
ئاتا ـ ئانىنى ھۆرمەت قىلماسلىق ئىكەنلىكىنى قەدىمكى كىتابلار-
دىن ئوقۇغانمەن . سېنىڭ تەۋەلىكىڭدە ئۆز ئاتا ـ ئانىلىرىنى ھۆر-
مەت قىلمىغانلىقلىرىنى مەن يول بويى ناھايىتى كۆپ ئۇچراتتىم .
ئۆزلىرى زىيادە تەرەپتىكى نازۇنېمەتلەرنى راسا يەيدۇ ـ دە ، قېرى-
ئاتا ـ ئانىلىرى ۋە بوۋىلىرىنى ئاچ قويىدۇ . ئىنساپسىز ئوغۇل
ۋە قىزلار ئۆز ئاتا ـ ئانىلىرىنى ھاقارەت قىلغانلىقلىرى ئۈچۈن ،
خۇدا ئادەملەرگە ئۆز قەھرىنى چېچىپ ، گۈلدۈرماما ۋە چاقماقلارنى
ئەۋەتىدۇ . قاغانىم ئۆز خەلقىگە ئەقىل ۋە ئىنساپ كىرگۈزۈش
ئۈچۈن غەمخورلۇق قىل .

— دانىشمەنلىكىڭ سۆزلىرى توغرا ! — دېدى چىڭگىزخان ۋە
ئاتا ـ ئانىلارغا ھۆرمەت توغرىسىدا مەخسۇس ياساق چىقىرىش
ئۈچۈن ، چاڭچۈن ھەقزاتلىكىڭ سۆزلىرىنى موڭغۇلچە ، خىتايچە

(قىتانچە) ۋە تۈركچە يېزىۋېلىشنى مىرزىلىرىغا ئەمر قىلدى[1].
ئالتۇن تاۋاقلاردا تۈرلۈك نازۇنېمەتلەر ئېلىپ كېلىنگەندە، چاڭچۇن ھەقزات بىر ئوچۇم پىشقان گۈرۈچ بىلەن ئازغىنا كىشمىش ئېلىپ يېدى، خالاس. قاغان ئۇنىڭدىن سورىدى:
— ھۆرمەتلىك دانىشمەن، مەن كۆپتىن بېرى سېنىڭدىن بىر نەرسىنى بىلمەكچىمەن: سېنىڭدە قېرىنى ياشارتىدىغان، دەرماڭسىزغا دەرمان بېرىدىغان دورا يوقمۇ؟ ھاياتىمنى چوڭ دەريادەك ھېچبىر توختاتمايدىغان قىلىش قولۇڭدىن كەلمەمدۇ؟ سېنىڭدە ئۆلمەسلىكنىڭ داۋاسىنى قىلىدىغان دورا يوقمۇ؟
چاڭچۇن ھەقزات بېشىنى تۆۋەن سالدى ۋە بارماقلىرىنىڭ ئۇچلىرىنى بىر - بىرىگە تەككۈزدى.
— ھازىرچە سېنىڭدە شۇنداق دورا بولمىسا، — دەپ سۆزىنى داۋام قىلدۇردى چىڭگىزخان، — ئېھتىمال ئۇنى تەييارلاشنى بەلەرسەن؟ ياكى سەن ئۆلمەسلىككە داۋا تېپىشنىڭ سىرىدىن خەۋەردار بولغان باشقا بىرەر دانىشمەننى ۋە سېھىرچىنى كۆرسىتىپ بېرەرسەن؟ ئەگەر سەن مېنى ئەبەدىي ياشارتىدىغان دورىنى تەييارلىساڭ، مەن ساڭا مىسلى يوق ئىنئام - ئېھسانلار بېرىمەن. سېنى چوڭ بىر ئايماققا قوشۇن بېگى ۋە ھاكىم قىلىپ تەينىلەيمەن، ساڭا بىر خالتا ئالتۇن بېرىمەن، تۆت ئەتراپتىكى ئەللەردىن ئەپكېلىنگەن يۈزلەپ ئەڭ چىرايلىق قىزلارنى ھەدىيە قىلىمەن!
چاڭچۇن ھەقزات بېشىنى تۆۋەن سېلىپ جىم تۇراتتى، بەزگەك تۇتقاندەك تىترەيتتى. قاغان بولسا بارغانچە قىزىقتۇرىدىغان سۆزلەرنى ئېيتاتتى:
— مەن سېنىڭ تېغىڭغا بۇتخانىدىلا بولىدىغان ئاجايىپ كۆركەم ساراي سالدۇرۇپ بېرىمەن. مانا شۇ ئاجايىپ سارايدا سەن پاك خىيال سۈرىسەن، ھەتتا ماڭا ياش بولۇشنىڭمۇ ھاجىتى يوق. مەيلى، مەن ھازىرقى قېرىلىق ۋە مويسىپىتلىك ھالىمدا قالىۋېرەي. لېكىن، مەن ئۆز قولۇم بىلەن قۇرغان بۇيۇك موڭغۇل

[1] چىڭگىزخاننىڭ ياسىغىدا شۇنداق ياساق يېزىلغان.

قاغانلىقىنى ئۇزۇنغىچە ئۆز مۇرەمىدە كۆتۈرۈپ يۈرۈشنى خالايمەن...

قاغان ئۇنچىقماستىن چاقناپ تۇرغان كۆزلىرى بىلەن دانىشمەننىڭ هارغىن چىرايىغا قارىدى. دانىشمەن سۇرلۇك قاغانغا كۆز قىرىنى تاشلاپ، مۇكچىيىپ سۆز باشلىدى:

— تاغلارنى، خالىي يەرنى ۋە خىيال سۇرۇشنى ياخشى كۆرگەن ئادەمگە ئالتۇننىڭ نېمە كېرىكى؟ ئۆزۈمنى ئەپلەلمەي يۈرگىنىمدە، پۇتۇن بىر ئايماقنى ئىداره قىلىش قولۇمدىن كېلەتتىمۇ؟ بارلىق چىرايلىق ئەسىر قىزلارنى ئەدەپ - ئەخلاقلىق يىگىتلەرگە ئەرگە بەرگىن. ماڭا ساراي - پاراي كېرەك ئەمەس، مەن تاشنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرۇپ بولسىمۇ، خىيال سۇرىۋېرىمەن... مەن ئەڭ مەشھۇر خىتاي ئالىملىرى يازغان هېكمەتلىك كىتابلارنىڭ هەممىسىنى ئوقۇپ چىققانمەن، مېنىڭ ئۇچۇن ئارتۇقچە سىر بولمىدىغان نەرسە يوق. مەن ساڭا هەقىقىي ئەهۋالنى ئېيتىشىم مۇمكىن: ئادەمزاتقا قۇۋۋەت كىرگۈزۈش، ئۇنى ئاغرىقتىن داۋالاش ۋە هاياتىنى ساقلاش ئۇچۇن، دورا - دەرمانلار ناهايىتىمۇ كۆپ، ئەمما ئۇنى ئۆلۈمدىن ساقلاپ قېلىش ئۇچۇن داۋا يوق ۋە داۋا بولغانمۇ ئەمەس.

چىڭگىزخان خىيالغا كەتتى ۋە بېشىنى تۆۋەن سېلىپ ئۇزاق جىم بولدى. سۆزلەرنى كىتاب قىلىپ يېزىۋاتقان مىرزىلارنىڭ قومۇش قەلەملىرىمۇ غىچىرلىماي قالدى، پەقەت يېنىۋاتقان موم شامىلارنىڭ چىرسىلداشلىرىلا ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ئاخىر قاغان ئېيتتى:

— موڭغۇل قېرىلىرى ئارىسىدا «هەقنى سۆزلىگەن ئەجىلدىن بۇرۇن ئۆلىدۇ» دېگەن ماقال بار. هەقنى سۆزلىگەن كىشى ئەجىلىدىن بۇرۇن ئۆلتۈرۈلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۇن، ئادەملەر يالغانىنى تاغدەك - تاغدەك دۆۋىلىۋېتىدۇ. سەن بولساڭ، مېنى كۆرمەك ئۈچۇن مىڭ چاقىرىم مەنزىلدىن كەلگەن دانىشمەن بوۋاي. پەقەت سەنلا هەقىقەتنى — «ئۆلمەسلىكنىڭ داۋاسى يوق!» دېگەن نەرسىنى ئېيتىشتىن قورقمىدىڭ. سەن ئاق كۆڭۈل ۋە راستىنى ئېيتقان

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

دىغان ئادەم ئىكەنسەن . تەلىپىڭ بولسا ئېيت ، ئورۇنلايمەن .
چاڭچۇن ھەقزات قوللىرىنى قوشتۇرۇپ قاغانغا تەزىم قىلدى :
— مېنىڭ بىرلا تىلىكىم بار . قارلار ، تاغلار ۋە سەھرالارنى ئېشىپ ، ساڭا شۇنى ئېيتىشقا كەلدىم ، دەھشەتلىك ئۇرۇشلارنى توختاتقىن ، ھەممە جايدا خەلقلەر ئوتتۇرىسىدا تىنچلىق ئورنات !...
چىڭگىزخاننىڭ قاشلىرى تۇرۇلدى — ئۇ ناھايىتى غەزەپلەندى ، دېمى قىسىلىپ ۋارقىراشقا باشلىدى . مىرزىلارنىڭ قومۇش قەلەملىرى قەغەز ئۈستىدە ئىلدام - ئىلدام غىچىرلاپ كەتتى .
— ھەمە جايدا تىنچلىق ئورنىتىش ئۈچۈن ئۇرۇشۇش كېرەك ! دالىدىكى قېرىلىرىمىز : «شەپقەتسىز دۈشمىنىڭنى يوقاتقىنىڭدىلا ، يىراقتىمۇ ، يېقىندىمۇ تىنچلىق بولىدۇ» دەپ بىكار تەلىم بەرمىگەن . مەن بولسام تېخى كونا كۈشەندەم تاڭغۇت شاھى بۇرھانىنى تېخى بىر ياقلىق قىلغىنىم يوق ! دۇنيانىڭ ئىككىنچى يېرىمى تېخى مېنىڭ قول ئاستىمغا كىرمىدى ، مەن شۇنىڭغا تاقەت قىلالامدىمەن ؟ ۋەھالەنكى ، سەن دانىشمەن بولساڭمۇ ، تىلىكىڭ توغرا ئەمەس ! بۇنداق تەلەپ بىلەن بىزنى ئاۋارە قىلما !
چىڭگىزخان تەختىنىڭ چېتىدىن تۇتۇپ ئورنىدىن تۇردى - دە ، غەزىپىدىن دىر - دىر تىترىگەن ھالدا :
— ساڭا ئىجازەت ! — دەپ شىۋىرلىدى .
چىڭگىزخان بۇ يىل قىشنى سەمەرقەندنىڭ يېنىدا ئۆتكۈزدى . ئۇ تار ، ئادىمى زىچ شەھەرلەرنى ياقتۇرمىغانلىقتىن ، موڭغۇل قارارگاھىدا ياشىدى .
ئاۋۇال قاتتىق يامغۇر ياغدى ، ھەممە ياق لاي بولۇپ كېتىپ ، يۇرۇش قىيىن بولۇپ قالدى . كېيىن پات - پاتلا قار يېغىپ تۇردى ، شۇنداق سوغۇق بولدىكى ، كۆپ ئات ھەم ئۆكۈزلەر سوغۇقتىن ئۈششۈپ ، يوللاردا يۇمىلاپ قېلىۋەردى .
دانىشمەن چاڭچۇن ھەقزات خارەزم شاھىنىڭ شەھەرنىڭ سىرتىدىكى ئەتراپى باغ بىلەن قاپلانغان بۇرۇنقى «كۆك ساراي» دېگەن

ساربیدا یاشدی ، بوۋای ئۇ یەرده شېئىرلار یازدی . موڭغۇل چېرىكلىرى پۇتۇن یېزا خەلقىنىڭ مال ـ مۇلۇكلىرىنى ، مالللىرىنى ، خوتۇن ، بالا ـ چاقىلىرىنى تارتىۋالغاندى ، ئاچ قالغان یېزا خەلقى توپ ـ توپ بولۇپ ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىشەتتى . چاڭچۇن هەقزات چىڭگىزخان ئۆزىگە بەرگەن تاماقنى بۆلۇپ بېرەتتى ۋە ئۇلارغا بوتقا پىشۇرۇپ بېرەتتى .

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

تۆتىنچى باب

موڭغۇللار ئەسلىي ئوردىسىغا[1] قايتىشتى

چىڭگىزخان قارارگاھنى ئۆزگەرتىش مەقسىتىدە قوشۇنغا سەپ مەرقەندتىن سەيھۇن بويىغا قاراپ يۇرۇشنى بۇيرۇغاندا ، ئۇنىڭ ئەمرى بىلەن شاھ مۇھەممەدنىڭ ئانىسى تۈركەن خاتۇن ، شاھنىڭ ئىلگىرىكى ھەرەملىرى ۋە باشقا مەشھۇر ئەسىر ئاياللار موڭغۇللار ئۆتىدىغان يولنىڭ چېتىگە تىزىلدى . چېرىكلەرنىڭ ھەممىسى ئۆتۈپ بولغۇچە ، خارەزم ئىلىنىڭ ھالاك بولغانلىقى توغرىسىدا ۋارقىراپ ناخشا ئېيتىپ يىغلاپ تۇرۇشتى .

قوي يىلى (1223 ـ يىلى) نىڭ باشلىرىدا ، چىڭگىزخاننىڭ قارارگاھى سەيھۇن دەرياسىنىڭ ئوڭ قىرغىقىدا ئىدى . بۇ يەرگە چىڭگىزخاننىڭ چاقىرىشى بىلەن ، قۇرۇلتايغا قەيسەر ۋە بويسۇنمايدىغان چوڭ ئوغلى جۇچىدىن باشقا ، چاغاتاي ، ئۆگەتەي ۋە تولۇيلار كەلدى . ئوغۇللىرى ، خانلار ۋە ئەڭ چوڭ سەركەردىلىرى بىلەن چىڭگىزخان ئون ئۈچ يىل ئىچىدە تا ئەڭ ئاخىرقى دېڭىزغىچە پۈتۈن كۈنىپېتىشتىكى ئەللەرنى بېسىۋېلىش پىلانىنى مۇھاكىمە قىلدى .

چىڭگىزخاننىڭ چېدىرى خەلق تاشلاپ قېچىپ كەتكەن باغلار

---

① ئەسلىي ئوردىسى — موڭغۇللار چىڭگىزخاننىڭ يېقىن تۇغقانلىرى ياشىغان ئونۇن بىلەن كەرۇلەن دەريالىرى ئېقىنىدىكى موڭغۇلىيىنىڭ شەرقىي شىمال قىسمىنى شۇنداق دەپ ئاتايتتى .

ئارىسىغا جايلاشقاندى . بۇ يەرگە يېقىندىكى تاغلاردىن پادا بولۇپ ياۋا چوشقىلار چۇشەتتى ، چىڭگىزخان بولسا ئاتلىق يۈرۈپ نەيزە ۋە ئوقلىرى بىلەن ئۇلارنى ئوۋ قىلىشنى ياخشى كۆرەتتى .

بىر كۈنى ، ئۇ ياۋا چوشقىلارنى قوغلاپ كېتىۋاتقىنىدا ئېتى پۇتلىشىپ كەتتى . قاغان يىقىلدى ، ئات كېتىپ قالدى . يوغان بىر قاۋان ئالدىدا قىمىر قىلماي ياتقان چىڭگىزخانغا بىرئاز قاراپ تۇردى - دە ، كېيىن ئاستا مېڭىپ قومۇشلۇققا كىرىپ كەتتى . باشقا ئوۋچىلار يېتىپ كېلىشتى ۋە ئاتنى تۇتۇپ كېلىشتى . قاغان ئاتنى توختىتىپ ، چېدىرغا قايتتى . كېيىن خىتاي دانىشمىنى چاڭچۇن ھەقزاتنى چاقىرتىپ كېلىپ ، ئۇنىڭدىن ياۋا چوشقا ئالدىدا يىقىلغىنىم خۇدانىڭ بۇيرۇقىدىن بولمىدىمىكىن ؟ دەپ سورىدى . چاڭچۇن ھەقزات مۇنداق دېدى :

— ھەر قايسىمىز جېنىمىزدىن ئېھتىيات قىلىشىمىز كېرەك . ئۇلۇغ قاغانىمىزنىڭ يېشى خېلىغا بېرىپ قالغان ، ئوۋغا كەمرەك چىقىشلىرى كېرەك . لايدا ياتقان «پۇتۇن ئالەمنى تىترەتكۈچى» گە ئىپلاس قاۋانىنىڭ تەگمەسلىكى خۇدانىڭ قوللىغانلىقىدىن ئىشارەتتۇر .

— ئوۋ قىلماسلىقىم كېرەكمۇ ؟ ياق ، بۇ مەسلىھەتكە كۆنمەيمەن ! — دەپ جاۋاب بەردى چىڭگىزخان ، — بىز موڭغۇللار كىچىكىمىزدىن ئات مىنىپ ئوۋ ئوۋلاشقا ئۆگەنگەن ، ھەتتا بوۋايلا رىمۇ بۇ ئادەتتىن ۋاز كېچەلمەيدۇ . لېكىن ، مەسلىھىتىڭنى كۆڭلۈمدە ساقلايمەن .

چىڭگىزخان چاڭچۇن ھەقزاتنى تارتۇقلىماقچى بولۇپ ، سېغىن سىيىر بىلەن بىللە خىللانغان يىلقىلارنى ھەيدەپ كېلىشنى بۇيرۇدى . ئەمما ، دانىشمەن بۇ سوۋغىنى قوبۇل قىلمىدى ۋە ئۆزىنىڭ خىتاي تاغلىرىغا ئادەتتىكى پوچتا ھارۋىسىدا قايتىپ كەتمەكچى بولغانلىقىنى بىلدۈردى .

دانىشمەن قاغان بىلەن خوشلىشىپ ، ئۆزىنىڭ يىگىرمە شاگىرتى ۋە قوراللىق ئادەملىرى بىلەن يولغا چىقتى . چىڭگىزخانىڭ

ئىنانچلىرى كوزىلاردا مۇسەللەس ، سېۋەتلەردە ئەك ياخشى مېۋە-
لەرنى ئېلىپ چىقىشىپ ، قەبرى تېۋىپنى ئۇزىتىپ قويۇشتى ، ئۇ-
نىڭ بىلەن خوشلىشىۋاتقان چاغدا ھەممە يىغلاشتى .

مايمۇن يىلى (1224 ـ يىلى) چىڭگىزخان قوشۇنىنى قايتۇ-
رۇپ موڭغۇل دالىلىرىغا ئېلىپ كەتتى .

ناھايىتى كۆپ ئولجىلارغا ئىگە بولغان چىڭگىزخانىنىڭ قوشۇنى
خۇددى پۈتۈن باشلىق بىر كالىنى يەپ ، قورسىقىنى ئاران سۆرەپ ،
ئۇۋىسىغا كېتىپ بارغان قەبرى يولۇاسقا ئوخشايتتى ، ھەر بىر
چېرىك بىر نەچچىدىن ئات ، تۆگە ۋە ئۆكۈزلەرگە مال ئارتىۋالغانـ
دى . قوشۇنىنىڭ كەينىدىن قوي پادىلىرى ، مۇسۇلمانلاردىن تارتـ
ۋېلىنغان كىيىم ـ كېچەك ، گىلەم ، يـاراغ ـ جابدۇق ، مىس
قاچا ـ تاۋاق ۋە باشقا نەرسىلەر بېسىلغان ھارۋىلار كېتىپ باراتتى .
ئاتلاردا ، تۆگىلەردە ، ھارۋىلاردا موڭغۇل ۋە ھەر خىل قەبىلىلەر-
دىن بولغان خوتۇن ۋە بالىلار كېتىپ بېرىشاتتى ، ئۇلارنىڭ كەينـ
ىدىن سان ـ ساناقسىز ئاچ ـ يالىڭاچ ، يالاڭ ئاياغ ئەسىرلەر
مېڭىشاتتى .

چوڭ كارۋان ئالدىرىماي ھەرىكەتلىنەتتى ، ئەپلىك ئوتلاقلارغا
كەلگەندە توختايتتى ، شۇنىڭ ئۈچۈن قوشۇن قىش ۋە يازنى يولدا
ئۆتكۈزدى . ئۇلار ئارقىلىرىدا مەركىزي ئاسىيانىڭ سۇسىز تاشلىق
دالىسىدىن ئۆتكەن يوللارنىڭ قىيىنچىلىقلىرىغا چىدالماستىن ئۆل-
گەن ئاتلار ، ئۆكۈزلەر ۋە ئەسىرلەرنىڭ جەسەتلىرىدىن ئۇزۇن ـ
ئۇزۇن ئىز قالدۇرۇپ مېڭىشاتتى .

باھاردا چىڭگىزخان كەرۇلەن دەرياسى بويىدىكى يايلوسىغا
كەلدى ۋە سېرىق چېدىرىنى بۇقا ، سۇچەگۈگە تىككۈزدى . بۇ يەردە
ھەممە مەشھۇر خانلار ھەم ئۆزىنى كۆرسەتكەن سەركەردىلەرنىڭ
كېڭىشىنى چاقىردى ، شۇ كەمگىچە ھېچبىر دالا ھاياتىدا كۆرۈلمە-
گەن چوڭ زىياپەت بەردى . شۇ زىياپەتتىن ئۈچ كۈن ئۆتكەندىن
كېيىن ، چىڭگىزخانىنىڭ ياش خوتۇنى قۇلان خاتۇن ۋاپات بولدى ،
ئۇنىڭ ئۆلۈمىگە قاغاننىڭ ئىنىلىرى ئەيىبدار ، دېگەن مىش ـ مىش

سۆزلەر پەيدا بولغانىدى . راستىمۇ ـ يالغانمۇ ، كىم بىلسۇن .
كېيىنكى توخۇ يىلى (1225 ـ يىلى) دا ، چىڭگىزخان ئۆزىدىن ئىلگىرى تۇغۇلغان يايلوسىدا قالدى ۋە موڭغۇل خەلقىنى «پاراسەت ۋە پاراغەت» كە باشلاپ ، «ياساق» («پەرمانلار») ئىلان قىلدى . ئۇنىڭ ۋەسىيەتنامىسىمۇ شۇ نام بىلەن ئاتالدى[1] .

① بۇ ۋەسىيەتنامىدىن ناھايىتى ئاز پارچىلارلا ساقلانغان .

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

بەشىنچى باب

چىڭگىزخان ئۇرۇش سەپىرىدە ئۆلۈشنى قارار قىلدى

بويسۇنماس تاڭغۇت پادىشاھلىقىنىڭ يەنە قوزغىلىپ قالغانلىقىنى ئاڭلاپ ، چىڭگىزخان تەشۋىشكە چۈشتى . ئۇلۇغ خان ئۇلار-نىڭ پادىشاھى بۇرھاننى جازالاش توغرىسىدىكى ئەھدىنى ئۇنتۇمىغان-لىقىنى بىلەتتى . چىڭگىزخان ئۇرۇش سەپىرىگە تەييارلىق كۆرۈپ ، ئوغۇللىرىغا ئادەم ئەۋەتكۈزدى ۋە قوشۇنغا ئۆزى باش بولۇپ بېرىشنى مەلۇم قىلدى .

ئاچچىقى يامان ، ئۆز سۆزىدە چىڭ تۇرىدىغان چوڭ ئوغلى جۇچىدىن باشقا ئۈچ ئوغلى يېتىپ كەلدى .

ئۆزىنىڭ ئاكىسى جۇچى بىلەن ھەر دائىم ئۆچلىشىپ يۈرگەن ماۋەرائۇننەھر ھۆكۈمرانى چاغاتاي ، يەنى قاغانىنىڭ ئىككىنچى ئوغ-لى ئائىلىۋى ئولتۇرۇش ۋاقتىدا :

— جۇچى ئۆزىنىڭ ئەسلىي ئۇلۇسىغا قارىغاندا ، قىپچاقلا يۈرتىنى كۆپرەك ياخشى كۆرىدۇ ، ئۇ خارەزمدە موڭغۇللارنى بىرەر قىپچاققا قول تەگكۈزۈشكىمۇ يول قويمايدۇ . جۇچى ھېچبىر تەپ تارتماستىن ، ئۇياتسىزلارچە : «قېرى چىڭگىز ئەقلىدىن ئازدى ، ئۇ نۇرغۇنلىغان ئەللەرنى ۋەيران قىلماقتا ۋە كۆپلىگەن خەلقلەرنى ئايىماي ئۆلتۈرمەكتە» دېگەن سۆزلەرنى سۆزلىدى . جۇچى ئوۋغا چىققان ۋاقتىدا ئاتىمىزنى ئۆلتۈرۈش بىلەن موڭغۇلنىڭ ئەسلىي ئوردىسىدىن ئايرىلىپ چىقىپ ، مۇسۇلمانلار بىلەن دوستلۇق ئىت-تىپاقى تۈزمەكچى بولدى ، — دەپ ئېيتتى .

بۇنى ئاڭلىغان چىڭگىزخان قاتتىق غەزەپلىنىپ ، ئۇكىسى ئوتچىگىن بىلەن ئىنانچلارنى «جۇچى دەررۇ مېنىڭ ھۇزۇرۇمغا كەلسۇن» دېگەن پەرمان بىلەن خارەزمگە ئەۋەتتى . چىڭگىزخان ئوتچىگىننىڭ قۇلىقىغا پىچىرلاپ : «ناۋادا جۇچى كېلىشكە ئۇنماي ، خارەزمدە قالىدىغان بولسا ، ھېچبىر ئايايا ئولتۇرماستىن ئۇرۇپ ئۆلتۈرگىن !» دېدى .

جۇچى ئاتىسىغا جاۋاب مەكتۇپى يېزىپ ، ئاغرىق سەۋەبىدىن بارالماي ، قىپچاق دالىلىرىدا قېلىشنى بىلدۈردى . ئەمما ، چىڭگىزخانغا ساداقەتلىك كىشىلەر : جۇچى خان ئاغرىق ئەمەس ، ساپ-ساق ، پات - پات ئوۋغا چىقىپ تۇرىدۇ . شۇنىڭ ئۈچۈن ، ئۇلۇغ قاغاننىڭ مەخپىي بۇيرۇقىنى ئورۇنلاش مەقسىتىدە جۇچى خان ھۇزۇرىدا قالدۇق ، دەپ مەكتۇپ يازدى .

چاغاتاي ئۇلۇسىنى ئىدارە قىلماق ئۈچۈن سەمەرقەندكە قايتىتى ، چىڭگىزخان بولسا ئەزىز پەرزەنتلىرى ئۆگەتەي ۋە تولۇي بىلەن ئىت يىلى (1226 - يىلى)نىڭ بېشىدا تاڭغۇت ئېلىگە قارشى قوشۇن تارتىپ ئونغۇندالان قۇدۇققا يېتىپ كەلدى . ئۇ بۇ يەردە يامان چۇش كۆردى ۋە ئەجىلىم يېقىنلىشىپ قالغانغا ئوخشايدۇ ، دەپ سۆزلەشكە باشلىدى . باشقا قوشۇندا بولغان ئوغۇللىرىنى چاقىرتىپ كېلىش ئۈچۈن ئادەم ئەۋەتكۈزدى .

ئۆگەتەي بىلەن تولۇي ئەتىسىگە تاڭ ۋاقتىدا يېتىپ كەلدى . بۇلارغا داستىخان تارتىپ ، نازۇنېمەتلەردىن يەپ تويغاندىن كېيىن ، چىڭگىزخان چېدىردىكى يات ئۇرۇقتىكىلەرگە :

— مەن ئوغۇللىرىم بىلەن مەخپىي كېڭەش قىلىپ ، ئىشلىرىمىز توغرىسىدا ، تەنها سۆزلىشۋالماقچىمەن ، سىلەرگە ھازىرچە رۇخسەت ، — دېدى .

خانلار ۋە يات ئۇرۇقتىكىلەر ئۆيدىن چىقىپ كەتكەندىن كېيىن ، چىڭگىزخان ئوغۇللىرىنى يېنىغا ئولتۇرغۇزدى . ئاۋۋال ئۇلارغا تىرىكچىلىك قىلىش ۋە ئەلنى ئىدارە قىلىش توغرىسىدا مەسلىھەتلەر بەردى ، كېيىن بۇنداق دېدى :

— بۇلارنىڭ ھەممىسىنى يادىڭلاردا مەھكەم تۇتۇڭلار ، ئوغۇل-لىرىم ! مەن بۇنى ئەڭ ئاخىرقى سەپىرىم بولىدۇ ، دەپ كۆتمىگەن-دىم . ئوغۇللىرىم ، موڭغۇللارنىڭ ھامىيسى بولغان ئۇرۇش ئىلا-ھى سۈلدەرنىڭ مەدەت بېرىشى بىلەن ، مەن سىلەر ئۈچۈن شۇنداق پايانسىز ئەللەرنى بېسىۋالدىم ، ئۇنىڭ كىندىكىدىن تۆت ئەتراپىدە-كى ئەللەرنىڭ ھەر بىرىگە بىر يىلدا يېتىپ بارغىلى بولىدۇ . ئەمدى ئەڭ ئاخىرقى ۋەسىيىتىم مۇنۇ : «دۇشمىنىڭلارنى ھەر دائىم قىرىڭلار ، دوستلىرىڭلارنى ئاسمانغا كۆتۈرۈڭلار» ، بۇنىڭ ئۈچۈن بىر ياقىدىن باش چىقىرىپ ، بىر كىشىدەك ھەركەت قىلىڭلار . شۇ چاغدىلا ھۇزۇر ـ ھالاۋەت بىلەن ھايات كەچۈرۈپ ئۆز پادىشاھ-لىقىڭلارنىڭ راھىتىنى كۆرىسىلەر . ئىلگىرىكى پەرمانىمغا مۇۋا-پىق ، ئۆز ئورنۇمغا ئوغلۇم ئۆگەتەينى قالدۇرىمەن . مېنىڭدىن كېيىن ئۇ ئۇلۇغ قاغان دەپ ئېلان قىلىنىشى ۋە ئاق كىگىزگە سېلىپ كۆتۈرۈپ ھۆرمەتلىنىشى لازىم . پۇتۇن ئەلگە ۋە موڭغۇل خەلقىگە باش بولۇپ ، دەھشەتلىك ۋە قاتتىق تۇرۇڭلار . مەن ئۆلگە-نىمدىن كېيىن «ياساق» لىرىمنى بۇزۇشقا ياكى ئورۇنلىماسقا ئەسلا يول قويماڭلار . ئىسىت ، بۇ يەردە ئوغۇللىرىم جۇچى بىلەن چاغاتاي يوق . بۇنىڭغا ناھايىتى كۆپ ئەپسۇسلىنىمەن ! مەن ئۆلگەن-دىن كېيىن ، ئۇلار مېنىڭ ئىرادەمنى بۇزۇپ ، ئۆزئارا دۇشمەن بولمىسۇن ، ھالاكەتلىك ئىختىلاپ ئۇلارنىڭ پادىشاھلىقىدا ياشىمە-سۇن ! ۋەھالەنكى ، ھەممە ئۆز ئۆيىدە ئۆلۈشنى خالىسىمۇ ، ئۆزۈم-نىڭ سەركەردىلىك ناممىنى ئاخىرىغىچە راۋا تاپقۇزۇش ئۈچۈن ، كېيىنكى ئۇرۇش سەپىرىگە كېتىمەن . سىلەرگە كېتىشكە رۇخسەت .

شۇنىڭدىن كېيىن ، چىڭگىزخان قوشۇنى بىلەن يولغا راۋان بولدى . قاغانىنىڭ يولدا ئۇچرىغان قەبىلىلەر ۋە شەھەرلەرنىڭ ھۆ-كۈمدارلىرى بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى ئۇنىڭغا بويسۇنىدىغانلە-قىلىرىنى بىلدۈرۈشتى . خانلاردىن بىرى بىر پەتنۇس يىرىك مەرۋا-يىت ئېلىپ چىقىپ : «بىز تەسلىم بولىمىز !» دېدى . ئەما ،

ئۇلۇغ قاغان ئۆمرى تۈگەپ قالغىنىنى ھېس قىلىپ ، مەرۇايىتقا ئىلتىپات قىلمىدى ۋە دالىدا قوشۇنلارنىڭ ئوتتۇرىسىغا چىچىپ تاشلاشنى ئەمر قىلدى . چېرىكلەر ئۇنى تېرىۋېلىشتى ، مەرۇايىتلار-نىڭ كۆپى توپنىڭ تېگىدە قالدى ، ئادەملەر بۇنى كېيىنرەك ئىزدەپ تاپتى .

تەشۋىش ۋە غەم ئىچىدە قالغان چىڭگىزخان :

— ھازىر ھەر كۈنى كۈنۈم مەرۇايىت تولغان پەتنۇستىنمۇ قىممەت ، — دېدى .

شۇ چاغدا تاڭغۇت پادىشاھى چىڭگىزخانغا ئەلچى ئەۋەتتى ، چىڭگىزخان ئۇلارنى قوبۇل قىلمىدى . تاڭغۇت ئەلچىلىرى قاغا-نىڭ ئۇلۇغ مەسلىھەتچىسى يوللىغ چۈسەيگە شۇنداق دېدى :

— بىزنىڭ پادىشاھىمىز ئۇلۇغ قاغانغا قارشى نۇرغۇن قېتىم قوزغىلىپ چىقتى ، شۇنىڭدىن كېيىن موڭغۇللار ھەر يىلى بىزنىڭ يۇرتىمىزغا بېسىپ كىرگەنلىرىدە خەلقلەرنى ئۆلتۈرۈپ ، شەھەر-لەرنى ۋەيران قىلىشتى ، قارشى تۇرۇشتىن پايدا چىقمىدى . بىز چىڭگىزخاننىڭ خىزمىتىگە كەلدۇق . سۇلھى قىلىپ ، توختام تۈ-زۇشۇشنى ۋە ئۆزئارا قەسەم قىلىشنى تەكلىپ قىلىمىز .

يوللىغ چۈسەي ئەلچىلەرگە :

— ئۇلۇغ قاغانىمىزنىڭ تاۋى يوق ، شىپا تاپقۇچە تاڭغۇت شاھى ساقلاپ تۇرسۇن ، — دېدى .

چىڭگىزخاننىڭ ئاغرىقى كۈندىن - كۈنگە كۈچىيىۋەردى ، ئۇ ئۆمرى تۈگەپ قالغانلىقىنى ئېنىق بىلىپ ، شۇنداق دەپ بۇيرۇدى :

— مەن ئۆلگەندە زادى ھېچكىمگە بىلدۈرمەڭلار ،يىغلاپ ئاھ - زار قىلماڭلار ، دۇشمەنلەر خەۋەردار بولۇپ ، خۇشال بولۇش-مىسۇن . تاڭغۇت شاھى ئاھالىلىرى بىلەن سېپىل دەرۋازىسىدىن سوۋغاتلارنى ئېلىپ چىقىشىغا ، سىلەر ئۇلارغا ھۇجۇم قىلىڭلار ۋە قىرىپ تاشلاڭلار !

ئۇلۇغ قاغان توققۇز قەۋەت ئاق كىگىز ئۇستىدە ياتاتتى ، بېشىنىڭ تېگىدە ئاشلانغان بۇغا تېرىسى قاپلانغان ياستۇق ، ئاياغ

ئاستىغا قارا سۆسەر تېرىسى سېلىنغانىدى . ئۇنىڭ ئۇزۇن ۋە ئورۇقلىغان گەۋدىسى ھەددىدىن تاشقىرى ئېغىرلىشىپ كەتكەندەك تۇيۇلاتتى ، دۇنيانى تىترەتكەن بۇ بەدەنگە ئەمدى قىمىرلاش ياكى ئېغىرلىشىپ كەتكەن بېشىنى كۆتۈرۈشمۇ تەس ئىدى .

ئۇ يانپاشلاپ ياتاتتى ، ھەر بىر دەم ئالغىنىدا تۇلۇم چاشقانىنىڭ چىرىلدىشىدەك ئىنچىكە ئاۋاز ئاڭلىناتتى ، تۇلۇم چاشقانىنىڭ قەيەر-دىلىكىنى خېلى ۋاقىتقىچە بىلەلمىدى . ئاخىرىدا ، تۇلۇم چاشقانمۇ جىم بولۇپ قالاتتى . بۇ تۇلۇم چاشقان ئۇنىڭ كېسىلى ئىدى .

ئوڭدىسىغا ياتقىنىدا ، ئۇنىڭ كۆزى تۆڭلۈككە چۈشتى . يۇقىرىدا بۇلۇتلار ئاستا ئۈزەتتى ، خېلى يۇقىرىدا تۇرنىلار ئۇچۇۋاتقىنى كۆرۈپ قالدى . يىراق - يىراقلاردىن تۇرنىلارنىڭ يىراقلارغا ، يېڭى ۋە كۆز كۆرمىگەن تەرەپلەرگە قاراپ چاقىرغان ئاۋازى ئاڭلىناتتى .

قاغان ئاخىرقى دېگىزغىچە بارماقچى بولغىنىنى ئەسلىدى . بىراق ، ئۇ ھىندىستان چېگرىسىدىلا ئىسسىقتا چىداشلىق بېرەلمەدى ، پۇتۇن بەدىنىگە ئىسسىقلىق تاشتى . شۇنىڭدىن كېيىن ، قوشۇنىنى سالقىن موڭغۇل دالىلىرىغا يولغا سالغانىدى .

ئەمدى كۈچسىزلىنىپ ، بىچارە ھالغا چۈشۈپ قالغان چىڭگىز-خان تاڭغۇت ۋادىسىنىڭ سوغۇقلىرىدا ، ئەتىگەنلىكى ئاپقۇردىكى سۇ مۇزلاپ قالىدىغان سۆسۈن رەڭ تاغلار ئارىسىدا ھالىدىن كەتتى . ھەر دەقىقىدە چىڭگىزخانىنىڭ ھالى ئېغىرلىشىۋەردى ، تېۋىپلار يېسە شىپا تېپىپ ، ئاتقا مىنىپ دالىلاردا ئۇزۇن مۇڭگۈزلۈك بۇغىلارنى ياكى سېرىق شاش قۇلانلارنى ئارقىسىدىن قوغلاشقا يار-دەم بېرىدىغان گىياھلار تېپىلمىدى ، دەپ مۇغەمبەرلىك قىلىشتى ياكى بۇنى تېپىش قوللىرىدىن كەلمىدى . قۇلان دېمەكچى ، راست ، گۈزەل ۋە ئۇز سۆزلۈك قۇلان خاتۇن نەدە قالدى ؟ ئۇمۇ ئەمدى يوق ! شۇنداق ئىكەن ، بەس . خىتاي دانىشمەنلىرىنىڭ «ئۆلمەسلىك-نىڭ ئىلاجى يوق !» دەپ ئېيتقىنى راست ئىكەن .

قاغان قۇرۇپ كەتكەن لەۋلىرىنى قىمىرلىتىپ پىچىرلىدى :

— كۆپكۆك موڭغۇل دالىلىرىدىكى قانچىلىغان خەلقلەرنى چاڭگىلىغا يىغقان ۋاقىتتىكىدەك ئازاب چەككەن ئەمەسمەن ، ئەنە شۇ چاغلاردا تولىمۇ قىينالغانىدىم . شۇنداق ئېغىر بولغانكى ، ئاتـ نىڭ ئۇلاڭلىرى سوزۇلۇپ ، تۆمۈر ئۇزەڭگىلەر ئۇزۇلۇپ كەتكەندـ دى ... ئەمدى تارتىۋاتقان ئازاب ـ ئوقۇبىتىمنىڭ چېكى يوق ! قېرىلىرىمىز «تاشنىڭ تېرىسى بولماس ، ئادەم مەڭگۈ ياشىماس»[1] دەپ توغرا ئېيتقانكەن .

چىڭگىزخان ناھايىتى تىنچسىزلىق بىلەن ئۇخلىدى . تۇلۇم چاشقان بولسا بارغانسېرى قاتتىقراق چىرىلدايتتى ، بېقىنى ساندـ جىيىتتى ، دېمى سىقىلاتتى .

قاغان ئويغانغاندا ئۇنىڭ يېنىدا تىز چۆكۈپ ، چىڭگىزخانىنىڭ ئۆزىگە ئوخشاش ئورۇققىنا ۋە قاتما يوللىغ چۈسەي ئولتۇراتتى . بۇ دانىشمەن كېچەشچى ئاغرىقتىن زادىلا كۆز ئۇزمەيتتى .

— نېمە ... ياخشىلىق ، نېمە ... يامانلىق ، — دەپ سورىدى قاغان .

— بۇخارا تەرەپتىن تىلماچىڭىز مەھمۇد يالۋاچ كەلدى . ئۇ يەردە ...

قاغان ئاچچىق بىلەن قولىنى سىلكىدى ، يوللىغ چۈسەي جىمىپ قالدى .

— مەن سېنىڭدىن ئۆمرىمدە مەن ... نېمە ياخشىلىق... ، نېمە يامانلىق قىلدىم؟ ... دەپ سوراۋاتىمەن ، — دېدى چىڭگىزخان پىچىرلاپ .

يوللىغ چۈسەي ئويلىنىپ قالدى . ئۆلۈم ئالدىدا ياتقان كىشىگە نېمە دەپ جاۋاب قايتۇرۇش كېرەك؟ بىردەمنىڭ ئىچىدە يۈزلەپ مەنزىرىلەر ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن ئۆتۈشكە باشلىدى ... ئۇ قان ۋە كۆز ياشلىرىغا بويالغان دەريالار كېيىپ ئۆتكەن ئاسىيانىڭ يېشىل يايلاقلىرى ۋە تاغلىرىنى تەسەۋۋۇر قىلدى ... خاراب ھالغا كەلتۇـ رۇلگەن شەھەرلەر ۋە ئۇلارنىڭ قورۇم باسقان تاملىرى تېگىدە

---

① «موڭغۇل يىلنامىسى . ئالتۇن تونچى»دىن

قبرىلار ، بالىلار ، ئاجايىپ يىگىتلەرنىڭ چېچىلىپ تاشلانغان ، ئىششىپ كەتكەن جەسەتلىرى دۆۋىلىنىپ ياتقانلىرى ، موڭغۇللار تارمار قىلىۋاتقان شەھەرلەردىكى قاتتىق قىيا - چىيالار ھەمدە موڭغۇللار ئاھ - ئۇھ قىلىۋاتقان خەلقنى ئۇرغاندا ، ئۇلارنىڭ : «ياساق شۇنداق ئەمەس قىلدى ! چىڭگىزخان شۇنداق ئەمر قىلدى ! » دېگەن ئۇنتۇلماس ۋارقىراشلىرى يادىغا كەلدى .

ئۆلۈكلەردىن كەلگەن يامان پۇراقلار ئامان قالغان ھەممە كىشىلەرنى خارابلىكلەردىن قېچىپ كېتىشكە مەجبۇر قىلدى . ئۇلار پاتقاقلىقلاردا ، كەپىلەردە ياشىدى ، ھەر بىر مىنۇتتا موڭغۇللارنىڭ ۋە ئۆزلىرىنى ئازاب - ئوقۇبەتلىك قۇللۇققا سالىدىغان سىرتماقنىڭ قايتىپ كېلىشىنى كۈتەتتى ... قىزىق بىر مەنزىرە كۆزنى چاقنۇدەك قىلىپ پارقىراپ كەتتى . خاراب سەمەرقەندنىڭ تېمىغا يېقىن جايدا ئۇزۇن ئاياغلىرىنى دارداپتىپ يوغان ئورۇق تۆگە ئېغىناپ ياتاتتى ، ئۇنىڭ ئالايغان كۆزلىرىدە تېخىچە ھايات ئۇچقۇنلىرى پىلىلداپ تۇراتتى . ئاچلىقتىن كۆزلىرى ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن بىر نەچچە كىشى جەينىكىگىچە قانغا بويالغان قوللىرى بىلەن بىر - بىرلىرىنى تۇرتۇشۇپ ، ئۆلتۈرۈلگەن تۆگىنىڭ ئۇچەي - قېرىنلىرىنى يۇلۇۋېلىپ ، ئالدىراپ يېيىشمەكتە ئىدى ... «دۇنيانى لەرزىگە سالغان» كىشىمۇ غىڭ قىلماستىن يېتىپتۇ ، ئۇ ئۇزۇن قۇرۇق سۆڭەك پۇتلىرى ۋە قۇرۇپ قالغان قوللىرى بىلەن مانا شۇ تۆگىگە ئوخشايتتى ، ئۇنىڭ يېرىم ئوچۇق كۆزلىرىدىمۇ شۇنداق ئۆلۈم دەھشىتى ئەكس ئېتەتتى ، شۇنىڭدەك ئۇنىڭ ئەتراپىدىمۇ بىر - بىرلىرىنى نوقۇشۇپ ، بۈيۈك قانخور مىراسىدىن بىرەر نەرسە يۇلۇۋېلىش مەقسىتىدىكى مىراسچىلار توپلىنىپ قالغانىدى .

— قانداقچە سەن ... خاتىرىلىيەلمەي ... تۇرىسەن ؟ ... سۆزلە !

يوللىنغ چۈسەي شۇرلاپ سۆزلىدى :

— سەن ئۆز ئۆمرۈڭدە ئۇلۇغ ، دۇنيانى لەرزىگە سالغۇچى نۇرغۇن ۋە دەھشەتلىك ئىشلارنى قىلدىڭ ، سېنىڭ ئۇرۇش سەپەر-

لىرىڭ ، ئىشلىرىڭ ۋە سۆزلىرىڭ توغرىسىدا كىتاب يازغان كىشى-
لا ، ئۇلارنى ھەققانىي يوسۇندا بىرمۇبىر ئېيتىپ بېرىشى مۇم-
كىن .

— شۇ نەرسىلەردىن خەۋەردار كىشىلەر چاقىرىلسۇن ... بۇيرۇيمەن ... ئۇلار مېنىڭ ... ئۇرۇش سەپىرىم ... ئىشلىرىم ... ۋە سۆزلىرىم ... توغرىسىدا قىسسىلەرنى يازسۇن ...

— ماقۇل ، ياخشى بولىدۇ ، ئورۇنلايمىز[1] .

ئۆينىڭ ئىچى جىمجىتلىققا چۆكتى . گۈلخان بەزىدە تۇتۇشۇپ قالاتتى ياكى يۇقىرىدىن كىرگەن شامال يېنىۋاتقان قۇرۇق ئوتۇن-لارنىڭ كۆپكۆك ئىسىنى بۇرۇقسىتاتتى .

يەنە پىچىرلىغان ئاۋاز ئاڭلاندى :

— مەن قىلغان ئىشلاردىن ... ياخشىسى ... قايسى زادى؟

يوللىغ چۈسەي سەكراتتا ياتقان چىڭگىزخاننى بەزلىمەكچى بولدى :

— سىزنىڭ قىلغان ئىشىڭىزدىن ئەڭ ياخشىسى «ياساق» دۇر . مانا شۇ ياساققا ھۆرمەت بىلەن ئەمەل قىلىپ ، سىزنىڭ ئەۋلادلىرىڭىز ئالەمنى ئون مىڭ يىل ئىدارە[2] قىلىشىدۇ .

— ھەق ! شۇ چاغدا ... ھەممە ياقنى ... قەبرىستان ... جىمجىتلىق باساتتى ... ئادەمسىز دالىلاردا ... قويۇق ئوتلار ئۆسۈپ چىقاتتى ... قەبرىلەرنىڭ ... توپىلىرى ... ئارىلىرىدا ... يالغۇزلا موڭغۇل ئاتلىرى پايراپ ئوتلايتتى ...

قاغان بىرئاز جىمىپ ، يەنە :

---

① چىڭگىزخان ۋاپات بولغاندىن كېيىن ، كۆرگەن - بىلگەنلەرنىڭ سۆزلىرىگە ئاساسلىنىپ ، ئۇنىڭ ھاياتى ۋە يۇرۇشلىرى توغرىسىدا موڭغۇل ، خەنزۇ ۋە پارس تىللىرىدا رەسمىي يىلنامە يېزىپ چىقىلغان ، بۇلارنىڭ ھەممىسى چىڭگىزخاننى ۋە موڭغۇللار قىرغىن-نىنى ماختاشتىن ئىبارەت بولۇپ ، ھەقىقىي ھالنى بۇزۇپ كۆرسىتىدۇ . پەقەت شۇ زامانىدىكى ئىران ساراي يىلنامىچىسى رەشىددىن ، ئەرەب يىلنامىسى ئىبنۇل ئەسىر ۋە يەنە بىر نەچچىسىلا ھەقىقەتنى يازغان .

② موڭغۇللار ئۆزلىرى بېسىۋالغان ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتىن 141 - يىلىدىن كېيىن (1368 - يىلى) ھەيدەلدى ۋە چىڭگىزخان ئۆلۈمى (1227 - يىلى)دىن 153 يىل كېيىن (1380 - يىلدا) كۈلكوق مەيدانىدا مىجىلىنىپ تاشلاندى .

— ياۋايى ... ئاتلارمۇ ...— دەپ قوشۇپ قويدى . چېكىلىرى پېتىپ كەتكەن چىڭگىزخان بۇرۇنلىرىنى چوقچايتىپ ، كۆزىنى يۇمغان هالدا ئۇنچىقماي ياتاتتى .

مەهمۇد يالۋاچ ، خىتاي تېۋىپى ۋە كۆك شامان جىمجىتلىق بىلەن چېدىرغا كىرىپ كېلىشتى . ئۇلار قاغانىنىڭ ئايىغى ئالدىدا تىز چۆكۈپ ، ئۇنىڭ ئويغىنىپ سۆزلىشىنى كۈتۈپ جىم تۇرۇشتى . قاغان كۆزىنى ئاچقاندى ، مەهمۇد يالۋاچقا كۆزى چۈشتى .

— ئوغلۇم ... چاغاتاي ... كۈنپېتىشتىكى يەرلەرنى ... قانداق ئىداره قىلماقتا ؟

قىزىل تون كىيىپ ، ئاق سەللە ئورىۋالغان مەهمۇد يالۋاچ قوللىرىنى قوشتۇرۇپ ، قورسىقىغا قويغىنىچە ئېگىلىپ تەزىم قىلدى .

— سىزنىڭ شەۋكەتلىك ئوغلىڭىز چاغاتاي خان ، هەممە موڭغۇل پالۋانلىرى ۋە سەيھۇن بىلەن زەراپشان بويلىرىدىكى قول ئاستىدا بولغان هەممە تەۋە خەلقلەر ئىتائەت ۋە ئىبادەت قىلىپ ، خۇدادىن سىزنىڭ ساقلىقىڭىزنى ۋە كۆپ يىللار هۆكۈم سۈرۈشىڭىزنى تىلىمەكتە .

— شىمال خەلقلىرىنىڭ هۆكۈمدارى ... چوڭ ئوغلۇم جۇچى خان ... قانداق ئىداره قىلماقتا ؟

مەهمۇد يالۋاچ قولى بىلەن يۈزىنى ياپتى . موڭغۇل ئادىتىدە يېقىن كىشىنىڭ ئۆلۈمى توغرىسىدا سۆز بولسا ، مەرهۇمنىڭ نامىنى ئاتاپ سۆزلىمەيدۇ . شۇنىڭ ئۈچۈن ، ئۇنى باشقا نام بىلەن هۆرمەتلىگۈچى سۆز بىلەن ئاتاش زۆرۈر . شۇڭا ، مەهمۇد يالۋاچ سۆزنى ئۇزاقتىن باشلىدى .

— شىمال خەلقلىرىنى ئىداره قىلىش توغرىسىدا سىزنىڭ ئەمر - پەرمانلىرىڭىزنى ئېلىش بىلەن ، ئۇلۇغ چوڭ يۈرۈشكە تەييارلىق كۆرۈشنى بەگلەرگە ئېلان قىلدى .

— ماڭا قارشىمۇ ؟

— ياق ، ئۇلۇغ قاغانىم ! خەنجەرنىڭ بىسى كۈنپېتىشقا —

بۇلغار ، قىپچاق ، ساكسىن ۋە ئورۇسلارغا قارىتىلغانىدى . بىراق ، يۇرۇش قىلمىدى ، پۈتۈن چېرىكلەر ئۆز جايلىرىغا كېتىشتى . يو- رۇق كۈندە چاقماق چاقماندەك ، ھەممىنىڭ بېشىغا چوڭ بالا كەلدى !

— سەۋەب !

— خان ئائىلىسى ئۈچۈن سەھرادا چوڭ ئويۇشتۇرۇلغان- دى . بەش مىڭ نۆكەر قاتار بولۇپ قومۇشلۇقلاردىن ياۋايى چوشقا- لار ، بۆرىلەر ۋە بىرنەچچە يولۋاسلارنى ھەيدەپ بېرىشتى . يەنە بەش مىڭ ئاتلىق يىراق دالىلاردىن ماللار ، جەرەنلەر ۋە ياۋايى ئاتلارنى ھەيدەپ كېلىشتى . ئوۋدىن كېيىن ، كەچقۇرۇن گۈلخانلاردا ئوت گۈلدۇرلەپ بەزمە قىزىغان چاغدا ، نۆكەرلەر ئەڭ دەھشەتلىك ئۇ- رۇشلاردىن ئامان چىقىدىغان ئادەمنى تېپىشالمىدى . ئۇنى كۆپ ئىزدەپ ، ئاخىرى تاپتى . قانداق ئەھۋالدا دەڭ ! بۇ ئادەم دالىدا يالغۇز ياتاتتى . تىرىك ، لېكىن ئۇنىڭدا بىر تامچىمۇ قان دېدارى يوق ئىدى . ھېچ سۆزلىيەلمەيتتى ، پەقەت غەزەپكە تولغان كۆزلە- رى بىلەن ئەھۋالنى چۈشەنگەندەك قاراپلا ياتاتتى .

— راستتىنلا ئۇ ... ئۆلۈپ قالغاندىمۇ ...

— غەلىبە شەرەپلىرىگە غەرق بولغان ، سېنىڭ ئەڭ قەدىر- دان ۋە ئەڭ جەسۇر باتۇرۇڭ تۈگەپ كەتتى ، نامەلۇم ياۋۇزلار ئۇنىڭ يۈلۈنىنى ئۈزۈۋېتىپتۇ .

چىڭگىزخانىڭ رەڭگى ئۆزگىرىپ كەتتى ، قولى بىلەن سۆ- سەر يېپىنچاقنى غىجىملىدى ۋە شۇنىرلىدى :

— ئوتچىگىن ئالدىراپتۇ ... يېتۈك باتۇر ۋە مول تەجرىبىلىك سەركەردىدىن ئايرىلىپتىمىز ... ئەمدى ئۇنىڭ ئورنىنى باسىدىغان ھېچكىم يوق ! ھازىر خارەزمنىڭ ھۆكۈمدارى كىم ؟

— دانىشمەن ئانىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە ياش نەۋرەڭ باتۇ خان ھۆكۈمرانلىق قىلماقتا . بۇ ئايال نۆكەرنى چاقىرىپ ، ئوغلى بىلەن قورغانغا چىقتى . باتۇ خان ئاتىسىنىڭ جەڭگىۋار تورۇق ئېتىنى مىنىۋالغانىدى ، قىزىپ كەتكەن بالا نۆكەرلىرىگە قاراپ ۋارقىرد-

دی : «ئالەمنىڭ تۆت تەرىپىدە غەلىبە قىلغان باتۇرلار ، تىڭشاڭلار ! قىلىچلىرىڭلار دادلىشىپ قاپتۇ ! قارا تاشقا بىلىۋېلىڭ-لار ! مەن سىلەرنى ئۇلۇغ ئەتىل دەرياسىدىن ئېلىپ ئۆتۈپ ، كۈن-چېتىش تەرەپكە باشلايمەن . قورقۇنچاق خەلقلەر يېرىگە دەھشەت سېلىپ ئۆتىمىز ، مەن بۇۋام چىڭگىزخانىنىڭ پادىشاھلىقىنى ئالەم-نىڭ ئەڭ نېرىقى چېتىگىچە ئورنىتىمەن . ئاتامنى ھالاك قىلغان ياۋۇزلارنى ئىزدەپ تېپىپ ، تىرىكلىگىچە قازانغا تىقىشقىمۇ قەسەم قىلىمەن ! » دېدى .

قارىيىپ ۋە قورقۇنچلۇق بولۇپ كەتكەن چىڭگىزخان كۆزلە-رىنى ئالاق - جالاق قىلىپ ، جەينىكىگە تىرىلىپ ئورنىدىن تۇردى - دە ، دېمى سىقىلىپ ، ئارانلا شۇنداق دېيەلىدى :

— غەلىبە مۇقەررەر بولغاندا ... ھەتتا بويۇنغا تاقاق كىيگۈ-زۇلگەن[1] بولسىمۇ ... ياشلىق ياخشى ... لېكىن باتۇ تېخى گۆدەك . ئۇ خاتالىشار ... ۋە ئۇنىمۇ ئۆلتۈرۇشىدۇ ! ئەمر قىلىمەنكى ... مېنىڭ ئەڭ ۋاپادار ... تەجرىبىلىك ئاقساق يىلپىزىم ... ئېھتىياتچان سۇبەتەي باتۇر ... باتۇنىڭ يېنىدا دائىم مەسلىھەت-چى ... بولۇپ تۇرسۇن . سۇبەتەي باتۇر ئۇنى ئېھتىيات قىلسۇن ۋە ئۇرۇش قىلىشقا ئۆگەتسۇن ... باتۇ مېنىڭ غەلىبىلىرىمنى داۋام ئەتتۇرسۇن ، موڭغۇل قولى پۈتۈن ئالەمگە يەتسۇن .

چىڭگىزخان يانپاشلاپ يىقىلدى . سول كۆزى قىسىلدى ، ئوڭ كۆزى دەھشەت بىلەن چاقناپ ، ئولتۇرغانلارغا قارىدى .

ھەممە يەرگە قاراپ جىم بولدى ۋە شۇ چاغدا X ئەسىر شائىرى خۇسراۋنىڭ تۆۋەندىكى شېئىرىنى يادىغا چۈشۈرۈشتى :

زەپەرشۇناس سەركەردە ئالدىدا خامۇش ،
ئاجىز بولۇپ تۆت ئادەم ئولتۇراتتى .
بۇلار تېۋىپ ، دەرۋىش ، شامان ، مۇنەججىم ،

---

① چىڭگىزخان ياشلىقىدا بوينىدا ئېغىر تاقاق بىلەن دۇشمەن يايلىقىدا ئۇچ يىل ئەسىر بولۇپ يۈرگەن .

بۇنىڭدا دورا - دەرمان ، دۇئايۇ كۇف - سۇف .
ھەمدە تەسلىم ۋە دۇربۇن ھەممە بار ئىدى ،
ئەمما ھېچكىم زەررىچە جان بېرەلمىدى .

مانا شۇ جىملىق ئىچىدە چېدىرنىڭ يېنىدا باغلاقلىق تۇرغان ئات كىشىنىۋەتتى ، ھەممىسى چۆچۈپ يەنە قاغانغا قاراشتى ، قاغانىڭ ئوڭ كۆزى نۇرسىزلىنىپ خىرە بولۇپ قالدى .

چىڭگىزخان چوڭ دۇب ياغىچىدىن ئويۇپ ياسىلىپ ، ئىچىگە ئالتۇن قاپلانغان تاۋۇتىنى خېلىدىن بېرى ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ يۈرەتتى . ئوغۇللىرى تاۋۇتىنى كېچىسى مەخپىي سېرىق چېدىرنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئەكىرىپ قويۇشتى . چىڭگىزخاننى ساۋۇت كىيگۈزۈپ تاۋۇتقا سالدى ، مەيدىسىگە قوۋۇشتۇرۇلغان قوللىرى ئۆتكۈر قىلىچىنىڭ دەستىسىنى مەھكەم تۇتۇپ تۇراتتى . بېشىدىكى قارا مىس قالپىقىنىڭ چەتلىرى چۆكۈپ كەتكەن قەھرىلىك يۈزىگە سايە بېرىپ تۇراتتى ، تاۋۇتنىڭ ئىككى يېقىغا يا بىلەن ئوق ، پىچاق ، چاقماق- تاش ۋە ئالتۇن ئاپقۇر قويۇلدى .

قاغاننىڭ پەرمانىغا مۇۋاپىق سەركەردىلەر ئۇنىڭ ئۆلۈمىنى يوشۇرۇپ ، تاڭغۇتلارنىڭ پايتەختىنى مۇھاسىرە قىلىش ھەرىكىتى- نى داۋام قىلدۇردى . كېيىن تاڭغۇتلارنىڭ كاتتا سوۋغىلارنى كۆ- تۇرۇپ ، يارىشىش ئۈچۈن دەرۋازىدىن چىقىشلىرى بىلەنلا ، موڭ- غۇللار ئۇلارغا ھۇجۇم قىلىپ ، ھەممىسىنى قىرىپ تاشلىدى . كېيىن شەھەرگە باستۇرۇپ كىرىپ ، ئۇنى ۋەيرانلىققا ئايلاندۇرۇ- ۋەتتى .

موڭغۇللار چىڭگىزخانىنىڭ تاۋۇتىنى بوز كىگىزگە ئوراپ ، ئون ئىككى ئۆكۈز قوشۇلغان ئىككى چاقلىق ھارۋىغا سېلىپ ئار- قىغا قايتىشتى . قاغاننىڭ ئۆلۈم خەۋىرىنى خەلققە ۋاقتىتىن ئىلگە- رى ئاشكارا قىلىپ قويماسلىق ئۈچۈن ، باتۇرلار ئەسلىي ئوردىسىغا كەلگۈچە ، يول بويى ئۇچرىغان ئادەملەرنىمۇ ، ھايۋانلارنىمۇ ئۆلتۈ- رۈشتى ۋە ئۇلارغا :

— نېرىقى دۇنياغا راۋان بولۇپ ، مۇقەددەس قاغانىمىزغا جان ـ دىل بىلەن خىزمەت قىلىڭلار ! — دېيىشتى .

مەركىتلەر ، خىتايلار ، قىپچاقلار ، ئىرانلا ،گرۇزىنلار ، ئەلەنلەر ۋە ئورۇسلارنى يېڭىپ شۆھرەت قازانغان چىڭگىزخان ۋاپاتىغا خەلق ماتەم ئۆتكۈزۈۋاتقان چاغدا ، سەركەردە جەبە نويون بۇنداق دەپ ئېلان قىلدى :

— قاچاندۇر بىر ۋاقىتتا ، «بىزنىڭ پادىشاھلىقىمىزنى قۇرغان كىشى» بۇرھان خالدۇن تېغىدا ئوۋ قىلاتتى ، تاغ يانباغرىدىكى چۆل جايدا ، ئۇ بىر قېرى دەرەخ تېگىدە دەم ئالدى . «ھازىر غايىب بولغان كىشى» گە بۇ جاي ۋە ئۇنىڭدىكى بۇلۇنتا تۇتاش بولۇپ ئۆسكەن ياڭاق دەرىخى يېقىپ قالدى . مەن ئۇنىڭ ئاغزىدىن : «بۇ جاي ياۋايى بۇغىلارنىڭ ئوتلىشى ، مېنىڭ ئەڭ ئاخىرقى ئارام تاپىدىغان جايىم بولۇشى ئۈچۈن لايىق ، شۇ دەرەخنى ئۇنتۇماڭلار» دېگەن سۆزنى ئاڭلىغانمەن .

قاغاننىڭ سەركەردىلىرى پەرمانغا مۇۋاپىق ، كۆرىستىلگەن جايدىن تاغدىكى ناھايىتىمۇ ئېگىز ياڭاق دەرىخى ئۆسكەن جاينى ئىزدەپ تېپىشتى ، چىڭگىزخاننىڭ جەستى سېلىنغان ساندۇق مانا شۇ دەرەخ تېگىگە قويۇلدى .

قەبرىنىڭ ئەتراپىدا ئاستا ـ ئاستا قويۇق ئورمانلىق پەيدا بولۇپ ، ئۇنىڭ ئىچىدىن ئۆتۈش ۋە قەبرىنى تېپىش تەس بولۇپ قالدى . شۇنىڭ ئۈچۈن ، بۇ يەرگە قورۇقچى قىلىپ قويۇلغان كونا ئادەملەرمۇ قەبرىنىڭ قەيەردىلىكىنى ئېيتالمايدۇ .

خاتىمە

بىرىنچى باب

بۇ يەردىن موڭغۇللار ئۆتكەن

قارلىق تاغلار ، قارلىق تاغلار ،
قۇلمەن — كاپىر قولۇمنى باغلا .
زەھەر قوشتى ئېشىمغا ،
قامچا ئۇردى بېشىمغا .
ھېچكىم ماڭا قىلماس شەپقەت ،
تىترەپ قويار تاغلار پەقەت .

(خۇەلىك تۇتقۇنىنىڭ ناخشىسىدىن)

ئۇلۇغ جەيھۇن دەرياسىدىن كۇنچىقىشقا ماڭىدىغان ۋە بىر نەچچە ئەسىرلەر داۋامىدا باي كارۋانلار ئۆتۈپ تۇرغان كەڭ يولدا ، موڭغۇللار قىرغىنىدىن كېيىن ھەربىكەت بىردىنلا توختىدى ، يول ئۇستىگە سېلىنغان دۇكانلار ۋە كارۋان سارايلار بوشاپ قالدى . دەرۋازا ۋە ئىشىكلىرىنى چېرىكلەر بۇزۇپ تاشلىغان بۇ بىنالار كۆڭۈلسىز تۇراتتى . ئېرىقلارنى تازىلايدىغان ۋە سۇ چىقىرىدىغان ھېچكىم قالمىغانلىقى ئۈچۈن ، سۇغىرىلماي قالغان چوڭ - چوڭ باغلار قۇرۇپ كەتتى .

چەت ئەللىك چاپىنىنى كىيگەن ، چاڭ يولدا يالغۇز ئۆزى ئات مىنىپ كېتىپ بارغان ، قاپقى سېلىنغان ياش يىگىت بىر قىسمىلا بولۇپ كۆرۈنەتتى . بۇ يولنىڭ ھەممىلا يېرىدە بۆرىلەر ئۇ جايدىن بۇ جايغا سۆرىگەن ئادەم سۆڭەكلىرى ياتاتتى . قارا ،

ئورۇق ئەرەب ئېتىنىڭ تاقىسىنىڭ ئاۋازى بىر تەكشى ئاڭلىنىپ تۇراتتى ، يىگىت بولسا ئاندا - ساندا ئىسقىرتىپ قويىاتتى .

— قاڭداق جەمجىت چۆل ! يا ئادەم ، يا تۆگە ، يا ئىت يوق ! — دېدى يولۇچى ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ ، — ئەتىگەندىن بېرى ئارانلا ئىككى بۆرە بۇ پايانسىز مازارغا ئوخشىغان جەمجىت دالىنىڭ خۇددى خوجايىنىدەك ، يولنى كېسىپ ئۆتتى . ئەگەر ئەھۋال شۇنداق داۋام قىلسا ، مېنىڭ ھارماس ئېتىم ئۆز ئىگىسى بىلەن بىللە پات ئارىدا دەھشەتلىك موڭغۇل قىلىچىنىڭ ئىزى قالغان بۇ ئاقۇاش سۆڭەكلىرىنىڭ يېنىدا يېتىپ قالىدىغۇ .

ئۇدۇلدا ئادەتتىن تاشقىرى بىر قارا نېمە قىمىرلاپ كۆرۈندى ، ئات قۇلاقلىرىنى دىڭگايتىپ كىشىندى . ئاتلىق ئۇ نەرسىگە يېقىنراق باردى ، بىر نەچچە ھۆرپەيگەن بۇركۇت كۆزنى قاماشتۇرىدىغان دەرىجىدە كۇننىڭ نۇرلىرى چۈشۈپ تۇرغان چوڭ كوچىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئۆلۈكنىڭ ئۈستىدە توپلانغانىدى .

ئاتلىق ئىسقىرتتى ، بۇركۇتلەر ئېغىر قاناتلىرىنى ئاستا قېقىپ ئۈچۈشتى ۋە شۇ يەرگە يېقىن بولغان بىر دۆڭگە قوندى . يېقىنلا ئۆتكەن ھارۋا ئىزلىرى ئارىسىدا ، خۇددى تومۇرلىرى قاتقاق تارتىشقاندەك ، بىر قىسىملا ئەھۋالدا ، يىرتىق تۇركمەن كىيىمىنى كىيگەن بىر قىز ياتاتتى . بۇركۇتلەر ئۇنىڭ تېخىچە گۈزەللىكىنى يوقاتمىغان يۈزىنى چوقۇلاپ تاشلىغانىدى .

— بۇمۇ موڭغۇللارنىڭ ئىشى ! ئۇ بالىلارنى تۇتۇشىدۇ ، كۆڭۈللىرىنى خۇش قىلغانلىرىدىن كېيىن تاشلاپ كېتىشىدۇ . ئاتنى قامچىلىدى ، ئات چېپىپ كەتتى . يولنىڭ بۇرۇلۇشىدا ئۇ بىر توپ موڭغۇللارغا يېتىۋالدى . ئېگىز چاقلىرى غىچىلداپ ئىككى ھارۋىغا بۇلغان جابدۇقلار يۈكلەنگەن ھارۋىلار ئاستا - ئاستا ئالدىغا ماڭماقتا ، ھەر قايسى ھارۋىدا يۈك ئۈستىدە تۇلكە تېرىسىدىن تىكىلگەن ئەركەكچە مالىخاي ۋە قوي تېرىسىدىن تىكىلگەن جۇۋا كىيگەن موڭغۇل ئايىلى ئولتۇراتتى ، ھارۋىغا قوشۇلۇپ چاڭ - توپىغا كۆمۈلۈپ پەرۋاسىزلىق بىلەن يول بېسىۋاتقان ئۆكۈزلەرنى ھەيدەپ كېتىپ بارىاتتى .

هارۇننىڭ كەينىدە قولى كەينىگە باغلانغان ، قىينالغان يېرىم يالىڭاچ ئوچ ئەركەك ئەسىر ۋە ماغدۇرسىزلىقتىن تايتاڭلاپ كېتىد- ۋاتقان بىر ئايال بار ئىدى . ئۇلارنىڭ كەينىدىن يوغان ۋە يۇڭلىرى ھۇرپەيگەن ئىت تىلىنى ئېسىلدۇرۇپ ھاسىراپ يۇگۇرەيتتى . ئىك- كى تال كىچىككىنە چاچلىرى قۇلاقلىرى ئۈستىدىن چىقىپ تۇرغان يەتتە ياشلىق موڭغۇل بالىسى خۇددى ئاستا مېڭىۋاتقان كالىلارنى چاپسانلىتىشقا ئالدىرىغان پادىچىغا ئوخشاش ، ئەسىرلەرنى ھەيدەپ كېتىپ باراتتى .

— ئۇراگىش ، ئۇراگىش مۇئۇ (ئالغا ، ئالغا ئەسكىلەر) ، — دەپ بالا ۋارقىرىدى ۋە ھەرقايسىسىنى نۆۋەتمۇنۆۋەت چاقماقلىق بىلەن ئۇراتتى . ئۇ چوڭ ئادەمدىن يېشىۋېلىپ كىيگەن پاختىلىق چاپاننىڭ ئېتەكلىرىنى تۇرۇۋالغان ، ئايىغىغا كىيگەن كەڭ ئۆتۈك- نىڭ چۈشۈپ قالماسلىقى ئۈچۈن ، تىزىنىڭ تېگىدىن يىپ بىلەن مەھكەم باغلاپ قويغانىدى . بالا ئۆزىگە تاپشۇرۇلغان ئىشنىڭ جىد- دىيلىكىنى چۈشەنگەندەك ، ھارۇنغا ئۇزۇن ئارغامچا بىلەن باغلانغە- نى ئۈچۈنلا ، نائىلاج قەدەم تاشلاپ بېرىۋاتقان خوتۇننى قىيىن - قىستاق بىلەن ھەيدەيتتى . سېرىق كۆڭلىكىنىڭ يىرتىقىدىن ئۇنىڭ سۆڭەكلىرى چىققان ، گۆشلىرى قان ئۈيۈشقان ، تىتىلىپ كەتكەن دۇمبىسىدىن ئوچۇقلا كۆرۈنۈپ تۇراتتى . خوتۇن يالۋۇراتتى :

— مېنى قويۇۋېتىڭلار ! مەن يەنە قايتىپ كېلىمەن ! ئۇ يەردە مېنىڭ قىزىم خەدىچە قالغان ، مەن ئۇنى ئۆزۈم ئېلىپ كېلە- مەن ، — دېدى ۋە شۇ چاغدا بىر قېرى موڭغۇل بوز ئاتتا پۇرقۇرد- غان چاڭ ئارىسىدىن چىقىپ ، ئۇنىڭغا :

— ساڭا يەنە قانداق قىز كېرەك ؟ — دەپ ۋارقىرىدى ، — ئۆزى ئارانلا مېڭىۋاتىدۇيۇ ، يەنە باشقا بىر قىرچاڭغۇنى ئېلىپ كېلىمەن ، دەپ ماختىنىدا !

ئۇ خوتۇننى قامچا بىلەن ئۇردى ، خوتۇن ئالدىغا سەكرەپ كەتتى ۋە يىقىلدى ، باغلانغان ئارغامچا تارتىلىپ خوتۇننى سۆرەپ ئېلىپ كەتتى . ھارۇا ئۇستىدىكى موڭغۇل خوتۇن ۋارقىرىدى :

— ھەي قېرى ئىت ، نېمە ئانچىلا ئاچ كۆز سەن ! ئاقساق

قوي بولسا كۆتۈرۈۋالارئىدىم ، قويدىن ھەر ھالدا گۆش ۋە تېرە چىقىدۇ ، بۇ ھايۋاندىن بىزگە نېمە پايدا ؟ ئۇنىڭ قىزى ئۆلۈپ بولدى ، مانا ئەمدى ئۆزىمۇ يىقىلدى . ئۆز يۇرتىمىز ، كەرۋلەننىڭ بويىغا يېتىشىمىزغا تېخى يىراق ! خوتۇننى تاشلاپ ماڭ ! — دېدى .

— ئۆلمەيدۇ ! جېنى چىڭ ! — دېدى قېرى بوغۇلۇپ ، — بۇ ئۆلۈك ۋە بۇ ئۇچ ئەزىمەت بىزنىڭ يۇرتقا يېتىدۇ ، باشقىلار ئۆيلىرىگە يىگىرمىلەپ خىزمەتكار ھەيدەپ بارغاندا ، بىز تۆتىنى ئېلىپ بارالمايمىزمۇ ؟ ھاي ، ھايۋانلار ، چاپسانراق مېڭىڭلار ! ئۇ-راگىش ، ئۇراگىش !

موڭغۇل يەردە سۆرىلىپ بېرىۋاتقان خوتۇننى قامچا بىلەن ئۇردى ، ئارغامچا ئۇزۇلۇپ ، ئەسىر خوتۇن يولدا چۈشۈپ قالدى ، ھارۋىلار يولىنى داۋام قىلدى . قېرى بوز ئېتىنى توختىتىپ ، تىلىنى تامشىدى ۋە ئاتتا كېلىۋاتقان كىشىدىن سورىدى :

— تىرىك قالامدىكىن ياكى ئۆلەمدىكىن ؟ خوتۇننى مېنىڭدىن سېتىۋالساڭ ، ئەرزەن ساتىمەن ، ئىككىلا ئالتۇن دىنار بەرسەڭ بولدى .

— كەچكىچىمۇ تىرىك قالمايدۇ ! ئىككى چاقا دەرخەم بېرە-مەن .

— مەيلى بەرگىن ! راستىنمۇ تىرىك قالمايدىغانغا ئوخشايدۇ ! ئۆلۈپ قالسا شۇ چاقىمۇ قولۇمغا تەگمەيدۇ .

موڭغۇل ئاتلىقتىن ئالغان ئىككى مىس چاقنى قۇ-چىغا تىقتى - دە ، ئېتىنى يورغىلىتىپ ھارۋىسىغا يېتىۋېلىشقا ئالدىرىدى .

ئاتلىق باشقا تەرەپكە بۇرۇلدى ، كەينىگە قارىماي ، قاقاس دالىدىن ئات چاپتۇرۇپ كەتتى .

ئۇنىڭ ئالدىدا ئاپئاق خاراب بولغان جايلار ، ئۆرۈلۈپ كەتكەن كونا تاملار ۋە بىرقانچە ھەيۋەتلىك راۋاقلار گەۋدىلىنىپ تۇراتتى ، ئۇلاردىكى رەڭگارەڭ ئەرەبچە يېزىقلار ھېلىمۇ ساقلىنىپ قالغانە-دى . ئىمارەتلەرنى سالغان ئۇستىلار كۆپ سەنئەت ۋە پىكىر سەرپ قىلغان ، چوڭ - چوڭ تۆت بۇرجەك خىشلاردىن ھەشەمەتلىك

سارايلار ، هەيۋەتلىك مەدرىسلەر ۋە مۇنارلار سالغان مېمارچىلار تېخىمۇ كۆپرەك ئەمگەك قىلىشقان ، موڭغۇللار شۇلارنىڭ ھەممە-سىنى قورۇم باسقان ۋەيرانلىقلارغا ئايلاندۇردى .

— بىر باغ قۇرۇق بېدە بىلەن بىرنەچچە نان بولسا ئىدى ، — دەپ ئاتلىق پىچىرلىدى ، — بىز يەنە بىر كۈن يۈرۈپ ، يېشىل تاغقا يەتكەن بولاتتۇق . ئۇ يەردە ئادەممۇ ، گۈلخان يېنىدا بولىدىغان دوستلارچە سۆھبەتمۇ تېپىلاتتى .

ۋەيرانلىقتا يېقىنلاشتى . ئەنە ، شۇ ھەيۋەتلىك گۈمبەزنىڭ ئېغىر دەرۋازىسى ئوچۇق تۇرۇپتۇ ، ئىشكىلەرگە يوغان قالپاقلىق مىخلار قېقىلىپ تۆمۈر قاپلانغان .

«تونۇش دەرۋازىلار ! بىر ۋاقىتلاردا بۇ يەردىن دەرۋىش ھاجى رەھىم ، دېھقان قۇربان قىزىقچى ۋە ياش بالا توغان ئۆتكەن . توغان ھازىر چوڭ بولۇپ قالدى ، ماھىر ئەسكەرگە ئايلاندى ، لېكىن ئىلگىرى شۇنچىلىك گۈللىگەن ئاۋات شەھەر بولغان بۇ ئاجايىپ بۇخارادا ئەمدى پاناھسىز يولۇچى ئۆزىگە يا نان ، يا ماكان تاپالمىسچۇ . »

قاپقارا دەرۋازىلار تېگىدە ئات تاقىسىنىڭ ئاۋازى جاراڭلىدى . ئۇدۇلىدا سېرىق تۇلكە كۆرۈنۈپ قالدى ، ئۇ ئەخلەت دۆۋىسىنىڭ ئۈستىدىن لىپىدە چىقىپلا غايىب بولدى .

ئات ھەربىكەتسىز ، جىمجىت شەھەر ۋەيرانلىرى ئارىسىدىن ئاستا ـ ئاستا ماڭدى . مانا چوڭ مەركىزىي مەيدان ، ئىلگىرى شاۋقۇنلۇق خەلق يىغىنلىرى ئۆتكۈزۈلىدىغان بۇ مەيداننى ھەشەمەت-لىك بىنالار ئوراپ تۇراتتى ، ھازىر مەيدان ئەخلەت بىلەن تولغان ، ئۇنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئاتنىڭ سۆڭىكىلىرى ئاقىرىپ ياتىدۇ . كۆپكۆك ئاسماندا قاناتلىرىنى يېيىپ قارا سارلار ئاستا ئۇچماقتا ئىدى .

ئات مەسچىتنىڭ تاش پەلەمپىيى ئالدىدا توختاش بىلەن پۇش-قۇرۇپ ، قۇلاقلىرىنى دىڭگايتتى ۋە كەينىگە داجىدى . ئالدىدا ، تار سۇپىنىڭ تۆپىسىدە ۋاراقلىرى ئۇچۇن يوغان بىر قۇرئان تۇرىدۇ ، ئۇنىڭ يامغۇردا قېتىپ پۈكلىنىپ كەتكەن ۋاراقلىرىنى شامال يەلپۈتۈپ تۇراتتى .

«موڭغۇللارنىڭ قاپىقى سېلىق ، قىزغۇچ ساقاللىق ھۆكۈمدا-
رى چىڭگىزخان قۇلا ئايغىرغا مىنىپ ، شۇ خىش پەلەمپەيلەردىن
چىقىپ مەسچىتكە كىرگەندى ، بۇ يەردە ئۇ ياپىلاق يۈز چېرىكلە-
رىنى قورسىقى يېرىلغۇچە تويغۇزۇشنى بۇخارا قېرىلىرىغا بۇيرۇغا-
نىدى . شۇنىڭدىن كېيىن مەيدانغا گۈلخانلار يېقىلىپ ، پۈتۈن -
پۈتۈن قويلار كاۋاپ قىلىنغانىدى ، ياپىلاق تاش خىشلاردا گۈلخانلا-
رىنىڭ ئىزلىرى ھېلىمۇ كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ .»

توغان ئاتتىن چۈشۈپ ، چاپىنىنى يەرگە سالدى ۋە قېتىپ
كەتكەن نېنىنى سۇندۇردى . ئېتىنىڭ يۈگىنىنى چىقىرىپ ، ئۇنىڭ
چۈلۈۋىرىدىن تۇتقان پېتى پەلەمپەيگە زوڭزىيىپ ئولتۇردى .

خىش ، تاش دۆۋىلىرىنىڭ كەينىدە نېمىدۇر قىمىرلىدى ۋە
ماغدۇرسىزلانغان ئوروق بىر خوتۇننىڭ گەۋدىسى كۆرۈندى . ئۇ
يىرتىق كۆڭلەككە ئورالغان ھالدا قولىنى ئۇزاتتى ، ئۇنىڭ يېنىپ
ۋە تەلمۇرۈپ تۇرغان كۆزلىرى ناندىن ئۈزۈلمەيتتى .

توغان ئۇنىڭغا بىر پارچە قاتتىق نان بەردى . خوتۇن نانىنى
سالماقلىق بىلەن قولىنى سوزۇپ ئالدى ۋە نېرى بېرىپ تىز
چۆكتى - دە ، قاتتىق نانىنى قۇرۇپ كەتكەن لەۋلىرىگە تەگكۈزدى .
لېكىن ، بىردىنلا قولىنى تۆۋەنگە چۈشۈردى ۋە نانىنى پارچىلاپ ،
ياپىلاق تاش خىشنىڭ ئۈستىدە ئوخشاش پارچىلاشقا باشلىدى ،
كېيىن قولىدىكى نان پارچىلىرىنى يالاپ ۋاراقلىدى :

— ھەي ، قوزىچاقلىرىم ، بۇياققا كېلىڭلار ! قورقماڭلار ! بۇ
ئادەم ئۆز ئادىمىمىز ، شەپقەتلىك كىشى !

تاش خىشلارنىڭ ئارىلىرىدىن ئاۋۇال بىر ، كېيىن ئۈچ ، چاچ-
لىرى چۈۋۈلۈپ كەتكەن بالىلارنىڭ باشلىرى كۆرۈندى . بالىلار
بىر - بىرلىرىنى تۈتۈشۈپ ، ۋەيرانلىقلارنىڭ ئارىسىدىن ئاستا -
ئاستا مېڭىپ خوتۇن تەرەپكە كەلدى . ئاپتاپتا كۆيگەن يالىڭاچ
بالىلار ناھايىتى ياداپ كەتكەن ، قورساقلىرى دومبىيىپ ، ئىششىپ
كەتكەنىدى . ئارىلىقتىن يەنە ئىككى بالا كۆرۈندى ، ئۇلار ئورۇنلە-
رىدىن تۇرۇشقا ئۇرۇنۇپمۇ كۆرۈشمىدى ، ئىششىپ كەتكەن قور-
ساقلىرىنى تۈتۈپ ئولتۇرۇشقانىدى .

خوتۇن قاتتىق نانغا قول ئۇزارتقان بالىلارنىڭ قولىغا ئۇردى ، نۆۋەت بىلەن نان ئۇۋاقلىرىنى بالىلارنىڭ ئېغىزلىرىغا سېلىۋېتىپ ، شۇنداق دېدى :

— ئۇلار... قوي تېرىسىگە ئورالغان ياۋۇز ئادەملەر... بېسىپ كېلىشتى... كىچىككىنە ئاتلىرىغا مىنىپ ، ھەممە ياقنى كەزدى ۋە كۆزلىرىگە كۆرۈنگەنلىكى نەرسىنى بۇلاپ تالىدى... ئۇلار مېنىڭ ئېرىمنى ئۆلتۈردى . ئۇ ئۆز ئائىلىسىنى قوغدىماقچى بولغانىدى... ئۇلار ھەممە بالىلىرىمنى ئېلىپ كەتتى ، ئۇلارنىڭ تىرىك ياكى ئۆلۈكلىرىنى بىلمەيمەن ! ئاتلىقلار مېنى ئارغامچىغا باغلاپ سۆرەشتى ، مېنى دېدەك قىلىپ تۇتتى ۋە ھەممىسى ھاقارەتلەشتى . بىر كۈنى كېچىسى ، مەن يوشۇرۇنۇپ قېچىپ ، بۇ يەرگە — بۇ ۋەيران قىلىنغان يەرگە يېتىپ كەلدىم... بۇ يەردىن ئۆيۈمنى تاپالمىدىم ، پەقەت ئەخلەت دۆۋىلىرىنىلا كۆردۈم . كۈندۈزى بۇ يەردە كەسلەنچۇكلەر يۈرىدۇ ، كېچىلىرى چىلبۆرىلەر ھۇۋلايدۇ ۋە پايلايدۇ... شەھەرگە يېقىن جايدا ، مەن موڭغۇللار تاشلاپ كەتكەن بۇ بالىلارغا يولۇقتۇم . بىز بىللە ئوزۇق ئىزدىدۇق ، ياۋا پىياز يىلتىزىنى قېزىپ يېدۇق... ئەمدى بۇ بالىلار مېنىڭكى بولۇپ قېلىشتى . بىز بىللە ئۆلىمىز ، ياكى بىللە تىرىك قالىمىز...

توغان خوتۇنغا قالغان ـ قانقان نېنىنىمۇ بەردى ـ دە ، ئېتىنىڭ چۈلۈۋرىنى يېتىلەپ قەلئەدىن چىقىپ كەتتى .

توغان بارغانسېرى سەمەرقەندكە يېقىنلاشماقتا ئىدى . ئۇ يولدا كارۋان ئۇچراتمىدى ، ئۇ يەر ـ بۇ يەردە ئېتىزلىقلاردا يېزىلىقلار كۆرۈندى . ئىككى قېتىم موڭغۇل ئاتلىقلىرى چېپىپ ئۆتۈپ كېتىشكەنىدى ، بۇلارنى كۆرگەندە ئىشلەۋاتقان يېزىلىقلار ئورۇلغان چۆپتەك يەرگە يېتىۋېلىشتى ۋە ئۆمىلەپ ئېرىقلارغا مۆكۈنۈشتى . موڭغۇللارنى ئۇزاتقان چاڭ بۇلۇتلىرى تارقىلىپ بېسىلغاندىن كېيىن ، ئۇلاردىن قورقۇپ قاچقان يېزىلىقلار يەنە ئېتىزلىقلاردا پەيدا بولۇپ ، يەرلىرىنى ھەيدەشنى داۋام قىلدۇرۇشتى .

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بېكى تورىسى www.uyghurkitap.com

ئىككىنچى باب

ئاۋات سەمەرقەند قېنى

ئاربدىن بىرنەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن ، توغان جىمجىت بىر تۆپىلىكتە توختىدى . بۇ تۆپىلىك زاراتگاھلىققا ئايلانغانىدى ، ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا دەريانىڭ كۆپكۆك ۋادىسى گەۋدىلەندى . بۇ يەردە يېقىندىلا شۆھرىتى ھەممە يەرگە تارقالغان سەمەرقەندنىڭ بۈزۈلغان ۋەيرانلىقلىرى ياتاتتى ، تۈز ئۆگزىلىك زىچ سېلىنغان ئۆيلەردە ھايات يوق . ماۋەرائۇننەھرنىڭ بىر ۋاقىتلاردا ئون مىڭلاپ ماھىر مېمارچىلار ئەمگەك قىلغان سابىق پايتەختىدە ھېچقانداق ھەرىكەت- تىن ئەسەر كۆرۈنمەيتتى .

بۈزۈلغان ۋە يامغۇردا ئېزىلگەن سېپىل شەھەرنىڭ ئوتتۇرا قىسمىنى ئوراپ تۇراتتى . بۇ يەردە كېيىنكى خارەزم شاھ مۇھەممەد ياساتقان ئېگىز مەسچىتنىڭ قورۇم باسقان ، بۈزۈلغان ۋەيرانسى ۋە ئىككى ئامان قالغان يۇمىلاق مۇنارى تۇراتتى .

توكۇر دۇانە توغانغا يېقىن كېلىپ ئورۇق قولىنى ئۇزاتتى .

— مۇرۇۋەتلىك بەگ يىگىت ، كەمبەغەل بىچارىگە خەير قىل ! ئۇرۇشلاردا دۇشمەن ئوقىنى سېنىڭ باتۇر قەلبىڭدىن يىراق قىل- سۇن !

— قېنى شەھەر ؟ قېنى سۇلتان ۋە شاھلارنىڭ ئاۋات پايتەخ- تى ؟ قېنى سۆلەتلىك سودىگەرلەر ۋە خىلمۇخىل ھەستىلەر ؟ قېنى دۇكانلاردىكى بولقىلارنىڭ سادالىرى ؟

بۇ سۆزلەرنى توغان دۇانىگە قارىغاندا كۆپرەك ئۆزىگە قارد- تىپ ئېيتتى .

— ئەمدى ئۇلارنىڭ ھېچقايسىسى يوق ، — دېدى دۇا-

نه ، — چۈنكى ، بۇ يەردىن موڭغۇللار ئۆتكەن ! ئۇلار بىرەر نەرسە قالدۇرارمىدى ؟ سەن شەھەرنىڭ قەيەرگە كەتكىنىنى سوراۋاتامـ سەن ؟ رەھىمسىز موڭغۇللار ئادەملەرنىڭ بىر قىسمىنى قىرىۋەتـ تى ، بىر قىسمىنى ئۆزلىرى بىلەن يىراق دالىغا ئېلىپ كەتتى ، قالغان ـ قۇنتقان ئاھالە تاغلارغا قېچىپ كەتتى . بۇلارنىڭ كۆپى ھالاك بولۇپ تۈگىگەندۇر...

— قاچانلارغىچە تەمتىرەپ يۈرەر ؟

— شەھەردىن چەتتە ، دەريانىڭ يۇقىرى تەرىپىدە ئادەملەر ئەمدى ئانچە ـ مۇنچە يىغىلىشماقتا ، ئۆزلىرىگە شاخ ۋە لايدىن كەپىلەر ياسىماقتا . لېكىن ، ئۇلارنىڭ يۈرەكلىرى دۇپۇلدەپ تۇرۇدـ دۇ . موڭغۇللار يەنە قايتىپ كېلىپ ، خالىغان كىشىلىرىنى باغلاپ ، ئېلىپ كېتىشلىرى مۇمكىن . ساخاۋەتنىڭ ئۈچۈن ئاللا ساڭا يار بولسۇن !

— بۇ مۇنارلاردىن يىراق يۇر ، ئۇلار زىندان ! موڭغۇل خانلـ ىرى بوش شەھەرلەرگە زىندانلارنىمۇ سېلىشتى . ئۇ يەردە موڭغۇل جاللاتلىرى تۇرىدۇ ، ئۇلار تۆمۇر چوماقلار بىلەن مەھبۇسلارنىڭ باشلىرىنى تۇرتۇپ تۇرىدۇ . ئۇلارنىڭ بۇنى قانداق قىلىشلىرىنى مەن ساڭا ئېيتىپ بېرەي !

توغان ئۇنىڭ سۆزىگە قۇلاق سالماي ، تۆۋەنگە چۈشۈپ كەتتى . توغان بوش شەھەرنىڭ بۇزۇلۇپ ۋەيران بولغان يەرلىرى ئارىسىدىن ئۆتۈپ ، سېپىلگە يېقىن كەلدى . بۇ يەردە كۆڭۈلسىز ۋە جىمجىت ئىككى كونا مۇنار چوقچىيىپ تۇراتتى . سولاڭغانلارنىڭ قېرىنداش ـ ئۇرۇقلىرى تام تۈۋىدە مەيۇسلۇك بىلەن ئولتۇرۇشاتتى .

— قەيەرگە كېلىۋاتىسەن ؟ كەت ! — دەپ ۋارقىرىدى قارا ۋۇل .

— نازارەتچىدە ئىشىم بار ،— دېدى توغان .

— سولانغۇڭ كەلدىمۇ ؟

— بەلكىم ئاكام سولاقتا ياتىدىغاندۇر .

— سولاقتا باسقۇنچىلار ئاز ئەمەس ، لېكىن ئۇلار بۇ يەردە

ئۇزاق ياتمايدۇ . ئۇلارنى ئورا يېنىدىكى مەيدانغا ئاپىرىپ ، مېڭىسىگە مىخ قاقىدۇ . ئاكاڭنى ئەنە شۇ ئورۇندىن ئىزدە ، ئېھتىمال ئۆلۈكىنى تاپارسەن . ئۇنىڭ ئېتى نېمە ئىدى ؟

— ئۇ دەرۋىش ئىدى ، كىتاب يازاتتى ، ئېتى ھاجى رەھىم باغدادى .

— ئۇزۇن چاچلىق تەنتەك دەرۋىشمۇ ؟ ئۇ تېخى تىرىك ! بىز ئۇنى «دىۋانە» دەيمىز ، ئۇ ئۇزاق مۇددەتكە سولانغان...

— «ئۆمۈرۋايەت» لىكمۇ ؟

— ئەزمىلىك قىلىپ ساڭا ناھايىتى كۆپ نەرسىلەرنى ئېيتىپ قويدۇم... ئېتىڭنى باغلاپ ھويلىغا كىرگىن . زىندان بېگى سورايسەن . ئۇنىڭ ئۆيى شۇ يەردە ، ئىشىكىنىڭ يېنىغا كوزا ئېسىپ قويۇلغان . شۇ كوزىغا كەم بولغاندا ئالتە دەرھەم سېلىشنى ئۇنتۇما ، شۇ چاغدىلا سۆزۈڭگە قۇلاق سالىدۇ...

توغان ئېتىنى باغلاپ ، ئىچكىرىگە كىردى . پاختىلىق قىزىل تون ۋە كۆك كەش كىيگەن زىندان بېگى پېشايۋاندا تۇرغانىكەن . يېرىم يالىڭاچ ، ئورۇققىنا ئاشپەز ئايىغىدىكى تۆمۈر كىشەننى شاراقلىتىپ ، كاۋاپقا گۆش تەييارلىماقتا ئىدى . ئۇ قومۇش تاياق بىلەن ئاشپەزنىڭ مۇرىسىگە ئۇرۇپ :

— مۇرچىنى يەنە سال ! ئېرىنمە ! مانا شۇنداق ! ئانارنىڭ سۇيىدىن قۇي !— دېدى .

توغانىنىڭ ئىشىك يېنىغا ئېسىپ قويۇلغان كوزىچاققا كۆزى چۈشتى ۋە ئۇنىڭغا ئون دەرھەم چاقا پۇل سالدى ، زىندان بېگى توغانغا دومسىيىپ قارىدى .

— مەن سۇبەتەي باتۇرنىڭ قىسمىدا خىزمەت قىلغان مۇسۇلمان ئەسكەرمەن . ئۇنىڭ رۇخسىتى بىلەن بىر تۇغقان قېرىندىشىمنى ئىزدەپ يۇرۇپتىمەن ، مانا مېنىڭ تەمتىكىم ! — توغان يېپقا ئۆتكۈزۈلگەن ، خەت يېزىلغان ۋە قۇش رەسىمى سىزىلغان تەمتەكنى يېنىدىن چىقىرىپ بەردى .

زىندان بېگى تەمتەكنى ئايلاندۇرۇپ كۆردى ـ دە ، توغانغا

قايتۇرۇپ بەردى .
— خوش ، بۇ ئىپلاسلار ئۆيىگە قەدەم بېسىشقا سېنى نېمە مەجبۇر قىلدى ؟
— مەن قېرىنداشىم ، دەرۋىش ھاجى رەھىم ئەل باغدادىنى ئىزدەپ يۈرىمەن . بۇ يەردە شۇ كىشى يوقمۇ ؟
— ئۇنىڭغا ئاللانىڭ لەنىتى ياغسۇن ، سېنىڭ بىلەن بىزنى ئۇنىڭغا تونۇش بولۇشتىن خۇدانىڭ ئۆزى ساقلىسۇن !
— ئۇ نېمە سەۋەبتىن سولانغان ؟ مەن ئۇنى راستچىل ، تەقۋادار دەپ بىلەتتىم .
— تەقۋادار ئىمىش ! ئۇ مۇقەددەس كىتابلارنى كۆزگە ئىلمەغىنى ، باشباشتاقلىقى ۋە سۆزىدە ئاللا تائالانىڭ نامىنى ھېچقاچان زىكىر قىلمىغىنى ئۈچۈن ، شەيخۇلئىسالام ۋە مۆتىۋەر ئىمامىلارنىڭ تەلىپى بىلەن سولانغان . ئۇنىڭ ئۆمرى ئاخىرىغا يېقىنلىشىپ ، ھالاكەت ۋاقتى كەلدى ! جەھەننەم ئۇنىڭ ماكانى بولىدۇ ، دوزاخ ئوتىدا كۆيىدۇ !
توغان ئويلاپ تۇرۇپ دېدى :
— ئۇنىڭ ئۇستىگە ئېغىر گۇناھ ئارتىلغان ، لېكىن ھەر ھالدا ئۇنىڭ تەقدىرىنى يېنىكلىتىش ئۈچۈن ماڭا ئىجازەت بېرەرسەن ؟
— بىكارغا ئاۋارە بولما ! ئۇ ئېلىمىزنىڭ قۇدرەتلىك ھۆكۈمدارى چاغاتاي خانىنىڭ ئۇلۇغ ۋەزىرى مەھمۇد يالۋاچنىڭ ئەمرى بىلەن ھاياتىنى ئامان ساقلاپ قالدى . ئەگەر بۇ دەرۋىش يەتتە ئىقلىمنى تىترەتكەن چىڭگىزخانىنىڭ ھاياتى ۋە سەپەرلىرى ھەققىدە بىر ئەسەر يازمىسا ، ئۇ تۇرمىدە چىرىپ كېتىدۇ .
— ھاجى رەھىم ئۆز ئەسىرىنى يېزىپ تۈگەتسە ، ئاندىن بوشىتامدۇ ؟
— نېمىلەرنى دەۋاتىسەن - ھە ؟ ناۋادا ئۇ ئۆز گۇناھلىرىغا توۋا قىلغان تەقدىردىمۇ ، چوڭ مەيداندا خەلق توپى ئالدىدا ئۇنىڭ تىل ۋە قوللىرىنى كېسىش ئۈچۈنلا زىندانىدىن ئېلىپ چىقىدۇ . مانا شۇنىڭ ئۈچۈن ، «دىۋانە» ئىككى يىلدىن بېرى كىتاب يازماق-

تا ، ئۆزىنىڭ ھالاكەت ۋاقتىنى ئۇزۇنغا سۈرۈش ئۈچۈن ، يەنە ئوتتۇز يىل يازىدۇ .

توغان سۆز باشلىدى :

— ھاجى رەھىم مېنىڭ خەيرخاھىم بولغىنى ، مېنى ئەرەبچە ئوقۇش ۋە يېزىشقا ئۆگەتكىنى ، ئاچلىقتىن ئۆلەر ھالەتكە يەتكىنىمدە ، تاماقلاندۇرغىنى ئۈچۈن ، ئۆزۈمنىڭ بىردىنبىر يالغۇز ئالتۇن دىنارىمنى قۇربان قىلىشقا تەييارمەن ، — توغان تىللانى كۆرسەتتى ، — سەن ئۇلۇغ ئەرباب ، ھالاكەتكە مەھكۇم بولغان كىشىگە مەرھەمەت كۆرسىتىپ ، ھاجى رەھمىنى كۆرۈش ئۈچۈن ، ماڭا رۇخسەت قىلغىن .

— ماڭا ئالتۇن دىنارنى بېرىپ ، نېرىقى ئىشىكتىن ئىچكىرىگە كىرگىن . ئۇ يەردە سەن ئۆزۈڭنىڭ ئەقلىدىن ئازغان «دىۋانەڭ» بىلەن قانچە خالىساڭ ، شۇنچە دەردلىشەلەيسەن .

توغان ئالتۇن تەڭگىنى ئۇنىڭ خېنىلىك ئالىقىنىغا سالدى ۋە تاش دەرۋازىدىن ئىچكىرىگە كىرىپ كەتتى .

ئۇچىنچى باب

تۆمۈر قەپەس

تار هويلىنىڭ تۆردىكى تامدا تۆمۈر پەنجىرىلىك تۆت بۇرجەك-لىك كاتەك قارىيىپ كۆرۈندى . ئۇنىڭدا لاتا - پىتىلەر ئارىسىدا قاپقارا بىر نېمە مىدىرلايتتى .

قەپەس يېنىدا ، ئادەتتە تېجىمەللىك قىلىپ يۈردىغان لۇلا خوتۇنلار يېپىنىدىغان يوغان قارا رومالغا پۈركەلگەن ئىنچىكە گەۋ-دە تامغا يۆلىنىپ تۇراتتى .

توغان ئاستا ئۇنىڭغا يېقىن باردى ، خوتۇن قايرىلىپ قارىدى . تونۇش قىياپەت ئۇنى هەيران قالدۇردى : ئەنە شۇ بۇغداي ئۆڭلۈك ئالتۇن يۈز ، ئەنە شۇ ئۆتكۈر قوي كۆزلەر... پەقەت ئىلگىرىكى ۋاقىتلاردىكى پەرۋاسىزلىقىلا يوقالغانىدى . خوتۇن بىردەم قاتتىق تىكىلىپ تۇرۇپ ، ئۇنىڭدىن كېيىن يۈزىنى چەتكە بۇرىدى ، شۇبهە-سىزكى ، بۇ بەنت زەنكىجەنىڭ ئۆزى ئىدى !

توغان قەپەسكە يېقىنراق كېلىپ قارىدى . سولانغان كىشى ئۇنىڭ ئىچىدە مۇكچىيىپ ئارانلا ئولتۇرۇشى مۇمكىن ئىدى . قا-راڭغۇلۇقتا چۈۋۈلۈپ پاخپايغان قارا چاچ ۋە تىكىلىپ تۇرغان ئىككى كۆز كۆرۈندى . هاجى رەهىم ناهايىتى ياداپ كەتكەن رەڭگى قور-قۇنچلۇق بولۇپ كەتكەنلىكىگە قارىماستىن توغان ئۇنى تونۇدى . دەرۋىش كېلىپ قەپەسنىڭ تۆمۈر پەنجىرىگە ئۆزىنى قويدى .

— ئۇكام ، ئۆز ۋاقتىدا يېتىپ كەلدىڭ ،— دېدى ئۇ بوغۇق ئاۋاز بىلەن ، — توغان ماڭا يېقىنراق كەلگىن ، ئاخىرقى ئارزۇ-يۇمنى ئاڭلا ، ياۋۇز ئىمامىلار مېنى قەپەستە چىرىتمەكچى ياكى

خەلقنى قورقۇتۇش ئۇچۇن قۇلاقلىرىمنى كەسمەكچى ، تېنىمنى تىلىپ پارچە - پارچە قىلماقچى بولۇۋاتىدۇ . لېكىن ، ئۇلار توغرا پىكىرنى يوق قىلالاتىدۇ ۋە مېنىڭ يالقۇنلۇق نەپرىتىمنى بۇغالاتتى. مۇ ؟ مەن ھازىر ئۇلار خالىغان نەرسىنى يېزىپ تۇگەتتىم ، بىراق ئۇلار ئوقۇسا ، يازغانلىرىمنىمۇ ، ئۆزۈمنىمۇ گۇلخانىغا تاشلايدۇ . چۇنكى ، مەن ئۇلارغا ئوخشاش قىزىل ساقاللىق چىڭگىزنى ئاسماندىلارغا كۆتۇرۇپ ماختىمىدىم ، خارەزمدىكى تاتار ئىستېلاچىلىرىغا ، قىز - جۇۋانلار ۋە ياش بالىلارنىڭ قاتىللىرىغا ئاتاپ شېئىر مەدھىيىلەر توقۇمىدىم ، ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگەن ھەقىقەتلەرنى يېزىشقا جۇرئەت قىلدىم . مەن قولۇمدىن كەلگەن ھەممە ئىشنى قىلدىم ، ئەمدى ئاخىرقى ئايرىلىش كۇنۇم كەلدى ، مېنى سالار دەريا‌سى بويىدىكى قەبرى چىنارنىڭ تۇۋىگە كۆمۈڭلار . مېنىڭ ئۇستازىم ئەبۇ ئەلى ئىبنى سېنا ناھايىتى ئۇلۇغ دانىشمەن ئىدى ، ئۇ پاراسەتسىز جاھىل ئىمامىلارنىڭ زۇلمى ئاستىدا زىندانىدا ، چىرىگەن پاخال ئۇستىدە جان بەردى . ئۇ پۇتۇن دۇنيانىڭ سىرىنى بىلەتتى ، لېكىن يالغۇزلا ئۆلۇمدىن قۇتۇلۇش يولىنى بىلمەيتتى !

توغان ئاستا سۆز باشلىدى :

— يادىڭدىمۇ ، بىز ئىككىمىز ئارغامچا بىلەن باغلانغان ۋە بېشىمىز ئۇستىدە دەھشەتلىك «قارا ئاتلىق» قارا خەنجەرنىڭ قىلىچى ئويىنىغان ۋاقتىدا ، ماڭا نېمىلەرنى ئۆگەتكەنىدىڭ ؟ ئۇ ۋاقىتتا : «قايغۇرۇشقا ئالدىرىما ، تۇن ئۇزۇن ۋە تېخى تۇگىگىنى يوق !» دېگەن سەن ئەمەسمىدىڭ ؟ ئەمدى مەن ئۇ سۆزلەرنى ماڭا قايتىپ ئېيتىمەن : «قايغۇرما ، ھەتتا تۇن تېخى باشلانغىنى يوق .»

ھاجى رەھىم خۇددى يېڭىۋاشتىن قۇۋۋەت كىرگەندەك ، دەرۇ ئورنىدىن تۇردى . توغان ئاستا پىچىرلاپ داۋام قىلدى :

— جېنىم ئاكا ، سۆزۈمنى تىڭشا ۋە ئېيتقىنىمنى قىل . مەن ماڭا ئۇچ قارا يۇمىلاق بېرىمەن ، سەن شۇنى يۇتىسەن . يۇتقىنىڭدىن كېيىن ، ئۆلۈكتەك قېتىپ قالىسەن ، ھېچقانداق ئاغرىق ۋە ئەلەمنى سەزمەيسەن ، چۇش كۆرىسەن . چۇشۇڭدە تاغ ئېشىپ ،

شارقىراپ ئاققان سالقىن سۇلار ۋە خۇش پۇراق گۈللەر ۋادىسىغا ئۇچۇپ بارىسەن... ئۇ ۋادىدا ، قاردەك ئاپئاق يىلقىلار ئوتلاپ يۈرىد. شىدۇ ، ئالتۇن قۇشلار چىرايلىق ئاۋازلىرى بىلەن سايرىشىدۇ . سەن ئۇ يەردە ، ئون ئالتە يېشىدا ئۆزۈك ئاشىق بولغان قىزنى يەنە ئۇچرىتىسەن...

— كېيىن ئويغىنىپ ، ئۆزۈمنى يەنە شۇ تۆمۈر قەپەستە كۆرد. مەنمۇ ؟ ئۇنداق چۈش ماڭا كېرەك ئەمەس !

— توختا ، سۆزۈمنىڭ داۋامىنى تىڭشا ! سەن ۋادىنىڭ تاتلىق خىيالى بىلەن ياشاپ ، ئۇ يەردە ھەممە تەشۋىشلەرنى ئۇنتۇپ ، لەززەتلىنىۋاتقان ۋاقتىدا ، مەن زىندان بېگىگە سېنىڭ ئۆلگىنىڭ. نى — جەسىتىڭنى دەپنە قىلىش كېرەكلىكىنى چۈشەندۈرىمەن . شۇنىڭدىن كېيىن قاراۋۇللار قەپەسنى ئاچىدۇ ، سېنى سۆرەپ ئاپىرىپ ئۆلۈكلەر گودىڭىغا تاشلايدۇ . بۇ ساڭا قانچە ئازاب بولسد. مۇ ، تاقەت قىلغىن ، ۋارقىرىما ۋە يىغلىما ! بولمىسا سېنىڭ بې. شىڭغا تۆمۈر چوماق بىلەن ئۇرۇپ مىجىقىڭنى چىقىرىدۇ . سەن گوداڭدا ئۆلۈكلەر ئارىسىدا ياتقان چېغىڭدا ، يېرىم كېچىدە ئايد. غىڭنى غاجىلاش ئۈچۈن چىلبۆرىلەر كېلىدىغان پەيتتە ، مەن ئۇچ ئەسكەر بىلەن ھازىر بولىمەن . بىز سېنى چاپانغا ئوراپ چاپسانلىق بىلەن شەھەردىن چەتكە — خالىي جايغا ئېلىپ بارىمىز . بۇ يەردە ساڭا جان كىرىدۇ ، مەن سېنى ئانقا مىندۈرۈپ ، كۈنپېبىشقا ياكى كۈنچىقىشقا ئەۋەتىمەن . ئۇ يەردە سەن يېڭى ھايات باشلايسەن .

— ھە ، توغرا ئېيتتىڭ ، تېخى تۈن تۈگىمىدى ! مەن بوز ئاتلار ماكانىغا بېرىشقا تەييارمەن ! شىپالىق يۈمىلاقلىرىڭنى چاپ. سان بەرگىن !— دەپ ھاجى رەھىم بۇركۈتنىڭ چاڭگىلىدەك قاتـ تىق ۋە قارا قولىنى سوزدى .

توغان گۈللۈك خالتا ئىچىدىن ئۇچ قارا يۈمىلاق ئالدى - دە ، ھاجى رەھىمگە ئۇزاتتى ، ئۇ ئىككىلىنىپ ئولتۇرماستىنلا بۇ يۈمـ لاقلارنى يۈتۈۋەتتى ، ئۇ ئاللىنېمىلەرنى دەپ پىچىرلاشقا باشلىدى . ئاۋازى بارغانسېرى پەسەيدى ۋە نېمە دېگىنىنى چۈشىنەلمەي قالـ

ئۇيغۇر كتاب توربېكىتى
www.uyghurkitap.com

دى . ئاخىر چايقىلىپ بېرىپ يېنىچە يېقىلدى .
قەپەس يېنىغا نەيزە تۇتقان قاراۋۇل كەلدى .
— مېنىڭ باشلىقىم تەقىب قىلىنغان جىنايەتچى يېنىدا بۇنىڭ-
دىن ئارتۇق تۇرماسلىقىڭنى بۇيرۇدى !
— سولانغان شەخس ئەمدى سېنىڭ قەھرى قاتتىق باشلىقىڭ-
نىڭ مەرھىمىتىگە موھتاج ئەمەس ، ۋاپات بولدى !
قاراۋۇل بۇنىڭغا ئىشەنمەستىن ، نەيزىسىنى قەپەسنىڭ ئىچىگە
تىقىپ ، يەردە سوزۇلۇپ ياتقان دەرۋىشكە سانجىپ كۆردى .
— ۋارقىرىمايۋاتىدۇ ! مىدىرلىمايۋاتىدۇ ! راستتىنلا ئۆلگەن
ئوخشايدۇ ! ئەمدى تەنتەك «دىۋانە»نىڭ جەسىتىنى گوداڭغا تاشلاي-
دۇ . ئەگەر سەن ئۇنى دەپنە قىلىشنى خالىساڭ ، چاپسانراق ھەرە-
كەت قىل . بۇگۈن كېچىسىلا ئېلىپ كەت ، ئەتىگىچە ئىتلار ۋە
چىلبۆرىلەر مەرھۇمنىڭ جەسىتىنى شۇنچىلىك غاجاپ تاشلايدۇكى ،
سۆڭەكلىرىنىمۇ يىغىپ ئالالمايسەن !
— ھىممەتىڭ ئۈچۈن رەھمەت ! ھەممىزمۇ بىر كۈن
ئۆلىمىز !

تۆتىنچى باب

كىتابنىڭ ئاخىرقى بېتى

تىرىشقاق ۋە چىداملىق ئادەم باشلىغان ئىشنىڭ ئوبدان ئاقىۋىتىنى كۆرىدۇ .

(هاجى رەھىم)

توغان بىلەن بەنت زەنكىجە ۋەيران بولغان شەھەرنىڭ جىمجىت كوچىلىرىدا قاتار مېڭىپ كېتىپ باراتتى . توغان ئاتىنى يېتىلىۋالغا-نىدى ، تاشلاندۇق بىنالارنىڭ تورۇس ۋە تاملىرىدا ئاتىنىڭ تاقىلىق تۇيىقىدىن چىققان تاقۇر - تۇقۇرنىڭ ئەكس ساداسى جاراڭلىدى . ئىككىسىنىڭ خىيالىلىرىنى ئاۋات ئۇرگەنچىتە ، سۇ تاشقىنى ۋاقتىدا هالاك بولغان قېرى مىرزا يۇسۇپنىڭ ئۆيىدە ئۆتكۈزگەن ياشلىق يىللىرى ئورىۋالدى .

— شۇ ئۇزاق سەرگەردانلىق يىللىرىمدا ، مەن دائىم سېنى ئويلاپ يۈردۈم ، بەنت زەنكىجە !

— مانا يەنە سېنىڭ بالىلىق چاغلىرىڭدىكى دوستۇڭ ئالدىڭدا تۇرۇپتۇ ، مەنمۇ چاقماقلارنى كۆردۈم ، بىزنىڭ يۇرتىمىزنى تىترەتكەن گۈلدۈرمامىنىڭ سادالىرىنى مەنمۇ ئاڭلىدىم . لېكىن ، قانىتىق بوران چىقىپ قۇدرەتلىك دۇب ۋە چىنار دەرەخلىرى ئۆرۈلۈپ كەتكەن يەرلەردە ، بەزىدە كىچىككىنە چاشقان ساق قالغاندەك ، مانا مەنمۇ ساقلىنىپ قالدىم !

— بۇ مۇدهىش يىللاردا بېشىڭدىن نېمىلەرنى كەچۈرگىنىڭنى ماڭا ئېيتىپ بەرگىن !

— بېشىمدىن كەچۈرگەنلىرىمنى مەن ئېيتاي ، سەن تىڭشا .

موڭغۇللار بۇخارادا مېنى تۇتۇۋېلىپ ، ئۆزلىرىنىڭ زالىم پادىشاھ-لىرىغا خارەزمنىڭ ھالاكىتى توغرىسىدا مەيۇس قوشاق ئېيتتىپ بېرىشكە مەجبۇر قىلغانلىرىدا ، شاھ مېنى ماختىدى ۋە سەپەردە بىللە يۈرىدىغان قوشاقچى خىتاي خوتۇنلىرى قاتارىغا قوشۇپ قو-يۇشقا بۇيرۇدى . مەن ئادەملەرنى قىرغۇچى بۇ قانخور يۇرگەن جايلارنىڭ ھەممىسىدە قوشاقچىلار بىلەن بىللە بولدۇم . بىر كۈن چىڭگىزخان كۆز ئاغرىقىغا يولۇققىنىدىن شىكايەت قىلىشقا باشلە-دى ، ئۇنىڭ كۆزىگە ئاي ئىككى ، دالىدا يۇرگەن بىر جەرەن ئۆچ بولۇپ كۆرۈنىدىكەن . ئۇ ماڭا جىن تەگدى ، دەپ ئويلاپتۇ . موڭ-غۇل شامانلىرى ئەپسۇن ئوقۇدى ، لېكىن چىڭگىزخانغا پايدىسى بولمىدى . تېۋىپلار ئۇنىڭغا قول تەككۈزۈش ۋە مۇدھىش كۆزلىرىگە قاراشقا پېتىنالمىدى . بىر كۈنى چىڭگىزخان ھۇزۇرىغا كەلگەن زىن زىبان ناملىق قېرى ئەرەب «قەددامى»[1] «دۇنيانى تىترەتكۇ-چى» شەخسىنى داۋالاشقا جۇرئەت قىلدى ، ئۇ چىڭگىزخانغا ھەقىقە-تەنمۇ تېز يارەم بەردى . قەھرى قاتتىق پادىشاھ ئۇنىڭدىن رازى بولدى ۋە «خالىغىنىڭنى سورا» دېدى . قېرى تېۋىپ مال - دۇنيا سورىماي ، بارمىقى بىلەن خوتۇنلار توپىدىكى بىر ناخشىچىنى ئىشا-رەت قىلىپ كۆرسەتتى ، بۇ ناخشىچى مەن ئىدىم ! چىڭگىزخان تېۋىپكە بېرىشكە ئەمر قىلدى ، قېرى مېنى ئېنىرېدۇنغا[2] سولاپ قويدى . بۇ يەردە مەن ياش ئۆسمۇر يىگىتنىڭ قارا بۇدۇر چاچلىرى ۋە يۇزىدىكى مېڭى توغرىسىدا ناخشا ئېيتتىم ، تېۋىپ ناخشامنى ئاڭلاپ قېلىپ ، مېنى دەررە بىلەن دۇمبالىدى . مەن دەھشەتلىك ئۇرۇش توغرىسىدا كۇيلىدىم ، قېرى مېنى يەنە ئۇردى . شۇنىڭدىن كېيىن ، مەن ئۇنىڭ قولىدىن قاچتىم . مېنى بىز نەپرەتلىنىدىغان ئاتەشپەرەست قەبىلىلەردىن بىر لۇلا خوتۇن چېدىرىغا يوشۇرۇپ قويدى ، مەن شۇلارغا ئوخشاش قارا يېپىنچا ئارتىپ يۇردۇم ، ھېچ-كىم مېنى قېرىغا تۇتۇپ بەرمىدى . لېكىن ، قېرى قەددام زىن

---

① قەددام — ئەرەبچە سۆز بولۇپ ، «كۆز دوختۇرى ، ئوكۇلىست» دېمەكتۇر .
② ئېنىدېرۇن — ئۇيغۇنىڭ خوتۇنلار تۇرىدىغان تەرىپى .

زىبان بىرىپ مېنى توغرامدا مۇدھىش چىگگىز خانغا شىكايەت قىلدى ۋە چىرىكلىرىنىڭ مېنى تېپىپ بىرىشلىرىنى يالۋۇرۇپ سورىدى . موڭغۇل ھۆكۈمدارى «مېنىڭ تارتۇقۇمنى سەن قانداق قولدىن چىقاردىڭ ! » دەپ شۇنداق غەزەپلەندىكى ، ئەتراپىدا ئولتۇرغان ئا- دەملەر يەرگە يىقىلىشىپ ، قوللىرى بىلەن يۈزلىرىنى يېپىۋالدى . چىگگىزخان : «نېمىشقا سەن ئۆز خوتۇنۇڭنى ئۆزۈڭگە بويسۇندۇ- رالمىدىڭ ؟ خوتۇنىغا سۆزىنى ئۆتكۈزەلمىگەن ئەركەك مېنىڭ تەۋە- يىمدە ياشىيالمايدۇ ! ئۇنى ئاچىقىڭلار ! » دېدى . بىچارە قېرى تې- ۋىپنى جاللاتلار مەھكەم تۇتتى ، شۇ چاغدىلا ئۇنىڭ ئەقىللىق ، چاچلىرى ئاقارغان بېشىنى تېنىدىن جۇدا قىلىشتى ، «قانداق دەھ- شەتلىك خاتىمە»[1] . شۇنىڭدىن بېرى ، مەن لولىلار ئارىسىدا ياشى- مدىم ، ھاجى رەھمىنىڭ قەپەسكە چۈشكىنىنى ئاڭلاپ ئۇنىڭغا نان ، ياڭاق ۋە ئۈزۈم ئەكىلىپ تۇردۇم ، ئۇنىڭ كىتاب يېزىشىغا ياردەم بەردىم .

— ئۆزۈڭ قوغلاندى بولۇپ تۇرۇپ ، ئۇنىڭغا ياردەم بەردىڭمۇ ؟

— ھەر ئۈچ كۈندە بىر قېتىم زىندانغا بېرىپ ئۇنىڭغا تاماق كىرگۈزۈپ تۇردۇم . ئۇنىڭدىن تاشقىرى ، ھاجى رەھىمگە نان بە- لەن بىللە بىرنەچچە ۋاراق ئاق قەغەز بېرىپ تۇراتتىم ، ئۇ بولسا شۇ ئۈچ كۈندە يازغان خاتىرىسىنى ماڭا ئوغرىلىقچە چىقىرىپ تۇردى . بۇلارنى چېدىرىمدا ئاققا كۆچۈرۈپ ، ئۇنىڭدىن كېيىن يەنە ھاجى رەھىمگە قايتۇرىمەن . ئارىدىن ئۈچ كۈن ئۆتكۈزۈپ ، يەنە مۇڭغۇللارنىڭ خارەزمگە قىلغان باسقۇنچىلىقى توغرىسىدىكى قىس- سىنىڭ يېڭى سەھىپىلىرىنى ئېلىپ تۇردۇم . شۇنداق قىلىپ ، ھاجى رەھىمنىڭ قەپەستە يازغان كىتابىنىڭ مېنىڭ قولۇمدا كۆچۈ- رۈلگەن ئىككىنچى نۇسخىسى توپلىنىۋەردى . مېنى يېزىشقا ئۆ- گەتكەن مىرزا يۈسۈپكە خۇدا رەھمەت قىلسۇن !

— سەن ئۇلۇغ ئىش قىلىپسەن ، — دېدى توغان ، — ناۋادا جاھىل ئىمىلار ھاجى رەھىم يازغان كىتابنى كۆيدۈرۈۋەتسە ،

---

① ئادەتتە ئەرەب چۆچەكلىرىدە ئۈچرايدىغان ، قۇرئاندىن ئېلىنغان ئىبارە .

بىزده ئۇنىڭ ئىككىنچى نۇسخىسى ساقلىنىپ قالمىدۇ ! نەۋرە - چەۋرىلىرىمىز چىڭگىزخانىنىڭ ياۋۇزلۇقلىرى توغرىسىدىكى ھاجى رەھىم قىسسىسىنى ئوقۇيدۇ .

ئۇلار چاپسان ئاقمىدىغان ، سۇيى لاتقا دەريانىڭ بويىغا كېلىشتى ، بۇ يەردە لولىلارنىڭ قورۇم باسقان چېدىرلىرى تۇراتتى .

بەنت زەنجىكە قېرى چىنار تېگىدىكى بىر پارچە گىلەمگە بىر توپ قەغەز قويدى ، سەمەرقەند ۋەيرانلىرى ئۇستىدىن كۆتۈرلۈپ چىققان ئاي قوغلاندى جاھانكەچتە دەرۋىشنىڭ قىسسىسىنى بايان قىلىنغان سېرىق بەتلەرنى يورۇتتى .

بەنت زەنجىكە گىلەمگە زوڭزايدى ۋە قەغەزلەرنى ۋاراقلاۋېتىپ دېدى :

— قاتتىق سوغۇقلاردا قەپەسكە سولاپ قويۇلغان ھاجى رەھىم ناھايىتىمۇ زەئىپلەشتى ، لېكىن ئوتلۇق پىكىرلىرى خۇددى يۇزىنى قىزدۇرۇپ تۇرغاندەك ، قىلچىلىكمۇ ئۇمىدسىزلەنمىدى .

ئۇ ئارانلا يازىدىغان بىر ئەھۋالغا چۈشۈپ قالدى . بۇ قۇرلار-نىڭ تېتىرەپ يېزىلغىنىنى ، ھەرپلەرنىڭ قىڭغىر - قىيسىقلىقىنى كۆرۈۋاتسەنغۇ ! ھاجى رەھىم ئاخىرقى بەتتە نېمىلەرنى يازغىنىنى ئاڭلا .

بەنت زەنجىكە ئەرەبچە بىر - بىرىگە مىنگەشتۇرۇپ يېزىلغان بەتنى قولىغا ئېلىپ ئوقۇشقا باشلىدى :

«... ھالسىزلانغان قەلەمدىم رەھىمسىز موڭغۇللارنىڭ گۇل-لەنگەن ۋەتىنىمىزگە قىلغان ھۇجۇمى توغرىسىدىكى قىسسىنىڭ ئاخىرقى قۇرلىرىنى يېزىپ تۇگەتتى... بۇ كىتابنىڭ ئىجتىماتچان مۇئەللىپى تىنچ قەبىلىلەرنى ۋەھشىيانە يوسۇندا خاراب قىلغان يىرتقۇچ چىڭگىزخانغا قارشى پىداكارانە كۇرەشكە جۇرئەت قىلمە-غان خارەزمنىڭ قورقۇنچاق ئادەملىرى توغرىسىدا يەنە كۆپ سۆز-لەر ئېيتىشنى خالايتتى...

... ئەگەر ھەممە خارەزملىكلەر غەزەپ قىلىچىنى قەتئىي يو-سۇندا ، بىر دىللىق بىلەن كۆتۇرگەن ، ئۆزلىرىنى ئايىماي ، ۋەتەن

دۇشمەنلىرى ئۇستىگە شىددەت بىلەن تاشلانغان بولسا ، تەكەببۇر موڭغۇللار ۋە ئۇلارنىڭ قىزىل ساقاللىق پادىشاھى خارەزمدە يەرلىم يىلمۇ تۇرالماي ، ئۆزىنىڭ ئۇزاق چۆل - بايا‌ۋانلىرىغا پۇتۇنلەي قېچىپ كەتكەن بولاتتى...

— موڭغۇللار ئۆزلىرىنىڭ ئەگمە قىلىچلىرىنىڭ كۈچىدىن كۆرە ، تولاراق خارەزملىكلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا كېلىشمەسلىك ، بوشاڭلىق ۋە قورقۇنچاقلىق بولغانلىقى سەۋەبىدىن غەلىبە قىلىشتى... جەسۇر جالالىددىن غەيرەتلىك بىر توپ يىگىتلەر بىلەن موڭغۇل باسقۇنچىلىرىنى تارمار قىلدى...

... لېكىن مۇزلاپ كېتىپ بارغان قوللىرىمدىن قەلەم چۈشۈپ كېتىپ بارىدۇ... جاھانكەچتە دەرۋىشنىڭ قۇۋۋىتى كەتمەكتە . ئىنتىقام سائەتلىرى يېقىنلىشىپ ، كۈنلەر چاپسان ئۆتۈۋاتماقتا . مەن شائىرنىڭ[1] شېئىرىدىن بىرنەچچە قۇرنى كەلتۈرەلەيمەن ، خالاس :

گويا باھاردىكى يامغۇر
ۋە كۈزدىكى شامالدەك ،
ياشلىقىم يوق — بولدى راۋان !
بۇ ھاياتتا مەن قالدىم ،
لېكىن ئالدىرىتىدۇ .
تۆگىلەرگە ئارتىپتۇ يۈك ،
يولغا چۈشمەكچى كارۋان .

ماڭا تونۇش بولمىغان كىتاب ئوقۇغۇچىلىرىم بىلەن خوشلىشىپ تىپ ، شۇنىلا ئېيتىمەن : «شۇ تەكەببۇر ئىمامىلار ۋە ئۆزبىنى چوڭ تۇتۇپ غادايغان ئۆلىمالار مېنى ئىمانسىزلىقتا ئەيىبلىشىدۇ ! ئۇلار پەمسىز ، يىراقنى كۆرمەيدىغان كىشىلەر ! مېنىڭدەك ئىمانسىزلىق ئاسان ۋە قۇرۇق ئىش ئەمەس .»[2] مېنىڭ ئىمانىمدىن كۆچلۈك ۋە

---

① خوسرەۋانى (X ئەسىر)
② ئەبۇ ئەلى ئىبن سىنا (IX ئەسىر) .

ئوتلۇق ئىمان يوق ، بۇ ئىمان كىشەنلەنگەن مۇتەپەككۇرنىڭ زېھنى پەس جاللات ئۇستىدىن غەلىبە قازىنىشىغا ، مەزلۇم ئەمگەكچىنىڭ يىرتقۇچ زالىم ئۇستىدىن غەلبە قازىنىشىغا ، بىلىمنىڭ ساختىلىق ئۇستىدىن غەلىبە قازىنىشىغا ئىشىنىشتىن ئىبارەتتۇر ! مەن بىلەمەنكى ، ياخشى كۈنلەر مۇقەررەر كېلىدۇ . بۇ ۋاقىتتا ھەقىقەتەن ئادەمگە غەمخورلۇق قىلىش ۋە ئازادلىق بىزنىڭ ۋەتىنىمىزنى ئومۇمىي سائادەتكە ۋە يورۇقلۇققا ئېلىپ چىقىدۇ ! بۇ كۈنلەر كېلىدۇ ، ئەلۋەتتە كېلىدۇ !»

بەنت زەنكىنىڭ ئۇچ تال كۈمۈش ئۈزۈك سېلىنغان قارامتۇل نازۇك بارماقلىرىنى لېۋىگە قويۇپ ، قايرىلما قاشلىرىنى تۇرگەن ھالدا ئويغا كەتتى . ئۇنىڭدىن كېيىن قەغەزلەرنى ئاۋايلاپ قاتلىدى ـ دە ، ئالا ـ بۇلا رەڭ لاتىغا يۆگەپ قويدى . ئۇ چاقناپ تۇرغان قارا كۆزلىرىنى توغانغا تىكىپ پىچىرلىدى :

— مەن ھازىر لولىلار قەبىلىسىدىن ئۇچ جەسۇر يىگىتنى چاقىرىپ كېلىمەن ، سىلەر ھاجى رەھىمنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن ئۆلۈكلەر گودىكىغا بارىسىلەر . تۇن ئۇزۇن ، تاڭ ئېتىشقا خېلى بار ! بىز ئۇنى قۇتۇلدۇرىمىز !

بۇ كىتاب سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى تاشكەنت «شەرق ھەقىقىتى» نەشرى-
ياتىنىڭ 1958 - يىلىدىكى ئۇيغۇرچە نەشرىگە ئاساسەن نەشر قىلىندى.
本书根据前苏联塔什干《东方真理》出版社一九五八年维文版本改写出版。

مەسئۇل مۇھەررىرى : ئەركىن شېرىپ
مەسئۇل كوررېكتورى : ئادالەت مەخسۇت
مۇقاۋىسىنى لايىھىلىگۈچى : مىرزات ئابدۇللا تاجى

چىڭگىزخان

ئاپتورى : ۋ . گ . يان (سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى)

*

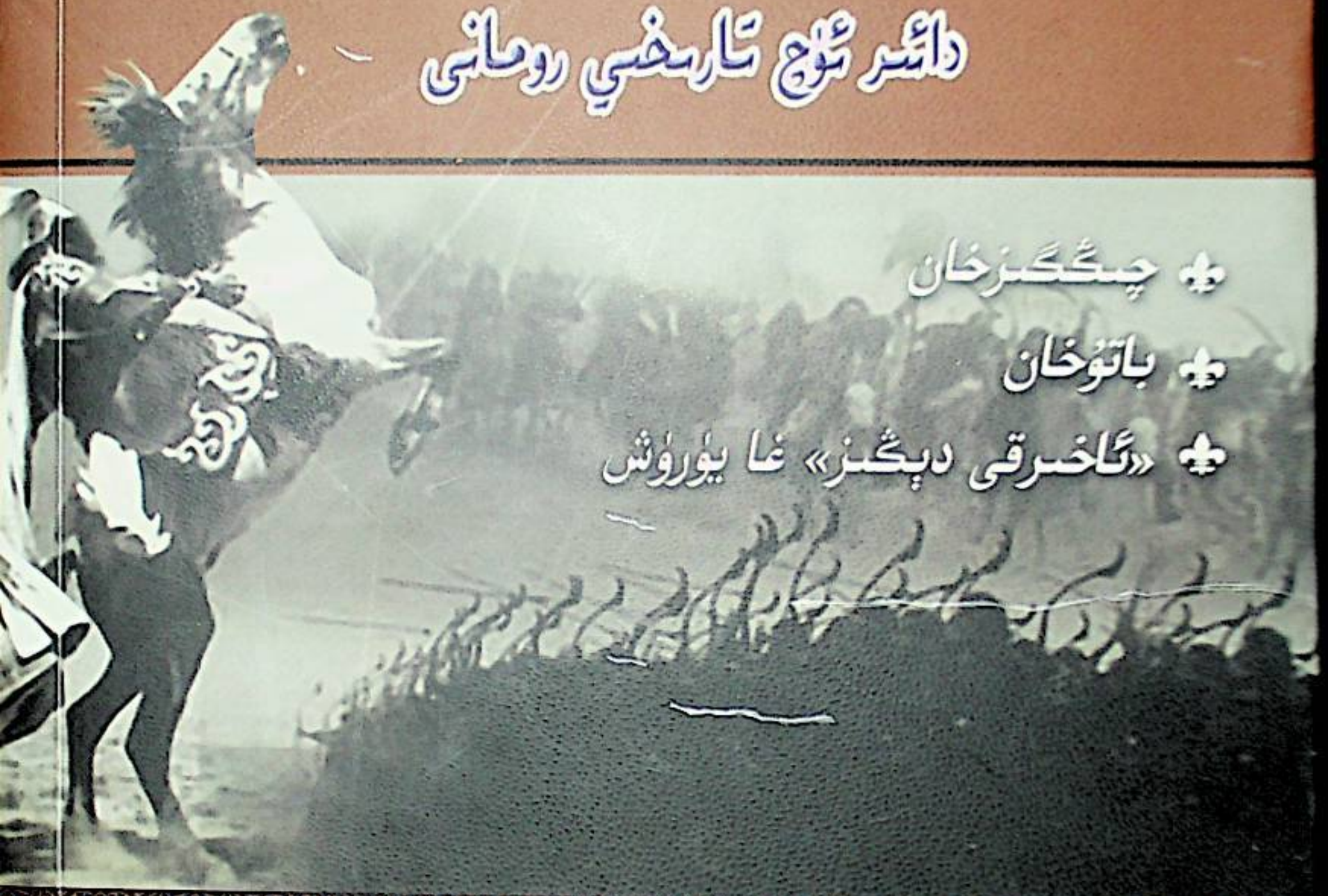
شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى №348)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
شىنجاڭ جىنبەن باسمىچىلىق چەكلىك شىركىتىدە بېسىلدى
فورماتى : 880×1230 مىللىمېتىر ، 1/32
باسما تاۋىقى :16.375 قىستۇرما ۋاراقى :2
2006 - يىلى 3 - ئاي 2 - نەشرى
2006 - يىلى 3 - ئاي 1 - بېسىلىشى
تىراژى : 1—3000
ISBN 7—228—09906—0
باھاسى : (ئاددىي مۇقاۋىلىق) 30.00 يۈەن

يۇيغۇر كتاب نۇر بېكىتى
www.uyghurkitap.com
يۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بىرىنچى تورىدىن

مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: مىرزات ئابدۇللا تاجى

ۋ.گ. يانشىك موڭغۇل ئىمپېراتورى

داڭلىق تارىخىي رومانى

- چىڭگىزخان
- باتۇرخان
- «ئاخىرقى دېڭىز» غا يۈرۈش

ISBN 7-228-09906-0
(民文)　定价:30.00 元

ISBN 7-228-09906-0
9 787228 099061